YEDİTEPE

Esir ingiliz Generalin Kaleminden Kût'ül-Amare Zaferi

Irak Seferi ve Esaret

Charles V.F. Townshend

Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kût'ul Amare Zaferi

Irak Seferi ve Esaret

Charles V.F. Townshend

IRAK SEFERİ
ve
ESARET

YEDİTEPE YAYINEVİ®
Yeditepe Yayınevi: 61
Hatıra Dizisi: 6

Özgün Adı:
My Campaign in Mesopotamia

Tercüme:
Târih-i Asker-î Osmânî Encümeni

Sadeleştirme:
Recep Ahıshalı

Genel Yayın Yönetmeni:
Ersan Güngör

© Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 0107/34/007246

İç Düzen: Burhan Maden

Kapak: Sabahattin Kanaş

Baskı-Cilt: Şenyıldız
Gümüşsuyu Cad.
No: 3, K: 2 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 483 47 92

ISBN: 978-975-6480-71-7

1. Baskı: Nisan 2007

Yeditepe Yayınevi
Çatalçeşme Sk. No: 27/15
34410 Cağaloğlu-İstanbul

Tel: (0212) 528 47 53
Faks: (0212) 512 33 78

http://www.yeditepeyayinevi.com
e-mail: bilgi@yeditepeyayinevi.com

IRAK SEFERİ
ve
ESARET

Charles V. F. TOWNSHEND

Tercüme

Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni

Sadeleştirme

Recep Ahıshalı

Sir Charles Vere Ferrers Townshend (1861-1924)

1861 yılında doğdu. Asker kökenli bir aileden gelen Townshend askeri başarıları nedeniyle çeşitli nişanlarla taltif edildi. DSO (Distinguish Service Order)- Üstün Hizmet Nişanı'nı1898 yılında Kitchener komutasındaki İngiliz ordusunun Nil seferi sırasında aldı. Mezopotamya'daki 6. Tümen'in başına getirildi. Amare'de çok önemli bir zafer kazandıktan sonra (bir çok tarihçinin ortak görüşü) gereksiz bir şekilde ilerledi ve Selmanipak'ta ağır bir yenilgiye uğradı. Kutü'l Amare'ye geri çekilen ordusu sarıldı ve sonunda Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu. Bir çok subayla birlikte, binlerce askeri de esir alındı. Kendisi esirlik hayatını son derece iyi koşullarda İstanbul Büyükada'da geçirdi. Mondros mütarekesinde Türk ve İngiliz heyetleri arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. 1924 yılında öldü.

General Townshend (1861-1924)

İçindekiler

Sunuş 9
Târih-i Askerî Encümeni'nin *Irak Seferim*
Hakkındaki Değerlendirmesi 13
Önsöz 15
Giriş 23

Birinci Bölüm
Kurna 51
I. Basra Ve Güney Irak'ın İşgali 53
II. İlerlemek İçin İstihbarat Ve Kurna Savaşı 73
III. Kurna Savaşı 97
IV. Takip: Amare'nin İşgali 109

Ek 127

İkinci Bölüm
Kûtü'l-Amare 139
I. Amare'den Kûtü'l-Amare'ye Doğru İleri Hareket 141
II. Kûtü'l-Amare Savaşı 191

Ek
Kûtü'l-Amare Savaşı Hakkında Harekât Projesi 221

Üçüncü Bölüm
Selmanipak 237
I. Bağdat'a İleri Yürüyüş İçin Hazırlıklar 239
II. Selmanipak Üzerine İleri Harekât 261

III. Selmanipak Savaşı 285
IV. Kûtü'l-Amare'ye Çekilme....309

Ek
Zor'a İlerlemek İçin Tümen Emirleri....339

Dördüncü Bölüm
Kût'un Kuşatılması 357
I. Kûtü'l-Amare'nin Savunması: Birinci Safha 359
II. İlk Kurtulma Girişimi 401
III. Kûtü'l-Amare'nin Kurtarılması İçin Diğer Girişimler 431
IV. Kûtü'l-Amare Savunması: İkinci Safha 457
V. Kûtü'l-Amare Savunması: Üçüncü Safha 497
VI. El-Hanna Üzerine Taarruz 527
VII. Kûtü'l-Amare'nin Teslimi 565

Ek
Türkler Tarafından Bir Saldırı Yapılması Halinde Hareket Planı 579

Beşinci Bölüm
İstanbul
Esirliğim (Mayıs 1916-Ekim 1918) 619
I.. Bir Savaş Esiri....621
II. Türkiye İle Mütareke 643

Sonuç 661

Haritalar Ve Fotoğraflar....669

İndeks 681

Sunuş

Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Savaşı'nda iki büyük zafer kazanabildi. Bunlardan birincisi Çanakkale zaferi, diğeri ise, bu kitabın konusunu oluşturan Kûtü'l-Amare kuşatmasıdır. Türk'ün tarih yazdığı Çanakkale zaferini hemen hemen herkes bilir. Ancak Kûtü'l-Amare'yi fazla bilmeyiz.

İngilizler'in "Mezopotamya Seferi" adı verdikleri Irak Cephesi, Hindistan'ın Bombay şehrinden hareket eden, İngiliz ve Hintli birliklerden oluşan kuvvetlerin 15 Ekim 1914'te Bahreyn ve 21 Kasım 1914'te Basra Körfezi'ndeki Fav Yarımadası'ndan başlayarak Basra'yı işgali ile açıldı. Bu bölgede askeri gücü oldukça zayıf olan Osmanlı kuvvetleri işgale karşı direnemediler. Basra'yı geri almak üzere, Binbaşılıktan Yarbaylığa terfi ettirilen Süleyman Askerî Bey cephe komutanlığına atandı. Yerli Araplar ve gönüllülerden topladığı kuvvetlerle Şuayyibe'de İngilizlere karşı taarruza geçen Süleyman Bey, 3 gün süren savaşın sonucunda yenilgiye uğradı. Bu savaşta bacağından yaralanan Askerî, Bercisiye koruluğu yakınlarında intihar etti. Artık önemli bir direnişle karşılaşmayacağına inanan İngilizler, Basra vilayetindeki önemli stratejik mevkileri ele geçirerek buradaki durumlarını sağlamlaştırmayı ve Bağdat'a ilerlemeyi hedefliyorlardı. Gerçekten de fazla bir direnişle karşılaşmadan önce Kurna'yı daha sonra da Amare'yi işgal ettiler. Ardından Kûtü'l-Amare'ye hareket ettiler. Albay Nurettin

Bey tarafından olağanüstü azim ve kararlılıkla savunulan Kûtü'l-Amare, savaş malzemesi eksikliği ve kuvvet yetersizliğinden fazla dayanamayarak 25 Eylül 1915'te düştü.

Kûtü'l-Amare'nin kaybedilmesi Bağdat'ı büyük bir tehlikeye düşürmüştü. İngilizler Bağdat'a oldukça yaklaşmışlar, yolları üzerinde fazla bir engel kalmamıştı. Mağlup Osmanlı kuvvetleri düzgün bir şekilde Selmanipak'a çekilerek burada bulunan hazır mevzilere yerleşip, savunma önlemleri aldılar. 23 Kasım 1915'te Selmanipak'a taarruz eden İngilizler şiddetli bir direnişle karşılaştılar. İngilizler, Osmanlı kuvvetlerinin karşı taarruzu sonucu 4.500 kişi civarında kayıp vererek 25 Kasım'da Kûtü'l-Amare'ye doğru çekildiler. Burada hızla sıkı bir kuşatma altına alındılar.

Kuşatmanın başlarında zaman zaman yaptıkları yarma hareketleri başarısızlıkla sonuçlandı. Basra'dan gönderilen yardım kuvvetlerinin girişimleri de bölgeye yapılan takviyelerle güçlenmiş Osmanlı kuvvetleri karşısında başarısızlığa uğradı. Yiyecekleri azalmış olan kuşatma altındakilere uçaklarla atılan yiyeceklerin bir kısmı nehre düşüyor, bir kısmı da Osmanlı kuvvetlerinin eline geçiyordu. Dicle üzerinden gemi ile gönderilen büyük miktardaki yiyecek yardımı da Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Yardım kuvvetlerinin son taarruzu da püskürtülünce, kuşatma altındaki General Townshend, emrindeki 4 general, 476 subay; 9.580 er ve silahsız 3.248 kişi olmak üzere toplam 13.309 kişilik kuvvet ile 29 Nisan 1916'da kayıtsız şartsız teslim oldu. 7 Aralık 1915'te başlayıp 29 Nisan 1916'da sona eren kuşatma 4 ay 23 gün sürmüştü.

Bu başarının ardından ordunun önemli bir kısmı başka bölgelere nakledildi. İngilizler ise Basra'da bulunan kuvvetleriyle ileriyi desteklediler ve 11 Mart 1917'de hiçbir savunma ile karşılaşmadan Bağdat'ı işgal ettiler.

Basra'nın işgali ile başlayıp Kûtü'l-Amare kuşatmasının sona ermesine kadar olan savaşlar dizisinde, Şuayyibe savaşından iti-

baren bu savaşları Sir Charles Vere Ferrers Townshend komuta etmişti. Townshend, bu savaşlar sırasında tuttuğu günlüğünü daha sonra düzenleyerek strateji ve taktik konularını içeren geniş bir girişle birlikte "My Campaign in Mesopotamia" adıyla 1920'de Londra'da yayınladı. Neşrinin üzerinden bir yıl bile geçmeden "Târih-i Askerî-i Osmânî Encümeni" büyük bir hızla Townshend'in anılarını Türkçe'ye tercüme ettirip, Matbaa-i Askeriye'de 1337 (1921) yılında İstanbul'da yayınladı. Türkiye'nin işgal altında olduğu ve İstiklal Harbi'nin devam ettiği bir dönemde, tercüme süresi ve matbaanın o dönemdeki teknik imkânları göz önüne alındığında gerçekten takdire değer bir çalışma ortaya konmuştur.

Tarih-i Askerî-i Osmânî Encümeni (=TAOE)'nin de önsözünde belirttiği gibi, General Townshend, eserinde oldukça objektif ve önyargısız bir tavır sergilemiştir. Olayları anlatırken ve yorumlarken büyük ölçüde tarafsız davranmaya çalışmıştır. Ancak verdiği bilgilerde zaman zaman, bir kısmı elinde bulunan bilgilerin eksik ve yanlışlığından, bir kısmı da almış olduğu yenilgiyi mazur göstermek amacından kaynaklanan bazı yanlış bilgi ve hatalı değerlendirmeler bulunmaktaydı. Bu gibi yanlışlıklar tercüme sırasında tespit edilmiş ve eldeki belge ve bilgilerle, hatta savaşlarda bizzat yer almış çeşitli kademelerdeki Türk komutanlarının şahitliğiyle düzeltilerek TAOE tarafından gerekli yerlerde dipnotlarla uyarılmış ve düzeltilmiştir. Ancak İngilizce aslından Osmanlı Türkçesi'ne yapılan tercümede bazı paragrafların veya satırların atlanmış olduğu göze çarpmaktadır. Fakat bunlar muhtemelen tercümenin hızlı bir şekilde yapılmış olmasından kaynaklanmış olup anlatılan olayların yanlış yorumlanmasına ya da bilgi eksikliğine neden olabilecek eksiklikler değildir.

Yayına hazırladığımız bu eserde, Irak cephesi üzerine verilen ayrıntılı bilgilerin yanı sıra Townshend, İstanbul'da kaldığı dönem içerisinde, buranın siyasî atmosferi hakkında da çeşitli bilgi-

ler vermekte ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Okuyucular için yararlı olacağını umduğum bu çalışmada, görülebilecek yanlışlık ve hataların mazur görülmesini dilerim. Ayrıca bu eseri hazırlamama vesile olan Ersan Güngör ile çalışma ilgili çeşitli yardımlarını gördüğüm Dr. Erhan Afyoncu'ya teşekkür ederim.

Dr. Recep AHISHALI
Üsküdar-Mart 2007

Târih-i Askerî Encümeni'nin *Irak Seferim* Hakkındaki Değerlendirmesi

Hatırat türünden olan bu eser, değerli yazarının meslekî ve ahlakî faziletlerini gösteren, ispat eden birçok kıymetli bilgiyi toplar. Onun, bu eserine giriş olarak aldığı strateji özeti, bu münasebetle strateji ve taktik hakkında verdiği ayrıntılar gerçekten değerli ve yararlı olmakla birlikte, olayların açıklaması ve tasviri sırasında mümkün mertebe koruyabildiği denge ve tarafsızlığı da ayrıca takdire değer. Gerçekten General Townshend'in bu eserinde, ne Lodendrof'un Osmanlılığa yönelik haksız ithamlarından ne de Liman von Sanders'in Osmanlı cephelerindeki bütün şan ve şerefi Almanlara; rencide edici ve ceza gerektirici olayları da Osmanlılığa mal eden asılsız iddia ve isnatlarından eser vardır. Aksine Osmanlı Ordusunun ezelî hasleti olan mertlik ve cengâverliği, yeri geldikçe takdir ve teyit eden yüksek bir ahlakî fazilet, yüceltmeye layık adalet ve tarafsızlık vardır. *Irak Seferim* de en büyük değer ve saygıyı işte bu noktadan alıyor.

Encümen, eserin yazarının bilmemesi sebebiyle eksik veya gerçek dışı olarak yazılan bazı maddeleri, belgelere dayandırarak açıklamak ve ilave etmek suretiyle bariz bir eksikliği tamamlayarak, eserin tercümesini de yayımlıyor ki, bu sayede eserin bizzat sahip olduğu kıymet ve önemi artırmış, değerli okuyucuların yararlanma zevkini de tamamen tatmin etmiş oluyor.

Önsöz

Askerî tarihten istenen ve beklenen faydaların elde edilmesi için yazılacak olayların yalnız doğru olarak nakli değil, söz konusu olaylara az çok nüfuz ve etkisi olan sebeplerin doğru ve sağlıklı olarak anlatılması lazımdır. Olaylar, ilgilileri gücendirecek ve nefretini çekecek kadar yeni olduğu takdirde bunların tarihini yazmak çok zor olur. Ancak resmî belgelerin, bazen başarıları büyüttüğü, felâketli olayları küçümsediği, hatta gizlediğini ve ihmal etmekte olduğunu dikkate alarak kendime ait tarihî hatıralarıma göre yazmayı uygun ve tercih edilir buldum. Zira olaylar silsilesini gerçek şekliyle kamuoyuna sunmak kadar güvenilir ve etkili bir hareket çizgisi olamaz. Ancak bu sayede olayların yanlış anlama ve tenkidine engel olunabilir. Askerlerimin çok büyük cüret ve cesareti sayesinde 300 millik (483 km) bir arazi ile, üç zafer kazandık[1]. Bu zaferler hep manevra sayesinde kazanıldı.

Kûtü'l-Amare ve Selmanipak zaferleri -Hint ordusunun şanlı tarihinde bunların ikinci bir örneği yoktur- kumandam altındaki birliklerin kahramanca hareketleri ve fedakârca gayretlerinin bariz örnekleridir. Bu savaşlar için yaptığım düzenlemelerden askerî öğrencilerin faydalanacağına inanıyorum.

---

1 Za'rice, Kûtü'l-Amare ve Selmanipak savaşlarını kastetmektedir. (Târîh-i Askerî Osmâni Encümeni= TAOE)

Düşmanın kanatları ve gerisine karşı ana kısım ile kuşatma manevrası yapmakla beraber, onun zayıf noktasına karşı da bütün kuvvetleri kullanmak kuralına uyduğum görülecektir. Bu kuşatma manevrasına hedef olan düşmanın en zayıf noktası doğal çekilme hattına en yakın olan kanadı idi. Kuşatma hareketi yapılırken, düşmanı yakalayıp kaçırmamak için, az bir kuvvetle cepheden bir gösteri taarruzu yapılıyordu. Bu şekilde ben, Napolyon ve Moltke'nin usullerini uyguladım.

Simla'da iken Bağdat'ın zabtı için 30.000-40.000 kişilik bir kuvvete ihtiyacım olduğunu Sir Beauchamp Duff'a arz etmiştim. Bu takdirde ben yalnız Bağdat'ın zabtından değil, onun elde tutulmasından da emin olacaktım. İkinci derecedeki bir harekât mıntıkasında, yetersiz kuvvetlerle bir stratejik taarruza kalkışmanın kuvvetlerin tasarrufu kuralına uzak olduğunu ve kesin sonucun kazanılacağı harekât yerinde, kesin taarruzların gerçekleştirilmesine kadar ikinci derecedeki cephelerde savunur durumda kalınması gerektiğini Beauchamp Duff'a anlattım. O, bana şu cevabı verdi: *"Townshend! Sizin düşüncenize tamamen katılırım. Size 30.000-40.000 kişilik bir kuvvet vermedikçe Kûtü'l-Amare'den bir adım öteye gitmeyeceksiniz. Şimdi bizim kararlaştırdığımız şey, sizin Amare'den ilerleyip Nurettin Paşa'yı mağlup ederek, stratejik önemi çok büyük olan Kûtü'l-Amare'yi bizim için zapt etmenizdir"*. Bunu gerçekleştireceğimi vadettim ve sonuçta Kûtü'l-Amare'yi ele geçirdim.

Kûtü'l-Amare zaferinden sonra Bağdat'ın zaptı için 2 tümen (30.000 kişi) gerektiğini, aksi takdirde felaket ihtimalinin çok fazla olduğunu Irak Sefer Kuvvetleri Başkumandanı Sir John Nixon'a yazdım. Fakat General Nixon takviye edilmeksizin Bağdat üzerine hareket etmeme karar verdi. Bu nedenle verilen emir ve karara uymaktan başka benim için yapacak bir şey yoktu. Bir avuç askerle, böyle çetin ve zor bir iş için Napolyon veya Hannibal da görevlendirilselerdi felakete uğramaları kesindi. Vaktiyle söylediğim makul fikirlerim; 13.000 kişilik bir kuvvetle tayin edildiğim bir göreve, daha sonra General Maude'un 113.000-120.000 kişilik bir

kuvvet, pek çok topçu, erzak, gemi ve hatta şimendifer vs. ile beraber görevlendirilmiş olması daha iyi değerlendirilir.

Yapılan bu ileri harekât benim düşünce ve kararıma ters idi. Bu tür girişimlerde başarı kazanılması ancak manevradaki, cesaret, maharet, şiddetli ve ani hareketle mümkündür. İmkan olduğu takdirde bunu gerçekleştirecektim. Çünkü emrimdeki birliklere tam güvenim vardı.

Selmanipak taarruzu bizim için kesin bir zafer sağlayamadı. Buna sebep, düşmanın sol kanadı kuşatılarak 18.000 kişilik bir Türk ordusu tam bozguna uğratıldığı esnada Kafkasya'dan yeni gelen Halil Paşa kolordusunun –Blücher'in Waterloo'ya yetiştiği gibi– savaş sahnesinde görünmesi oldu. Her şeye rağmen karanlık basıncaya kadar savaşa devam etmeye karar verdim. Savaş çok kanlı idi. Gece karanlığından yararlanarak Türklerin geri çekileceklerinden emindim.

Selmanipak bu şekilde adeta Marengo kanlı savaşını andıracaktı. Sabah olur olmaz Türklerin 13 mil (21 km.) mesafede Diyale nehri gerisine çekildiklerini haber aldık[2]. Bu muharebede 8.500 dolayındaki piyademden 4.500 ölü ve yaralı verdim. Bu kayıpların miktarı genel kuvvetlerin % 33'ünden fazla idi. Karşımda ve Diyale nehri gerisinde toplanıp yığınak yapan 6. Türk ordusuna karşı ilerlemek meselesi artık bizim için söz konusu değildi. Yapılacak tek hareket Kût'a geri çekilerek orasını sağlamlaştırmaktan ibaretti. Selmanipak'te tutunamayacağımı düşmana hissettirerek 6. Türk ordusu karşısında kaldığım dört gün zarfında bütün yaralılarımı nehrin güneyine sevk ettim. Bundan sonra düşman sol

---

2 Savaşın ilk gününü takip eden sabah (10 Teşrinisani 1331/23 Kasım 1915), Osmanlı kuvveti Diyale hattına çekilmişti. Aksine Tellü's-Sur-Tellü'r-Reşad savunma hattında karşı taarruz hazırlıklarıyla uğraşıyordu. Gerçekten öğleden sonra bu karşı taarruzu yaptı. Ancak kesin bir başarıya ulaştıramadı. Nurettin Bey kuvvetinin Diyale hattına geri çekilmesi, General Townshend'in bilgisi dışında, ancak 11–12 Kasım'da meydana gelmiş ve aynı gün tekrar Selmanipak'e geri dönmüştü (TAOE).

kanadıyla beni kuşatarak Kût ile çekilme hattımı kesmeye teşebbüs edeceği esnada bir gece zarfında düşman karşısından çekildim[3]. Arkamda Türk Ordusu olduğu halde 90 millik (145 km) bir çekilme hareketinden geride ne bir top ve ne de bir yaralı bıraktım. Aksine 1.500 Türk esirini de birlikte getirdim[4]. Ocak'ta Türk öncüsünün cephesine ve yanına taarruz ettim ve onu dağıttım[5]. Bundan sonra, başka bir baskıya uğramaksızın Kût'a doğru yürüyüşe devam ettim.

Kıtalarımın manevradaki disiplin ve itaati mükemmel idi. Bunu asker olanlar Selmanipak savaşından daha iyi anlayacaklardır. Bu savaşta son derece ümitsiz süngü savaşları yaptık. Türk siperleri cesetlerle doldu. Süngü ile toplar alındı, verildi. Kayıplarımız kuvvetimizin % 33'üne ulaştı. Böyle bir çekilmenin sevk ve idaresinin nasıl yürütüldüğünü, bir kumandan veya emrindeki kıtalar için en zor görev olduğunu tam cesaretle söyleyebilirim.

---

3 Osmanlı Irak Ordusu böyle bir kuşatma yapmamıştı. General Townshend'in bu iddiası Diyale'den Selmanipak civarındaki ikinci savunma hattına dönüşü esnasında yolunu şaşırıp epeyce kuzey taraflara, Huşûmü's-Sa'd yakınlarına düşen 51. Tümenin harekâtından yanılmış olsa gerektir (TAOE).

4 Onun bu eserinde de kısmen tespit ve itiraf ettiği şekilde söz ettiği bu çekilme hareketi sırasında, özellikle Delabha savaşı sonucunda 520 kadar süvari, iki gambot, iki motor, mühimmat, erzak, tayyare malzemesi ve yaralılar dolu dört beş duba bırakmıştı. Beraberinde aldığı esirler ise Selmanipak savunma hattının sol kanat ucundaki avcı grubunda 9 Teşrinisani 1331/22 Kasım 1915'te esir edilen 1.200 kişiden ibaretti (TAOE).

5 General Townshend'ın söz ettiği bu taarruz Delabha=Ümmü't-Tubl rastlantı savaşından başka bir şey değildir. Bu savaşta taarruz eden kuvvet Osmanlı Ordusu idi; ve General Townshend'ın kuvveti ise takip ordusunun taarruzundan kurtulmak için uzaktan uzağa, ancak bir karşı taarruz gösterisi yaparak öğleden önce temas kesilmesiyle çekilmeye devam etti. Taarruz edenlerin kuvveti ise dağılmadı. Yalnız 18.9.1331/1 Ekim 1915 sabalu cephe gerisine yöneltilmiş olan ateş baskını dolayısıyla 13. Kolorduda geçici bir kargaşa doğdu ise de çok çabuk önü alındı. Bu iki üç saatlik karışıklığın cephedeki taarruz edenlerin savaş faaliyetine bir etkisinin olmadığı savaş sonucunda önemli ölçüde esir ve ganimet elde edilmesiyle sabittir (TAOE).

Kût'ta direnmeye karar verişim ise; bizi Irak'tan çıkmak mecburiyetinden kurtardı. Eğer çekilmeye devam ederek Dicle ve Hay nehirlerinin kavuşma yerinde olan Kût'u geçseydim, arkamızdaki bütün Irak halkı bize karşı ayaklanacaklardı. Bundan başka, 6. Türk ordusunu kumanda eden Feldmareşal Von der Goltz da Hay yoluyla Basra'dan 3-4 konak mesafede[6] bulunan Nasıriye'ye doğru bir strateji kuşatması yapardı. Ancak Kût'un savunulması sayesinde hükümet, deniz aşırı yerlerden takviye kıtaları toplayarak felaketi tamir edebilirdi.

İki ay zarfında kurtarılmak şartıyla Kût'un savunmasına razı olmuştum. Aksi takdirde Sir John Nixon'a telgrafla bildirdiğim şekilde bizi kurtarmak mümkün olamayacaktı. Gerek bu sebepten ve gerekse diğer zorunlu sebeplerden dolayı çabuk kurtarılmamı talep etmiştim. Bu tarza başvurmaya mecburdum. Çünkü 1916'daki İsa'nın doğumu yortusu gecesinde, Türkler yaptıkları saldırılarda az kalsın başarılı oluyorlardı.

Bizi o geceki felâketten kurtaran ancak Oxford, Bucks ve 103. Mahratta Hafif Piyadelerinin cesaret ve fedakârlıkları oldu. Sabah olunca Türk saldırı kolları bizim süngü ve bomba saldırılarımızla büyük kayıplara uğratılarak püskürtüldü. Müthiş seller ve Dicle'nin taşması yüzünden benim için çıkış hareketi yapmak mümkün olamıyordu. Bu yüzden Kût da Genoa gibi açlıktan düştü. Anlatılması mümkün olmayan birçok ruhsal ve bedensel yorgunluktan, beş ay devam eden şiddetli ve çetin savunmadan sonra – Felemenk'te William ve Marlborough savaşlarından beri İngiltere askerî tarihinin en uzun savaşı Kût savaşıdır zannederim– sonunda teslim ve esir olduk[7]. Kuşatmanın son zamanlarında açlık-

---

[6] Bu mesafe 115 mile (180 km) yakın olup yaklaşık olarak 7 günlük bir yürüyüşe ihtiyaç vardır (TAOE).

[7] Kût'ü'l-Amare savaşı 25 Teşrinisani 1331/7 Aralık 1915'de başlamış ve 16 Nisan 1332/29 Nisan 1916'de sona ermiştir. Bu hesaba göre Kût'ü'l-Amare'nin dayanma süresi 4 ay ve 23 gündür. Kuşatmanın birinci gününden 11 Kanunuevvel 1331/24

tan günde 20'den fazla kişi ölüyordu. Başkumandanlığın beni kurtaramayacağını anlayınca Türklerle görüşmelere başlamak için ondan telsiz telgrafla emir aldım ve teslim oldum.

Napolyon Bonapart'a meşhur Marengo savaşını kazandıran Massèna'nın 1800'deki Genoa Savunması veya Küçük Asya'dan takviye kıtalar getirilmesi için Türklere vakit kazandıran Osman Paşa'nın Plevne savunması gibi benim beş ay devam eden Kût'taki savunmam da, ilerlemek ve Bağdat'ı işgal etmek için hükümete deniz aşırı yerlerden 120.000 kişilik müthiş bir kuvvetin Irak'ta yığılmasına zaman kazandırdı.

Esir olmadan önce kıtalarımın şerefli muamele göreceğine dair Türk Başkumandanlığından yazılı bir söz aldım ve askerlerimin şartlarını iyileştirmek için İstanbul'da birçok faydalar sağladım. Esir olduktan sonra askerlerimin yollarda maruz kaldıkları şiddetli ve gaddarca muameleler, sırf Alman kurmay subaylarının teşviki ve kışkırtmasıyla meydana gelmiştir. Enver'in bütün yüksek rütbeli Türk kumandanlarının etrafını saran Alman kurmayları Anadolu halkının gözleri önünde askerlerimizi aşağılatıyorlardı. 1918 Ekim'inde Türk kabinesi, kendi lehlerine mütareke şartları için İngilizlere gitmemi teklif etti. Bunu kabul etmeden önce derhal serbest bırakılmamı istedim. Bunu hemen kabul ettiler. Savaş meydanında yapamadığım bir görevi esirken yapmayı başardığımdan dolayı sevinçliydim. Çünkü Türkleri teslime ikna etmekle Avrupa Savaşı'nı birkaç ay kısalttım ve bu sayede binlerce hayat, milyonlarca para kurtarıldı.

17 Ekim 1918, öğleden sonra Babıâlî'de Müşir İzzet Paşa'nın odasında, yarım saatlik bir görüşme sonucunda mesele hallolundu. O akşam Çanakkale'nin Türkler tarafından açılacağı sözünü alarak İngiliz donanmasına hareket ettim. Mondros'a gidince konferans kuruldu.

Aralık 1915'e kadar birçok zorlu saldırılarla karşılaşmış ve o tarihten düşme anına kadar başka hiçbir baskıya maruz kalmamıştı (TAOE).

Avusturya bu haberleri alınca teslim oldu. Peşinden Almanya da teslim oldu. Napolyon tarafından konulan altı temel savaş kuralını tamamen bilmedikçe usul olarak ne bir asker, ne de bir sivil askerî harekâta nüfuz edemez. Bunun için eserimin birinci kısmını o temel kurallara ayırdım. Bu temel kurallar Napolyon'un talebeleri Clausewitz, büyük Moltke, bugünkü Alman Genelkurmayı, Mareşal Foch ve Fransa Başkumandanlığı taraflarından takip edilmiştir. Savaş kuralları ile ilgilenmeyenler kitabımın ikinci bölümünden okumaya başlayabilirler. Fakat askerlerin, öğrencilerin ve birçok sivilin, özellikle diplomatlarla parlamento üyelerinin birinci bölümü okuyacaklarını umarım. Çünkü o kısımda yazılan temel kurallar –Alman usulü olarak isimlendirilen– yüksek düzeydeki Alman ordusunda ve siyasetinde uygulanmıştır.

Ver Lodge Raynham
6 Ağustos 1919
Major General[8]
Charles V. F. Townshend

[8] Korgeneral rütbesine denk, tümen kumandanıdır (TAOE).

Giriş

Temel Savaş Kuralları

Mevcut stratejinin mucidi Napolyon, strateji ve yüksek taktik için bir takım temel savaş kuralları koymuştur. Bir strateji veya taktik meselesini halletmeye yarayan bu kurallar, kara, deniz ve hava savaşlarına da uygulanabilir.

Bu kuralları kısaca sayalım:

a. Stratejik asıl hedef
b. Kuvvetlerin tasarrufu ve iyi idaresi
c. Ana kısım (Asıl kuvvetler)
d. Stratejik taarruz
e. Hız veya istikamet seçme
f. Güvenlik

a- Asıl Hedef

"İlk hedef düşman ordusuna galip gelmek olmalıdır." (Hohenlohe)

"Bütün kuvvetlerle başlangıçtan itibaren düşmanın ana kuvvetlerini aramalıdır." (Moltke)

Bu kural gerçekten Napolyon seferlerinden çıkmıştır.

Ordular grubuna genel bir yön verilmelidir. Bu genel yön şüphesiz askerî, siyasî ve iktisadî değerlendirmeler üzerine seçilir ve böylece coğrafya hedefine de ulaşılmış olur. 1870'de Moltke aşağıdaki açıklamalarda bulunmuştu:

"Genel istikamet: Paris, hedef: Düşman (nerede bulunursa bulunsun)". Moltke, Fransa'nın istilası için burada Clousewitz'in 1814'te düzenlediği şu savaş harekât planını taklit etti: Fransa ile meydana gelecek bir savaşta mesele, her şeyden önce Fransa ordusunu yenip parçalarını Loire arkalarına atmaktan ve Paris'i almaktan ibarettir". Von Schlichting birkaç sene önce şu sözleri yazmıştı: "Clousewitz'in bu planı 1870'te yeniden tekrarlandı. Paris, gerçekten Fransa'nın başı ve kalbidir"*.

Sadece *"hedef düşmandır"* demek yetmez; Kumandanlar, özellikle bugünkü büyük kuvvetlerin sevk ve idaresinde takip edilen strateji amacı açıkça bilinmelidir ki, savaş meydanında şahsî girişimle hareket edildiği zaman bile her şey, harekâtı düzenleyen başkumandanın amaçlarına göre gelişebilsin. Bundan başka Jomini'nin strateji ve taktiğinde denildiği gibi önlemler, şu üç şeyden ibaret olur: Asıl teşebbüs düşmanın merkezine sağ veya sol kanatlarından birisine karşı yapılmalı, ancak bu konu en küçük erden kumandana kadar herkesin fikrinde açık olarak yerleşmiş bulunmalıdır. Strateji uzmanı yalnız savaşı değil, ondan sonraki durumu da göz önüne almalıdır. Galip gelen şüphesiz mağlubu takip edecektir. Yenik tarafın örtmek istediği yönde çekilmesi ve bunun da zafer kazanmış strateji uzmanının tavsiye etmiş olduğu yön olması muhtemeldir. Yanlış manevra ile vakit kaybetmemek için bu önemli yönün takip kolları tarafından bilinmesi arzulanır.

Bu konuda bir itiraz olabilir ve bu itiraz Napolyon'un şu meşhur ve vecizli sözüne dayandırılabilir: *"Nerede olursa olsun savaşa girmeli, sonra düşünüp görmeli"*. Yani başkumandan kesin darbe indireceği mıntıkayı savaş meydanında seçmeli, ona göre kararını vermelidir. Düşmanla temas sağlanmadan önce verilecek

---

* 1914'teki harekât projesi de ayrı idi.

karar tasarlama mahiyetinden ibaret kalır. Gerçekten bu değerli sözün, 19. yüzyıl başlarındaki meydan savaşlarında uygulanması mümkün idi. Çünkü başkumandan savaşacağı araziyi teleskopuyla görebilirdi. Savaş meydanları küçük olduğundan başkumandan kesin darbeyi indirmek istediği noktaya zamanında taze kuvvet yetiştirebilirdi. Bugünkü savaşlarda cephelerin geniş olmasından, artık bu vecizli sözün dayanağı kalmamıştır. Çünkü kumandan bütün sahayı göremez, ancak telgraf, telefon vs. vasıtasıyla çeşitli olayların gelişme derecesini anlayabilir. Bir kere ciddî savaşa girişmiş olan ordusunu başka tarafa nakletmeye mecburiyet hissederse bunun yapılması tehlikeli ve tesadüfe bağlı olur. Büyük ihtimalle yerine yetişmesi de önemli ölçüde gecikmelere uğrar.

Kesin zafer kazanılınca beklemeden takibe devam etmelidir. Düşmanın başkentini ele geçirmek için bir an önce ona yaklaşmalıdır.

b- Kuvvetlerin Tasarrufu Kuralı

Bu kural gereksiz müfrezelerle kıtaları dağıtmaktan sakınarak savaş için bütün kuvvetin elde ve toplu bulundurulmasıyla tarif edilebilir. Fransızlar bu kuralı, ana kuvvetlerin asıl hedefine, az kuvvetin de ikinci derecedeki mıntıkaya karşı yığılması şeklinde tarif ederler.

Napolyon bu kuralı 1813'te ihlal ederek büyük zaferi – Leipzig sonuçları ile- kazanmış ise de 1815'te Waterloo'da 100.000 kişilik ordusundan 40.000 kişi ile Grouchy'i ayırdı. Fakat bu kurala uymadığı için bu sefer tamamıyla mahvoldu. Bu kuralın ihlali felaketi davet eder. Tarih bize bu kuralı ihlal eden hükümetlerin ordusunun veya ordularının yenildiğini gösteriyor. Bu konuda 19. ve 20. yüzyılların başlıca örnekleri şunlardır:

Avusturyalılar'ın 1769 seferiyle 1805'te Mack'ın Ulm'a ayrılması ve 1866'da İtalya'ya karşı 80.000 kişinin ayrılması;

Prusyalılar'ın 1806'daki harekâtı;

Napolyon'un 1813, 1815 harekâtıyla 1811-1812 senelerinde İspanya'da ordular bulundurması;

Fransızlar'ın 1870 harekâtı;

Ruslar'ın 1904 Mançurya harekâtı ile Japonlar'ın bu seferde Port Arthur'un kuşatması için Nogi ile 150.000 kişiden oluşan 3. Orduyu ayırmaları.

Port Arthur savunucusu General Stoessel görevini yapmadığı için Nogi, Mukdan savaşının meydana gelmesinden önce Japon ana kuvvetlerine katılabildi.

Balkan savaşında küçük müttefik devletler, asıl hedefe – seyyar Türk ordusu ana kuvvetlerine- karşı kuvvetlerini birleştirip düşman ordusunu kolayca yendikten sonra İstanbul'u işgal edecekleri yerde bu küçük devletlerden her birisi kendi hedef ve amaçlarını takip etti ve bilinen sonuçlar meydana geldi.

c- Ana Kuvvetler Hakkında Kural

Napolyon ve Frederick seferleri incelenirse bunların sırları hemen ortaya çıkar. Bunlar daima asıl kuvvetlerini düşmanın en zayıf noktasına yöneltiyorlardı. Strateji bakımından bu zayıf nokta, genellikle düşmanın birleşme hatlarından ve yüksek taktikte ise hasmın geri çekilme hattına (kavuşma hatları) en yakın olan kanadından ibarettir.

Napolyon'un bütün büyük savaş ve seferlerinde zaferi sağlayan, bu kural ile kuvvetleri tasarruf etme kuralıdır. Jomini'nin açıklamalarına göre *bütün düzenlemelerin temeli, kesin sonucun kazanılması sırasında büyük kuvvetlerle düşmanın zayıf noktasına birlikte ve ortak etki yapmaktan ibarettir.*

Bu nokta da, düşmanın kanatlarından birisi veya merkezidir. Napolyon 1810 yılında Massèna'yı Portekiz harekâtına görevlendirince kendisine şu talimatı verdi: *"Mümkün olduğu kadar fazla kuvvetlerle düşmanın en zayıf noktasına taarruz et"*. Başka bir deyişle

düşmanın en zayıf noktasını ara, bul ve ana kısmı oraya yönelt. Ulm buna bir örnek olabilir: Avusturyalılar'ın oraya Mack'ı ayırması Napolyon tarafından bunun her iki kanadının kuşatılmasına neden oldu. Ratisbon ve Austerlitz savaşlarında Napolyon düşmanın en zayıf noktasının merkezde bulunduğunu belirlemiştir. Eylau, Friedland, Jena, Wagram, Bautzen ve Ligny savaşları düşmanın en zayıf noktasının kanatta bulundurulmasına başlıca örneklerdir. Gravelotte, Königgrätz ve Mukden strateji çevirmesine dair örneklerdir. Napolyon, düşmanın en zayıf noktasının merkezde ve iki kanatta bulunduğuna dair 27 örnek göstermiştir. *"Ana kuvvetler"* ve *"kuvvetlerin tasarrufu"* kuralları gerçekte, bir kural demek olduklarından, bunlar birbirlerinin ayrılmaz gerekleridir.

d- Stratejik Taarruz Kuralı

"Zafere ulaşmak ancak stratejik taarruz ile mümkündür." (Napolyon)

"Savaşmak taarruz etmektir." "Frederick."

İsviçre ve Danimarka gibi zayıf devletlerin Almanya'ya karşı hareketlerinde bu kurala şüphesiz uyulamaz. Bu kural eşit kuvvetlere sahip devletler için geçerlidir.

1796, 1800, 1805, 1806, 1807, 1809, 1866, 1870 Mançurya seferi ve son Avrupa savaşı, zaferin stratejik taarruz ile kazanılmasına birer örnektir. Emin olarak bütün kuvvetleriyle birlikte taarruz eden ve gecikmeksizin hareket edip mümkün olduğu kadar büyük kuvvetle düşmanın en zayıf noktasına yüklenen kumandana (strateji ve taktik) zafer daima yüzünü gösterir. Bugünkü savaşlarda stratejik taarruz yalnız kurallı değil, çok gereklidir. Başkumandanlık esas kuvvetlerini yığar yığmaz, (kuvvetlerin tasarrufu kuralı) hareketli düşman kuvvetlerinin bulunduğu genel yönde tedbirli bir şekilde ilerler, ana kısım ve ikinci derecedeki kuvvetlerle strateji kurallarının gerektirdiği nokta (kanatlar veya merkez) üzerine hareket eder. Düşmanın muhtemel yeri hakkında

başkumandanlığın yeterli derecede bilgisi varsa başarı ihtimali büyüktür. Bu bilgiler istihbarat dairesi ve casuslar vasıtasıyla savaş ilanından önce ve sonra sağlanır. Bu konu için uygulanacak stratejide süvari ve hava keşifleri çok işe yarar.

Bu bakış açısından Rus-Japon Savaşı ilginç ve yararlıdır. Kuropatkin, düşmanın kuvvet ve mevzii hakkında doğru bilgiler alınmadıkça ilerlenemeyeceğini ve savaş verilemeyeceğini düşündü. Bu bilgileri elde edemedi, boş boş bekledi ve sonunda yenildi.

Mançurya savaşı, taarruza başlamaksızın başkumandanın bilgi bekleyemeyeceğini gösterdi. Planını düzenleyip, bütün kuvvetlerini yığınca başkumandanın düşüneceği yalnız bir şey kalır, o da kendi hedefi; yani hareketli düşmanın ana kuvvetleri üzerine bütün kuvvetleriyle birlikte doğrudan yürümektir. Yolda iken casuslar, süvariler ve tayyareler kendisine bu konuda faydalı bilgiler sağlayabilirlerse daha da iyi olur.

Bütün kuvvetlerini toplamadan başkumandan hareket etmemelidir. Çünkü aksi taktirde kuvvetlerin tasarrufu kuralı ihlal edilmiş olur. Düşmanın bizden birkaç saat veya gün önce ileri harekâta başlaması önemli değildir. Çünkü toplanmasını tamamlayan taraf, taarruz noktasının seçilmesi esnasında düşmanın isteğinin hakim olmasına izin vermez*.

e- Süratin Gerekliliği ve Harekât Hattı Seçimi

Amaca ulaşmak için en kısa ve akıllıca yol, düşmanın hareketli asıl kuvvetleri üzerine yüklenmektir. *"Hareket (manevra), strateji kanunudur"*. (Mareşal Foch)

Hızla, duraklamadan ve gecikmeden hareket etmeli. Napolyon'un 1796, 1800, 1805 ve 1806 seferleri bu kurala parlak birer örnektir. Hızlı ve kestirme hareketin bu savaşların sonuçları üze-

---

* Sonraki savaş da bize bu dersi vermiştir.

rinde büyük etkisi olmuştur. 1807'den sonraki seferlerde Napolyon hızlı hareket yeteneğini kaybettiği için bu savaşlardaki başarı yarım kalmıştır. 1814 seferinde ise, bize tam manasıyla bir Napolyon sürati gösterdi. Fakat artık iş işten geçmişti. Çünkü onun düşmanları oldukça çoğalmıştı.

Napolyon ordusunun 1815'te Belçika içlerindeki harekâtı bu kurala güzel bir örnektir. Rus-Japon savaşında, her iki taraf Napolyon'un bu önemli kuralına tuhaf bir bilgisizlik gösterdi.

f- Emniyet kuralı

Kanatları karışık müfrezelerle –kanat orduları veya kanat tutanlar vs.- veya süvari ana birlikleriyle korunan bir ordu, hareket serbestliği ve manevra kabiliyetini korur. Düşmanın ordusuna bağlı olmaz; tersine düşmanı kendi isteğine boyun eğdirir.

Yeni stratejinin kurucusu Napolyon'un, idare ettiği bütün seferlerde bu kuralla ilgili örnekler vardır. 1796 İtalya savaşında iç hatlar üzerinde yapılan manevralar, küçük ordunun tam serbestliğini sağlamak içindi. Bunda Napolyon'un kuvvetlerin tasarrufu kuralına uyduğunu da görüyoruz. Gerçekten toplu olan kuvvetlerinin başında olarak, kuvvetini dağıtmak suretiyle kuvvetlerin tasarrufu kuralını ihlal eden düşman ordularına karşı hareket etmiştir.

Napolyon, kendisi için tehlikeli olan istikametleri, ayırdığı az kuvvetlerle örterek düşmanın dağınık kuvvetlerinden birisi üzerine üstün kuvvetlerle hareket ediyor ve bu şekilde ciddî bir engele uğramaksızın düşmana kesin darbeyi indiriyordu.

Napolyon bu usulü sürat kuralı ile katıştırıyordu.

1796 seferi, strateji bakımından birinci derecede bir modeldir.

Napolyon 1800 seferinde emniyet kuralına uymadı ve az kalsın Marengo'da yeniliyordu.

1806 seferinde hareket serbestliğini kazanmak için Napolyon bir kolorduyu genel görünüşüyle stratejik öncü olarak ordunun

ilerisine sürdü. Napolyon'un ilk düşündüğü şeyin stratejik emniyet olduğunu bütün seferleri göstermektedir.

1866 seferinde gerek Prusyalılar, gerekse Avusturyalılar bu önemli kuralı ihmal ettiler. Bu yüzden Benedek, Königgrätz'de hiç de istemediği bir savaşa girdiği gibi, Moltke de diğer kuvvetlerinin hareket ortaklığından emin olmaksızın yalnız bir kısım kuvvetle Avusturyalıların ana kuvvetlerine karşı savaşa tutuştu. 1870 seferinde Fransız generaller tarafından strateji kuralları uygulanınadı. Moltke de emniyet kuralını esaslı bir şekilde uygulayamadı. Japon kurmayları bütün Mançurya savaşlarında bu kuralı tamamen anlamış olduğunu gösterdi.

Alman kurmaylarının strateji ve taktik usulleri Napolyon'un temel kuralları üzerine ve şu şekilde kurulmuştur.

Strateji bakımından:

1- İlk hedef düşman ordusudur, amaç onun imhasıdır.

2- Bunun için düşman ordusuna karşı çok sayıda kollar ve gruplarla yürünülür.

Bu grupların ilerisinde düşman asıl kuvvetlerinin nerede bulunduğunu keşfetmek göreviyle yükümlü büyük süvari kıtaları bulundurulur.

3- Ordu cephesinin keşfedilen sahasıyla uyumlu bir yürüyüş cephesi kabul edilmelidir ki, ordunun bir veya iki günde savaş için toplanması mümkün olsun.

4- Düşman asıl kuvvetlerinin nerede olduğu anlaşıldıktan sonra bütün gruplar veya paralel kollar aynı zamanda cephe ve kanattan taarruz edebilecek, düşmanın erzak ve malzeme aldığı esas hattı (kavuşma hatları) kesecek şekilde yakın olarak düşman asıl kuvvetleri üzerine hareket ettirilirler.

5- Kesin zafer kazanınca sıkı ve şiddetli bir takipten yararlanmalı, sonra düşmanın başkentini zapt etmeye gitmelidir.

6- Ana vatanla olan ulaşım hatlarının iki yanını, hareket yeteneğine sahip olan kıtalarla güvene almalı ve bu şekilde sıkıcı istihkam sayısını azaltmalıdır.

7- Taktik yürüyüşlerinde, tümen yürüyüş kollarında topçu baş tarafa yakın, cephane kolları savaşçı kıtaların hemen gerisinde bulundurulmalıdır. Cephe ve yanlar süvari ile keşfedilmelidir. Geri ile haberleşmede bisikletlilerden faydalanılmalıdır.

8- Emniyet hizmeti: Bir noktada kalarak gözlemleme ile yetinileceğine, düşmanı keşfetmek ve bir mesafeye kadar yanları kontrol etmek üzere arkasından müfrezeler ve keşif kolları gönderilmelidir.

9- Taarruz savaşında, savunanların aldığı önlemler inceden inceye keşfedilip araştırılarak düşman kanatlarının nerelerde bulundukları anlaşılmalıdır. Ana kısmı düşmanın cephe ve kanadına taarruz edecek şekilde bulundurulmalı, daima düşmanı cepheden oyalayıp kanattan kuşatmalıdır.

Yakınlaşma yürüyüşü, mümkün olduğu kadar arazi örtüleri ve zemin bozuklukları vasıtasıyla düşmandan gizli tutulmalıdır. Düşman kanadına karşı üstün kuvvetlerle hareket edildiği esnada cephede kuvvetli topçular bulundurulmalıdır.

10- Savunma savaşında kanatlar, engeller veya mevkilere dayandırılmalıdır. Eğer buna imkân yoksa kanatlar gerisinde kademeli önlemler bulundurmalıdır. Taarruz edenin hangi yönden yaklaşmakta olduğunu anlamak için ileriye süvari ya da karışık müfrezeler sürülmelidir.

Kesin sonuç anında karşı taarruz yapılması için genel ihtiyat bir kanat gerisinde örtülü olarak bulundurulmalıdır. Savaş hattı gerisine cephane getirmelidir. Cephe ve kanatlarda meydana getirilecek sahra tahkimatı tam dikkatle maskelenmelidir. Cephe gerisinde yollar açmalı ve telgraf hatları kurulmalıdır.

Moltke tarafından konulan yukarıdaki Alman usulleri, tamamen Napolyon'un çeşitli seferlerine ait "askerî muhabereler"de bulunan asıl savaş kurallarından alınmıştır. Napolyon'un alınan kuralları, henüz son bulan Büyük Savaş'ta, savaş meydanına sevk edilen millî ordu gruplarının büyüklüğüne rağmen bu gün bile öneme sahiptir. Bu konuda Albay Repington 28 Aralık

1909 tarihli *Times*'ta şu görüşleri söylemişti: Napolyon'un savaş usulü, savaş ilminin bu gün bile temel kaynağıdır. Bunda gizli olan ilim ve faydalardan, inceleme ve araştırmalar ölçüsünde istifade edilir.

> "Eski zamanlardaki büyük kumandanlar ve bunların eserleriyle yetinen daha sonraki kumandanlar, savaş kurallarına uygun hareketle büyük işler görmüşlerdir. Benim büyük başarılarımı şansıma, yenilgilerimi hatalarına dayandıranlar oldu. Fakat seferlerimi yazsaydım savaş kurallarına uygun hareket için daima kafa yorduğumu herkes görüp hayrette kalacaktı" (Napolyon'un St. Helen'de 16 Kasım 1816 konuşmalarından).

Savaş hakkında Napolyon şu sözleri de söylemiştir: *"Her yerde mümkün olduğu kadar temel kurallarına uygun hareket edilmeli ve sonrasını şansın yardımına bırakmalı". 1809'da Aspern ve Vagram savaşlarında Napolyon'un müthiş düşmanı olan Büyük Arşidük Charles şu açıklamalarda bulundu: "En meşhur savaşlarının on ikisinde bizzat bulunduğum Otuz Yıl Savaşları tarihini yazdıktan sonra tamamen kanaat getirdim ki, savaş kurallarının güzelce uygulandığı savaşların tümünde zafer kazanılmıştır. Bunun aksini ispat eden bir örneğe rastlamadım".*

Mareşal Foch'un "*Savaş Kuralları*" isimli eserinde şu sözler bulunmaktadır: *"Savaş ilminin diğer ilimler gibi teorisi vardır. Aksi takdirde bu bir ilim olamaz".* Yakınlarda *Daily Mail* gazetesine yazılan Mareşal Foch'un bir mülakatında şöyle deniliyordu: Savaş kuralları daima aynıdır. Askerlerin yaya olmasıyla tank içinde kapalı olması önemli değildir. Savaşta uyulacak kurallar değişmez. Savaş ilminin gelişmesi mimarî ilmine benzer. Yapılarda kullanılan malzeme değişebiliyor. Bu malzeme de ahşap, taş ve demir olabilir. Fakat yapıların inşasında denge ilminin kuralları daima sabittir.

Bu savaşın strateji derslerini, temel kurallar bakış açısından yargılarsak devletlerin, kuvvetlerin tasarrufu kuralını ihlal etmek suretiyle tarih derslerinde ihmal gösterdiklerini anlarız.

Daha önce bahsettiğimiz şekilde Napolyon'un bu zaferleri, kuvvetlerin tasarrufu kuralına uymakla kazanılmıştı. Napolyon 1813'te gurur ve siyasî sebepler dolayısıyla bu önemli kuralı çiğnedi. Bu yüzden kesin sonuç savaşları yaparken 200.000 kişilik bir ordusunu ikinci derecedeki hareket mıntıkasında (İspanya'da) bıraktı. Bunların sonuçları ne oldu? Napolyon, Leipzig'de yenildi ve Ren nehrinin gerisine püskürtüldü. Eğer İspanya'daki bu 200.000 kişilik ordu Napolyon'un elinde olsaydı Leipzig savaşı kazanılırdı. Çünkü bu savaşta Napolyon kuvvetleri zayıf, düşman orduları ise çok üstün idi.

Fransa 1870'de de bu hatayı yüklendi. Kuvvetlerin tasarrufu kuralını tarihte örneği görülmemiş bir şekilde ihlal etti. Bir düzenli ordu tek başına Alsace ve Lorraine'de yenildi. Sonra yedek kuvvetlerden oluşturulmuş bir ordu Sedan'da mahvedildi. Bundan sonra teritoryal (yedek), gardinasponal (millî muhafız), mobil (seyyar) kuvvetlerden teşkil edilen 700.000 kişilik bir ordu ile savaş altı ay sürdürülebildi. Mareşal Foch'un "*Savaşın Sevk ve İdaresi*" adlı eserinde 1870 seferi hakkında şu soru mevcuttur: Bu üç ordu seferin başlangıcında birleştirilmiş olsaydı sonuç ne olurdu? Hiç olmazsa Fransa sonuç itibarıyla Alsace ve Lorraine'i elde tutacaktı. Teritoryal (yedek) teşkilâtı hakkında 1913 yılında yapılan resmî başvuruya yukarıdaki örneği düşünerek görüşlerimi açıkladım. Şöyle ki, savaş hazırlığı bakımından yedek teşkilâtımız – bizde yedek kuvvetler ancak savaş ilanıyla başlayan bir teşkilât olduğundan kuvvetlerin tasarrufu kuralını tamamıyla ihlal eder. Bu teşkilât, Napolyon Bonapart'ın bile cesaretini kırar ve ümitsizliğe düşürürdü. Büyük Savaş'ı kazanmış olmamız bu düşünceye karşı bir delil oluşturmaz. Çünkü acele olarak oluşturulmuş diğer ordularımızın hazırlanmasına kadar düşmanla savaşa hazır Fransız orduları vardı. Bundan başka Amerika da savaşa girdi. Savaş

ilanıyla beraber ihtiyat ve yedek ordularımız hazır bulunsalardı Marne'e kadar çekilmeye gerek kalır mıydı? Bütün ordularımız hazır bulunsaydı 1914 yılında savaşın sonuçlandırılması umulurdu. Kuvvetlerin tasarrufu kuralları yukarıda kısaca açıklandı. Burada en önemli esas şudur: Savaş için bütün temel birlikleri toplu olarak elde bulundurmak ve felakete sebep her türlü kısımları ile gereksiz müfrezelerden sakınmaktan ibarettir. Birinci kuralın uygulanması amacıyla kuvvetlerin makul bir şekilde gruplara ayrılması çok uygundur. Stratejik bir deyim ile bunun açıklanması gerekirse: Ana kuvvetleri kesin sonucun kazanılacağı birinci derecedeki; küçük kuvvetleri ikinci derecedeki (savunma) savaş yerine ayırmalıdır.

Kuvvetlerin tasarrufu kuralı, taktik bakımından şu şekilde açıklanır: Düşman, olduğu yerde (ikinci derecedeki mıntıkada) asgari bir kuvvetle meşgul edilip, duraklatılırken düşmanın en zayıf noktasına kesin darbeyi indirmek için diğer yönden mümkün olduğu kadar çok kuvveti asıl taarruz noktasında bulundurmalıdır.

Bu kural ile ilgili müfrezelere gelince; ayrılmasına kesin ihtiyaç duyulmuş olan bir müfreze, asgari kuvvette –ve görevini yapmasına yetecek ölçüde- teşkil edilirse savaş için ana kuvvetler toplanması ve birleştirilmesi imkanı kazanılır. Ya da bu müfreze öyle düzenlenmelidir ki, kendisinden daha büyük düşman kuvvetlerinin ana kısmına katılmasını engellemek için bunları mağlup edebilsin.

Napolyon'un koyduğu temel savaş kurallarının en önemlileri kuvvetlerin tasarrufu ile asıl kuvvetler kurallarıdır. Napolyon bu kurallara uyması sayesinde büyük zaferler kazanmıştır. O esnada Fransa'ya komşu devletlerin kumandanları bu kuralları hiç bilmiyorlardı. Napolyon'un 1796'daki İtalya seferi, savaş ilminin bu kurallarına en parlak örnektir. Bu seferde Avusturya kuvvetleri İtalya'nın bütün kuzey cephesi üzerine dağıtılmıştı. Bonapart bu dağınık kuvvetleri birer birer yok etti. Avusturyalıların dağınık

orduları arasında merkezî bir mevzi alan Napolyon, düşman ordularından birisini az bir kuvvetle oyalarken ana kuvvetleriyle düşmanın diğer ordusunu bozguna uğratırdı.

Kuvvetlerin tasarrufu hakkında Clausewitz'in görüşleri şöyledir: *"Başkumandana gereken görevlerin birincisi ve en önemlisi, kuvvetlerini toplu bulundurmaktır. Bu kuvvetlerden ancak kesin şekilde lazım olan müfrezeler ayrılabilir"*.

Napolyon bütün askerî savaşlarında (generallerine ve özellikle ikinci derecede savaş yerindeki kuvvetlere kumanda eden Prens Eugène veya Kral Joseph'e yaptığı nasihat ve uyarılarında) *"niçin kuvvetlerinizi birleştirmediniz?"* diye daima bu kurala uyma gereğini göstermiştir. 1808'de Napolyon şu sözleri söylemiştir: *"Kordon sistemi, sınır postaları yerleştirilmesinde ve kaçakçılığa karşı önlemlerde faydalıdır. Fakat savaşta asla başarıyı sağlayamaz ... Ordularınıza kumanda eden posta müfettişleri midir?"*.

Avusturya, 1886 seferinde de kuvvetlerin tasarrufu kuralını çok kayıtsız bir şekilde ihlal etti. Çünki seyyar ordu başkumandanı Mareşal Benedek'in protestolarına rağmen İtalya cephesinin gözetlenmesi için 80.000 kişilik bir kuvvet ayrıldı. Halbuki o esnada İtalya'nın savaşa girmesinden bir tehlike doğmuyordu. Bu hatanın sonucu olarak çabucak *"Königgrätz"*, *"Sadowa"* savaşları kaybedildi ve yedi gün zarfında Avusturya perişan oldu. Eğer İtalya cephesine ayrılan bu 80.000 kişilik ordu, meydan savaşına katılsaydı, Avusturyalılar galip gelecekti. Çünkü bu savaş esnasında bir zamanlar Moltke az kalsın mağlup oluyordu ve hatta geri çekilme emirlerini bile hazırlamıştı. Eğer Avusturyalılar galip gelseydi, son Avrupa tarihi başka türlü olurdu.

Sonuç olarak kuvvetlerin tasarrufu kuralı şöylece özetlenebilir: Birinci ve ikinci derecedeki savaş yerleri için bir plan veya proje düzenlenmelidir.

Gelibolu, Irak ve Filistin sevkıyatını, tarih şüphesiz, kuvvetlerin tasarrufu kuralı çiğnenmiştir diye kaydedecektir. Bağdat ve Kudüs'ün bizim nazarımızda değeri ve önemi neydi? Bunlar esas

savaş yerinde (Fransa'da) kazanılacak sonuçlarla kıyaslanırsa ikinci derecede kıymeti olan hedefler olabilirdi. Fakat aynı zamanda şu gerçek ortaya çıkmıştır ki, Gelibolu harekâtı Türklere çok fazla kayıp verdirmiştir. Bu kayıplar sebebiyle Türklerin, ikinci derecedeki Irak ve Filistin cephelerinde bizim ileri harekâtımıza karşı şiddetli karşı taarruzlar yapacak kuvvetlere sahip olmadığı söylenirse mübalağa edilmemiş olur.

Kuvvetlerin tasarrufu meselesinde donanmanın bütün savaş boyunca gösterdiği yetenek ve iyi idare kayda değer. Kuvvetlerin tasarrufu kuralına bundan daha fazla özen gösterildiğine dair bir örnek olamaz.

Deniz kuvvetlerinin savaş yönünden makul kısımlara ayrılması incelenince hemen meselenin gerçeği ortaya çıkar. Savaş gemilerimizin büyük kısmı asıl savaş yerinde –Kuzey Denizi'nde- bulunuyordu. İkinci derecede savaş yerlerinde –Büyük Okyanus, Hint Okyanusu, Atlas Okyanusu vs.- bulundurduğumuz deniz kuvvetleri en az derecede idi.

Hız kuralının en parlak ve yüksek örneğini Alman Genelkurmayı 1914 yılı Genel Savaş başlangıcında gösterdi. Fakat son sınırına ulaşan 1914 Alman taarruzu Marne savaşında yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Alman Genelkurmayı kazanılan yerlerin korunması ve savunması için tahkimata yerleşmek gibi akıllıca bir karar verdi. Bundan sonra Almanlar müttefik ordularını yorarak faydalı bir barış imzalamak için savunma durumunda kaldılar.

Bundan dolayı Napolyon tarzı manevra savaşı veya harekâtı Marne savaşından sonra uygulanamaz bir safhaya girdi. Bundan sonra *"mevzi savaşları"* -18. yüzyıl savaşlarını andıran- *"siper savaşları"* –ikinci derecedeki savaş yerlerine özel- hüküm sürmeye başladı. Bu durum az çok değişmeyle 1918 Mart'ındaki büyük Alman taarruzuna kadar sürdü. Büyük Alman taarruzuyla mevzi savaşları tekrar manevra ve harekât safhasına girdi. Bu safha da çok sürmedi. Son olarak mütareke geldi. İkinci derecedeki savaş yer-

lerine –Filistin, Irak- gelince, buradaki savaşlar, tersine manevra ve harekât savaşları şeklinde devam etti.

Mevzi savaşlarında taarruzlar yavaşlıkla ilerler; Çünkü savunanlar birbiri arkasındaki çeşitli hatlardan veya mevziden yararlanarak taarruz edenleri yoracağından buradaki taarruzlar sonuçsuz kalır. Bir mevziin savunmasında alelacele oluşturulmuş ve pek o kadar da talimli olmayan kıtalar, örtülü siperleri korur ve savunabilirler. Fakat savaş değeri o kadar mükemmel olmayan bu kıtalar açıkta manevra ve harekât savaşında daha talimli kıtalar tarafından derhal mağlup edilebilirler. Bununla birlikte taarruz manevrası veya harekât savaşları, kumandanların uzmanlık ve tecrübe sahibi olmalarını ve kıtaların yürüyüş, zorluklara tahammül, manevra çevikliği ve disiplin konularında iyice yetiştirilmiş bulunmalarını gerekli kılar.

Savaştaki hız, özellikle kumandan ve kurmaylarının maharetine, tecrübesine ve kıtaların –yine tekrar ediyorum- yüksek meziyetlerine bağlıdır. Örnek: Portekiz seferi başlangıcında Wellington'un kurmayları tecrübesiz, topçuları piyadeye göre çok zayıf ve koşum hayvanları ancak topların çekilmesine uygun idi. Wellington'un nakliye araçları da yoktu. Harekât esnasında gerekli nakil araçları köylülerden ücretle tedarik ediliyordu. Benim Irak seferimde de nakliye araçları kıtlığından dolayı çok fazla zorluklara maruz kaldığım ve her ileri harekât için uzun duraklama ve bekleyişlere zorunluluk hissettiğim görülecektir. Bir taarruz için gerekli kuvvete sahip olmadığımı ve az kuvvetlerle hareket ettirildiğimi belirtmek istemiyorum.

> "Zafere ulaşmak ancak taarruzladır" kuralı hakkında Napolyon aşağıdaki sözleri söylemiştir: "Savunma" başka türlü harekete imkân kalmadığı takdirde kabul edilmelidir. Eğer vakit kazanmak veya kuvvet ve araçlar toplamak, ya da düşmanı harekât üssünden (ele geçirilemez mevziinden) aldatarak uzaklaştırmak için savunur durumda kalmak zorunluluğu meydana gelse bile sonraki harekâtın hedefi yine taarruz olmalıdır".

Stratejik taarruz için şüphesiz kuvvet olarak üstünlük lazımdır. Alman Genelkurmayı gerek bu sayı üstünlüğü, gerekse hırsları ve siyasî telkinler dolayısıyla Genel Savaş'ta Batı cephesindeki –asıl savaş yerinde- stratejik taarruz manevrası yapılmasına karar verdi. Bundan başka Almanların, büyük ölçekte taarruz manevrası için olağanüstü bilgili, tecrübeli kumandan ve kurmayları ve yürüyüş yetenekleri fazla, disiplini, talim ve eğitimi mükemmel kıtaları vardı. Stratejik taarruz yukarıda anılan özelliklerden başka sürekli takviye kaynaklarını –askerler, mühimmat, erzak vs.- menzillerin, şimendiferlerin ve yolların boş kalmasını gerektirir.

Taarruzun sonuna kadar aynı şiddetle sürmesi için gerekli kuvvetleri Alman Genelkurmayı 1914'te yanlış hesaplamıştı. Bir kalenin bombardımanındaki şiddet ve yoğunluk daima aynı derecede olmalıdır. Eğer bu bombardıman cephanesizlik yüzünden kesintiye uğrarsa daha önce yapılan bütün işler boşa gider. 1812 ve 1813'te Napolyon Gustavus Adolphus, İsveç Kralı XII. Şarl, Büyük Frederick ve Hannibal taarruzunun aynı şiddet ve kuvvetle sürmesi için gerekli kuvvetlerin hesabında yanılmışlar ve başarısızlığa uğramışlardır. Taarruzda kıtalar çok kayba uğradığından taarruz şiddetinin korunması için kayıpların doldurulması ve fazla çaba sarf edilmesi gereklidir.

Gittikçe ana vatandan ve başlıca iaşe kaynaklarından uzaklaşılması durumunun da yukarıdaki hususlara eklenmesi lazımdır. Bu esnada düşman arazisindeki şimendiferlere güvenilemez.

Bundan başka ileri harekâta devam edildikçe zorunlu bir takım müfrezelerin ayrılması, ulaşım hatlarının korunması, kanat ve sairin gizlenmesi ve güvene alınması için kıtalar ayrılması gerekecektir. Bu şekilde stratejik taarruz öyle bir dereceye gelir ki, taarruz sayısal üstünlüğü git gide azalır ve sonunda zafer bile şüpheye düşer.

Alman Genelkurmayının Dünya Savaşı'ndaki stratejik taarruzları 1914 Marne ve 1916 Verdun savaşlarının peşinden böyle

bir duruma düşmüştü. Her iki savaşta Almanlar kesin darbeyi indirmeyi başaramayınca derhal birer savunma hattı kurarak düşmanlarını yormak ve bu şekilde barış kazanmak hevesine düştüler.

Durumun zorlaması dolayısıyla Joffre ve Haig ya savunma ile karışık taarruzu ya da kesin hareketin geciktirilmesini kabule mecbur kaldılar. Bu iki şekil savaşın muhtemelen ikincisi Clausewitz'in düşüncesine daha uygundur. 1870 seferinden sonra Moltke de aynı fikirde bulundu ve şu sözleri söyledi: "1870 seferinde düşmanın en kuvvetli mevzilerini taarruzla zapt ettiğimiz doğrudur. Fakat bunlar bize ne kadar fedakarlığa mal oldu? Düşmanın çeşitli taarruzlarını savdıktan sonra biz taarruza geçseydik, en uygun şekilde hareket etmiş olurduk". Asıl savaş yerindeki büyük kuvvet kesin taarruza başlayıncaya kadar yukarıdaki kuralın ikinci derecedeki savaş yerlerinde de geçerli olması lazımdır. 1813 seferinde Wellington'un İspanya'daki -ikinci derecedeki savaş yeri olan- stratejik harekât buna güzel bir örnek oluşturur. Müttefik orduları Almanya'da –asıl savaş yerinde- Napolyon'a karşı kesin taarruza geçtikleri zaman Wellington da İspanya'da taarruza başlamıştı.

Napolyon, kuvvetlerin tasarrufu kuralıyla asıl kuvvetler kuralının strateji ve yüksek taktikteki uygulanması esnasında, taarruz veya savunma bakımından bir fark bulmuyor. Bu konuda savunma ve taarruz kelimelerini kullanmayıp inisiyatif (initiative)'ten bahsediyordu. İnisiyatif, ister bulunsun ister bulunmasın, bence bu kelimenin manası daima taarruz veya savunmadan ibarettir.

Bir başkumandan kendi strateji toplanmasının gecikmesi ya da düşman ordularının daha hızlı toplanması sebebiyle "inisiyatif"i kaybedebiliyor. 1914'te Müttefik Devletler'den İngiltere savaşa hazır bulunamadığından Fransız Başkumandanlığı savunmada kalmaya mecbur oldu.

Savunma stratejisinin çeşitli faydalarını birçok askerî yazar belirtiyor ve anlatıyor. Fakat bundan asla bir zayıflık manası çıkarılamaz. Çünkü gerçek zayıflık çoğunlukla bütün çabayı, mutlak savunmaya sarf ettirir. Yalnız savunma ile kesin sonuç kazanılamaz. Savunma stratejisi ile elde edilecek en büyük amaç, yıpranmış bir düşmanın kabul edeceği bir barıştan ibarettir. Büyük Frederick yedi sene savaşları sonunda Slezya'da savunmada kalarak bu tarzda bir barış kazandı. Sonraki savaşta da Hindenburg ve Lodendrof'ta Frederic'in Slezya savunmasını taklit ederek Belçika'da sabit kalmak ve direnmek amacında bulundular. Savunma stratejisinin sebep olacağı en büyük siyasî ve askerî sakınca, başlangıçta terk edilen arazi sakinlerinin moralinin kırılmasıdır. Sonraki savaşta Kuzey Fransa halkının morali buna örnektir.

Stratejik savunma ile kesin zafer kazanılamaz. Fakat bir yenilgiye uğramaktan sakınılabilir. En büyük sonuç –düşman kuvvetlerinin yok edilmesi ve memleketinin ele geçirilmesi- ancak strateji ve taktiksel taarruzların karışımıyla kazanılır.

Savaşı kazanmak için her savunmanın bir taarruz safhası olmalıdır. 1914'teki Marne savaşı İngiliz ve Fransız orduları için taarruza geçilecek bir an idi. Fakat taarruza niçin geçilmediğini daha sonra öğreneceğiz. Irak'ta savunmada bulunan Türkler Selmanipak Savaşı'ndan sonra taarruza geçmek girişiminde bulundular. Fakat Kût'teki beş aylık savunmamla Türklerin karşı taarruzunu duraklattım. Bundan sonra da İngilizlerin artık Irak'tan çıkarılması meselesi ortadan kalktı.

Bir stratejik savunmada taarruza geçebilmek için bir stratejik yan mevziin çok büyük yardımı ve faydası olabilir. Örnek: Almanların 1918 Mart'ındaki taarruzlarının ardından, Müttefikler taarruzlarına başlamazdan önce Mareşal Foch'un önlemleri. Alman Genelkurmayı 1918 yılı başlangıcında iki sene devam eden savunma savaşlarının ardından taarruza geçmek için Kambere savaşını uygun taarruz zamanı olarak kabul etti.

Alman Genelkurmayı tarafından Tam Olarak Takip Edilen Moltke Tarzının Napolyon Savaş Kurallarıyla İlgisi:

Moltke kendi strateji ve yüksek taktiğinde Napolyon tarzını örnek kabul etmiştir. Bu tarz aşağıdaki iki stratejik manevrayla özetlenebilir:

a- Düşmanın kanat ve gerisine karşı manevra.

b- Düşmanın merkezine karşı manevra.

Alman Genelkurmayı bir taarruz savaşı için yüksek taktikte bu iki usulü aşağıdaki gibi yorumlamıştır:

a- Düşmanın kanat ve gerisine karşı temel kuvvetler ile kuşatma manevrası

b- Düşmanın merkezine karşı taarruz.

Yukarıdaki iki usulden "a" usulü, Napolyon'un kullandığı en uygun manevradır. Napolyon savaşlarında "b" usulünde iki, "a" usulünde 27 örnek vardır. Kısaca en uygun ve yerinde usul, ikinci derecede bir kuvvetle düşmanın yan ve gerisine kuşatma hareketiyle taarruzu karıştırmak veya Moltke'nin deyimiyle "manevranın kanat taarruzu" ve asıl kuvvetler ile düşmanın çevrilmiş kanadına karşı gerçek taarruzu uygulamak ya da Moltke'nin deyimiyle *"ağırlık merkezi taarruzu"*. Moltke de Napolyon gibi düşmanın en zayıf noktasını arar ve asıl kuvvetlerini oraya yöneltirdi. Bu zayıf nokta; şüphesiz düşmanın doğal çekilme hattına en yakın olan yan ve kanadıdır.

Bu usulü daha uygun bir şekilde açıklayalım: "Moltke, Napolyon usullerini büyük bir dikkatle takip ederek, ikinci derecede bir kuvvetle düşmanın doğal çekilme hattına, en yakın olan yanına karşı kuşatma taarruzu yapıyor ve asıl kuvvetler ile düşmanın çevrilmiş olan aynı yan ve kanadı üzerine gerçek taarruzu uyguluyordu.

Düşmanın doğal çekilme hattına uzak olan diğer kanadına karşı –kuşatılmayan kanat- az bir kuvvetin işgal taarruzuyla (Moltke buna "savunma kanadı" diyordu) yetiniyordu.

Moltke, Napolyon'a uyarak o kanat noktasında tamamıyla savunur durumda savaşlar yaptırıyordu. İşgal taarruzuna görevlendirilen az kuvvet, düşmanı alıkoyar ve yedeklerini kullanmaya mecbur etmek için dere, orman vs. gibi doğal engellerden, sahra tahkimatından, köy ve iskan alanlarının savunmasından vs. yararlanır.

Kuvvetli topçu ve istihkam ile desteklenen küçük kuvvet, hazırlık taarruzunu yapar; bu sırada ikinci derecedeki kuvvet, -kuşatma kolu- düşmanın doğal çekilme hattına en yakın olan kanat sınırını –ve yanının gerisini- bir ağ gibi sarıp kuşatır. Süvari ana kısmı düşmanın dış kanadına karşı hareket ederek bu kuşatma koluyla harekâtını birleştirir. İkinci derecedeki kuvvetin yapacağı kuşatma hareketi etkisini göstermeye başlar başlamaz asıl kuvvetler düşmanın kesin sonuç elde edilecek kanadına darbeyi indirir.

Asıl kuvvetlerin taarruza başlaması, her tarafın ilerlemesine bir işarettir. Asıl kuvvetler ile ikinci derecedeki kuvvetin bir kanada indirecekleri darbelerle düşman yok edilmelidir.

Asıl kuvvetler kesin taarruza başlar başlamaz işgal taarruzu yapan az kuvvet de derhal kesin harekâta girişir. Bu kanattaki düşman kuvvetleri; diğer kanattaki kuvvetlerin bozulduğunu haber alınca kendiliğinden çekilmeye başlayacaktır.

Napolyon da, kendisini taklit eden Moltke ve Alman Genelkurmayı gibi, sonraki savaşlarında ateşin etkisinin olağanüstü artması nedeniyle düşmanın merkezine girmenin çok zor olduğunu meydana koymuş ve en büyük önemi daima kuşatma taarruzuna vermiştir. Zaman ve imkan izin verdikçe her zaman kuşatma veya çevirme taarruzuna başvurulmalıdır.

"Bir başkumandanın zekası, bir kısım kuvvetle düşmanı cepheden oyalayarak asıl kuvvetleriyle kesin darbeyi düşmanın yanına indirmekteki başarısıyla anlaşılır". Alman Genelkurmayının 1914'teki büyük stratejik çevirme manevrası, Napolyon'un 1805, 1806 –Austerlitz ve Jena- seferlerindeki manevralarının aynen taklidinden ibaretti.

Hatta aynı strateji cephesi boyundaydı. Seferlerin kıyaslanması zahmetine girilirse bu durum derhal ortaya çıkar.

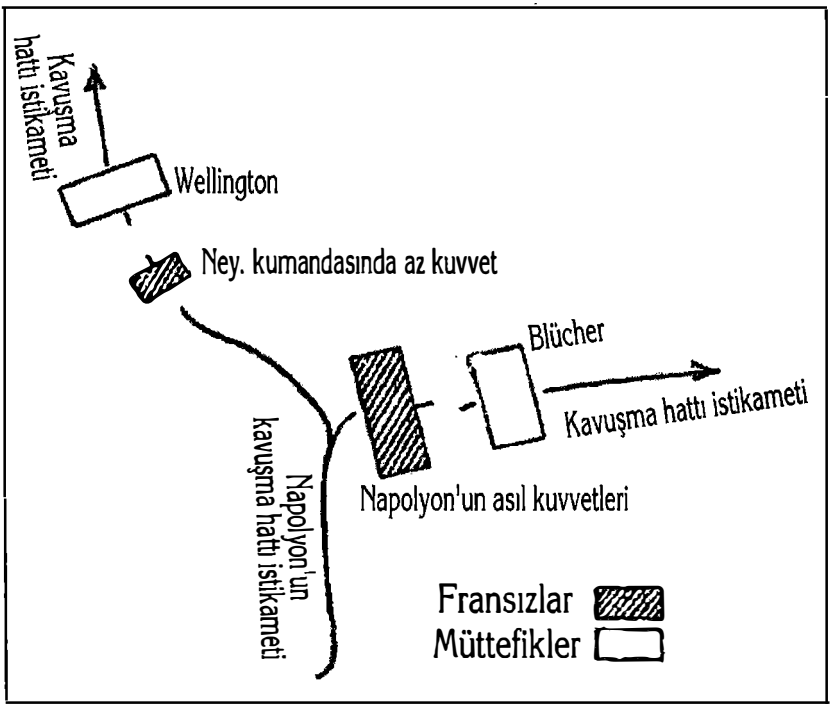
1914 manevra savaşı başlamasından sonra, büyük millî ordu gruplarının işgal ettikleri arazi sebebiyle batı cephesinde manevra sahası doğal olarak çok daralmıştı. Fakat ikinci derecedeki savaş yerlerinde –Rusya, Romanya, Filistin ve Irak- manevra ve manevra savaşı örnekleri için çok geniş sahalar vardı. Fransa'da pek çok kuvvet bulunmasından dolayı Hindenburg ve Foch ilk strateji taarruzuyla bir kanat üzerine strateji kuşatma manevrasına girişmeye mecbur kaldılar. Hindenburg ve Ludendorff'un – Moltke'nin 1870 manevrasının taklidinden ibaret olan- 1918 Mart manevrası bize bir örnek oluşturur.

1870 seferi başlangıcında Fransız sağ kanadı MacMahon Alsace'de tek başına kalmıştı. Diğer Fransız kanadı da Bazaine, Lorraine'de bulunuyordu. Moltke'nin ilk önlemleri küçük kuvvetle Bazaine'i işgal ve asıl kuvvetleriyle Fransız sağ kanadını – MacMahon- yok etmekti.

MacMahon'un yokedilmesinden sonra Moltke, Bazen'i asıl kuvvetleriyle kuşatıp Paris ile olan bağlantısını keserek kuzeye attı.

Avrupa savaşının son senesindeki İngiliz orduları MacMahon ordusu ve Fransız orduları Bazaine ordusu farz edilirse 1918 Mart'ında Hindenburg'un bir kanat üzerine, Moltke tarzında yöneltilmiş stratejik taarruz örneğini görürsünüz. Hindenburg, Alman orduları ana kuvvetlerini İngilizler üzerine sevk ettiği sırada ikinci derecedeki bir grupla –az kuvvetle- Fransızları oyaladı. Eğer Hindenburg İngilizleri yok etmeyi başarsa idi, asıl kuvvetleriyle Fransız ordularını çevirerek yan ve gerilerine düşecekti. Aynı zamanda Fransızları oyalamakta ve taciz etmekte olan az kuvveti de taarruza geçirecekti. Fakat Hindenburg'un bu manevrası sonuçsuz kaldı. Çünkü geri püskürtülen İngiliz askerleri genel birlikleriyle başka yerde tutunup kaldılar. Bozguna uğramadılar. Hindenburg manevrasının sonuçsuz kalmasına ikinci bir se-

bep de bir Alman ordu grubunun Rusya'da israf edilmesi idi. 1815'te Napolyon'un asıl kuvvetleriyle Blücher'a taarruz ederken az bir kuvvetle Wellington'u işgal etmesi örneğini incelersek Almanların bu manevra fikrini nereden aldıklarını anlayabiliriz:

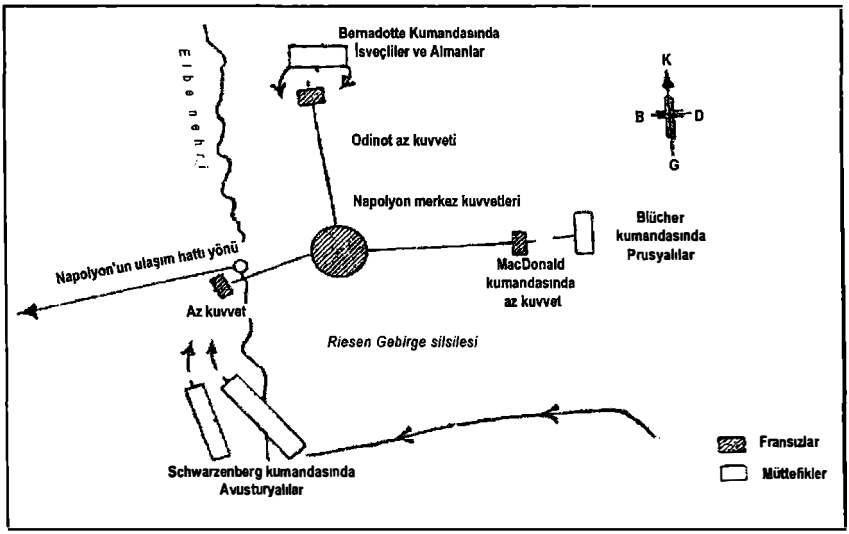

Şekil 1: 1815'te Napolyon'un bir merkezi durum manevrası.

Napolyon'un *"merkezî durum manevrası"* veya *"merkezî hatlar manevrası"* adını verdiği ve yukarıdaki şekilde gösterilen manevraya, bazı yazarlar "iç hatlar manevrası" adını vermişlerdir. Bu manevranın uygulanmasında Napolyon, ani, hızlı ve gizli bir yürüyüşle merkezî konuma girerek az bir kuvvetle düşman ordularından birisini alıkoyup meşgul ederken ana kuvvetleriyle yok edeceği diğer düşman ordusu üzerine taarruz gerçekleştirirdi.

Taarruza uğramış olan düşman ordusu yok edilince diğer düşman ordusuna da kesin darbeyi indirmek için bu defa da az kuvveti bütün kuvvetleriyle desteklemeye koşardı. Onun kuvveti yetersiz olmasından dolayı taarruz savunmasına (mütecaviz savunmaya) mecbur olduğu 1796 ve 1814 seferleri, bu manevralara ve asıl kuvvet kuralının güzel uygulanmasına parlak örnekler oluşturur.

Napolyon düşmanın girişimlerine karşı güven kazanılması için bir yere bağlanmaya mecbur olduğu zaman -1796'da Mantua, 1813'te Dresden veya 1814'te Paris'te olduğu gibi- *"merkezî durum manevrası"* için anılan yeri harekât merkeze kabul ediyordu.

Şekil 2: 1813'te Napolyon'un bir merkezî durum manevrası.

Bütün meselelerde hedef seçimi ile asıl kuvvet kuralının uygulanması durumu taarruzda olduğu gibidir. Düşmanı oyalamakta olan az kuvvetlerden birisiyle asıl kuvvetleri birleştirerek dağınık düşman kuvvetlerinden birisinin yok edilmesine çalışıl-

malıdır. Bu hareket sırasında düşmanın diğer dağınık kısmı, bir küçük kuvvet ile meşgul edilmelidir. Bahsedilen az kuvvetin bu amacı sağlayacak derecede kuvvetli olması ve tahkimata yerleşerek savunur bir durumda bulunması lazımdır. Mesela: Napolyon'un 1813 seferinde tahkimata yerleşmiş olan MacDonald'ın az kuvvetine Blücher taarruz edince Napolyon asıl kuvvetlerini derhal MacDonald ile birleştirdi ve Blücher'i perişan etti. Bu sırada taarruza uğrayan Oudinot da takviye isteğinde bulundu. Napolyon, Blücher ordusunu imha edince bu sefer asıl kuvvetleriyle Oudinot'un imdadına koştu.

Asıl kuvvetler ile az kuvvetler arasındaki uzaklığın kural olarak 2-3 kısa yürüyüşten fazla olmaması lazımdır.

"Merkezî durum manevrası" için kuvvetlerin bölünmesine (gruplara ayrılmasına) gelince: Mesele kuvvetlerin tasarrufundan ibarettir. Kesin darbeyi indirecek asıl kuvvetlerin artırılması için az kuvvetlerden tasarruf edilmelidir.

Hindenburg ve Ludendorff, Napolyon'un 1813 stratejik harekâtını izleyerek 1917 ve 1918 yıllarında Alman ordularına bir merkezî mevzi üzerinde manevra yaptırdılar. Fakat Napolyon'un yukarıda gösterilen 1813 merkezî durum manevrasındaki başarısızlık sebeplerinin (tarafların kuvvetleri arasındaki farkın çok büyük olmasından) aynı olan sebeplerle Hindenburg ve Ludendorff da başaramadılar. Çünkü 1813'te Napolyon'un ikinci derecede bir savaş yeri olan İspanya'ya 200.000 kişilik bir kuvvet ayırdığı gibi Alman Genelkurmayı da gereksiz yere ikinci derecedeki savaş yeri olan Rusya'ya bir ordular grubu göndererek kuvvetlerin tasarrufu kurallarını çiğnemiş oldu.

1913'teki konferansımın aşağıdaki özetleriyle bu bölüme son vereceğim:

Savaş ilminin diğer ilimler gibi teorisi ve kuralları vardır. Ömür boyunca düşünülmesi ve araştırılması gerekir. Bu konuda Jomini şu şekilde açıklamalarda bulunmuştur: *"Olaylarla doğrulanan ve tarih dersleriyle desteklenen gerçek kurallara dayanan iyi teoriler, düşüncemizde yüksek kumandanlığın gerçek okulunu oluşturur".*

Bütün askerî bilgilerin kaynağı ve şimdiki zaman stratejisinin mucidi olan Napolyon'un koyduğu ve uyguladığı savaş esas kurallarının önemi, artık ordu gruplarıyla savaşılan 20. yüzyıldaki büyük ordu teşkilatında çok fazla görülmüş ve değer kazanmıştır.

Napolyon'un kurallarını derin bir bilgi kazanabilmek için kumandan ve subaylarımız stratejiyi ve askerî tarihi esaslı bir şekilde değerlendirmeli ve araştırmalıdır. Aynı usul ile Moltke 1866 ve 1870'ten önceki Alman Genelkurmayını yetiştirdi. 1870 savaşındaki Fransız felaketinin sebepleri, Moltke tarafından uygulanan Napolyon'un esas kuralları hakkında Fransız generallerinin bilgi sahibi olmaması ve her türlü değerlendirmeden nasipsiz olduğunu, bu yüzden çok ağır ve gaddarca cezalara mahkum olduklarını bizzat Fransız kurmayı öne sürüyor. Savaş esas kurallarını bilmeyen kumandanların açık örneği Mareşal Bazaine'dir. Bu kişi derhal bir ordu kumandanlığı sorumluluğu altına girdi, düşmesiyle beraber Fransız şeref ve namusunu da lekeledi. Onun savaş ilmindeki mutlak cehaletini anlamak için, verdiği harekât emirlerinin değerlendirilmesi tek başına yeterlidir.

İsabet ki, askerî yazarlardan General Langlois, Bonnal, Maillard, Foch vs. Fransa'ya Napolyon usulünün gereğini anlattılar. Onlar bu konuda galip Almanların taklit edilmesi değil, onlar gibi Napolyon'un bilgi kaynaklarının araştırılması ve incelenmesini teklif ettiler. 1870'te Moltke kendisinden başka Napolyon'u anlayan olmadığını övünerek söylüyordu. Yüksek kumandanlık makamları için subaylarımızı yetiştirirken zamanımızın generallerinde olması gereken vasıfları göz önünde bulundurmalıyız. Bu günkü general, her türlü hâl karşısında faaliyet, iktidar, zeka, anlayış ve sükunet gösterecek bir yetenekte olmalıdır. Yukarıdaki yüksek vasıflara ilave olarak ordular grubu başkumandanının ordu, kolordu ve tümen kumandanlarının büyük ve akıllıca kararlar almasında tecrübe ve maharet sahibi bulunmaları gereklidir. Çünkü yanlış kararlar binlerce kişinin yok yere ölmelerine sebep olur. Bunun için kumandanların savaş ilminde derin bilgi-

leri, strateji ve yüksek taktiği içeren büyük ölçekteki savaş meseleleri ile sürekli olarak meşgul olmaları lazımdır. Kumandanlar ancak bu sayede şu anki talep ve ihtiyaçlara çare bulurlar ve askerî tarihi hakkıyla öğrenebilmiş olurlar.

19. yüzyılda, tecrübeler ve savaş cesaretine sahip bir kişinin başkumandanlığa seçilmesi ve buna yüksek iktidarlı, serbest ve doğru bir kurmayın yanına katılması yeterli idi. Örnek: 1813, 1814, 1815'te başkumandan Blücher ile ona katılan Gneisenau ve Muffling gibi.

Fakat 19. yüzyılda geçerli ve doğru olan bu usul, 20. yüzyılda geçerli olamazdı. Çünkü 19. yüzyıldaki savaş ilmi, şimdiki zamana göre daha sade ve basitti. İyi bir kurmay başkanının yardımını alan soğukkanlı ve askerlik vasıflarına sahip bir başkumandanın, geçen yüzyılın başlangıç ve hatta ortalarında tam güven ile bir orduya kumanda etmesi mümkündü.

Zamanımızda başkumandanlar yalnız bir orduya kumanda etmiyor; yaklaşık olarak 100-200 mil (161-322 km) genişliğinde bir stratejik cephe üzerinde ordular grubunu sevk ve idare ediyor. Başkumandanlık kurmayları içerisinde bilgisiz bir adamın bir an için olsun bu şartlar altında sevk ve idareye gücünün yetmesini asla düşünemeyiz.

Prusya Askerî Okullar müfettişlerinden General Von Pencker birkaç sene önce şunları yazmıştı: *"Kazandığı bilgilerle aydınlandığına kanaat getiren bir kumandan, kolaylıkla açık ve hızlı kararlar verebilir. Bunları tam şiddet ve kesinlikle uygulama alanına koyar. Diğer yönden bilgisiz olan bir kumandan daima kararsız, tereddütlü, düşüncesi karışıktır ve morali bozmaya sebep olur."* Şu halde bir kumandan için en önemli şart bilgi ve öğrenmedir. Çünkü bu sayede mesleği bilme, güven, parlak ve açık kararlar verilmesinde, tecrübe, hareket kabiliyeti ve meziyetlerin gelişmesi meydana gelir. İyi bir strateji uzmanı olabilmek için her şeyden önce taktik hakkında geniş ve derin bir bilgi oluşturmak lazımdır. Taktik temel bilgilerini bilmeyince, uygulanmasında felakete sebep olan tasarlamalara

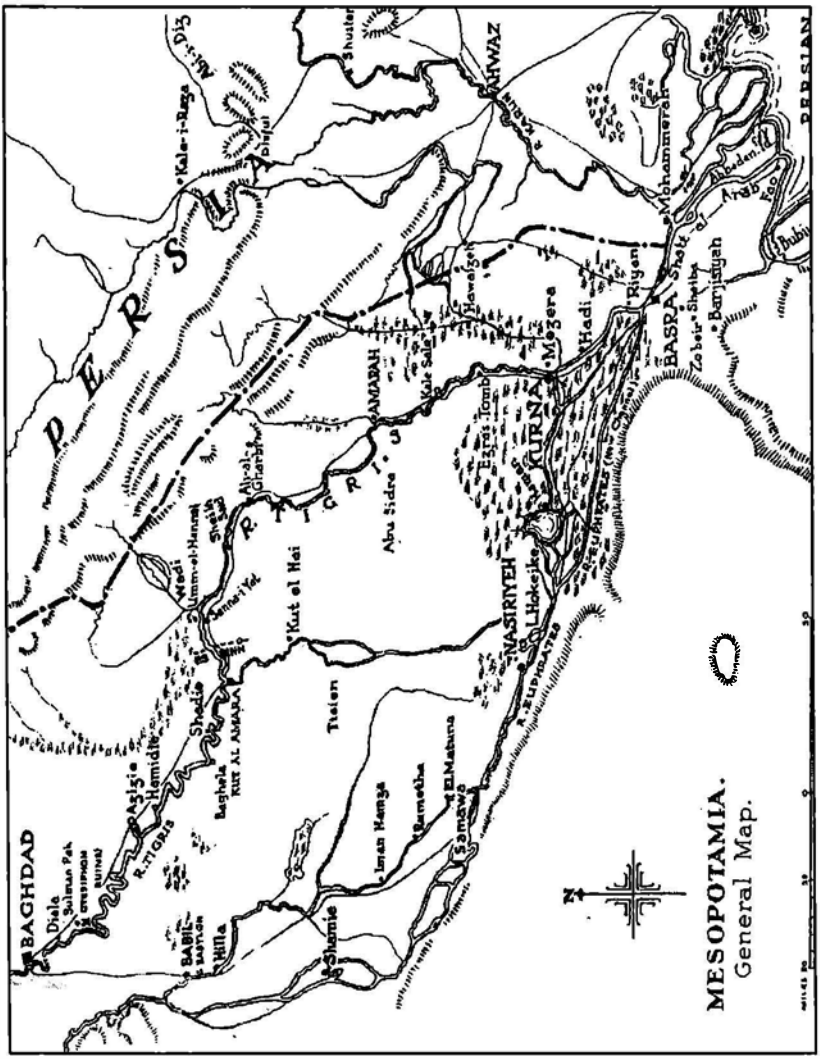
düşülmüş olur. İşte bu sebeple uygulayan askerler, mesleklerinin ikinci devresine girmeden, strateji meselelerine girişmemelidirler.

Bu konuda Jomini'nin açıklamaları şöyledir: *"Tarihî olaylar ve gerçek kurallara dayandırılan teoriler, daima büyük adamlar yetiştirmese bile –çünkü büyük adamlar durumun yardım ve izin vermesiyle kendiliğinden yetişirler- hiç olmazsa büyük kumandanların emirleri altında bulunacak ikinci derecedeki kumandanları mevkilerine layık kılarlar".*

Muhakeme ve kararın harp okullarında ne şekilde öğretileceğini Moltke bize gösterdi. Moltke'nin ifadesine göre askerî öğrenimin amaç, öğretenin öğrettiği nazariyeleri öğrencinin uygulayabilecek ve kullanabilecek şekilde yetiştirilmesidir. Bu amacın elde edilmesi için daima dinlemek yeterli değildir. Öğrenciye temel savaş kurallarının uygulanacağı meseleler çözdürülmelidir. General Pencker'in açıklamalarına göre öğrenci teorik bilgilerini uygulama alanına koymaya alıştırılmalıdır ki, verilen talimat içerisinde subayların kendiliğinden hareketleri mümkün olabilsin. Moltke okulu 1866 seferinden alınan kıymetli derslerin pratik tecrübelerini Almanlara öğretti. O seferde öncü kumandanları – daha sonra harp okullarında bulundular- aldıkları talimat ve görevleri tam bir kolaylık ve şiddetle uyguladılar. Kumandanlık sanatında tecrübe kazanmak için en iyi usul, savaş kurallarının pratik uygulamasını tarihi olaylardan öğrenip çıkarmaktır. Moltke'nin 1866 ve 1870 seferleri için yetiştirdiği parlak ordu, kolordu ve tümen kumandanlarından hiç birisinin daha önce savaş görmedikleri hatırlanmalıdır. Fransız generalleri ise meydana gelen çeşitli medenî ve gayri medenî savaşlarda (Avrupa ve Sömürge Savaşları'nda) pratik tecrübeler görmüşlerdi. Fakat bunların tümü Napolyon temel savaş kurallarını araştırıp değerlendirmemişlerdi. Bugün Fransız kurmayı Ruslarda ve Japonlarda olduğu gibi Napolyon'un temel savaş kuralları meselesinde olağanüstü tutuculuk göstermekte olduğu için işler değişmiştir.

Birinci Bölüm

-Kurna-

Mezopotamya genel haritası

I.

Basra ve Güney Irak'ın İşgali

Irak'taki harekâtımın ayrıntılarına başlamadan ve ikinci derecede önemi olan bu mıntıkaya gelmeden önce burada meydana gelen olaylara kısaca değineceğim.

1914 Ekimi başında 6. ya da Poona Tümeninin 16. Piyade Tugayı, General Delamain kumandasında olarak Bombay'dan gizlice Basra Körfezi'ne sevk edilmişti. O tugayın görevi petrol işlerinin güvenliği için körfezdeki Abadan adasının[9] ve mümkün olursa Basra limanının işgaliyle körfezin başında gösteri yapmak idi. 5 Kasım 1914'te Osmanlı Hükümeti'ne savaş ilan edildiğinden 6. Tugayın Poona'daki kalanları da General Sir Arthur Barrett kumandasında olarak 16. Tugaya katılmak üzere Bombay'dan hareket ettirilmişti. Bu sırada 16. Tugay, inci avıyla meşhur Bahreyn adasına çıkarılmıştı[10]. Bu şekilde Irak Seferi Kuvvetleri* bir tümen kuvvetine (yaklaşık olarak 15.000) savaşçıya ulaşmış oluyordu.

---

9 Abadan, Şatt-ı Behmşîr ile Şattü'l-Arab arasında bir ada olup asıl korunması İngilizlerce gerekli olan Abadan Gaz Fabrikası, bu uzun adanın Şattü'l-Arab kıyısında ve Fav girişinde yani Basra körfezinden yaklaşık 33 mil kuzeydedir (TAOE).

10 16. Tugay Kumandanı General Delamain'in Sanıye karargâhından 16 Kasım 1914 tarihinde Hint Ordusu Genelkurmay Başkanlığına takdim ettiği raporun 2. maddesinde Sefer Kuvvetlerinin 23 Ekim'de Bahreyn adalarına ulaşarak Manama

General Barrett tümen karargâhıyla birlikte 14 Kasım 1914'te Irak'a ulaşmıştı. Bir kıyı feneriyle küçük bir korugandan (blockhouse) ibaret olan Şattü'l-Arab ağzında bulunan Fav, küçük bir karşılıklı ateşin ardından sandallara bindirilmiş bir piyade bölüğü tarafından ele geçirilip işgal edilince 6. Tümen Şattü'l-Arab ağzında toplandı[11]. Bundan sonra Hint ordusu karargâhınca emredildiği şekilde artık asıl hedef olan Basra üzerine doğruca hareket edilebilirdi.

Fakat ulaşım araçlarının tamamen eksik olması Barrett kuvvetlerinin bu planı uygulamasını engelledi[12].

Deniz aşırı mıntıkalardaki sefer kuvvetleri idaresinde bu çeşit tedbir eksikliği öteden beri bizim millî geleneklerimizin gereğinden idi.

1914-1918 büyük savaşına kadar (bir strateji dersi öğretemeyen ve hiçbir şey yapılmadığını gösteren Kırım savaşını saymazsak) bir kolordudan fazla İngiliz kuvvetinin Avrupa'da giriştiği savaş, yalnız Peninsular[13] (Yarımada) Savaşı'dır. Yarımada Sava-

---

önünde 2 Kasım'a kadar demirli durduğunu söylüyorsa da kuvvetin çıkarılması hakkında bilgi vermiyor (TAOE).

* Bu kuvvet "D" adıyla ve Hint Sefer Kuvvetleri ismiyle bilinirdi.

11 General Delamain'in yukarıda anılan raporunun 3. maddesine göre Fav boğazının ele geçirilmesi için 2. Dorset alayından Kaymakam Rocher kumandasında 600 kişilik piyade kuvvetiyle bir dağ bataryası ve bir istihkam bölüğü ayrılmış ve Odin gambotunun etkili ateşiyle savunanların topçusu tahrip edildikten ve o gambota da bir iki mermi isabet ettikten sonra Fav'ın zabtı mümkün olabilmiştir.
6. Tümenin de Şattü'l-Arab ağzında toplandığına dair General Sir Arthur Barrett'in raporlarında bir kayıt yoktur. Tümenin 2. Tugayı Saniye'de toplanmış ve diğer tugayı ise Basranın düşmesinden sonra Irak'a gelmiştir (TAOE).

12 "D" Sefer Kuvvetleri adı verilen General Delamain, karışık tugayının emrinde British India Steam Navigation" şirketine mensup Varela, Omta, Berbera ve Masonda büyük nakliye gemileri vardı. 18. Tugayı ve General Sir Arthur Barrett karargâhını Saniye ordugâhına taşıyan nakliye gemileri de dikkate alınırsa her iki tugayı nakledebilecek nehir araçları mevcut demektir (General Delamain'in raporu) (TAOE).

13 İspanya yarımadası savaşları (TAOE).

şı'na 1815 seferini de katıyorum. Bu da aynı şekilde başlamıştı. Hatırlarda olsa gerektir ki, 1808'de Sir Arthur Wellesley, 1914'te General Barrett kumandasındaki kuvvetlerin Basra'ya çıktığı gibi ulaşım araçları olmadan Mondego körfezine çıkmış ve sahildeki gemilerden bir yarda bile ayrılmamıştı. Askerî tarihimiz yedi sene savaşlarından beri –bu savaşlar da dahil- herhangi bir sahile veya adaya çıkarılmak üzere gemiler içinde sevk edilen ve çıkartma noktasından 3 mil (yaklaşık 5 km) içeriye girmeye gerekli nakliye araçlarından mahrum olan küçük kıta savaşları gibi deniz harekâtı hikâyeleriyle doludur. Bu şekilde karaya çıkarılan müfreze, kendisini tekrar gemilere binmeye mecbur eden düşman ordusunun yaklaşmasına kadar sahildeki önemsiz bir mevkii elde bulunduruyor veya şehir ya da limana taarruz ediyor, bir kaleyi zapt ediyor yahut püskürtülüyordu.

Sonraki savaşta başlıca savaş sahnesi Fransa idi. Çünkü, savaşı kazanmak için yok edilmesi gereken asıl düşman kuvvetleri o sahnede bulunuyordu. Hükümetin yüksek makamlarını işgal eden kişilerin –yalnız sivillerin değil askerlerin de- tarihi ve çok önemli olan kuvvetlerin tasarrufu temel kuralını dikkate almayarak, Almanların Baltık sahiline bir veya iki ordu çıkarması suretiyle kuvvetlerin dağıtılması hareketini savunmalarına bu gün bile şaşmamak mümkün değildir!

Alman Genelkurmayı 1780'te olduğu gibi bu sefer de sahillerin korunması için ikinci hat kıtalarından oluşan bir orduyu "örtü kuvveti" olarak hazırlamış ve düzenlemişti. Bu örtü kuvvetleri merkezî manevra esaslarına uygun olarak hareket eden gruplara ayrılmışlardı ("Giriş"e bk.).

Çok geniş cepheyi --Oldenburg'tan Lübeck'e veya daha uzaklara kadar- örten bu ordu, şimendiferler ve yollar aracılığıyla hattın herhangi bir kısmı üzerinde 18 saat zarfında toplanabilirdi.

Donanmadan karaya çıkan bir ordu ulaşım araçlarından mahrum bulunacağı gibi topları da nispeten çok az olacaktı. 150 sene öncesi Quebec'e karşı yapılan seferde Wolfe'un da ileri hare-

kât için ulaşım araçları yoktu. Fakat hiç olmazsa kıtaların karaya çıkarılması için onun elinde mavna ve dibi düz sandallar vardı. Halbuki Barrett'te bunlar bile yoktu!

Irak seferinin, özellikle ulaşım araçları konusunda önceki seferlerin hatalarını tam olarak içerdiği ve bundan başka kendisine özel hataları topladığı görülecektir.

Muhammere'nin birkaç mil güneyi ve Şattü'l-Arab'ın sağ sahilinde Sübhan mevkiinde Türk kıtaları keşfedilmişti.

O kuvvet, karargâhı Basra'da bulunan 38. Tümene mensuptu. Bu birliğe mensup erlerin büyük kısmı silah altına alınan, Türk subay ve öğretmenleri tarafından eğitilen yerel Arap gençlerinden ibaretti. Türklerin usulü de bizim Hint taburları hakkında uyguladığımız usul idi. Fakat Irak'taki Türk kıtalarının teşkilatı bizim Hint teşkilatı kadar iyi ve güvenilir değildi. 23. Osmanlı Alayı da on dokuz ay önce kötü hareketlerinden dolayı cezalandırılmak için bu havaliye gönderilmişti[14]. Bu civarda bazı süvari ve topçu kıtaları vardı[15]. Basra vilayeti askerî valisi Albay Suphi Bey'in kumandasındaki kuvvetler yaklaşık olarak 5.000 civarında idi.

16. ve 18. Piyade Tugaylarının Osmanlı mevzileri güneyinde karaya çıkarılması çok zorlu oldu (6. Tümene mensup 17. Tugay henüz bu mıntıkaya gelmemişti). Türk mevzii, nehir kenarındaki hurmalık içinde bir tahkimat hattından ibaretti. Karaya çıkan kıtalarımız düşman mevziine bir cephe taarruzu yaptı[16]. Sonuçta buradaki Türk kuvveti Basra üzerine çekildi. Yedek çeken vapurlar,

---

14 Irak'ta 23. Alay yoktu. 38. Tümen nizam savaşından hariç olarak 26. Alayın 1. Taburuyla bir hızlı ateşli dağ bataryası vardı. Bu müfreze, kötü hareketlerinden dolayı ceza olarak Irak'a gönderilmiş olmayıp Güney Necd Emiri İbnü's-Su'ûd'un Elhassa kıtasını rahatsız etmesi üzerine onu cezalandırmak için Basra vali ve kumandanı sıfatıyla görevlendirilen Ferik Süleyman Şefik Paşa'ya katılarak gönderilmişti. Hızlı ateşli batarya savaş ilanından önce 37. Tümene katılarak 3. Orduya yollandı (TAOE).

15 Söz konusu olan Basra havalisinde 18 toplu 4,5 batarya ile 30 süvari vardı (TAOE).

16 Sübhan taarruzunu yapan kuvvet karaya çıkan yeni kuvvet olmayıp daha önce Fav'ı ele geçirerek 9 Kasım 1914'te Saniye'de karaya çıkıp yerleşmiş olan General Delamain kuvvetidir. Bu taarruz da 14 Kasım'da yani karaya çıkıldıktan beş gün sonra yapılmıştır (TAOE).

dibi düz kayıklar (sallar), mavna, motorbot vs. gibi asker çıkarılmasına yarayan malzeme ve araçların yokluğu Barrett kuvvetlerinin karaya çıkarılmasını çok fazla meşgul etmiş, geciktirmiş ve çıkartma harekâtını tehlikeye düşürmüştü. Çıkartma işi sırasında birçok kişi boğulmuştu. Topçu mühimmatının çok eksik olmasından ilk savaşlarda topçu az kullanılmış, bereket versin ki çıkartma işi hiçbir engellemeyle karşılaşmamıştır.

Bir gece yürüyüşünden sonra 22 Kasım 1914'te dirençle karşılaşmadan Basra'ya girildi[17]. Gemilerimiz kuzeye, Şattü'l-Arab'a doğru hareket etti. Yolda bir takım Osmanlı nehir nakliye araçları yakaladılar. Nakliye araçlarının kaptanları savaş ilanı üzerine Türk memurlarını Karun nehrine kaçırmak için hazırlanmışlardı[18]. Bu malzemenin ele geçirilmesi harekâtın başarıyla devamı sayesinde olmuştu. Bu nehir malzemesini elde etmekle o sırada Hint hükümetinin asla sağlayamayacağı önemli bir nehir kuvvetine sahip olduk. Eğer nehir araçları ele geçmeseydi, Barrett kuvvetleri Basra'dan ileriye bir adım bile atamazdı. Barrett yukarıda anılan talimat gereğince Basra'dan sonra Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştikleri yerde, Basra'nın 35 mil (56 km) kuzeyinde[19] olan Kurna adlı önemli yeri de işgal etti[20].

---

17 Basra'nın terk edilmesi ve boşaltılması 2 Teşrinisani 1330 (14 Kasım 1914)'da olan Sübhan ve 4 Teşrinisani 1330/16 Kasım 1914'te Kûtü'z-zeyn civarında olan Harabe savaşlarının kaybı ve arkasından bombardıman edilmiş olan Belcaiye mevziinin karşı koyamayacağı zanrı üzerine 6-7 Teşrinisani 1330/18-19 Kasım 1914'te meydana gelmiş, General Sir Arthur Barrett kuvvetleri ancak 9 Teşrinisani 1330/21 Kasım 1914'te terkedilmiş Basra'yı işgal etmişti (TAOE).

18 Ne General Sir Arthur Barrett'in raporunda ve ne de Genel Irak ve Havalisi Kumandanlığının belgelerinde kaybedildiği bildirilen bu nehir araçları hakkında bir kayıt ve açıklık yoktur (TAOE).

19 *"Irak'a Dair Savaş Raporları"* adlı kitapçığın 67. sayfasındaki bilgilere göre Kurna kasabasıyla Basra arasındaki nehir mesafesi 43,5 mil olup bu da 70 km'ye yakındır (TAOE).

20 Kurna kasabası Mezir'a savaşlarından sonra, ancak 16 Teşrinisani 1330/29 Kasım 1914'te yani Basra'nın kaybından 17 gün sonra elden çıkmıştır.

Ben Irak harekâtında daima şu düşüncede idim: Basra ve havalisinde her tarafa manevra yeteneğine uygun bir *"merkezî mevzi"* seçimiyle burada gereken savunma önlemleri alınmalı ve hazırlamalı idi.

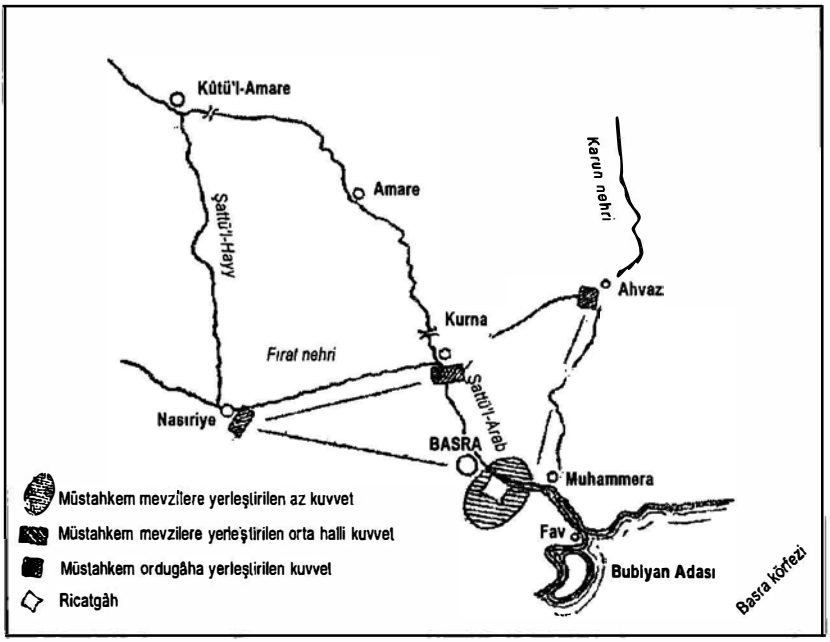
Bu amaç için ben olsaydım Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştikleri yerdeki Kurna ve Nasıriye ile Karun nehri üzerindeki Ahvaz gibi her durumda düşmanın takip edebileceği yollar üzerinde bulunan önemli yerleri az kuvvetlerle işgal ederdim. Bu az kuvvetleri sağlam bir şekilde tahkim edilmiş mevzilere yerleştirir ve oralarda kendileri için altı aylık erzak ve mühimmat depo ederdim. Asıl kuvvetlerimi de Basra civarında müstahkem ordugâha yerleştirirdim. Bu müstahkem ordugâhtaki toplarım gerek şehri ve gerekse limanı tehdit edebilmeliydi. Asıl kuvvetler ile ilerideki az kuvvetler arasındaki mesafeler 2-3 kısa yürüyüşü geçmemeli. Şimendifer ve vapurlarla nakliyat mümkün olan yerlerde bu mesafeler 2 günlük vapur ve 1,5 günlük şimendifer seyahatinden fazla olmamalı.

Kurna 40 mil kadar (yaklaşık 64 km) Basra'nın kuzeyinde olduğu ve buraya gitmek için akıntıya karşı hareket edileceğinden burası Basra'dan 1.¼ günlük vapur mesafesidir.

Basra'nın Kurna yoluyla Nasıriye'ye uzaklığı 80 mildir (yaklaşık 129 km). Nehrin sığ olması dolayısıyla gidiş geliş de zor olacağından Nasıriye'ye hızla yardım kuvvetleri yetiştirebilmek için Kurna'da orta halli bir kuvvet bulundurmalıdır. Zira Basra'dan Nasıriye'ye kuvvet toplanması yavaş olacaktır. Fakat aradan biraz zaman geçince Basra'nın doğrudan doğruya Nasıriye'ye bağlanması için bir sahra şimendifer hattı da kurulabilirdi. Gerçekte ise bu hat ancak Kurna'nın düşmesinden sonra inşa edilmiştir[21].

---

[21] Söz konusu demiryolunun Nasıriye'nin düşmesinden sonra yani 1331/1915 senesi ortalarında inşa edilmiş olması gerekir. Çünkü o senenin Temmuz'unun ilk on gününe kadar Nasıriye kasabası Osmanlı kuvvetlerinin elinde idi (TAOE).

Şekil 3: İkinci derecedeki savaş mıntıkalarından sayılan Irak'ta savunma tertibatı.

Yukarıda bahsettiğim gibi ben Basra yakınında müstahkem bir ordugâh şeklinde geniş bir ricatgâh (radot) inşa ederdim. Buradan benim toplarım gerek şehirde ve gerekse limanda düzeni kurmak ve korumak için tehditlerini yapabilirdi. Bu ricatgâh içinde bütün kıtalarım için bir senelik her türlü savaş mühimmatı, erzak, araç gereç, giyecek, topçu ve istihkâm parkları, hastane malzemesi, depolar, nakliye araçları vs. bulunmalıdır.

Bir duraklama veya yenilgi halinde savaş gemileri tarafından korunarak kendimizi bir sene savunabilmek için bu ricatgâh içinde geniş ölçüde tahıl ambarları ve değirmenler kurulmalıdır. Bu şekilde Basra bütün harekâtın ve savunma önlemlerinin merkezi olmuş olacaktı. Duraklama, yenilgi veya taarruz durumlarından

her hangisi meydana gelirse gelsin ricatgâhta (radotta)[22] bir senelik cephane, malzeme ve erzaka sahip olduktan sonra bu üç yakınlaşma yolu üzerinde üstün bir düşmanın taarruzuna bile maruz kalsam, istenilen yerde sayı üstünlüğünün sağlanması için iç hatlarından yararlanarak her zaman manevra kabiliyetini korumayı başarırdım.

İkinci derecedeki savaş mıntıkalarında ricatgâhınız yoksa bir yenilgi halinde daha önce rasgele dağıtmış olduğunuz bütün savaş malzemeniz, depolarınız, erzak ve mühimmatınız düşman eline geçecektir. Fakat bir merkezî mevzi veya ricatgâh kurulmuş olursa düşman her şeye hakim ve sahip olamaz.

Merkezî mevzi mevcut oldukça kıtalarım, savaşları kaybetse bile yine bu merkezî mevziin tahkimatında nefes almak için zaman bulabilecekleri gibi belki de bir zafer kazanabilirler veya kendilerinin 3-4 misli fazla bir düşman kuvvetiyle kuşatmaya alınsalar bile uzaktan bir yardım ordusunun yetişebilmesi için bize 3-4 aylık bir zaman kazandırabilirler. Merkezî mevzi zapt edilmedikçe Basra vilayetinin kaderi tayin edilemez. Merkezî mevzi sayesinde toplanan büyük miktardaki savaş malzemesi de kaybedilmemiş olur.

Böyle müstahkem bir merkezî mevzi kurulmasıyla kıtaların emniyeti ve güveni artar. Artık askerler düşman memleketinde olmadığını zanneder. Arkasında destek kuvvetleri olmadığı halde ben Basra'dan 350-390 mil (563-627,5 km) mesafede bulunan Aziziye ve Selmanipak'teki kıtalara kumanda etmiştim. Basra'nın savunmasıyla güvenliğin, dinlenmenin, iaşenin ve kıtaların şerefinin emniyet altına alındığı ve korunduğunu herkes öğrenmiş olurdu. Kısaca ben bu şekilde hareket etmekle Irak'ı İngiltere'ye az bir fedakârlıkla sağlamış olacağım gibi benim taarruza geçmem için hükümetin karar vererek –tercihen Fransa'daki kesin

---

22 Müstahkem mevzi demektir (TAOE).

taarruz yapılıncaya kadar- bana yeterli kuvvet göndermesine kadar bu ricatgâh sayesinde güvenle bekleyebilirdim.

General Barrett, Kurna'yı işgal etti. Bu mevki Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yerde bulunduğu için askerlik açısından çok önemli idi.

18. Piyade Tugayı, General Fry kumandasında olarak Kurna'ya hareket ettirildi. Dicle'nin sol sahilinde ve Kurna'nın karşısında Mezir'a'da biraz süren küçük bir savaştan[23] sonra Türk kuvvetlerinin bir miktarı geri çekildi ise de bunların bir kısmı 9 Aralık 1914'te Albay Suphi Bey'in kumandasında olarak General Fry'a teslim oldular. Burada teslim olan Türk kuvveti 1.200 kişi ve 9 toptan ibaretti[24]. Bu savaştan sonra General Fry 18. Tugayı Dicle'nin sağ sahilinde ve Kurna'nın bir mil kuzeyinde kurduğu siperlere yerleştirdi.

Aralık sonuna doğru Arran (Arran Kanalı)'nın kuzeyinde Sahrice'ye iki Türk taburu gelerek kurdukları siperlere yerleşti. Bu sırada Araplar gece ateşleri vasıtasıyla Kurna'daki kıtalarımızı taciz ediyorlardı. Burada o ana kadar 6. Tümenin yalnız bir tugayı vardı. Fakat bu sırada 6. Tümenin Hindistan'dan gelen 17. Tugayı o tümeni takviye etti. Artık 6. Tümen kıtaları tam olarak Irak'a gelmişti. Yeni gelen 17. Tugay da Kurna'da ordugâha yerleştirildi. 17. Piyade Tugayı Kumandanı General Dobbie 1 Ocak 1915'te Sahrice'ye bir keşif taarruzu yaparak tekrar Kurna'ya döndü[25].

Keşif taarruzu yapan kıtaların geriye çekilmesini Türkler bir İngiliz ricatı diye telgrafla her tarafa ilan etmiş ve sonuçta cesaret-

---

23 Mezir'a mıntıkasında 21-24 Teşrinisani 1330/4-7 Aralık 1914'da iki önemli savaş olmuş, Kurna ise ancak 26 Teşrinisani/9 Aralık'ta düşmüştür (TAOE).

24 Hint Sefer Heyeti Kumandanı General Sir Arthur Barrett tarafından Hint Ordusu Genelkurmay Başkanlığına Basra'dan 29 Aralık 1914 tarihiyle verilen raporun 3 numaralı ekine göre Kurna'da esir edilen Osmanlı kuvveti 45 subay ve 989 er olup top sayısı yalnız 4'tür (TAOE).

25 Genel Irak ve Havalisi Kumandanlığının mevcut belgelerinde bu keşif taarruzunun meydana geldiğini gösterecek bir kayıt ve açıklık yoktur.

lenmişlerdi. 20 Kasım 1915'te düşman mevzilerinin kuvvetini anlamak için ikinci bir keşif taarruzu yapıldı. Bu ikinci keşif taarruzunda Türklerin 400 kaybı vardı[26]. Yeni Türk kumandanı Süleyman Askerî Bey de bizim topçu ateşimizle burada yaralanmıştı[27]. Bu keşif taarruzunda İngiliz kayıpları çok azdı. Keşif taarruzunun ardından kuvvetimizin geriye çekilmesini Türkler başka bir zafer diye yaydılar. Keşif taarruzları bir amaç için yapıldığından bu amaç elde edilince onu yapan kıtalar yine eski yerlerine çekilirler. Zira keşif taarruzları kesin bir taarruz planına göre olamaz. Bu keşif taarruzları sonucunda kıtalarımızın çekilmelerini düşman zafer diye ilan etmekte devam ediyordu.

Keşif taarruzları sonucunda Türk tarafındaki faaliyet fazla olduğu ve Bahran (Arran)'da Kurna'nın kuzeyinde Türklerin gayet kuvvetli mevziler kurdukları anlaşıldı. Şimdi inisiyatif Türklerin eline geçtiğinden İngilizler savunma durumunda kalmışlardı. Bunun üzerine Kurna'nın karşısında, Dicle'nin sol sahilinde Mezir'a'da bir tümene yeterli, önünde, dibinde bir müstahkem ordugâh kuruldu. Fakat bu ordugâh hiçbir zaman bir tugaydan fazla bir kuvvetle doldurulamadı. Türkler, Dicle yönünden ilerlemek girişiminde bulunmadılar. Bu sırada düşman kuvvetleri kumandanı Süleyman Askerî Bey çöl yoluyla Basra'ya karşı ilerlemek için asıl kuvvetlerini Nasıriye'de yığmaya başladı. Süleyman Askerî Bey, Bahran (Arran) civarındaki mevzilere yerleştirilmiş az bir kuvvetle Dicle cephesinde Kurna'daki İngiliz kıtalarını duraklatmak arzusundaydı. Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa kumandasında Araplardan oluşan kol da Havize yoluyla Amare'den Ahvaz'a (Karun nehri üzerinde) sevk edilmişti[28]. Bu

---

26 Sol kanat müfrezesi denilen Rota'daki bu Osmanlı kuvvetinin kayıpları 400 değil, ancak 50-60 kişi civarındaydı (TAOE).

27 Süleyman Askerî Bey piyade kurşunuyla, ayağından yaralanmıştı (TAOE).

28 Sol kanat kolu adı verilen bu müfreze, Bağdat mebuslarından yüzbaşılıktan istifa etmiş Tevfik Bey kumandasında olarak Ahvaz'a doğru gönderilmiş, Fazıl Paşa an-

Türk kuvveti, Muhammere ile Şattü'l-Arab'ın aşağı kısmındaki nakilleri ve geliş gidişi tehdit etmek niyetindeydi.

Arapların bu son oyunu üzerine General Barrett, Arapları karşılamak üzere bir Hint müfrezesini Karun nehrine yolladı. Şubat başında bu cephede meydana gelen bir savaşta bizim Hintli müfrezemiz bir sahra topu kaybederek geri çekildi[29]. Fakat Dağıstanlı Fazıl Paşa müfrezemizi takip ederek bu durumdan yararlanacağı yerde Ahvaz'a çekilerek, oradaki tahkimata yerleşmekle kendisini güven altına aldı. Bu sırada Süleyman Askerî Bey'in asıl kuvvetleri çöl yoluyla kuzeybatı yönünden Basra'ya taarruz etmek düşüncesiyle Nasıriye'de toplanmaktaydı.

Bunun üzerine General Barrett o güzergâhta ve Basra'nın batısında Şuayyibe'de bir müstahkem ordugâh kurdurdu. Buradaki tahkimatı 16. Piyade Tugayı işgal etti. Bu tugay, Kurna'dan alınan 18. Tugay ile peşinden takviye edildi. Bu arada General Melliss kumandasında Basra'ya ulaşan 30. Tugay kıtaları –bu tugay Mısır'da yeni oluşturulan 12. Tümene mensuptu- müstahkem ordugâha yollandı. Oradaki kıtaların kumandasını kıdemli olan General Melliss üstlendi.

17. Tugay (6. Tümene mensup) Kurna garnizonunda bırakılmış ve yeni 12. Tümenin 12. Tugayı Karun nehri üzerinde Ahvaz'a gönderilmişti. 1915 Mart'ında ve Nisan başında durum bu merkezdeydi.

Irak'ta toplanan iki tümen kuvvetindeki bir kolorduya kumanda etmek üzere Hint ordusundan General Sir John Nixon Irak'a geldi. Fakat General Gorringe kumandasındaki 12. Tümen

---

cak Şubat 1330/Şubat 1915 sonlarında bu müfrezenin emir ve kumandasını almıştı (TAOE).

29 Savaş adı verilen bu çatışmada düşmanın bir tabur piyade, yarım batarya ve bir miktarı süvariden ibaret küçük bir müfrezesinin keşif taarruzu maksadıyla Gudeyr ordugâhındaki Tevfik Bey müfrezesine taarruzundan ve Sava'id ve Sudan aşiretlerinin yardım ve fedakarlığıyla kötü bir halde bozulup geri çekilmesinden ibarettir ki, düşman için 2 top, 10 esir ve 300 kayba mal olmuştur (TAOE).

topçusuz olduğundan buna tam bir tümen denilemezdi. 6. Tümene kumanda eden General Sir Arthur Barrett sağlık durumundan dolayı istifasını vererek Basra'dan Hindistan'a hareket etmişti. Kendisine ben halef oluyordum. Fakat Şuayyibe savaşı benim Irak'a ulaşmamdan önce 14 Nisan 1915'te meydana gelmişti[30]. Süleyman Askerî Bey 15-20 kadar dağ topu ve 20.000 kadar Arap ve Kürt –bu kuvvetin esası gönüllü ve jandarmadan ibaretti- Türk kuvvetiyle İngilizlerin Şuayyibe'deki müstahkem ordugâhına taarruz etti[31]. Şuayyibe ve Bercisiye ormanında çok şiddetli ve kanlı bir savaş oldu. Savaşın devamı sırasında galibiyet bazen Türklere, bazen İngilizlere geçtiyse de sonuçta Türkler büyük kayba uğrayarak -3.000 şehit ve yaralı, 800 esir sayılmıştır- Nasıriye'ye çekildiler ki Süleyman Askerî Bey orada intihar etmiştir[32]. Bu savaşta İngiliz ve Hint kıtalarının kayıpları da çok büyüktü. Benim hatıratımda subaylardan 18'i ölü ve 42'si yaralı olmak üzere 1.000 ölü ve yaralı olduğu yazılıdır. Şuayyibe savaşını bana düzensiz kıtalar savaşı diye belirttiler. Fakat General Melliss ve Delamain bu savaşın düzenli kıtalar savaşı olduğunu öne sürmektedirler.

Şuayyibe savaşından birkaç gün sonra Karaçi'den bir posta vapuruna binerek Basra'ya ulaştım.

Bundan önceki görevim Hindistan'da Pencap'ta Ravalpindi Tümeni kumandanlığıydı. Bu Dünya Savaşı'nda Fransa'daki savaşlara katılamadığım için çok şanssızdım. Ben 1911 yılında Güney Afrika'da tugay kumandanıyken Doğu İngiliz Yedek Tümeni kumandanlığına yükseldim. 1913 yılında o tümenin kumandanlı-

---

30 Bu savaş 11 Nisan 1915'te başladı ve üç gün sürdü (TAOE).

31 Süleyman Askerî Bey'in kuvveti, 9 tabur piyade ve 29 top (26'sı sahra, ikisi dağ ve biri obüs) iki süvari ve bir istihkam bölüğüyle yaklaşık 8.000-10.000 atlı ve piyade mücahitten ibaretti (TAOE).

32 Süleyman Askerî Bey Nasıriye'de değil, hemen çekilmenin ardından Bercisiye koruluğu yakınlarında intihar etmiştir (TAOE).

ğından istifa ederek Hindistan'da görevlendirildim. Ertesi yıl savaş çıktı. Ben üzülerek 2. Ravalpindi Tümeniyle sınır muhafızı olarak Hindistan'da kaldım. Bu tümen en mükemmel İngiliz alaylarından oluşuyordu. 36 senelik askerlik hayatımda bu kadar düzenli ve iyi asker görmedim. Hindistan ordusunda bazı Hint taburları gayet değerli sayıldığı halde Hindistan'daki 2. Tümen daima görev hizmeti için birinciliği kazanmıştır. Bir taraftan böyle sağlık durumları ve disiplini mükemmel kıtalarımız Hindistan garnizonlarında boş boş bekliyor, diğer taraftan da İngiltere İmparatorluğu'nun her tarafından alelacele sağlanmış askerler Fransa cephesine gönderiliyordu.

Afgan ve sınır kabileleri meselelerinden dolayı hükümetin kuzeybatı Hint sınırında bazı kıtalar bulundurmaya mecbur oluşu çok iyi anlaşılıyordu. Fakat Büyük Savaş'a girildikten sonra Hindistan ikinci derecede kaldığı için hükümet bu havalide hizmetleri ve görevleri deniz aşırı memleketlerden sağlayacağı beyaz ırk askerleriyle güven altına alarak Hindistan'ın talimli ve savaş değeri çok yüksek 1. ve 2. Tümenlerini en önemli cephelerde değerlendirseydi bence daha iyi olacaktı.

1915 yılı Nisan başlarında Ravalpindi Klübü'nde bir gece yemek yerken Savaş Bakanlığından benim General Barrett'in yerine Irak'taki 6. Tümen Kumandanlığına atandığıma dair Hindistan Ordusu Başkumandanlığına çekilen bir telgrafı aldığım zaman, hissettiğim sevinç düşünülsün... Birkaç gün sonra Yorkshire Alayına mensup yaverim Yüzbaşı Bastow ile dünyanın en tozlu ve sıcak bir treniyle kendimi Karaçi'ye yaklaşmış buldum. İngiliz-Hint Buharlı Gemicilik Şirketi'nin "Dwarka" adındaki küçük posta vapuruyla Karaçi'den 18-19 Nisan 1915 gece yarısında hareket ettik. Bu sırada dolaşan söylentiler şöyleydi: Mısır'daki ve Fransa'daki Hint kıtalarının Irak'a hareketi için emir verilmiş, Bağdat'ta birçok Alman subayı varmış.

Karaşi'den Basra'ya kadar beş gün geçti. 23 Nisan'da günün ilk ışıklarıyla birlikte Fav'a, öğle vakti Şattü'l-Arab'ın denize dö-

küldüğü yerden 60-70 mil (96,5-126,5 km.) mesafede bulunan Basra'ya ulaştık. Basra'yı çok sıcak buldum. Buradaki nehir manzarası Nil'in Luksor es-Suyût kısmındaki manzarasına benziyordu.

Irak Sefer Kuvvetlerine kumanda eden General Nixon'un karargâhı Basra'daki İngiliz konsolosluğundaydı. Kendisiyle görüştüğümüz zaman, yakında bana Kurna ve Amare harekâtı kumandanlığını vereceğini söyledi. Benim görevim Türkleri Kurna kuzeyindeki mevzilerden çıkarıp daha kuzeye doğru püskürtmek ve sonra 90 mil (144,5 km.) uzaklıktaki Amare'yi işgal etmek olacaktı. Amare, Basra vilayetinin kısımlarından, gayet önemli bir şehirdi. Bu hareket için mümkün olduğu kadar hızla hazırlıklarımı yapıp eylem planımı General Nixon'a göndermem emredildi. O plana göre, Irak Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Kemball gerekli araçları bana hemen temin edecekti. Basra'da bana bir Rum tüccarının evi tahsis edilmişti. Ev sahibi çok misafirperver, nazik bir kişiydi.

Ben 17. Tugayı ve müstahkem ordugâhı görebilmek ve şehrin hemen kuzeyindeki düşman mevzilerini keşfedebilmek için bir vapurla Kurna'ya gitmeye hazırlandım. Kurna'ya yönelirken, Basra'yı terk etmeden önce şehrin batısında Dirhamiye'ye geçip orada tümenime mensup General Fry kumandasında bulunan 18. Piyade Tugayını teftiş ettim. Tugayın İngiliz taburu olan Norfolk Alayının 2. Taburu Basra'da binalar içinde olduğundan sıcağın etkisinden iyice korunuyordu.

Norfolk alayıyla birlikte 3 Hint taburu 18. Tugayı oluşturuyordu. Hint taburlarının genel durumları çok da kötü değildi.

Bu Hint taburları tamamen Bombay piyade taburları olduklarından bunların genel durumları Kuzey Hint taburlarıyla kıyaslanamazdı. Fakat şunu da söylemeli ki, düzenli topçu ateşine maruz kalınca bunlar Kuzey Hint alaylarından aşağı kalmazlar, hatta bazı durumlarda onlara üstün bile gelirler.

6. ya da Poona Tümeninin bir kısmını oluşturan ve barış zamanı karargâhı Kuzey Hint'in Belgaum şehri olan 16. Piyade Tugayı şu kıtalardan oluşuyordu:

Norfolk Alayının 2. Taburu
(bu tabur Şuayyibe savaşında öne çıkmıştır).
7. Racputlar (Ahvaz'a ayrılmış).
110. Mahrattalar.
120. Racputlar.

Öğleden sonra Basra'ya döndüm. Ertesi gün 2. Norfolk taburuyla karargâhı Basra'da olan General Delamain kumandasındaki 16. Piyade Tugayını denetledim. Sonra bir küçük gemi ile Kurna'ya hareket ettim.

Basra Irak'ın eski bir deniz limanı, binbir gece Arap hikâyelerinde okuduğumuza göre Gemici Sinbad'ın memleketi imiş. Burası şimdi küçük ve ilkel bir şehir olup Şattü'l-Arab'ın 70 mil (yaklaşık olarak 112,5 km) kuzeyindedir. Burada rıhtımlar yok, yalnız birkaç depo binası ve nehir ulaşımını kolaylaştırıcı çeşitli araçlar vardı. Su kesimi 19 ayak olan okyanus gemileri Basra'ya kadar Şattü'l-Arab'a girebildikleri gibi, su kesimi 7.½-12 ayak olan gemiler de Basra'nın 40 mil (64 km) kadar kuzeyinde olan Kurna'ya kadar girebilirler.

Nehir, taşma mevsiminde, her iki sahilin millerce mesafe içlerine kadar taşar ve gözün görebildiği yerleri sular kaplar.

Ötede beride küçük bir grup veya öbekler halinde hurma ağaçlarından meydana gelmiş vahalar ve tepecikler üzerine kurulmuş düz damlı ve toprak binalı Arap köyleri, Okyanus içindeki adalara benziyordu. Bu manzara Mısır'ın Kahire ile es-Suyût arasındaki Nil manzarasını çok fazla andırıyordu. Bu hayaller Kurna yakınında yapacağım savaşın mahiyeti hakkında bana bir fikir veriyordu. İlerlemek için tek çare kayıklarla hareket idi. Çünkü taşkın mevsiminde Dicle'nin sahillerini su bastığından

memleketin büyük kısmında arabaların hareketi mümkün değildi. Beni getiren gemi hızlı olduğundan aynı gecede Kurna'ya ulaştım. Öğlene yakın savaşımız hakkında 17. Piyade Tugayı Kumandanı General Dobbie ile orada uzun boylu görüştük.

1903'te kıtam olan I. Royal Fusiliers Taburu ile Mandalay'da Dobbie'a rastladım. O zaman Dobbie, Burma'da I. Hint Taburu'na kumanda ediyordu. O, çok cesur, çok aktif bir arkadaş olarak tanınmıştı. General Dobbie, Türk mevziinin oldukça kuvvetli olduğunu söyledi. O mevziin cephesi önünden derin bir kanal geçtiği gibi, sık sazlıklı ve bir deniz gibi geniş su taşkınlıkları da Türk mevziini gayet kuvvetli bir hale koymuştu. Türk ricatgâhları, bataklıkların ortasında küçük yükseklikler ve kum tepeleri üzerine kurulmuştu. Bunlar su ortasındaki adalara benziyordu. Ben gündüz gözüyle her şeyi bizzat gördüm. Dobbie Dicle ve Fırat'ın birleşme yerinde Kurna'nın dar ve kuru bir yerinde karargâhını kurmuştu. "Odin" namındaki küçük savaş gemisi Kurna'da demirliydi. Sabahleyin ahşap merdiven tarzında, bir fener kulesi gibi, sağlam olmayan kumlar üzerine inşa edilen ve 100 ayak yüksekliğe sahip olan gözetleme kulesine çıktım. O kulenin tepesinden, hurma ağaçları üzerinden etrafa baktım. Oradan düşman mevzilerini gayet iyi gördüm ve onu çok kuvvetli buldum.

Bir dürbünle gözetlerken yanımda bulunan subaylar da düşman mevziini ayrıntılarıyla bana açıklıyorlardı. Dicle'nin sahillerinden taşıp etrafı basan sular nehrin akıntısını hissedilmez hale getirmişti. Bu manzara Amerika'daki Superior veya Michigan göllerini andırıyordu. Bu sular içerisinde ada gibi görünen kum tepeleri Türk ricatgâhları idi. Türklerin en önemli savunma hattı Bahran mevzii idi. Ben orada sular arasında yükselmiş yarım ay şeklinde kum tepeleri görebiliyordum. Görünen birkaç ev orada bir köy olduğunu gösteriyordu. 10.000 yarda yani 6 mil (9,5 km) mesafede bir iki ricatgâh içinde top mazgalları gibi bir şeyler de görünüyordu. Rota ve Mezible mevzileri de tamamen görülüyor-

du. Türk mevziinin ilerisinde perde hattı vardı. Bu hat gözetleme kulesinin 3.500-4.000 yarda (3,5 km) mesafesinde Norfolk Tepesi ricatgâhı (=Arrâr Tepesi) ve Birağaçlı Tepe (=Sidre Tepesi) (Norfolk Tepesi'nin karşı cephesinde) ve Dicle'nin sol sahilinde sular arasında yükselen bir kumluk kısım üzerinde Bir Kule Tepe ve İki Top Tepelerden ibaretti. Bunlar 5.000 yarda (4,5 km) mesafede bulunan Bahran (Ebû Arrân)'dan korunuyordu.

Bahran (Ebû Arrân) mevzii de Rota ve Mezible mevziinden topçu ateşiyle korunuyordu. Sahrice ve Mezible'den 4,500 yarda (4 km) mesafede idi. Kurna hat savunmasının kuzey sınırında bizim Snipe tabyasının kuzeyinde ve Dicle nehrinde Türklerin torpilleri mevcut olduğunu bana haber verdiler. Bizim istihbarat raporlarına göre karşımızdaki Türk kuvveti 6 tabur, 10 top, 600 Arap mücahidi ve Marmaris gambotundan ibaretti[33]. Tüfeklerle silahlandırılan 120 Arap da Norfolk Tepesi ve Top Tepe ricatgâhlarının batı kanadındaki sık sazlıklar arasına yerleştirilmişlerdi.

Arapların buraya yerleştirilmesi muhtemelen bizim Türklerin mevzilerine karşı ilerleyecek olan piyadelerimize karşı taarruz yapılması veya batı yönünden yapacağımız kuşatma hareketini başarısızlığa uğratmak içindi.

Türklerin topçu mevzileri şöyleydi:

Top	*Mevzi*
2	Top Tepe'de
2	Bir Kuleli Tepe'de
4	Bahran'da
2	Rota'da

[33] Dicle Tümeni veya Merkez Kuvveti ismi verilen buradaki Osmanlı kuvveti 2 depo, 1 düzenli, 2 seyyar jandarma, bir nizamiye yani 6 tabur, 2 makineli tüfek ile 6 adet ateşli toptan ibaret olup sayı olarak gücü 3.932 kişiye ulaşıyordu. Birkaç yüz kişi civarında bulunan mücahitler ise yardım yerine tersine ihanet etmişlerdir (TAOE).

Taşkınlar dolayısıyla mevzi çok kuvvetliydi. Gerçekte Wolfe'un Quebec'teki harekâtının benimkine göre çok önemsiz olduğunu düşünmekte haklıydım. Asıl kuvvetlerimi batı yönünden ricatgâhlara karşı bir çevirme hareketinde kullanacaktım. Fakat derin su taşkınları ve bataklıklar buna engel oluyordu. Ben kuşatma savaşının izleyen safhalarında yapılan, taarruz tarzında cephe taarruzuna mecbur olacaktım. Böyle bir taarruz başarı getirmediği gibi yapana da çok pahalıya mal olurdu. Eğer düşman, toplarına dayanıp karşı koyarsa, bugünkü şartlar altında böyle bir taarruz kesin sonuç veremezdi. Ben de düşmanın böyle bir direniş göstereceğini düşünmekte haklıydım. Bir generalin becerisi bir kısım kuvvetle düşmanın ön kısmını oyaladığı sırada, ana kuvvetlerini de düşman kanatlarına karşı asıl amacında kullanmaktan ibarettir.

General Von Willisen, bu kanadın düşmanın geri çekilme hattına yani ulaşım hatlarına en yakın kanat olmasının daha faydalı olduğunu da ekleyebilirdi.

Ateşin etkisi olağanüstü arttığından düşman cephesi veya merkezi üzerine taarruz yapılması büsbütün güçleşmiş ve böyle bir taarruzda başarı sansı çok fazla azalmıştır. Cephe taarruzundaki başarısızlık, bu taarruzu yapan kuvvetin çevrilip yok edilmesiyle sonuçlanabilir. Olağan durumlarda bütün kuvvetimle bir cephe taarruzu yapmaya beni hiçbir şey yöneltmezdi. Fakat buradaki durum, muvazzaf bir general olarak ilk kumandamda yalnız sadece bir cephe taarruzu yapılması zorunluluğunu değil, taarruz için sallarla ilerleyecek piyadelerimin ilerlemesi veya boğulmasıyla da sonuçlanabilecekti. Bu nedenle torpilleri topladığımız takdirde Dicle akıntısında savaş gemilerini de kullanabilecektim. Burada teori ile pratik arasında farklı bir örnek vardı.

Kumandamda değeri ve mahiyeti bilinmeyen kuvvetler olduğu hâlde bilhassa zorlu bir harekete yöneltildiğimi görüyordum. Bana öyle görünüyor ki, durum Türkler için daha fazla uygundu. Eğer Türk generalinin yerinde olsaydım, İngilizleri çok

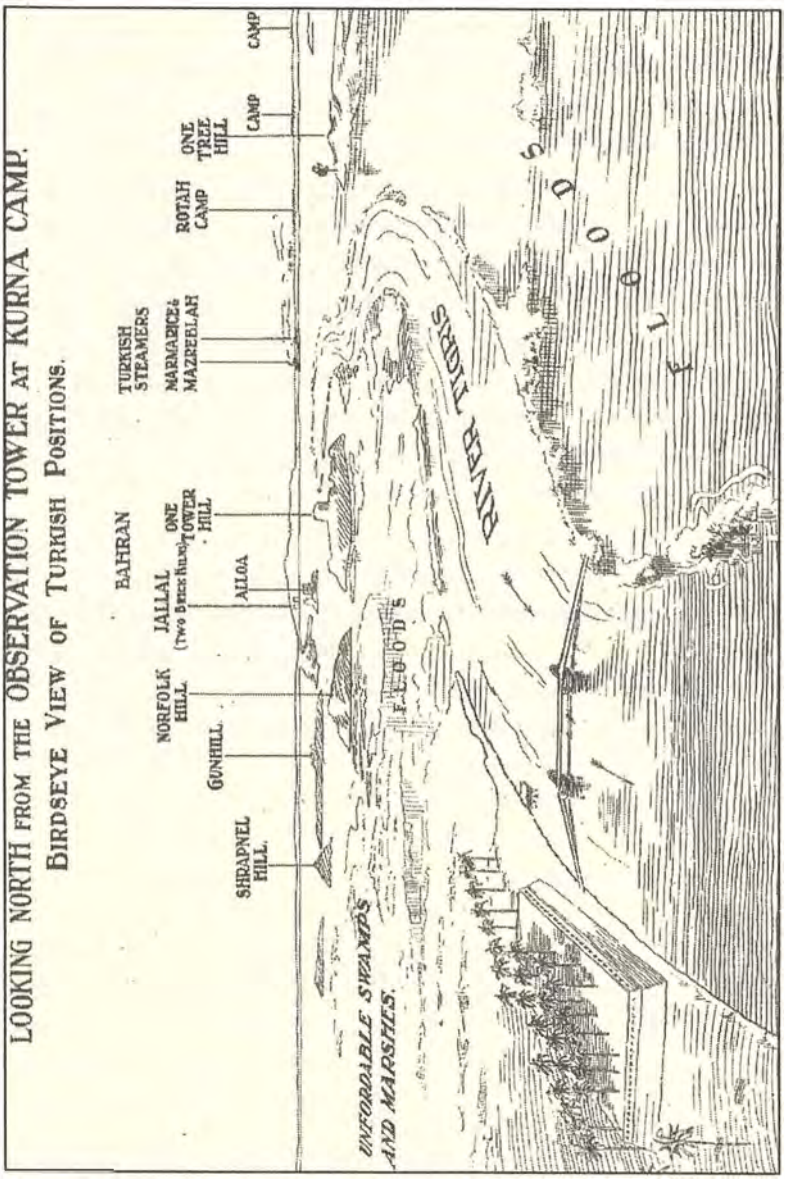
gundu. Eğer Türk generalinin yerinde olsaydım, İngilizleri çok kanlı bir yenilgiye uğratacağıma tamamıyla emindim. Biz bu savaşı özellikle Türk kumandanının kararsızlık ve cesaretsizliği sayesinde kazandık. Türk kumandanı tam bir metanetle kalıp direneceği yerde –Kurna savaşı ayrıntılarında görüleceği üzere– ileri mevzileri, tarafımdan ele geçirilir geçirilmez kaçtı[34]. Mesafeleri öğrenmek için önümde yapılan birkaç topçu atışının ardından Basra'ya döndüm. Görevimde büyük zorluklar hissediyordum. General Dobbie ile kumandası altında bulunanlar dahi durumun uygun olmadığını takdir ediyorlardı. Cesur ve gayretli olmalarına rağmen, kayıklar içinde yapılacak böyle bir taarruzun felaket sebebi olacağından korkmaktaydılar. Fakat taarruz için bundan başka bir çare yoktu.

Büyük sazlıklı ve sulu yere girebilmenin mümkün olamamasından dolayı Türk mevziine batı yönünden, el-Hüveyr Kanalı'ndan[35] geniş bir çevirme manevrası yapmaya istemeyerek karar verdim. Halbuki bu çözüm tarzı söz konusu bile olmamıştı. Türk mevziinin çok kuvvetli olması beni endişeye düşürmüştü. Bu sebeple Sir John Nixon'dan, Kurna'ya kadar bizzat gelip bu mevzileri görmesini rica ettim.

---

[34] Burada General diye bahsedilen Osmanlı kuvvetleri kumandanı Jandarma Binbaşısı Halim Bey idi (TAOE).

[35] Kurna'nın hemen batısında Fırat'tan ayrılan Bintü'l-Paşa nehri adındaki kanal olsa gerektir (TAOE).

Kurna kampındaki gözlem kulesinden kuzeye bakış: (Türk hatlarının kuşbakışı görünümü)

II.

İlerlemek İçin İstihbarat ve Kurna Savaşı

Sir John Nixon ile daha 23 Nisan 1915'te görüştüğüm zaman (Dicle'nin iki tarafına tahkimat yapmış olan) düşmanın Ammâre kuzeyine atılması için kendisine bir hareket planı veya projesini işaret etmiştim. Arazinin su taşkınına maruz kalması Dicle sahasında her türlü harekâtı imkansız kıldığından planımı cephe taarruzunu bir stratejik çevirme hareketi ile karıştırmak suretiyle düzenledim. Şöyle ki, ben tümenimle Kurna kuzeyindeki düşmanın Dicle mevziine cephe taarruzu yaparken General Gorringe 12. Tümeniyle Ahvaz veya Havize batısından bir stratejik çevirme hareketi yapmaya uygun bir yol ile Kal'atü's-Salih civarında Dicle'ye inebileceğini zannediyordum. Türklerle Almanların Amare'den Hüveyze yoluyla Ahvaz'a yol bulup top geçirdiklerini öğrenmiştim.

12. Tümenin böyle bir çevirme manevrası, Kurna kuzeyinde Dicle'nin iki tarafındaki tahkimata yerleşen düşman kuvvetlerinin kendi kendine geri çekilmeleriyle sonuçlanabilecekti.

Kurna'dan Basra'ya döndükten sonra 27 Nisan'da Sir John Nixon planımı iyi bulduğunu, fakat bunun uygulanması için İran arazisine girmek gerekeceğini söyledi ve ilave olarak dedi ki: "Eğer 12. Tümen savaşıp düşmanı yenerse Amare'ye kadar düşmanı takip ederler. Bu benim projem gibi aynı sonucu getirir"

diye günlüğümde bir kayıt vardır. Bu tarihte tümenimin savaş için toplanmasına bir tedbir olmak üzere General Dobbie tugayının bir kısmını oluşturan Basra'daki 119. piyade taburunun kıtasına katılmak üzere Kurna'ya gönderilmesine izin verilmesini Sefer Kuvvetleri Genel Karargâhından rica etmiştim. Yine Basra'daki 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün[36] Kurna'daki Dobbie tugayına gönderilmesini ve Delamain'in 16. Tugayını da Basra'nın 15 mil kadar kuzeyinde Dicle'nin kuzey sahilinde Katayban civarına kadar ileri sürmeme izin verilmesini de rica etmiştim.

Hint alaylarından birisine mensup üç Trans-Border Pathan Bölüğü sevgi ve güveni kaybetmişti. Sübhan savaşında bunların arkadaşları üzerlerine ateş ettikleri ve din kardeşleri olan Türklere karşı savaşmak istemediklerini açıkça söyledikleri söylentisi dolaşıyordu. Sevgi ve güveni kaybeden bu üç bölükten Basra'da küçük bir işçi taburu oluşturulmasını, fakat bu bölüklerin mensup olduğu alayın kalan beş bölüğünün benim kumandam altında kalmasını Genel Karargâha teklif etmiştim. Bu beş bölük Trans-Border Pathan halkından olmayıp mükemmel vasıflara sahip oldukları, sevgi ve güveni kaybeden adamların tavır ve hareketlerini suçladıkları gibi taburlarında böyle adamların bulunmasından son derece kızgınlardı ve nefret ediyorlardı. Her ne kadar bu alayın üç bölüğü eksik ise de kalan beş bölüğün Sihler ve Dogrlar Alayının şöhretini koruyabileceğini biliyordum.

Topçuya gelince; Ordu Kumandanı, benim Kurna'da yapacağım harekât için aşağıdaki topçu kıtalarını onaylamıştı:

Kara kısmı	**Kara topları**
Top sayısı	*Çap*
4	5 Pusluk (bir pus 2.539 cm) obüs 1/5

[36] Bizde "İstihkâm Bölüğü" diye adlandırılır (TAOE).

	Hants
2	4 Pusluk top 104 ağır batarya
2	5 Pusluk top 86 ağır batarya
Grup kumandanı: Kaymakam H. D. Grier	

Bu toplar Kurna ve civarında mevzideydiler.

Sahil kısmı mavnalarda hareketli ağır batarya

Top sayısı	**Çapı**	**İsmi**
2	4 Pusluk top	104. Ağır batarya Gümrük Dairesinde
1	5 Pusluk	86. Ağır batarya Khura Post'tan
1	18 Pusluk	Top deposundan

Kaymakam Molesworth'in grup kumandanı olması muhtemel (Şimdilik en kıdemli subay olan İkinci Teğmen Johnson tarafından kumanda edilmektedir).

30. Dağ Bataryası:

30. Dağ Bataryası *bellüm* salları üzerinde 6 top. Kumandanı Binbaşı H. J. Cotter.

Hazırlamayla görevlendirilen General Smith hemen gerekli önlemleri almaya başladı.

General Nixon'dan mümkünse hızlı ateşli ve uzun menzilli bir bataryanın eklenmesini rica ettim. Fakat kabul etmedi.

Ağır bataryalar ve obüsler için top başına 300 mermi vardı. Ben Tümen İşaret Bölüğü ile Tümen Süvarisinin iadesini talep ettim.

General Kemball (Kurmay Başkanı) bana yazdığı cevapta, benim arzularımı tamamen uygulamaya başladığını bildiriyordu. O cevapta bana: *"Fakat hatırlayınız ki bizim menzil kıtalarımız yok.*

12. Tümen de şimdi uzaktadır. Tümeniniz bu görev için gerekli kıtaları bulmalıdır" deniyordu.

Kazmacı bölükleri bana verilemiyordu.

Ben yakında vereceğim bir meydan savaşı için doğal olarak tümenimi toplamak istiyordum. Halbuki arzu ve amacıma rağmen yalnız menzil hizmetleri için kuvvet ayırmakla kalmadım, bir tugayı da (18. Tugay) güneybatı yönünden Basra'yı örtmek için Dirhamiye'de bir kalede garnizon olarak bırakmaya mecbur oldum. Hükümetin Irak'ı zapt etmek için nasıl bir sefere başladığını burada görmek tavsiyeye şayandır.

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında deniz sevkıyatımızdaki bütün hatalar ve eksikler, faiziyle birlikte burada tekrar edildi. Hatta böyle bir metotla Napolyon Bonapart bile başarılı olamazdı.

Kuvvetlerin tasarrufu için ben her ne kadar bir taburu noksan olmak şartıyla 18. Tugayın savaş için tümene katılmasına çalıştıysam da, başarılı olamadım.

Kurna savaşında 3 tugaydan yalnız 2 tugayım vardı. Bence hiç taarruza uğramayacak Dirhamiye kalesini korumak için bir tabur tamı tamına yeterli idi. Kuvvetlerin israfı yalnız bununla kalmıyor, eski Hint planı gereğince, Basra'daki genel karargâh dairelerinin bütün yazıcıları savaşçı erlerden ibaret olup bunların hepsi de benim tümenimden alınmışlardı. Benim nefret ettiğim şuydu ki, Basra'daki bütün askerî polisler ve kurmay subaylarının[37] seyisleri de savaşçı askerlerden alınmışlardı.

Kuvvetlerin tasarrufu kuralının esasını bilenler için işler gerçekten üzüntü verici bir haldeydi. Bununla birlikte, ben asla amacın kaçırılmasına meydan vermiyordum. Hizmetçileri de dahil olduğu halde sayıyı 600 tüfeğe indirilen Dorset kıtasının eksiklerini tamamlamak için Hindistan'dan Dorset yedeklerinin çağrıl-

---

37 Karargâhlara mensup subaylar (TAOE).

masına emir verilmesi konusunda Sir John Nixon'u ikna ettim. Yine bütün İngiliz seyislerinin kıtalarına geri gönderilmesini rica ettim. Basra'da kumandasını üstlendiğim 6. Tümenin askerî durumu şu şekildeydi:

General Delamain kumandasındaki 16. Piyade Tugayı Basra'da olup kıtaları şunlardı:

104. Tüfekli Dorset
119. Mahrattalar
10. Pencaplılar
119. Piyade (Basra da bu tugaya bağlı)

General Dobbie kumandasındaki 17. Piyade Tugayı Kurna'da:

119. Piyade eksik (Basra'da 16. Tugaya bağlı).

General Fry kumandasındaki 18. Piyade Tugayı Dirhamiye'de:
Norfolk
110. Mahrattalar
120. Piyade
7. Racputlar

Tümenim kıtalarından bazıları Ahvaz'da 12. Tümene bağlanmışlardı. Benim sahra topçum –10. Tugay- Hindistan'dan topçusuz gönderilmiş olan 12. Tugaya bağlanmıştı.

28 Nisan'da tekrar Kurna'ya gittim. Bellüm, yani yerel küçük kürekli kayıklar meselesini kurcaladım. Kurna'daki Türk mevziine taarruz için bu kayıklardan yararlanmamı başkumandan çok arzu ediyordu. Bu bellümlerin zırhlı tertibatı için hazırlıklar yapmışlardı. Bunun için makineli tüfeklerin kalkanlarından yararlanılarak kayıkların pruvasına (baş tarafına) sabitleneceklerdi. Bir

tabur için 32 kalkanlı, 50 kalkansız gerekliydi. Bu durumda bir tugay için 328 bellüm gerekiyordu. Dicle'de su çok fazla çoğalmıştı. Kurna'nın 6 mil (9,5 km) kuzeyinde "Lewis Pelli" zırhlı şalopası vasıtasıyla üç düşman torpili toplanmıştı. Torpillerin her birisi sahile kablo ile gevşekçe bağlanmış, su içinde ve baş tarafı bize yönelik bırakılmıştı. Bir Türk torpilini bulan Arap'a hemen 400 rupi ödül vermeye başladım. Bu sebeple yüzlerce Arap, Türk torpilini avlamaya çalışıyorlardı.

29 Nisan'da 17. Tugayı denetledim. Sıcağın şiddetine rağmen Oxford Hafif Piyadesi özellikle değerli ve önemli görünüyordu. Tugayın diğer kıtaları da böyleydi.

Özellikle 22. Pencaplılar çok iyi bir alaydı. Kurna'daki müstahkem ordugâhı çok kuvvetli buldum. Düşünceme göre gerçekten çok iyi tahkim edilmişti

Kurna'da geceleyin hayli olaylar oluyordu. Silahlı Araplar bizim müstahkem ordugâhımız yakınına kadar geliyor ve ordugâh içine ateş ediyorlardı. 29 Nisan 1915'te saat 11.30'da Kurna'yı terk ederek yaklaşık öğleden sonra 16.30'da Basra'ya ulaştım. Mesafe 40 mil (64 km) kadardı. Bizim lehimize kuvvetli bir akıntı vardı. Basra'ya geldiğim zaman orada Hindistan'dan gelmiş hayvanlarımı buldum. Hayvanlarım çok iyi görünüyordu. Kıtalarımın Basra'nın ikmal, levazım ve menzil hizmetlerinde kullanılmasından dolayı Basra'daki Genel Karargâha yine şikâyet etmeye gerek görüyorum. Menzil kumandanı General Davison menzil hizmetlerine ayrılmış kıtalarıma görev ve hizmet emrediyor, Genel Karargâh kurmayı da[38] Norfolk ve sairden emir erleri alıyorlardı. Bunun sebebi de Hindistan'daki ordu karargâhının menzil savunması için kıta tahsis etmemesiydi.

---

38 Genel Karargâh tabirinden Hint Sefer Kuvveti Kumandanlığının karargâhı kastedilmektedir (TAOE).

İki karargâh arasındaki didişmelerin kaynağı yalnız bu mesele değil, savaşçı kuvvetlerin de önemli oranda dağıtılmasıydı. Askerlik bakımından bundan daha zararlı bir şey olamazdı.

Gorringe ile 33. süvari alayının iki bölüğünün Ahvaz civarında pusuya düşürüldüğü ve 3 İngiliz subayı ile 12-14 erin öldürüldüğü bildiriliyordu. Pusuya düşürülen bu süvari müfrezesi Binbaşı Anderson kumandasında keşifle görevliydi. Bu müfreze bir Arap ordugâhını geçmiş ve şeyh dostça bir şekilde mevziine dair müfrezeye bilgi vermişti. Hayvanlara yem ve su verdikten sonra süvari müfrezesi kalabalık bir Arap süvari topluluğu tarafından taarruza uğramıştır[39].

General Gorringe kumandasındaki 12. Tümen şimdi Birike'nin iki mil kuzeyinde Karun Nehri üzerinde toplanmaktaydı.

5 Mayıs 1915'te Dirhamiye'de General Fry'ın 19. Tugayını denetledim. Bu tugay Dicle ve Fırat nehirlerinin taşkını sebebiyle meydana gelen iç bir denizle Basra'dan ayrı düşmüştü. Bu durum büyük bir gölün ötesinde böyle bir kuvvetin bulundurulup bulundurulmaması meselesini ortaya çıkardı. Gerektiği takdirde Basra'dan bu tugayın takviyesi, bataklık ve su baskınları dolayısıyla çok külfetli olacaktı. Bu takviye bellüm ile ağır seyredecekti. Beni götüren bellüm, yaverim ile beni ancak iki saatte karşıya

---

[39] Karun Vadisi'ne doğru Amare'den yollanıp "Sol Kanat Müfrezesi" adını alan kolun belgelerinde bu küçük savaş olayı tamamen başka şekilde canlandırılmıştır: 18 Şubat 1330/3 Mart 1915'te Gudeyr civarında ordugâh kurmuş olan Osmanlı müfrezesi (Dellîm Seyyar Jandarma, Bağdat depo, Bağdat Katırlı Süvari Taburları, 2 sahra topu ve üçte biri piyade olmak üzere 3.000'e yakın gönüllü aşiretlerden oluşan, yani 1.500 piyade, 114 katırlı süvari, 2 top ve 3.000 kadar gönüllü) sabaha karşı düşman baskınına uğrar ve çok feci bir şekilde dağılmak üzere iken aşiret gönüllülerinin, özellikle Sava'id ve Sudan mücahitlerinin fedakarca saldırısıyla düşmanın baskın kuvvetini perişan bir halde sürmüş ve 10 esir ile 2 top ve bir miktar mühimmat, silahlar, sağlık malzemeleri vs. ganimet ele geçirildikten başka 300 kadar da kayıp verdirilir. Osmanlı müfrezesinin bu olaydaki kayıpları 2 yaralı, 1 şehit ile aşiretlerden 200 kadar yaralı ve 50 kadar şehitten ibaret kalır. Esirlerin ifadesine göre düşman baskın kuvveti, bir tabur piyade, yarım batarya ve bir miktar süvariden ibaretmiş (TAOE).

geçirebildi. Ben Eski Basra'ya çıktım. Burası Binbir Gece Arap Masalları'nda bildirilen eski şehirin set yönündeydi. Vaktiyle oldukça büyük bir şehir olan bu eski beldenin kalıntılarını Zübeyr oluşturuyordu. Burada yeni inşa edilmiş olan ricatgâhı (tahkimat) denetledim. Sona ermiş olan ricatgâhı çok kuvvetli ve çok iyi şartlar altında inşa edilmiş gördüm. Ricatgâh içinde suyu acı ve tuzlu bir kuyu vardı ki, zorunlu şartlar altında kullanılabilirdi. Sahile yakın yerlerde nehir suları deniz suyu kadar tuzludur. Bu ricatgâhın etrafındaki tepeciklerin düzlenmesi için hayli çalışmak gerekti. Bu tepecikler kaldırıldıktan sonra ricatgâh çıkarma yerinden batıda, Zübeyr'e kadar bütün civara hakim olacağı gibi uzun top menziline kadar güney ve Şuayyibe tabyasına kadar kuzeybatı yönlerine de hakim olacaktı. İki mevkide bulundurulacak topçu ile bir taburu ricatgâh garnizonluğuna yeterli kabul ediyordu. Garnizon için bir aylık erzak, tüfek ve top başına 500 mermi olmalıydı.

Ben işte bu noktaları Sir John Nixon'a tavsiye ettim ve kendisine müstahkem Dirhamiye ordugâhına bir tugaylık garnizonun lüzumsuz olduğunu ve kuvvet dağıtılmasından sakınarak tugayın hemen Basra'ya çağırılması gereğini anlattım. Sir John Nixon'a, bırakılacak kuvvetin önemli kısımlarının Eski Basra'ya yerleştirilmesini ve Zübeyr Şeyhi daima bize sadakatle hizmet ve yardım ettiği için para karşılığında bize daima düşman hakkında çabucak bilgi alıp vereceğini de anlattım.

Eski Basra ricatgâhı bu şekilde Yeni Basra'daki kıtaların adeta bir köprü başı olacaktı. Sular çekilince Basra'nın o ricatgâh ile bir kaldırım veya tramvay hattıyla bağlantı meydana getirmesi arzulanıyordu.

Ben bu ricatgâha *"George Tabyası"* adı verilmesini teklif etmiştim. Bütün bu tekliflerimin kabul edilerek yerine getirildiğini zannediyorum. Kumandasını üstlendiğim zaman 6. Tümen Karargâhı aşağıdaki şahıslardan oluşuyordu:

Şahsî yaver:
Yüzbaşı Bastow (Yorkshire Alayından)
Kurmay Heyeti:
1. Kurmay Subayı (Kurmay Başkanı), Albay R. N. Gamble
2. Kurmay Subayı, Binbaşı G. A. F. Sanders
3. Kurmay Subayı, Yüzbaşı B. G. Peel
Ordu Kumandan Yardımcılığı Vekili[40], Binbaşı J. H. M. Davie
Ordu Genel Karargâhı Kumandan Yardımcısı[41], Albay L. W. Shakespear (Hint ordusundan)
Ordu Genel Karargâhı Kumandan Yardımcılığı Vekili, Yüzbaşı F. H. Stapleton

İdare Hizmetleri Heyeti:
Ordu Sağlık Hizmetleri Müdür Yardımcısı, Albay P. Hehir
Ordu Sağlık Hizmetleri Müdür Yardımcılığı Vekili, Kaymakam H. O. B. Browne Mason
Ordu İaşe Müdür Yardımcısı[42], Kaymakam A. S. R. Annesley (Geçici Menzil Hattı Nakliyat Müdürü)
Ordu Nakliyat Müdür Yardımcısı[43], Binbaşı E. E. Preston
Ordu İstihkâm Kumandanı Vekili, Kaymakam V. W. Evans
Ordu Mühimmat ve Teçhizat Müdür Yardımcısı Vekili[44], Yüzbaşı R. H. Begg

---

40 Disiplin, askerlik kanunları ve divan-ı harp işleri subaylarının tayin ve terfi işlemleri ile uğraşır. Sağlık Müdür Yardımcısı, Askerî Polis Müdürü emri altındadır (TAOE).

41 Harekât yerleri içerisinde veya dışarısında nakliyatın yüklenmesi, boşaltılması işlemleri, kıtaların yerleştirilmesi ve konakların kıtalara paylaştırılması konularıyla uğraşır. İaşe Müdür Yardımcısı, Mühimmat ve Teçhizat Müdür Yardımcısı Vekili, Nakliyat Müdür Yardımcısı, veznedar emri altındadır (TAOE).

42 Erzak, yem, yakacak, aydınlatma ve dezenfekte işleriyle uğraşır (TAOE).

43 Şimendifer ve deniz nakliyatı hariç bütün nakliyatı düzenler ve idare eder (nakliye kumandanı) (TAOE).

Ordu Muhaberat Müdür Yardımcısı, Yüzbaşı H. S. Cardew
Askerî Polis Müdürü
Veznedar:
Teğmen J. S. R. Huddleston

Bir süre önce Basra'da denetlemiş olduğum 16. Tugayın Basra civarındaki konakları, Dicle'nin kabarması üzerine sular basmış olduğundan, tugayın Basra'daki binalara yerleştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Ben bu tugayın Basra'nın karşı yönünde, Dicle'nin doğu sahilinde ordugâha yerleştirilmesine çalıştıysam da burayı da çabucak sular kapladı.

9 Mayıs'ta tekrar Kurna'ya çıktım. General Dobbie Nil'in kıçtan çarklı eski gemilerinden Şusan gemisine Oxford taburundan otuz asker bindirerek Birinci Teğmen Cookson ile bir keşif yaptırmıştı. Bu keşfin amacı Dicle'nin batısında el-Hüveyr kanalının geçilmesinin mümkün olup olmadığını anlamaktı. Kanalın 12 ayak (3,5 m) genişliği ve 6 ayak (2 m.ye yakın) derinliğinin olduğu, çayın etrafında 6 ayak (2 m.ye yakın) yükseklikte olan sazlıklar, keşifle görevlendirilen geminin alt güvertesinden hiçbir şeyin gözükmesine izin vermediği keşif sonucundan anlaşıldı.

Şusan gemisi kanala doğru ağır ağır ilerleyince Araplar her taraftan gemi üzerine ateş açtılar. Gemi dört kurban vererek çekilmeye mecbur oldu. Bu sırada Teğmen Cookson da omzundan ağır şekilde yaralanmıştı. Buna rağmen teğmen, yarası sarıldıktan sonra bir süre kaptan kulesine çıkarak gemiyi o mıntıkadan dışarı çıkardı.

10 Mayıs'ta obüslerle Bir Ağaçlı Tepe ve Kule Tepe üzerine deneme atışları yaptırdım. Sonuçlardan, özellikle ikinci tepe üzerinde etkinin çok iyi olduğunu izledim.

---

44 Cephane, araç gereç, giyecek, depo işleri, topçu ve istihkam kıtaları teknik arabaları, menzil hattı üzerindeki tamirhanelerde bunların tamiri konuları ile uğraşır. Bizde bu görevi Tümen Topçu Kumandanı yapar (TAOE).

Aynı gün düşmanı Kurna kuzeyindeki mevziinden atmak, Amare'yi zapt etmek için Sir John Nixon'dan kesin emir aldım. Elimdeki kuvvet 6. Tümen ile (18. Tugay eksik) bu savaş için emrime verilen birkaç ağır batarya ve bir filodan ibaretti.

Sir John Nixon tarafından bana verilen görevin çok güç ve tehlikeli olduğunu yukarıda söylemiştim.

Tehlikeli diyorum, çünkü nehrin taşması civar araziyi adeta büyük bir deniz haline getirmiş olduğundan, yapacağım harekâtı cephe taarruzuna çekiyordu. Böyle bir taarruz çok büyük fedakarlığı gerektirdiği gibi, başarı ümidi de çok azdı. Bunun için savaşta mümkün olduğu kadar cephe taarruzlarından sakınılmalıdır.

Burada meydan savaşını kazandıktan sonra, önde 90 millik (yaklaşık 145 km) bir takip sahası daha bulunuyordu. Bu 90 milin (145 km) sonunda Bağdat'ın güneyinde oldukça önemli Amare şehri vardı.

Amare'de bir garnizon kıtasıyla cephanelikler, depolar mevcut olduğundan, her ihtimale karşı burası kararlı bir şekilde savunulacaktı. Kısaca benim yapacağım harekât devamlı olacaktı.

Bu harekâtım gibi çetin bir mesele; savaş yeteneklerini göstermek için yalnız subayların değil, hüner ve başarılarını ispat ettikleri halde tugay kumandanlarının bile terfileri için iyi bir sınav alanı olacağını düşünüyordum. Bu harekâtım hakkında daha sonra Hint Ordusu Başkumandanıyla görüştüğüm zaman, o gülerek bana şu değerlendirmelerde bulundu: *"Siz savaşta yapılması en güç meseleler karşısında bulunmayı daima arzu ediyorsunuz. Bu arzunuza Kurna-Amare savaşında çok iyi ulaştınız"* dedi.

Bundan önce belirttiğim gibi düşman, Alman uzmanları aracılığıyla Dicle'ye torpil döktüğü gibi İngiliz savaş gemilerinin geçmesine engel olmak için Rota civarında, nehir akıntısı içinde iki duba da batırmıştı.

10 Mayıs 1915'te John Nixon tarafından bana verilen talimat düşmanı yalnız Pear Drop Bend (Armut Düşüren Bent) ile Kurna arasındaki şu anki mevzilerinden çıkarıp düşman toplarını ele

geçirmekle yetinilmeyerek Türkleri Dicle'nin kuzeyine doğru uzaklara kadar atıp, Amare'nin zaptına kadar hareketin sürmesini emrediyordu. Vereceğim savaşın başarıyla sonuçlanması için şu engellere dikkatimi çekiyordu:

Düşmanın o civarda düzenlediği ilk nehir engelini bertaraf etmek için Rota'nın; sonraki harekâtın güvene alınması için de Kurna'nın 22 mil (35,5 km) mesafesinde menzil hattı üzerinde çok değerli ve uygun bir mevki demek olan Üzeyir'in elde edilmesi gerekliydi. Bu mevkilerden sonra menzil hattı üzerinde Kurna'nın 56 mil (90 km) kuzeyinde Ebu Muhammed aşiretinin pazar yeri olan 2.000 nüfuslu Kal'atü's-Salih ve Mecr-i Kebîr Kanalı'nın Dicle ile birleştiği noktada, Kurna'nın 76 mil (122 km) kuzeyinde Ebu Sidre önemli birer menzil noktasıydılar. Aynı zamanda Ebu Sidre, bataklıklar içinden geçerek Nasıriye'den gelen bir yol üzerinde bulunuyordu. Kurna'nın 87 mil (140 km) kuzeyinde olan Amare, Türklerin önemli toprağı ve askerî bir merkeziydi.

Yukarıdaki hareket için benim kullanabileceğim kıtalar şunlardı:

16. ve 17. Tugaylar (18. Tugay yukarıda bahsettiğim gibi Basra içinde ve civarında bir görev için alıkonulmuştu). Tümene katılmış kıtalar ise Norfolk, 48. İstihkam, 30. Dağ Bataryası, 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü, 86. ve 104. Ağır Bataryalar 1/5 Hants Obüs Bataryası (territoryal yani yedek), köprücü treni, Sirmur Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü, 6. Tümenin Muhabere ve İşaret Bölüğü, 34. Muhabere ve İşaret Bölüğünden ibaretti.

Harekâta katılmak için emrime verilen filo da şunlardan ibaretti: H. M. Espiègle, Clio ve Odin küçük savaş gemileri, Şeytan, Lewis Pelli ve Lawrence adlarındaki zırhlı şalopalar, Miner adındaki kalkanlı küçük yedek çekenler ve 4,7 inç (12 cm) toplara sahip iki *horse-boat* (zırhlı duba). Mecidiye, Blosse Lynch ve P.1 gemileri de askerî nakliyata ayrılmışlardı.

11 Mayıs 1915'te aşağıdaki muhtıra ile savaş harekâtı planımı Sir John Nixon'a takdim etmiştim:

"A" Muhtırası

a) İlk hareket olarak, Kurna kuzeyinde Barbah Kanalı'nda, yani Top Tepe, Kule Tepe, Norfolk Tepe ve Ağaçlı Tepe hattındaki ileri düşman mevzileriyle birlikte Mezible-Pear Drop Tepe-Rota hattındaki düşman mevziinin ele geçirilmesini önerdim.

b) Yukarıdaki önemli mevziler ele geçirildikten sonra Amare'yi işgal ve

c) Kurna-Amare menzil hattının korunması için gerekli kuvvetleri açıkladım.

Dikkatlice yapılan gözlem ve incelemelerden sonra, düşünceme göre taarruz için üç şekil vardı ki, ben bunları kısaca tartışacağım:

1- Nehirdeki filo ile birlikte işbirliği yapmak üzere Dicle'nin sol sahilinde az bir piyade kuvveti ve ağır bataryayı düşman cephesine görevlendirmek, asıl kuvvetler ile Dicle'nin 5.000 yarda (4,5 km) kadar daha batısından bir çevirme taarruzu hareketiyle düşmanın çekilme hattını tehdit ederek kendisini Mezible'ye atmak. Bu hareket tarzı kuru arazide yapılacak en iyi ve basit bir harekettir.

2- Fakat taşkın sebebiyle Dicle'nin batı sahilindeki bataklıkların derin bir göl halini alması, güzergahta derin kanallar, yüksek ve sık sazlıkların bulunması, zırhlı veya zırhsız *bellümler* ile ileri hareketin çok pahalıya mal olacağı; özellikle 9 Mayıs 1915'te el-Hüveyr Kanalı'nda yapılan keşiflerde görüldüğü üzere bataklıklardaki Arap direnişi, Dicle'nin batısında bir çevirme hareketinin yapılması arzulanmadığı ve böyle bir hareketin hemen hemen imkansız bir şekil alacağı gibi sebeplerle bunun ümitsizce bir hareket olacağı anlaşılıyordu. Böyle düzenleme ile taarruz edildiği takdirde bütün düşman topçu mevzilerinin temizlenmesi ve sonuçta süngü ile bu mevzilere girmek gibi çok zor durumlar ortaya çıkacaktı. Herhangi bir savunma hattı gerisinde bulunan Türkleri

hemen kaçıracak tek çare kendilerinin ensesinden yakalamak olabilirdi. Eğer harekât mıntıkası kuru arazi olsaydı teşebbüs edeceğim tek manevra bu olabilirdi.

3- Aynı manevra, çevirme hareketini yapacak asıl kuvvetlerin Dicle'nin doğu sahilinde kullanılmakla da olabilirdi. Fakat bu hareket şeklinin sakıncaları şunlardı:

Rota kanalı ile taşkın halindeki Dicle nehrini düşman topçularının etkisi altında geçmek zorunluluğu meydana geleceği gibi düşman çekilme hattı da asla tehdit edilmemiş olacaktı.

4- Düşmanın merkezine yöneltilecek cephe taarruzunu, düşmanı kuşatmak amacıyla Dicle'nin doğu sahilinden yollanacak az bir piyade kuvvetiyle karıştırmak. Bunun için cephe taarruzuna asıl kuvvetler ayrılacak, bütün ağır toplarla filo karadan, gemilerle hareket eden kuvvetlerle birleşik ve ortaklaşa hareket etmiş olacak. Bütün bu harekât, kuşatma savaşı usulü gereğince ileride-ki safhalar üzerine, acele etmeksizin süreceğinden yukarıda anlattığım tarzda geniş ve derin değerlendirme ve gözlemlerden sonra 4. maddede belirtilen taarruz şeklini istemeyerek kabul ettim. Nehrin batı sahilinden yapılacak çevirme hareketinin tehlikesini ve zorluklarını 2. maddede ayrıntılarıyla; Dicle'nin doğu sahilinden yapılacak bir çevirme hareketinin arzulanmadığını da 3. madde ile yeterli derecede anlattım. Kurna kuzeyindeki düşman mevziine şu tarzda cephe taarruzu yapacaktım:

Birinci safha:

Barbah Kanalı hattını açmak için önce Kule Tepe ve Top Tepe'ye taarruz edilecek.

5- Cephe taarruzu: 17. Piyade Tugayı (22. Pencaplılar ve 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü yarısı ve tombazlar).

Ana kısım nehrin batı sahilinde:

- 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü yarısı ve tombazlar - Sirmur Kazma ve Lağımcı Bölüğü yarısı - 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü Bir obüs bataryası - Ağır topçu (nehrin batı sahilinde)	General Dobbie kumandasında

Gerektiği zaman karaya çıkarılmak üzere gemilerde: 16. Tugay... General Delamain kumandasında

Nehir kolu: Gemiler, zırhlı gemiler... Kıdemli deniz subayı kumandasında.

- Genel ihtiyat, fırsat ortaya çıkıncaya kadar gemiler içinde cephe taarruzunu takip edecek	2. Norfolk Alayı 48. İstihkam Bölüğü

Nehrin batı sahilinde kuşatıcı taarruz:

- 22. Pencaplılar karışık müfrezesi - Sirmur Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün yarısı. - Sal üzerinde toplar ya da ağır toplar. - Mümkün ise sal veya tombazlar üzerinde iki adet 18'lik top	Kaymakam Blois Johnson kumandasında

6- Cephe taarruzuyla görevli toplarla gemilerdeki toplar, ateşlerini düşman toplarını ve savunanlarını yok edinceye kadar

Kule Tepe ve Top Tepe üzerine odaklayacaklar, cephe taarruzu ilerlediği zaman Norfolk Tepe'yi ateş altına alacaklardır.

Bu esnada nehrin sağ sahilinden kuşatma taarruzuyla görevlendirilen kol da Bir Ağaçlı Tepe'yi çevirmek ya da civarında Bir Kuletepe ve Top Tepe'yi derinliğine ateş altına almak ve Bahran (Arran)'ın 3.500 yarda (3 km) doğusundaki kum tepelerini elde etmek amacıyla Mezir'a'dan hareket edecek ve Dicle'den 5.000 yarda (3,5 km) açıktan, paralel bir yönde ilerleyecekti. Cephe taarruzuyla görevli Piyade 17. Tugay ilerlerken General Dobbie kendi sol –batı- kanadını bellümler içinde bir yan müfrezesiyle güvene alacağı gibi Arapların dikkatini o yöne çekmek için el-Hüveyr kanalına bir gambot gönderecektir. Bellümler içindeki piyade Norfolk Tepe, Kule Tepe, Şarapnel Tepe ve mümkün ise Ulve ve Kale'yi ele geçirecektir.

7- Yukarıda bahsedilen torpiller ateş desteğinde olarak çelik halatlarla temizlenecek ve bundan sonra filo Barbah Kanalı ağzına, Bir Ağaçlı Tepe hizasına gelecek ve oradan Bahran (Arran)'ı bombardıman edecekti. Bu sırada römorkörler ve mavnalarla Kurna'dan getirilecek ağır toplar Bir Kule Tepe ve Ulve'ye iskele yapılarak mevcut kuru yerlere yerleştirileceklerdi.

8- 17. Tugay, Top Tepe ve Kum Tepe'lere yerleşmeye çalışacak ve bu sırada 16. Tugay daha kuzeye gönderilerek mümkün ise Ulve ve Kale'yi işgal edecekti (gerekirse geceden yararlanılacaktı). 16. Tugayın (1. Grubun) Bahran (Arran)'a çıkarılmasına kadar başka bir yerde, bir kuvvetin karaya çıkarılmasına zorunluluk olmayacağını zannediyordum. Bu sırada filo bir gösteri yapacaktı. Cephe taarruzuna mahsus ağır topçunun Bir Kule Tepe'ye ve Kale'ye yerleşmesi harekâtın birinci safhasına dahildir. Düşman karşı koyarsa topçunun yerleşmesi muhtemelen bütün gün devam edecektir.

İkinci Safha:

9- Torpil taranmasının peşinden filo Bir Kule Tepe ve Kum Tepeler [Bahran (Arran)'ın 3.500 yarda (3. km) mesafesinde nehrin doğu sahilinde, tepelerin batı eteğinde]'deki ağır topçu desteği altında Bahran (Arran)'a bir hücum gerçekleştirecektir.

10- Kolun baş tarafında kazmacı ve tombazlar bulunduğu halde 16. ve 17. Tugaylar ile Bahran (Arran)'a ilerleyecekler. Sağ kanatta düzenlenen tugay da Ca'le (Kal'a) batısında römorkör ve mavnalarla nehri geçecek, ancak o kuvvetin Rota'ya karşı gönderilmesi daha yararlı ise tümenin genel ihtiyatı olacaktır.

Üçüncü Safha: "Mezible"

11- Bahran (Arran)'a ulaşıldıktan sonra tümen savaş gemilerinin ateş korumasında olarak tepecikler ve tahkimat hattına şiddetle saldıracaktır. Gemiler bu saldırı hattını nehirden derinlemesine ateşe alacaklardır. Kıdemli deniz subayı Rota'yı ve Mezible toplarını taciz etmek amacıyla bir veya birkaç gemi ayıracaktır. Bunun için düşünülen engellerin kaldırılması lazımdır.

"B" Muhtırası

12- Üçüncü safhanın başlamasıyla ben düşmanın kaçacağını ve takipte bütün harekâtın iyi süreceğini ümit ediyordum.

İleri harekâtta kılavuzluk yapmak ve düşmanı ezmek için sevk edilen gambotun peşinden 16. Tugayı (1. Grubu) hızla vapurlara bindirecek ve ileriye sürecektim. Tugay benim emrim altında düşmana hücum edecek ve onu ezecekti. Benim amacım düşmanla birlikte Amare'ye girmek olduğundan ben ilk kıtalarla birlikte gidecektim. Tümeni toplamak ve onu gemilerle takip etmek göreviyle yerime en kıdemli tugay kumandanını bırakıyordum. Belki Amare'de savaş yapmaya mecbur olacaktım. Düşmanı yenilgiye uğratmak ve Amare'yi ele geçirmek için orada tekrar kıtalarımı toplayabilmeliydim.

13- Kurna'ya ve diğer mevkilere 12. Tümenden kıtalar sağlanamayacağını ve 18. General Fry Tugayı kalanlarının bana gönderilemeyeceğini muhtıranızda bildiriyorsunuz. Bir kere ben Amare'yi elde tutacak kadar kuvvetli olayım, o zaman tümenin kalanını Kurna'ya geri gönderebilirim. Sir John'un Basra mıntıkasında eli altında bir ihtiyat kuvveti bulundurmak istediğini zannediyorum.

14- Amare'yi elde tutmak için bir tugay yeterli gelirdi. Kurna'da yalnız bir tabur ve bir gambot olmalıydı.

Mezible'de dört bölük, Kal'atü's-Salih'te yarım tabur, Kurna'dan (dahil) Amare'ye kadar bütün menzil hattı boyunca 2 tabur ve Ebu Sidre'de bir bölük yeterliydi. Kuvvetlerin tasarrufu kuralınca garnizonlar en az derecede olmalıydı. Araplarla ve özellikle şehir sahilindeki Araplarla uyuşmada başarılı olunduğu takdirde üzerimden büyük bir yük kalkacaktı (kontrol görevi azalacaktı).

Yukarıdaki Muhtıra Hakkında Genel Değerlendirmeler

15- Yukarıdaki muhtıranın ordu kumandanına benim emellerimi anlatmaya yeterli geleceğini sanıyorum. Harekât emirlerini şüphesiz fırsat ortaya çıktıkça dikte ettireceğim veya yayımlatacağım. Meselâ: Kurna'da ilk taarruzdan bir gün önce harekât emirlerini ben yayımlayacaktım. Bu emirler kısa ve öz olacaktı. Filoya, sallara, bellümlere (yerel kayıklar) ...vs.ye ayrı ayrı talimat verilecekti. Zira aksi halde kara ve nehir kuvvetleriyle giriştiğimiz bu türlü harekâtta, harekât emirleri olağanüstü uzun olurdu. Harekâtın ikinci ve üçüncü safhalarında dikte edeceğim emirler, işaretle ve çok kısa (muhtemelen bir savaş gemisinin pruva çanaklığından) olacaktır. O emirlerde muhtıradaki madde numaraları geçeceğinden muhtıranın birer sureti bütün tugay kumandanlarına, kıdemli deniz subaylarına ve kurmay başkanlarına verilmişti.

16- 12. Tümendeki sahra bataryalarımdan birisinin bana geri verilmesinden çok memnun oluyordum. Ben 18'lik 6 topun gemilerin güvertelerine konulmasını istiyordum. Çünkü dağ toplarında geri tepmenin çok olması ve sallar üzerindeki topların ateşinin ağır bulunması sebebiyle topların ateşlerinde yeterli derecede hız yoktu.

İki topu Mecidiye üzerine Bir veya iki topu Malamir üzerine Bir veya iki topu Salemi üzerine	yerleştirip bu gemiler ileriye, savaşa* gönderecektim.

17- Tümen İstihkam Bölüğü olan 17. Bölüğün geri verilmesini talep ettim. Bu bölük gelince Sirmur İstihkam Bölüklerini 12. Tümene (yani mensup oldukları menzile) geri verecektim.

18- Kaymakam Annesley'i İaşe Müdür Yardımcılığına ve Swan emekliye ayrıldığından başka birisinin Nakliyat Müdür Yardımcılığına tayinlerini istedim.

19- Bir Deniz Nakliye Subayı olan Teğmen Marsh'ı tavsiye ediyordum.

20- Nakliye gemileri kaptanları nehri inceleyeceklerdi. Önce Mecidiye, Blosse Lynch, Malamir ve daha sonra römorkörler ve nehrin acemisi oldukları için en sonra kürekli nakliye araçları geleceklerdi.

21- Menzil; günlük yaralıları sargı merkezlerinden almak için göndereceği araçlarla bizim erzak, cephane, tahkim malzemesi, depo ve sairimizi tamamlayacaktır. Talep olunursa çadır da getirilecektir. Sargı ve eksikleri tamamlama merkezleri şunlardır:

---

* Benim Sahra Topçu Tugayım 12. Tümene katılmıştı. O tugaydan talep ettiğim batarya bana verilmedi (Yazar).

Kurna: Hareket ettiğimiz gün için.

Türbe-i Üzeyir: İhtiyatlarımızı ileriye hareket ettirdiğimiz gün için.

Kal'atü's-Salih Mecr-i Kebîr	İleri kıtalarımızın bundan sonraki noktaya ulaştıkları gün

İleri kıtalarımızın Kal'atü's-Salih'e eriştiği gün Türbe-i Üzeyir'i kendi idaresine alacak ve benim son kıtalarımı bana katılmak üzere nehrin kuzeyine hareket ettirecektir.

22- Emirlerin hızla ulaştırılması için kurmayım motorbotlar da dahil olmak üzere gemilerin ve salların bir listesini hazırlamıştı. Bu mutlaka lazımdı.

"C" Muhtırası

23- Torpil temizlenmesi için şalopaların veya römorkörlerin, Metemme'de rastladığımız ve 1885 yılında General Gordon gemileriyle takviye edildiğini gördüğümüz hatlarda korunmasını teklif ediyordum. Vaktiyle bu gemiler bir alçak tepede dervişlerin idaresinde bulunan Krupp toplarıyla yakından savaşa girişmişlerdi. Bu gemiler Penny istimbot sisteminde, ahşap çarklı ve kazanlıydı. Üzerinde mazgallı, üç tabyalı, ahşap ve zırhlı yapılar vardı. Ön tarafında –bazen kıç tarafında- bir topu mevcuttu.

Basra, 11 Mayıs 1915

Aynı gün tugay kumandanları, kıdemli deniz subayı ve kurmay subayları gibi kumandam altındaki bütün kıdemli subaylara hitaben harekât hakkında bir muhtıra yayımladım. Sir John Nixon ve Kurmay Başkanı ile bir konuşmada, kara ve nehir birleşik harekâtında Nehir Kumandanlığının bağımsız olması meselesi söz konusu oldu. Ben emir ve kumandanın parçalanmasına gerek olmadığını Sir John'a söyledim. Bu durumun doğuracağı sonuçları tarihî deliller ile bildiğim için harekâtta görevli bütün kuvvetle-

re benim kumanda etmemi ve durumun deniz kıdemli subayına bildirilmesini söyledim. General Nixon bu konudaki fikrimi kabul etti ve işler bu şekilde gelişti.

Şimdi Basra'da büyük bir faaliyet görülüyordu. Düşman mevzilerine yaklaşmak için bataklıklar, su taşımaları üzerinden yollanacak piyadelerin korunması için zırhlı bellümler hazırlanıyor, zırhlı salapuryalar üzerine ağır top yerleştirilmesi ve nakil gemilerini vs.yi hazırlamakla uğraşılıyordu. Bu konuda Albay Evans'ın ve kazmacı kıtalarının faaliyeti takdire şayandı. Nakliyat meselesi hakkında kurmayımın bundan önceki tecrübesini değersiz buldum.

Yakında başlayacak olan Kurna savaşında piyadeler kayıklarla taşınacaktı. Basra'da bulunan kayıklar ise, özellikle Arapların bellümlerinden ibaretti. Bunların her birisine bir tayfa er konabilirdi. 17. Piyade Tugayı için yeterli derecede bellüm vardı. Tümen için gerekli bellümlerin ayrılması hakkında verdiğim talimatın bu kitaba yazılması mümkün olamadı. Karadan ve nehirden yaptığımız bu büyük harekâtta erler, mühimmat, depo ve erzak nakliyatı için ne kadar araç hazırlamak gerektiğini öğrenmek konusunda bu talimatlar askerî okul öğrencileri için yararlanmaya değerdi. Bizim bu harekâtımız 1801 yılı Mart'ında Abercrombie'in Ebukır'daki çıkartma harekâtına benziyordu. Tek farkı bizim kıtalarımız bellümlerle taşınıyor. Halbuki Abercrumbie'in kıtaları gemi kayıklarıyla taşınmıştı.

1915 yılı Mayıs başlarında Kurna'ya ulaştığım zaman bellümler içinde kıtaların eğitilmesini 17. Tugaya emretmiştim. Sular altında kalan bu mıntıkada amfibî (hem karada hem nehirde hareket eden) harekâta girişmek ihtimalini göz önüne alan 17. Tugay, Mart başlarında küçük ölçekte bellüm talimlerine başlamıştı. Araç gereç ve bellüm yokluğuna rağmen bu talimlerde hayli ilerleme olmuş ve Nisan ortalarında tabur başına 32'şer er bellüm kullanmasını öğrenmişti. Fakat bu sayı benim tugaydan talep ettiğim bellüm talimi için yeterli değildi. Çünkü şimdi neh-

rin kuzeyindeki Türk mevzilerine taarruz etmek için bütün tugayın bellümlere bindirilmesi söz konusuydu ve teklif ediliyordu. Bu amaç için tabur başına en az 126'şar kişi eğitilmeliydi. Hatta zaman ve araç gereç izin verirse daha fazla erin yetiştirilmesi arzulanıyordu. Bölük başına ayrılacak 16 kayığın sevk ve idaresi için 32 eğitimli asker gerekliydi. Bu kayıkçı erlerden savaşta verilecek kayıpların telafisi için yukarıdaki sayıdan başka, mutlaka ayrıca er yetiştirilmesi gerekiyordu. Mayıs ayı zarfında çok çalışıldı. İlerlemeyi durduran yalnız kayık yokluğuydu. Gerekli kayıkların Basra'dan getirilmesi ay sonundan önce olamayacaktı.

28 Mayıs'ta bütün tugayın kayıklar içinde manevra yaparken izlenmesi garip bir manzaraydı.

Sir John Nixon, piyade ateşine karşı korunma sağlanması için bu kayıkların mümkün olduğu kadar büyük bir kısmının çelik levhalarla zırhlanmasını tavsiye ediyordu. Çünkü Aşar Kanalı'nda böyle zırhlı kayıklarla başarılı bir deneme yapılmıştı. Fakat Kurna civarındaki bataklıkların yüzeyi yalnız sudan ibaret olmayıp, çeşitli yoğunlukta sazlıklarla örtülü olduğu ne yazık ki unutuluyordu. Kayıkların küpeşteleri üzerine zırhlı levhalar konunca bunlar birkaç ayak suyun içine batacağından, yoğunluğu az sazlıklarda kayıkların hızı azalacağı gibi sık sazlıklarda da kayıkların tamamen hareketsiz kalacağı düşünülmüyordu. General Nixon, piyade ateşine karşı güvenliği sağlamasından dolayı bu zırh levhaların taraftarı idi. Bunların uygulanması halinde doğacak sakıncalar iki kayığın birleştirilerek zırhlanması sayesinde bertaraf edildi. Böylece hem sağlamlık artacak hem de kayıklar küpeşte hizasından daha fazla suya yatmayacaktı. Taarruzun ilk kısmı sırasında sazlıkların sık bulunduğu mıntıkada bir dereceye kadar bu tarzdaki zırhlı kayıklara ümit bağlanıyordu. Nitekim süren savaş da bu ümitleri haklı çıkardı.

Her tabura ayrılan kayıkların dörtte biri zırhlı, kalanı zırhsızdı. Bunlardan başka makineli tüfekler de 30. Dağ Bataryasına ayrılan zırhlı sallar gibi özel şekilde yapılan sallara yerleştirilmiş-

lerdi. Seyyar hastanelere ise hafif, zırhsız sallar ayrılmıştı. Takımın eğitilmeyen kişileri için bu sallara yardım amacıyla kısa kürekler ve hafif pek çok sırık sağlanmıştı. Sığ ve sazlık mıntıkalardan ilerleyebilmek için tek araç bu sırıklar idi. Tam bir acele ile eğitilen kayıkçı erlerin tamamen kayıkçı oldukları öne sürülemezdi. Fakat genel olarak bunlar kayıklar içindeki tugayı yürüyüş kolundan geniş kol düzenine geçirmeye ve bu şekilde ilerleyerek bölük cepheleriyle taarruza geçmeye yarayacak manevrayı pekala yapabiliyorlardı.

17. Tugaya kumanda eden Tugay Kumandanı General Dobbie'in böyle nazik bir zamanda hizmetini kaybettiğimden dolayı etkilendim ve üzüntülüyüm. Bu kişinin bir yalpa sonucunda gemi içinde düşerek topuğu incinmişti. General Dobbie acılarının gittikçe artmasından dolayı son olarak hava değişimine gönderiliyordu. Sir John Nixon, General Dobbie'in sağlık durumuna büyük bir önem veriyordu. Dobbie hava değişimine gidince 17. Tugaya kumanda etmek için 24. Pencaplılar Kumandanı Albay Climo'nun geçici olarak Tugay Kumandanlığına atanmasını rica ettim ve bu ricam hemen kabul olundu.

III.

Kurna Savaşı

Harekât emirleri ve onlara ilave edilen talimat arzu ettiğim dereceden çok uzundular. Fakat kuvvetlerin amfibi (hem karada hem nehirde hareket eden) olmasından dolayı ben bunları daha öz bir hale koyamıyordum. Harekâttan 24 saat önce bu emirlerin yayımlanmasını da arzuluyordum. Çünkü bu sayede kara ve nehirdeki kıtaların kumandanları harekâtını birleştirmek için çalışmaya, aralarında konuşmaya vakit ve imkan bulabilirlerdi. Mayıs'ın 29. günü öğleden sonra kıtalarımı savaşa hazır bulunmak üzere gruplara ayırdım. 17. Tugay, Dicle'nin sağ sahili boyunca kayıklar veya *bellüm*lerle ilerlemeye hazır bir halde Kurna'da ordugâhta bulunuyordu.

22. Pencaplılar Alayı da nehrin sol sahili boyunca ilerlemek üzere Mezir'a köyünde hazırdı. Her iki kuvvet hurma ağaçlıkları içindeydiler.

1. Grup (16. Piyade Tugayı), Şattü'l-Arab'da Mezir'a civarında, gemiler içerisinde bulunuyordu.

2. Grup (Genel ihtiyat), 1. Grubun bitiminde, Şattü'l-Arab'da demirlenmiş gemiler içindeydi.

3. Grup (Tümen Topçusu), Kurna sahilinde demirlenmiş mavna içindeydi.

4. Grup (Gemiler), 2. Grubun bitiminde demirlenmiş bulunuyorlardı.

Nehir kumandanına, artçı olarak bir gemiyi 4. Grup bitimine; bir diğer gemiyi de yancı olarak Fırat nehrine ayırmasını emrettim. Torpil temizlenmesiyle görevlendirilen Şeytan ve Lewis Pelli gemileri Dicle üzerindeki savaş gemilerinin ilerisinde bulunacaktır. O savaş gemileri de hızlarını genel olarak 17. Tugayın yürüyüşüne göre düzenleyecekti. Sıcak çok şiddetliydi. Kıtalar arasında ve özellikle İngiliz kıtalarında güneş çarpması olayları fazlaydı. Mayıs'ın 29. günü sıcaklığın etkisiyle kıtaların çoğunun mahvolacağından korkmaya başlamıştım.

Ben Kurna'dayken getirilmesine teşebbüs ettiğim 18. Tugayın bulunmamasından dolayı çok etkilenmiştim*. Kısaca savaş için bu tugayın tümene katılmış olmasını istiyordum. Basra 30 mil (48 km) mesafede bulunduğundan oranın batısındaki St. George Tabyası'nın 18. Tugay tarafından bir hafta süreyle boşaltılmasından bir tehlike beklenmiyordu. Suların taşması ve mevzilerin sağlam olarak inşa edilmiş olması sebebiyle Türk savunma hattı çok kuvvetliydi. Burada Türklerin inatla direniş göstereceklerine ve kıtalarımıza büyük kayıplar verdireceklerine tamamen inanıyordum.

Eğer durum bu tarzda sürseydi, 18. Piyade Tugayının yokluğu bana çok pahalıya mal olacaktı. Lakin Türk kumandanının iktidarsızlık ve cesaretsizliği sayesinde zaferi kolaylıkla elde ettim.

30 Mayıs 1915 günü öğleden sonra gözetleme kulesine çıkarak taarruz edeceğim mevzii bir kere daha inceledim. Ertesi sabah için her şey hazırlanmıştı. Gözetleme kulesinde iken hurma ağaçlarının tepelerinden kuzeye baktığımda her tarafı su kaplamış

---

* Her ne kadar bu tugay için *belliimler* yok idiyse de Bahran'ı elde ettikten sonra, tugayı gemilerle Bahran (Arran) sahiline çıkarabilirdim (Yazar).

geniş bir alan gördüm. Sular arasında, ötede beride Türkler tarafından sağlamlaştırılarak tutulmuş sarı bir takım adacıklar görülüyordu. Bahran (Arran)'daki diğer ricatgâhlarla bunlar içinde aşağı yukarı dolaşan insanları görebiliyordum. Nasıl olursa olsun bir çevirme hareketi yapılmasına gücümün yeterli olmamasından dolayı halen üzgündüm. Benim taarruzum sırf cephe taarruzundan ibaret kalmıştı. Bunda ise bozguna uğramak tehlikesi çok fazlaydı. 22. Pencaplılar Alayı ile Dicle'nin sol sahilindeki Bir Ağaçlı Tepe'yi zapt ettikten sonra ilk hedefin ele geçirilmesini hazırlamak için nehrin sağ sahilindeki Norfolk Tepesi'ne yan ateşini ancak güçlükle yöneltebilecektim. Daha sonra Norfolk Tepesi'nden yapılacak faal bir hareket ile İki Top Tepe ve Bir Kule Tepe'lerinden ibaret olan düşman perde hattını elde edecektim. Bu perde hattı düşmanın Bahran (Arran)'da belli başlı savunma hattını oluşturuyordu. Türkler tarafından nehre döküldüğü bildirilen torpillerden dolayı herkes endişe içindeydi.

Savaş gemilerinin bellümler içindeki piyadelere göre hareketlerinin düzenlenmesini emrettiğim zaman nehir kumandanı olan, gayet dirayetli ve cesur, Yüzbaşı Nunn'da tereddüt ve telaş belirtileri görüyordum. Savaş gemileri tarafından Norfolk Tepe, İki Top Tepe, ve Bir Kule Tepe'ye yöneltilecek ateşin piyadelerimizin düşmana yaklaşmasına hayli yardımı olacağını ve bu sayede ileri harekâtın mümkün olacağını düşünüyordum. Asıl mesele de buydu. Düşmanın Bahran (Arran)'daki önemli mevzii, savaşın ikinci günü problem oluşturacak, zor engel idi. Belki de orada çok kayıp verecektim. Gözetleme kulesinde tam bir dikkatle kontrollerime devam ettiğimden dış görünüşünden bir türlü tatmin olamıyordum.

17. Tugay taarruzunun başarısızlığa uğraması ihtimali gerçek bir felaket idi. Çünkü böyle bir durumda, o tugayın çekilmesi tamamen imkansız olurdu. Sık sazlıklar arasında bellümlerin hareket ettirilmesi zahmetli ve büyük bir işti. İlerlemek de ağır ve zordu. Bütün yaralıların boğulmasından, zırhlı nehir taşıtlarının

kaybından, batmasından, terk edilmesinden veya düşman tarafından ele geçirilmesinden korkuluyordu. Fakat diğer yönden benim 20.000 kişilik bir kuvvetim de olsaydı, ben Türk mevzilerini bellümsüz ele geçiremeyecektim. Elde bulunan bellümler ise ancak bir tugaya yetecek sayıdaydı. Güzergahı, çeşitli derinlikteki kanalların ve derin su sahasının piyadeler tarafından aşılması da mümkün değildi. Yalnız başına savaş gemileri de Türkleri bozguna uğratamazdı. Dicle akıntısına torpiller serpilmişti. Türk ricatgâhlarındaki toplar her ne kadar sahra topları idiyseler de zırhlı ve gerçekte işe yaramayacak halde bulunan Espiègle, Odin ve Clio gemilerini batırmakta zorlukla karşılaşmayacaklardı. Batı Afrika veya Basra Körfezi sahillerinde esir kaçakçılığını engellemek için kullanılmış olan bu ellişer yıllık gemilerin su kesimlerine bir sahra topu mermisi isabet ettiği takdirde bu gemileri batırırdı. Gerçekte buradaki bütün savaş 17. Piyade Tugayının tam başarıyla ilerlemesine bağlıydı.

Ben gözetleme kulesinin basamaklarından inerken benim üstlendiğim böyle olağanüstü bir savaşı hiçbir kumandanın üstlenmediğini düşünüyordum. Bundan başka 17. Tugaydaki kumanda heyetinin bellüm işlerine güvenleri ya çok azdı ya da hiç yoktu. Bu yüzden bütün harekâtı büyük bir ilgi ile takip ve incelemek gerekiyordu.

Türkler, meselâ Pakenham'ın New Orleans'ta yaptığı gibi, toplarına dayanarak direnmiş olsalardı, mutlaka gerçek bir felakete uğramış olacağımızı düşünüyordum. Ben Türk savunma asıl hattının perde hattını ele geçirdikten sonra, onların acele ve olağanüstü çekilmelerini göze alamıyordum. Gemilerimiz Dicle nehrine girince Türk ricatgâhlarındaki toplara karşı hedef oluşturacağından dolayı Nehir Kumandanı Yüzbaşı Nunn'un telaşlandığını haber aldım. Geniş su alanı üzerinde, büyük cüsseleri ortada bulunan ve kanal boyunca ancak birbirini takip ederek çok ağır seyreden bu savaş gemilerini nasıl kurtarmak mümkün olurdu.

Düşüncelerim sürekli zayıf bellümler içerisindeki piyadenin ilerlemesine yönelmiş bulunuyordu. Çünkü düşman ricatgâhlarının şarapnel yağmuruna maruz kalan piyadelerim, düşmana yaklaşmak için derin sular ve sık kamışlıklar arasında mücadele etmek zorundaydılar. On dört yıldan beri yanımda hizmetimde bulunan Whitmore, o gece çok fazla telaşlı ve heyecanlı olduğumu söylediğim zaman bana şu cevabı verdi: *"Her şey yolundadır efendim. Siz tamamen mutlu Townshend olacaksınız!"*.

Bu sözler her ne kadar manasız iseler de, beni bir dereceye kadar rahatlatmıştı. Bununla birlikte benim ne kadar telaşta olduğum hakkında karargâhımda bulunan başka birisinin, nasıl küçük bir fikir oluşturabileceğini tasavvur etmiyordum.

Savaşı idare etmek için sancak gemisi olan Espiègle'ın karargâhıma ayrılmasına karar verdim. Buna sebep de bu geminin ön kulesinden yüksek bir görüşe ve mükemmel bir kontrole sahip olacağım gibi, gemi eski tarzda donatılmış olduğundan, etrafı uzun uzadıya görebilmek istediğimde pruva çanaklığına da çıkabilirdim. O gece Espiègle gemisine girmeden önce istimbotla bütün filoyu dolaştım. Çeşitli grup veya tugay karargâhlarında durduğum zaman herkesin hazır olduğunu gördüm. Nehir Kumandanı Yüzbaşı Nunn ile akşam yemeğini yedikten sonra özel kamarama çekilip yattım. Zira benim için heyecan sebebi olan gün, ertesi sabah erkenden başlayacaktı.

31 Mayıs 1915 sabahı güneş doğmadan önce kalktım. Saat 6'da Espiègle gemisi, açılmış olan sal köprü ve kırık ağaçlar arasından geçerek nehrin kuzeyine doğru yavaş yavaş ilerlemeye başladı. Gemimiz ileri mevzilerimizden Snipe Tabyası önünde demir attı. Norfolk Tepe mevziini çevirmek üzere nehrin sol sahilinde faaliyet halinde bulunan 22. Pencaplılar Alayı ile Blois Johnson'un ileri harekâtını Espiègle gemisinin pruva çanaklığından izleyebiliyordum. Kurna'daki ağır toplarımız düşman perde hattı mevzilerini tam vaktinde bombardımana başladı. Ağır toplar, bu şekilde *bellümler* içinde hareket eden 17. Piyade Tugayının ileri

hareketini koruyorlardı. Bu durum olağanüstü bir manzara oluşturuyordu. Doğu yönünde Blois Johnson kıtaları Bir Ağaçlı Tepe'yi kuşatarak cephe istikametinde hayli ilerlemişti. Bu tepeye 400-500 yarda (360-450 m) yaklaşınca Blois Johnson kıtaları kol düzenine geçerek tepenin savunucusu olan gönüllü Arapların düzensiz ateşi altında, az kayıpla mevzii ele geçirmeyi başardılar.

Espiègle yakınında bazı düşman şarapnelleri patlamaktaydı. Bize tabyalardan ateş edilmekteydi. Bir iki düşman güllesi geminin yan tarafından suya düştü. Gemiye de bir iki isabet olmuştu. Bunun üzerine ben güverteye indim. Bizi götüren gemi, *bellümler* içinde bulunan 17. Piyade Tugayının yavaş hareketine göre hareketini düzenlemişti. Gemimizin ilerisinde torpil temizlemesiyle görevlendirilen Şeytan ve Lewis Pelli römorkörleri bulunmaktaydı. Espiègle gemisi pruva kulesindeki 4,5 inçlik (11.933 cm) toplarıyla düşmana karşı ateş açmıştı. Gerek karada ve gerekse nehirdeki bütün toplar ateşlerini 2.500 yarda (2.280 m) mesafede bulunan Norfolk Tepe'ye yöneltmişlerdi. Bu mesafe Nahilat köyündeki obüs bataryası için de etkili bir mesafe idi. Gerçekleştirilen bu ateşler üzerine Norfolk Tepe ricatgâhı tamamıyla susturulmuştu. Bir Kule Tepe ve İki Top Tepe'lerden düşmanın karşı ateşi çok zayıftı. Türk ricatgâhlarına karşı yapılan atışlar sayesinde bütün mesafeler çok sağlıklı olarak belirlenmişti.

Her an patlaması düşünülen torpilleri toplamak üzere her birine bir zincirle bağlı Şeytan ve Lewis Pelli gemilerinin cesaretle ilerleyişlerini görmek bekleyişindeydim. Fakat nehir üzerinde hiçbir olay meydana gelmiyordu. Bu durumu görenler nehirde asla torpil bulunmadığı zannına kapılmaktaydı. Alman uzmanlarının mavnalar dolusu torpilleri bulunduğu hakkındaki söylentiler bir blöften ibaretti. Daha sonra anlaşıldığına göre gerçekten de nehirde birçok torpil vardı. Fakat bunlar tamamen patlayan torpillerden olmayıp, elektrik akımı ile patlayan torpillerden ibaretti. Bu torpiller üzerinden geçtiğimiz halde asla patlama meydana gelmiyordu. Çünkü o torpillere bağlı elektrik kabloları uzun süre

su içinde kaldıklarından içine su geçerek bozulmuşlardı. Espiègle gemisini yakından takip eden Odin gemisinin tam kıç tarafında bir torpil patladı. Fakat biz o anda olay yerini atlamıştık.

17. Piyade Tugayı sık sazlıklar arasında büyük zorluklarla ilerlemekte ve Espiègle gemisi de buna göre hareketini düzenlemekteydi. Devamlı olarak mesafelerini kısaltmak suretiyle topçumuz ateşe devam ederek Türk ricatgâhlarındaki topları susturmayı başarıyorlardı. Bellümlerden çıkan Oxford erleri tarafından Norfolk Tepe'ye süngü hücumu yapıldığı anda bütün topçu ateşimiz İki Top Tepe ile Bir Kule Tepe'ye odaklandırılmıştı. Yanı başında Norfolk Tepe tabyasına ilk giren Yüzbaşı Brooke ölmüş, Norfolk Tepe çok az kayıpla elimize geçmişti. Oxford ve Bucks Hafif Piyadelerinin başarılı saldırılarından dolayı Climo'ya tebriklerimi bildirdiğim sırada, bütün taarruz olanca şiddetiyle düşman perde hattının kalan kısımları –İki Top Tepe ve Bir Kule Tepe- üzerine yöneltilmişti. Bir Kule Tepe ve İki Top Tepe'nin hücumlarımıza direnişi olağanüstü zayıftı. Gerçekte burada direniş çok güç olabilirdi. Bütün kara ve nehir topları bu iki ricatgâh üzerine ateş etmekte olduklarından o ricatgâhlar zorlukla karşılık verebiliyorlardı. Özellikle filonun 4,7 inçlik topları bu ricatgâhları fena halde tahrip etmişti. 103. Hafif Piyadelerin yaklaşması üzerine İki Top Tepe üzerinde hemen bir beyaz göründü. Saat 11.30 sularında Bir Kule Tepe de Oxford Piyadeleri tarafından ele geçirildi. Bu şekilde savaşın hedefi olan perde hattı -Norfolk Tepe, İki Top Tepe ve Bir Kule Tepe ile Barbah Kanalı hattı- elimize geçmişti. Bir Kule Tepe'deki ricatgâhın yerle bir olduğunu gördüm. O mevkide bir Krupp sahra topuyla bir de Türk teğmeni bulunuyordu. Kalan muhafız erler kaçmıştı. Sıcak çok şiddetliydi. Güneşin altında kalmak mümkün değildi. Kafilenin baş tarafı Norfolk Tepe hizasında bulunduğundan gemilerdeki kuvvetimin hepsini Norfolk Tepe ile Snipe Tabyası arasındaki sahaya çıkardım. 17. Piyade Tugayı Barbah kanalı kuzeyinde ele geçirilen perde hattı içinde açık ordugâha girmişti. 103. Hafif Piyade Alayı Bir Top

Tepe'de, 119. Alay, Ulve köyü hizasında, Hafif Oxford Piyade Alayı da Bir Kule Tepe'de açık ordugâhta idiler. Ertesi gün güneşin doğuşu ile beraber Bahran (Arran), asıl mevziine taarruza devam edilmesi için gerekli emirleri verdim. Tugay batı yönünden düşman mevziini çevirmek üzere o mevziin dikey konumundaki Kum Tepesi üzerinde yürüyecekti. Daha sol tarafta – batıda- suların sığ olduğu tahmin ediliyordu. Espiègle gemisi derin Barbah kanalı karşısında demirli bulunduğu zaman 22. Pencaplılar alayının Bir Kule Tepe'den nehri geçerek 17. Tugay ile birleşmesini emrettim.

Düşman topları üzerimize ateş etmediler. Torpil araştırma gemileri Barbah kanalının tam kuzeyinde Dicle nehrinin dirsek oluşturduğu yere geldikleri zaman Bahran (Arran) mevziindeki topların ateşine maruz kaldılar ve hemen geri çekildiler. Geceleyin torpillerin, akıntının etkisiyle güneye akması için her türlü tedbir alınmıştı. Bu ana kadar savaşın akışında her ne kadar az kayıp vermişsek de bundan sonra başlayacak olan savaşın ikinci safhasında daha fazla zorluklarla karşılaşacağımızı sanıyordum. Bahran (Arran)'da şiddetli bir direniş beklemekte olduğumdan geceleyin Türklerin kaçacaklarını asla tahmin edemiyordum.

Bir Kule Tepe civarındaki keşfedilen çok sayıda torpil patlatılmış, deniz erlerimiz de nehirde daha birçok torpil keşfetmişti. Yaklaşık olarak 700 yarda (638 m) kuzeybatıda 20 yarda (18 m) karede bulunan bir küçük kum adası üzerinde nehirdeki torpilleri ateşlemeye mahsus elektrik düzeneği keşfedildi. Dicle'deki torpil ateşlerinin düzenlenmesi yaşlı bir Türk deniz subayına yüklenmiş ise de bu subay torpillerden hiçbirisini çalıştırmayı başaramamıştı. Bu Türk subayı Espiègle gemisinin pruva çanaklığında yanına getirildiği zaman Lewis Pelli torpil gemisine binerek bize nehirdeki kalan torpillerin yerlerini göstermesini kendisinden istedim. Bahran (Arran)'a daha fazla yaklaştığımız zaman bu torpillerden daha bir çoğuna rastlayacağımızı bekliyordum. Onun bu görevi tam bir arzuyla yerine getirmesi beni memnun etti. Daha sonra bu

kişi torpil araştırma gemisinin pruvasına geçtiği zaman kendisinin olağanüstü becerikli ve görevi başında çok uyanık ve çevik olduğu anlaşıldı. Bu torpiller meselesinde hepimiz çok fazla sinirli bir hal almıştık. Subay ve erlerin kum tepeleri üzerindeki hareketlerini seyretmek çok eğlenceliydi. Hiç kimse rastlanan bir eski şapka parçasını veya bırakılmış su şişesini (matarayı) almaya cesaret edemiyordu. Su altındaki alanlarla sık kamışların geçilmesi ve tabyaların zabtı konusunda bellümler piyadelere her ne kadar bir kabiliyet kazandırmış ise de, böyle sık sazlar arasında uzun bir mesafe alınmasına mecbur kalan zırhlı bellümlerin hareketlerinin başarısız olduğu kesinleşiyordu. Bu yüzden hafif ve zırhsız bellümler içindeki piyadeler bile suyun tam ortasında zor bir durumda kalmışlardı. İleri harekâtın daha ilk kısmında zırhlı bellümler o kadar geri kaldılar ki, Oxford taburunun 2. ve 3. bölükleri bu zırhlı bellümler arasından geçmeye mecbur oldular, zırhlı bellümler de zorunlu olarak taburun sonunda yedek olarak yürüyüşe devam ettirildiler.

Taarruz insanı çıldırtacak derecede ağır sürüyordu. Meselâ, sol kanatta bulunan 103. Mahratta Hafif Piyade kıtaları, ilerledikleri İki Top Tepe Tabyası'ndan çok az ateşe maruz kaldığı ve oranın zabtından yarım saat önce tabyanın koruma kıtaları tarafından beyaz bayraklar çekildiği halde, piyadelerimizin öğleden sonra o tabya önüne ulaşabilmesi harekâtın çok gecikmeye uğradığını gösteriyordu. Bu yüzden 103. Mahratta Piyadeleri burada ancak 300 sağlam esir ve 2 sahra topu ele geçirmişlerdi. İki Top Tepe muhafızlarının önceden teslim olmaya hazırlanmaları o tabyanın kolaylıkla elimize geçmesini sağladı. Eğer Türkler o tabyanın savunmasına devam etseydiler oranın ele geçirilmesi bizim için çok zor olacaktı. Çünkü İki Top Tepe bizim Nahilat köyündeki obüslerimizin menzili dışında kaldığı gibi diğer topların da ancak azami mevzileri içinde bulunmaktaydı. Bu yüzden İki Top Tepe muhafızlarından bu ana kadar yalnız iki üç kişi yaralanmış ve hiçbir kayıp meydana gelmemişti. Halbuki bu sırada Norfolk

Tepe ile Bir Kule Tepe ve özellikle Norfolk Tepe'nin siperleri cesetlerle dolmuştu.

Düşman yönünde gece sessiz; bizim yönde ise olağanüstü uyanık bir şekilde geçti. Özellikle filomuzun güvenliğinin sağlanması kaygısı bizi çok oyaladı. Ertesi günü Türk asıl direniş hattına yöneltilecek taarruz emirlerini akşamleyin erkenden yazdırdım. Emirlerin oldukça kısa olması yeterliydi. Zira mesele, taarruzun birinci safhasında olduğu gibi, 17. Tugayın aynı yol ve usulle Bahran mevziine karşı harekâtının devamından ibaretti. O tugay, Bir Ağaçlı Tepe'den nehrin karşı sahilindeki Kule Tepe'ye geçirilen 22. Pencaplılar kıtasıyla takviye edilmiş ve 17. Tugay da bu amaç için hazırlanmıştı. 103. Hafif Piyade Alayı, 119. Alay ile sol kanat dışından Mezible ile Bahran (Arran) kuzeyinde dikey bir hat oluşturmak üzere uzanan kum tepelere karşı geniş bir çevirme hareketi yapacaktı. Bu sırada 22. Pencaplılar ile korunan Oxford Alayı da Bahran üzerine bir cephe taarruzu yapacaktı. Karadan yapılan bu taarruzu sürekli olarak ileri sürülen savaş gemileri ile nehir üzerindeki topçu kısımları ateşleriyle koruyacaklardı. Oxford kıtalarının Bahran (Arran)'a taarruza başladığı zaman Türklerin direnişe devam etmesi ihtimaline karşı 16. Tugayın da karaya hızla çıkarılması için tugayı gemilerle Bahran'a yaklaştırdım.

17. Tugay zırhlı bellümlerin zırhlarını çıkarmakla bir gece uğraştı.

1 Haziran 1915 sabahı güneşin doğuşuyla birlikte bütün bataryalarımız –savaş gemileri de dahil olduğu halde- 17. Tugaya yol açmak için Bahran (Arran) güney kenarındaki Türk topçu mevzileri üzerine ateş açtı. 17. Tugay ordugâhlarının dağınık ve mıntıkanın sık sazlıklarla çevrili bulunması, bu tugayın İki Top Tepe kuzeyinde toplanmasını ve ileri hareketi geciktirdi. Espiègle gemisi sürekli ilerisinde iki torpil temizleme gemisi bulunduğu halde hareket ediyor ve gemilere yol gösteriyordu. Espiègle gemisiyle ilerlerken düşman toplarının garip bir şekilde susturul-

duğunu gördüm. Aynı zamanda Espiègle gemisinin pruva çanaklığından 17. Tugayın büyük bir cesaretle ilerlemekte olduğunu görebiliyordum. Tugayın ilerleyeceği hat üzerindeki sazlıkların çok yoğun ve sık olmasından ağır makineli tüfek sallarının geriye bırakılmasına zorunluluk duyulduğunu daha sonra öğrendim. Bunun üzerine bellümlerdeki zırhların çıkarılması mutlaka lazım ve doğruydu. Barbah Kanalı doğusundaki Dicle dirsek mahallini Espiègle gemisiyle dolaştığımız anda üzerimize ne bir top ve ne de bir tüfek ateşi açılmıştı.

Garip bir sessizlik içerisinde Bahran'a yaklaşmaktaydık. Bu sırada bize yaklaşan tayyarelerimizden biri Espiègle gemisini selamladı ve bir de düşmanın Bahran'ı terk edip kuzeye doğru hızla kaçmakta olduğunu açıklayan bir bildiri attı. O gün güneşin doğuşuyla beraber Basra ve Kurna'dan gelen üç tayyare keşif için ileriye gönderilmişlerdi. Bu tayyareler Irak cephesinden Hava Kuvvetlerinin ilk defa görünüşüydü. Bunun üzerine 17. Tugay Bahran'ı işgal etti. Sırtın kuzey sınırına bir yarım bölük ilerledi ve Mezible'deki nakliye gemilerine Türkleri taşıyan son mavnalara ateş açtı. Şimdi mesele nehir filosuyla Amare'ye şiddetli ve hızlı bir takip yapılmasıyla sınırlı kalıyordu. Kıtaların ve nakliye gemilerinin Bahran (Arran)'da yığınak yapması için Tümen Kurmay Başkanına emir verdim. Ben de Filo Kumandanı Yüzbaşı Nunn ile bir römorköre binerek Rota Kanalı ağzına gittim. Amacım orada Türkler tarafından nehrin kesilmesi için batırılan zırhlı dubaların durumunu ve halini görmekti. Çünkü gerçekten bu engel nehri kesiyorsa benim takip harekâtımı en azından üç gün geciktirebilirdi. Bereket versin ki batırılan mavnalar yalnız kanalın yarısını kapatmıştı. Kanalın sol tarafından geçmek için -hatta büyük savaş gemilerinin geçmesi için- mesafe vardı. Gemi tayfaları bele kadar suya girerek ve baltalarını kullanarak bu açık kalan alandaki çeşitli torpil hatlarını kestiler. Bunun üzerine biz de Bahran'a döndük. Espiègle gemisinin içerisinde takip harekâtı için aşağıdaki emri not ettirdim:

6. Tümen emri, No. 19

1- Tümen kumandanı Üzeyir Türbesi'ne taarruz etmek niyetindedir.

2- 16. Tugay hemen çanta, çadır ve on günlük erzakları ile karaya çıkacaktır.

3- Bu gün 16. Tugay kumandanı Mezible mevkiine bir tabur gönderecektir. 16. Tugayın kalan kısımları Bahran'da kalacak ve gemiler yeterli ve uygun görüldüğü şekilde Üzeyir Türbesi mevkiine yollanacak ve bu amaç için 17. Tugayı taşıyan nakliye gemileri geriye gönderilmiştir.

4- 30. Dağ bataryası Bahran'da 16. Tugay Kumandanının emrinde kalacaktır.

5- 16. Tugay gerekli erzakla karaya çıkarıldıktan sonra 17. Tugay ile İstihkam Bölüğünün yarısı Blosse Lynch, Mecidiye ve P.1 gemilerine bineceklerdir. P.2 yukarıdaki gemilere eşlik edecektir.

6- P.3 gemisindeki Norfolk Alayı 17. Tugay eşliğinde bulunacaktır.

7- Nehir topçu kısmı -Bahran (Arran)'da geçici bırakılan 18'lik toplar hariç- 17. Tugaya eşlik edecektir.

63. Batarya -şu anda olduğu gibi- yine 17. Tugay grubu ile gemilerde bulunacaktır.

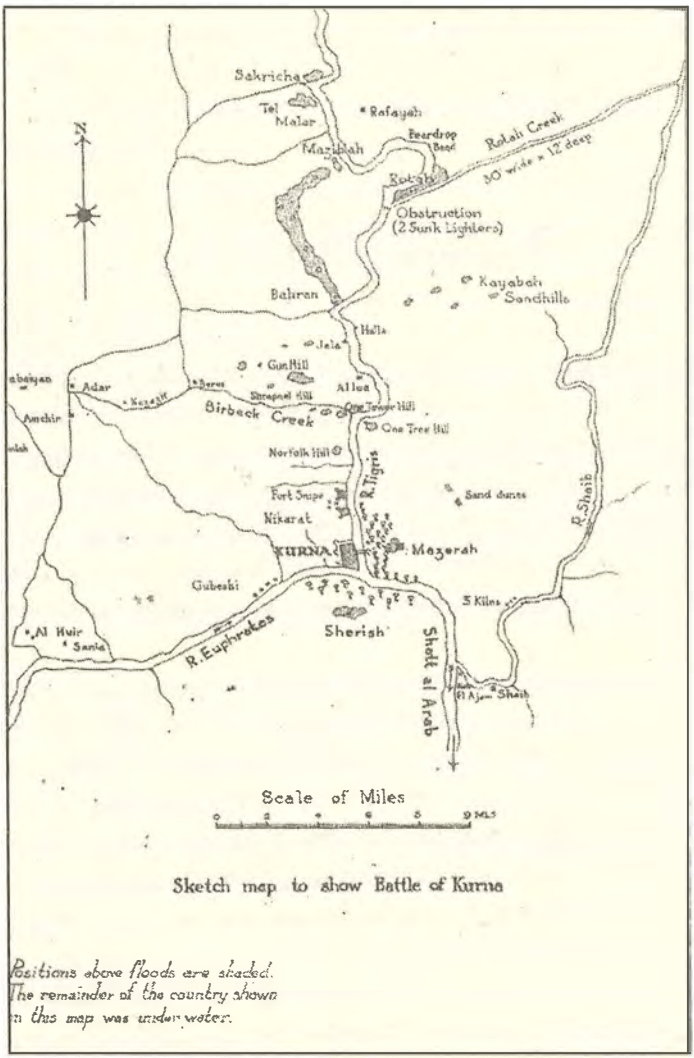
8- Nakliyat emri 17. Tugay Kumandanı tarafından yayımlanacak ve tebliğ edilecektir.

IV.

Takip: Amare'nin İşgali

Hareket etmeden önce Bahran'da Sir John Nixon'u gördüm. O, motorla Kurna'dan buraya gelmişti. Donanına ile düşmanı takip etmek konusunda acele ettiğimi kendisine anlattım. Yayımlayıp bildirmiş olduğum emirlerden kendisini haberdar ettim. Türk firarileri ile birlikte Amare'ye gireceğimi ümit ettiğimi kendisine söyledim. Bu şekilde ben Türk firarilerinin Amare'de direniş için toplanıp düzenlenmelerine zaman ve imkan bırakmamış olacağım.

Filo takibe koyuldu. Yüzbaşı Sinigleton kumandasında filoya kılavuzluk eden küçük Şeytan gemisini Espiègle, Clio ve Odin savaş gemileriyle Lewis Pelli ve Samana römorkörleri takip ediyordu. Ben de Espiègle gemisinde bulunuyordum. Saat 17.30'da 8.000 yarda (7,5 km) mesafeden bizi tehdit etmekte olan Türklerin Marmaris gambotuyla Musul gemisine Espiègle gemisinin baş tarafındaki 4,7 inçlik (11,9 cm) iki top ile ateş açmaya başladık. Her ne kadar Musul gemisine iki üç isabet olmuş ise de karanlık bastığı için ciddi bir tahribat yapamamıştık. Bu sırada sabahleyin olan savaş alanından yaklaşık 20 millik bir mesafe uzakta bulunan Üzeyir Türbesi'ne yaklaşmış olduğumuzu gördük. Burada düşmandan cephane ile dolu üç büyük mavna, 200-300 kadar Osmanlı jandarma subay ve eri, 3 sahra topu ve torpil içeren 1 mavna ele geçirdik ve esir ettik.

Kurna Savaşını Gösteren Kroki Harita.

Üzeyir Türbesi mevkiinde tümeni toplattırıp peşimden mümkün olduğu kadar hızla –tugay tugay kademelerle- Amare'ye sevk etmekle Kurmay Başkanım Albay Gamble'i görevlendirip diğer kurmay subaylarını Üzeyir Türbesi'nde bırakmıştım. Saat 02.00'de ayın doğuşuyla beraber kurmaylardan yalnız Yüzbaşı Peel ile savaş yaverim Yüzbaşı Bastow'u birlikte alarak Espiègle gemisine binerek takip harekâtına başladım. 9-10 ayak su kesimine ve 150-200 ayak uzunluğa sahip olan Espiègle gemisi nehrin ara sıra çok küçük ve dik kavisler oluşturmasından dolayı bir gün önce ikindi vakti yaptığı dönüşlerde 2-3 defa karaya oturmuştu. Gemi, güverteler arasında olan eski tarzdaki çarklarla idare ediliyordu. Güverte köprüsünde bulunan gemi subayının *"sancak tarafına iki devir"* ya da *"iskele tarafına iki devir"* diye verdiği emirleri her an işitiliyordu. Gemi çavuşu diğer tayfanın yardımıyla güverteler arasındaki el çarkını döndürdüğü sırada: "Sancak tarafına iki devir efendim" şeklinde aynı emri cevap olarak tekrar ettiği duyuluyordu. Fakat bu işlerin hepsi için zamana ihtiyaç vardı. Bahran ile Amare arasındaki büyük bataklık mıntıka ile Dicle nehrinin oluşturduğu dar ve kıvrımlı alanda hızlı bir idare için faaliyet yeterli değildi. Her türlü fırsattan yararlanarak bu zorlukları başarıyla atlattık. Oturulan yerlerin yumuşak olması dolayısıyla harekâtımız duraksamıyordu.

Espiègle, Odin ve Clio gibi büyük gemilerin şimdiye kadar Dicle'nin böyle yukarılarına doğru gidip gelmemiş olmasına hayret etmiştim.

Üzeyir Türbesi mıntıkasındaki büyük bataklıklar arasından gemilerin bir yönden diğer yöne geçmesi insan üzerinde büyük ve merak uyandıran etkiler oluşturuyordu. Bu gemiler siren vs. cihazlarla donatılmış tüccar gemilerinden çok, yelken gemilerine benziyor ve Araplar üzerinde olağanüstü bir etki yapmış oluyordu.

Sabahleyin saat 4.20'de bir tarafa yatarak yanmakta olduğu gözlenen Marmaris gemisini tekrar ateş altına aldık. Bundan önce Clio gemisi de nehrin, gerimizdeki bir dirsek noktasından Marmaris gemisine şiddetli ateş açmıştı. Bu sırada Espiègle karaya oturdu. Aslında Marmaris gemisinin karaya oturmasına da suların sığlığı sebep olmuştu. Artık daha ileriye gitmeyi başaramayacağımız anlaşılmıştı. Bu nedenle ben Filo Kumandanı Kaptan Nunn ile bir sandala binerek Türkler tarafından terk edilen Marmaris gemisine doğru gittim. Piyade mermisi ve araç gereçlerle dolu iki büyük zırhlı mavna Marmaris'in yan tarafında bulunuyordu ve Marmaris gemisi yanmaktaydı. Marmaris gemisi ambarlarındaki patlayıcı maddelerin ateşin etkisiyle parlayacağından korkarak gemiye girmeye cesaret edemedik. Silahlı Arap eşkıyası bataklıklar arasından çıkarak cephane ile dolu Türk mavnalarını bizim ulaşmamızdan önce yağma ediyorlardı. Orada bulduğumuz bazı yaralı Türk askerleri, Arapların büyük miktarda silah ve cephane almış olduklarını, mavnalarını terk edip de bataklıklara kaçan birçok Türk erini öldürdüklerini söylediler.

Yüzbaşı Nunn ve ben, Comet gemisine binerek ağır gemilerden ibaret olan Espiègle, Clio ve Odin gemilerini Üzeyir Türbesi denilen yerin 7 mil (yaklaşık 10 km) kuzeyinde terk ederek hafif gambotlarla takibata devam ettik.

Sahilde karaya oturmuş olan Marmaris gemisinin yaklaşık 2 mil (3 km) ilerisinde Türklerin Musul nehir gemisini beyaz bayraklar çekilmiş olarak bulduk. Geminin içinde büyük kısmı sağlık memuru olmak üzere birçok subay ve bazı yaralılarla birlikte bir piyade bölüğü vardı. Araplar tarafından öldürülmek korkusuna kapılmış olan Türklerin hepsi bize teslim olmalarından çok memnun görünüyordu. Türk gemisinin üst kısmının topçu ateşimizle tahrip edildiğini, fakat gemi teknesinin hasar almamış olduğunu gördüm.

Saat 11.00'de yine takibe devam ettik. Saat 14.15'de Kal'atü's-Salih mevkiini görebilecek bir yere ulaştık. Sonra bataklık sahayı

geçerek bir bilardo masası gibi dümdüz ve yeşilliklerle örtülü bir ovaya girdik. Amare'ye kadar nehrin iki tarafındaki bu ovada bir ordu kolaylıkla manevra yapabilirdi. Fakat Kurna'dan Üzeyir Türbesi'ne kadar olan bataklık yerin tehlikeli, rutubetli, kararsız sıcaklığı buranın iklimini değiştirdiği hissediliyordu. Hava çok sıcak olmakla beraber kuruydu. Bütün Arap köyleri beyaz bayraklar çekmişler, erkek, kadın ve çocuklar biz vapurla nehri geçtikçe sahilden bizi selamlıyorlardı.

Öteden beri Arapların takip ettikleri yol, galip gelmek ihtimali olanları selamlamaktan ibaretti. Zaten dünyada yolunda sabit kalmayan bir millet varsa o da Araplardır.

Kal'atü's-Salih civarındaki bir miktar düşman süvarisiyle bir piyade bölüğünü ateşimizle püskürttükten sonra Comet gemisi saat 15.20'de Kal'atü's-Salih'e ulaştı. Comet gemisinin pruva çanaklığındaki 12'lik topların ateşine maruz kalan düşman, yaklaşmamız üzerine dört nala kaçtı. Kal'atü's-Salih mevkii Kurna kadar büyük bir şehir görünüyordu. Bütün evler üzerine birçok beyaz bayrak çekilmişti. Oranın şeyhi Comet gemisine geldi. Bu şeyhe tutarı ödenmek üzere 15.000 kişiye erzak toplamasını emrettim. Arkamda 15.000 kişi mevcut olduğunu ve bunun çok yakında geleceğini şeyhe söylemekten amacım, emindim ki, ben buruyı terk eder etmez bu olayı Araplar bir Hecinsüvar ile hemen Amare'deki Türklere ulaştıracaklardı.

Böyle bir haberin, Türklerin daha fazla bir direniş ve kararlılık göstermesine engel ve belki de Amare'yi terk ederek kuzeye doğru geri çekilmeye devam etmelerine sebep olacağını zannediyordum*. Karanlık oluncaya kadar Comet gemisiyle ileri hareketimize devam ettik. Sonra biraz ilerimizde Şeytan gemisi de bulunduğu halde gemimizi sahile bağladık. Köylerden sahil boyuna gelen birçok Arap, Türk kıtalarının Amare'de olduğunu bize söyledi.

---

* Bu hilenin bana yardımı oldu (Yazar).

3 Haziran 1915 sabahı saat 05.00'te Amare'ye doğru gemimizle hareket ettik. Bütün köylerde beyaz bayraklar dalgalanıyor, tarlalarında çalışan erkek, kadın ve bütün çocuklar bize el sallıyorlardı. Ben Ebû Sidre'de durakladım. Başlangıçta, Amare şehrini savunması ihtimaline karşı gemilerdeki ilk tugayımın ulaşmasına kadar beklemek fikrindeydim. Gerçekten Türklerin savaşacaklarını kuvvetle zannediyordum. Üç poundluk top, on kadar tayfaya sahip olan Şeytan zırhlı römorkörü ve 12 poundluk top ile tayfası on beş İngiliz deniz erinden ibaret olan küçük çarklı Comet gemisiyle Amare'nin zabtına teşebbüs etmek gülünç oluyordu. Bu gemilerle ve bir avuç deniz eriyle şans denemesine kalkarak Amare'nin ele geçirilmesine yelteneceğimi zanneden Filo Kumandanı Nunn telaşa düşmüştü.

Ben *"kaptana sorumluluk yüklenmez. Delice bir harekette bulunmayacağım. Savunmaya maruz kalacağımdan emin olduğum için taarruzdan önce kıtalarımı toplamak zorundayım"* diye azarladım. Bununla beraber yaklaşık bir saat bekledikten sonra, sonunda harekâta devamla şansımı deneyeceğimi Kaptan Nunn'a söyledim. Gemisini öncü olarak 2 mil kadar ileriye göndermesini emrettim. Biz de Comet, Samana, Lewis Pelli zırhlı römorkörler ve yedekte çekilen 4,7 inçlik 3 topa sahip olan mavnalarla takibe devam ediyorduk.

Şeytan gemisinin Türk gemisini takip ederek Amare'ye doğru ilerlediğini gördük. Öğleden sonra saat 13.30'da Amare'deki gümrük dairesi hizasında bulunduğumuz bir sırada Kurna savaşını idare eden Türk kumandanı Halim Bey, Amare Kaymakamı Aziz Bey, üç dört albay[45] ve otuz kırk subay teslim olmak için gemiye geldiler. İstanbul'dan gelme bir Türk itfaiye taburu bütün bir heyetle teslim olmak üzere kışlalarda hazır olduklarına dair

---

45 Amare'deki esirler arasında hiç albay mevcut olmayıp, kaymakam olarak yalnız mevki kumandanı Seyfullah Bey vardı (TAOE).

haber gönderdiler[46]. Bunun üzerine oraya deniz subaylarından birini göndermesini Kaptan Nunn'a söyledim. Comet gemisinde iki kaptan vardı. Kaptan Nunn gemi süvarisiyle bir kaptanı ve deniz eri görevinde istihdam edilen Dorset'ten bir İngiliz askerini oraya gönderdi. Bu üç kişi taburu teslim alarak rıhtımda bulunan büyük bir zırhlıya[47] yerleştirdiler. Çünkü bu esirlerin toplarımızın ateşi altında, nehrin ortasında bir duba içinde bulunmalarını istiyordum.

Şunu göz önüne almalı ki, bu sırada topu topu elimde denizci ve karacıdan ancak 25 kişi vardı.

Türklerin kolayca teslim olmalarına ve çekilmelerine sebep olan bu hilemi çaktırmamak için Amare kaymakamıyla görüştüm. O yararlanılacak erzakın mevcut olmadığını söyledi. Kendisine arkamdan filo gemileriyle on beş bin kişinin gelmekte olduğunu söyledim. Bunun üzerine eli altında birçok Türk peksimeti olduğunu söyledi. Bu peksimetleri pek memnun olmayarak kabul ettim ve hemen kıtalarıma koyun tedarik etmelerini ısrarlı olarak talep ettim. Bu sırada Şeytan'daki toplardan ateş edilmekte olduğunu işittim. O topların bizim ulaşmamızdan önce Amare'den kaçan kıtalar üzerine ateş etmekte olduğunu zannediyorduk. Ortalığın kararması üzerine geri dönen o geminin Halfiye'den[48] Amare'ye çekilmekte olan Dağıstanlı Fazıl Paşa kıtalarının öncüsü üzerine ateş etmekte olduğunu anladım.

Ahvaz'dan hareket eden Gorringe kıtalarından bir müfrezenin yaklaşması Dağıstanlı Paşa'nın kıtalarını çekilmeye mecbur etmişti. Görünüşe göre bunların Amare'nin bizim tarafımızdan işgal edildiğinden haberdar olmadıkları anlaşılıyordu. Şeytan

---

46 Bu tabur 38. Tümen Kumandanı Halim Bey'in takviyesi için İstanbul'dan gönderilen iki Türk itfaiye taburundan birisiydi (TAOE).

47 Zırhlı duba olacak (TAOE).

48 Müşerrah civarındaki Ümmü'l-Halîb demek istiyor (TAOE).

gemisinden şehrin kuzeydoğusundaki Muşara (Müşerrah) kanalı boyunca hareket etmekte olan o öncü kıtalar üzerine ateş açılınca hemen çöle doğru dağınık bir şekilde kaçtılar. Amaçlarının Dicle nehrinin daha kuzeyindeki bir dirsekten yararlanmak olduğu anlaşılıyordu. Bu öncünün ana kısım tarafından takip edildiği görünüyordu. Bizimle düşman kolu arasında bulunan Amare şehri düşman harekâtını görüşümüzden gizliyordu.

3 Haziran 1915 gecesi uyanıklık ve faaliyetle geçti. Bir Türk istihkam subayı, Nehir Kumandanı Nunn ile birlikte akşam yemeği yaptı. Birçok Türk subayı gibi bu istihkam subayı da Fransızca konuşuyordu ve Halim hakkında çok gücenmiş tarzda söz ediyordu. Akşam yemeğinde hazır bulunan diğer bir misafirimiz de Marmaris gemisinin çarkçı subayıydı. Onun güzel İngilizce bildiğini, kendi huzurunda Nehir Kumandanı Nunn ile yaptığım bir konuşmayı anlamasından çıkardım. Gerektiğinde Türk esirlerin kayıklarını batırabilmek için bunların toplarımızın etkisi altında bulundurulmasını Nehir Kumandanı Nunn'a söyledim. Bu şekilde konuşmaktan amacım, buradaki küçük kuvvetimizi anlayacak olan Türk esirlerinin kaçmaya teşebbüs etmelerini engellemek içindi. Çünkü bizim böyle beş on kişiden ibaret muhafızlarımızın elinden kurtulmak kendileri için çok kolaydı. Norfolk kıtalarının ulaşmasına kadar bu Türk deniz subayı dostumu yanımda alıkoydum. Ertesi 4 Haziran 1915 sabahı şehirdeki Araplar, Türk resmî daireleriyle hastane, erzak vs. ambarlarını yağma etmeye başladılar. Bu düzensizliğin engellenmesi için karaya çıkarılacak elimde yeterli asker yoktu. Araplar hükümet daireleriyle hastanedeki mefruşat, halı, karyola ve sairi alıp götürmek konusunda nehir önünde karıncalar gibi çalışmaktaydılar.

Şehrin içinde ne gibi olaylar olduğunu göremiyordum. Yalnız tek tek silah seslerini işitiyordum.

Hemen bu kargaşayı engellemek gerekiyordu. Bu nedenle nehir önündeki büyük hastaneyi yağmalamakta olan Araplara Comet gemisi köprüsündeki makineli tüfeklerle ateş edilmesini

emrettim. Bunların üç dört tanesi devrilince yağmacılar birbiri üzerine düşerek ve ellerindeki ganimet bohçalarını atarak oradan kaçtılar. Nehir tarafı boyunca işler güzel gidiyordu. Yalnız şehirdeki ateş gittikçe şiddetleniyordu. Ne kadar az olduğumuzu Araplar çabuk öğrendiler. Elimdeki yedi-sekiz yüz esirin korunması kaygısıyla, bir tek er bile tasarruf edip karaya çıkaramıyordum. Bu durum bizim zayıflığımızı gösteriyordu. En sonunda gemilerin göründüğünü haber alınca büyük bir sevinç duydum. Norfolk kıtaları öğleden önce ulaştı. Bundan sonra hiçbir sıkıntı kalmadı. 5-6 Haziran gecesi bütün kıtalarımı Amare'de toplattım. Bu sırada General Nixon ve Kurmay Başkanı bir gemi ile buraya ulaştılar. Kayıpsız olarak yapılan başarılı harekâttan dolayı bana içten tebriklerini bildirdiler. Bu harekâtın zorluk derecesini ve bir felaket ihtimalini ancak o harekâtta bulanan 17. Tugay subay ve erleriyle, deniz subayları ve bizzat kendim takdir edebilirdim. Olayın şahidi olmayanlar bunu layık olduğu gibi takdir edemezler.

Amare'ye ulaşmam bir iki saat gecikmiş olsaydı, orada şiddetli bir direnişe maruz kalmış olacaktım[49].

Kal'atü's-Salih şeyhi tarafından gönderilen raporda, on beş bin kişi için erzak talebinde bulunduğumu Halim Bey[50] haber alınca bütün subay ve askeriyle teslim olmaya karar verdi. Teslime razı olmayanlar da nehrin kuzeyine doğru kaçmaya devam etmişlerdir.

---

[49] Gerçekte İtfaiye Alayının yaklaşık 600 mevcutlu iki taburu Ebu Hılâne civarında karaya çıkarılmış, bir savunma hattı seçmek ve tahkim etmek üzereydiler. Bununla birlikte topçudan mahrum, sınırsız ihtiyaçların, özellikle Şuayyibe hezimetinin maddi ve manevi etkileriyle çok fazla düşkün olan bu mıntıkanın uzunca savunulabilmesi çok da muhtemel değildi (TAOE).

[50] Halim Bey, Mevki Kumandanı değildi. Ağır hasta olarak hastanede yatıyordu. Teslim kararı onun değil, mevki kumandanı olup, son Yunan harekâtında Ayvalık tarafında alayıyla beraber Yunanlılara teslim olan Kaymakam Seyfullah Bey'in olsa gerektir (TAOE).

Amare'yi ele geçirdikten sonra ilk işim 18. Tugay da dahil olmak üzere bütün tümenimi Amare'de toplamaktı. Bu ana kadar 18. Tugay, Nasıriye'den Basra'ya gelen yakınlaşma yollarını kapatmak üzere Basra'nın batısındaki St. George tabyasında bulunuyordu. Buna sebep de Şuayyibe çekilmesinden sonra, Türk asıl kuvvetlerinin Nasıriye'de tekrar toplanmasıydı. Halbuki o anda Sir John Nixon, sahra toplarına sahip olmadığını daha önce söylediğim General Gorringe'in 12. zayıf tümenini 18. Tugayımla takviye ederek Nasıriye'yi zapt etmeyi kararlaştırıyordu. Nasıriye'nin zabtından sonra 18. Tugay tümenime katılacak ve bütün tümenimle Dicle ve Şattü'l-Arab'ın birleştiği yerde gerek ticaret ve gerekse mevki itibarıyla önemli bir strateji noktası olan Kûtü'l-Amare'ye ilerleyecektim.

Şattü'l-Hayy, Nasıriye ve Kût arasında önemli bir kavuşma hattıydı. Amare'nin işgalinden sonra Dicle üzerindeki durum şöyleydi:

Karargâhımızın istihbarat özetlerine göre, Dicle hattı üzerindeki Türk kuvvetleriyle o hatta toplanacak Osmanlı kıtaları şöyle tahmin ediliyordu:

Bağdat'ta: Bir adet nizamiye taburu,
İki adet malzemesi eksik ihtiyat taburu.
Top yok.
Kût'ta: 1 tabur Şuayyibe savaşında bulunmuş,
4 tabur Şuayyibe'de savaşan Arap taburları,
2 tabur Bağdat'tan yeni getirilmiş eksik malzemeli taburlar,
12 adet Şuayyibe'de savaşan toplar (Kût ile Amare arasında çekilme halinde),
Kurna'dan geri geçilen Halim Bey kıtalarının kalanı,

Arabistan'dan[51] çekilen Dağıstanlı Fazıl Paşa kuvvetlerinin kalanı,

3 Haziran'da Amare'ye gelememiş olan iki itfaiye taburunun kalan kısımları.

Bu kıtaların mevcudu korkulacak derecede değildi. Bundan başka o kıtaların büyük kısmının teşkilatı bozuk ve mevcut topların eksik bulunduğu biliniyordu. Halim Bey kıtalarındaki toplar daha önce sayılmıştı. Çöl içerisinden ve kötü yollardan hızlı bir şekilde çekilen Dağıstanlı Fazıl Paşa kuvvetinin topçusunu beraber almış olması da muhtemel değildi. O kuvvetin öncüsünün yalnız olarak Amare'ye yetişebilmesi, toplarının büyük kısmının bataklıklara atılmış veya Halife civarında terk edilmiş olması fikrini uyandırıyordu. Bu öncünün ise erişim hatlarının 6. Tümen tarafından 3 Haziran'da kesildiği zaman kuvvetin bütün topları geride kalmıştı[52].

Türklerin Anadolu'dan veya Kafkasya'dan alabildikleri takviye kıtalarının Bağdat'a ulaşması için birkaç hafta uzun ve yorucu yürüyüş yapmak zorunda oldukları da söyleniyordu. Bununla birlikte gerek Anadolu'da ve gerekse Kafkasya'daki Türk asıl kuvvetlerinden yeterli miktarda kuvvet ayırıp Irak'a gönderebilmesi ihtimali asla mevcut değildi. İstihbarat dairesi de Bağdat'a böyle destek kıtalarının gönderildiğine dair sağlam bir haber alamamıştı.

İstihbarat dairesinin Bağdat'a gelen ve gelmekte olan büyük kıtalar hakkında zamanında haber alabileceğine güvenimiz vardı.

Bu sırada Irak Sefer Kuvvetleri kurmaylarının fikri şöyleydi:

İstanbul'dan Nurettin Bey isminde yeni ve muktedir bir kumandanın Bağdat'a ulaşmasına rağmen –zira onun muktedir bir

---

51 Acem Irakı'ndan demek istiyor (TAOE).

52 Fazıl Paşa'nın Amare yardımına gönderdiği öncü, 103. Alay'dan bir tabur ile iki top idi. Bu toplar Beni Lam Araplarının tasallutu üzerine terk edilmiş, öncü taburu da perişan bir halde ana kısmı izleyerek Kûtü'l-Amare yolunu tutmuştu (TAOE).

subay olduğu bildiriliyordu- o sırada Irak'ta mevcut Türk kuvvetleriyle Amare ve civarındaki iki tugayıma etkili bir taarruz yapılamazdı. Tugaylarım ağır batarya ve deniz toplarından başka tayyare, telsiz telgraf vs. ile mükemmel bir şekilde takviye edilmişti. Ben güvenilmeye değer, önemli bir deniz kuvvetine sahiptim. Halbuki o anda Dicle nehrinin yukarı kısmında, Türklerin elindeki gemilerin kömür, yağ, erzak ve her çeşit malzemeden mahrum oldukları biliniyordu.

Üzeyir ile Kal'atü's-Salih arasındaki bataklıklarda bulunan Arapların telgraf hatlarını kesmiş olmaları sebebiyle Kurna ile bağlantı ve ulaşımımız devamlı olarak kesintiye uğruyordu. Bununla birlikte cesaret edenler menzil kıtaları tarafından hemen cezalandırılıyor veya siyasi memurlarımız tarafından telgraf hatlarının tahrip edilmemesi için asilere para dağıtılıyordu.

John Nixon, Eylül ayı zarfında Kûtü'l-Amare'ye karşı ileri harekâta başlayıncaya kadar tümenimin Amare'de yerleştirilmesine dair görüşümün bildirilmesini benden talep etti. Buna karşı tekliflerim şunlardı:

İki bölük kuvvetinde, karışık bir emniyet müfrezesi Amare'nin 40-50 mil –gemi ile iki günlük mesafe- kuzeyinde Dicle sahiline sürülsün; Kûtü'l-Amare'ye karşı keşiflerde bulunmak üzere bu müfrezenin bulunacağı yere bir tayyare müfrezesi de konulsun; tümenin büyük kısmı Amare kasabasının karşısında, nehrin sağ sahilinde hafif tahkimat yaparak toplarımızın koruması ve desteği altında toplu ve rahat bir şekilde kalsın. Amare'nin Arap halkı şüphesiz bize düşman, Türklere dost idi. Bu yüzden şehrin dar ve küçük sokakları arasına kıtalarımın yerleştirilmesinin kesinlikle uygun olmayacağı düşüncesindeydim.

Amare'nin 16 mil güneydoğusunda Müşerrah kanalı üzerinde Halika (Ümmü'l-Halîb) mevkiine küçük bir emniyet müfrezesinin yerleştirilmesini de teklif ettim. Zira oranın Ahvaz'a giden bir yol üzerinde bulunduğundan, elde tutulması ve Amare'nin çevrilmesine uygun olan Ahvaz istikametinin kontrol altına alın-

ması çok önemliydi. Bu müfrezenin gemilerle birkaç saat zarfında Amare'deki tümene katılması mümkündü. Amare'nin 20 mil güneyinde Kal'atü's-Salih (Şatratü'l-Amare) mevkiinde bir bölük kuvvetinde bir müfrezenin bulundurulmasını teklif ettim. Bu şehrin çok önemi vardı. Buranın menzil kıtaları tarafından korunması hakkındaki girişimlerim genel karargâhta sonuçsuz kalınca Kal'tü's-Salih'teki müfrezenin kuvvetini en az seviyeye indirdim. Menzile ait görevlerin yerine getirilmesi için menzil kıtalarının genel karargâhtan takviyesini sağlamak, taştan su çıkarmaya benziyordu. Bu önemli görev için bana hiçbir kuvvet vermediler. Savaşta kullanılacak birinci hat kıtalarını menzil hizmetlerinde kullanmak, kuvvetlerin tasarrufu kuralını bütünüyle bozmak demekti. Samansız tuğla yapmaya mecbur olduğumuz Irak'ta menzil kıtaları daima ilk hat kıtalarından alınarak tamamlanıyordu.

Fakat Amare'den sonraki ileri harekâtımda bu tarzı çok tehlikeli buluyordum.

Tümenim için altı aylık yedek erzakla tüfek başına 1.000 ve top başına 500 merminin Amare'de toplanmasını talep ettim. Kendi kendine hareket eden ve başkasına yardıma bağlı olmayan kıtalar –meselâ, benim tümenimin buradaki harekâtı gibi- için altı aylık erzak ve mühimmatın hazır edilmesi genel savaş kurallarındandır.

Eğer Nurettin Bey bana karşı Amare'ye kadar ilerleyecek olur ve bir yürüyüş mesafesi kadar sokulursa, hemen kendine taarruz edecektim. Harekâtımın *"saldırı savunması"* tarzında olması fikrindeydim.

Amare'yi az bir kuvvetle tutmak istiyordum. Bu kuvvet, şehrin karşı sahilinde tahkimat yaparak karşı koyacak ve aynı zamanda bütün kuvvetlerimle Nurettin Bey'in asıl kuvvetlerine karşı bir manevra yapacaktım.

Sir John Nixon asıl kuvvetlerimin etkili bir kuvvet olarak kullanılabilmesi için toplu ve birleşik bulundurulması hakkındaki

görüşlerimi onayladı. Amare'nin 40-50 mil ilerisinde, Dicle üzerinde tayyare mevkiini örtmek üzere iki bölüğün yerleştirilmesini de kabul ediyordu.

Kal'atü's-Salih hakkındaki düşüncelerime gelince, bunun şehir halkından korkulduğu zannı meydana getireceğinden Sir John Nixon bu fikrime tamamen katılmadığını, şehrin asayişinin sağlanması ve ticaretin devamı için her durumda Amare'de bir kuvvet bırakılması gerektiğini, bu kuvvetin karşı sahildeki asıl kuvvetlerin köprübaşı koruması görevini görebileceğini, aynı zamanda şehirde bulunan mükemmel tersane, depo ve sairden yararlanılacağı fikrinde olduğunu bana bildirdi. Sir John Nixon nehrin sağ sahilde uygun binalar ve depolar mevcut olmadığından nehrin sağ sahilinde ileri sürülmüş depolar kurulmasına da karşı bulunuyordu.

Sir John Nixon, asıl kuvvetlerimin iskânı konusunda İngiliz kıtalarını yazın binalardan çıkarmadan önce baştabibin görüşlerini almamı tavsiye etti. Kıtaların rahatlığını sağlayacak herhangi bir iskan düzenlememi kabule istekli olduğunu, fakat uygun binalar varken çadır ve barakalara asker yerleştirilmesine karşı bulunduğunu bildirdi.

Kıtalarıma altı aylık ihtiyat erzakı hazırlanması hakkındaki görüşümün, Irak Sefer Kuvvetleri Karargâhında kıtaların iaşesiyle uğraşan yetkili makamların değerlendirmelerinde kötü yorumlamaya uğradığı fikrini Nixon verdi. Hindistan'daki Genel Karargâh, Irak ordusunun iaşesi için ancak altı haftalık ihtiyat erzakının sağlanmasına izin veriyordu. Kabul edilir sebepler öne sürülmesiyle ihtiyat erzakının artırılması ihtimali yoktu. Ordu Kumandanının zaman zaman bildireceği ihtiyat erzakı ihtiyacına göre benim erzakım da Hint Başkumandanlığı tarafından sağlanacaktı. Şimdilik ihtiyat erzakımın –yerel erzak hariç- bir aylıktan az olmaması lazımdı.

Tümen deposundaki topçu ve piyade mühimmatı toplamı kural olarak, kıtalar elinde bulundurulmasına izin verilen top-

lamdan ibarettir. Bu toplam tümen cephane kollarına izin verilmiş toplamdan fazladır.

Diğer mühimmat, menzilin Amare'de kuracağı mühimmat deposunda bulunacaktır. Sir John Nixon, Hindistan Başkumandanlığının, Ordu Kumandanı tarafından ara sıra tespit edilen mühimmat ve malzeme miktarını, olağanüstü durumlara karşı gerekli bol cephaneyi bu depoda bulundurmaktan sorumlu olduğunu bildirdi.

Buna verdiğim cevap şu şekildedir:

6. Tümen Karargâhı — Amare
6 Haziran 1915

Ordu Kurmay Başkanlığına

139/113-0 Numaralı Emirnameye Cevaptır.

1 · Emrinizin birinci maddesi anlaşıldı.

2- Emrinizin ikinci maddesi anlaşıldı. Onu seçmek için ben yarın veya ertesi gün hareket ediyorum.

3- Emrinizin üçüncü maddesine. Bütün müfrezeler istendiğine göre ben Halfiye müfrezesi hakkındaki fikrimden memnuniyetle vazgeçerim. Fakat Türkler bu mevkii uzun müddet elde tuttular. Halfiye, Ahvaz ve sairin önemiyle bu havalideki Arap sakinlerinin etkilerini açıklamaya gerek yoktur. Bu yüzden Halfiye'de bir müfreze bulundurulmasını gerekli ve önemli gördüm. Bu müfreze bir gün zarfında tümene katılabilirdi.

4- Emrinizin beşinci maddesine. Ordu Kumandanının emirlerine şüphesiz uyulacaktır. Fakat asıl kuvvetlerimi Amare'den çıkarıp orada bir tabur bıraktığım zaman, tabura hiçbir tehlike ve zarar gelmeyeceği hakkındaki düşüncemi hiçbir şeyin değiştiremeyeceğini arzetmeye mecburum. Nehrin batı sahilindeki toplarımızın etki ve tehdidi altında olduğundan bize taarruz için gelecek Türk kuvvetleriyle yerel Araplar Amare'deki taburumuza hiçbir zarar veremezler. Eğer Amare şehri için savaşsaydım, kıtalarımla nehrin batı sahilinden, gambotlarımla nehirden taarruz ederek şehri ele geçirir ve oradaki iyi ambarlardan yararlanırdım.

5- Emrinizin altıncı maddesine. Bu mevsimde İngiliz kıtalarının binalardan çıkarılmaması emrini ben teklif etmedim.

6- Emrinizin yedinci maddesine. Ben doğal olarak Amare'de tek başına bulunan bir tümenin sırf taktik bakış açısından durumunu düşündüm. Yalnız altı haftalık ihtiyat erzakıyla burada bir tümenin terk edilmesini ben akıllıca bulmuyorum. Başka yerden yardım görmemek üzere tek başına sevk edilen bir tümenin, kendi kendini idare etmesi için altı aylık erzak ve mühimmat hazırlanması genel kural olarak kabul edilmiştir. Altı aylık ihtiyat erzak ve mühimmatı istememe sebep de buydu. Eğer sizden yalnız bir aylık ihtiyat erzakı alırsam, kıtalarım için ihtiyat erzakı satın alıp depolayacağım*. Ola ki siz Nasıriye'den püskürtülecek, ben Bağdat'tan sıkıştırılacak olursam, Menzil Genel Müfettişliği bana hiçbir yardım yapamayacaktır. Özellikle aramızda asi Araplar da bulunacaktır. Bir olay karşısında siz doğruca Nasıriye'ye gideceksiniz. Halbuki Nurettin Paşa Bağdat yönünden beni tehdit edecektir; Bu kesindir.

Mühimmat meselesine gelince: Altı aylık ihtiyat erzakı hakkında, arz ettiğim sebeplerden dolayı, tüfek başına 1.000, top başına 500 mermi talep ettim ve bu nizamnamenin söz konusu olacağını asla düşünmedim.

Amare'deki ileri sürülmüş mühimmat deposu hakkında söylediklerinizi dikkate alıyorum. 139/111-0 numaralı emrinize benim savaş harekâtı planımdaki esaslara uygun olarak bir cevap hazırlanmasını kurmayıma emrettim. Köprü yapılması hakkında bazı ayrıntılar ve açıklamalar alınmakta olduğundan iki gün zarfında cevabı takdim edeceğim.

6 Hint Tümeni Kumandanı
General
Townshend

---

* Ben bunu yapmaya başladım ve bu erzak tesadüfen Kûtü'l-Amare'de depolandı (Yazar).

Ben bunun üzerine, keşif için Dicle nehrinin kırk mil kadar kuzeyine ilerledim. General Nixon, Nasıriye'nin zabtı için taarruz hazırlıklarını yapmak üzere Basra'ya dönmüştü. Nasıriye taarruz harekâtı General Gorringe tarafından yapılacaktı. Bu harekâta tümenimin bütün sahra toplarıyla 18. Tugayım katılacaktı. Benden alınıp sürekli olarak ayrı bulundurulan topçularımla, Kazmacı ve Lağımcı Bölüğümün ya Fırat ya da Karun nehri askerî harekâtında kullanıldığını görüyordum. Düşünceme göre bu durum teşkilatımız için büyük bir tehlike ve kusurdu.

Kara ve nehir nakliyatıyla sıhhî depo ve sairin eksiklikleri hakkındaki bilgiler, Irak komisyonu tarafından çok şiddetli sansür ediliyordu.

3 Haziran 1915 tarihinde yapılan Amare askerî harekâtı da bu durum ve şartlar altında gerçekleşmişti.

İklimin kötülüğü ve sıcaklığın şiddeti o derece fazlaydı ki, Amare'ye ulaşmamızdan on gün sonra hasta erlerin sayısı 1.100 ile 1.200 civarındaydı. Buna ek olarak Kurna'da da büyük miktarda hasta er bırakmıştım.

Amare ilerisindeki keşiflerimden dönüşte kusma ve ishal ile karışık güneş çarpması gibi bir hastalığa tutuldum ve üç gün içerisinde bu tekrarlayan sıtma ile zayıflayarak bir çocuk gibi kaldım. Daha sonra Bombay'daki doktorlar bana bu hastalığın, özellikle Doğu Afrika'da yaygın olan sıtmanın bir belirtisi olduğunu söylediler.

Amare'de buz olmadığından Basra'ya gönderildim. Orada Sir John Nixon'u gördüm. Hava değişiminin bana yararlı olacağını umarak beni Bombay'a gitmekte olan bir hasta gemisine bindirdi. Bir ay sonra döneceğimi vaat ettim. Zira Eylül başlarında Kûtü'l-Amare'yi almak üzere Amare'den ileri harekâta başlayacaktım. Beni bu tarzda harekete yönelten vicdanımdı. Bu seyahatte hayatımı kolaylıkla kurtarabildim. Gemi baştabibi Binbaşı Simmons tanınan ve en iyi doktorlardan biriydi. O ana kadar hiç rastlamadığım olağanüstü nazik olan bu kişi, benim istirahatımı sağlamak

için her türlü dikkat ve özeni gösteriyordu. Bombay'da St. George Hastanesi'nde bir hafta kaldıktan sonra sağlık müfettişlerinden, dostum Sir James Roberts'in talebi üzerine Simla'ya gönderildim. Bir müddet onun evinde kaldım. Orada ameliyat oldum ve çabucak sıtmadan yakayı kurtardım. Çok zayıf ve zorlukla merdivenleri çıkabildiğim bir halde Temmuz'un sonunda Basra'ya gitmek üzere Simla'yı terk ettim. Orada Hindistan Genel Valisi Lort Hardinge ile Hindistan Başkumandanını da görmüş oldum. Her ikisi de Kurna-Amare harekâtı hakkında övücü ifadeler kullandılar. Zayıf halimde Karaşi ile Lahor arasındaki trenin sıcaklığı beni olağanüstü sarstı. Hindistan rüzgarları denizleri coşturmuştu. Basra körfezindeki sıcaklık olağanüstüydü. Ağustos'un ilk haftası zarfında tekrar Basra'ya ulaştım. Orada Sir John Nixon'u gördüm. Simla'da bulunduğum sırada hükümet tarafından karar verilmiş olan Kûtü'l-Amare harekâtı hakkında kendisiyle fikir alışverişinde bulundum.

Ek

Bütün üst subaylara, yani Tugay Kumandanlarıyla Filo Kumandanına ve Kurmay Başkanlarına tarafımdan yayımlanan gizli muhtıra sureti şudur:

1- Harekât emirleri: Harekât, konak, mola vs. düzenlemesini kolaylaştırmak amacıyla tümen aşağıdaki numaralı gruplara ayrılmıştır:

Öncü Grup: Kumandanı, Tümgeneral Dobbie
17. Piyade Tugayı
Oxford
103. Hafif Piyade
22. Pencaplılar
119. Piyade
½ 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü
30. Dağ bataryası
İngiliz Seyyar Sahra Hastanesi'nden bir takım.
Hint Seyyar Sahra Hastanesi'nden iki takım.
34. Tümen Muhabere Bölüğünden bir takım
Bu gruba ayrılan gemiler kırmızı bayrak taşırlar.

1 Numaralı Grup:
16. Piyade Tugayı: Kumandanı, Tümgeneral Delamain
Dorset Taburu

104. Nişancı
117. Mahrattalar
Bir takım İngiliz Seyyar Sahra Hastanesi'nden
Bir takım Hint Seyyar Sahra Hastanesi'nden
½ 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü
Bu gruba ayrılmış gemiler yeşil bayrak asacaktır.

2 Numaralı Grup (Genel İhtiyat): Tümen Kumandanının emri altındadır.
2. Norfolk Alayı
48. İstihkam
Bu gruba ayrılmış gemiler sarı bayrak taşıyacaktır.

3 Numaralı Grup (topçu): Kumandanı Tümgeneral Smith
Sınıf 1. Kara topçusu
Sınıf 2. Sallar üzerinde seyyar ağır topçu
Sınıf 3. Seyyar hafif topçu
Bu gruba ayrılan gemiler mavi bayrak taşıyacaktır.

4 Numaralı Grup:
Tümen cephane kolu (Ağır topçu ve sair için dahil)
Hastane gemileri, köprü malzemesi ve tamir gemisi
İstihkam deposu
Bayrakları: Sol yarısı mavi, diğer yarısı beyaz olacaktır.

5 Numaralı Grup:
Tümen erzak kolu- Erzak sağlanması, heyetler mavnalardaki gruplar arasına bölündüğünden beşinci grup mevcut değildir.
Bayraklar: Beyaz daireli mavidir.

Kurna'nın kuzeyindeki Türk mevzilerine taarruz:
2- Mayıs'ın 29. günü öğleden sonra kıtalar şu düzen üzere hazırlık vaziyeti alacaklardır:

Öncü grubu Kurna'da karada bulunmaktadır.

1 Numaralı Grup: Şattü'l-Arab üzerinde Mezir'a dışındaki gemilerde bulunmaktadır.

2 Numaralı Grup: 1 Numaralı Grubun bitiminde, Süveyb nehrinin ağzındaki gemiler içerisinde bulunmaktadır.

3 Numaralı Grup: Kurna kuzeyinde, Fırat üzerinde, Kurna ordugâhının doğusunda, rıhtım boyunca Dicle üzerinde gemilerde bulunacaktır.

4 Numaralı Grup: 2. Grubun bitiminde bulunacaklardır.

3- Filo Kumandanı: Filo ile savaş gemileri mevziini tayin ve 3. Grubun batısında, Fırat üzerinde bir koruyucu gemi bulundura-caktır. 4. Grubun bitiminde ayrıca bir koruyucu gemi bulundurulacaktır. Torpil araştırma gemileriyle hazırlıklarda bulunmalarını emredecek, sal köprünün ve sair engel ve tellerin kaldırılacağı saati de belirleyecektir. 6. Tümen kurmayları tarafından yayımlanacak ve bildirilecektir.

4- Tümen Kumandanıyla Tümen Karargâhı, sancak gemisi olan Espiègle gemisinde bulunacaktır.

5- Tümen Kumandanının (Tümenin) görevi:

Görev yalnız düşmanı Pear Drop Bend ile Kurna arasındaki mevziden çıkarmak değil, düşmanı takip ederek Amare'yi de işgal etmektir.

6- Tümen Kumandanının (Tümenin) amacı:

Burada Sir John Nixon'a takdim edilen harekât planı muhtırası aynen takip edilmiştir.

Sefer Kuvvetleri Kumandanı tarafından harekât planıma dair aşağıdaki görüşler söylenmiştir:

39/57/0
19 Mayıs 1915

6. Tümen Kumandanlığına

Kurna hakkındaki gizli muhtıranıza cevaptır.

Muhtıranıza aşağıdaki düşüncelerin eklenmesini talep eden Assistant Commander (Kumandan Yardımcısı) ile birlikte bu maddelerin değerlendirilmesini rica ederiz.

1- Size verilen savaş harekâtında başarının temeli, kurmay hizmetlerinin intizamıyla, harekât emirlerinin mükemmellik ve açıklığına bağlıdır. Kumandan Yardımcısı bu emirlerin olağanüstü bir dikkat ve özen ile düzenlenmiş olmasını ve Sefer Nizamnamesi'ndeki maddelere uygun olmasını arzu ediyor.

Harekât emirlerine ek olarak yayımlanan muhtıralar mümkün olduğu kadar kısa ve faydalı olmalıdır.

2- Topçunun harekâtını düzenleyen emirler gayet açık bir dille belirtilmelidir. Muhtıranızın 8. ve 9. maddelerinde bazı önemli ve anlaşılması zor ibareler vardır. Dağ bataryasının görevi de belirtilmemiştir. Bu amaç için emrinize verilen Tümgeneral Smith'den gereği gibi yararlanmanızı rica ederim.

3- Dikkate alınması gereken diğer bir nokta da şudur ki, filonun kullanılması konusunda zatıalinizle Filo Kumandanı arasında daha başlangıçtan itibaren tam bir anlaşma bulunmalıdır. Filo Kumandanına amacınızı mümkün olduğu kadar hızlıca bildiriniz. Topçu ateşinin koruması altında torpil araştırması* vesaire gibi konulara ait maddeler onun tarafından kaleme alınmalıdır ki her türlü yanlış anlaşılmanın önü alınmış olsun.

4- Muhtıranızın 12., 15. maddelerinde belirtilen yerlerde, ağır topların karaya çıkarılmasının uygulanamaz olduğu hak-

* Harekât emirlerinde: "Torpil Araştırma Müfrezesi Kumandanı, görevi hakkındaki talimatı Filo Kumandanından alacaktır" diye bir kayıt bulundurulursa emir sadeleşmiş olur. Aksi takdirde harekât emirleri gereksiz yere uzar ve çok fazla büyümüş olur (Yazar).

kındaki fikir ve kanaatinizi Kumandan Yardımcısı da onaylıyor. Derhal bu fikirden vazgeçilmesinin doğru bir hareket olacağını bildiriyor.

5- Kuşatma taarruz harekâtına gelince: el-Hüveyr Kanalı yoluyla batı kanadındaki gösteri tertibatı gibi, doğu kanadında da düşmanı şaşırtacak tertibatta "Assistant Commander" (Kumandan Yardımcısı)'in ümidi azdır. Bu durum, muhtıranızın 8. maddesinde, çevirme taarruzuna ilk hedef olarak nehirden 5.000 yarda (4,5 km) uzaklıkta bulunan Bir Ağaçlı Tepe'nin gösterileceği hakkındaki kararınızın muhtemelen değiştirilmesine sizi yöneltecektir. Böyle bir hareket, hatta bir yancı ile desteklense bile Süveyb Kanalı etrafındaki sazlıklar ve fundalıklar ileri harekâtınızı duraklatmak ve geciktirmek için düşmana imkan ve fırsat verir. Özellikle sazlıklar içinde gizlenmiş düşman Araplarla uğraşmak biraz zor olacaktır.

6- Çevirme taarruzu Bir Ağaçlı Tepe'ye yaklaşıncaya kadar 17. Tugayın taarruz harekâtını geciktirmek konusunda 9. maddede yeterli kılavuzlar vardır. Fakat çevirme taarruz kolunun oraya yetişmesi hayli zamana bağlı olacağı gibi, bir korumaya da sahip olmaksızın tek başına ve uzak bir durumda kalacağını, Snipe Tabya yönünden bir ileri hareketin karıştırılmasını hatırlatmak zorundayım. Bu harekât ise torpil hattını ateşle koruyan düşman, mevzilerinden çıkarılmadıkça torpil araştırma harekâtı Norfolk Tepe mevkiinden daha ileri geçemeyeceği konularının dikkate alınması gerekir.

7- Sallardaki 18'lik topların kullanılma şekli muhtıranızın 8. maddesinde düşünüldüğü gibidir. Suların çok sığ olması hakkında verilen bu gibi bilgiler, söz konusu manevralar için genel karargâhlarca yararlanmaya değerdir. Salların bazen karaya oturmaları kazası meydana gelmekte olduğundan suların halini ve nehirlerin etkilerini araştırmak iyi olacaktır.

8. Harekât emirleri hakkında kumandan yardımcısının şimdilik dikkate aldığı mesele, emirlerin yalnız harekâtın birinci safhasını içermiş olmasıdır. Ancak Bahran (Arran)'ın ele ge-

çirilmesi düşüncesinin tasavvur dışında bırakılması gerekmez. İlk günkü olayların cereyanı, o mevziin zabtı için büyük bir etki ve imkan verebilir.

Bununla birlikte biliniyor ki, böyle bir taarruz için verilecek değerli ve önemli emirler harekât emirlerine sokulamazlar. Bunlar ancak savaş meydanında tarafınızdan yayımlanır ve bildirilir.

9- 23. maddeye gelince: Mevkilerin kaldırılması bir askeri harekâttan ibarettir. Ancak bu mesele hakkında biraz önce kendisiyle görüş alışverişinde bulunma gereğini bildirdiğim Filo Kumandanı size elinden gelen her çeşit yardımı yapmaya hazır olacaktır.

Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı
Tümgeneral
Kemball

Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanına

General Townshend'in 6. maddedeki amacını böyle geniş bir şekilde yayımlamasına ihtimal vermiyorum*. Hiç kimseye bir iş vermeyip her şeyi üzerine almak ve bunu yapmaya kalkışmak pratik ve uygun bir usul değildir.

Sizinle tartıştığımız birçok noktayı Townshend'a lütfen hatırlatınız.

Genel düşüncelerinde General Townshend, hareketten bir gün önce harekât emirleri ve kendi başına muhtıralar yayımlayacağını bildiriyor. Bir fikir edinebilmek için bunların şimdiden kısaca yazılması ve mümkün mertebe hızlıca bana gönderilmesini General Townshend'tan talep ediniz. 19-5-15

General
John Nixon

---

* Muhtıram, taarruzdaki amacımı Sir John Nixon'a tamamen anlatacaktı. Ancak bu harekât emirleriyle bunun hiçbir alakası yoktu (Yazar).

Kurna Savaşı İçin Harekât Emirleri
6. Tümen Emri - No. 16

28 Mayıs 1915

(Kurna Civarı Krokisine Bk.)

Genel Durum:

1- a) Kurna kuzeyinde, Dicle taraflarındaki tertibatta bir değişme yoktur. Düşmanın önemli mevkii Arran, Rota, Mezible ve Sahrice'dedir. Rota'nın ileri postaları Kum Tepeler'de, Bahran mevkiinin ileri postaları da Norfolk Tepe, Bir Ağaçlı Tepe, Bir Kule Tepe ve Top Tepe'dedir.

b) Bir Kule Tepe, Top Tepe, Bir Ağaçlı Tepe ileri postaları 5.000 yarda (4,5 km) mesafede olan Arran mevziinden korunmaktadırlar. Bir Ağaçlı Tepe 6.000 yarda (5.400 m)'dan korunmaktadır.

Arran mevkii, Rota, Mezible ve Sahrice mevzilerinden top ateşiyle korunmaktadır. Arran'ın Mezible'ye uzaklığı 4.500 yarda (4 km)'dır.

c) Düşman torpillerinin Snipe Tabyası kuzeyinde Dicle akıntısında bulunması muhtemeldir.

d) İstihbarat raporlarımıza göre, Türk kuvveti 5 tabur, 10 top ve 600 muhacir[53] ile Marmaris gemisinden ibarettir. Bundan başka Norfolk Tepe ve Top Tepe batısındaki bataklıklar içerisinde 1.200 kadar silahlı Arap ile bir top vardır. Bunun görevi Dicle'nin batı sahili boyunca ilerleyecek olan piyadelerimize bir karşı taarruz yapmak olsa gerektir.

Düşman top mevzileri şu şekildedir:

---

53 Dicle Tümeninde muhacir adıyla tek bir kişi bile yoktu. Tümenin kuvveti ise 2 depo, 1 düzenli, 2 seyyar jandarma ve bir nizamiye yani 6 piyade taburundan ve 2 makineli tüfek ile adi ateşli bir sahra bataryasından ibaretti. Ücretli bir miktar aşiret gönüllüsü de tümen ile görünüşte işbirliği yapmaktaydı (TAOE).

Adet	*Bulunduğu Mevki*
1 top	Remla'da bataklıklar içerisinde
2 top	Top Tepe'de
1 top	Bir Kule Tepe'de
1 top	Arran'da en doğudaki kulede
1 top	Rota'da
4 top	Yeni gelmiş olup bunlar henüz bir yere yerleştirilmemiştir. Fakat bu topların şu şekilde yerleştirilmesi düşünülmektedir:
1 top	Rota'da
3 top	Arran'da

Etrafın su baskını altında bulunması yukarıdaki mevzilerin çok kuvvetli olmasına sebep olmuştur. Bu mevzilere karşı izlenecek harekât kuşatmadan ibaret olacaktır. Dicle nehrinin doğusundan ve batısından hareket eden kuvvetlerle nehir filosu, düşman mevzilerini etkili ve odaklanmış bir ateş altına almaya çalışacaklardır.

Tümen Kumandanının Genel Amacı:

2- 31 Mayıs 1915'te düşmana çevirme taarruzuyla karışık bir cephe taarruzu yapmaktır.

a) Cephe Taarruzu: Nehir filosunun topçu ateşi koruması ile Dicle'nin batısındaki düşman mevziine kesin bir cephe taarruzu yapılacaktır.

Bu cephe taarruzu Dicle'nin sağ sahilinden düşmana karşı yöneltilecek çevirme taarruz kolu tarafından da yardım görecektir.

b) Nehrin doğusundan ve batısından yapılacak gösteri harekâtı:

Türk kanatları üzerindeki Arapların dikkatini çekmek için bize dost olan Araplarla Süveyb ve el-Hüveyr kanalları yönünden gösteri harekâtı yapılacaktır. Bu gösteri harekâtı gambotlarla korunacaktır. Gösteri harekâtının yapılışı ordu Genel Karargâhınca düzenlenmiştir.

3- Savaş harekâtının birinci safhası için kıtalar aşağıdaki gruplara ayrılmıştır:

a) Öncü grubu:

Cephe Taarruzu Kumandanı: Kaymakam Clio Flaması kırmızı	17. Piyade Tugayı (22. Pencaplılar eksik) Tugay Muharebe Takımı ile ½ Sirmur Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü 30. Dağ bataryası (Bir takım eksik) 1 Takım İngiliz Seyyar Hastanesi 1 Takım Hint Seyyar Hastanesi
Kuşatma Taarruzu Kumandanı: Kaymakam Blois Johnson Flaması kırmızı	22. Pencaplılar 17. Piyade Tugayından 1 Takım 30. Dağ Bataryasından ½ Sirmur Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü 1 Takım Hint Seyyar Hastanesi
İhtiyat Topçu Kumandanı Flaması yeşil	3 Numaralı topçu grubu Kara top kısmı Nehri top kısmı ½ 22 Numaralı Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü Köprücü treni
1 Numaralı Grup: Kumandanı: 16. Tugay Kumandanı Flaması yeşil	16. Piyade Tugayı. Şunlardan oluşmaktadır: 2. Dorset kıtaları 104. Nişancı kıtaları 48. İstihkam Tugay Muhabere Takımı 63. Sahra Bataryası

Bu kıtalar bütün olarak gemiler içinde	½ 22 Numaralı Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü 1 Takım İngiliz ve 2 Takım Hint Seyyar Hastanesi
Genel İhtiyat Kumandanı: Kaymakam Peebles *Bütün olarak gemiler içinde*	2. Norfolk alayı 1 Takım İngiliz Seyyar Hastanesi 1 Takım Hint Seyyar Hastanesi

İleri harekât esnasında Cephe Taarruz Kolu Kumandanı sol yanını örtecek ve koruyacaktır.

4. Taarruzun ilk safhasına dair emirler:

Taarruz Hedefi:

Barbah Kanalı Hattı

a) 31 Mayıs saat 05.00'te topçu (kara kısmı) düşman mevzilerine ateş açacaktır. Topçu ateşi aşağıdaki hedefler üzerine ayrılacaktır:

Norfolk Tepe

Bir Ağaçlı Tepe

Bir Kule Tepe

Top Tepe

İhtiyat Topçu Kumandanının verdiği ayrıntılı talimat gereğince nehir filosu topçusu da Norfolk Tepe ve Top Tepe'ye karşı birlikte çalışacaktır. Nehir topçusu kısmı Kurna'dan emir alır almaz ileri hareket etmek için hazır bulunacaktır. Bu amaç için römorkörler ayrılmıştır.

b) Cephe taarruz kolu saat 06.00'da Snipe Tabya batısındaki toplanma yerinden ileri harekete başlayacaktır.

Cephe taarruz hedefi aşağıdaki gibidir:

Norfolk Tepe

Bir Kule Tepe

Top Tepe

c) Kuşatma Taarruz Kolu: Saat 01.00'de toplanma yerinden harekete başlayacaktır. Hedefi Bir Ağaçlı Tepe'dir.

Kuşatma Taarruz Kolu Kumandanı, güzergahında ve Dicle boyunca rastlanacak torpilleri aratmak ve bunları tüfek ateşiyle patlatmak için bir müfreze ayıracaktır.

d) Filo Kumandanının vereceği emir gereğince temizleme işlemi topçu bombardımanı esnasında yapılacaktır.

Torpil temizlenmesi işi devam ettiği ve ilerlediği ölçüde savaş gemileri ve şalopaların ilerlemeleri düzenlenecektir.

5- Bir numaralı grup (16. Tugay) ve iki numaralı grup (Genel İhtiyat) emir verildiği zaman aşağıdaki gemilerle Dicle'nin kuzeyine doğru taşınacaktır.

Mecidiye

Blosse Lynch

P.1

P.?

6- Mühimmat deposu mavnası, hastane gemisi, istihkam park gemisi (4. Grup) ve tümen erzak kolu (5. Grup) emir alıncaya kadar Kurna'da kalacaklardır.

Sağlık Hizmetleri:

7- Kıtaların sargı yeri Norfolk Tepe'dedir. Sargı yerini genel ihtiyata bağlı seyyar hastane takımı oluşturacak ve idare edecektir.

Raporlar:

8- 30 Mayıs saat 18.00'den itibaren tümen karargâhına gönderilecek raporlar Espiègle gemisine yollanmalıdır.

Tümen Kurmay Başkanı
Albay
Gamble*

---

* 16. Tugaya mensup 117. Piyade kıtalarını Kurna muhafızı olarak bırakmaya mecbur oldum. Bu az bir kuvvetti. Türkler kendilerine karşı ileri harekâta başladığımızı haber alınca bataklıklardaki Arapların Kurna'ya karşı taarruz yapmaları çok muhtemeldi (Yazar).

İkinci Bölüm

-Kûtü'l-Amare-

I.

Amare'den Kûtü'l-Amare'ye Doğru İleri Hareket

7 Ağustos'ta Simla'da bir sağlık kontrolü sonucunda Irak'a dönüşle emir ve kumandayı üstlenebileceğim belirlendi. Günlüğümde Bağdat'a ileri hareket yapılacağını gördüm.

8 Ağustos 1915 tarihinde Londra'da Harbiye Nezaretinde yüksek bir makam işgal eden bir dosta* yazdığım aşağıdaki mektup bunu göstermektedir:

> "Adresi görünce şaşıracaksınız. Fakat 9 Haziran'da Amare'de dönüşlü hummaya tutuldum ve tedavi için Bombay'a yollandım. Daha sonra oradan da Simla tepelerine kadar geldim.
>
> Dün sağlık kontrollerim yapıldı. Irak'taki görevimi üstlenmek üzre 15 Ağustos'ta Karaşi'de vapura biniyordum. Çok hasta olmuştum. Fakat çabuk sağlığıma kavuştum.
>
> Doktorlar bu kurtuluşu bünyemin sağlamlığına yoruyorlar.
>
> Amare'deki Tümen Karargâhıma katılır katılmaz oradan Kûtü'l-Amare üzerine hareket edileceğini ümit ediyorum.

---

* General Sir James Wolfe Murray.

Asıl mesele Irak'ta durup duramayacağımız noktasındadır.

Geçen ay Hint Genel Valisiyle beraberdim. Ancak Irak'taki seyahatimize dair kendisinden hiçbir şey öğrenemedim. Şu anda eski Basra vilayetini aldık. Bu vilayetin önemli mevkileri Amare, Nasıriye ve Basra'dır.

Bağdat'ın kesin şekilde ele geçirilmesini sağlamak için yeterli derecede kuvvet alamadık. Bağdat'ın tahkim edildiğini ve büyük toplarla desteklendiğini haber alıyorum. Doğuda bir yenilgi tehlikesine maruz kalmak da isteyemez. Bağdat'tan yapılacak bir geçilme ile bunun sonucunda çekilme hattı üzerindeki bütün Arapların bize karşı ayaklanmaları bir düşünülsün. Böyle bir felaket karşısında İran'da, hatta Afganistan'da neler olacağından kimse emin değildir. Çünkü Afganistan, Emirin gayretiyle ve çok zorlukla savaşın dışında tutulabilmiştir.

Mons'tan Marne'e kadar şahit olduğunuz çekilme ve felaketin vahim sonuçları malumunuzdur. Doğuda böyle bir durumun ortaya çıkmasına ve nüfuzumuzun kaybedilmesine onay vermeyeceğiniz doğaldır.

Irak'taki iki tümenimizden, benim 6. Tümenim tam ve mükemmeldir. 12. Gorringe Tümeninin topları ve tümene bağlı diğer kıtaları yoktur. O tümen bir yere harekete mecbur olduğu zaman Nixon benim tümenimden bazı kıtaları geçici olarak Gorringe Tümenine katıyor.

Benim düşünceme göre kazandığımız yerleri koruyalım – Çanakkale'deki affedilmez hareketimiz gibi- asla ilerlemeye kalkışmamalıyız. Çanakkale, Mısır, Irak, Doğu Afrika gibi ikinci derecedeki savaş yerlerinde taarruz harekâtına girişmek, strateji bakımından tehlikeli hatalardandır.

Çanakkale seferine hayret ediyorum. Böyle bir sefere başlamakla temel savaş kurallarının en önemlilerinin, özellikle kuvvetlerin tasarrufu kuralının çok fahiş bir şekilde ihlal edilmesine izin verilmiş oldu.

Temel savaş kurallarını bu şekilde ihlal edenlerin daima sorumlu olduğunu tarih ispat eder. Bütün kuvvetler, bütün milletlerin ve ikinci derecedeki savaş yerlerinin kaderini belir-

leyecek olan Fransa cephesinde yığılmalıydı. Çanakkale işlerine hayret etmekten kendimi alamıyorum.

1812 tarihindeki Rus çekilmesinden bahsetmek çok yararlı olacaktır. Napolyon'un 1807'de Varşova'daki –Narew, Bug, Ukra ve Vistula nehirlerinin birleştiği yerde- eski merkezî mevzii, bu Genel Şavaş'ta az Alman kuvvetlerinin, iki misli Rus kuvvetlerine karşı durması imkanını verirdi.

Bundan başka Almanların geniş bir mıntıkadaki köprüleri ve demiryollarını tahrip etmeleriyle büyük Rus kuvvetlerinin batıya doğru ilerlemeleri uzun bir zaman için engellenmiş olurdu. Bunun üzerine bir milyonluk Alman kuvveti –Rus cephesindeki Alman asıl kuvvetleri- Fransız ve İngilizleri enselerinden yakalamak için batı harekât alanına nakledilirdi. O Alman kuvvetleriyle, Fransızların güneydoğu kanatlarının çevrileceğine kanaat getiriyordum. Çünkü bu ayırıcı kanadın gerçek hareket üssü yönüne, Loire'a giden doğal çekilme hattına en yakın kanadı oluşturuyordu.

Durumun çok vahim ve nazik olduğunu zannediyorum. Bununla birlikte düşünülen tehlike ve buhrana karşı tedbirler almak için elde halen yeterli zaman vardır.

Ben burada unutulduğumuzdan korkuyorum. Irak harekâtı çok az dikkat çekiyor. Biz de Çanakkale'de savaştığımız aynı düşmanla çarpışıyoruz. Fazla olarak burada müthiş sıcaklar da hüküm sürmektedir ki, bunun etkisi sonucu olarak Haziran sonunda Amare'yi terk ettiğim zaman hastanede 2.400 hasta vardı. Fransa'daki zorluk ve zahmetler buraya göre hiçtir.

Burada yaptığım takip harekâtı büyük takdirlerle karşılandı. Meydana gelen savaşlarda çok az kayba uğradım. Çünkü topçu önlemlerimle –özellikle 4, 7,4 ve 5 pusluk toplarımla- düşman topçusunu susturdum ve piyadesini baş kaldıramayacak bir hale getirdim...."

Simla'da resmî rical ve Dışişleri Şubesiyle olan görüşmelerimde, bu mektubumu yazdığım anda, Kûtü'l-Amare'nin işgali meselesi henüz kesinlik kazanmamıştır. Nixon ile Hindistan hükümetinin teklifleri ve girişimleri bu işgal meselesini canlandırı-

yorsa da bunun kesinlik kazanması için merkezî hükümetten izin alınması gerekmektedir. Dışişleri Şubesine mensup önemli bir kişiden aldığım bilgilere göre, şimdilik Bağdat üzerine ilerlemek için bir karar yoktur. Onun açıklamalarına göre var olan kuvvetler ile böyle bir hareketin yapılması uygun olmadığından, bu konuda Dışişleri Şubesi şiddetli ve gerekli girişimlerde bulunmuştur.

Bundan başka bu kişi şu sözleri de söyledi: *"Asıl savaş yerinde işler yolunda gider ve zaferi kazanırsak, Bağdat'ı istediğimiz zaman korumamız altına alabiliriz"*. Hindistan hükümetinin bu düşüncede olmayışı üzüntü vericidir.

10 Ağustos'ta Başkumandan Sir Beauchamp Duff'un yanında yemek yedim ve sonra onun durum hakkındaki görüşlerini dinledim.

Amare'ye döner dönmez muhtemelen Kûtü'l-Amare'ye doğru ileri harekâta –kuzey yönünde 120 millik (193 km) ileri hareke- başlayacağımı ve o harekât için Sir John Nixon tarafından önemli sebepler öne sürüldüğünü, ancak İngiltere'den henüz bunu onaylayan bir cevap alınamadığını bana söyledi.

Kûtü'l-Amare'yi örten mevzilere yerleşen Nurettin Paşa'yı yenerek Türkleri Dicle'ye atacağıma Başkumandana güvence verdim.

Fakat mevcut kuvvetlerle Bağdat üzerine ilerlemek için bana emir verilmeyeceğini ümit ettiğimi de ona söyledim. Bundan başka yetersiz kuvvetlerle stratejik taarruza devam edilmesi tehlikelerini ve 200-300 mil (322-482 km) uzunluğunda bulunan menzil hatlarının kıtalar olmadan bırakılmasının sakıncalarını belirlemenin bana ait olmadığını da kendisine söyledim. O görüşlerime tamamen katılarak bütün samimiyetiyle şu sözleri söyledi:

> "Townshend, sizi yeterli derecede takviye etmedikçe Kûtü'l-Amare'den ileriye bir adım atmayacaksınız".

Ben Bağdat'ın ele geçirilmesi ve korunması için tam bir kolorduya muhtaç olduğumu açıkladım. O herkesin kendisinden kuvvet talep ettiğini, ancak arkada sınırlar ve Afganistan bulundukça kimseye tek bir er bile veremeyeceğini; endişeyi gerektirir bir hal alan İran'daki ihtilal ayaklanmasının da varlığını söyledi. Benim için bu görüşler Bağdat üzerine ilerlememek için yeterli sebep idi.

O şu sözleri de söyledi: *"Varşova'dan alınan haberler bizim için Hindistan'daki ve siyasi durumun kötü olacağını gösteriyor. Bütün doğu kavimleri Almanların galip geleceklerine inanmaya başlıyor. Rus çekilmesinin askerî açıdan bir önemi olmayıp, siyasî olarak bu gibi etkiler meydana getireceğini benim ile tasdik etti.*

İranlılara gelince, orada ortaya çıkacak bir ayaklanma yalnız ulaşım hatlarımızı değil, çekilme hatlarımızı da tehlikeye atacağını açıklayarak bana şöyle söyledi: "Siz Irak'taki kuvvetinizle her şeye karşı koymaya mecbur kalacaksınız. Hindistan'dan bir kişi bile tasarruf ederek size gönderemem".

O, tümenin eksiğini 1.000 yedek erle tamamladığını bana hatırlattı.

Başkumandan çok çalımış, fazla yorgun görünüyordu. Kendisine hafta sonlarını Simla gerisindeki tepelerde hava değişimi ve dinlenmeye ayırmasını arz ettim ise de bu şekilde hareket etmesi halinde işlerinin çok fazla yığılacağı değerlendirmelerine ilave olarak aşağıdaki sözleri söyledi:

> "Görevine bağlı, becerikliliğine güvenilir büyük rütbeli bir kumandana sahip olmak istiyorum ki, kendisini Başkumandanlık Vekili[54] tayin edeyim de benim çok kısa devam edecek yokluğum ve dinlenme zamanlarımda bütün işleri yürütebilsin".

Fakat o bu şartları taşıyan bir kumandana sahip değildi.

---

[54] Kendisine gerektiğinde vekalet edecek bir yardımcı (TAOE).

13 Ağustos'ta Simla'dan Karaşi'ye hareket ettim. Karaşi düz ve çok sıcak bir yerdir. 16 Ağustos'ta Karaşi'den Basra körfezinde işleyen Dumra posta vapuruna bindim.

20 Ağustos'ta Tümgeneral Brooking kumandasında iki Hintli piyade taburuyla işgal edilen Buşir limanına demir attık. Buranın 20 mil (32 km) doğusunda savaş oluyordu. Buraya Juno gemisi deniz erlerinin bir miktarıyla Hintli piyade erleri çıkarılmıştı. Deniz erlerinden –kumandanı da dahil olmak üzre- 9 ölü, 17 yaralı vardı.

Hintlilerin kayıpları ise 50 ölü ve yaralılardan ibaretti. Arapların hurmalıklar arasından geri çekildikleri söyleniyordu.

Aynı gün Buşir'den hareketle 21 Ağustos'ta Basra'ya ulaştım. Derhal Sir John Nixon'un kaldığı yerde Amare'den Kûtü'l-Amare'deki Nurettin Paşa'ya[55] karşı ileri harekâtım hakkında ona uzun bir konuşmada bulundum.

Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Kemball tarafından değerlendirmek için bana verilen istihbarat raporlarına göre, Nurettin Paşa'nın Kûtü'l-Amare'yi örtmek üzre es-Sinn'de Dicle'nin iki tarafında bir mevzi işgal etmiş ve o mevziin sağ sahildeki sağ kanadının çok kuvvetli tahkim edilmiş olduğu anlaşılıyor.

Kemball'in görüşlerine göre Nurettin Paşa'nın sol sahildeki sol kanadının da doğal engellere dayandırılmış bulunması gerekiyordu ki, buna dair Ordu Karargâhınca hiçbir bilgi yoktu.

Sir John Nixon durum hakkında fikir alış verişinde bulunmak üzere Amare'ye hareket etmeden önce 3-4 gün yanında kalmamı teklif etti.

Kûtü'l-Amare ileri harekâtının henüz İngiltere'de onaylanmaması sebeplerini anlayamadığını ve bütün tümenimi ileri harekâta hazır bulundurmamı söyledi. Bunun üzerine ben de kendisinden tümenime ilave olarak bazı menzil kıtalarını istedim. Bu-

---

55 Nurettin Bey o tarihte henüz albay idi (TAOE).

nun sonucunda menzil hattının emniyete alınması 12. Tümene yüklendi.

Bir hafta süren şiddetli bir direnişin ardından Gorringe 24 Temmuz'da Nasıriye'yi ele geçirmişti. Şattü'l-Hayy boyunca kuzeye çekilen Türk asıl kuvvetlerinin Kûtü'l-Amare'de Nurettin Paşa kuvvetlerine katıldığı söyleniyordu.

Güçlü bir kumandan sıfatıyla ve iyi bir şöhretle İstanbul'dan Bağdat'a gelen Nurettin Paşa, Dicle'nin iki tarafında Kûtü'l-Amare'nin 8 mil (12,5 km) doğusunda es-Sinn tahkimatına yararlanılabilir bütün kuvvetlerini yerleştirmişti. es-Sinn'deki özel görevlilerimiz nehrin Türkler tarafından kapatıldığını defalarca bildirmişti.

Nurettin Paşa'nın yararlanabileceği şu üç tümeni vardı:

35. Tümen Kût'ta: Bu tümen Nasıriye'den çekilmiş olduğundan bunun 3.000'den fazla mevcudu olmadığı zannediliyor.

37. Tümen (Bağdat İhtiyat Tümeni): Mevcudu 4.000-5.000'dir[56].

38. Tümen (Arap Kıtaları): Mevcudu 3.500 civarındadır.

İstihbarat Şubesinin elde ettiği bilgilere göre çok yakında varması düşünülen destek kıtaları şunlardır:

a) Van ve Erzurum'dan her biri 500 mevcutlu 12 taburlu bir kolordu geliyor. O kuvvetin 9 Ağustos'ta Musul'a ulaşmış olduğunu ve 11 Ağustos'ta Bağdat'a hareket edeceği zannedildiği bildiriliyordu. Bu kuvvet keleklerle veya şahturlarla yollanacaktı. Yerel istihbarata göre keleklerle ancak günde 200 kişi sevk edilebilirdi. Keleklerin hazırlanması zaman gerektiriyordu. Çünkü ahşap malzemesinin dağlardan indirilmesi ve tulumların da tabaklanması gerekiyordu. Musul'dan Bağdat'a yolculuk yılın bu mevsiminde en az 15 güne bağlıdır. Sevkıyatın kara yoluyla ya-

---

[56] 37. Tümen daha seferberlik başlarında Kafkas cephesine yollanmış ve bu tarihte bir tabur halini almıştı (TAOE).

pılması daha makuldü. Bu durumda yürüyüş için sol sahilde 250 mil (302 km) uzunluğundaki yol seçilirdi. Çünkü bu yol iaşe bakımından sağ sahildeki kısa yola tercih edilirdi.

b) Türklerin kanat örtüsü göreviyle Hanıkın'da 600 mevcutlu 5 taburu vardır[57]. Bu kuvvetin de Kût'e varmasının Türk Kumandanlığınca beklendiğini bir muhbirimiz bildirmişti. Bu haber doğrulanmadı. Hanıkın'da bir kuvvet olduğunu biliyorduk. Fakat bunun sayısına ve hareket edeceğine dair başka bir bilgi yoktu.

c) Bağdatlılarla kabileler silah altına alınıyorlar.

Son haberlere göre bunlardan yararlanmayacağı anlaşılmakta ise de ben bu kuvvetlerin de kullanılacağını düşünüyordum.

Nurettin Paşa'nın es-Sinn mevziinde yenilerek çekilmeye mecbur olması ihtimaline karşı Bağdat'ın savunması için Türkler Selmanipak'te mevzi hazırlanmasıyla meşguldüler.

Bundan başka, Türklerin top geçişi için sol sahildeki (Bağdat-Kût) yolundaki akıntılar üzerine köprü kurmakla ve gereken yerlere rampalar yapmakla meşgul oldukları bildiriliyordu.

Kût'te üç geminin bulunduğu ve diğer iki geminin de Bağdat ile Kût arasında işlediği haber verilmektedir.

Nurettin Paşa örtü görevini görmek üzere Kût ve es-Sinn'den Şeyh Sa'd'a bir karışık müfreze yollamıştı.

Ordu Kurmay Başkanı 23 Ağustos'ta bana şu genel talimatı verdi:

Genel Karargâh

Basra
23 Ağustos 1915

1- Göreviniz, size bildirilen İstihbarat Şubesinin aldığı bilgilere göre Kûtü'l-Amare'ye ilerlemenize engel olmak için hazırlanmakta olan düşmanı yok etmektir.

---

57 Bu tarihte Hanıkın'da bir sınır taburundan başka bir şey yoktu (TAOE).

Kûtü'l-Ammâre'nin zabtı Basra vilayetine hakim olmamızı sağlayacaktır.
2- Görevinizi yapmak için aşağıdaki kıtalar emrinize verilmiştir:

6 Tümen:

<table>
<tr><td>7. Mızraklı Süvari Alayı</td><td></td><td rowspan="2"></td></tr>
<tr><td>12. Tümenden bir maksim bataryası (Yeniden oluşturulup hazırlanınca)*</td><td></td></tr>
<tr><td>10. Sahra Topçu Tugayı</td><td></td><td rowspan="8">Tümene bağlı kıtalar</td></tr>
<tr><td>1/5. Obüs</td><td></td></tr>
<tr><td>86. Ağır Batarya (5 pusluk)</td><td rowspan="2">Sallarda</td></tr>
<tr><td>104. Ağır Batarya (4. pusluk) (Bir takımı eksik)</td></tr>
<tr><td>İki adet 15 poundluk mevzi topu</td><td></td></tr>
<tr><td>48. İstihkam Taburu</td><td></td></tr>
<tr><td>17. ve 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölükleri</td><td></td></tr>
<tr><td>6. Tümen cephane kolları</td><td></td></tr>
<tr><td>4 Adet 4,7 pusluk top</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">Donanmanın silahlı Comet, Şeytan ve Sumana gemileri</td></tr>
<tr><td colspan="3">Önce 2 tayyare, sonra 2 tayyare daha. Paketli 2 telsiz telgraf aleti (Bunlardan birisi Blosse Lynch gemisinde bulunacak)</td></tr>
</table>

Kût işgal edilince Amare'deki arabalı bir telsiz telgraf aleti hemen o kasabaya gönderilecek.
3- Nehrin iki tarafındaki kabileler ile yakınlık kurulması konusunda Siyasî İşler Yardımcısı Yüzbaşı Leachman size yardıma görevlidir.

* 6. Tümene ait olup geçici olarak Karun'da bulunan 12. Tümene katılmıştı (Yazar).

O, kabilelerin durum ve hareketleri, onlarla münasebette bulunmak için başvurulması gerekli tedbirler hakkında sizi aydınlatacaktır.

Siz ilerledikçe uzatılacak sürekli telgraf hatlarının kurulması ve korunması gerekecektir.

4- Amare ile Kût menzil hattı üzerinde erzak ve diğer depolar için ne kadar sağlamlaştırılmış menzil noktalarına gerek vardır. Bunların miktarı ile yerlerini orduya bir raporla bildiriniz.

Başlangıçta bu menzil noktaları sizin kıtalarınız tarafından korunacaktır.

Ale'l-Garbî ve Şeyh Sa'd'daki savunma mevzilerine gerekli talimat verilmiştir*.

Bu çeşit mevzilere gerekli malzemenin, tümeninizle birlikte bulundurulması hakkında lazım olan önlemler alınmalıdır ki, böyle malzeme için Amare'ye kadar gitmek zahmetinden kurtulmuş olunsun.

5- Şeyh Sa'd'daki 2 Tugayın (bir tabur eksik) toplanması projesi daha önce hazırlanmıştır. O konu 23 Ağustos konferansında belirtilmiştir**. Bu proje konferansın değiştirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesinden sonra uygulama alanına konulacaktır.

Kûtü'l-Amare'ye karşı yapılacak ileri harekete dair ayrıntılar tarafınızdan sağlanacak ve aşağıdaki noktalar hakkında bilgiler verilecektir.

a) es-Sinn mevziine taarruz Kûtü'l-Amare'nin işgali için teklif edilecek düzenleme ve tedbirler.

b) Makinelerin özelliklerine göre tayyare keşifleri için Hava Filo Kumandanlığına verilecek talimat.

Mesela Şeyh Sa'd'daki mevziinizi takviye ve orada gerekli uçuş üsleri sağlanıncaya kadar Kûtü'l-Amare'ye karşı tayyare keşifleri yapılmayacaktır.

---

* Benim Simla'da bulunduğum sırada (Yazar).

** Şeyh Sa'd'da bu iki tugayın toplanması projesi, benim Simla'da olduğum zaman düzenlenmişti. Düşmanın etki alanı içerisinde olan bir yerde böyle bir toplanmaya onay vermiyordum. Ancak bunun için bir şey söylemedim. Amare'ye ulaştığımda bu projenin sakıncalı olduğunu bildirdim (Yazar).

6- Kûtü'l-Amare'nin işgali durumu son bulunca yerel şeyhlerin başkanıyla (Şeyhü'ş-şuyûh) temasa geçilecek ve yerel idareyi sağlamlaştırmak üzere tarafınızdan bir askerî görevli tayin edilecektir.

7- es-Sinn'de bulunduğu bildirilen set ve engelleri imha ve gereken diğer konularda kullanılmak üzere Teğmen Slater emrinde patlayıcı maddeler ve sairi taşıyan araçlar size gönderilecektir.

Ordu Kurmay Başkanı
Tümgeneral
Kemball

Kurna ve Amare ileri harekâtında olduğu gibi, yine hareketlerinde bağımsız bir kumandan oluyordum. Harekât planının hazırlanması da bana aitti.

Harekâtı kolaylaştırmak ve hızlandırmak üzere kuvvetimi aşağıdaki beş gruba ayırdım:

Birinci Grup- Kumandanı: General Delamain

16. Piyade Tugayı	*Yeşil Flama*
22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün yarısı	
1. İngiliz Seyyar Hastane Takımı	
1. Hint Seyyar Hastane Takımı	
34. Muhabere Bölüğünden bir takım	
İkinci Grup: Kumandanı: General Hoghton	
17. Piyade Tugayı	*Kırmızı Flama*
17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün yarısı	
1. İngiliz Seyyar Hastane Takımı	
1. Hint Seyyar Hastane Takımı	
34. Muhabere Bölüğünden bir takım	

Üçüncü Grup- Tümgeneral Fry	
18. Piyade Tugayı	*Sarı Flama*
22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün yarısı	
1. İngiliz Seyyar Sahra Hastane Takımı	
1. Hint Seyyar Sahra Hastanesi	
34. Muhabere Bölüğünden bir takım	
Dördüncü Grup- General Smith	
Tümen topçusu	*Mavi Flama*
17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün yarısı	
34. Tümen Muhabere Bölüğü	
Köprücü Treni	
48. İstihkâm Taburu	
Beşinci Grup- Kumandanı: Kıdemli Topçu Subayı	
Tümen cephane kolu	*Mavi ve beyaz flama*
Sahra hastanesi ve hastane gemisi	
İstihkam deposu ve tamir malzeme gemisi	

Tümen erzak kolu (daima nehir ulaşım araçları içinde bulunacak).

Mavi ve beyaz yuvarlak flama, gemilere binilir binilmez yukarıda belirtilen her grup kendisine ait flamayı dikecek.

En kıdemli deniz subayı Kaptan Mackenzie filoya kumanda edecektir.

Amare'ye gitmek üzere 25 Ağustos'ta Basra'da Julnar gemisine bindim. Hareket etmeden önce Sir John Nixon ile bir görüşmede bulundum. Ona hareket planımı Amare'den göndereceğimi

ve Şeyh Sa'd'a harekete hazır olduğum zamanı telgrafla bildireceğimi söyledim.

Sir John Nixon'a eğer Türkleri verilecek savaşta mağlup ve Kurna'da olduğu gibi bozguna uğratırsam, düşmanı Bağdat'a doğru takip edebileceğimi söyledim.

Türkler hiçbir direniş göstermeksizin durmadan kaçmaya devam ederlerse, o zaman Bağdat'a girmek sorumluluğunu üstlenebilirdim. Hükümetin Bağdat'a girilmesini niçin istemediğini anlıyordum. Çünkü böyle zayıf kuvvetlerle Bağdat'a girilirse, oranın geri alınması için Anadolu'dan toplanacak üstün Türk destek kuvvetleri karşısında geri çekilme zorunluluğu ortaya çıkacaktı.

Aldığım resmî talimat gayet açıktı. Görevim Nurettin Paşa'nın kuvvetlerini perişan ederek Kûtü'l-Amare'nin işgalinden ibaretti. Fakat bir kuvveti yok etmek, onu takip etmekle olur. Eğer Bağdat'ta düşman kuvvetlerinden hiçbir şey kalmadığını anlarsam kuvvetlerimin büyük kısmını Selmanipak mevziinde bırakarak yalnız bir tabur ve gambot filotillasıyla Bağdat'a gidip oradaki Avrupalı esir aileleri alarak dönerdim[58].

Sir John Nixon benden, Bağdat üzerine taarruza karar verildiği takdirde ordunun telgrafla haberdar edilmesini talep etti. Çünkü o, Bağdat'a girerken benimle beraber bulunmak niyetindeydi.

Siyasî İşler Müdürü Sir Percy Cox bana, Bağdat'a girmenin siyasî bakımdan İstanbul'a girmek kadar önemli ve etkili olacağını, bu olayın bütün Asya'ya yayılacağını söyledi*.

6. Tümendeki İngiliz taburlarının (Norfolk, Dorset ve Oxford taburları) eksikliklerini tamamlamaya ayrılan İngiliz yedek ve ihtiyat erlerini taşıyan Julnar gemisi saat 14.00'de hareket etti.

---

58 Bağdat'ta yabancı aileleri esir değil, aksine serbest, ancak hafif şekilde kontrol altında idi (TAOE).

* 25 Ağustos 1915 tarihli günlüğümden alınmıştır (Yazar).

28 Ağustos saat 7.30'da Amare sahiline ulaştık. Karargâhımda ileri hareket planını hazırlamaya başladım.

Tümenime katılan topçu kıtaları da yavaş yavaş geliyordu.

Ben yokken yapılan bir konferansta, tümenimden iki tugayın Şeyh Sa'd'da düşmanın etkili mesafesi içinde toplanması hakkında kararlaştırılan projenin sakıncalı olduğunu anladım.

Genel karargâha bu konuda hemen çektiğim bir telgrafta bütün tümenimin Ale'l-Garbî'de düşmanın etki alanı dışında yığılmasıyla zaman kazanılmasını ve sonra toplanmış tümen ile Şeyh Sa'd üzerine yürünülmesinin daha uygun olacağını, yakında göndereceğim harekât planında bu konunun açıklanacağını arz ettim.

Mecidiye gemisi kumandanı Yüzbaşı Cowley* P sınıfındaki gemilerin Ale'l-Garbî'nin 15 mil ilerisine gitmesine nehrin bu mevsimdeki halinin uygun olmadığına beni inandırdı. Cowley birkaç yıldan beri Basra ile Bağdat arasında işleyen Lynch Şirketi gemilerinden Mecidiye'ye kumanda etmekte olduğundan, verdiği bu bilgileri Genel Karargâha telgrafla bildirdim. Yararlanılabilecek gemilerle mavnaların tam bir listesini istedim. Amare hastanesinde 6. Tümenden 500 savaşçı er buldum.

Amare'de İngiliz kıtaları için 105, Hintli kıtaları için 129 günlük erzakla hayvanlar için 127 günlük yem vardı.

Simla'ya hareket ederken Tümen İdare Başkanı Annesley'e hükümet erzakından başka yerli halktan da büyük miktarda tahıl sağlanmasına son derece çalışmasını emretmiştim. Yerel kaynaklardan 30.000 maund** hububat, 40.000 maund arpa, 9.000 maund ot, 3.000 maund pirinç, 927 maund soğan, 1.156 maund yakacak buldum. Elimde yaklaşık olarak 6 aylık un ve 6 aylık arpa vardı***.

---

* Daha sonra Julnar vapurunda, Kût'a bana erzak getirmek için ablukayı yararken ölmüştür (Yazar).

** Bir maund 88 libre, 30.000 maund=1183 tondur (Yazar).

*** Bu emrin verilmesi konusunun ne kadar isabetli olduğu Kût savunmasında ortaya çıktı. Savunmanın sürmesi bu erzak ile mümkün oldu (Yazar).

2. Kısmın ekinde gösterilen harekât planımı, bazı görüş ve düşüncelerle birlikte 28 Ağustos öğleden sonra düzenledim.

Bu proje "Alman Taarruz Usulü" denilen ve Napolyon'un da strateji veya büyük ölçüde taktik harekâtında tercih ederek kullandığı taarruz usulü olup, bundan yüz sene önce nasılsa bugün de aynı değere sahip olan, değişmez strateji esas kurallarına dayanır.

Girişte bahsettiğim gibi Napolyon'un büyük bir çırağı olan Moltke'nin kabul ettiği aşağıdaki sistemdir:

> "Başkumandanlık sanatı, bir kısım kuvvetle düşmanı cephede oyalayıp bekletirken asıl kuvvetler ile düşmanın bir kanadını çevirerek kesin darbeyi indirmektir".

Alman Genelkurmayının bu strateji usulünü bir asır önce Napolyon uygulamıştı.

Moltke bu taarruz usulü sayesinde 1866'da Avusturyalılara, 1870'te Fransızlara karşı parlak başarılarını kazandı. 1870 savaş tecrübelerinden alınan dersler üzerine bu usul hâlâ Alman ve Fransız kurmayları tarafından takip edilmektedir.

Esas kural, düşmanın en zayıf noktasını mümkün olduğu kadar fazla ve üstün güçlerle vurmaktır. Bu kural, bütün strateji ve yüksek taktik durumlarında esas oluşturmalıdır.

Napolyon seferleri büyük bir dikkatle değerlendirilince Napolyon usulünün, asıl kuvvetleri savaş yerinde –strateji tabiriyle- ve savaş meydanında –taktik tabiriyle-; düşmanın en zayıf noktasına (duruma göre düşman kanatlarından birisine veya merkezine) yöneltmekten ibaret olduğu görülür.

Napolyon'un başarılarından 27'si, asıl kuvvetler ile düşman kanat ve gerisinin -doğal çekilme hattına en yakın olan kanadın- çevrildiğine, ancak iki galibiyet de zayıf nokta olarak düşman merkezinin seçildiğine örnek oluşturur.

19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlangıcındaki bütün kesin meydan savaşları, büyük kuvvetler için uygulanması kolay ve basit olan

kuşatma ve çevirme manevralarıyla kazanılmıştır. Örnekleri: Königgrätz, Gravelotte, Sedan ve Mukden.

Cepheyi yarmak usulünün başarısını yalnız hareket halinde bulunan orduların savaşlarında (büyük tesadüfî savaşlar) görüyoruz ki, burada aralıkları az paralel kollarla birleşik olarak hareket eden bir ordunun, Alman usulü üzere büyük aralıklarla ve geniş bir cephe ile ilerleyen diğer bir orduya çarpmasıyla meydana gelmiştir.

Eğer Napolyon, Büyük Frederick ve Moltke'nin seferleri dikkatle incelenip değerlendirilirse, strateji ve taktik harekâtında her üçünün de asıl kuvvetleri düşmanın en zayıf noktasına karşı kullandıkları sırrı hemen ortaya çıkar.

Bu zamanın savunma araçlarının mükemmelliği yönüyle, taktik bakış açısından müthiş bir topçu üstünlüğü olmadan düşman cephesine yöneltilecek taarruzda, cephenin yarılması çok fazla zorluk kazanmış ve başarı ihtimali azalmış, belki de hiç kalmamıştır.

Cephe taarruzu başarısızlığa uğrarsa taarruz edenler, iki kanattan kuşatılıp yok edilmek tehlikesine de maruz kalmış olur. Kuşatma veya çevirme taarruzları bugün en büyük başarı sebepleridir.

Sefer Nizamnamemizde [Birinci kısım, 1909 (tekrar basımı 1914) 102. kısımda] bu konuda şu paragraf vardır:

> "Kesin darbenin düşmanın kanatlarından birisine yöneltilmesi tavsiye edilir. Bu kanat, duruma göre açılmadan önce veya sonra seçilir. Savaş planı düşmanın bir veya iki kanadını kuşatmaya yönelikse o zaman ateşin etkisinin gelişmesi kolaylaşmış olur".

Son yıllarda büyük rütbeli subayların, düşmanın her iki kanadını kuşatma öğütlerinde bulunmaları dikkatimi çekti. Fakat bunun için düşmana karşı baskın bir sayı üstünlüğüne sahip olunması gereklidir. Örnek: Napolyon'un Ulm veya Moltke'nin

Sedan'da MacMahon'a karşı harekâtı gibi. Aksi takdirde iki kanadın kuşatmasına kalkışmak bizzat zafiyete düşmeye sebep olur ve kuvvetlerin tasarrufu kuralını ihlal eder.

Napolyon'un iki kanat kuşatmasına dair yalnız bir örneği vardır: O da Ulm.

1913'te verdiğim bir konferansın ardından işbaşında bulunan generallerimizden birisinin bana söylediği şu sözleri hatırlıyorum: "Fakat Wellington, Vittoria'da Fransızların iki kanadını kuşattı". Buna verdiğim cevap şöyleydi: "Kral Joseph gibi işinin ehli olmayan bir kumandana karşı böyle bir hareket olabilir, fakat Wellington'un karşısında Napolyon, Massèna veya Marmont bulunsaydı, o zaman Wellington böyle bir tecrübeye cesaret edemezdi. Bununla birlikte Wellington'un Vittoria savaşı gerçekte sadece bir cephe taarruzu idi. Buna şüphesiz ne bir kuşatma, ne de bir çevirme taarruzu denirdi".

Defalarca tekrar edildiği üzere çevirme manevrasında büyük tehlike bulunduğundan tedbirli Moltke, Napolyon'un tercih etmiş olduğu çevirme taarruzu yerine, nispeten daha az tehlikeli olan çevirme (düşman kanatlarını aşırma) hareketini tercih ederdi.

Kuşatma sonuçları, büyük çevirme manevrası sonuçlarına göre azdır.

Napolyon, çevirme manevrasının tehlike ve sakıncalarından bahsedenlere şu cevabı vermişti: *"Tehlikeden korkan kâğıt oynamaz"*.

Çevirme manevrasıyla görevlendirilen kuvvetle diğer kuvvet arasındaki açıklık tehlikeye yol açacak derecede geniş ise, Napolyon tarzında orta halli bir kuvvet çıkarılmasıyla bu boşluk kapatılır. Meselâ: Jena'da çevirme manevrasıyla görevlendirilen Napolyon kuvvetleriyle Davoust Kolordusu arasındaki boşluk Bernadotte Kolordusuyla kapatılmıştı. Napolyon kuvvetleriyle Davoust arasında 14 millik (22,5 km) bir açıklık vardı.

Bu açıklık, bağımsız olarak hareket eden, meselâ; bir tümen veya kolordu gibi birlikler, kural olarak sahra topu etki menzilini 5.000 yarda veya 3 mil (yaklaşık 5 km) mesafeyi geçmemelidir.

Orduda bu açıklık ağır top menzili kadar olmalıdır. Bir ordusu ile (asgari kuvvet olarak) düşmanı cepheden oyalamaya, diğer iki ordusuyla (asıl kuvvetler olarak) çevirme manevrasıyla görevlendirilen ordular grubunda açıklık, durumuna, kıtaların talim ve eğitim derecesine, düşmanın savaş değerine göre 1-2 kısa yürüyüş mesafesi olarak düzenlenir.

Napolyon seferlerinin değerlendirilmesinde, durum ve şartlar çevirme manevrasına ihtiyaç oluşturduğu zaman asıl amaç olan manevranın yapılması için Napolyon'un kabul ettiği düzenleme ve harekâtın incelenmesi çok yararlıdır*.

Almanlar basit bir şekilde Napolyon'u taklit ettiler. Ancak Fransız generallerinin büyük kısmı, son yıllarda asıl kuvvetleriyle düşmanın merkezine taarruz edilmesine (yarma harekâtının uygulanmasına) taraftar göründüler. İlginç olan şu ki, ben 1905'te Paris'te askerî ateşe iken birçokları, hatta Harp Okulu bile yukarıda genel şekliyle anlatılan manevrayı *"Napolyon'un önemsediği"* diye kabul ediyorlardı! Şüphesiz bu manasız bir şeydi.

Napolyon savaşlarında merkeze taarruz için ancak şu örnek vardır: Austerlitz, Ratisbon diğer başarıların tamamı düşmanın yan ve gerilerini çevirmek veya kuşatmakla kazanılmıştır**.

Fransız generallerinin düşman merkezine karşı taarruza rağbetleri ile birlikte genel olarak söylenecek olursa, önceden hazırlanmış bir taarruz planları da yoktu. Onlar düşmanın zayıf noktasını keşfetmek için savaşın başlamasını bekler ve bu zayıf noktanın düşman cephesinin merkezinde olmasına büyük bir temayül gösterirlerdi.

Bu tarz hareket tereddüt ve gerilemeyle sonuçlanacak olmakla birlikte, zamanla savaş cephelerinin uzaması, ani savaşların uygulanma imkanlarını mümkün olmaktan çıkarır.

---

* Napolyon'un Bavetzen, Vagram ve Austerlitz savaşlarıdır (Yazar).

** Bordino, Napolyon'un eşit kuvvette bulunan düşmana karşı yaptığı kuşatma hareketine bir örnektir. İkinci bir örnek oluşturan Lonzen savaşı bir tesadüfi savaş idi (Yazar).

Halbuki yapılacak bir manevra, önce düşünülüp hazırlanan bir plana uygun olarak yapılırsa buna engel olmak için düşmanın yapabileceği girişimler de düşünülmüş, buna göre önlemler alınıp düzenlemeler yapılmış olur. Çeşitli gruplar veya yürüyüş kolları kendilerine tahsis edilen hedeflere tereddütsüz ilerlemiş, asıl kuvvetlerin yöneleceği düşman kanatları da keşfedilmiş ve incelenmiş olmalıdır.

Bazı yerlerin zabtı, yarar sağlaması şöyle dursun, bu durum daha uygun bir mevzie çekilmesi için düşmana gerekli zamanı kazandırmış olur.

Uzun uzadıya bu konuda açıklamada bulunmaktan amacım, harekâtımı niçin önceden hazırlanmış bir plana uygun olarak yapmaya kalkıştığımı askeriye mensuplarına anlatmaktır.

Düşman, düzenlendiğim planı bozmak için ne şekilde hareket edebilir?

Günlüğümde düşmanın yapabileceği çeşitli ihtimaller kayıtlıdır. İlk hedef es-Sinn mevziinde Nurettin Paşa'nın mağlup edilmesi, sonra Kûtü'l-Amare'nin zabtıydı. Düşmanın yapabileceği harekât şu şekilde olabilirdi:

a) İki zayıf tümene sahip olan Nurettin Paşa'nın taarruza kadar, Musul'dan gelecek bir tümen ile takviye edilmesi muhtemeldir. Türk kuvvetlerinin Musul'dan Bağdat'a ulaştığına dair kuvvetli söylentiler var.

Bu durumda Nurettin Paşa'nın kuvveti muhtemelen benim kuvvetlerime eşit olacak; topçu bakımından ben Nurettin Paşa'ya karşı üstün isem de Nurettin Paşa'nın mevziinin çok kuvvetli olduğu söyleniyor (Nitekim bunun doğru olduğu ortaya çıktı).

b) Nurettin Paşa muhtemelen benim yaklaşmam üzerine mevzii terk ve Bağdat'ı savunmak üzere Selmanipak mevziine çekilir. Fakat geceli gündüzlü es-Sinn mevziinde yığınak ile uğraşıldığından bu ihtimal olamazdı.

Nakliye araçlarının kıtlığı dolayısıyla, taarruzda en büyük başarı sebebi olan hız asıl kuralının burada sağlanması mümkün değildir. Hız sayesinde baskın da mümkündür.

Kara ve nehir nakliyatındaki eksik ve zorluklar dolayısıyla ileri harekâtı Dicle boyunca kademe kademe yapmaya mecbur oluyorduk. Bu yüzden birçok gecikme meydana geliyordu.

Eğer Nurettin Paşa benim yaklaşmamla çekilecek olursa – hava araçlarım bunu bana hemen haber verecekti-, "B" kolunu (18. Tugay ile bir miktar top) filotillaya yükleyerek düşman kuvvetlerinin bir kısmını, meselâ; artçılarını yakalayıp yok etmek için ileri sürmeye karar verdim.

Bu esnada daha fazla kuvvet sevk edemezdim. Çünkü yeterli derecede gemilerim yoktu. Fakat eğer bu girişimim sonuçsuz kalırsa Kût'a dönerek orayı sağlamlaştıracaktım. Çünkü Hindistan'dan gelen emirler, buradan daha ileriye gitmemeyi içeriyordu".

c). Nurettin Paşa çok miktarda takviye kıtaları alır ve kuvvetine güvenip bize karşı ilerleyerek tesadüfî savaş yapılmasına kalkarsa, o zaman ben de saldırı savunmasında kalırım."

Napolyon, böyle bir savaş için tıpkı taarruzda olduğu gibi kuvvetini tasarruf eder, ana kısmıyla seçilmiş noktaya hareket usulünü uygulardı. Az kuvvet, düşmanın ana kısmına giden en önemli yaklaşma yolu üzerinde –mümkünse bir doğal engel gerisinde- kuvvetli tahkim edilmiş bir mevzide mutlak savunmada kalır, bu mevzi bütün tahkim araçları ile –sahra tahkimatı ve müstahkem köyler vs.- takviye edilir. Kural olarak bu tahkimat şebekesi savunma mevziinin cephesinde ileri mevziler gibi bir perde hattı oluşturmalıdır. Topçunun ana kısmı savunma şiddetini arttırmak üzere bu az kuvvete katılır. Süvari kuvvetleriyle birlikte asıl kuvvetler dış kanatlarda bulundurulur.

Taktiğe ait kuralları bilen bir düşmanın geri çekilme hattı veya kavuşma hattıma en yakın kanadı tehdit etmesi doğal olduğundan, düşmanın bir kuşatma taarruzuna karşı kullanmak üzere, tıpkı taarruzda olduğu gibi, asıl kuvvetlerimi çekilme hattı

veya kavuşma hattımın dayandığı kanat haricinde gizleyeceğim. Bulunduğum durumda bir kanadım daima Dicle'ye dayanmış olduğundan düşmanın taarruzu halinde kuşatma için seçeceği kanat şüphesiz ki dış kanattır.

Az kuvvetlerime karşı ilerleyen düşman kolbaşılarıyla savaşa başlar başlamaz, asıl kuvvetlerimi kural olarak düşmanın yanına karşı yöneltecektim. Bu manevra Alman kuşatma taarruzuna karşı tek çaredir.

Düşman kuşatma kolunun, doğal çekilme hattına uzak olan kanadımıza taarruzda bulunması bile çok öneme sahip değildir. Çünkü asıl kuvvetlerimizin taarruz yapılan kanadına karşı ilerlemesi, düşmanın bütün taarruz harekâtını derhal kesintiye uğratır ve olağanüstü korku ve tereddüde, belki de düşmanın kaçmasına sebep olurdu.

1 Aralık 1915'te Ümmü't-Tubl artçı savaşında bu usulü bilfiil uyguladığımı bu kitapta göreceksiniz. Ümmü't-Tubl'da Türkler tarafından yakalandığım zaman, hemen bir savunma savaşına mecbur kaldım. Süvari kıtaları ve topçusundan oluşan tugay ile topçu ateşi korumasında olarak, taarruz edenlerin kanadına bir karşı taarruz yapılması için yukarıda zikredilen önlemleri alınca düşman duraklama ve tereddüde düşerek geri çekildi. Bunun üzerine ben de savaşı keserek düzgün bir şekilde çekilmeye başladım[59].

Bugünkü yeni keşif araçları ve tayyareler dolayısıyla baskın yapılması doğal olarak daha zor hâle gelmiştir. Fakat küçük kuvvetlerin -40.000-50.000 kişilik- gece yürüyüşleri vasıtasıyla böyle bir baskın yapması mümkündür. Hatta ordu gruplarıyla bile hareket edildiği zaman baskın yapılması tasavvurun üzerinde

---

[59] Delabha (Ümmü't-Tubl) her iki tarafın bütün kuvvetleri arasında meydana gelmiş bir savaş olup artçı savaşı olmaktan ziyade bir "tesadüfi savaş" idi. Burada açıklandığı şekilde Osmanlı takip kuvvetleri geri çekilmedi, aksine taarruzuna devam etti (TAOE).

mümkündür. Buna örnek: 1914'te az Alman kuvvetleri Alsace-Lorraine'deki müstahkem mevzileri işgal ettiği sırada, asıl kuvvetleri Belçika'dan Fransa içlerine doğru yapılan stratejik çevirme harekâtıdır.

Bütün kuvvetim için gereken kara nakliye araçlarını Sir John Nixon'un tedarik edemeyeceği anlaşılıyordu. Nakliye araçlarımı teftiş ettiğim esnada özellikle "B" kolunun tamamıyla kara nakliye araçlarından mahrum olduğunu gördüm.

Bir sefer kuvvetinin kara nakliye araçları yeterli derecede olmazsa çok büyük tehlikelere maruz kalabilir. İşte burada üç piyade tugayından birisi, nakliye araçları yokluğundan dolayı daha önce olduğu gibi sahile bağlı kaldı. O tugay, nehirden ve gemilerden 3-4 mil (yaklaşık 5-6,5 km)den fazla uzaklaşamıyordu. Bu durum bana Wellington'un 1808'de Lort Castlereagh'e gönderdiği protesto mektubunu hatırlattı. O tarihte Fransızların Portekiz'den çıkarılmasına yardım etmek için Wellington kumandasında, benim kuvvetimden daha az bir İngiliz kuvveti, Mondego limanına çıkarılmıştı. Wellington protesto mektubunda şu sözleri yazmıştı: *"Mıntıkadaki harekât dikkatinizi ciddi bir şekilde çekmelidir. Zira ordunun mevcudu mıntıkaya bağlıdır. Fakat bu harekâtı düzenleyen kişiler masalarının dışında bir iş yapmaya muktedir değillerdir.*

Hayvan yokluğundan dolayı Spencer toplarını geriye bırakmağa mecbur kalacağım. İrlanda Komiserliği'nin beygirleri olmasaydı, kendim bile geride kalacaktım. Bundan sonra toplarını çekecek araçlara sahip olmayan bir sefer kuvvetinin Avrupa'nın herhangi bir tarafına sevk edilmesine razı olmayınız".

İngilizler'in deniz aşırı yerlere nakil araçları olmadan sefer kuvvetleri sevk etmeleri Yedi Yıl Savaşları'nda ve daha önce bir âdet haline gelmiş, bu güne kadar da devam etmiştir.

Ben bu alışkanlığın sebeplerini, İngiliz Sefer Kuvvetlerinin çoğunlukla, müstesna ve özel görevlerle görevlendirilmiş olmasına bağlıyorum. Çünkü Sefer Kuvvetlerinin görevleri Hindistan'ın batısında bazı adaların ele geçirilmesinden, Güney ve Kuzey

Amerika'da bazı şehirlerin zaptı ve yakılmasından ibaretti. Bu nedenle böyle görevlerde ülke dahilinde yürüyüş gerçekleştirilmeyecek ve manevraya ihtiyaç duyulmayacaktı.

Eski seferlerde kıtalar donanma ile sahile gelir, bir çıkarma yapılır, sahilde düşman uzaklaştırılır veya şehre hücum edilir, liman zapt edilir ve iskele hücumla alınırdı. Eğer teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanırsa kıtalar tekrar gemilere biner ve amiral ile general birbirini suçlamaya kalkışırdı.

Bir yerde başarılı olamayıp gemilere binen kıtalar, başka bir tarafa akına giderlerdi. Mesela: Porto Riko, Havana, Buenos Aires gibi.

Askerî tarih olayları, hükümet dairelerinin askerî harekâtta çok fazla cimriliğe düştüklerini gösteriyor. Muhtemelen o dairelerin başka bir meziyet ve hüni yoktu. Çünkü bunlar gerçek tasarrufun kıtalar için gerekli araçların tamamlanmasından ibaret olduğunu unutuyorlardı.

Ben öyle sanıyorum ki, bu savaşta asıl harekât yeri olan Fransız cephesinde, İngiliz askerî tarihinde ilk defa olarak nakil araçları ihmal edilmedi ve az zamanda, bu konuda avuçlar dolusu para harcandı.

Kurna-Amare harekâtından beri çalışan kurmaylarım değişti.

Kurmay Başkanım Albay Gamble yazım üzerine Tugay Kumandanlığına terfi etti. Onun yerine Albay Evans* geçti. Kurna-Amare harekâtında Üçüncü Kurmay Subayı olan Yüzbaşı Peel bu defa İkinci Kurmay oldu.

Oxford ve Bucks Hafif Piyade Alayından Yüzbaşı Morland da Üçüncü Kurmaylığa atandı.

Ordu Kumandan Yardımcılığı Vekili Binbaşı Davie görevinde bırakıldı. Kaymakam Chitty, Ordu Genel Karargâh Kumandan Yardımcısı oldu.

---

* O, bu zamana kadar Tümen İstihkam Kumandanıydı (Yazar)

Sağlık durumundan dolayı emekliye ayrılan Yüzbaşı Stapleton'un yerine Binbaşı Gilchrist (18. Tugayın Kurmay Yüzbaşısı) Ordu Genel Karargâh Kumandan Yardımcılığı Vekilliğine tayin edilmişti.

Ordu İaşe ve Nakliyat Müdür Yardımcısı Annesley, yalnız Ordu İaşe Müdür Yardımcılığında ve Albay Hehir Ordu Sağlık İşleri Müdür Yardımcılığında bırakıldılar.

Albay Hehir'e Binbaşı Brown Mason yardımcı tayin edildi. Yüzbaşı Begg, Ordu Mühimmat ve Techizat Müdür Yardımcısı Vekilliğinde bırakıldı. Binbaşı Forbes, Ordu Nakliyat Müdür Yardımcılığına atandı.

Bir kuvvetin yürüyüşünü düzenlemek, kurmayların önemli görevlerindendir.

Fakat kısmen nehirden ve kısmen karadan hareket eden kıtaların harekâtını karıştırmak ve yönetmek kurmay için daha önemli bir görevdir. Gerek kara ve gerekse deniz araçlarının eksikliğini daha önce göstermiştim. Bu durum eski zaman hikâyelerindeki samansız tuğla yapmak meselesi kadar güçtür.

İklimin sağlığa son derece zararlı olması, teşkilat ve sağlık tedbirlerine fazla önem verilmesini gerektiriyordu.

Nurettin Paşa gibi şöhret sahibi bir kumandanın müstahkem bir mevziine taarruzda, birçok kurbanın verilmesi doğal olduğundan bu önem daha fazla artıyordu.

Albay Hehir'in sağlık konularında tecrübe ve bilgisi bence denenmişti. O sağlam bir fikre sahip olup, savaşan kuvvet için yalnız sedyeci erlerin çabalarıyla yetinmeyip, seyyar hastanelere yardım için erzak ve nakliye kollarının arabalarından da yararlanıyordu. Fakat talep boş, elde edilmesi imkansızdı. Şüphesiz çölde buzlu şampanya en etkili ilaçtır. Fakat Fransa'nın kuzeyinde olduğu gibi hastalar için gereken her şeyi hazırlamaya ve tamamlaya kalkışılırsa o zaman sefer kuvvetlerinin Basra veya Kurna'nın daha ilerisine sevki mümkün olamazdı.

Kûtü'l-Amare'yi zapt etmek için kıtalar talep ettiğim zaman, Sir John Nixon bana: "Ayağını yorganına göre uzat!" cevabını verdi.

13 bin kişilik küçük ordumun teşkilatını, iaşesini, erlerin ve hayvanların yiyecekleri miktarını, hastalar ve yaralılara tahsis edilecek arabaların miktarını, erler ve topların cephanelerinin tamamlanmasını, düşmanı yenmek, mümkünse yok etmek için düzenlediğim planı en küçük ayrıntısına kadar düşündüm.

Kendi memleketimde çalıştığım gibi burada da strateji ve yüksek taktik meseleleriyle bizzat meşgul oldum. Kurmaylarım emirlerimi ve kararlarımı harekât emirleri şekline sokuyorlardı. Fakat harekâtımın başarısı, emrim altındaki Ordu Genel Karargâh Kumandan Yardımcısıyla emrindekilerin, Karargâh Kumandanının, Ordu İaşe Müdür Yardımcısının, Levazım Başkanının ve Ordu Sağlık İşleri Müdür Yardımcısının (Baştabibin) taktik ve strateji kararlarım gibi kendilerine düşen görevleri iyi bir şekilde hazırlama ve yerine getirmelerine bağlı bulunuyor.

Karargâh ve kurmaylarımın mesaisi Kûtü'l-Amare'ye, daha sonra Bağdat civarına kadar ileri harekâtımı güvene aldığı gibi daha sonra da Basra'dan 390 mil (627 km) uzakta Kût'u beş ay tutabilmemi mümkün kıldı. Onların harcadıkları çaba bence anılmaya ve takdire değer.

Benim tugay kumandanlarım şu kişilerden ibarettir:

16. Tugay Kumandanı General Delamain, Hindistan ordusundan
17. Tugay Kumandanı General Hoghton*
18. Tugay Kumandanı General Fry, Hindistan ordusundan
6. Tümen Topçu Kumandanı General Smith

---

* Bu kişinin yerine 17. Tugay Kumandanı Albay Ganble geçmişti. [Gambel, benim Kurmay Başkanım iken resmî yazım üzerine 17. Tugay Kumandanlığına tayin edilmiş ve Amare'de yokluğum sırasında sağlık sebeplerinden dolayı emekli edilmişti] (Yazar).

Tümen İstihkam Kumandanı Binbaşı Winsloe (Kurna-Amare harekâtında da aynı görevi yapmıştı)
6. Tümen birliklerinin kumandanları şunlardır:
16. Tugay
2. Dorset Alayı Kumandanı Binbaşı Radcliffe
20. Pencaplılar Alayı Kumandanı Binbaşı St. John
104. Wellesleys Nişancı Alayı Kumandanı Kaymakam Clery
117. Mahrattalar Alayı Kumandanı Kaymakam MacGeorge
17. Tugay
1. Oxford ve Bucks Hafif Piyade Alayı Kumandanı Kaymakam Lethbridge
22. Pencaplılar Alayı Kumandanı Kaymakam Blois-Johnsonn
103. Maharatta Hafif Piyade Alayı Kumandanı Kaymakam Brown
119. Piyade Alayı Kumandanı Kaymakam Darley
18. Tugay
2. Norfolk Alayı Kumandanı Binbaşı Lodge
7. Racput Alayı Kumandanı Kaymakam Parr
119. Mahrata Hafif Piyade Alayı Kumandanı Kaymakam Frazer
120. Racput Piyade Alayı Kumandanı Kaymakam Codrington
10. Topçu Tugayı Kumandanı Kaymakam Cleeve
63. Batarya Kumandanı Binbaşı Smith
76. Batarya Kumandanı Kaymakam Nevinson
82. Batarya Kumandanı Kaymakam Binbaşı Maule
7. Hariyana Mızraklı Alayı Kumandanı Binbaşı Carnegy
16. Süvari Alayı Kumandanı Binbaşı Mears

. Kuvvetlerin tasarrufu temel kuralına uygun olarak birliklerin eksikliklerini tamamlamaya çalıştım. Meselâ; Ammâre'ye gelir gelmez oradaki nekahethaneyi ansızın teftiş ettim. Bu gibi kurumlar sıkı ve sürekli nezaret ve denetim altında bulunmazsa suiistimallere çok müsaittir.

Bundan dolayı böyle kurumlara sert ve faal bir askerî kumandan tayin edilmeli, o da üstündeki kumandan tarafından daima teftiş olunmalıdır.

5 Eylül'de orada taburlarına derhal katılabilecek 300-400 asker -bir muharebenin dengesini değiştirmeye yeterli- buldum. Kıtalarına katılamayacak derecede zayıf, fakat silah kullanmaya gücü yeten erleri de Amare garnizonuna bıraktım. Burada yorucu görevler yoktu.

Amare'deki kıtalara el bombaları kullanması ve hava kuvvetlerine de topçu ateşini idare için gözlemcilik görevi talimi ve eğitimi verilmişti.

Ben birliklerin kumandanlarıyla şube müdürlerine, erlerden mümkün olduğu kadar tasarruf edilmesini emrettim.

Geri hizmetlerde kullanılacak her er ile savaş hattında bir tüfek eksilecekti. Tebligatımda mevki muhafızları ve geri hizmetleri için yeni iyileşmiş askerlerden yararlanılmasını bildirdim*. Bütün bu müfrezeler en az kuvvette olmalı, arazi ve tahkimattan tam bir maharetle yararlanarak zayıflıklarını telafi etmelidirler.

Nihayet Basra'daki Genel Karargâh, bana ikisi römorkör olmak üzere 11 gemi, 23 kayık ve mavna tahsis etti. Mavnaların yalnız beşi hayvanlar için örtülmüştü.

Diğer mavnaların ikisi kömür ve gaz, kalanları da top mavnalarıydı.

Gemilerden hastane gemisi olarak kabul edilen Musul gemisini Kurna-Amare takibinde Türklerden ganimet olarak almıştım. Binbaşı Winsloe'nin emrinde depo kabul edilen aşağıdaki 6 meheble (yerel kayık) vardır.

1. Meheble, kıtaların çıkarılması için rampa görevine

2. Meheble, menzil hattı üzerinde menzil noktalarına gerekli savunma malzemesi nakline

---

* Napolyon tarzı. Napolyon, askerî savaşlarında bu konuyu defalarca hatırlatırdı (Yazar).

3. Meheble, savunma mevzilerine veya kıtaların yerleştiği ordugâha gerekli diğer savunma malzemesine

4. Meheble, patlayıcı maddelere

5. ve 6. Mehebleler köprücü takımı malzemelerine tahsis edilmişlerdi.

Taburlara gerektiğinde su taşımak üzere buğday kayıkları katıldı. İpten tasarruf etmek için de bunlar dallarla örüldü.

6. Tümende 330 nakliye arabası ve 740 hayvanım vardı. Ana kuvvetlerimle yol dahilinde yapılacak geniş bir çevirme hareketini sağlamak için daha fazla nakliye aracı elde etmeye çaba harcadım. Bu amaçla Genel Karargâhtan deve satın almasını talep ettim. Fakat gelen develer ne yazık ki vahşi ve yüklenmeye uygun değildi. 1885 ve 1896-98 Nil seferlerindeki tecrübelerimden sonra bu durum beni şaşırttı.

Geniş ölçüde bir taarruz yapılması emrini aldığım için erler, teçhizat, kara ve deniz nakliye araçları konusunda büyük hazırlıklara ihtiyaç duyuluyordu.

Fakat bir stratejik taarruz için gerekli bütün araçlar eksikti. Böyle bir hareketin başarıyla taçlandırılması için önemli bir sayısal üstünlük gerekirken, kuvvetçe zayıf idim[60].

Savaşçı kıtaları ne bol miktarda destek kıtaları, ne cephane ve ne de erzak takip ediyordu. Taarruzda başarıya kefil olan hız temel kuralı, nakliye araçları yokluğundan dolayı mevcut değildi. Çünkü düşman memleketinden geçen gayet uzun menzil hattımız üzerindeki nakil işleri hiç derecesindeydi.

---

60 General Townshend'in burada şikayet ettiği noktalar hakkında dürüst bir hüküm verebilmek için Osmanlı Irak Kumandanının Kûtü'l-Amare önündeki kuvvetine bir göz gezdirmek gerekir.
Zikredilen kumandanlığın Eylül 1331/Eylül 1915 başlarındaki kuvveti 8.000 kadar savaşçı piyade ile yalnız 782 hayvandan ibaretti. Buna karşılık General Townshend'in 10.275 savaşçı piyadesi ve 330 nakliye arabasıyla 740 hayvanı vardı (TAOE).

Strateji taarruzlarında plan ne kadar mükemmel ve cesaretlice olursa olsun, son zaferi kazanıncaya kadar gerekli kaynaklar ve araçlar bol miktarda devam etmezse, taarruzun sonuçta başarısız kalacağını savaş tarihi bize gösteriyor.

Hannibal, İsveç Kralı XII. Şarl ve Napolyon'un 1812 harekâtı bu konuda bize açık örnekler oluşturur. Alman Kurmayının 1914'te Fransız ordularını imha ile Fransa'yı istila ve memleket içindeki dirençleri kırmak için kendi kuvvet ve araçlarını yanlış hesap ederek aldanmaları bir diğer örneği oluşturur.

Kuvvetlerin tasarrufu kuralı, ikinci derecedeki savaş yerine ayrılacak kuvvetlerin en az kuvvette olmalarını ve savunur bir durumda kalmalarını emreder.

Kitabımın başlarında söylediğim gibi Amare ve Nasıriye'yi aldıktan sonra bize düşen görev, Basra vilayetindeki mevkiimizi sağlamlaştırmak ve bunun için Amare, Nasıriye ve Ahvaz'da gayet kuvvetli ve müstahkem, ileri sürülmüş mevziler meydana getirerek buraları az kuvvetle tutmak, asıl kuvvetleri Basra'da müstahkem mevzide bulundurarak tehlikeye düşen ileri mevzilere hemen yardım etmeye hazır bulunmak ve bol nehir nakliye araçlarıyla donatmak fikrinde tekrar ısrarlıyım.

Ancak Gelibolu'da ve Fransa'da (asıl savaş yerinde) zafer sağlandıktan sonra Irak'ta stratejik taarruz uygundu.

Ordu Kurmay Başkanından 29 Ağustos tarihiyle aldığım bir telgrafta, es-Sinn'de düşman mağlup edildikten sonra durum Bağdat'a doğru takibi gerektirirse, bu konudaki tekliflerimin neler olacağı soruluyordu. Cevap olarak, Kurna'da galibiyetin ardından yaptığım gibi, deniz filosu ile düşmanı takip ederek çekilen müfrezeleri alıkoymaya ve nehirden uzaklaştırmaya çalışacağımı, tümenimle karadan takiplerde bulunacağımı bildirdim. Amacım kuvvetlerimi Selmanipak mevziinde* yerleştirip, keşifler

* Burası müstahkem olmayan Bağdat'ı tehdit ediyordu (Yazar).

sonucuna ve duruma göre hareket etmek ve Avrupalı aileleri alıp gelmek üzere beraberime muhtemelen bir taburla birkaç makineli tüfek alarak deniz filotillası ile Bağdat'a gitmekti. Ordu Kurmay Başkanından Amare güneyinde, Kal'atü's-Sâlih mevkiindeki taburun bir bölüğe indirilmesini ve kalan bölüklerle Amare garnizonunun oluşturulmasını talep ettim.

O tabur 12. Tümene mensup Gurkalar Alayındandı. İleri harekâtım sonuç verene kadar Amare ile Kût arasındaki menzil hattının emrime tabi bulunmasını teklif ettim.

18. Tugay daha bana katılmadı. Beraberimde yalnız o tugaya mensup Norfolk alayı vardı. Tugayın kalan kısımlarının da mümkün mertebe hızlıca tümene katılmasını arzu ettiğimi 31 Ağustos'ta Sir John Nixon'a özel bir şekilde yazdım. Nurettin Paşa'nın es-Sinn'de savunmayı kabul etmeyerek Selmanipak'e çekilmesi halinde onu takip ve oraya taarruz etmek için izin talep ettim.

Bütün memleket mukadderatının belirleneceği böyle nazik bir zamanda gereksiz yere bir erin ayrılması, savaş hattında bir silahın eksilmesi olacağından bahisle menzil hattı boyunca kuvvet dağıtılması meselesinde subayların dikkatlerini daima kuvvetlerin tasarrufu esas kuralına çekmekte olduğumu Ordu Kumandanına bildirdim. Her noktanın korunmasını en az kuvvete indirdim. Bu durum, o noktalardaki tahkimatın –içinde top ister bulunsun ister bulunmasın- kapalı, üstü örtülü, yan ve arka ateşlerinden korunmuş, atış alanı açık bir tarzda olmasını gerektiriyordu.

Bu tabyalarda tüfek başına 500 fişek, koruma kuvveti için üç aylık erzak ve su bulundurulacaktı. Bunlar hazırlandıktan sonra bu memleketin menzil hattı üzerindeki noktaların korunmasına birer takımın yeteceğini zannediyordum.

Askerin talim ve eğitimi için Amare'yi ikinci bir Ravalpindi'ye çevirdim. Kıtalar sağ sahildeki ovada bulunuyordu.

Bir sabah 17. Tugayın hücum tatbikatını teftiş ettim ve gördüklerimden çok memnun oldum.

Basra'dan gemiler gelir gelmez hareket edeceğimi söyledim. Amare'nin sıcaklık derecesi 110-117 (43-47°C) idi. Gündüz sıcak fazla ise de geceleri serindi. Yakında bir savaş için hareket edileceği haberiyle kıtalarda hastaların miktarı azaldı.

31 Ağustos'ta Ordu Kurmay Başkanlığına çektiğim bir telgrafta, bütün kuvvetimle Şeyh Sa'd'dan hareket ederek savaş için bir çevirme hareketi yapılması niyetinde olduğumdan, tümen nakliye katarının ilk kademesinin tamamen gönderilmesini ve ikinci nakliye kademesinin de alay ihtiyat cephanesiyle bir günlük erzakı yüklenmiş bulunmasına ihtiyaç olduğunu söyledim. Kıtalarımın yeterli derecede seyyar ve manevra yeteneğine sahip olması için isteklerim en az talepti.

Mevcut nakliye araçlarıma 450 yük, 300 koşum katırıyla 150 arabanın daha ilave edilmesini talep ettim.

Kayıklardaki erzakı boşaltmak için 300 Arap işçi sağlamasını Albay Annesley'e emrettim. Bu sıcak mevsimde uzun ve yorucu yürüyüş yapılmasına mecbur olan kıtalarımı korumaya mecburdum.

Menzil hattına kuvvet ayrılması hakkında tekliflerimin sonucu şu idi:

Bütün tümenimi savaş için elde toplu bulundurabilmek amacıyla Amare-Kût menzil hattı kısmı da 12. Tümene verilsin.

İleri harekette erzak kollarımı şu şekilde düzenledim:

Birinci kademe on günlük, ikinci kademe yirmi günlük, üçüncü kademe otuz günlük.

Harekâtın kolaylaştırılması ve hızlandırılması, kıtaların konaklaması vs. için önce gösterildiği üzere tümenin gruplara ayrılması emrini 1 Eylül'de tebliğ ederek kıtalara dağıttırdım.

Yüzde altı kaybın dikkate alınmasını ve her 40 hasta veya yaralı için bir sıhhiye subayı tabip tahsis etmesini Tümen Sağlık Müdürü Albay Hehir'e söyledim.

10. Sahra Topçu Tugayında top başına 600; dört pusluk, beş pusluk toplarla obüslerde top başına 300 topçu cephanesiyle, tüfek başına 300 mermi mevcuttu.

Kuvvetim yaklaşık olarak 10.275 savaşçı ile 30 toptan oluşuyordu. Bundan Amare'de kalacak Hants Yedek Taburu hariçti.

11 gemi ve 25 kayık geldi. Bunun üzerine kıtalarımın ileride toplanması için kuvvetlerimi 1 Eylül'de Ale'l-Garbî'ye hareket ettirmeye başladım. Ordu Karargâhı talep ettiğim nakliye araçlarının 15 gün gecikeceğini bildirdi. Halbuki karada savaşmak için ben en az aracı istemiştim.

Ordu Karargâhının, savaşın gemi küpeştesiyle kazanılmasını arzu etmesine şaşırdım.

Kurna-Amare harekâtında olduğu gibi bu sefer de yetersiz nakliye aracı ile çok zor bir harekât yapılmasıyla görevlendirilmiştim. Günlüğümün 2 Eylül'e ait kısmında şu paragrafları buldum:

> "Kûtü'l-Amare'ye ilerlemek için ne durumda bulunduğumu Ordu Karargâlında bilen yoktur. Ben Nurettin Paşa'nın yerinde olsaydım, İngiliz Kumandanının gemiler ve kayıklardan başka ulaşım aracı olmadığını casuslarımla öğrenir, nehrin 7-8 mil (11,5-13 km) açığında, içeride sağlam bir mevki tutardım. Başka bir şekilde ifade edilmek istenilirse, nehri takip ederek ilerleyecek bir düşmana karşı stratejik bir yan mevzii tutardım".

Bir birleşik kol oluşturulmasına çalışacağım. Nakliye araçları meselesinden şikayetle, 2 Eylül'de Basra'da Sir John Nixon'a aşağıdaki özel mektubu yazdım:

> "Planlarımı, bana ayrılan nehir ve kara araçlarına göre düzenlemeye mecbur kaldığımdan dolayı çok üzüntülüyüm. Kemball'ün bu sabah bana gönderdiği telgrafa göz atılsın. Birliklerimi en az sınıra indirdim. Fakat yine Lort Wolseley'in

1885 Nil seferindeki kuvvetinden fazla mevcuda sahibim. Siz bana son 30 yıl zarfında örneği görülmeyen çok güç bir savaş görevi verdiniz. Benim ne şekilde harekât yapacağımı kim belirleyebilir? Benim Bağdat'a girmem muhtemel, ancak belki nehir yoluyla değil*

Gemilerimizden başka, çok az kara nakliye araçlarına sahip olduğumuzu Nurettin Paşa'nın haber alma araçları ile öğrenmesi ve bizim nehri takiben ilerlememize karşı nehrin açığında bir yan mevzi alması muhtemeldir.

Ben Nurettin Paşa'nın yerinde olsam, bu şekilde hareket eder ve sizin generalinizi sonuç olarak zor durumda bırakırdım.

Ordu Kurmay Başkanının açıklamalarına gelince: Talep ettiğim nakliye araçlarından dolayı harekâtımın 15 gün gecikmesi gerekiyormuş! Kurmay Başkanının durumu gereği gibi ciddiyetle kabul etmediğini zannediyorum... Eğer yeterli derecede katırım olsa, düşmanı takip mümkün olur. Talep ettiğim miktarda katıra sahip olamadığımdan dolayı şimdi burada merkep kataı oluşturulmasına çalışıyorum. Şimdilik kıtalarımı Ale'l-Garbî'nin ilerisinde toplattırıyorum. Delamain örtü kıtamı oluşturuyor. O, şu anda Ale'l-Garbî'de sağ sahildedir. Ben de tümenimi o sahilde toplattırıyorum.

Düşmanın Şeyh Sa'd'daki karışık müfrezesi de sağ sahildedir**.

Şeyh Sa'd'a kadar sağ sahili takip edeceğim ve sonra sol sahile geçeceğim.

Şuayyibe savaşından sonra takip yapılamamasının nakliye araçları yokluğundan kaynaklanmış olduğunu unutmayınız. Aynı sebeplerden dolayı Nasıriye savaşının ardından da takip yapılamadı. Bunun sonucu Nasıriye'den kaçan 2.000 kişilik bir düşman kuvvetinin es-Sinn'deki Nurettin Paşa kıtalarına katıldığını söylemiştim".

---

* Bundan amacım nehirden uzak, uzun bir yürüyüş yapılmasına mecbur kalacağımı anlatmak idi (Yazar).

** Benim de arzum, Nurettin Paşa'ya sağ sahilden taarruz edeceğim zannını vermekti (Yazar).

3 Eylül'de Ale'l-Garbî'nin yaklaşık 9 mil (14,5 km) kuzeyinde telgraf tamir müfrezesi muhafızı olan 7. Mızraklı Hint Alayından bir bölükle yaklaşık 200 Türk süvarisi arasında bir çatışma meydana geldi. Süvariyi desteklemek üzere Delamain tarafından gönderilen 22. Pencaplılar Alayı Türkleri çekilmiş buldu.

Savaşçı kıtalarıma katılan ağır toplardan iki adet 4 pusluk ile 5 pusluk toplardan en azından ikisinin kara savaşına katılmasını arzu ettiğimden, bunların çekilmesi için gerekli 40 çift öküz ile 5 cephane arabasının gönderilmesini 3 Eylül'de Ordu Kurmay Başkanından telgrafla talep ettim.

Bu öküzlerin yirmi beşi Kurna'da, on altısı Amare'de idi. Kalan 39 öküzün de Basra'dan gönderilmesini istedim.

Ale'l-Garbî'den Amare'ye erzak için gönderilen son gemi kafilesi, talep ettiğim öküzleri getirdi.

2 Eylül'de aldığım telgrafta 12. Tümene mensup 30. Tugayın Amare ile Kûtü'l-Amare arasındaki menzil hatlarına tahsis edildiği ve şu kısımlara ayrıldığı bildiriliyordu:

Amare'de:	30. Tugay Karargâhı,
	4. Hants Alayının 1. Taburu
	24. Pencaplılar Alayının bir kısmı
Ale'l-Garbî'de:	24. Pencaplılar Alayının diğer kısmı
Kûtü'l-Amare'de:	76. Pencaplılar Alayı,
	7. Gurkalar Alayının 2. taburu.

Benim tavsiyem üzerine Kal'atü's-Salih şimdilik terk edildi.

21 Eylül'de Ale'l-Garbî'den ilerleyeceğimi hesap ederek 21 Eylül'de savaş vereceğim günlüğümde yazılıdır. Savaş gününden itibaren kırk günlük erzakım mevcut.

Ben 3 Eylül'de Ale'l-Garbî'de bulunan General Delamain'e çektiğim bir telgrafta, mümkün olduğu kadar orada çok miktarda erzak satın almasını ve Ordu Karargâhının katır verme konusun-

da son derece eli sıkı davranarak beni mahvetmek istediğinden, mümkünse yerli nakliye araçları tedarik etmeye çalışmasını bildirdim. Eksik olan katırım 300 kadardı. Delamain 100 deve, 100 öküz ve merkep (bunlar, eksik olan 300 katıra karşılık gelecekti) tedarik edebileceğini ve araba ile dolaşarak toplanmasına başladığını telgrafla bildirdi.

Delamain, es-Sinn civarında nehrin sol sahilindeki bataklığın, yerlilerin verdiği bilgilere göre doğru olduğunu ve sağ sahildeki derinliğinin 18 pus bulunduğunu bildiriyordu. Sol sahilde haritada gösterilen bataklığın kuru olduğu söyleniyordu. Bunun büyük topların hareketlerine uygun olduğu şüpheli. Nehirle bataklık arasında yalnız bir mil (1,6 km) kuru arazi varmış.

Bununla beraber bu bataklığın kararlaştırdığım kuşatma hareketime engel oluşturmayacağına inanıyordu.

Zira bu harekâta ağır topları katmıyordum. Tümen topçusu – ağır toplar da dahil- nehir sahilinde düşman mevziine cepheden taarruz edecek ve az kuvvetimi destekleyecekti.

Nurettin Paşa ile kuvvetine dair aşağıdaki bilgileri aldım:

23 Ağustos'a kadar olan istihbarat raporları, onun 7-8 bin piyade ile 3 bin Arap süvarisine sahip olduğunu ve es-Sinn mevziinde 18 topu bulunduğunu bildiriyorlardı. Haziran başlarından beri bu mevzi sağlamlaştırılmış ve Bağdat'tan getirdiği ray ve travers gibi malzeme ile takviye edilmiş, tahkimat arasındaki nehir kısmı da çeşitli engeller ile kapatılmış. 2 küçük vapur, 8 kayık mevcut olduğu, bunların zincirle bağlandığı ve içleri tuğla ve kum ile doldurulduğu tahmin ediliyor.

Bu set, seyre uygun akıntıda olup Dicle (es-Sinn) civarında, Basra'daki Şattü'l-Arab'ın iki misli genişliğindedir.

Sağ sahilde birbirinin gerisinde olan üç tahkimat hattı birbirine zikzaklarla ve örtülü yollarla bağlıdır. Sol sahilde yalnız bir tahkimat hattı mevcut olup sol kanadı da açıkmış[61].

---

[61] Söz konusu yolların her ikisi de doğal yollar idi (TAOE).

Arazi açık, genel olarak bozukluk yok ve Temmuz ayına kadar harekâta zorluklar getirir. Düşmanın tahkimat hattı gerisinde, bizim top menzilimiz dışında, her iki sahili birbirine bağlayan bir sal köprü vardı.

Düşmanın Selmanipak'te 500 askeri bulunduğu ve orada sağlam bir mevzi hazırladığı Bağdat'ta bulunan 15 topun Kûtü'l-Amare'ye tahsis edildiği de bildiriliyordu.

İstanbul'dan ve Halep'ten gönderilen takviye kıtalarının yolda bulunduğu söylentisi de dolaşıyordu. Haziran'da 2.000 Anadolu askeriyle bir Halep taburunun ulaştığı gibi, Cemal Paşa'nın iki kolordusunun da Suriye'den Bağdat'a nakledileceği bildiriliyordu.

Nurettin Paşa'nın 6 nehir vapuru ile 3 motorbotu mevcuttu. Kûtü'l-Amare'den Aziziye'ye güzel bir çöl yolu olduğu gibi Aziziye'den de Bağdat'a bir araba yolu vardı*.

6 Eylül'de Sir John Nixon'a aşağıdaki özel mektubu yazdım:

"Nurettin Paşa'nın takviye edildiği ve daha fazla topa sahip olduğu hissediliyor. Fakat hava araçlarım, düşman mevziini keşfedinceye kadar gerçek durumu anlayamayacağım.

Benim şahsî kanaatime göre Nurettin Paşa, ya kuvvetçe zayıftır, bu sebepten ilerleyemiyor ya da savaş ilminin cahilidir. Sebebini açıklayacağım:

Delamain Tugayı yapayalnız Ale'l-Garbî'ye kadar asla sokulmamalıydı. Bu bir hata idi. Çünkü o tugayın düşmana olan mesafesi tümenine olan mesafeden daha yakındı**.

Ben Nurettin Paşa'nın yerinde olsaydım Delamain'i mahvederdim.

---

* Fakat düşman her gün tahkimatla meşgul oluyordu. Türkler, köstebekler gibi çok mahirce ve luzlıca siper kazıyorlardı. Sol sahildeki mevzi, savaş günü oldukça kuvvetli idi (Yazar).

** Bu tugay 1915 Temmuz'unda ben Simla'ya gittiğim zaman gönderilmişti (Yazar).

Örtü kıtaları kural olarak iki kısa veya bir yürüyüş mesafesi ileride bulunurlar. Gemilerin seyrine uygun nehirlerde bu mesafe en fazla 20 mil olabilir.

Dönüşümde bu durumu gördüğüm zaman 17. Tugayı Delamain'e katıncaya kadar rahat edemedim. Felaketler bu çeşit strateji hatalarıyla meydana gelir. Zorunlu olan güçlükleri ve tehlikeyi yenmeye çalıştım. Fakat hiçbir zaman böyle bir hata yüklenerek kendimi tehlikeye sokmam.

Harekâtımın size ağır görüneceğinden korkuyorum. Fakat böyle harekât için gerekli araçlar ve malzeme eksik olursa bence bu gecikmelerin giderilmesi mümkün değildir.

Nurettin Paşa'nın 30 topu olduğunu sanmıyorum. Eğer bu doğru ise, çok gümbürtülü bir zaman geçireceğim. Benim hesabıma göre Nurettin Paşa'nın 18 topu var, fakat kuvvetinin daima artmakta olduğu haber veriliyor.

Eğer Nurettin Paşa yerinden oynamazsa benim onun yakasına yapışacağıma güvenebilirsiniz".

8 Eylül'de Sağlık Müdürü Hehir'in Amare Nekahethanesi'ni teftişi sonucunda 67 İngiliz, 110 savaşçı Hintli tümene dahil ettirildi. Kuvvetlerimin büyük kısmının Ale'l-Garbî'ye –orada kıtalarım tugay kademeleriyle gemiler içinde toplanacaktı- doğru yola koyulduklarını görünce ben de 10 Eylül'de karargâhımla Teğmen Cowley kumandasındaki Mecidiye gemisi ile kıtaları takip ettim ve 11 Eylül günü saat 11.00'de Ale'l-Garbî'ye ulaştık. Delamain, Gunfad'taki[62] karışık düşman müfrezesinin geri çekildiğini haber verdi.

Şimdi artık bütün kuvvetlerimi bilfiil Ale'l-Garbî'de yığıyordum. Yalnız 63. sahra bataryasıyla obüs bataryası Amare'de kalmıştı. Bunlar da gemiler ve mavnalarla nakledilerek Şeyh Sa'd'da

---

62 Ale'l-Garbî ile Şeyh Sa'd arasında bu isimde bir mevki ve köy yoktur. Büyük ihtimalle Beyt-i Kunfed isminden bozularak yazılmıştır. Gerçekte Süvari Tugayı o tarihlerde Kunfed ve Şüveyme civarlarında bulunuyordu (TAOE).

katılacaklardı. Ale'l-Garbî'de yaklaşık 11.000 savaşçı ile 30 top - yukarıda anılan iki batarya ile menzil hattına tayin edilen 12. Tümene mensup 30. Tugayın yarısı hariç- bulunuyordu.

Ben 30. Tugayın menzil hattındaki yarısını da savaşta kullanmak niyetindeydim.

Meydana gelecek savaş için emrimdeki kıtalar şu şekilde idi:

6. Tümen: (16., 17., 18. Tugaylar) Bu kuvveti daha sonra Albay Climo kumandasındaki 30. Tugayın yarısı takviye etti.

Tümene bağlı şu kıtalar:

7. Mızraklı (ve daha sonra 16. Süvari) Alayları.

12. Tümenin Maksim Bataryası.

10. Sahra Topçu Tugayı.

Tümen cephane kolları:

1/5 Hants Obüs Bataryası.

86. Ağır Batarya (5 pusluk) *Sallar üzerinde*

104. Ağır Batarya (4 pusluk) (Bir takım noksan). *Sallar üzerinde*

15 poundluk iki mevzi topu.

48. İstihkam Taburu.

34. Muhabere Bölüğü.

17. ve 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölükleri ve bir Köprücü takımı.

Projektör takımı.

Kolordu Muhabere Bölüğü.

1., 2., 106. Seyyar hastaneler.

19. Temizlik Hastanesi'nin iki takımı.

Motorlu mavnalar üzerinde 4 adet 4,7 pusluk top.

Comet, Şeytan, Sumana zırhlı gemileri (daha sonra iki deniz tayyaresi ile takviye edilmiştir).

2 Tayyare (Sonra iki tayyare daha).

2 Telsiz telgraf cihazı.

Yaklaşık olarak toplam 11.000 savaşçı.

Ale'l-Garbî'den itibaren tümenimi şu iki kolla hareket ettirmek niyetindeydim:
"A" kolu- (16. ve 17. Tugaylarla 2 sahra bataryasından oluşan) sağ sahildeki yolu takip edecek.

"B" kolu 18. Tugay ve Tümen Topçusu
Tümen cephane kolu
Tümen erzak kolu
Seyyar hastane
Gemiler içinde bulunacak

Ale'l-Garbî'de 11 Eylül'de ertesi günü Şeyh Sa'd istikametinde ilerlenmesi için emirlerimi bildirdim. 13 Eylül'de Comet gambotuyla, beraberimde filo kumandanı MacKenzie olduğu halde bir keşif hareketi yaptım. Karşılıklı ateşin ardından bir süvari kuvveti dört nala kaçtı. Gemimizdeki makineli tüfeklerimiz de kaçmasını kolaylaştırdı. Bizim yaklaşmamız üzerine Şeyh Sa'd'daki karışık düşman emniyet müfrezesi, es-Sinn'deki asıl kuvvetlerine katılmak üzere o mevkii terk etti. Bu sırada Musandak'a ulaşmış olan tümen orada bekletildi. Sıcaklık derecesi gölgede 110-116 (43-46°C) idi. Fakat yürüyüşü şafakla saat 8.30 arasında yaparak fazla kaybın önü alınıyordu. 12 Eylül'de 67 hasta vardı. Bunlardan 39'u İngiliz (kara kuvveti), 28'i de Hintli erlerdi.

13 Eylül'de 9'u Hintli, 25'i İngiliz olmak üzere 34 hasta vardı. Bu tarihten sonra hasta olmadı.

14 Eylül'de Binbaşı Reilly, Kût civarında es-Sinn mevzii üzerinde bir hava keşfi yaptı. O, 28 mil (Kût'un 3-4 mil ilerisine kadar) uzağı keşfettiğinden gidip gelme 56 mile uzadı. Bu keşifler sonucunda sağ sahildeki düşman ordugâh ve tahkimatının boş olduğu, görünmekte olan topçu mevzilerinde top bulunmadığı, fakat sol sahilde düşman ordugâhlarının ve irili ufaklı gemilerin varlığı anlaşıldı. Daha sonra topların gizlendiği ve tayyareler tara-

fından görünmemek için piyadelerin örtülü yerlere yerleştiği ortaya çıktı.

Bu bilgileri alır almaz düşmanın gizlenen toplarını keşif ve ortaya çıkarmak için diğer bir tayyare ile bir kısım filonun düşman üzerine gönderilmesini emrettim.

Keşfe giden filonun dönüşünde Filo Kumandanı, Nurettin Paşa kuvvetlerinin tamamen es-Sinn'de olduğuna inandığını bildirdi.

es-Sinn civarındaki sahil Araplarının, Siyasî İşler Yardımcısı Binbaşı Leachman'a verdikleri bilgilere göre Türklerin sol sahildeki mevzilerinin kuzey sınırında Süvade ve Süveyce bataklıkları arasında, boyun noktasının iki tarafında tahkimatla meşgul oldukları, daha 6 topla bir miktar süvarinin düşmana katıldığı anlaşılıyordu.

Sol sahildeki düşman kanadı istikametinde büyük yürüyüş kolları görüldüğü de bildiriliyordu. Halbuki bu kanadı asıl kuvvetlerim ile çevirecek ve bu yönden düşmana taarruz edecektim.

15 Eylül'de düşman mevziinden 8 mil (13 km.ye yakın) bir mesafede bulunan Ebû Rummane'ye doğru yürüyüşe devam ettim.

63. sahra ve obüs bataryalarıyla kalan erzakın Amare'ye gelmesini beklerken bu mevkide duraklamaya mecbur oldum. Bunların getirilmesi için bütün gemilerimin geri gönderilmesi zorunlu olduğundan 25 Eylül'e kadar harekâtım durdu. Zira gemilerimin son kafilesi 25 Eylül gecesi dönebilecekti.

Bu meseleye canım çok sıkıldı. Olağanüstü gecikmelere sebep olan bu durum, bana verilen kayıkların çok azının döşemeli ve örtülü olmasından ileri geliyordu.

Düşman tahkimata çok çalışıyor ve günden güne kuvvetleniyordu. Aldığım bilgilerde Nurettin Paşa'nın sol kanat bitimini de sağlamlaştırdığı bildiriliyordu. Düşmanın kuzey kanadındaki bataklık benim için ciddi endişelere sebep oluyordu. Tümen, Ebû Rummane'ye ulaşınca sağ sahilde ordugâh kurdu. Suyun derinli-

ği sebebiyle gemiler ancak bu sahile yanaşabiliyorlardı. Böyle bir zorunluluk olmasaydı, sol sahile geçerdim. Çünkü savaştan önce sol sahilde bulunmak gerekliydi.

Bu mesele hakkında Binbaşı Reilly ile görüşerek bir hava keşfi yapılmasını talep ettim. Aynı zamanda iki bataklık arasındaki kuru arazinin uzunluğunu ve burada yapıldığı söylenilen tahkimatın durumunu araştırmak için süvari keşif kolu gönderdim. Çok cesur ve mahir bir subay olan Binbaşı Reilly, Şeyh Sa'd'dan mükemmel keşifler yaptı. Türk asıl kuvvetlerinin sağ sahilde olmayıp sol sahilde olduğunu ve nehrin sahilinden itibaren kuzeybatı yönüne uzanan mükemmel bir yığınak zinciri meydana getirildiğini ortaya çıkardı.

Nurettin Paşa'nın sağ sahildeki zayıf kuvvetleri, eski bir kanal boyunca yaklaşık iki buçuk mil (4 km) uzayan tahkimat hattını işgal ediyordu. Nehir nedeniyle ayrılan bu kuvvetler, bir sal köprü ile bağlantı kurmuştu.

16 Eylül'de ne yazık ki bir tayyare ile iki subay kaybettik. Filo bu tayyarenin önce 4.500 kadem (4.000 m) yüksekliğinde düşman siperleri üzerinde uçtuğunun görüldüğünü, sol sahile geçince çok şiddetli ateşe maruz kalarak düşman siperleri civarına inmeye mecbur kaldığını ve hemen siperler içinde gizli bulunan 300-400 erin, yara almaksızın inen tayyareyi üzerine atılarak teslim aldıklarını gördüğünü bildirdi.

Gemi hemen bu kalabalık üzerine ateş açmış ve siperlerine sığınmaya mecbur etmiştir. Nurettin Paşa'nın yüksek kişiliğine ve Türklerle İngilizlerin arasında olan duygusal yakınlığa (ne yazık ki bu zamanda Almanların entrikaları yüzünden bu duygu sarsılmıştı) güvenerek bu iki subayın hayatta oldukları ümidiyle kendilerine verilmek üzere para ve elbise gönderdim.

İsteğim üzerine gerçekleştirilmiş olan, Binbaşı Reilly'nin Ebû Rummane'den yaptığı hava keşifleri mükemmel sonuçlar veriyordu. Gambotların koruması altında mükemmel olarak çalıştı. Gerekli ayrıntıları içeren bir harita meydana getirdi.

Birçok çadırın görünmesi yeni destek kıtalarının geldiğine delildi. Düşmanın Torres Vedras[63] tarzında ricatgâh siperlerinden oluşan ve genel durumu 12 mil (19 km) uzunluğundaki en son sistem tahkimatının her iki sahilde uzadığı görülüyordu.

Sol sahilde çevirme hareketine uygun, yeterli genişlikte kuru arazi mevcut olduğundan taarruz planımı değiştirmeye bir sebep yoktu.

Süvari keşifleri sonucunda her iki bataklık arasında 2 mil (3 km) enindeki kuru arazinin sert, harekâta uygun olduğu belirlendi[64].

Nahilat[65] köyünden bu geçide giden yolun da iyi bir halde ve üç sınıfın harekâtına uygun bulunduğu anlaşıldı.

17 Eylül'de Ordu Kumandanlığına keşiflerin sonucunu telgrafla bildirdim. Düşman mevziinin son derece sağlam bulunması ve istihbarat araçlarımın aldığı bilgilere göre Nurettin Paşa'nın pek çok destek kıtası[66] alması nedeniyle Ale'l-Garbî ile 6. Tümen arasında menzil hizmetlerindeki 30. Tugayın 2 taburunun da bizi desteklemeye ayrılmasını teklif ettiğimi, keşifler ve istihbarata göre bu defa savaşacağımız düşman mevziinin şimdiye kadar rastladığımız mevzilerin en kuvvetlisi olduğunu da yazdım. Bu şekilde her erden yararlanmaya çalıştım.

Albay Climo kumandasında olan bu yarım tugayın emrine tabi olmasını sağladım. Albay Climo'nun Kurna'da bana çok yardımı olmuştu.

---

63 Wellington'un Lizbon savunması (TAOE).

64 Nurettin Bey'in sol sahilde seçtiği ve sağlamlaştırdığı hattın sol kanadı Süveyce bataklığına ve sağ kanadı da Dicle nehrine dayanmaktaydı. Daha sonra Süveyce bataklığının kuruyup kuzeye doğru çekilmesi üzerine sol kanat açıkta kaldı. Savunanlar bu açıklığa ancak iki süvari ve bir piyade bölüğüyle bir miktar gönüllü mücahit tahsis edebilmişti (TAOE).

65 Nahilat değil Benî Temîm köyüdür (TAOE).

66 Nurettin Bey'in alabildiği destek kıtaları iki piyade, bir topçu taburuyla yaklaşık 450 savaşçıdan ibaret bir Hecinsüvar Alayı. Bununla beraber kuvveti ancak 9.000 savaşçıya yaklaşmıştı (TAOE).

18 Eylül'de ordugâhın müstahkem bir ordugâh halini alacak şekilde hafifçe sağlamlaştırılmasını emrettim.

Bu şekilde ileri karakollardan (emniyet müfrezelerinden) tasarruf edilerek yalnız yakınlaşma yollarına küçük postalar yerleştirildi. Sol sahile sürülen müfrezenin, köprü başı tarzına uygun olarak bulunduğu yeri sağlamlaştırdım. Gerçek taarruz yönünü düşmandan gizlemek için düşmana doğru sağ sahilde düzgün bir yol yaptırmaya başladım.

Ale'l-Garbî'den itibaren kuvvetlerimin iki gruba –asıl kuvvetler ve az kuvvetler- ayrıldığı görülecektir. Fakat emirlerimde bundan hiç bahsetmedim.

Bu ordugâhtan ileri harekete geçer geçmez düşmanın savaş mesafesine girilmiş olduğundan konaklamak amacıyla belirlenen, grup veya tugay mıntıkalarının artık kaldırılmasını emrettim. Emirlerimde yine tugay kumandanlarının savaşta yaralıların yalnız sedyeci erler tarafından toplanması konusunda birlik kumandanlarına kesin tebligat yapmalarını duyurdum. Bu çok önemliydi. Bu sayede savaş hattından çok az erin yaralılara yardım için ayrılması sağlanacaktı. Birçok seferde, özellikle Şuayyibe savaşında birçok savaşçı er, yaralılara yardım bahanesiyle savaş hattını terk etmiş, bu şekilde savaşın sonucunu tehlikeye düşürmüştü.

Bu onaylanması mümkün olmayan bir hata olduğundan, bunun için birlik kumandanlarını sorumlu tutuyordum. Çünkü her savaşta daima birçok er, yaralılara bakmak bahanesiyle savaş hattından geri gider ve bir daha dönmez.

Savaş tarihini araştıran askeriye mensupları bilirler ki, General Colin Campbell, Alma savaşında yaralılara yardım vesilesiyle savaş hattını terk eden erlerin, "hain" diye köylerinde teşhir edileceklerini bildirmişti.

Colin Campell eski adalı bir savaşçı olduğundan bu şekilde sıvışmanın sakıncalarını takdir ediyordu.

Bütün gemilerin Ale'l-Garbî'den hareket saatinin Ordu Genel Karargâhı Kumandan Yardımcısı tarafından bildirileceğini, Ore

harabelerinden itibaren bu gemilere eşlik etmek üzere bir gambot hazırlanmasını filo kumandanına tebliğ ettim.

Binbaşı Reilly hava keşiflerini tamamlayınca ve krokilerini hazırlayınca düşman hakkında belgeli birçok bilgiye ulaştım.

Tugay kumandanlarıyla, filo kumandanına savaş talimatını bildirdim.

Anılan savaş talimatına, idare, kara ve nehir nakliye araçları ve yaralılar hakkında bağlanması gereken talimatın hazırlanmasını kurmaylarıma emrettim.

Ben, tümeni taktik bakımından daha şu anda yetiştirmediğim ve bunun emir ve kumandasını seferberlikte üstlendiğim için bu genel talimatların yayımlanarak verilmesini gerekli kabul ediyordum. Bunları ikinci kısmın ekinde tamamen anlattım. Bunların değerlendirmesiyle birinci kısımda uzun uzadıya anlattığım temel savaş kurallarına ne kadar uyduğum ve dayandığım anlaşılacaktır.

Binbaşı Reilly'nin mükemmel hava keşifleri ve krokileri sayesinde düşman mevzi ve tahkimatı (ateş hatlarından, esas savunma hattından, savunma koltuklarından, kavuşma yollarından oluşan) hakkında açık ve belgeli bilgiler edindim.

Düşman savunma hattının Süvade bataklığı ile Dicle arasındaki kısmı en kuvvetli kısmı olup tel örgüler ve diğer başka engeller ile mükemmel olarak örtülmüş ve desteklenmişti. Nahilat köyünden hareket edecek olan az kuvvet bu mevzie taarruzla görevliydi.

Nurettin Paşa'nın benim asıl kuvvetlerimi yönelteceğim sol kanat sonu tahkimatı, yukarıda anlatılan tahkimata nispetle sığdı. Bu tahkimat asıl savunma hattından yaklaşık 2.000 yarda (1.800 m) bir ara ile ayrılmıştı ki, bu aralığı sade bataklık kapatıyordu.

Nurettin Paşa'nın, benim nehrin 6 millik (9,5 km.lik) açığından, geniş ölçekte bir çevirme hareketi yapacağımı asla düşün-

mediği anlaşılıyordu. Çünkü yaptığım çevirme hareketini anlayınca çok fazla şaşırdı kaldı[67].

Nurettin Paşa, İngiliz kuvvetlerinin eskiden olduğu gibi hareket edeceğini (gemilerden kıtaların çıkarılmasıyla geçilmesi mümkün olmayan nehrin iki sahilinden iki kolla hareket ve birbirinden farklı iki cephe hücumu) ümit ediyordu. Nurettin Paşa müstahkem mevzii içerisinde başarılı olacağından tamamıyla emindi. Eğer kendisinin ümit ettiği gibi taarruz etseydim, bu müstahkem mevzie başımı çarpmakla hezimet kesindi. Fakat ben taktik usulüne başvurmakla, ona zafer imkanını bahşetmek niyetinde değildim.

Nurettin Paşa'nın nehrin sağ sahilinde kuvvetinin ana kısmını bulundurduğu haberi üzerine son derece memnun oldum[68]. Bir köprü olduğunu bildiğimden, asıl kuvvetlerimle nehrin sağ sahilinde bir gösteri yaparak düşman mevziine buradan taarruz edeceğim izlenimini vermek istedim. Daha sonra gizlice geceleyin asıl kuvvetlerimi Nahilat'ın doğusunda yapacağım sal köprü ile nehrin sol sahiline nakletmeyi tasarladım.

Bundan sonra asıl kuvvetlerim –yaklaşık 6 mil (9,5 km)- bir gece yürüyüşüyle Atabe'ye kadar giderek daha sonra batıya dönüp Atabe bataklığının iki tarafından geçtikten sonra Dicle yönünde güneye ilerleyerek düşmanın sol yanı ve gerisine düşecektir. Sağ sahilde, Sanaiyat'taki ordugâhımızı gördüğü andan itibaren Nurettin Paşa kendisine iki sahilden taarruz edeceğimiz kuruntusuna kapılmıştı[69]. Bunun böyle olacağını ben önce düşünmüştüm.

---

67 Nurettin Bey'in bu konuyu düşünememiş olması mümkün değildi. Ancak zayıf kuvveti, mevcut tahkimatın işgal ve savunmasına bile yetersiz olduğu için böyle bir kuşatma hareketini karşılayabilecek kuvvetli ihtiyatı sağlayamazdı (TAOE).

68 Nurettin Bey, kuvvetinin büyük kısmını sağ sahilde bulundurmadı. O sahilde yalnız 4.000 savaşçı kuvvetindeki 35. Tümen vardı. Kalan kuvveti tamamen sol sahilde bulunuyordu (TAOE).

69 Nurettin Bey'in böyle bir kuruntuya kapıldığına dair mevcut belgelerde bilgi yoktur. Gerçi her iki sahilde tahkimat meydana getirilmiş olması bu tarz düşün-

26 Eylül'de asıl kuvvetlerimin es-Sinn yönündeki gösterisi, Nurettin Paşa'yı kandırmak konusunda bana yardım etti. Bu olay, Nurettin Paşa'nın genel ihtiyatlarının bile sal köprüyle sol sahilden sağ sahile geçmesiyle sonuçlandı.

Eğer düşmanın genel ihtiyatı tam zamanında sol kanat gerisinde bulunsaydı –bu da sol sahilde kalmakla mümkün olabilirdi– Delamain'in çevirme taarruzu şüphesiz sonuçsuz kalırdı.

Çünkü düşman, o kanatta kalıp direneceğinden, düşman sol kanadının tamamıyla kuşatılmasına kadar bir iki saatlik gayet sıkıntılı bir zaman geçecekti. Diğer zor bir mesele de asıl kuvvetlere su sağlanması meselesiydi. Su arabalarım olmadığı gibi, kara araçlarım da yeterli değildi. Süvari keşifleri sonucunda Süvade bataklığındaki tuzlu suyun ihtiyaç halinde içilebileceği anlaşılıyordu. Fakat Delamain kıtaları bu suyun içilmediğini ortaya çıkardı. Su sağlanması için anılan kıtalar birçok şiddetli savaş vererek 18 mil (29 km) bir mesafe kat ederek nehre inmeye mecbur kaldı. Susuz ve Eylül ayında, Irak'ta böyle bir hareketin zahmetlerini düşünmeli!

Ebu Rummane'de iken bizim Hintli süvarilerle Arap atlıları arasında bir iki hafif çatışma oldu. Bir gece düşmanın sal üzerinde, küçük çaplı bir topu nehrin kuzey yönünden bizi ateş altına aldıysa da bizi bir zarar veremedi.

Çölde serabın etkileri olağanüstüdür. Sanaiyat ordugâhında bulunduğumuz bir sabah, güneydoğuda düşman kollarının yaklaştığı haberi bana verildi. Gözetleme kulesine çıktım ve dörderli yürüyüş kolunda düşmanın yaklaşık 6 milden (9,5 km) ilerlediğini gördüm. Bütün kıtalara silah başı ve asıl kuvvetlere düşmanın yanına düşmesi emrini verdim. Halbuki bu bir seraptan ibaretti!

---

meyi haklı gösterir gibiyse de o tahkimatın her ihtimale karşı meydana getirilmiş olduğuna şüphe yoktur. Nitekim düşmanın sol sahilden taarruzu ardından sağ sahilde yalnız iki tabur piyade, bir batarya top bırakılmış ve kalan 35. Tümen tamamen sol sahile toplanarak karşı taarruza gönderilmişti (TAOE).

Mısır ve Sudan'da serap olaylarını defalarca gördüm. Fakat buradaki gibi olağanüstü olaya hiç rastlamadım. Serap olaylarını biliyor olmakla birlikte yine aldandım.

Gerçek yürüyüş kollarını gördüğüm zaman gözlerime inanamadım. Dedim ki: *"Nurettin Paşa, Amare'nin ele geçirilmesinden beri büyük bir çabayla meydana getirilen müstahkem mevzii terk edip, mağlup olmak için böyle açığa çıkacak kadar deli değildir".*

Nurettin Paşa'nın kendi aleyhinde olarak bir meydan savaşında şans denemeye kalkması beni son derece memnun etmişti.

Bu sırada kıtaları görmesine, Sir John Nixon tarafından izin verilen Lahorlu ruhanî reisi gördüm. Bu kişi Musul hastane gemisinde kalıyor. Çoğunlukla Mecidiye gemisinde benimle öğle yemeği yiyordu. Kendisiyle görüştüğümden memnun oldum. O gayet faal ve açıkgözlü idi. Onu son derece takdir ettim. Savaş sırasında "B" kolunun yaralılarını düşman ateşi altında hastane gemisine nakletmek konusunda çok fedakârlığı oldu. Kendisine son derece müteşekkir ve minnettar kaldım. Raporlarımda da onun seçkin hizmetlerini söz konusu ettim.

"B" koluna gerekli olan 63. Sahra Bataryasıyla 5. Hants Obüs Bataryasının gelmesini bekleyerek 25 Eylül sabahına kadar hareketi geciktirdim. Bu bataryaları alıncaya kadar ilerleyemezdim. Çünkü benim için bu, hayatî öneme sahipti. Delamain'in özellikle obüs bataryasına sahip olmasını istiyordum. Çünkü o, söz konusu batarya ile düşmanın sol kanat bitimindeki tahkimatı temizleyecekti.

Nurettin Paşa'nın zaman geçtikçe ufak tefek yardım kuvvetleri almasına ve İran'daki elçiliğimizin bir başarı talep etmesine rağmen harekâta girişmem ancak bu kıtaların katılmasına bağlı bulunuyordu*.

---

* Bu sırada keşif çatışmalarının birinde bir Türk süvari subayı ile bir emir eri esir edilmişti. Emir eri, Nurettin Paşa'nın toplam kuvvetinin 15.000 olduğunu bildirmişti (Yazar).

Ben, siyasi sebeplerden dolayı kuvvetlerin tasarrufu temel kuralını ihlal edemezdim. 25 Eylül'de bu birlikler bana katıldı. Ben de harekâta hazır bulunuyordum.

Tugay kumandanlarıyla Filo Kumandanına verdiğim genel talimatın sade uygulama alanına konulmasından ibaret olan savaş emrimi yayımladım. Bunlar 2. Kısım ekinde yazılıdır.

Sir John Nixon savaşta mevcut bulunmak niyetinde olduğunu bildirdi. Ordu Kurmay Başkanlığı tarafından 20 Eylül'de Amare'den çekilen bir telgrafta, Sir John Nixon da taarruzda bulunmak istediğinden düşmana ne zaman taarruz edeceğim soruluyordu. O telgrafta şu değerlendirmeler vardı:

Ordu Kumandanı sizin düzenlemelerinize karışmayacaktır. Yalnız savaş harekâtının genel idaresindeki meseleleri halletmek için oraya gelmek istiyor. Onun Sayabat'a[70] ne zaman gelmesini uygun buluyorsunuz?

Bundan başka ona koruma olarak bir de gambot istenildi.

En erken 25 Eylül'de taarruza geçebileceğimi hesap ederek Sir John Nixon'un 24 Eylül'de gelmesini cevap olarak teklif ettim. Bu telgrafıma aldığım cevapta, General Nixon'un hareket planının aceleye getirilmesini asla arzu etmediği bildiriliyordu.

22 Eylül'de, aynı tarihle Sir John Nixon'dan aldığım telgrafta; Hindistan'a çektiği telgrafta 6. Tümenin 11 ay zarfında 5 savaş yaptığını ve şu anda altıncı savaşın arifesinde bulunduğunu, bir ay önce anavatana taltif edilmeleri bildirilen İngiliz subaylarının taltiflerinin şimdiden ilân edilmesinin mümkün olup olmadığını danıştığını yazıyordu.

Ordu Kumandanı buna karşı şu cevabı almıştı:

"Başbakanlık, 6. Tümenin fedakarca çabalarını tamamıyla takdir ve yakında taltif listesinin yayımlanacağını ümit eder.

Şimdilik daha önce kazanılmış başarıların, yeniden elde edilecek zaferlerle taçlandırılmasını diler ve eski hizmetlerinin unutulmayacağını garanti eder".

Bu cevabı alınca kıtalarıma şu bildiriyi yayımladım:

---

70 "Sanaiyat" olmalıdır (TAOE).

"Başbakanlık, General John Nixon'a çektiği bir telgrafta, 6. Tümenin önceki başarılarının çabuk ve yeni zaferler ile taçlandırılmasını ve eski çabalarının ödüllendirilmesinin unutulmadığını garanti ettiğini bildiriyor".

Yukarıdaki telgrafa ben de şunu ekledim:

"11 ay zarfında tümenin verdiği 5 başarılı savaştan dolayı imparatorlukta kazandığı nam ve şöhretin bir benzeri daha ne Flanders'in Yser sahilinde ve ne de Irak'ın Fırat ve Dicle sahillerinde görülmüştür.

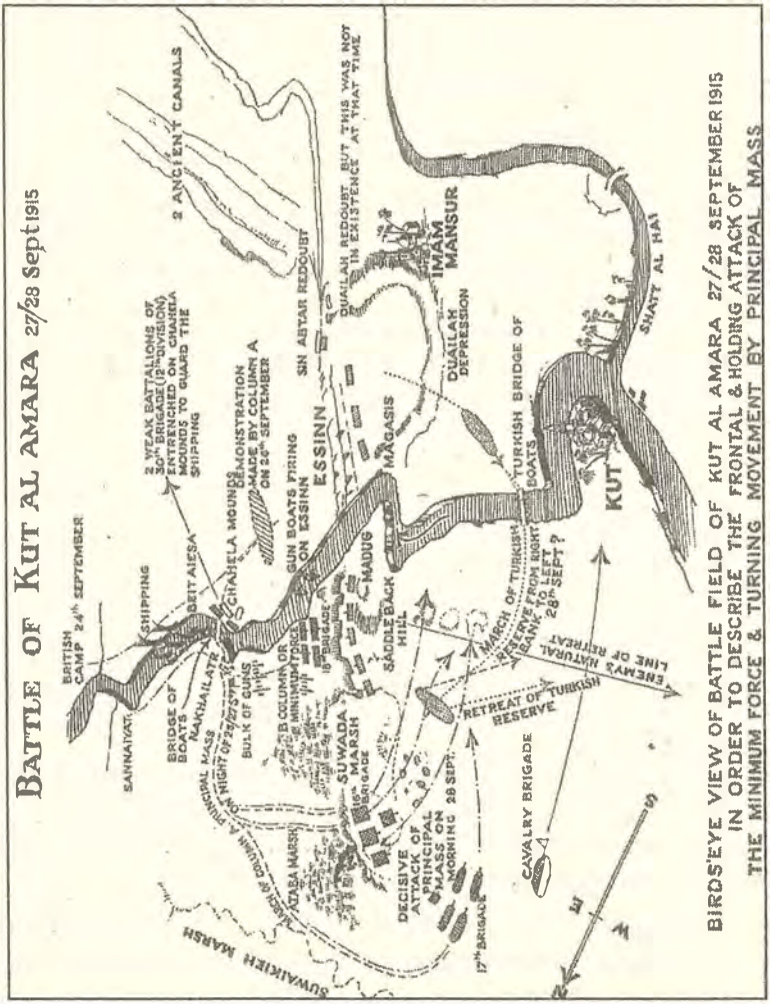
Gerek kralın gerekse vatanın tümenden ne beklediği herkesçe bilindiğinden bunu kıtalara hatırlatmayı fazla kabul eder ve yakında düşmana indirilecek bir kesin darbe ile Irak meselesinin muzaffer bir sonuca ulaşacağını ümit ederim".

Günlüğümde bu tarihteki savaşçı kuvvetimin 11.103 kişiden ibaret olduğu kayıtlıydı.

Bu toplama, Amare'ye gönderilen ve yarın ya da öbür gün katılacak olan 711 dağınık er de dahildir. Bu savaşçı kuvvetin 3.148'i İngiliz, 7.955'i Hintli erlerdir. İngiliz kıtalarından Dorset Alayının 2. Taburunun mevcudu 640, Norfolks Alayının 2. Taburunun mevcudu 660, Oxford ve Bucks Alayının 1. Tabur mevcudu da 756 savaşçıydı.

24 Eylül'de iki deniz tayyaresi bombalarla donatılmış olarak ulaştılar. 25 Eylülde Sir John Nixon, karargâhın ana kısmıyla birlikte binmesine mahsus Malamir gemisi ile geldi. O, Hindistan Başkumandanlığından şu telgrafı aldığını söyledi:

"Kûtü'l-Amare'den ileriye gitmeyiniz". 5. Kısmın başında, Simla'da geçen konuşmamız sebebiyle Beauchamp Duff'un bu emri dikkate değerdir. Sir Beauchamp Duff ne zaman fikir değiştirdi ve kim onu bu şekilde harekete ikna etti?.

Kût'ül Amare Savaşı: 27/28 Eylül 1915

II.

Kûtü'l-Amare Savaşı

Savaş için verilen ilk tedbir emirleri, Eylül sabahının ilk ışıklarıyla beraber uygulama alanına konuldu. Her şey benim için memnuniyet sebebi olacak derecede ilerliyordu. "B" kolu sol sahilde Nahilat mevkiinin aşağısına güvenli olarak çıkartıldı. Ağır toplar da, verdiğim genel talimata uygun olarak mevzilere girdiler. Sal köprü hemen inşa edilmeye başlandı. Sağ sahilde ve Şahle[71] kum yığınlarında bulunan "A" kolu düşmanı kandırmak amacıyla gösteriye hazırdı. "B" kolu, düşmanın Dicle sahilinde Süvade bataklığındaki mevzileri kısmına, günün doğuşuyla birlikte hücum yapılması amacıyla, uygun bir toplanma yeri seçmek üzere, gece karanlığından yararlanarak, 26. gecesi sol sahil boyunca bir gece yürüyüşü yapacaktı. 28. İstihkâm kıtası, ağır topları genel talimatta bildirilen mevzilere yerleştirdiler. Bir daha bunların mevzi değiştirmelerine gerek yoktu. Çünkü bunlar düşman hattından 4.500-5.000 yarda (3.650-4.550 m) mesafede bulunduklarından gerektiğinde düşman siperlerine saldıracak piyadelerimizi kolayca koruyabilecekti. İstihkâm erleri tarafından topçu mevzileri gerisinde benim için bir gözetleme kulesi yapıldı. İnce ağaçlardan hızla yapılan bu kule hem çürük hem de tehlikeliydi.

---

71 Nahilat karşısındaki Çahla ya da Rümeyle tepeleri olacak (TAOE).

Ortalık karardığı zaman "B" kolu hareket etti ve sahil boyunca mevcut birçok kuru kanaldan, zemin bozukluklarından yararlanarak ilerledi ve düşmana hücum için bir hazırlık mevziine girdi.

General Fry, emrim gereğince "B" kolunu 1.000 yardalık (912 m) bir cephe ile yaydı.

Eylül'ün 27. sabahı savaş başladı. Bir taraftan "A" kolu sağ sahildeki es-Sinn'e karşı gösteri hareketi yapıyor, diğer taraftan "B" kolu da -az kuvvet- şiddetli bir savaşa girişiyordu. Dicle-Süvade Bataklığı-Eyer Sırtı Tepesi hattındaki bütün Türk topları, ağır toplar tarafından desteklenerek ilerleyen "B" koluna ateş açtılar. Talimatı harfiyen yerine getiren General Fry, akşamleyin ateş hattını düşman siperlerine 800 yardaya (729 m) kadar yaklaştırdı. Karanlık bastığı zaman "A" kolunun sağ sahilden sol sahile geçmesini köprü üzerinden gözetliyordum. Kol, sol sahile geçer geçmez, asıl kuvvetlerin kuşatma harekâtına katılmak üzere çöl yoluyla yürüyüşe devam etti. Geceleyin asıl kuvvetlerin bir öncüsü olmak üzere sağ sahilden ve es-Sinn'e karşı gösteri yapan, öğleden sonra da düşman önünde siperler meydana getiren "A" kolunun karışık müfrezesi geri çekilerek köprü vasıtasıyla diğer sahile geçirildi. Bu müfrezeye mensup 20. Pencaplılar Alayından bir *havildar*[72] ile iki-üç erin Türkler yönüne kaçtıklarını haber aldım. Bu kötü bir haberdi. Çünkü düşman ana kuvvetlerin manevrasını öğrenecekti. Lakin bunlar ancak sabahleyin Nurettin Bey'in huzuruna çıkarılacaklarını ve bundan dolayı Türk düzenlemelerinin değiştirilmesi için çok geç kalınacağını ümit ediyordum*.

Henüz daha karanlık iken Nahilat batısındaki gözetleme kulesine hayvanla gittim. "B" kolu, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte

---

72 Hint kıtalarına mahsus bir küçük subay rütbesidir (TAOE)

* Gerçekte Nurettin Bey bu haberleri aldığı zaman inanmadı. O sırada kendi subaylarıyla Türklere yanlış bilgi vermek üzere bu kaçakların, gerekli olduğu için tarafından gönderildikleri fikrine kapılmıştı (Yazar).

almış olduğu talimata uygun olarak, şiddetli ve yoğun bir ateşle, görünüşte ciddi ve kesin, fakat gerçekte ise yapmacık ve oyalama mahiyetinde bir taarruz yaptı. Bu kol cephesi 1.000 ila 1.200 yarda genişliğinde idi ki, bu bir tugayın işgal edeceği cepheden fazla idi. Aynı zamanda "B" kolunun asıl kuvvetler ile takviye edileceği fikrini düşmana vermek amacıyla o kolun gerisine birçok araba sevk ettim*. Amare'den istimbotla Nahilat'a ulaşmış olan Sir John Nixon kurmayıyla gözetleme kulesinde yanıma geldi ve emirlerime müdahale etmeksizin bütün gün yanımda kaldı. Kendisi orada yokmuş gibi hareket ettim. Bazı üst rütbeli generaller yanında bu şekilde hareket mümkün olamazdı. Çünkü üstler işe karışarak emrindekilere talimat da verebilirdi. Halbuki Sir John Nixon beni tamamıyla serbest bıraktı. Hatta kendisiyle çok az konuştuk. Çünkü Kurmay Başkanım Evans ile bütün günü gözetlemede geçirdim.

General Fry'ın görevi genel talimatta açık olarak gösterilmiş olduğundan "B" kolu için endişe etmiyordum. Bu kol ileri harekâtında hem ağır topçu hem de nehirdeki gambotların ateşi ile destekleniyordu. Bütün merakım Delamain'in idaresi altındaki asıl kuvvetlerin kuşatma harekâtına yönelmişti. Kuzeybatıda altı veya yedi mil (9,5-11 km) uzaktaki toplarının dumanını gördüğüm ve şiddetli ateşini işittiğim zaman düşmanın sol kanat ve gerisine süngü ile hücum ettiğini anlıyor ve biraz sonra da düşmanı kuşatacağını biliyordum. O zaman "B" kolunun işgal taarruzu kesin bir şekle girecek ve bilfiil savaş kazanılmış olacaktı.

Çevirme hareketi başarıyla yerine getirildiğinden düşmanın bozguna uğrayacağını düşünüyordum. Gece yürüyüşü düzgün geçti. Asıl kuvvetlerimi geniş bir tarama manevrasıyla düşmanın kanadına ve gerisine hareket ettirdim. O kanat, düşmanın doğal çekilme hattına en yakın olan Bağdat yolu yönünde idi. Artık asıl

---

* Uzaktan bu arabalar, ilerlemekte olan kıtalara benziyordu (Yazar).

kuvvetlerime bir balıkçının ağını çeker gibi kuşatma hareketini yaptırmam gerekiyordu ve bunun sonucu da kesin olacaktı. Bu zafer büyük sonuçlar verecekti ve Nurettin Bey'in kuvvetleri de kolaylıkla imha edilebilecekti. Böyle bir anda emir alarak Bağdat üzerine yürümüş olsaydım, şehrin düşmesi kesindi. Aklımdan geçen şey de bu idi. Fakat askerî tarih ve özellikle Napolyon seferleri öğrencilerinin bildiği üzere, çevirme harekâtında büyük tehlikeler vardır. Bu sebepten dolayıdır ki, tedbirli Moltke her ne kadar az kesin olsa bile, tehlikesi az olan kuşatma hareketini tercih etmiştir. Ben de çevirme harekâtının tehlikelerini bizzat tecrübe edecektim. Napolyon tarihinde çevirme taarruzlarını altüst eden sebepleri zihnimden geçirerek "A" kolunun düştüğü engele hayret etmiyor ve bunlara filozofça bir tarzda tahammül edebiliyordum.

Öğleden önce 7 ve 8 arasında Delamain'den aldığım telefonda kuşatma taarruzunun geliştiği haber veriliyordu. Topların duman ve sesleri Delamain kıtalarının ilerlediğini gösteriyordu. Fakat ilerideki kum tepeleri "A" kolunun harekâtını izlememe engel oluyordu. Yaklaşık saat 11'de Delamain'den gelen bir haberde cephedeki düşman siperlerinin ele geçirildiği bildiriliyordu. Artık Delamain kıtalarının kuzeyden güneye doğru düşman siperlerini temizleyeceğini ve Türklerin hemen perişan edileceğini düşünerek memnun oluyordum. Ardından alınan haberlerden Delamain'in cephe siperlerine iki taburla -Dorset ve 117. Mahrattalar taburlarıyla- taarruz ettiği ve aynı zamanda General Hoghton kumandasındaki ana kısımla -6. Tabur- Türklerin dış kanadını tamamıyla çevirebilmek üzere süvariyi takiben Atabe bataklığının kuzey bitimine doğru ilerlediğini öğrendim. Bu kuvvetlerle bataklığın kuşatılması çok fazla uzadığından Delamain artık bunları beklemeyerek yalnız iki taburla taarruz etti. Asıl kuvvetlerin düşmanın en zayıf noktasına taarruz etmekle kazanılacak bütün faydalar bu şekilde kaybedilmişti ve az daha savaşı bile kaybedecektik. Her ne kadar Delamain'in büyük faaliyeti ve

şahsî metaneti sayesinde kanat dışındaki düşman siperleri ele geçirildiyse de, sayıca üstün olan düşman hâlâ diğer siperlerde inatçı bir şekilde direniyordu. Türk askeri böyle direnişleri her zaman gösterir. Biraz sonra Delamain'den aldığım endişe verici bir haberde, düşman siperlerinin ele geçirilemeyeceğinden korkulduğu bildiriliyordu. Bunun sebeplerini anlayamıyordum. Çünkü bütün kuvvetlerin birleştirilmesiyle meydana gelen büyük kuvveti durdurabilecek hiçbir şey yoktu.

Savaşın kesin sonucu belirdiği sırada meydana gelen bu harekât çok cesaret kırıcıydı. Bu savaşta Dorsetler, yine alışıldığı üzere kahramanlık gösterdiler. 117. Mahrattalar da çok iyi savaştılar. Son olarak Hoghton'un kuşatma kolu ana kısmıyla düşmanın batı yönünde (gerilerinde) geç olarak görünmesi, savaşın Delamain lehine sonuçlanmasına sebep oldu ve Türkler sol kanatları bitiminden güneybatıya doğru çekildiler.

İşte Türklerin öğleye doğru kuşatılacaklarını ümit ederken, işlerin böyle uzamasından ve saatlerin geçmesinden korkmaya başladım. Telefon hattı bozulalı Delamain'den hiçbir haber alamıyordum. Artık bana bir rapor da gelmiyordu. Bundan da Delamain'in kuvvetlerini tekrar toplayıp yorgun kıtalarını dinlendirdiği anlaşılıyordu. Zira o gün hava çok sıcaktı. Süveyce bataklığındaki acı ve tuzlu su da içmeye uygun değildi. Vaktiyle yaptırılan süvari keşiflerinde bu sular her ne kadar iyi değilse de, gerektiğinde içilebileceği bildirilmişti. Şimdi mesele değişiyor ve bu sular içilemiyordu. Bu haber fena halde canımı sıktı. Çünkü tam bu zamanda asıl kuvvetlerin Dicle civarında Süvade Bataklığı-Eyer Sırtı Tepe[73] mıntıkasındaki Türk savunma hattının arkasına hızla düşmesini istiyordum. Bir durum karşısında Türkler kaçacaklardı. Çünkü General Fry da "B" koluyla aynı siperlerin cephesine hücum etmekteydi.

---

[73] Nal şeklinde olan Müddehî Gölü'nün iç tarafındaki tepeyi kastediyor (TAOE).

Eğer Delamain ilerlemiş olsaydı, kesin olarak muzaffer olacaktı. Reilly'i neler olduğunu anlamak üzere bir tayyare ile gönderdim. O, Delamain kuvvetleri civarında karaya indi ve geri döndüğünde bütün olaylardan haberdar oldum (Her ne kadar Mecidiye üzerinde telsiz telgraf kurulmuş ise de bu zamanda kıtaların yanında nakledilmeye uygun telsiz telgraf yoktu). En sonunda Delamain'den aldığım raporda kıtaların sıcaklardan tamamıyla halsiz düştükleri ve harekete devam edemeyecekleri bildiriliyordu. Bu kol şiddetli savaşlar vererek geceleyin çölde 14-15 mil (22,5-24 km.lik) bir mesafe kat ettiğinden bu haber hiç de şaşırtıcı değildi.

Hatta Türklerin gerisini tehdit etmek üzere süvari bile gönderilmiş olsaydı, bu onları yerinden oynatmaya yeterli gelirdi. Fakat süvarinin nereye gittiğine ve ne işle meşgul olduğuna dair hiçbir haber yoktu. Delamain ancak saat 16.00'da kıtalarını hareket ettirdi. Sayısız gecikmelere uğrayan çevirme taarruzunun başarısı için ne kadar endişe ettiğimi benden başka kimse bilemezdi.

Tam bu sırada idi ki, Dicle'deki savunma postalarımızın birisinden imdat istendi. Çünkü kuvvetli bir Arap ve Türk süvarisi toplarla donanmış olduğu halde üzerlerine hücum etmekteydi[74]. Savaş devam ettiği için tek bir er bile gönderemeyeceğimi, bu nedenle mevkilerini korumalarını ve savaş kazanıldığı zaman kendilerinin değiştirileceklerini o postaya bildirdim.

Günbatımı yaklaştığı zaman Delamain kuvvetlerinin gözetleme kulesinin batı ve kuzeybatısında düşmanla şiddetli bir savaşa tutuştuğu işitildi. Çok şiddetli bir savaş olduğuna işaret eden alevleri görüyorduk. Bu savaş, Kût civarındaki sal köprüden sol kanattaki kuvveti takviye etmek üzere geçirilen Türk Genel İhti-

---

74 Bu taarruz, savaştan bir gün önce Şeyh Sa'd yönüne gönderilip o köy zapt ve düşmanın ardını geçici olarak kestikten sonra nehir boyunca yukarıya çıkan Binbaşı Sabri Bey kumandasındaki süvari tugayı tarafından yapılmıştı (TAOE).

yat Tugayı ile –2-3 tabur kuvvetinde- Delamain kıtalarının girişti-ği savaştı[75]. Bu kuvvetin 2 veya 3 tabur kadar olduğunu Reilly ve tayyaresi vasıtasıyla öğrendim. Çünkü kuşatma taarruzundan hiçbir haber alamıyordum. Delamain, kısa bir piyade ateşinden sonra süngü hücumu emrini verdi. Türkler tahkimatsız ve açık arazide daima yaptıkları[76] gibi direnişten vazgeçerek Kût'a doğru çekildiler.

Asıl kuvvetlerin bu yeni ilerlemesiyle hareketi birleştirmek üzere General Fry idaresindeki kuvvetlerin kesin bir taarruz yapmaları emrini verdim. Fakat General Fry şiddetli topçu ve piyade ateşinden dolayı düşmanın Dicle'deki (Süvade-Eyer Sırtı Tepesi) siperlerine 500-600 yardadan (450-457 m) daha fazla yaklaşamadı ve orada tekrar siperler kazdı.

Bu ileri harekâta her durumda dayanması için filotillaya emir verdim. Yaverim Yüzbaşı Bastow'ı kıdemli deniz subayı Cookson'a gönderip kendisinden nehrin her iki sahilinde, siperlerin son bulduğu yerde Türkler tarafından Dicle'de kurulan engeli yarıp yaramayacağını sordum. Eğer Cookson engeli aşarak Kût'a ulaşabilirse, Türk gemilerini ele geçireceğini zannediyordum. Akşam karanlığında cesur Cookson, Comet'e binerek gambotla ileri hareket etti ve müthiş bir ateş altında, zincirlerle bağlı zırhlı duba engelini kesmeye teşebbüs etti. Cookson balta ile zinciri keserken öldü. Cookson, Comet vapurunun baca ve güverte kısımlarını delik deşik eden şiddetli bir ateş altında o köprünün yanına ufak bir kayık ile gitmişti. Fedakâr Cookson öldükten sonra gambotlar biraz geri çekilerek Türkleri 500 yarda (456 m) mesafeden bombardımana devam ettiler.

---

75 Nurettin Bey'in ihtiyat tugayı yoktu. Bu akşam savaşını yapan kuvvet es-Sinn hattındaki 35. Tümenden sol sahile geçirilen taburlar idi (TAOE).

76 Türklerin açıkta savaş yeteneğinin olmadığını ima etmek isteyen bu ifadenin aksini ispat edecek birçok örnek, Selmanipak ve Delabha savaşlarında mevcuttur (TAOE).

Karanlık bastığı zaman General Fry'a topçu ateşini kesmesini emrettim. Çünkü bu ateşin Türklerin gerisinde bulunan Delamain kıtalarına isabet edebileceğinden korkuyordum. Gözetleme yerinde yanıma gelen Sir John Nixon'a savaşın görünüşte kazanıldığını söyledim. Geceleyin Türklerin çekileceklerini biliyordum. Çünkü asıl kuvvetlerimin çevirme harekâtından dolayı Türkler, uğradıkları kötü durumda gündüz vakti asla kalamazlardı. General Fry'a, geceleyin keşif kolları çıkarıp Türklerin mevzilerinde olup olmadıklarını anlamasını ve güneşin ilk ışıklarıyla birlikte her ne olursa olsun saldırmasını emrettim. Bunun ardından gözetleme kulesinden Nahilat'ta tümen karargâhına dönerken General Nixon "Türklerin gece vakti çekileceğini biliyorum" dedi. Sol sahildeki Türk asıl kuvvetleri çekildiği takdirde sağ sahildeki kuvvetlerinin de çekileceklerine emindim.

Bütün bu varsayımlarımda haklıydım. Günün ilk ışıklarıyla birlikte aldığım haberde, savunma hattının terk edilmiş olduğu bildiriliyordu. Türkler, geceleyin Delamain kuvvetlerinin cephesinde sahili takiben çekilmişler ve toplarının büyük kısmını birlikte götürmüşlerdi. Fakat Türklerden yine 1.289 esir ile 17 top aldık[77]. Türklerin ölü ve yaralı kayıpları 1.700, bizim kayıplarımız 1.229 civarındaydı.

Kûtü'l-Amare savaşı, Hindistan'daki İngiliz Ordusu tarihinin en büyük öneme sahip savaşı sayılabilir. Bu savaştaki önem ve değer, ne Afgan savaşında, ne de Hindistan İhtilali'nde görülmüştür. Çünkü burada sayıca bize eşit ve aynı derecede silahlandırılmış kuvvet ile savaşılmıştı[78]. Bu savaşta bir bilardo masası

---

77 Bu kayıplar, Genel Irak Kumandanlığının raporuna göre, esir olarak 6 piyade bölüğüyle bir miktar şehit ve yaralı, bir mantelli batarya, bir makineli tüfek takımı ve birkaç kaval toptan ibaretti (TAOE).

78 Nurettin Bey'in bu savaştaki kuvveti, General Townshend'in tümenine ne sayıca eşit, ne de aynı derecede silah ile donatılmış idi.

gibi dümdüz bir alana hakim ve yeni kurallara uygun olarak yapılmış kuvvetli mevzilerden Türkleri çıkarmıştık. Sanaiyat'taki postaya saldıran Arap ve Türk süvarileri Türklerin savaşı kaybettiklerini öğrenince geri çekildiler. Fakat bu sırada iki kömür ve petrol mavnasını da ele geçirip yaktılar. Bu, benim için çok kötü bir haberdi. Çünkü bu durum gemilerimin harekâtını zorlaştırabilirdi. Fakat ben yine düşmanı takip için emir vermekte gecikmedim.

"B" kolunun gemilere yüklenmesi 29. günü öğleden sonrayı bulmuştu. Çünkü 18. Tugay ile 63. Bataryanın toplanıp gemilere bindirilmesi ile günün büyük bir kısmı geçirilmişti. Bu durum fazlasıyla canımı sıktı.

Kût kasabasını işgal etmek üzere General Delamain'i göndermiştim. General Hoghton Tugayı da yaralıları ve silahları toplamak üzere Eyer Sırtı Tepesinin güneyindeki nehir dirseği civarında konaklayacak ve sonra General Delamain'e katılacaktı.

Korna savaşından sonraki başarılı takip gibi bu sefer de bizzat etkili ve sıkı bir takip yapılmasına karar verdim. Fakat dikkate alınacak birçok görüş vardı. Eğer gemilerle düşmanı yakalayabilecek durumda olsaydım, çekilen Türkleri bozar, su için uğramaya mecbur olacakları nehirden uzak tutardım. Bu şekilde Türklerin düzgün çekilmesini, Kurna'dan sonraki takipte olduğu gibi, bir bozguna çevirirdim. Böyle bir durumda Amare yolunda olduğu gibi burada da birçok sığlık vardı. Gemiler birbirini takip ederek karaya oturmak suretiyle Kût civarında bir gün oyalandık.

Townshend'in 13.000 küsur savaşçı, 40'ı aşkın top ve 1.200 kılıcına karşılık Nuretin Bey'in elinde savaş değerleri düşük 9.000 kadar savaşçı ve yalnız 9 adeti hızlı ateşli, kalanı adi ateşli, mantelli ve daha eski olmak üzere 37 top ile savaşa katılmayan 700 küsur kılıcı vardı.

Silahlandırma meselesine gelince, 38 ve 35. Tümenler büyük çaplı mavzer tüfeğiyle silahlanmış olup yalnız bu tümenler dışındaki bir iki tabur, küçük çaplı ve modern silah taşıyordu. Topların ise 28'i adi ateşli mantelli ve daha eski havanlardan ibaret olan Osmanlı toplarının savaş değeri karşı taraf toplarına göre hiç yok demekti (TAOE).

Ancak iki gün sonra Kût'tan birçok zorlukla uzaklaşabildik. Fakat çok geç kalmıştık. Türkler Dicle'nin her iki sahilinde tam düzenle çekilmişler, olağanüstü azim ve kararlılıkla savaşmışlardı. Kûtü'l-Amare savaşında karşımda bulunan düşman kıtalarının Kurna savaşına katılan askerden çok farklı olduğunu anladım. Çünkü Amare üzerine yapılan ileri harekette Türk kuvvetleri, muntazam bir Türk taburu müstesna olduğu halde, genellikle Arap taburlarından ibaretti. Türklerin Kurna savaşından sonra yaptıkları gibi, bu defa da Kûtü'l-Amare savaşından sonra bozguna uğramış olarak kaçtıkları takdirde gambotlarla kendilerini Bağdat'a kadar takip etmek niyetindeydim. Kûtü'l-Amare'den Bağdat'a olan mesafe, Kurna'dan Kûtü'l-Amare'ye olan mesafenin hemen hemen aynı –yaklaşık olarak 90 mil (144 km)- idi. Fakat bu takip çok başka bir şekildeydi. Türkler kuvvetli kollarla tam bir düzen içerisinde çekiliyorlardı. Bu sırada nehirdeki sular da çok azalmıştı. Bazı sığ yerlerde altı saat uğraşmak zorunda kalıyorduk. Türklerin hemen Selmanipak hazır mevkiinde toplanacakları açıktı. Artık bozguna uğramış bir düşmanı takip ederek Amare'ye girdiğim gibi Bağdat'a girmek söz konusu olamazdı. Kûtü'l-Amare savaşını yalnız çevirme manevrasıyla kazanmıştım. Eğer yalnız zayıf bir çevirme hareketiyle karışık bir cephe taarruzu yapmış olsaydım, muhakkak püskürtülecektim. Asıl kuvvetlerin yapacağı kesin taarruz –kuşatma taarruzu- Eylül'ün 28. günü öğleden sonra belirlenen bir zamana bağlı kaldı. Hint kıtaları tekrar siperlere saldırmakla görevlendirilselerdi, bunların yine başarılı olamayacaklarını Delamain daha sonra Aziziye'de bana bildirdi. Çevirme hareketindeki başarının büyük kısmı bundan önceki savaşlarda harikalar gösteren Dorset Alayına mensup taburun fedakârlığıyla kazanılmıştı. Hatırlanmalıdır ki, Kurna, Kûtü'l-Amare ve ondan önceki Sahil ve özellikle Şuayyibe savaşlarında 6. Tümen savaşmış ve büyük kayıplara uğramıştı. Bu son savaşta galip ve mağlup uzun müddet belli olmamıştı. Bunu bağlamak üzere Kurna savaşı ve senenin en sıcak mevsiminde Amare ileri harekâtı, daha

sonra Eylül başlarının çok sıcak zamanlarında yapılan Kûtü'l-Amare ileri harekâtı erlerin sağlığını kötü bir şekilde sarsmıştı. Birçok er mevki hastanelerine sevk edilmişti. Kıtalar çok yorgun görünüyordu. Bundan dolayı Delamain'in söyledikleri asla beni şaşırtmadı. Bütün ordularda taarruzla görevli kıtaların sık sık değiştirilmesi gereklidir. Halbuki burada buna uyulmadı. Karadaki nakliye araçları yokluğundan dolayı süvari kuvvetlerim zorunlu olarak gemilere bağlı kaldılar ve takipte çok az iş gördüler. Burada Hindistan haricinde yapılan savaşlarda Hint kıtalarında görülen büyük ilgisizliği belirtmek isterim. Süvari Kumandanından, niçin ileriye gidip çekilen düşman ile temas sağlamadığını sorduğum zaman: *"Nakil araçları yokluğundan mutfak takımlarını götüremediğini, Sih ve Hinduların Arap köylerinde ele geçirilecek tencerelerle yemek pişirmek istemediklerini"* söyledi. Bunu belirtmekten amacım Hint süvarisinin savaş değerini tenkit değildir. Bunların değerini benden fazla takdir eden yoktur. Belki bunların yabancı memleketlerde kullanılmasından doğacak sakıncaları anlatmaktır. Bu sırada elimde İngiliz süvarisi yoktu. 14. Hussar Alayı bana ancak Aralık'ta katılmıştı. Bu arada elime bir İngiliz süvari alayı bile geçseydi, çekilme halinde bulunan Türklere yine büyük kayıplar verdirebilirdim. İşte birkaç yemek tenceresi yüzünden Türklere ciddî hiçbir baskı yapılamadı. Kûtü'l-Ammâre'nin 60 mil (96,5 km) kuzeyinde, Dicle'nin sol sahilinde olan ve bir telgraf merkezine sahip küçük Aziziye kasabasına 3 Aralık'ta ulaştığımızda Binbaşı Reilly'nin tayyare raporunu aldım. Raporlarda, çekilen Türklerin Selmanipak hazır mevziinde bekleyerek -Kûtü'l-Amare'de olduğu gibi- nehrin her iki sahilindeki dehşetli tahkimata girdikleri belirtiliyordu. Reilly, savunma önlemlerinin en önemli kısmını oluşturan sol sahilde 6 mil (9,5 km.) uzunluğunda siperlerle, 3 gemi, 6 saç mavna, birçok er ve depolar mevcut olduğunu bildiriyordu.

Durumun değerlendirilmesi hakkında Sir John Nixon tarafından Hindistan Genelkurmay Başkanlığına gönderilen rapordan

bahseden Ordu Kurmay Başkanının bir telsiz telgrafını Aziziye'ye ulaştığımda aldım:

Bu raporda, Sir John Nixon takip harekâtımı tasvir ediyor, baş tarafta gemileri olduğu halde iki kolda ricat eden Türklerin, Haziran başlarında Selmanipak'te Türk Başkumandanlığının hazırladığı mevzilere çekileceklerini bildiriyordu. Takip esnasında Nixon'a bütün raporlarımı gönderiyordum. Onun yalnız Fırat yoluyla Türklerin 1.500 kişilik bir piyade kuvvetiyle 2 toptan başka Bağdat ve havalisinden maddi olarak destek alamayacaklarına dair görüşlerine katılamıyordum.

Nixon verdiği raporda, takip edilecek iki yol olduğunu söylüyordu:

1- Takipten vazgeçmek

2- Gemiler ve gambotlarla ilerleyerek düşmanla temas kurmak ve onu, daha fazla direniş göstermekten menetmek için mümkün olduğu kadar yormak.

Türklerin direnişi halinde, takip kıtalarının tayyareler vasıtasıyla düşman mevziini keşif ettirdiği sırada tugaylar ile takipte yavaşlık var idiyse de sığ kanallardaki gidiş geliş zorluğu Türklerin moral gücünü kıracağını düşünmekteydi.

Nixon, Türklerin kuvvetlerini 4.000 süngü, 500 kılıç ve 20 top tahmin ediyordu.

3 Ekim'e ait günlüğümde şu satırları buluyorum: Ordu Kumandanının menzil hattındaki zayıflık ve tehlikeyi takdir etmek istemediği anlaşılıyor.

Bu memlekette yalnız iki zayıf tümen ile (benim tümenim de dahil) denizden 380 mil (611 km) uzakta bulunuyoruz.

Bu durumda benim tümenim savaşacak Gorringe'in tümeni de Kûtü'l-Amare'den denize kadar olan menzil hattını koruyacaktı. Dolayısıyla ben yenildiğim takdirde bana yardım edecek elde hiçbir kuvvet yoktu.

Takibe devamın artık faydasız olduğunu anlayınca, 18. Tugay ile buna bağlı bataryayı Aziziye'de karaya çıkarmaya karar ver-

dim. Kût'ta bulunan Sir John Nixon'a gönderdiğim raporda Kûtü'l-Amare'ye dönerek o mevkii sağlamlaştırmak düşüncesinde olduğumu bildirdim. O, Kût'ta bulunduğu için, oraya dönüşüm hakkında Ordu Kumandanının bakış açısını da bilmek istiyordum.

Eğer Sir John Nixon, Amare veya Basra'da bulunsaydı, o zaman kendisinden izin istemeksizin Kût'a dönebilirdim. Kumandam altında iki tümen –bir kolordu- bulunmadıkça Bağdat üzerine ilerlemenin kesinlikle aleyhindeydim. Gerek basında, gerek Hükümet Meclisi ve Parlamento'da birçok münakaşaya sebep olan meşhur telgrafı işte bu düşüncem üzerine çektim. Başlangıçta bu raporu savaş yaverimle göndermek niyeti ile yazdım. Fakat Dicle boyundaki kafilelere Arapların saldırmalarından, bu raporun düşman eline geçmesinden korkarak bunu telgraf ile bildirdim. 3 Ekim'de Aziziye'den General Nixon'un Kurmay Başkanına hitaben çekilen bu raporun sureti şöyledir:

"Ekli pilot raporundan da anlaşılacağı gibi, çekilen ve şu anda Selmanipak'te mevzi alan düşmanı yarmak ihtimali artık mevcut değildir.

Bu mevzi Bağdat yolu ile Dicle'nin birleştiği mevki arasında olup, 6 mil (9 km) uzunluğunda siperleri kapsamaktadır.

... İzin verirseniz fikir ve görüşlerimi şöyle açıklayayım:

"Kûtü'l-Amare savaşına kadar amacımız, Kût'taki stratejik mevzilerin ele geçirilmesiyle Basra vilayetinde mevkiimizin sağlamlaştırılmasından ibaretti. Şu anda bozulmuş Türk kuvvetleri Selmanipak'i savunmaktadır. Çanakkale'deki durumun şüpheli oluşundan dolayı hükümetçe Bağdat'ın şimdilik işgali uygun görülmüyorsa, bütün askerî sebep ve düşünceler nedeniyle Kût'taki mevziimizin hemen sağlamlaştırılması taraftarıyım. Çünkü Anadolu'dan gelecek üstün Türk kuvvetleri bu durumda bile bize az çok düşman olan Araplarla birleşerek Bağdat civarında zayıf kuvvetlerimizi sürer. Bağdat'tan denize kadar 400 mil (644 km) mesafe vardır. Bu kadar uzun bir ulaşma hattı üzerinde doğrudan doğruya çekilmeye zorlanabiliriz.

Çekilmemizi haber alacak Arapların daha fazla faaliyet göstermeleri de beklenir. Gemilerimizin ilerlemesini zorlaştıran suların birden bire azalması meselesi, düzgün olmayan bir şekilde çekilen Türkleri yakından takip ederek Bağdat'a girmek hakkındaki planlarımızı alt üst etmiştir. Şayet Bağdat'ın işgali hükümetçe isteniyor ve gerekli görülüyor ise o durumda bir felâkete uğramadan Kût yoluyla ilerlemek için iki tümenlik bir kolordu veya Nasıriye, Ahvaz, Amare ve diğer garnizonları hariç olmak üzere tam mevcutlu bir tümen tarafından yakından desteklenen diğer bir tümen ile usulü içerisinde ilerlenmesinin kesin surette gerekli bulunduğu düşüncesindeyim..."

Kûtü'l-Amare savaşından sonraki durum hakkında olan düşüncelerimi Aziziye'de 3 Ekim 1915 tarihli günlüğümde şu şekilde yazdım:

"1- Hükümetçe Bağdat'ın işgali düşüncesi mevcut olmadığı takdirde asıl amacımız Basra vilâyetindeki mevkiimizi sağlamlaştırmak maksadıyla Kûtü'l-Amare'yi işgal etmekti. Çünkü Nasıriye'de Fırat'a kavuşan Şattü'l-Hay ile Dicle'nin birleşme noktasında olan Kût şehri strateji bakımından Amare'den daha fazla öneme sahip idi. Dolayısıyla Nurettin Paşa'ya karşı yaptığım harekât, işte bu gibi sebeplere dayanıyordu.

Burada bana düşen görev, Nurettin Paşa'yı yenmek ve mümkün olursa yanındaki 9.000-10.000 civarındaki kuvveti yok etmekten ibaretti.

Müthiş bir yenilgiyle Bağdat yönünde çekilmekte olan Nurettin Paşa, Bağdat tarafını savunmak için muhtemelen Selmanipak'teki hazırlanmış mevzileri şimdi işgal etmektedir.

Eğer hükümet şimdilik Bağdat üzerine yürümek düşüncesinde değilse bu da şu sebeplerden dolayı olabilir:

a- Çanakkale'deki durumumuzun nazik, kuvvetlerimizin başarı ihtimallerinin şüpheli olmasından.

b- Bağdat üzerine güvenle yürüyebilmek için gereken en az kuvvetin (bir tümenin) Irak'a gönderilmesinin imkânsızlığından dolayı yalnız tümenim ile Bağdat üzerine –denizden

380 mil (611,5 km) uzak bir noktada uğranılacak en küçük bir yenilgiyi, bu uzun menzil hattının iki tarafındaki düşman Arap aşiretleri haber alınca hemen isyan çıkaracaklar ve buna karşı bizi koruyacak ve destekleyebilecek Amare, Nasıriye, Kurna, Basra, Ahvaz vs.ye dağıtılmış, toptan mahrum, yalnız zayıf bir tümen mevcut olduğundan- bir kesin darbe indirmeye teşebbüs etmek, düşünceme göre yalnız strateji ve taktik bakımından değil, siyasî olarak da affedilemez büyük bir hata olurdu. Böyle bir yenilgi, muhtemelen büyük bir felaketi doğuracak ve Hindistan'daki varlığımızı bile sarsacaktır. Böyle bir fikir ve önleme taraftar olanlar da düşünceme göre, kendilerinin savaş ilmini tamamen bilmediklerini ispat etmiş ve göstermiş olacaklardı.

c- Bu durumda Irak'taki mevcut kuvvetimizle –kadroları oranında sahra topuna sahip olmayan çok zayıf iki tümen- Bağdat'a girmek Çanakkale'deki başarımıza bağlıdır.

Kurna'dan Amare'ye çekilirken Türklerin dağıtılmış olan kuvvetleri tarafımızdan yok edildiği gibi, birçok dağınık Türk askeri de Araplar tarafından katledilmişti. O çekilmeden ders alan Nurettin Bey, kuvvetlerini bu sefer sağlam kollarla ve düzgün artçılarla çekmekteydi.

Bu seferki çekilmede Türklerin sarsılmamasına sebep, nehirdeki suların azlığı olmuştu[79]. Çamurlara ve sığ yerlere saplanmak suretiyle tam iki gün kaybettik. Dün yalnız sekiz mil (12,5 km) ilerleyebilmiş olmam buna bir örnektir. Kaçan Türk gemileri ancak bütün yükünü nehre atmak sayesinde sığ yerlerden geçmişlerdi. Bacakları yaratılıştan güçlü olan Türkler şu anda Selmanipak'teki kuvvetli mevzilere girmek üzeredir.

Wellington, Lort Liverpool'a gönderdiği bir mektupta, hükümetin ve basının kendisinden istediği her şeyi yapmış olsaydı kendisini çoktan ayda bulacağını kaydetmişti. Gemilerle sığ nehirlerdeki zorluklar gibi doğal engelleri aşmak çok güç bir meseleydi. İki gambotumdan birisini Bagila civarında batmış

---

[79] Bu çekilme hareketinin düzgünce cereyan etmesi, takipte gösterilen ihmal ve Irak Kumandanlığınca gösterilen şiddetli azim ve irade sayesinde idi (TAOE).

olarak, ümitsiz bir halde terke mecbur oldum. 12 poundluk topların atış esnasındaki çarpmasından dolayı güverte kaplamaları o derece harap olmuştu ki, yirmi mermi daha atılsa güverte tamamen dağılacaktı. İşte bunlar hızla giderilemeyecek birtakım engeller idi. Savaştan önce Sanaiyat'a ulaştığımız zamanki gibi sular çok olsaydı çekilenlerle birlikte Bağdat'a girebilir ve Türkleri tamamen darmadağın edebilirdik. Fakat suların böyle ansızın azalması buna engel oldu.

Hatta bunu yapmış olsaydık bile Çanakkale'de hâlâ direnen ve duruma hakim olan Osmanlı Hükümeti, Bağdat'ın geri alınması için şüphesiz büyük bir kuvvet gönderecekti. Bu durumda Hindistan Hükümeti, Kâbil çekilmesinden her bakımdan daha vahim bir çekilme karşısında bulunacaktı. Eğer Bağdat'a gideceksek orada kalmalıyız. Bu şüphe götürmez.

2- Eğer hükümet Bağdat'ın işgaline karar verirse, asıl hedefimiz Bağdat yörünü örten ve savunan Selmanipak mevzilerindeki Türk kuvvetlerini bozguna uğratmak olacaktır. Bunu yapmak için de bir tümen daha lazımdır. Bu iki tümenlik bir kolordunun nehir yoluyla nakli imkânsız bulunduğundan Kûtü'l-Amare'den itibaren kara yoluyla ilerlemek lazımdır (Nehirde yalnız boş gemiler seyredebilir). Burada iki tümene ihtiyaç olduğunu söylemekten amacım bir felakete uğramaksızın kesin zaferi kazanmak içindir.

Nurettin Paşa'nın elindeki 20 top ile 5.000 kişilik kuvvet, elde mevcut bütün kuvvetlerle takviye edilecekti".

Sir John Nixon'un elimdeki yetersiz kuvvetlerle beni Bağdat'a taarruz ettireceği açıktı. İkinci derecedeki savaş yerinde asgarî kuvvetlerle taarruza geçmek konusuna ne kadar önem verdiğim bundan önceki görüşlerimden anlaşılmıştır. Kuvvetlerin tasarrufu temel kuralının bu şekilde ihlal edilmesinin felaket sebebi olacağı muhakkaktı. Bundan başka, düşmana uygun gelen taktik manevraları sayesinde kazandığım buhranlı bir savaştan pek çok tecrü-

be kazandım. Nurettin Paşa'yı yalnız manevra becerisi ile yendim[80]. Eğer Türklere cepheden taarruz etmiş olsaydım, felaket bir bozguna uğrayacaktım. Çünkü kuşatma taarruzunda bile zafer birkaç saat bilinemedi. Bu durum beni olağanüstü korku ve telaşa düşürdü. Bu telaş ve heyecanımdan ne kurmaylarım ne de Sir John Nixon haberdar oldu.

148 ve 149. sayfalarda anılan telgrafı göndermeden önce çok düşündüm. Çünkü itiraz ve görüş açıklama askerî itaate tersti. Ordudaki uzun tecrübem ve özellikle savaş tarihi konusundaki bilgim bana verilen görevin memleketim için felaket sebebi olabileceği düşüncesini verdiği takdirde üstlerimi bundan haberdar etmek ile yükümlü olduğumu öğretmiştir. Bunu yapmakla birlikte bana verilecek herhangi bir emri de yerine getirmeye hazırdım. Özellikle Wellington'un 1808 tarihinde Portekiz'de Cintra Anlaşması'ndan sonra Soruşturma Divanı'na yapmış olduğu açıklamalar aklıma geldi. Ben de zayıf kıtalarla Bağdat üzerine yapılacak ileri harekâttaki sakıncaları –Wellington gibi- üstüme bildirdim. Bu şekilde ast bir generalin yapabileceği şeyin en fazlasını yaptım. Eğer söylediğim görüşlere rağmen mevcut kuvvetlerimle ilerlemek için üstüm yine bana emir verirse –böyle bir askerî hareketin makul olmadığı düşüncesine sahip isem de- aldığım emirleri yerine getirmek için bütün kuvvet ve varlığımı kullanmak benim görevimdi. Mülki daireler ast ve üst ile aynı görüşte olmaz ise istifaya mecbur kalır. Fakat askeriye ve denizcilik görevlerinde ast kumandanların görevi, faydalar sağlayacak konuları uygun bir şekilde üst makama arz ve teklif etmekten ibarettir.

Bu meselede hareketim bu temel kurallara dayanmış olup, gerektiği takdirde gelecekte de aynı şekilde hareket edeceğim.

---

80 Nurettin Bey'in gerçek yenilgi sebebi, elindeki kuvvetin sayıca az, değer ve kabiliyetçe tamamen aşağı derecede olması, savaş araçlarının karşı tarafınki ile uyumsuz ve çok eski bulunmasıydı (TAOE).

Keza Hindistan Başkumandanının iki üç ay önce Simla'da bana söylediği aşağıdaki sözlerinden onun benimle aynı fikirde olduğunu hatırladım: *"Kuvvetinizi 30-40 bin kişiye ulaştırmadıkça Kûtü'l-Amare'den bir karış ileriye gitmeyeceksiniz".*

Selmanipak savaşını kazanarak Bağdat'ı işgal edeceğim farz edilse bile bu mevkiin geri alınması için Alman ve Türklerin Kafkasya'dan getirecekleri büyük kuvvetler karşısında savaşa mecbur kalarak daha fazla zayıf düşecek olan tümenim ile Bağdat'ta ne kadar zaman kalabilirdim? Hayır, yalnız Gelibolu savaşı başarıyla sonuçlandığı takdirde bana Bağdat'ı almak emri verilmeli ve bunun için de gerekli kuvvetlerle takviye edilmeliyim. Kuvvetimin yetersiz olduğunu Sir John Nixon'a anlatırken 1870'teki Mareşal MacMahon'un olayı aklıma geldi. MacMahon, Wörth'te bozguna uğrayıp Chalons'da yeni bir ordu meydana getirmekle meşgulken, Metz'de mahsur kalan Bazaine'i kurtarmak için hükümetten emir aldığı akıllardadır. Bunun üzerine MacMahon fikrince Paris'i örten uygun bir mevkide bütün kuvvetlerini toplamak zorunda bulunduğu değerlendirmesini cevaben bildirdi. Hükümet eski emri tekrar etti. Bu emre uygun olarak hareket eden MacMahon Sedan'da mahvoldu.

Genel itibarıyla ulaşım hatları ile hareket hatları arasında açık bir fark olduğunu burada sivil okuyuculara açıklamalıyım.

Hareket hatları, hareket üslerinden hedeflerine doğru hareket eden bir ordunun ileri harekâtında takip ettiği genel istikametlerdir. Ulaşım hatları ise, ordunun geriden iaşe ve teçhizatını sağlayan kara ve deniz yoludur. Bazı kere –geniş bir cephede savaşmak üzere manevra yapmaya mecbur kalan bir orduda olduğu gibi- ulaşım hatları hareket hatlarından çok farklı olur. Bununla birlikte Irak seferinde bizim ulaşım ile hareket hatlarımız bir ve aynıydı. Nil seferinde, Nil yolu ve nehri ileri iaşe hattımız olduğu gibi Irak'ta da Dicle nehri iaşe için tek vasıta idi. Takip edilen yol da –Nil'de olduğu gibi- nehir boyunca uzuyordu. Dicle'nin büyük

taşkınlarından dolayı nehir boyundaki yol üzerinde ancak Ağustos'un sonundan Mart'a kadar yürünebilirdi.

Gerçekte beni ciddî düşüncelere sevk eden sebepler vardı. Çünkü Aziziye'ye geldiğim zaman menzil hattımızın uzunluğu 320 mili (512 km.yi) bulmuştu. Bu durum beni çok fazla düşündürüyordu. Kûtü'l-Amare savaşından sonra zayıf tümenimi toplattığım zaman ancak 10.000-11.000 savaşçım kalmıştı. Esasen bir Hint tümeninin genel kuvvetleri 13.000 idi.

Bu uzun menzil hattı bize düşman olan Arap arazisinden geçiyordu. Bu Araplar ise daima kafilelerimize ateş ediyordu. Ufak bir yenilgi üzerine Kurna ile Kût arasında sakin Araplar genellikle isyan edecekti. Bu menzil hattı 12. Tümeni oluşturan iki zayıf piyade tugayıyla korunuyordu. O tümen, yalnız Basra ile Kûtü'l-Amare arasına dağılmış olmayıp, Nasıriye, Ahvaz ve Amare gibi önemli karakolların garnizonlarına da dağılmışlardı.

Şunu akılda tutmak yararlıdır ki, Napolyon 1812'de Niemen'den Moskova'ya girdiği zaman yanında 213.000 kişilik bir kuvvet vardı. Bu ordunun menzil hattı 917 km.yi bulmuştu. Napolyon'un kalan 600.000 kişilik ordusu Almanya'da ve özellikle Doğu Almanya'da garnizonlar kurarak Fransa'ya kadar olan menzil hattını koruyordu. Napolyon beraberindeki 213.000 kişi ile ilerleyerek 70.000 mil² araziyi işgal etti.

1870'te Almanlar ordularını Paris'e getirdikleri zaman kendileriyle Almanya sınırı arasında 190 mil (306 km) uzunluğunda menzil hattına sahip idiler. O zaman 475.000 kişilik Alman ordusu 20.000 mil karelik bir araziyi geçerek işgal etti. Savaş ilmi bakımından yukarıda bahsedilen iki seferdeki önlemler ve düzenlemelerin hangisinin daha güvenli olduğuna dair fikir beyan etmeye gerek yoktur.

Napolyon'un başına gelen böyle bir felaket Moltke'nin başına asla gelmezdi.

Benim başıma gelecek tehlikeye ne denilebilir? Irak'taki menzil hattını koruyan iki zayıf tugaydan başka bir kuvvet yoktu. Şu

da hatırda tutulmalıdır ki, karşımızda silahları bizim kadar mükemmel, mühimmatı bol[81], siper içinde ve savunmada hiçbir ordunun gösteremeyeceği direniş ve fedakârlıkları gösteren Türkler bulunuyordu. Bunlar 1886 veya 1896-1898 Nil seferlerinde çatıştığımız topsuz, talim, eğitim ve disiplinden mahrum derviş topluluklarından çok farklı idi.

Sonuç olarak tümenim içinde İngiliz piyade oranı da azdı. Her biri yarım tabur derecesine inmiş 3 İngiliz taburum vardı. Zafer için Kûtü'l-Amare ve Selmanipak'te hep bu İngiliz taburlarına güveniyordum. Kuvvetlerim açık arazide Türk kuvvetlerine üstün kabul ediliyordu –buna hiç şüphem yoktu-. Fakat kuvvetlerimin az olduğu inkar edilemezdi. Her şey Gelibolu'da Müttefik kuvvetlerinin başarısızlığa uğradıklarını, mükemmel savunma mevzilerine sahip olan Türkler'in onları zorlanmaksızın durdurduklarını gösteriyordu. Dolayısıyla Türkler ikinci derece savaş yerinde bulunan Bağdat'ın geri alınması için birinci derecede savaş yeri olan Gelibolu'dan kuvvet ayırabilecekleri açıktı. Bundan başka stratejik bir taarruzda erler, top, erzak, mühimmat, nakliye araçları, araç gereç vs. bol olarak mevcut bulunmalıydı. Müthiş bir sıcağın hüküm sürdüğü bir araziden geçecektik. Kısaca Basra ve Bombay hastanelerini doldurmak üzere nehir yoluyla sürekli hasta kafileleri gönderecektik.

Zapt edilen yerlerin korunmasına ancak yetecek böyle bir kuvvet ile niçin taarruza geçtik?

Bu savaşta çoğunlukla meydana geldiği gibi, hükümet tarafından ileri sürülen siyasi sebepler işe karıştırıldı. Bu siyasi sebepler genellikle stratejik sebeplerin önüne geçer ve tercih edilir. Fa-

---

81 Nurettin Bey kuvvetinin silahları hakkında yukarıda açıklamalar yapılmıştı. İstanbul'dan Cerablus'a kadar şimendiferle, oradan Felluce'ye şahturlar, Bağdat'a el ile hareket ettirilen dekovil ve orduya kadar vapurlarla nakledilen araç gereç ise bol olmak şöyle dursun, aksine ordunun her türlü faaliyetlerini kesintiye uğratacak derecede kıt idi (TAOE).

kat buna izin veren usulün sonuçları daima felaketten ibaret kalmıştır. Eğer Napolyon da 1813'te siyaseti stratejiye karıştırmasaydı, savaşı kazanmış olacaktı. Fakat Napolyon, bütün kuvvetlerini kesin sonuç savaşının yapıldığı asıl savaş yerinde bulunduracağı yerde siyasi sebeplere kapılarak, en seçkin kıtalarından 200.000 kişilik bir ordu yu Wellington ile savaşmak üzere ikinci derecedeki savaş yeri olan Kuzey İspanya'da bıraktı.

Bu bahisten sonra asıl konumuza gelelim. 18. Piyade Tugayıyla sahra bataryasını karaya çıkarmaya ve Aziziye'de yerleştirmeye karar verdim. Bununla birlikte, bundan önce Ordu Kurmay Başkanından telgrafla şu emri aldım:

> "Her şey sizin Türkleri Selmanipak'te çevirmek zorunda kaldığınızı gösteriyor. Tümeninizi toplayıp toplamayacağınızı, toplayacaksanız toplanma yerinin neresi olacağını lütfen Aziziye'den bildiriniz. Tayyarelerimizin Bağdat'ı ziyaret edebileceklerine göre Aziziye tayyarelere tamamıyla elverişli bir yerdir. Tayyarelerin düşman üzerine kötü etki yaptıkları bildirilmektedir. İlerlediğiniz mevkilerde bir ileri depo meydana getirilmesi ve tekrar doldurulmak üzere bütün gemilerin ve sandalların Kût'a gönderilmesi arzu olunur".

Eylül'ün üçüncü günü saat 21.00'de Ordu Kurmay Başkanından, Bağdat'ın ele geçirilmesi gerekli ise bana iki tümen verilmesinin gerektiğinden bahseden, gönderdiğim telgrafa aynı gün cevap aldım.

Ordu Kurmay Başkanı bu telgrafta:

> "Selmanipak mevzilerinde karşıma çıkacak olan 4.000 süngü, 500 süvari ve 20 toptan ibaret Türk kuvvetleri hakkındaki Sir John Nixon'un düşüncelerini dikkate almadığımı ve bu kuvvetin moral ve kuvvetçe Kûtü'l-Ammâre'de mağlup ettiğim kuvvetlerden düşük bir seviyede bulunduğunu bildiriyordu. "Mevziler o kadar sağlam değildir. Fransa'dan diğer bir tümenin gönderileceğini anlayan Ordu Kumandanının düşüncesi

Bağdat'a olan yolu açmaktır. 4 süvari bölüğü ve bir süvari topçu bataryasıyla takviye edilen Kûtü'l-Amare'deki kuvvetiniz ile bu amacın yerine getirilmesi için yapacağınız askerî harekât hakkındaki planınızı öğrenmek arzusundadır".

Sir John Nixon, benim daha önce açıkladığım görüşlerimi dikkate almamıştı. Çünkü 4 süvari bölüğü ve bir süvari topçu bataryasıyla desteklenen kuvvetimin Bağdat üzerine ileri harekâta yeterli olduğu kanaatindeydi. Bu sıralarda Fransa'dan bir tümenin gelebilmesi ihtimali yoktu. Belki hareket bile etmemişti. Buna karşılık düşmanın Kafkasya'dan Musul yoluyla inen ordularla sürekli takviye edildiğine şüphe yoktu.

Artık tartışmada bulunmanın çok faydasız olduğunu anladım. Hatta silahları kötü milletler ile yapılan savaşlarda, savaş ilmini öğrenip Napolyon esas kurallarıyla, bunlara dayanan Moltke ve daha sonra Fransız Genel Kurmayı tarafından yapılan manevraları uzun süre değerlendirmeyen İngiliz ve Hint ordularındaki birçok general, Sir John Nixon'un beni Bağdat'a saldırtmasını haklı bulabilirler. Sir John Nixon medeni olmayan milletler savaşı için çok mükemmel bir kumandandır. Benim güç ve becerime büyük güveni olduğunu daima söyler, büyük bir kurmay heyetine sahip olduğu halde proje ve harekât planlarının düzenlenmesini, harekâtın sevk ve idaresini daima bana emanet ederdi. Fakat Sir John Nixon, böyle zayıf kuvvetle Bağdat üzerine ilerlemenin tehlikeli olduğuna dair görüşlerimi anlayınca harekâtın sevk ve idaresini bizzat eline aldı ve beni yanında istihdam etmek istedi.

Aynı gece, Ordu Kurmay Başkanlığına verdiğim cevapta:

"Sir John Nixon'un düşman kuvvetleri hakkındaki görüşlerini şüphesiz dikkate almış olduğumu, fakat elde ettiğim bilgiler, Selmanipak'teki Türk kuvvetlerinin daha fazla olduğunu ve Fransa'dan bir tümenin Irak'a geldiğini onun daha önce bil-

dirmediğini belirttim. Savaş harekâtı projemi de yarın telgrafla arz edeceğimi bildirdim.

Kuvvetlerimi Aziziye'de toplayacağım. Bunun için kalan kuvvetlerim orada bana katılacaklardı. Dolayısıyla mühimmat ve iaşenin sağlanması için bütün gemilerin el altında bulundurulması gereklidir.

Suların azlığından dolayı Şeytan gemisinin Bagile'den geçmeyi başarmış olamayışı ve Comet gambotunun güverte döşemesinin 12 poundluk topunu kullanamayacak derecede harap olması üzerine artık küçük filotillam kalmamış demekti.

Sir John Nixon 3 Ekim'de Hindistan Hükümetine gönderdiği telgrafta: -Bu telgrafın bir sureti de bana gönderilmişti- Nurettin Bey'in Selmanipak'te direniş göstermesinin muhtemel bulunduğunu, fakat Bağdat yolunu açmak için Irak Sefer Kuvvetlerinin yeterli derecede kuvvete sahip olduğunu, bu kuvveti Aziziye'de yığmak niyetinde bulunduğunu ve dolaşan söylentilere göre Bağdat'taki Alman ve Türk görevli ailelerinin Halep'e hareket etmekte olduklarını bildiriyordu. Bu mevsimde Bağdat'tan daha kuzeye çıkamayacak olan Türk gemilerinin ele geçirilmesi durumunun olağanüstü arzulanır olduğu değerlendirmesiyle telgrafına son veriyordu.

Telgraf 4 Ekim 1915

Ordu Kurmay Başkanlığına

Savaş harekâtı projem aşağıdaki şekildedir:

Bütün kuvvetimin Aziziye'de toplanmasından önce 18. Tugayı oraya yerleştireceğim. 16. Tugay kendi nakliye araçlarıyla nehrin Şidhefü'ş-Şarki[82] Bendi'nde ve 17. Tugay, Şadi'de bulunacaklardır. Bütün kıtalar kara yoluyla ilerleyeceklerdir. Ağır bataryalar, süvari topçu bataryası da dahil olduğu halde, bütün tümen diğer kıtaları Aziziye'de kalacaklardır. Eğer düşman Aziziye'de tek başına tugaya saldırmaya kalkışırsa, bu önlemler sayesinde bir buçuk günde bütün kuvvetlerimi toplaya-

[82] Delabha (Ümmü't-Tubl) civarıdır (TAOE).

bilirim. Böylece, bu önlemlerimle Nurettin Bey'i taarruzum hakkında yanıltabilirim.

Eğer Türkler Selmanipak'ten Bağdat'a çekilirlerse, o zaman bütün kuvvetlerimi toplar, hızlıca ileri hareket edebilirim. Bunun için kuvvetlerime gerekli 21 günlük erzak ve cephanenin Aziziye'de toplanması lazımdır. Selmanipak'e hareket edinceye kadar bu 21 günlük erzaka el sürülmeyecektir. Esas düşüncem düşmanın sol kanadını –doğu kanadıyla gerisini- çevirmektir. Bunun için Bağdat'a giden yolun –dahil- doğusundaki düşman mevzii kısmına taarruz edebilecek ve o yolun batısındaki düşman mevzileri dikkate alınmayacaktır. Eğer düşman Diyale'de direnişe kalkışırsa aynı şekilde hareket edeceğim ve "A" kolu ile süvariyi Diyale'nin 3 mil kuzeyinden (yaklaşık 5 km) karşıya geçireceğim. Kût'ta iken harekât için önce talep ettiğim bütün kara nakliye araçlarına şimdi çok ihtiyacım vardır. İleri harekâta karar vermeniz dolayısıyla deve, merkep ve *mehible* (yerli kayık) ve sairin kiralanması konusunda gereken önlemleri almış olduğunuzdan eminim.

General Fry Tugayını Aziziye'de yerleştirdikten sonra işlerin hızlandırılması için gemiyle Kût'e döneceğim".

Ekim ayının beşinci günü General Fry kumandasındaki 18. Tugay ile 63. Sahra Bataryasını karaya çıkararak Dicle'nin sol sahilinde bulunan Aziziye köyüne yerleştirdim. General Fry'a köyün etrafında sağlam bir ordugâh kurulması, Aziziye'nin 4 mil (5,5 km) güneybatısında bir taburluk tahkimat meydana getirmesi, 1 mil (1,6 km) kuzeyinde sabit bir süvari postası kurulması ve bir tayyare meydanı yapılıp hazırlanması emrini verdim. Kût kumandanı olan General Delamain'e gönderdiğim telsiz telgrafla, ileri harekâtına başlayıncaya kadar harcanmamak üzere Aziziye'de saklanmak üzere 21 günlük erzak gönderilmesini talep ettim. Aynı zamanda Selmanipak harekâtı için gemiler üzerinde 14 günlük erzak ve mümkün olduğu kadar çok cephane istedim.

Kûtü'l-Amare savaşında verdiğim 1.500 kaybın telafisini ve genel ihtiyat olarak emrimde bulunan 12. Tümene mensup yarım

tugayın diğer yarısının da mümkünse emrime verilmesini talep ettim.

General Delamain'e tümenimi nehir boyunca bir günlük yürüyüş mesafesinde tugay kademelerine ayıracağımı, bu şekilde ihtiyaç olduğu zaman, bir buçuk günlük yürüyüşle tümenimin toplanmasını sağlayacağımı söyledim. Üstün kuvvetlerin taarruzuna uğramadan önce hava keşif araçlarım bana gerekli bilgileri sağlayacağı gibi, bu kademeli teşkilat aynı zamanda Nurettin Paşa'yı planlarım hakkında şüphe ve tereddüde düşürecektir. Şayet Kût'tan daha ileri gidilmemeye karar verilirse, aynı şekilde kademeler çekilir ve Aziziye civarında toplu bulunduğumdan bütün kuvvetlerimi el altında bulundurmuş olurum.

Bütün kıtalarım ile toplu olarak geri çekilecek olursam, o zaman Araplarda çekildiğim fikri uyanmış olacağından buna meydan vermemek için kademeli nizami toplanmış bulunmayı tercih ettim.

Aziziye'yi genel karargâh olarak seçmeye karar verdim. Burada hava ve diğer keşiflerin sonuçlarını hızlı bir şekilde öğrenmek mümkün olabilir. Zaten bir kumandan bütün taarruz harekâtında, hızlı karar alabilmek için öncüsüyle birlikte bulunmalıdır.

5 Ekim'de bir deniz tayyaresi ile yapılan keşiflerde Selmanipak'te düşman olmadığı bildirildi. Tayyare kontrolcüsü orada kıtalar, keşif kolları ve depolar görmediğini, ancak bir yürüyüş kolunun Diyale nehrinin 4 mil (5,5 km) güneyinden kuzeye doğru hareket ettiğini gördüğünü ilave etti.

Binbaşı Reilly'e, bu haberin doğruluğunu araştırmasını telgrafla bildirdim. O, hemen havalanarak saat 17.30'da döndü ve Aziziye'de bana katıldı. Saat 5.00'te Selmanipak üzerinden uçarak, mevziin her halde işgal edildiğini, gemiler, kayık ve sandallarla depolar görüldüğünü ve düşman kuvvetinin en azından 4-5 bin civarında olduğunu bildirdi. Kıtalar ile dolu bir gemi ile kayı-

ğın Zor Bend'de[83] -Aziziye'nin 14 mil (22,5 km) batı ve kuzeybatısında- bulunduğunu ve kamufle edilmiş çadırlar gördüğünü söyledi. Onun keşiflerinin sonuçları, deniz tayyaresinin keşifleriyle açık olarak tezat oluşturuyordu.

Bu konuyu Ordu Kurmay Başkanlığına bildirdim. Selmanipak isminin Hz. Peygamber'in fedakâr bir hizmetçisine ait olması sebebiyle bundan sonra bu ismin Ctesiphon olarak kullanılmasını ilave ettim. Merhumun türbesi Ctesiphon'da olduğundan İslâmî duyguları incitmemek üzere Selmanipak isminin kullanılmamasının uygun olacağını arz ettim.

Zor Bend yönünde keşifler yapmak üzere süvari gönderdim.

Sir John Nixon kurmaylarının bazı önlemler aldığını anlayınca 6 Ekim'de Aziziye'den bir telgraf göndererek, bu harekâtı bizzat Ordu Kumandanının mı idare edeceğini, yoksa Kûtü'l-Amare savaşında olduğu gibi harekâtın sevk ve idaresini bana mı bırakacağını sordum. Verilen cevapta eskisi gibi 6. Tümene kumanda edeceğim bildirilmekteydi. Ben bu cevapta yeterli açıklık göremedim. Çünkü bundan önceki harekâtta 6. Tümenden başka birçok kıta emrim altında bulunuyordu.

Kût'tan Aziziye'ye ulaştığımda Kûtü'l-Ammâre zaferine dair Sir John Nixon tarafından çekilen şu telgrafı aldım:

> "Ordu Kumandanı, savaş harekâtı esnasında planınızla kazanılan kesin sonuçtan dolayı sizi ve tümeninizi bütün kalbiyle kutlar. General Delamain'in cüretkâr taarruzunu takdir etmekten aciz olduğu gibi cesur kıtalarının yiğitçe gayretlerini övme konusunda söz bulamamaktadır".

Kıtalarıma bildirdiğim Irak Başkumandanlığının yukarıdaki telgrafına şu değerlendirmeyi de ekledim:

---

83 Rebîza demektir (TAOE),

Savaşın bütün zor zamanlarında "A" kolundan bilgi alınamamasına rağmen yine düşünce olarak müsterihtim. Çünkü 16. ve 17. Tugaylarla "A" kolunu oluşturan diğer kıtaların savaş değerini çok iyi biliyordum. Özellikle bataryaların değerli gayretlerini hatırlattım. Bununla birlikte "A" kolunun kazandığı başarıları, "B" kolunun direniş ve fedakarca azmine borçlu bulunduğunu ve bundan dolayı "B" koluna müteşekkir bulunduğumu da belirttim. Filonun savaşta bizimle parlak ve fedakarca bir şekilde işbirliği yapmasından, gambot mürettebatının geceli gündüzlü faaliyeti ve sürekli gözetlemede bulunmasından dolayı Filo Kumandanına da teşekkür ettim. Fedakâr fırkateyn kaptanı Cookson'un kaybından doğan üzüntümü zikrettim.

Askerî Müsteşar Yardımcısından 1 Ekim 1915 tarihli aşağıdaki telgrafı aldım:

> "Ordu Kumandanı, Genelkurmay Başkanlığından alınan telgrafı size bildirmekle övünçlüdür.
>
> Hint Ordusu Başkumandanlığı 30 Eylül özel 22912 numaralı telgrafında Kûtü'l-Amare'deki başarılarından dolayı size, Townshend'e, Delamain'e ve bütün kıtalara samimi tebriklerini bildirir, kaçınılması mümkün olmayan kayıplarınızdan dolayı derin üzüntülerini zikreder ve yaralıların hızla şifa bulmalarını diler".

Kral, Sir John Nixon'a aşağıdaki telgrafı çekti:

> "Size ve kumandanız altındaki kıtalara, zor ve tahammül edilemeyecek şartlar altında kazandıkları parlak başarılardan dolayı en sıcak tebriklerimi, hasta ve yaralıların yakın zamanda afiyet kazanmaları dileklerimi bildiririm".

Sir John Nixon'un arz ettiği cevap şu şekildedir:

> "Ben hükümdar olan zatınıza karşı naçiz borcumu yerine getiriyorum. Kendi adıma ve beraberimde bulunan, haşmetini-

ze sığınmış kıtalarınız adına olarak hakkımızda sarf buyrulan iltifat ve tebriklerinin, hepimizi en derin şükran hissi ve övünçle duygulandırdığını, iyileşmekte olan hasta ve yaralılarımızın çoğunun yakında savaş hattına katılacaklarını ve bütün kıtaların moralinin mükemmel olduğunu arz eylerim".

Aynı zamanda Hindistan Genel Valisi tarafından Sir John Nixon'a gönderilen telgrafın aşağıdaki sureti de bana bildirildi:

"Kûtü'l-Amare'de kazanılan büyük başarıdan dolayı sizi en sıcak hislerimle kutlarım. Lütfen General Townshend ile beraberindeki bütün subay ve erlerine, böyle parlak bir başarının kazanılmasında gösterdikleri fedakârlık ve cesaretten dolayı çok sıcak taktirlerimi ulaştırınız. Yaralıların acil şifasını diler ve bu zor şartlar altında bile kendilerinin rahat etmeleri için mümkün olan her şeyin sağlandığını ümit ederim".

Hindistan Genel Valisine Sir John Nixon'un gönderdiği cevabın bir sureti şu şekildedir:

"Lütfedip gönderilen değerli tebrikleriniz hepimizi duygulandırdı. General Townshend ile beraberindeki kıtaların derin şükranlarını kabul buyurmanızı rica ederim. Yaralıların sağlık durumlarının iyi bir halde bulunduğunu ve bir kısmının burada kazandığı iyileşmeyle cepheye dönebileceklerini arz ederim".

Burada Sir John Nixon'un hakkımdaki lütufkârlığını anmaya mecburum. O, 7 Ekim'de Hindistan Genel Valisi aracılığıyla Hindistan İşleri Bakanlığından Kûtü'l-Amare zaferi hakkında aşağıdaki telgrafı almıştı:

"Filo Kumandanı Cookson'un kaybı haberi ile çok üzüntülüyüm. Lütfen "D" kuvveti tarafından kazanılan başarılardan dolayı General John Nixon'a tebriklerimi ulaştırınız".

General Nixon, Hindistan Genel Valiliğine şu cevabı gönderdi:

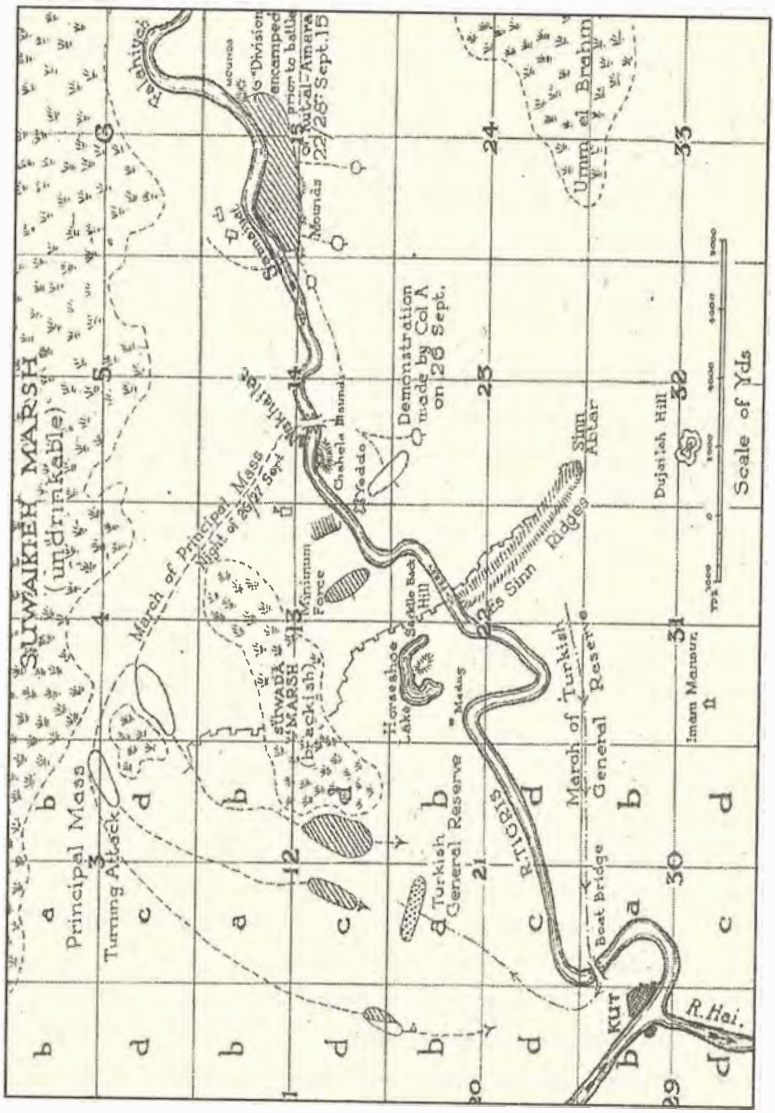
> "Aşağıdaki telgrafım Hindistan İşleri Bakanlığına ulaştırılırsa son derece minnettar olacağım:
>
> "Gecikmeye uğrayan 30 tarihli değerli telgrafları ancak bugün ulaştı. Kazanılan zaferin tek sebebi olan General Townshend ile tümeninin, sarf buyurduğunuz ilgi ve takdirlerden dolayı son derece duygulanmış olduklarını arz ederim".

Aynı zamanda Kût'ta bulunan Ordu Kurmay Başkanlığından aldığım bir telgrafta, Avam Kamarası'nda meydana gelen bir tartışmanın ardından kabinenin, takibi uygun bulduğu bildiriliyordu. Bundan acaba Avam Kamarası bir zaferin ardından benim taktik takibim ile mi yetinmemi istiyordu? Bunu anlayamıyordum.

Aziziye ile Selmanipak'ten 14 mil (22,5 km) mesafede, sahil üzerinde olan Zor'a doğru ileriye sürdüğümüz süvari keşif kolu, Nurettin Bey'in Zor'un güvenliği için ileriye bir müfreze sürdüğünü ve yığınağa yerleşmiş olan müfrezenin bir Türk süvari alayı, 3 piyade taburu ve 2 toptan oluştuğunu bildirdi. Bu karışık müfreze, sahilden yaklaşık 2 mil (3 km) uzakta, Zor'un kuzeydoğusunda mevzi almıştı. Sahilde 2 Türk gemisi demirli bulunuyordu. Zannedersem bunlar Selmanipak asıl mevziini örtmek için idi. Benim ileri harekâtım üzerine bunlar geriye çekileceklerdi.

Bu bilgiler üzerine General Delamain ve Hoghton tugaylarının Aziziye'deki 18. Tugay ile hemen birleşmelerini ve her ihtimale karşı hazır bulunmalarını emrettim.

Bu örtü müfrezesine dair gizli kaynaklardan alınan bilgilere göre, Nurettin Paşa'nın Hille'den bir Türk müfrezesini çağırdığı da bildiriliyordu. Halbuki Nurettin Paşa, bu müfrezeyi Kûtü'l-Amare savaşından önce çağırsaydı büyük fayda sağlamış olurdu (Kroki 5).

Kût'ül Amare Savaşı planı.

Ek

Kûtü'l-Amare Savaşı Hakkında Harekât Projesi

Amare
28 Ağustos 1915

Basra'da Genel Karargâh Kurmay Başkanlığına

Kûtü'l-Amare'ye karşı yapılacak harekât hakkında Genel Karargâhın 23 Ağustos 1915 tarihinde "D" işaretli genel talimatının 5. maddesiyle, aynı maddenin "A" kısmına ve Genel Karargâhın istihbarat raporuna uygun olarak bana verilen görevin yapılma şekline dair aşağıdaki projeyi arz ediyorum:

1- Ammâre'den doğrudan doğruya Şeyh Sa'd'i işgal etmek üzere hareket edecek olan 17. Tugay orayı işgal eder etmez, Ale'l-Garbî'deki 16. Tugay ve Amare'deki 18. Tugaylarla tümenin kalan kısımlarını Şeyh Sa'd'da toplayacağım.

2- Şeyh Sa'd'da kıtalarım tamamıyla toplanmadan önce Kûtü'l-Amare üzerine ilerlemeyeceğim.

3- Gerek istihbarat raporlarından ve gerekse hava keşiflerinden harekât projesinin değiştirilmesini gerektiren önemli bir haber almadığım takdirde, Dicle'nin sol sahilinde toplanan bütün kuvvetimle Şeyh Sa'd'dan yaklaşık bir yürüyüş mesafesinde olan Kûtü'l-Amare'ye yürüyeceğim. Sıcağın şiddeti sebebiyle yürüyüşler 04.00'ten 08.00'e kadar sürecek, günün kalan kısmı dinlenme ile geçirilecektir. Yürüyüş kuvvetlerle, süvari, piyade ve tümene bağlı kıtalardan oluşturulacak tek bir yürü-

yüş koluyla yapılacak, ağır topçu ve 5. Hants obüs bataryaları nehirden gönderilecektir.

Yürüyüş, sahili takip ettikçe mola ve ordugâh yerleri gemiler ve gambot filotillasına yakın olarak seçilecek ve bu sayede kıtaların güvenlikleri sağlanacaktır.

Tasarlanan Manevra:

4- Bütün raporlara göre, düşman kuvvetleri geçişe uygun olmayan bir nehir nedeniyle birbirinden ayrılmıştır. Sağ kanadı nehrin sağ sahilinde, sol kanadı nehrin sol sahilinde bulunan düşmanın sağ kanat kuvvetlerini bırakarak bütün birleşik kuvvetlerimle sol sahildeki düşman kıtalarını yok etmeye çalışacağım. Bunu başarırsam sağ sahilde düşman kuvvetleri kendiliğinden çekilmiş olur. Kesin darbe için düşmanın sol kanadını seçme sebebi, bu kanadın düşmanın çekilme hattına en yakın bulunmasıdır. Bu manevra da, düşmanın sol kanadına ve gerilerine karşı kesin sonuç kazanılması için asıl kuvvetlerimle kuşatma taarruzu yapmaktan ibarettir*. Taarruz koluna bir sahra bataryası katılacağı gibi süvari de dış kanatta kademe oluşturacaktır.

5- Hazırlık taarruzu sol sahilde 1.000 yarda (912 m) bir cephe ile ilerleyen tugay tarafından yapılacak ve bütün tümen topçuları tarafından korunacaktır (4 ve 5 pusluk toplar sandallardan çıkarılarak sol sahile yerleştirilmiştir). Ateşle desteklenecek bir tugay tarafından yapılacaktır (Şu anda sahiller nehir seviyesinden yüksektir).

6- Hazırlık taarruzu, kuşatma taarruz kolunun nehre yaklaştığı görülünceye kadar ciddi ve kesin bir safhaya girmiş olmayacaktır. Hazırlık ve kesin taarruz kolları arasında etkili topçu mesafesi olan üç millik (5 km.ye yakın) bir mesafe bırakacağım.

7- Önce tekrar ettiğim gibi bu proje zihnen esas olarak tasarladığım proje olup, olaylar veya olağanüstü sebepler, bunun

---

* Gerçekten savaşta da bu manevra uygulandı (Yazar).

değiştirilmesi veya düzeltilmesini gerektirmezse yürürlükte kalacaktır.

Düşmanın, sağ kanadını niçin o kadar kuvvetli bulundurduğunu anlıyorum. Bu da Nasıriye yönünden bir stratejik çevirme harekâtından korktuklarından, benim sağ sahilden geleceğimi ve savaş acısını gördükleri için İngilizlerin cephe taarruzuna bağlı kalacaklarını zannetmelerinden ileri geliyordu.

Bütün raporlar, sol sahilin tamamen açık, engelsiz, manevraya uygun olduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte bu raporların hepsini inceleyip deneyeceğim.

8- "B" sınıfından olan gemilerin Ale'l-Garbi'nin 15 mil ilerisine gidemeyeceklerinden bu gün Basra'dan Amare'ye gelince haberdar edildim. Bu bilgiyi veren Mister Cowley'dir. Bu çok önemli meseledir. Çünkü Lynch gemilerinin birisi gerektiği takdirde Karun Nehri'ne gitmek üzere Basra'da hazır bulunmak için emir almıştı. Bu nehirlerin durumunu bilen Mister Cowley'in verdiği bu önemli bilgiyi size bildirmeye mecburiyet hissettim.

9- 52. maddenin "B" fıkrası gereğince Hava Kuvvetleri Kumandanı harekât planı konusunda benimle sıkı temasta bulunacaktır. Onun dikkati daha çok –yukarıda bildirilen tasarlanmış manevra bakımından- düşmanın sol kanat ve gerisinin keşfine çekilecektir. Sefer Hizmetleri Nizamnamesi'nin 1. Bölüm, 95. Kısmın 2, 3, 4. maddeleri ezberlenecek ve 6, 7, 8.* maddeleri not edilecektir. Menzil hattı üzerindeki savunma mevzileri hakkında size ayrıca yazacağım. Önce Ale'l-Garbi'de bulunmasını teklif ettiğim postayı kaldıracağım. Menzil hattı üzerinde küçük bir posta garnizonunun bir tabur olarak tayin edildiğini görüyorum. Bu çoktur. Bence yarım bölük yeterlidir. Bu konuda daha fazla açıklama ayrıca bildirilecektir.

10- Bu gün buraya gelince Van'dan Erzurum'un güneybatısından 12 Türk taburunun Musul'a ulaştığına ve bunların keleklerle Bağdat'a hareket ettirilmek üzere bulunduğuna dair istihbarat raporunu aldım. Bu raporun tarihi 27 Ramazan'dır.

---

* Ordu Kurmay Başkanlığından bana gönderilen genel talimattan (Yazar)

Eğer bu olay doğruysa o kuvvetlerin şimdi Bağdat'ta bulunmaları lazımdır. Rus cephesinde bir hezimete uğrayan Osmanlı kıtalarının şimdi Irak cephesine gelmelerinin ne kadar yersiz ve ihtimal dışı olduğunu arz etmeyi fazla sayarım.

Türklerin ne yapacağını hâlâ kimse bilmiyordu. Yalnız kesin olan bir şey varsa, o da Nurettin Paşa'nın Bağdat'ın savunması için şaşkınca yardım talep etmesiydi. Bu meseleye ne dersiniz? Eğer es-Sinn mevziindeki 6.000 kişi bağlanırsa o zaman gayet kuvvetli bir mevzideki üstün kuvvetlere taarruz etmek zorunda kalacağım.

General
Townshend

Yukarıdaki Proje Hakkında Görüşler:

Askerî okuyucuların yararlanmasını sağlamak ümidiyle taktik harekâtımı ayrıntılı olarak açıklayacağım. Kitabımın girişinde görüldüğü üzere savaş harekâtı planım, düşmanın en zayıf noktasına karşı asıl kuvvetlerin yöneltilmesi temel kuralını uygulamaktan ibarettir. Az kuvvetimle düşmanı önden oyalayıp dururken, ortaya çıkacak manevra yeteneği ve hareket serbestliğinden yararlanarak asıl kuvvetimle düşmanın sol kanat ve gerisine hareket edebileceğim. Bu şekilde sol kanadı çevirirken düşmana taarruz edeceğim. Nehrin sağ sahilindeki düşmanın sağ kanadı kendi sol kanadının perişan edildiğini görünce, olduğu yerde kalamayacaktır. Bu tasarladığım plana göre kuvvetlerimi aşağıdaki gruplara ayırdım:

"A" kolu (Asıl kuvvetler) General Delamain kumandasında.

"B" kolu (Az kuvvetler) General Fry kumandasında.

"A" kolu (Asıl kuvvetler) 16 ve 17. Piyade Tugaylarıyla bir miktar seyyar topçudan (düşman siperlerini temizlemek için obüs bataryası da dahil) ve süvarinin ana kısmından oluşuyordu.

Süvariler kural olarak asıl kuvvetlerin daima dış kanadında bulunacaktır. Bu "A" kolu düşmanın en zayıf noktasına (doğal çekilme hattına en yakın olan kanada) kesin darbeyi indirecektir.

Bu zayıf nokta, sol sahili takip ederek Kût'tan Bağdat'a giden yol istikametinde bulunuyordu. Bundan dolayı düşmanın asıl kuvvetlerine sol sahilde rastlayacağımı bildirdim. Bu yüzden sol sahilden ilerleyeceğim anlaşılıyordu. Çünkü temel savaş kuralların birincisi, ilk hedefimizin savaş meydanındaki düşman asıl kuvvetleri olmasını emreder. Asıl kuvvetlerimle düşmanın kanadını çevirmek için bu manevranın tasarlanmış olması lazımdı. Bu amaçla yararlanılabilecek bütün kara nakil araçlarını, Nurettin Paşa'nın es-Sinn müstahkem mevziinin dış kanadını ve gerisini bulmak için çöl içinden geniş bir kuşatma manevrası yapacak olan "A" koluna tahsis etmiştim. Düşman tahkimatının büyük kısmı da sol sahilde bulunması ve çevirme taarruzunun oldukça önemli olmasından dolayı en iyi tugay kumandanını "A" kolu kumandanlığına tayin ettim.

"B" kolu (az kuvvet) General Fry kumandası altında 18. Piyade Tugayıyla bütün topçu ana kuvvetlerinden, bütün ağır bataryalardan ve istihkam kıtalarının büyük kısmından oluşuyordu. O kola böyle fazla miktarda diğer sınıflardan katmaktan amaç, az kuvvetin etki ve yeteneğini artırmak idi. Kara nakliye araçlarına sahip olmayan kolun, daima düşmanın etkili mesafesi dahiline kadar gemilerle nakli gerekiyordu. Az kuvvetimle, siperlerdeki düşman kuvvetlerini duraklatmak ve oyalamak için cephe taarruzu yapılırken, asıl kuvvetlerimle de dış kanadına ve gerisine karşı geniş bir kuşatma manevrası –ağla balık avlamak gibi- yapılacaktı. Bunun için az kuvvetler sahil boyunca hareket ederek, düşmanın sahil yönündeki tahkimatta bulunan kanadına karşı cephe taarruzuyla savaşa başlayacaktır. Ancak bu savaş başlangıcında kuvvetli topçu ateşi ve tahkimat araçlarının yardımıyla savunur durumda kalacak, fakat asıl kuvvetler yakından savaşa girişip taarruza geçerken, az kuvvetler de karşısındaki düşmana ciddi taarruz gerçekleştirecektir. Mevcut her türlü doğal engellerden (su yolları, kanallar ... vs.) yararlanılarak savunma durumu yerlerine konulmalıdır. Bu ana kadar Türkler daima İngilizlerin cephe

taarruzlarına maruz kaldıklarından Nurettin Paşa, yalnız kanat ve gerisine karşı, geniş bir çevirme manevrasının yapılmasını beklemediğini zannediyordum. Bu zannımın doğru olduğu meydana çıktı. Çünkü Nurettin Paşa, bizim adet üzere cepheden taarruzda bulunacağımızı dikkate alarak önlemlerini yalnız nehrin iki tarafında almıştı[84].

Az kuvvetler düşmanla savaşa giriştikten sonra çevirme kolu (asıl kuvvetler) düşmanın kanat ve gerisi yakınına sokulacaktı. Bu sırada süvarinin ana kısmı, çevirme kolunun dış kanadından hareketle düşmanın çekilme hattını tehdit etmeye çalışacaktı.

Asıl kuvvetlerin düşmana taarruza başlaması, bütün kıtaların ilerleyerek cephenin tamamında kesin savaşa girişmelerine işaret sayılacaktır.

Filo, az kuvvetlerin ilerlemesine yardım edecek ve sağ sahildeki düşman topçusunu ateş altına alacaktır.

Nurettin Paşa'nın bir kısım kuvvetini sağ sahile ayırdığına inanıyordum. Gemileri korumak için 12. Gorringe Tümeninin menzil hattında kullanılan kıtalarından sağ sahile ayıracağım bir kuvvetle düşmanın o sahildeki kuvvetini perişan edebilirdim. Bu amaç için Albay Climo'nun kumandası altında iki zayıf tabur oluşturdum. Bunun görevi, sağ sahil üzerindeki yığınağa yerleşerek mutlak savunmada kalmak idi. O müfreze sal köprü vasıtasıyla diğer kıtalar ile de teması koruyacaktı.

---

84 Nurettin Bey, savaş değeri çok az 9.000 savaşçıdan ibaret bir kuvvetle nehrin iki tarafında yaklaşık 15 km.lik bir müstahkem hat tutuyordu. Savunma hattının uzunluğuyla hiç de uygun olmayan kuvvetinden, muhtemel bir kuşatma hareketine karşı koyabilecek bir kısım ayıramadı. Ancak karargâhında genel ihtiyat olarak bir Türk taburuyla iki talim bölüğü ve bir hızlı ateşli sahra bataryası bulundurabildi ki, doğal olarak yetersizdi.
Bundan başka kuşatmaya alınan kanat, savunma hattının kurulması sırasında Süveyce bataklığına dayanıyordu. Daha sonra bataklığın çekilmesiyle o kanat açıkta kaldı ve hattın boyu da uzadı. Hatta kuvvetin yetersizliği sebebiyledir ki, açıkta kalan kanadı ne uzatmak ve ne de bir savunma koltuğuyla güven altına almak mümkün oldu. Ancak oraya iki süvari, bir piyade bölüğü ve bir gönüllü müfreze görevlendirilebildi (TAOE).

Tugay Kumandanlarıyla Daire Başkanlarına, Filo Kumandanına ve Diğerlerine Genel Talimat:

Gizli 6. Tümen Karargâhı

22 Eylül 1915

1909 (1914'te tekrar basılan) Sefer Hizmetleri Nizamnamesi 1. Kısım 102, 103. Bölümlerinin genel kurallarına göre taarruz planımı düzenledim. Ulaşmasını beklediğim birlikler şunlardır:

63. Sahra ve Hants Obüs Bataryalarıyla 16. Süvari Alayı ayın 25'inde geleceklerdir.

1- İleri harekât

Ayın 26. günü savaş meydanına aşağıdaki gibi ilerlenecektir.

16. Piyade Tugayı 17. Piyade Tugayı 30. Piyade Tugayı (2 tabur eksik) 2 sahra bataryası [10. Sahra Topçu Tugayı (bir batarya eksik)] 1 Maksim bataryası Tümen cephane kolu (kara kısmı) 2 takım İngiliz Seyyar Hastanesi 6 takım Hint Seyyar Hastanesi 1/5 Hants obüs bataryası (1/2 batarya eksik) 7. Mızraklı Alayı 16. Süvari Alayı 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü	"A" kolu General Delamain kumandasında 16.30'da hareketle sağ sahili izleyerek Çahala Bend'e ilerleyecektir. O kol, öncü ve süvari kıtaları tarafından örtülecektir. Süvari Çahala Bend tepelerine yerleşecektir. "A" kolu Nahilat köyünün karşısında konaklayacak ve bu kola ayrılan gemiler sağ sahile yanaşacaktır.
18. Piyade Tugayı 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü	"B" kolu (Sol sahili takiple görevli 63. Sahra Bataryası, 1/5

Tümen topçusu Tümen cephane kolu (Nehir kısmı) 1 İngiliz, 2 Hint Seyyar Hastane takımları	Hants obüs bataryasının yarısı ve 48. İstihkam Taburu hariç) General Fry kumandasında gemilerle Nahilat'a gidecek, o tümenin güneyinde sol sahile çıkarılacaktır. Gemiler sol sahile yanaşacaktır.

2- Açılma Harekâtı

Bundan sonra "B" kolu sol sahilde tahkimata yerleşen düşman kuvvetlerine şu mesafeye kadar ilerleyerek orada mevzi alacaktır:

1) 5 pusluk toplar için 5.000 yarda (4,5 km) 2) 4 pusluk toplar için 4.500 yarda (4 km) 3) Sahra bataryasıyla obüs bataryası için 3.500 yarda (3 km)	Sol sahildeki bütün toplar "B" kolunu koruyacaklardır. Niyetim o topları şu mevkilere yerleştirmektir: 3) Kare E 5. 9. 9. 2) Kare F 5. 2. 7. 1) Kare F 5. 3. 5.

Toplar etkili ateşe uygun olan bu mevzilerden, mevzi değiştirilmesine gerek kalmaksızın hazırlık taarruzuyla görevli "B" kolu piyadelerini korumaya yeteceklerdir.

Filo topları da "B" kolunun taarruzuna yardım edecekler ve Dicle güneyinde sağlam bir şekilde yerleşen düşman toplarını susturacaklardır.

"B" kolunun ileri harekâtı düşmanın bütün toplarının bilinen mesafeden açacakları ateşe maruz açık bir arazide yapılacaktır. Bu iki hareketin gündüz yapılması çok pahalıya mal olurdu. Bu yüzden böyle hareket için bir gece yürüyüşü (26-27 gecesi) yapılması ve siperlerin karanlıkta kazılması emredildi.

İleri harekâtın ilk saflarında "B" koluna Çahala tepelerinde mevzi alan "A" kolunun sahra toplarıyla Nahilat sahilinde demirli ağır toplar yardım edebilir.

Bu sırada sal köprünün yapılmasına hızla devam edilecek ve "A" kolu kumandanı tarafından karışık bir müfreze ile* sağ sahilden es-Sinn mevziine bir gösteri hareketi yapılacak, köprünün ve gemilerin örtülmesi ve korunması için seçilecek postalar siperlere yerleştirilecektir. Bu görev için "A" kolu kumandanının emrine genel ihtiyat olarak verilen 3 tugayın yarısı kullanılabilir. Bu postalara 6 adet Nordenfelt topları ayrılacaktır.

Köprünün 26. gece sona ereceği ve köprü hazır olur olmaz "A" kolunun sol sahile geçmeye başlayacağı zannediliyordu. "A" kolu sağ sahildeki çadırlı ordugâhını bozmayacak ve geçit harekâtı karışık müfreze ve Çahala tepelerindeki toplar tarafından örtülecek ve korunacaktır.

"A" kolu sol sahile geçince karanlık basıncaya kadar Nahilat köyünün doğusunda dinlenecektir. "A" kolundan ayrılan bir karışık müfreze (1 piyade taburu, bir takım sahra topçusu ve süvari kıtası) gemilerle hareket eden "B" koluna yancı olarak sol sahilden Nahilat'a kadar gelecek ve buradan itibaren o müfreze F4 karesine doğru kuzeye giderek Süvade ve Süveyce bataklıkları arasındaki geçit ağzında mevzi alarak "A" kolunun öncüsü görevini görecektir.

"A" kolu bir gece yürüyüşüyle E4.1.2. karesine (geçit ağzına**) ilerleyecektir.

3- Hazırlık taarruzu

General Fry kumandasında sol sahilde 6D ve 5D kareleri içerisindeki düşman mevzilerine karşı tahkim araç gereçleriyle ve topçu ateşi yardımıyla ilerlemekte olan "B" kolu 27 sabahı ciddi savaşlara başlayacaktır. Bu kolun görevi, yalnız düşmanı durdurmak ve oyalamaktan ibaret olmayıp, hile kullanılması ve geniş bir cephe üzerinde meselâ 1.200 yarda (1 km) yayılma

---

* Bu gösteriyle düşmana iki sahilden taarruz etmek düşüncesinde olduğumu zannettireceğimi ümit ediyordum. Bunu da başardım (Yazar).

** Bu geçit Süvade ve Atebe bataklıkları arasındaki yaklaşma yoludur (Yazar).

ile düşmana gerçek taarruzun bu yönden yapılacağı izlenimini vermek ve düşman ihtiyatlarını bu mıntıkada kullandırmaktır. General Fry, elde edilen mevkileri savunma haline koyacak ve her türlü doğal ve yapay engellerden (kuru su yataklarından, arazi bozukluklarından vs.) istihkam sanatı gereğince yararlanacaktır. General Fry'ın görevi tamamiyle bağımsız bir görev olup, bunun yapılması uygun zamana ve fedakârlığa bağlıdır.

Kesin taarruz yapılmasıyla görevli "A" kolunun 3D ve 3E karelerindeki düşman siperlerini -geçidi savunan- elde ettiğini General Fry anlar anlamaz hemen hazırlık taarruzunu kesin taarruz şekline çevirecektir.

4- Kesin taarruz

General Delamain kumandasındaki "A" kolu, hazırlık taarruzunun başlamasıyla veya bir saat sonra 3D ve 3E karelerindeki düşman siperlerinin hücumla zapt ve kuşatılması amacıyla taarruz için ilerleyecektir. "A" kolunun taarruzu, mümkün olduğu kadar fazla kuvvetlerle düşmanın en zayıf noktâsına kesin darbe indirilmesini emreden ana kısım esas kuralına uygun olarak yapılacaktır. Bu amaçla "A" kolu dış kanat dışına kademeler oluşturacak ve süvari ana kısmı bu dış kanat bitiminden ilerleyecektir.

Yukarıda belirtilen düşman siperlerinin zabtından sonra, düşmanın sol kanat ve gerisine karşı 5B ve 5C kareleri içerisindeki nehir kısmına düşmek üzere güney yönünde hızla ilerleyecektir.

Düşmanın sol kanadının çekildiğini gören sağ sahildeki düşman kıtalarının da çekileceklerini zannediyorduk. Düşman sol kanadı bizim çevirme taarruzumuzun kendisine yöneldiğini görünce tam hızla geri çekilecekti.

General Delamain'in taarruzu her türlü örtüden yoksun olan çölde, mümkün olduğu kadar ani olmalıdır. Ona mümkün olan kuvveti vermiştim. Kendisine iki bataryadan başka verecek seyyar topum yoktu. Koşum hayvanları olmadığı için kalan toplarımı, hazırlık taarruzuna (az kuvvete) vermeye mecburdum.

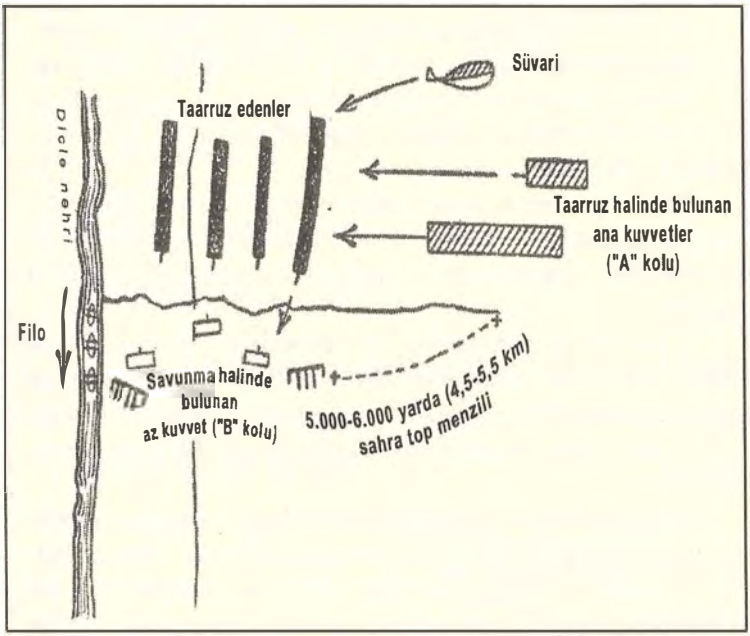
Hava Hizmetleri:

Bu hizmet Tümen Karargâhınca verilecek emirlerle yerine getirilecektir. Aşağıdaki konular hakkında Hava Kuvvetleri Kumandanına özel talimat verilecektir.

a) Keşif

b) Topçu ateşinin gözlenmesi

c) Düşman gerilerine bomba atılması

Şekil 4: Zafer Kazanılması Halinde Takip İçin Genel Talimat (Nr.: 2).

Gizli

1- Mareşal Saxe, takip hakkında şu sözleri söylemiştir: "Takipte her manevra iyi ve uygundur. Meydanda düşman kuvvetleri kaldıkça, erler ve hayvanların yorgunluğuna bakılmaksızın, takibe gece ve gündüz devam edilecektir. Bütün takip kuvvetleri, sair durumlarda beklenmeyen tehlikeyi göze

alarak takipte büyük bir cesaretle hareket etmelidirler". (Sefer Hizmetleri Nizamnamesi I. Kısım, 112. Fasıl)*

2- Burada taktik takip yapacağız. O da, geçitleri düşmandan önce tutarak düşmanı iki ateş altında bulundurmak ve mümkün olursa teslime mecbur etmek için nehirden filo ile, karadan süvari ve makineli tüfeklerle –düşmanın çekilme hattına paralel olarak Bağdat yolu üzerinden hızlı bir yürüyüşle hareket ederek- sadece bir takipten ibarettir.

Bu takip hareketinde geniş ölçüde süvari görevini üstlenecek olan filotilla, piyadeler tarafından korunacaktır. Gemilerle sevk edilen piyadeler, savunma mevkileri dışında gambotlar ve süvariler tarafından atılamayan düşman artçılarını çevirmeye muktedir olabileceklerdir.

Burada çekilme halinde bulunan düşman kavuşma hatlarının iki tarafından geniş bir tarama ile bir strateji takibi yapılması mümkün değildi. Çünkü harekâtımız tamamıyla gemilere bağlıydı.

3- Çekilmeye mecbur olan bir düşmanın çekilmesi tehdit edilirse çok büyük telaşa sebep olur. Çünkü bu düşman için tek kurtuluş çekilmektir. Bu yüzden takip kolları daima çekilen kıtaların veya hiç olmazsa artçılarının kanatlarını yakalamaya çalışmalıdır.

Düşmanı daima kaçış halinde bulunmaya mecbur etmelidir. Düşmanın geceleyin bombardıman edilmesi, düşman hatları arasında karışıklığa ve paniğe sebep olur. Çekilen düşman kıtalarının dinlendiği zannedilen mevkiler yönüne gece yapılan gelişigüzel topçu ateşleri bile düşmanın moralini bozar ve belki paniğe neden olarak düzensiz çekilmeyle sonuçlanır.

Süvari ve makineli tüfekler, her türlü cephe takiplerini diğer sınıflara terk ederek sol sahildeki Bağdat yolu üzerinden düşmanın çekilme hattına paralel olarak yapacağı takipte son kuvvetini ve çabasını harcamalıdır. Takip edilecek Bağdat yolu

---

* Bazen *Sefer Hizmetleri Nizamnamesi*'nin maddelerini aynen yazıyordum. Çünkü yeni basılan *Sefer Hizmetleri Nizamnameleri* savaş ilanı zamanlarında Hint kıtalarının –her ne kadar kurmaylara gelmiş ise de- eline geçmemişti (Yazar).

diğer yolların hepsinden kısadır. Süvari ve makineli tüfekler geçitlerde ve sairde kaçan düşmanı yakalamaya çalışmalıdır.

Yukarıda anılan paralel takibi yapan süvari, daima düşmanın yanına ve baş tarafına karşı girişimlerde bulunurken gambot filotillası ve "B" kolu da doğruca takiplerine devam edeceklerdir.

4- "B" kolunun gemilere dağıtılma şekli:

Tümen Kumandanı Tümen Kumandanı yardımcısı Tümen Kurmay Başkanı Tümen 2. Kurmayı Tümen 3. Kurmayı Ordu Karargâh Kumandan Yardımcısı Tümen Topçu Kumandanı	"B" koluna eşlik edecektir

Tümen karargâhının kalan kısımları General Delamain'e bağlı olacaktır.

Gemiler içindeki "B" kolu	
Julnar Gemisi	1 tabur (beygirli ve makineli tüfek katırları eksik) 1/2 Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü 1 Hint Seyyar Hastane Takımı 2 top (hızla karaya çıkarılacak şekilde hayvanları ve mümkün olduğu kadar arabaları hazır) Batarya arabaları, batarya hayvanlarının yarısı

Blosse Lynch Gemisi	2 top gemi pervanesinde ve top başına 224 atım 18. Piyade Tugay Karargâhı 1 tabur -12 makineli tüfek katırı 1 İngiliz Seyyar Hastane Takımı Batarya hayvanlarının yarısı
Mecidiye Gemisi	2 top gemi pervanesinde ve top başına 224 atım Tümen Karargâhı (bir kısmı eksik) 1 piyade taburu Tugay Kumandanlığı hayvanları (Makineli tüfek katırları Julnar, Mecidiye ve Musul gemilerinde) ½ 1 Çift Piyade Bölüğü
Musul Gemisi	½ 2 Çift Piyade Bölüğü 1 Hint Seyyar Hastane Takımı İstihkam Deposu ve patlayıcı maddeler İstihkam Deposu ve 18 poundluk top cephanesi

5- General Delamain gemiler içindeki "A" koluyla sol sahili takip ederek ilerleyecektir.

30. Yarım tugayı Kûtü'l-Amare'deki düşman mevzilerinin işgalinde bırakacağım.

"A" koluna bağlı olan kıtalar:
Tümen Topçusu (1 sahra bataryası eksik)
Tümen Cephane Kolu
Hava Kuvvetleri (askerî ve deniz)
Tümen Erzak Kolu
Seyyar Hastane
İstihkam Parkı
Hava kuvvetleri takip koluna ("B" koluna) yardım için ilerleyen "A" koluyla çalışacaktır.

6- Kol kumandanının düşmanın çekilmesinde şüphesi kalmayınca takip kolu ("B" kolu) oluşacaktır. Takip kolu hazır olur olmaz yukarıda anılan, kendisine ayrılmış gemilere bindirilecektir. Süvarinin paralel takibi Bağdat yolu üzerinde olacağından Süvari Kumandanına talimatı ve nakliye araçları verilecektir.

Süvari Kumandanı takip kolu gemileriyle mümkün olduğu kadar temas ve bağlantıyı koruyacaktır. Süvari Kumandanı emir ve kumanda konusunda tamamen bağımsız ise de takip amacı, gemilerdeki takip koluyla birleşme harekâtından ibaret olacaktır.

Süvari Kumandanı, 30-40 mil (48-64 km) ileriye bir temas bölüğü sevk edecektir. Tümen Kumandanı takip esnasında bulunacağı noktaları "A" kolu Kumandanına bildirecektir. Esirlerin gönderileceği mevkileri de Tümen Kumandanı bildirecektir.

7- Silahlarını teslim etmeyen düşman erlerine karşı az merhamet gösterilmeli ve kıtaların talep ettiği erzak ve bilgilerin sağlanması konusunda düşman Araplar korkutulmalıdır.

Üçüncü Bölüm

-Selmanipak-

I.

Bağdat'a İleri Yürüyüş İçin Hazırlıklar

16. Piyade Tugayı, 3 sahra bataryası, Maksim bataryası, 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü ile Tümen Cephane Kolunun yarısından oluşan General Delamain Kolu 9 Ekim'de Aziziye'de bana katıldı. Hoghton hızlı bir yürüyüşle ayın 11'inde gelecekti.

Delamain, tugayından ancak 1.508 savaşçısını toplayabilmişti. Bunlar arasında Dorsetler ancak 297 kadardı. Delamain ile Aziziye'deki karargâhımda yaptığım görüşmede, yanındaki Hintli kıtalarının Kûtü'l-Amare savaşından önceki durumlarını koruyamadıklarını söyledi. O savaşta düşman mevziinin kuzey siperlerine hücum ettiği zaman Hintli kıtaların –her ne kadar hücuma katılan bir Hint taburu, varlığının yüzde 45'ini kaybederek çok iyi bir şekilde hareket etmiş ise de- moralinin eksik olduğunu görmüştü. Delamain konuşmada şu sözleri de ekledi: *"Kıtalarım sıkı bir şekilde işgal edilmiş siperlere tekrar hücum mecburiyetinde kalırsa başarılı olamayacaklarına inanıyorum"*.

Bu kıtalar çok fazla yorulmuş ve her halde dinlenmeye muhtaçtı. Aziziye'den denize kadar olan mesafenin 300 milden (483 km) fazla olduğunu biliyor ve bu harekâtın sonu neye varacağını düşünüyordum.

Günlüğümde o konu hakkında şu görüşler vardı:

"Delamain'in sözleri çok da hoşa gitmiyordu. Fakat doğruydu. İngiliz kıtalarına eskisi gibi güvenilebilirdi. Ancak şimdi morali bozulmuş olan Hintlilere güvenmek asla doğru değildi".

Nihayet yeni Hint erleri, Ekim sonuna doğru, 6. Tümenin boşluklarını doldurmak üzere ulaşmaya başladı. Hindistan'a ait tecrübelerin genelinde bu derece kötü yeni asker sınıfına asla rastlamamıştım. Tabur kumandanları da bu konudaki fikirlerini gizlemiyorlardı. Bu sırada Hintli kıtalar arasındaki İslam unsuru hakkında da endişe hissediliyordu. Selmanipak kutsal makamına (Hz. Peygamberin sadık bir dostu olan Selman-i Pâk kabrine) karşı ilerlemek konusunda genel bir muhalefet düşüncesi vardı.

Düşman tarafına birçok firarinin geçmeye başlamasından dolayı çoğu Hindistan'ın kuzeybatı sınırı havalisi erlerinden oluşan bir Hintli taburu, bu sebeple Basra'ya göndermeye mecbur kalmıştım. Bu firar olayları, kuvvetim için bir tehlike idi. Kıtalarım içinde böyle bir tehlikenin daha fazla devam etmesini arzu etmiyordum. Bu kararı almaya mecbur olmak benim için kötü bir şans eseridir. Çünkü savaş alanına en fazla 8.600'den fazla süngü sokmayı başaramamış olmama sebep oluyordu. İleri harekete geçtiğim zaman kuvvetim genel durumu itibarıyla 14.000 kadar savaşçıdan ibaret bulunuyordu. Bu miktara topçular, istihkam erleri, telsiz telgraf erleri, gemiciler, muhabere bölüğü erleri vs. de dahildi. Fakat savaşı kazanmak için ancak piyadeye güvenebilirdim. Basra'da akla hayale gelen her çeşit konak hizmetlerinde –şehirde polis memuru, olağanüstü memur, subay için seyis (İngiliz askerlerini hizmetçi gibi kullanma hakkına sahip olmayan Hindistan ordusuna mensup kurmay subayları da dahil), motorbotlardan oluşan muntazam bir filo için tecrübesiz ateşçiler, gambotlara gemiciler, ihtiyat deniz erlerini takviyeye mahsus olağanüstü erler- istihdam edilen ve tümü tümenim savaşçılarından alınan Norfolk, Dorset ve Oxfordlu birkaç yüz İngiliz erinin taburlarına

geri verilerek yollanmaları konusunda Basra'daki ordu karargâhını ikna için Aziziye'den sürekli müracaatta bulundum. Fakat araklıksız müracaat ve sıkı çabalarıma rağmen o erlerin çok azını geriye almayı başarabildim.

Üç İngiliz taburum, tümenimin ruhuydu. Zafer için ancak bu taburlara güveniyordum. Bu taburlardan her birinin mevcudu yarım tabur civarındaydı. Endişem diğer bir olay ile daha fazla arttı. Aziziye'de ortaya çıkan bir bulaşıcı hastalık, İngiliz askerlerimden 40 kadarının ölümüne sebep olmuştu.

Bu seferdeki tecrübelerim bende şu izlenimi oluşturmuştur ki, üç tugaylı bir Hintli tümeninin her tugayında üç Hintli taburuna karşılık bir İngiliz taburunun bulunması, bizim gibi silahlı, eğitimli, düzgün ve medeni bir düşman ile çağdaş şartlar altında savaşmak için tehlike sebebidir. Böyle bir oranın medeni olmayan aşiretlere, vahşilere kötü bir şekilde düzenlenmiş ve topçusuz, düşmana karşı her yönüyle başarı getirecek bir sonuç meydana koyabilmesi muhtemeldir. Bu girişim Hindistan'daki savaş şartlarına da genel olarak uygundur. Fakat savunmada ve siperler arkasında bulunduğu zaman, Avrupa veya Asya'daki bütün askerlerin en inatçısı –yani Türk- tarafından tutulan kuvvetli mevzilere hücum edilmek gerektiği takdirde her tugayda iki İngiliz ve iki Hintli taburun bulunmasına ihtiyaç duyulur. Şu andaki teşkilata göre arz edeceğim aşağıdaki usul ve teşkilatın daha uygun olacağı, aynı zamanda başarıyla sonuçlanacağı düşüncesindeyim:

Bir tümenin üç tugayı aynı cinsten olacak, dört İngiliz taburundan oluşan tugaylardan birisine İngiliz Ordusuna mensup bir tümgeneral ve dörder Hintli taburundan oluşan iki tugaya da Hindistan Ordusuna mensup birer tümgeneral kumanda edecektir. Benim fikrime göre Hindistan için barış ve savaş zamanı en iyi teşkilat budur. Hindistan bütçesi, şayet her tugayda iki İngiliz ve iki Hintli taburun bulunması gibi bir teşkilatı sağlayamazsa yukarıda arz edildiği şekilde bir İngiliz tugayı ve iki Hintli tugayından oluşan tümenler meydana getirilmesi en iyi usuldür.

9 Ekim'de, Genel Karargâhtan birinci ve ikinci hatta mahsus tam nakliye araçları ile (6. Tümen ile Süvari Tugayı için tam erzak kollarıyla) donatılacağım hakkında güvenceler aldım. Benim taleplerime karşı verilen cevap şuydu:

10 Ekim'de Ordu Kurmay Başkanlığından aldığım bir telgraftan şu konuları çıkardım:

Hindistan Hükümeti benim Bağdat'a ileri hareketim hakkında İngiltere'den yetki almamıştır. Aynı zamanda Bağdat'ın zabtıyla görevlendirileceğime göre buna gerekli takviye kıtalarının gönderilmesini talep etmiştir. Bu konuda olan sıkı haberleşmelerimin dikkate alındığını o telgraftan anladım. Sir John Nixon, Hindistan Bakanının aşağıdaki telgrafını gönderiyordu:

"Takviye kıtaları konusunda size kesin bilgiler verilmesini ümit ediyorum. Takviye kıtaları gönderilinceye kadar şimdiki mevziinizi elinizde tutmalısınız. Talep edilen bu kıtalar gönderilebildiği takdirde ileri harekete geçmek için hazır bulununuz. Bakan, size bu konuda talimat vermemi talep ediyor. Bu bildirdiklerimi lütfen resmî talimat gibi sayınız. İhtiyaç görülen kıtaların yakında gönderileceğini ve ileri hareketin fazla gecikmeye uğramayacağını ümit ederim".

Ordu Kumandanı şu cevabı vermiştir:

"Zatı devletlerinin 10 Ekim tarihli telgrafı derhal General Townshend'e tebliğ edilmiştir. Onun kesin askerî ihtiyaçları olmaksızın sorumluluğu üstlenmeyeceğine güvenilebilir" (Bu son cümle, benim bağımsız bir kumandan olduğumu ve sorumlu tutulabileceğimi açıklamaktadır).

Ordu Kurmay Başkanı şu konuları da eklemişti:

"Muhtemelen yukarıdaki görüşlere dayanarak Hoghton tugayını Şideyf'te veya arkanızda nehir sahilinde uygun bir noktada kademe halinde bulundurmak ve oraya 15 poundluk

bir top yerleştirmek konusu seçiminize bırakılmıştır. Çünkü bu durumun sürmesi halinde düşmanın çevirme hareketinin olması ve şehir ile bağlantınızı kesmesi ihtimali vardır".

Ordu Kumandanına gönderdiğim şu cevapta:

"Hindistan Genel Valisinin "şimdiki mevzi" tabirinden Kûtü'l-Amare ve Aziziye mevzilerinden hangisini kastettiğini sordum." Bu tabir ile Kût kastediliyorsa, o halde biz çok ilerisinde ve Aziziye'de bulunmaktayız. Eğer "şimdiki mevzi" tabirinden kasıt Aziziye ise o halde ilk iş Zor'daki karışık düşman müfrezesini baskın ile yok etmeye ve sonra Aziziye ordugâhında sıkı bir şekilde tahkimat yapılmasına çalışacağım. (Aziziye ordugâhı bu sırada ancak bir ihtiyat önlemi olmak üzere zayıf bir şekilde tahkim edilmişti) Genel Valinin uyarısındaki amacı Kût ise ve Aziziye'den çekilmem emrediliyorsa, çekilmede ilk hareket ve önlemim yine Zor'daki düşman emniyet müfrezesini yok etmek olacaktır. (Zor'da düşman müfrezesine hücum edinceye kadar Hoghton tugayı da emrime katılacaktı). Bu topçu yeni ikmal erlerinin yola çıkarıldığını ümit etmek ve emrim altındaki siyasi memur Leachman'in aşağıdaki raporu hakkında Sir John Nixon'un ne düşündüğünü sormakla tamamladım. Leachman'in raporu:

"Binlerce savaşçı ere sahip olan ve hareket tarzları diğer Arap aşiretleri üzerinde büyük siyasi etkilere sahip bulunan Anize ve Şammar Arapları, Türkler tarafını tutarak düşmanca hareketlere başlamışlardır".

Aziziye'deki basit tahkimata ek olarak, köyün karşısında, Dicle üzerinde bir tombaz köprü kurdurdum. Aziziye'nin 4 mil (6,5 km) uzağında sağ sahilde bulunan Frazer postasının bulunduğu mevkii sağlamlaştırarak oraya bir taburluk savunma kuvveti yerleştirdim.

Çünkü düşman süvarisi oraya birkaç top koyarak gemileri rahatsız edebilirdi.

11 Ekim'de Selmanipak'teki Türk kuvvetinin yaklaşık olarak benim kuvvetime eşit bulunduğunu ve Nurettin Paşa'nın emir ve kumandayı henüz üstlenmekte olduğunu anladım. Nurettin Paşa'nın Zor'daki –Aziziye'nin 12-14 mil (19,5-22,5 km) kuzeybatısında örtü kuvveti yaklaşık olarak 4.000 kişiden oluşuyordu.

Bu kuvvet de ilerisindeki el-Kutuniye mevkiine 1.500 deve, 1.000 kılıç ve 4 toptan oluşan bir müfreze göndermişti. Süvarilerim ile Türkler arasında sürekli çatışmalar meydana geliyordu. Türklere bol miktarda Arap atlıları da yardım ediyordu.

Zor'daki düşman kuvvetini yok etme gibi bir girişim, benim birçok acemi ve talimsiz Hintli yeni erimin moral gücünü iyileştirebilecekti.

Şimdi bu yeni erler ne yazık ki, 6. Tümen birlikleri mevcudunun büyük bir kısmını oluşturuyorlardı. Düşman müfrezesini bir gece yürüyüşü vasıtasıyla baskına uğratıp imhaya çalışmaya karar vermiştim.

27 Ekim'de düşman müfrezesinin el-Kutuniye'de tamamıyla rahat ve ilgisiz bir durumda bulundukları dikkatimi çekti. Bu müfreze, orada nehir sahilinde ve büyük bir orman kenarındaki evlere girmişlerdi. Bundan dolayı bu gece Türk mevziine karşı ilerlemek için bir yürüyüş emri yayımlamıştım.

Aziziye'de karargâhın güvenliği için 2 taburdan ibaret az kuvvet bırakarak çöl içinde kuzeybatı yönüne doğru harekete başladım. Fakat el-Kutuniye hizasına gelince yön değiştirdim. Hava berraktı, yıldızlar parlıyordu. Yürüyüş çok uygun şartlar altında yapılıyordu. Gerçekte yürüyüş, asayiş, sessizlik ve emirlere kesin itaat konusunda benim gördüğüm yürüyüşlerin en iyisiydi. Bu yürüyüş, şimdiye kadar emrim altında bulunan veya kumanda ettiğim kuvvetlerin büyüklüğü yönüyle de en önemlisiydi. Çünkü tümenimle süvari tugayının kuvveti bu defa 12.000*

* Ancak 1.500 süvariden oluşan bir düşman kuvvetine karşı yapılacak bu hareket için böyle bir kuvvet sevk etmemin sebebi şuydu: Bu iki atlı kuvvetin beni çekmek için

kişiye ulaşıyordu. Daha hızlı bir şekilde açılabilmek için iki paralel kol halinde yürüyordum.

Bu yürüyüşün yapılmasına kadar, nizamiye hizmetinde yaptığım gece yürüyüşlerine ait tecrübem, Napier'in: *"Gece yürüyüşleri nadir olarak iyi bir sonuç sağlar"* sözündeki gerçeği zihnime işlemiştir.

1885 Ocak'ında 1.500 kişiden oluşan Sir Herbert Stewart'ın çöl kolunun Ebûkale savaşından sonra Nil sahilinde yaptığı gece yürüyüşüne katıldım. Tam bir emniyetle söyleyebilirim ki, bu hareket, benim şimdiye kadar gördüğüm yürüyüşler arasında en kötü sevk ve idare edilmiş olan gece yürüyüşüydü. Kezâ 1896'da Nil sahilindeki Firket mevkiinde yapılacak hareketten önce Baron Mordoch'un süvarisine dayanak görevi üstlenen taburumla çölde zor bir gece yürüyüşü yapmıştım.

Bu yürüyüşte düşman karargâhını tamamıyla baskına uğrattım. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte, ana kısım ile açılma mevziinden doğruca el-Kutuniye'deki düşman karargâhına doğru ilerledim. Düşmanın kuzey kanadını çevirmek ve kuzeye doğru çekilme hattını tehdit etmek için bir piyade ve bir süvari tugayı kullandım. Hemen, düşman karargâhında ötede beride ışıkların hızla hareket ettiğini gördük. Bu Türk kumandanı Sabri Bey gerçekten tamamıyla baskına uğramış idi. Düşman, hafif deve koluna mahsus toplarla ateş açtı. İlk mermi benim ile Kurmay Başkanım Albay Evans'in hemen yakınımızdan geçti. İleri hareketimize devam ettik. Düşman kuzeye doğru kaçtı. Süvarimiz hücum etmiş olsaydı, düşman süvarisi, deve kolları ve toplar ya yok edilecek ya da esir edilmiş olacaklardı. Fakat, Süvari Tugayı Kumandanı Tümgeneral Roberts çok büyük bir kötü rastlantı eseri olarak sağ kanadımızdaki arazinin hücum için kesinlikle uygun olmadığını ve

---

kurulmuş bir tuzak olabileceğini ve Nurettin Paşa'nın hareketim esnasında bütün kuvvetiyle bana saldırabileceğini düşündüm. Gereksiz tehlikelere atılmak istemiyordum (Yazar).

bu şekilde düşmanın ezilmeden uzaklaştığını bana kesin olarak söyledi. Tayyarelerimiz, düşmanın Zor içinden geçerek Selmanipak yolu boyunca kaçtığını gözlemişlerdi[85].

el-Kutuniye'deki karargâhı yaktıktan ve oradaki müstahkem bir binayı havaya uçurduktan sonra Aziziye'ye döndüm. Topların alınmadığına ve düşmanın kaçıp kurtulmasına canım sıkılmış ise de bu hareketin acemi erlerim ile Dicle'nin her iki sahilindeki Araplar üzerinde yaptığı psikolojik etkiden memnundum.

Bu sırada benim için en büyük endişe, gemi ve mavna kafilesinin güvenliği idi. Araplar, Aziziye'den itibaren nehrin kuzey yönünde her iki sahil üzerinde düşmanca faaliyet gösteriyorlar ve düzensiz gelip gidişleri, dar, sığ kanalları dolaşarak gemileri şiddetli piyade ateşi altında bulunduruyordu. Harekâtımın genelinde, Hindistan'da kuzeybatı sınırındaki dağ savaşlarında olduğu gibi nehir geçitlerini korumak için kıtaları parçalamaya mecburdum. Hindistan'daki bu savaşlarda, erzak kafilelerinin dağ geçitleri arasından geçmesini sağlamak için savaşçı kuvvetten büyük ve önemli bir müfrezenin ayrılmasıyla geçit noktasına konulması gerekirdi.

Aziziye'den ileri yürüyüşe geçmeden önce, kuvvetimi gerek yürüyüş, gerek savaş için, önce Kûtü'l-Ammâre savaşında yaptığım tarzda, ancak iki kol yerine üç kol halinde toplamıştım. Süvari de bir seyyar kol halinde düzenlendi. Bu kol, destek kuvveti olmak üzere, seçilmiş bir piyade taburuyla kuvvetlendirilecek ve bu tabur gerekirse araba ile nakledilecekti. Anılan seyyar kola bir telsiz telgraf müfrezesi de ilave edildi.

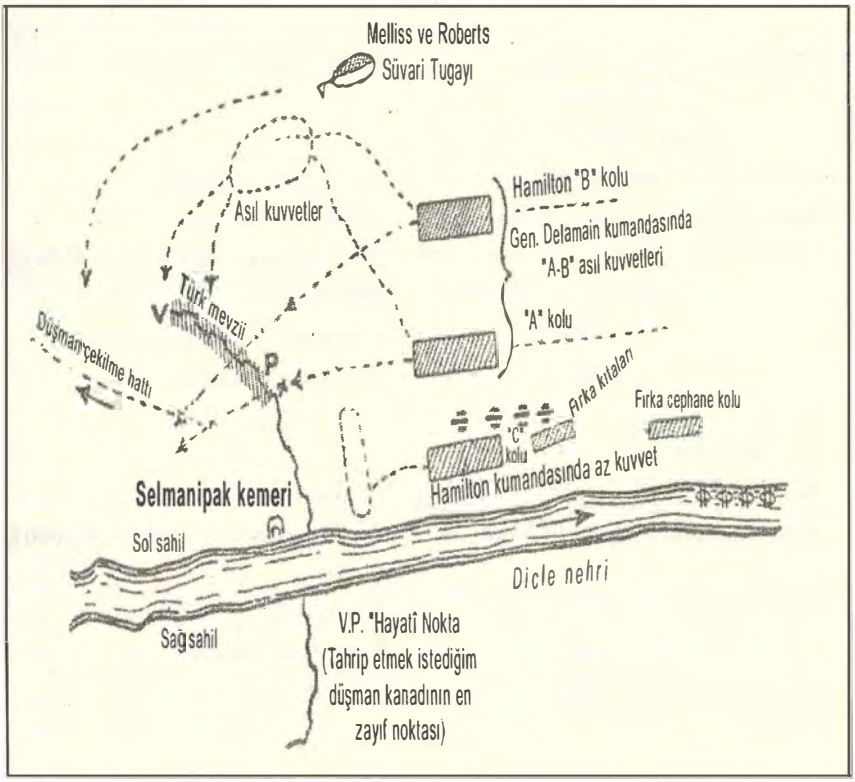
Kesin darbeyi indirecek olan büyük kısım, "A" ve "B" ya da "C" kollarından ikisinin ihtiyaç duyulan kanatta birleştirilmesiyle oluşturulacaktı. Üçüncü kol, oyalamak ve bulunduğu yerde sabit

---

85 Burada baskına uğrayan Osmanlı Süvari Tugayı ile Hecinsüvar Alayı 3 subay, 27 er yaralı vermiş, 2 eri şehit, 16 eri kaybolmuş, 48 hayvan da telef olmuştu (TAOE).

tutulması gereken düşman kanadına karşı kullanılacak az kuvvet halinde oluşturulacaktı. Bu üçüncü kol, oyalama görevini yaparken ben ana kısım ile düşmanın karşı yanına ve gerisine düşecektim. Aşağıdaki kroki, Selmanipak savaşında büyük kısmı düşmanın en zayıf noktasına ne şekilde sevk etmeye karar verdiğimi gösterir.

Kararlaştırılan bu manevra ile düşmanın nehir sahiline temas eden sağ kanadı, "C" yani Hoghton koluyla oyalanacak, sabit tutulacak ve topçu ana kısmı bu kola yardım edecekti. Bu sırada Türklerin sol kanadı ve gerisi –çekilme hatlarına en yakın kanat- Delamain ve Hamilton'un kumandaları altında bulunan "A" ve "B" kollarından oluşan ana kısım tarafından ezilecekti.

Sağ sahildeki Türk mevzileri hakkında bilgi alınamamıştı. Yalnız Türklerin filotillası ile topları biliniyordu. Kısaca savaş planı, Kûtü'l-Amare savaş planının tamamıyla aynıydı.

Çeşitli kollardaki kıtalar şöyleydi:

Ana kısım:

"A" kolu

16. Piyade Tugayı Kumandanı: General Delamain	16. Piyade Tugayı 30. Piyade Tugayı yarısı 82. Sahra Bataryası 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü yarısı 2 İngiliz, 3 Hintli Seyyar Hastane Takımı

"B" kolu

18. Piyade Tugayı Kumandanı: General Hamilton	18. Piyade Tugayı 63. Sahra Bataryası 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü yarısı 1 İngiliz, 3 Hintli Seyyar Hastane Takımı

C Kolu

17. Piyade Tugayı Kumandanı: General Hoghton	17. Piyade Tugayı 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü yarısı 1 İngiliz, 3 Hintli Seyyar Hastane Takımı

Ana kısmın dış kanadında manevra için:
Seyyar Kol*

30. Tugay**	Süvari Tugayı (Tugay Generali
Kumandanı: General Charles Mellis	Roberts)
	"S" Batarya dahil
	86. Pencaplılar (piyade) 61 araba ile birlikte
	Süvari Tugayı Mühimmat Kolu
	Maksim bataryası.
	1 Telsiz telgraf müfrezesi

6. Tümen piyade tugayları savaş düzeni 30. Tugay (bir tabur eksik) ile takviye ediliyordu.

16. Piyade Tugayı	Dorset Alayının 2. Taburu
Kumandanı: Genaral Delamain	66. Pencaplılar (20. Pencap piyadesini değiştiren)
	117. Mahrattalar
	104. Silah atıcılar
17. Piyade Tugayı	Oxford ve Bucks Hafif Piyade
Kumandanı: General Hoghton	Tugaylarının 1. taburu
	32. Pencaplılar
	103. Mahrattalar
	119. Piyade

---

* Savaş kazanıldıktan sonra Melliss kumandası altında bulunan seyyar kol, yenik düşmanı Bağdat içine kadar takip edecek ve bu sırada filotilla da ayrı hareketi nehir yoluyla yapacaktı (Yazar).

** Sir Charles Melliss menzil hattında bulanan General Gorringe tümeni kısımlarından 30. Tugaya Kumanda ediyordu. Onun seyyar kola kumanda etmesini özel olarak istedim. Onun savaşta Türkler tarafından yapılması mümkün olan karşı hücumları savmak veya düşman tarafından böyle bir harekette bulunulmazsa düşman gerilerine yıldırım gibi inmek görevlerini üstlenecek derecede tanınan bir kişiliğe ve seçkin bir cesarete sahip olduğuna güveniyordum (Yazar).

18. Piyade Tugayı Kumandanı: General Hamilton	Norfolk Alayı 2. Taburu 110. Mahrattalar 120. Piyade 7. Racputlar
30. Tugay (bir tabur eksik) Kumandanı: General Sir Charles Mellis	76. Pencaplılar 24. Pencaplılar (Aziziye menzil noktasına bırakılan ½ tabur eksik) 2/7. Gurka Nişancıları
Süvari Tugayı Kumandanı: Tugay generali H. L. Roberts	7. Hariana Mızraklıları 16. Süvari 33. Süvari (6. Tümen Bölüğü olmak üzere bırakılan bir bölük eksik) "S" Bataryası

Tümene bağlı kıtalar:
10. Sahra Topçu Tugayı (2 batarya eksik)
1/5. Havan bataryası
Ağır batarya "Pusluk 2 top (öküzle çekilir)
Tümen mühimmat kolu
33. Süvariden bir bölük (Tümen süvarisi)
17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün yarısı
Projektör takımı
48. İstihkâm Taburu
Köprücü takımı
1 Arabalı telsiz telgraf takımı
7. Tümene mahsus Ordu Muhabere Bölüğü

Filotilla
Firefly (yeni model nehir gambotu)
Samana (eski ve silahlı bir römorkör)
Comet (eski ve yandan çarklı bir nehir gemisi)
Şeytan (silahlı römorkör)

Nehir nakliye gemileri: Mecidiye, Blosse Lynch, Musul – Julnar- Salimi

Hastane temizleme gemileri Blosse Lynch ve Musul idi. Çok geniş bir cephe üzerinde paralel üç kolla hareket, hücum için hızla açılmaya ve kolay manevra yapmaya uygundu. Bu kolların yalnız yakın olarak ilerlemesiyle düşmanın bir kanadını çevirmeye gücü yetecektir. Bu hareket, bir çatışma meydana geldiğinde yararlıydı. Çünkü düşmanı kollarımdan biriyle oyalar ve diğer biri veya ikisi ile kanatlarını çevirebilirdim. Yine bir kol, ileri harekette şiddetli bir direnişle karşılaştığı takdirde, ben ancak bu kolun yanındaki kollardan birisinin çevirme hareketiyle direnişe maruz kalan kola yardım edebilirdim. Bu kollar, bu şekilde birbirine karşılıklı olarak yardım edebileceklerdi. Bundan anlaşılıyor ki, ben bu usulü takip ederek 1. Bölüm'de açıklanan temel savaş kurallarına daima bağlı bulunuyordum.

İaşe, mühimmat vs. konusundaki emirlerim 2. kısımda *"Hareket Emirlerine İlave Edilen Talimat"* başlığı altında bildirilmiştir. Bu emirlere, ileri sürülmüş erzak deposunun Kûtü'l-Ammâre'de bulunduğu ve kıtalar için Aziziye'de 7 günlük erzakın depolandığı, bütün savaşçıların her birinin bir boş torba taşımasının zorunluluğu, köprücü takımı ve istihkam parklarının gemi ile nakledilebileceği talimatı da dahil idi. Tebliğ ettiğim emir ve talimatın gizli tutulmasına riayet edilmesi zorunluydu. Emir ve talimatlar yalnız tugay kumandanlarıyla daire başkanlarına yayımlanacaktı. Bunlar da birlik kumandanlarına gereken konuları sözlü olarak bildireceklerdi. Bu usul, yazılı emir ve talimatların bütün kuvvet içinde yayılmamasını güvence altına alıyordu. Çünkü,

düşman casuslarının emirler ve talimatlarda zikredilen bilgileri anlamak için emirlerin örneklerini ve sairi elde etmeye çalışacakları kesindi.

12 Ekim'de Ordu Kurmay Başkanlığından aşağıdaki telgrafı aldım:

> "Ne zaman tekrar taarruza başlamaya hazırlanıyorsunuz? Harekâtınızın genel planı nedir? Baş siyasi memur Sir Percy Cox'tan alınan bir telgrafta bazı Arap reislerinin ihanette bulunarak Türklerle görüşmeye başladıkları bildirilmektedir".

Harekât planımı gönderdiğim zaman aşağıdaki konuları açıklamak cüretinde bulundum:

> "Bu telgraf, stratejik ve taktiksel kararlara etki etmeyecektir. Siyaset veya hükümet işlerinin stratejiye etki ettiğini görmek bir kumandan için iyi bir sonuç değildir. Bunu tarih ispat etmektedir. Kısaca, mevcut bulunan bütün kuvvetimi birleştirinceye kadar Türklere hücum etmemeye karar verdim".

Şu olayı zikretmeyi unuttum:

> "Albay Frazer kumandası altında, 10. Mahrattalar'dan oluşmuş olan ve Aziziye'den 4 mil (6,5 km) kadar aşağıda, nehrin sağ sahilinde bir tabyada bulunan Frazer Postası 10-11 Ekim gecesi, Arap aşiretleri tarafından saldırıya uğramıştı. Bu hareket baskın idi. Araplar tel örgüyü keserek, siperlerin içine atlamışlardı. Siyahlar arasında bir panik meydana gelmiş, fakat daha sonra Albay Frazer, bizzat kendi kumandası altında bulunan bir avuç askerle Arapları tekrar siperlerden dışarı atmıştır. Tabyaya giren 9 veya 10 asker ölmüş, 12 tüfek kaybolmuştu".

Kıtaların –hatta beyaz kıtaların- vahşi aşiretler ile savaşında panik meydana gelmesini ilk defa öğrenmiş ve tecrübe etmiş bulunmuyordum. Bu olayda Frazer Postası'na giderek meseleyi araştırdım. İki Hintli subay Divanıharp tarafından mahkeme edilmiş,

cinayetlerine hükmedilerek 3 veya 4 siyah ile beraber idam edilmişlerdir. 10. Mahrattalar, daha sonra yapılan harekâtta çok iyi bir şekilde hareket etmişlerdir. Bundan epeyce anlaşılıyor ki, gece harekâtında en iyi kıtalarda bile panik meydana gelebilirdi.

Aziziye tahkimatına gerekli savunma malzemesi için istihkam kıtalarımın yapılan talepleri hakkında Sir John Nixon'dan 15 Ekim'de bir ihtarname aldım. Onun bu konudaki telgrafı şu soru ile başlıyordu:

"İstihkâm kıtalarınız tahkimat adına ne işler yapıyor?"

Sir John Nixon bu sorusunun ardından sözüne şu şekilde devam ediyordu:

"Şimdiye kadar 30 millik tel örgü kullanmışlardı. Yine tel örgü ve projektör talep ediyorlar. İleri hareketinizden önce Kurna ordugâhının savunma önlemleri hazırlanırken görüşlerimi söylemiştim. Savunmada, bulunulan yere bağlı kalmak düşüncesi, 6. Tümenin taarruz fikrini yok edecek zararlı sebepler, Kurna ordugâhının tahkiminde Cebelitarık ve Şuayyibe örnek kabul ediliyordu. Bundan önceki iki savaşta taarruz fikri ile güven kazanan cesur 6. Tümen için bu durum eleştiri sebebidir. Tümenin bu savaşlardaki harekâtının şimdiye kadar İngiliz ordusu yıllıklarında örneği duyulmamış bir derecede meydana geldiğini söylemeye cüret edebilirim. Bu taarruz fikrinin, Selmanipak savaşında da, Sezar'ın meşhur onuncu lejyonunun gıpta edebileceği bir gayret ve yiğitlikle denenmesi gerekir".

Ben aşağıdaki cevabı verdim:

"Benim hareketimde savunma meselesi söz konusu değildir. Ancak Aziziye'de düşmana yakın bir durumda kaldığım sürece savunur bir taarruzu düşünmek gerekir. Ben ancak genel tedbirleri almaktayım. Tel örgü, hem Aziziye'de hem de Frazer Postası'nda kullanılmaktadır. Müstahkem ordugâhım yalnız saldırıyı savuşturmaya mahsus dört küçük tabyadan

oluşmuştur. Bu tabyalar, ileri karakol mevzileri ve destekler şeklinde olarak kullanılması gereken kuvvetli müfrezelerin tasarrufunu sağlıyor. Kıtalarım tarafından yapılan isteklerin, onlar tarafından söylenmesi yerine bu talepleri bizzat benim incelememe izin verilirse bu hareketi bir lütuf gibi kabul edeceğim. Frazer Postası'ndaki panik raporunu okuduğunuz zaman tel örgünün güven için gereklilik derecesini kabul edebileceksiniz".

12 Kasım'da, çok hızlı, epeyce silahlı ve yeni bir nehir gambotu olan Firefly'ı uzun süreden beri endişe ile beklenen bir kafileye yardım için nehrin 20 mil kadar aşağı tarafına gönderdim. Muhtıramda bu konu hakkında şu görüşler kayıtlıdır:

"Bu kafile, bütün gemilerimin hareketini ertelemiş ve Kût'tan Aziziye'ye arzum dışında sevk edilmiştir. Bununla birlikte iaşe araçlarının başka bir araç ile gelmeyeceğini de anlıyorum".

Dost olan Araplar 11 Kasım'da aşağıdaki bilgileri vermişlerdi:

"Acil 200 atlı ile bu tümenin hareketini oyalamak için nehrin aşağı tarafına ilerlemişti":

Firefly kumandanı olan deniz subayına şu talimatı verdim:

"14 Kasım'da akşama doğru nehrin bu aşağı tarafında kalmamalısınız. Siyasi memur Leachman gerek duyunca dönmelisiniz".

Kafilede muhafız olarak 400 Hintli asker bulunuyordu. Bu müfreze Araplara karşı uygun bir şekilde dağıtılırsa savunma için tamamen yeterli kuvvet olması gerekiyordu.

Chitty ve Annesley ileri yürüyüş için 7 levazım mavnası hazırlamışlardı. Bu deniz araçlarında şu malzemeler bulunuyordu:

Kuvvetimin İngiliz kıtaları için 15 günlük erzak istihkakı*
Kuvvetimin Hintli kıtaları için 15 günlük erzak istihkakı*
17 günlük yakacak
14 günlük hububat
14 günlük yem istihkakı
Büyük miktarda sağlık malzemeleri ve içecek

Bundan başka bütün kuvvetimin erler ve hayvanları için olağanüstü iki günlük levazım ile dolu bir mavna Aziziye'de bırakılacaktı.

Şu kara nakliye araçlarına sahiptim:
1.000 katır
620 deve
660 araba
240 merkep

Kara nakliye araçlarını yalnız 6. Tümen için almıştım. Sir John Nixon, takviye için 12. Gorringe Tümenine mensup 30. Tugayın emrime verilmesi konusundaki ricamı kabul etmiş ise de bu tugay ile birlikte kara nakliye araçları verilmemişti. Süvari cephane kolu da kara nakliye araçlarına sahip değildi. Kurmay heyetim, gerek cephane koluna ve gerekse obüs cephane koluna araba ve katır sağlanmasına mecbur kalmıştı.

Albay Chitty'den Ordu Karargâhının emrine uygun olarak, kurtarma araçları, tüfekler ve saire için ayrıca bulundurulması gereken 34 arabayı elinde bulundurmasını talep ettim. Çünkü Kûtü'l-Amare savaşından sonra Genel Karargâh, hükümet için toplanan tüfek ve silahların yetersiz miktarda bulunmasından dolayı sert bir dil kullanmıştı. Bununla birlikte, şimdi kurtarma meselesinden bahsetmek zamanı olmadığını zannediyor ve di-

* Erlerin üzerindeki bir günlük ve erzak kollarındaki 2 günlük erzak bütün kuvvetim için 18 günlük erzakı sağlıyordu (Yazar)

yordum ki, tüfek toplamak için arabaları israf etmeden önce savaşı kazanmaya mecburdum.

10 Kasım'da, 6. Tümen hasta listesi her sınıftan 54 Hintli ve 75 İngiliz'i içeriyordu.

İleri hareketten bir gün önce bütün kuvvetim, 30. Tugayın iki buçuk taburu, filotilla, savaşçı olmayanlar, yerli erler dahil olduğu halde 17.000'e ulaşıyordu. Bu kuvvetin 14.000'den daha az kısmı savaşçı idi. Bu 14.000 savaşçıdan yalnız 8.500'ü piyade idi.

Benim için her zaman endişe kaynağı olan, Aziziye ve Kût arasında menzil hattı üzerinde bulunan *mehile* (yerli kayık) kafilelerinin güvenliği idi. Nehrin sağ sahilindeki Arapların düşmanlığı artmıştı. Bu Araplar, nehirde hareket eden kafileleri piyade ateşiyle rahatsız ediyorlardı. Bir iki yerde, bu Araplarla ortak olarak hareket eden Türk süvari ve topçusunun menzil hattına karşı yaptıkları baskınları defetmek için önlemler alınmasına mecbur kalmıştım. Düzensiz bir devrede sığ ve dolambaçlı kanallar arasında –çünkü dünyada dolambaçlı gidiş gelişler itibarıyla Dicle'ye benzer ikinci bir nehir bulunamaz- ihtiyatlı bir şekilde harekete mecbur kalan bir gemi birdenbire sahilden 300 yardalık (273 m) veya daha az bir mesafeden yapılan şiddetli bir piyade ateşine maruz kalmak zorunda bulunuyordu.

Ordu Karargâhı, Kût ile Aziziye arasında işleyen kafileler için koruyucu kuvvetler ayırmamı bildiriyordu. Daha önce çok fazla zayıflamış olan kuvvetimin bu şekilde parçalanmasına doğal olarak itiraz ettim. Bununla birlikte sonuç itibarıyla Ordu Karargâhının teklifine uymak zorundaydım. Fakat kafilelerin güvenliği için kıtalarımdan yararlanmak varsayımı kuvvetlerin tasarrufu temel kuralına tamamıyla ters idi. Bu muhafızların, Menzil Kumandanlığı tarafından sağlanması gerekirdi. Bu olayı mümkün olan her bir araç ile kuvvetimizin eksilmeye uğratılmakta olduğunu göstermek için zikrediyorum. Ordu Karargâhı, menzil kıtaları oluşturamazdı. Doğal olarak bu konuda benim piyade kuvvetime başvurmak zorundaydı. Halbuki bu piyadeyi ben bütün kuvvetimle

tabiî olarak tamamıyla koruyordum. Çünkü savaşı kazanacak ve Bağdat'ı alacak kuvvet piyade idi. Başarımızı başka bir kuvvet kazanamayacaktı.

11 Kasım'da, Selmanipak üzerine yapacağım ileri harekete giriş olmak üzere, General Hamilton'u (18. Tugay ve bir batarya ile birlikte) öncü kademesi olmak üzere el-Kutuniye'ye ilerlettim. General Roberts'in kumandası altında bulunan süvari tugayı Hamilton'un emrine tabiydi.

Hamilton'a ana kısımdan ayrı bulunduğu müddetçe Aziziye'deki karargâhıma genel durum hakkında sabah ve öğleden sonra rapor vermesi talimatını verdim. Zor (Rabiza)'a giden yolu da keşfettirmesini talep ettim. Hamilton aynı zamanda sahilde Bağdadî[86] mevkiinde düşmanın henüz top bulundurup bulundurmadığını araştıracaktı. Çünkü el-Kutuniye ormanlarından geçtiğimiz gün süvarimize bu mevkiden top ateşi açılmıştı.

Hamilton'a Zor mevkiini tam dikkatle kontrol etmesi gerektiğini de söyledim. Fakat düşmanın Zor'daki örtü kuvvetinin, Hamilton kuvveti el-Kutuniye'ye yerleşir yerleşmez Selmanipak'taki asıl kuvvetleri üzerine çekilmesinin muhtemel olduğunu düşünüyordum. Hamilton'a nehir keşifleri için de Samana gemisini verdim.

Bu gemi, nehrin sahilindeki Bağdadî'yi keşif edeceği zaman çok ihtiyatlı bir şekilde hareket edecekti. Çünkü geminin bu noktada çakılıp kalmasını istemiyordum. Süvarinin sol sahil boyunca etkili bir keşif yapması gerektiğini ve gizli topların ateşini üzerine çekmeye çalışmasını tavsiye ettim.

Selmanipak üzerine yapılan ileri yürüyüşte harekâtımı şu şekilde düzenlemiş olduğumu muhtıramda buluyorum:

---

[86] Bu mevki sağ sahilde, Cezire yakınındadır (TAOE).

"11 Kasım –Hamilton'un karışık tugayıyla süvari tugayı öncü olarak el-Kutuniye'ye yöneltilecek. Samana gemisi onun emrine verilecek.

15 Kasım –Kuvvetimin ana kısmı el-Kutuniye'ye yürüyecek, bütün gemiler bu tarihte buraya gelecek.

16 Kasım –Zor'a doğru ilerlemek üzere yerleşen kuvvetlerim (el-Kutuniye'nin 7 mil -11km- kuzeyinde) ilerleyip bu mevkideki düşmanı siperlerinden atacaktır. Muhtemelen bu görev yalnız öncü kuvvetine verilecek. Bu tarihte bütün gemiler Zor'da toplanmalıdır. Zor'daki durum düzelinceye kadar tümen katarı ve tümen erzak kolu ilerlemeyecektir.

17 Kasım –Mevcut kuvvetlerimi Lecc mevkiine kadar ilerletece-ğim.

18 Kasım –Selmanipak'in keşfi ve düşmanı kandırmak için sağ kanada karşı bir gösteri hareketinin yapılması.

19 Kasım –Savaş-

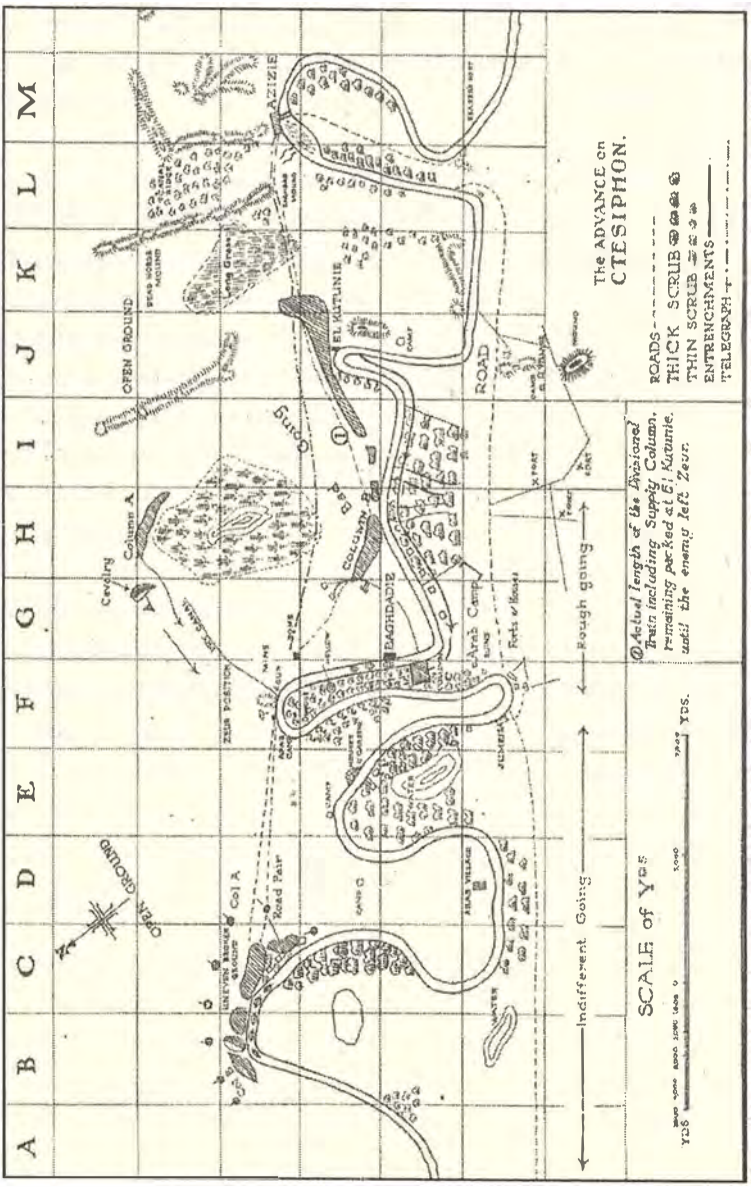
Düzenlenen program yukarıdaki şekilde idi. Fakat düzeltme yapılması gerekiyordu. Çünkü 22 Kasım'a kadar savaş meydana gelmemişti. Erzak kolunu ve tümen katarını (ağırlıklar da dahil) Lecc'te park halinde bırakmak niyetindeydim. Yine bütün gemileri de aynı mevkide bırakacaktım. Bunların tamamı bir Hintli yarım taburundan oluşan bir artçı kuvvetinin koruması altında bulunacaktı. Bu kolun koruması için ayrılan bu artçı kol az kuvvet idi. Gerçekte bu kolun Arap atlıları ve belki de Türk süvarisi tarafından hücuma maruz kalması çok muhtemeldi.

11 Kasım'da, Aziziye'de karargâhı koruyan tabyaların kapatılmasını emrettim. Çünkü tahkimatı, orada bıraktığım koruma kuvvetine uygun gelecek derecede küçük ve müstahkem bir hale indirmeye mecburdum. Oradaki kuvvet ise, mevcut bütün erzak ve mühimmatı korumak için az bir kuvvet idi.

Frazer Postası'nın kaldırılmasıyla kıtalarının 17. Tugaya katılmasını emrettim. Aynı gün Firefly gambotuna binerek nehrin kuzey yönüne hareket ettim. Filo Kumandanı da bana eşlik edi-

yordu. Bağdadî'yi topçu ateşiyle dövdürdüm. Sahillerden açılan piyade ateşi altında bulunuyorduk. Üzerimize top ateşi açılmadığından, Türklerin Bağdadî'deki toplarını geri çektiklerini anladım.

Akşam üzeri dönüşümüzde Aziziye'de bırakılacak olan koruma kuvvetini belirledim -30. Tugaydan 24. Pencaplıların yarım taburu-. Bu taburun diğer yarısını Selmanipak savaşı sırasında gemileri, erzak kollarını ve tümen kıtalarını korumak için kullanmak niyetindeydim. Yine Aziziye'de silah kullanmaya gücü yeten, ancak yürüyemeyen yüz kadar iyileşmiş asker ile 2 adet 4 pusluk top –bu topların nakli için hiçbir araca sahip değildim- ve 15 poundluk sahra topunu bıraktım. Bu koruma kuvveti Binbaşı Farmer'in kumandası altında bulunacaktı. Sir John Nixon, Kurmay Başkanı ve Siyasi Memur Sir Percy Cox eşliğinde 13 Kasım'da Malamir gemisiyle Aziziye'ye geldi. Dorset Alayından Binbaşı Utterson'u nişanla taltif etti. Bu amaçla kıtaların bir kontrolü de yapıldı. Utterson, bütün sefer boyunca çok parlak kahramanlık örnekleri göstermişti. Selmanipak savaşında da tekrar kendisini gösterecek ve öne çıkacaktı.

Selmanipak'a ilerleyiş

II.

Selmanipak Üzerine İleri Harekât

Bağdat üzerine ilerlemek hakkındaki harekât projemi 8 Kasım'da Sir John Nixon'a takdim ettim. O proje, şu maddeleri içeriyordu:

1- Harekâtın sonraki aşaması için ileriye gidildiği zaman, başlıca hedefim, düşmanın önemli kuvvetlerini bulmak ve onları yok ettikten sonra Bağdat'ı işgal etmek.

2- Bu sonucu elde etmek için kesin zafer kazanıldıktan sonra sıkı ve şiddetli bir takip ile Bağdat üzerine gitmek ve orayı ele geçirmek lazımdır. Kûtü'l-Amare harekâtında da niyetim böyleydi. Ancak bazı hesapta olmayan gelişmeler bu harekâtımızın zaferle sonuçlanmasını engelledi. Eğer taarruz manevrasıyla görevli kol, harekâtında fazla ilerleseydi, Amare'ye olduğu gibi Bağdat'a da direnişsiz girilecekti. Fakat orada ne kadar durabileceğimiz de diğer bir meseleydi. Bir kolordudan daha az kuvvetle hiçbir zaman Bağdat'ta fazla süre kalamazdık.

3- a) Düşmanın asıl kuvvetleri Selmanipak'in birkaç mil kuzeyinde, Dicle'nin sol sahilindedir. Bu kuvvet her iki sahile geçebilmek için sal köprü yakınındadır. Bu düşman ana kısmı ise 4.000 piyade olarak tahmin edilmektedir.

b) 2.500 piyade, 700 süvari ve 400 Hecinsüvardan oluştuğu tahmin edilen bir düşman kuvveti de Zor tahkimatındadır.

c) Sağ sahilde Selûkiye'de –bir kuvvetli ricatgâh da dahil olduğu halde-[87] bir milden ibaret bir tahkimatı 1.500 piyade ve 500 süvari savunmaktadır.

d) Sağ sahildeki Selmanipak hattını 1.500 piyade ve 500 süvari[88] kuvvetindeki bir müfreze işgal etmektedir. Düşmanın sahra ordusu toplamı 10.900 savaşçı ve 30 top ile 12-13 bin savaşçı ve 40 top civarında tahmin edilmektedir.

4- Aziziye'den nehrin sol sahilini takiben Bağdat'a giden yol en kısa istikamet olup, o istikamet takip edilirse amaca ulaşmak daha kolay olacak ve Bağdat'ı işgal edebilmek için düşmanın asıl kuvvetleri imha edilebilecektir. Kesin amacım Nurettin Bey'i bir sahra savaşı yapmaya mecbur etmekti. Çünkü devamlı mevzi savaşları kıtaların şiddet ve faaliyetlerini azaltır.

5- Yukarıdaki esaslar ve düşüncelerin sonucu olarak bütün kuvvetlerimi emrim altında toplayarak Zor'daki düşman örtü kuvvetine taarruz için ilerlemek niyetindeyim. Buradan el-Kutuniye'ye ilerleyince düşmanın örtü kıtası, Selmanipak'teki asıl kuvvetleri üzerine doğal olarak çekilecekti. Fakat düşündüğümün tersine örtü kıtaları geriye çekilmeyip Zor tahkimatında savaşı kabul ettiği takdirde benim için çok iyi olacaktı. Çünkü düşmanın bir taktik hatasından yararlanarak ayrılmış kıtalarını yok edebileceğim. Zor'un Selmanipak'ten mesafesi 16 mil (Selmanipak civarındaki asıl kuvvetlerden olan uzaklığı 19 mil idi) ve el-Kutuniye'nin Zor'a mesafesi ise 7 mil idi. Bu durumda Selmanipak kuzeyindeki düşman asıl kuvvetleri Zor kuvvetlerinin imhasına engel olmak için oraya çok kolay yetişemeyecek ve

---

87 Sağ sahildeki Menari mıntıkasında kuvvetli hiçbir ricatgâh yoktu. Bu sahil alelade avcı hendeklerinden ibaret, Ada, Seyafiye ve Tepeler grubu adıyla üç sıradan oluşuyordu (TAOE).

88 Nurettin Bey kumandasındaki kuvvet de süvari olarak zayıf bir alay ve bir Hecinsüvar Alayından ibaret olup; bu da bütün olarak Zor denilen Rabiza ileri mevziindeydi. Selmanipak mevziinde hiçbir süvari yoktu (TAOE).

ben doğruca Zor kuvveti üzerine yürüyerek düşmanın sol kanat ve gerisine taarruzumu yönelteceğim.

6- a) Eğer anılan düşman kuvveti Selmanipak üzerine çekilirse, mümkün olduğu kadar hızla kendisini takip ederek süvari tugayı ile o kuvvetin çekilme hattını kesip sol sahil üzerindeki Selmanipak mevziine taarruz edeceğim. Kûtü'l-Ammâre'de olduğu gibi düşmanın sol kanat ve arkasını çevirerek en az kuvvetimi Bağdat yolu üzerinde 3 ¾ milden oluşan tahkimat ve ricatgâhlara ayıracağım. Süvari kolu ise çevirme hareketini yapan kolun açığından ilerleyerek düşmanın sol arkasına taarruz edecektir.

b) Düşmanı Selmanipak'teki tahkimattan çıkarmaya çalışarak bulunduğum sahile atacağım ve bu şekilde tahkimatı olmayan bir açık sahada düşmanı savaşa zorlamak için Zor'un 5 mil batısında Sesibannah[89] mevkiinde sal köprü kurarak geceleyin sağ sahile geçip Bağdat üzerine hareket edeceğim. Böyle hareket ettiğim takdirde emindim ki, Nurettin Bey Selmanipak civarındaki sal köprüden geçerek nehrin sağ sahili üzerindeki bir mil uzunluğunda bulunan tahkimatı işgal etmek için 5 mil kadar yürümeye mecbur kalacak ve ben de bu tahkimat hattını kolaylıkla çevirebilecektim. Bu durumda ise düşman asıl kuvvetleri açıkta savaşmaya mecbur olacak ve sonuçta asıl kuvvetlerim yine düşmanın sağ kanadını (batı sahilinde) çevirecek ve süvarilerim ile dağ bataryalarım düşman mevziinin 3 mil kuzeyindeki tepecikleri işgal edecekti. Bu tepecikler köprüye hakimdi. Düşman eğer o tepecekleri işgal ediyor ve savunuyor ise oraya taarruz edeceklerdi.

7- Nurettin Bey bu tarzda hareket ederek savaşı kabul ettiği takdirde "B" planı benim için tercih edilir olacak ve Diyale nehrinden geçme çaresi de bulunacaktı. Sal köprü malzemeleri daima yanımda bulunduğundan Bağdat'a girmek için istenilen bir noktadan nehri geçmek mümkün olacaktı. Kerrare'de bir sal köprü

---

[89] Hamaş denilen mevkidir (TAOE).

mevcut olduğu gibi Diyale ağzındaki sal köprü de hâlâ kaldırılmamıştı. Nehrin sol sahilindeki Selmanipak mevzilerine taarruz etmemek için diğer sebepler de şunlardı: Önce düşman oraya taarruz etmemi istiyordu. İkinci olarak Şirin ve Selmanipak mevkileri Müslümanlar için çok kutsal bir yer olduğundan buraya ateş edilmeyi Müslümanların mukaddesatına bir hakaret olarak kabul edeceklerdi.

8- B planımın kabulü üzerine Nurettin Bey Bağdat'a çekilerek kutsal şehrin savunması için yerel halka başvururşa –ben bunu zannetmiyorum, çünkü şehirdeki Arap taburları dağılacaktı- ben şehrin güneydoğusunda bir mevzi alarak duruma göre hareket edeceğim. Bununla birlikte halka taarruzumun sonucunu düşünecek kadar zaman bıraktıktan sonra ya şehri bombardıman edeceğim veya oraya taarruza başlayacağım. Ya da gizlice yerel halka para vererek şehri taarruz ve hücum korkularından kurtarmak için Türklerin savaşsız çekilmesini sağlamak amacıyla halkın zorlama ve baskı yapmasına çalışacağım.

Nehrin sol sahilindeki şehir kısmına taarruza mecbur olursam gemi ve gambotlarımla birlikte sol sahil boyunca cephe taarruzu yapacak ve asıl kuvvetlerimle şehre karşı yapılacak kuşatma hareketi de daha doğudan yapılacak ve Bağdat'a kuzey ve kuzeydoğu cephesinden girmek için bir baskı yapılacaktır.

9- Düşmanın nakliyesi ancak gemilerle mavnalarından ibaretti.

10- Düşmanın yapacağı hareket ne olabilir?

Zannıma göre düşman sırf savunmadan ibaret olan stratejik harekâtına devam edecektir. Çünkü düşmanda savunmayı taarruza çevirecek manevra ve hareket yeteneği yoktu.

Kurna'ya taarruzumdan beri Türk generalleri her yerde mutlak savunmada kalıyorlar. Geçen yüzyıldan beri belki daha önce Türk tarihi incelenirse görülür ki, Osmanlılar daima mutlak sa-

vunma uygulamışlardır[90]. Napolyon Bonapart'a karşı Akka savunması zamanından beri Plevne savunmasıyla İstanbul'u örten Çatalca savunma hattı meydana getirmişlerdir.

Türkler, savunma hattı gerisinde çok iyi savaşıyorlar, fakat açık arazide ortalama savaş değerine sahiptirler. Şıpka savaşından beri Türk stratejisi bir savunma mevziinden diğer bir savunma mevziine çekilmek şeklinde ülke içlerine çekilerek zaman kazanmak ve bu şekilde taarruz edenleri zorluklara sokmak ve zayıflatmaktan ibaretti. Avrupa'dan gelecek mühimmat ve takviye kıtaları eksikliği, doğuda ise sıcaklığın şiddeti ve hastalık, taarruz edenler üzerinde çok kötü bir etki yapıyordu. Düşman ağır ağır çekildi, kaynak ve ihtiyatlarının bulunduğu Bağdat'a yaklaştı. Bu savaşlarda Türklerin strateji harekâtı savaş kurallarına uygundu. Kuvvetlerin tasarrufu maddesi Türklerin Gelibolu yarımadasında büyük kuvvet bulundurmasını gerektirdiğinden Suriye, Arabistan ve Irak gibi ikinci derecede harekât noktasında az kuvvetlerle savunmayı kabul ediyorlardı.

Bundan dolayı Türklerin Gelibolu'da başarı sağlamadıkları takdirde Irak'ta bize karşı taarruza geçmelerini beklemiyordum. Çünkü böyle bir durumda taarruz için Türklerin Irak'a başka yerden gerekli kuvvetler göndermeleri gerekecekti.

11- Ben ümit ediyordum ki, Ordu Kumandanı Basra'da tümenden ayrılan bütün erler ve kıtaları bana gönderecek ve aynı zamanda bize en azından bir tümenin daha süratle gönderilmesi

---

90 Türk ordusunun savunma yeteneği olduğu gibi, gerektiğinde taarruz değerini de çok defalar göstermiştir: Lofça kahramanı Rıfat Paşa'nın Skoblif'e karşı Lofça'da yaptığı parlak taarruz, Şıpka harikaları, 1312-13/1896-97 Yunan savaşı, Genel Savaş'ta Irak'ta İran'da, Romanya ve Galiçya'da, savaşın ilk ve son devrelerinde Kafkasya'da, Çanakkale'de yapılan büyük ve küçük taarruzlar... vs.
Türk Ordusu, ancak sayı ve teçhizatça zayıf olduğu zaman zorunlu olarak, savaş gereğince savunma durumunu seçer, ancak bu savunma hiçbir zaman öne sürüldüğü gibi mutlak olmayıp, aksine daima türlü savunma şeklinde gerçekleşmiştir. Nurettin Bey'in bizzat General Townshend'e karşı yaptığı savunmalar dahi birçok karşı taarruzlarla süslenmiştir (TAOE).

için Hint Ordusu üzerinde baskı uygulayacak ve etki yapacaktı. Buraya fazlaca kuvvet çekilmesi sayesinde Arapların rahat durması sağlanarak emniyet ve güven kazanacaktık.

Aziziye'deki asıl kuvvetim şimdi 9.183 savaşçıdan ibarettir. Bu miktara yürümeye gücü yetmeyen 365 zayıf ilave olunabilir. Fakat bu güçsüzler ancak bir mevzii savunur ve bulundukları yerde silah kullanabilir. Bu genel harekât planımı yazarken nehrin sağ sahilindeki arazi zorlukları hakkında kötü raporlar aldım. Özellikle Selmanipak'in 8 mil güneyindeki arazi çok bozuk ve derin kanallarla kesilmiş bir haldeydi. Buradaki su yatakları ve geniş fundalıklar sol sahile göre daha fazlaydı. Sağ sahilden Bağdat'a giden yol en iyi ve kısa yol olup; düşmanın ana kuvvetlerini bozmaktan ibaret olan amacım bu sahilde gerçekleşecekti.

Bağdat'a varmak için sol sahili seçme sebeplerinden biri de Selmanipak mevziinin cephemde bulunmasıdır. Bu mevziin solunda geçişe uygun olmayan bir nehir vardır. Arkasında ise yine geçilmesi imkânsız Diyale nehri mevcuttur. Selmanipak savaşı kazanılınca düşmanın çekilme hattı yönündeki Diyale nehrini mevcut birkaç küçük köprüden geçmesi gerekecek ve böylece düşman kuvvetleri hızla çekilemeyerek bozulacaktı. Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanından 17 Kasım 1915'te şu telgrafı aldım:

> "Ordu Kumandanı genel fikrinizi uygun buluyor ve teklifiniz üzerine son kararınızın ertelenmesinin isabetli olduğu fikrinde bulunuyor".

İlk projemin yerine ulaşması üzerine Sir John Nixon, Zor mevkiinden ileriye doğru nehrin sağ sahilini takip etmemi, yani "B" projemi tercih ettiğini söyledi. Fakat ben Zor'a ulaştığımda duruma göre daha iyi hareket etmek için bu fikirden vazgeçmiştim. Çünkü bu duruma göre düşman ana kuvvetleri mevzilerinden çıkmayacaktı. Bundan dolayı o projeyi takip ettim. Fakat so-

nunda bozuldum. Zira başlangıçta kendi fikir ve kararımın uygulanmasını istemiştim.

15 Kasım'da tümenimi Aziziye'de topladım ve 7 mil mesafede el-Kutuniye üzerine ilerledim. Zaten 11 Kasım'da oraya gemilerim ile bir öncü müfrezesi göndermiştim. İstihbarat Dairesi ve tayyare keşifleri, düşmanın Selmanipak'teki kuvvetini 11.000 savaşçı ve 36 top tahmin etmişti. Fakat bu kuvvet, düşmanın bütün kuvveti değildi. Düşman piyadesi 15.000'den fazla idi. Topları ise 40-50 miktarında idi. Sir John Nixon, Türk kuvvetlerinin toplamını 13.000 piyade ve 38 top tahmin ettiğini, bundan başka Türk kıtalarının da geldiğini bildiriyordu. Ben ise savaş raporumda, Türk kuvvetlerini 20.000'e yakın piyade ve 40-50 adet top olarak bildirmiştim. İstihbarat görevi, ordu karargâhında Albay Beach'in elinde olduğundan, aldığı bilgileri bana hızlı bir şekilde bildiriyordu. Aziziye'den ilerlemeden önce büyük Türk kıtalarının Selmanipak'e geldiğine dair yerel Araplardan işittiğimiz olayların doğruluğunu ondan sordum. Aldığım cevapta, bu olayları kendisinin de işittiğini, fakat resmen teyit etmediğini bildirdi. Daha sonra anlaşıldı ki, Musul ve sair mahallerden Selmanipak'teki Nurettin Bey ordusuna bir az önce büyük miktarda takviye kıtaları ulaşmış ve savaş esnasında da Halil Paşa kolordusu ulaşmıştı[91]. Dolayısıyla yerli ahalinin takviye kıtaları geldiği hakkındaki haberleri doğrulandı. Ordu İstihbarat Müdürü Beach, Türkiye'den Bağdat üzerine sevkıyat yapıldığına dair Sir John Nixon'a İngiliz Savaş Bakanlığından bir telgraf geldiğini de ayrıca bildirdi. Bu görüşleri söylemekten amacım, Irak'taki istihbarat şubesi işlerini tenkit etmek değildir. Çünkü Albay Beach'in yeterliliği ve çabasına tam güvenim vardır. Birçok raporun incelenmesiyle ger-

---

91 Nurettin Bey ordusuna gelen destek kıtaları, Kasım 1331/Kasım 1915 başlarından itibaren azar azar gelen ve Selmanipak savaşına yalnız 7 taburu katılabilen Halil Bey'in kolordusundan başka bir şey değildi (TAOE).

çeği meydana çıkarmak kolay bir görev değildir. Burada anlatmak istediğim mesele, aldığım bilgiler ve esaslar üzerine harekâtımı düzenlemeye ve kurmaya mecbur olduğumdan büyük takviye kıtaları olmaksızın bu gibi ikinci derecede olan harekât mıntıkalarında böyle taarruzları asla gerçekleştirmemek gereğidir.

İstanbul'da iken bir Alman subayı bana şu sözleri söyledi:

> "9.000 yerine 90.000 askeriniz olmalı idi ki, başarı sağlayabilsin".

Esirlikten döndükten sonra Irak soruşturma raporunda: "General Townshend, Selmanipak taarruzunda itirazlarda bulunmadı ve Selmanipak'teki kuvvetli iki Türk tahkimat hattına 21 Kasım'da taarruz yaparken iyimserlik fikirleriyle genel karargâhları doyurdu" ibaresini okudum. Bu iyimserlik fikirleri hakkında bir bilgim yoktur. Yalnız bütün bildirdiğim şeyler mümkün olan harekâtı yapmak kararından ibaretti. Dolayısıyla asıl görevim ve açıklığım, bütün varlığımla üstlerimin emirlerini yerine getirmekti. Hatta o emirler, en iyi kararlarıma ters olsa bile, yine onları yerine getiriyordum. Şahsi düşüncelerim itibarıyla bu ileri harekâtın kötü sonuç vereceğinden şüphem yoktu. Zira buradaki taarruz yetersiz kuvvetlerle yapılıyordu. Bundan başka Irak mıntıkası, ikinci derecede bir harekât mıntıkası olması dolayısıyla burada en akıllıca strateji harekâtımız taarruz olmayıp, az kuvvetlerle savunmada kalmayı gerekli kılıyordu. Bütün görüşlerim er geç bir felaket geleceğini bildiriyordu.

Bununla birlikte felaket artık geldi çattı. Üstüm başka türlü düşündü ve karar verdi. Ben de emir üzerine harekâtı tam güven ve cesaretle yapmaya karar verdim. Bütün savaş harekâtında iyimser bulunmak ve özellikle kıtaların emniyet ve güvenini artırmak için karargâhların iyimser olması lazımdır. Heyecanla toplanmakta olan bir kola, ileri hareket için bir kurmay subayının dört nala gidip heyecan ile vereceği emrin yapacağı etkiyi düşününüz.

Kıtalar hemen durumun kötüleştiğini anlayacaktır. Bundan dolayı savaştan bir gün önce Sir John Nixon, bana: "Zafer kazanmaktan emin misiniz Townshend?" dediği zaman ben de: "Evet, elbette başarılı olacağım" diye cevap verdim ve başarılı da oldum. el-Kutuniye'de Hamilton'un emniyet önlemlerini denetlediğim zaman Zor'a giden yol boyunca yaklaşık olarak 4.000 ila 5.000 yarda mesafeye bir karışık müfreze sevk ettim ve nehrin sağ sahiline de ordugâhımızı düşman tacizlerinden korumak üzere her biri ellişer silahlıdan ibaret olmak üzere iki kuvvetli posta yerleştirdim. Bu postalar Firefly ve Samana topları ile korunacaktı.

16 Kasım akşamı Şihab, Şurur veya Şirin gemilerinden hâlâ eser yoktu. Halbuki bunların gelmesi için zaman geçmişti. Bizim yağ ve kömürümüzü getiren ve bütün gemilere lazım olan Salimi gemisinin kaybolan gemileri aramak üzere geriye gönderildiğini anladım. Daha fazla bekleyemezdim. Dört inçlik iki top taşıyan iki mavnayı çekip getirmek üzere Samana gambotunu göndermeye karar verdim. "C" kolu Aziziye'den el-Kutuniye'ye ilerliyordu. Köprücü trenlerini nakletmek için gelen buharlı kayıklar da dahil bütün gemiler Aziziye'den gelmekteydi.

Kaybolan gemiler çok şükür 18 Kasım öğleden sonra geldiler. Ertesi gün Zor'a ilerlemeleri için hemen kendilerine emir verdim. Ben ileri harekete başlar başlamaz Türk örtü kıtalarının yavaş yavaş asıl kuvvetler üzerine çekileceğini bekliyordum. Fakat beraberinde Alman kurmayı bulunmayan Türk kumandanının ne yapmak istediğine dair bir bilgi yoktu. Bundan dolayı hazırlıklarım bir savaş ihtimaline göre idi. Nehrin sağ sahilindeki Cümeyse[92] ve Bağdadiye müstahkem Arap köyleriyle uğraşmak zorunda olduğumdan o sahilden müfreze yürütmeye karar ver-

92 "Cümeyse" ismi "Cezîre" kasabasının ismidir (TAOE).

dim[93]. Anılan köyler Şeyh Acil Arapları tarafından çok kuvvetli tutulmaktaydı[94]. Bundan başka nehrin sığ yerlerinde gemilerim için oldukça tehlikeli set ve engeller meydana getirilmişti. Bu Araplar ile birlikte 500 Türk süvarisi ve iki sahra topunun da bulunduğu bildiriliyordu. Bu düşünceler geçilmesi mümkün olmayan nehrin diğer yönüne bir müfreze gönderilmesine beni mecbur etti. Müfreze, yenilgiye uğramamak ve mevkii korumak için yeterli derecede kuvvetli olmalıydı. Bunun için bir tugay ayrıldı. Tugay, nehrin sağ sahilindeki Cümeyse ve Bağdadî'yi ele geçirdikten sonra sahildeki tepeciklerden Zor mevkiinin tahkimatını kolaylıkla yan ateşine alacağından diğer kıtalar tarafından yapılacak Zor taarruzuna da katılmış olacaktı*. O müfreze, Zor'da kuracağım sal köprü vasıtasıyla bana katılacaktı. Gambotlar ateşleriyle topçu mevziini korumalıdır.

Ben, geniş bir cephe ile, iki paralel koldan Zor mevkiine doğru ilerleyen ana kısım ile birlikte bulunuyordum. Sol kanat kolu (Dicle'nin sol sahili boyunca ilerleyen) ile Zor tahkimatına cephe taarruzu yapacak ve aynı zamanda sağ kanat kolu (çevirme harekâtıyla görevli) ile düşman tahkimatının kuzey yanını ve arkasını çevirerek düşman mevziini susturacaktım. Kaybolan gemilerin ulaşması üzerine ertesi sabah ileri harekâta hazırlanmak üzere savaşçı tümen kıtalarına, filoya ve diğer gemi kafilesine bir hazırlık emri verildi. Zor üzerine ileri harekete ait ayrıntılı emir ise 18 Kasım 1915 günü saat 16.30'da yayımlanarak bildirildi.

---

93 Cezîre kasabası civarında tahkimat yoktu. Bağdadî mevkiinde ise oldukça zayıf ve bir tek hattan ibaret bir avcı hendeği meydana getirilmişti (TAOE).

94 Anılan mevkilerde Şeyh Acil Arapları değil, 2. Aşiret Tugayı vardı ve bunların ilerisinde 25. Tümene mensup bir piyade taburuyla, başlangıçta iki adi ateşli top bulunuyordu (TAOE).

* Sağ kanadı takip edecek müfrezenin Nurettin Paşa'yı Selmanipak'te nehrin sol sahilinden sağ sahiline daha fazla kuvvet geçirmeye mecbur edeceğini zannediyordum. Fakat ben Kûtü'l-Amare'de böyle hile ile başarılı olduğumdan artık böyle bir örneğe rastlamayı ümit etmiyordum (Yazar).

Saat 18.00'de aldığım tayyare raporunda 4.000-5.000 civarında bulunan bir düşman kolunun Selmanipak'ten Zor'a gelmekte olduğu –büyük ihtimalle Zor tahkimatındaki örtü kıtalarını takviye etmek için-, 5.000-6.000 civarında diğer bir Türk kolunun Selmanipak'ten nehrin sağ sahilini takip ederek bize doğru hareket ettiği ve o kolun 3.000'i ancak üç dört mil bizim uzağımızda olduğu bildiriliyordu. Bu rapor Binbaşı Reilly tarafından yapılan bir tayyare keşfiyle de doğrulanıyordu[95]. Reilly'ye güvenim tamdı. İlk rapor içeriğinin mümkün olmamasından dolayı inanmamıştım. Fakat Reilly'nin o raporu doğrulaması üzerine "C" kolundan az bir kuvvetin el-Kutuniye'de nehrin sağ sahilinde tahkimat yaparak gemilerimizi örtmesine karar verdim. Bu sırada Zor'daki düşmana taarruz etmek ya da rastlayacağım yerde düşmanla tesadüfi bir savaş yapmak amacıyla büyük kısmı ("A", "B" kolları ve Süvari Tugayı) ile gündüz harekete başladım. Zira düşman geçmeye uygun olmayan bir nehirle bölünmeye uğradığından burada yapacağım hareket çok açıktı. O da az bir kuvvetle düşmanı nehrin sağ sahilinde durdurarak ana kuvvetlerimle sol sahildeki düşman kıtalarını bozmaktan ibaretti.

Sabahleyin erkenden iki kol ile yaklaşık olarak 5.000 yarda (9,5 km) açıktan Zor üzerine ilerledim. Süvari kıtalarım sağdan giden kolun dış kanadı yönünden ilerliyordu. İki taraf süvarileri arasında meydana gelen küçük bir çarpışmanın ardından düşman Zor'ı boşalttı.

Büyük kıtalar ile Selmanipak'ten iki yöne düşman tarafından yapılan taarruz harekâtının başarılı olabildikleri takdirde bana

---

95 Bu hareket, ileri mevzideki kuvveti değiştirmek meselesinden yanlış olarak çıkmış olabilir. Sağ sahilden 6.000 kişilik bir kuvvetin ilerleme meselesi ise tayyare gözlemlerine rağmen gerçek değildir. Çünkü o sahildeki bütün 35. Tümenin savaşçı kuvveti bile o sayıya ulaşmış değildi. Gerçekte o tümen böyle bir hareketi yapmamıştır (TAOE).

vakit kaybettirmek için bir sahte veya gösteri harekâtından ibaret olduğunu zannetmekle haklıydım*.

Tayyare gözlemcileri düşman kıtaları tarafından kolaylıkla kandırılabiliyordu. Düşman kıtaları, tayyareler tarafından gözlemlendiği zaman gerçek yürüyüş yönlerinin ters istikametine hareket ediyor ve tayyareler bilgi vermek üzere geriye gittiklerinde hemen gerçek istikametlerine yürümeye başlıyorlardı. Bu hileli hareketler tayyare gözlemcilerini aldatıyordu.

"C" koluyla gemilerin Zor'a gelmesi için telsiz telgrafla emir verdim. Bu kıtalar ulaştıkları zaman saat 21.00 idi. Fakat köprü geceleyin kurulmuş olduğundan "C" kolu bana ancak gündüz katılabildi. 20 Kasım saat 09.00'da Lecc'i[96] elde etmek üzere harekete koyuldum. Ben Lecc'den itibaren Selmanipak'teki düşmanla savaşmak niyetindeydim.

Zor'da iken nehrin sağ sahiline geçmemeye karar verdim. Zira benim başarı sağlamak için arzu ettiğim en kısa ve en makul yol, nehrin sol sahilinde bulunuyordu. Bu istikametten taarruz ettiğim takdirde düşmanı, bir kanadında geçmeye uygun olmayan Dicle, arkasında yine geçmeye uygun olmayan Diyale nehirleri olduğu halde savaşa mecbur edecektim. Diyale üzerinde işe yarar bir iki sal köprü mevcuttu. Fakat düzensiz bir çekilme sırasında bunlar düşmanın işine yaramayacaktı.

Savaşta aynı şekilde benimle birlikte herkesin canla başla çalışabilmesi için mümkün olduğu kadar fazla savaş subayıyla, tugay kumandanlarının yüzlerine karşı bir nutuk ile bildirdiğim genel talimatlarımı yayımlayarak savaş için hazırlanıyordum. Buradaki harekâtımın Kûtü'l-Amare savaşındaki ile aynı olduğu görülecektir. Düşmanın en zayıf noktası olduğuna karar verdiğim

---

* Nurettin Paşa, tehlikeye aldırış etmeden Halil Paşa kolordusunun ulaşmasını bekliyordu (Yazar).

96 Lecc mevkii Hamaş ve Deriyye harabeleri arasında nehir kenarında bir yerdir (TAOE).

yere –düşmanın sol kanadına- asıl kuvvetlerimi yöneltmek suretiyle zafer kazanmaya çalışıyordum.

Taarruz rolünü üstlenecek kuvvetlerim şunlardır.

Hazırlık taarruzu: Az kuvvet	17. Tugay
Kuşatma taarruzu	18. Tugay
	Atlı kıtalar
Kesin taarruz: Asıl kuvvetler	16. Tugay Atlı kıtalar
	30. Tugay (bir tabur eksik)

Yapılacak savaşta –gerek sağ ve gerek sol sahilde savaşılsın- uygulayacağım manevra Kûtü'l-Amare savaşındaki manevranın aynı olacaktı. O da, düşmanın yan ve arkasına hareket etmekten ibaretti.

1909 (1914'te tekrar basılan) *İngilizce Sefer Hizmetleri Nizamnamesi*, Bölüm 1, Kısım 102, Madde 3'e bakınız. Bazı subayların kitapları bulunmadığı düşüncesiyle anılan maddeyi aynen aşağıya alıyorum:

> "Başkumandanın elinde az bir ihtiyat bırakıldığı takdirde düşmanın cephe ve yanına karşı sevk edilecek farklı kuvvetlerin yakın hatlarda kullanılmasıyla birleştirilmesi sayesinde başarı sağlanması kesinlik kazanır. Düşman cephesinin herhangi bir kısmına karşı yapılacak kesin bir taarruz düşman ordusunun ikiye ayrılmasına sebep olacağı gibi büyük ve daha faydalı sonuç verir. Bununla birlikte uzun menzile, isabet doğruluğuna ve hızlı atışa sahip mevcut silahlar böyle bir taarruzun (düşman cephesi merkezine karşı yapılan taarruzun) başarı ihtimalini azaltacağı gibi, başarısızlık halinde taarruz kuvvetinin çevrilmesi ve bozulmasına da sebep olabilir. Herhalde kesin taarruzun düşman kanatlarından birine karşı yöneltilmesi daha makul ve isabetli olur. Asıl hedefin seçilmesi, duruma göre, açılmadan önce veya sonra olabilir. Savaş planına göre düşmanın bir kanadının –üstün kuvvetler olduğu takdirde iki kana-

dının- çevrilmesi tayin ve tespit edildikten sonra doğal olarak ateşin etkisinin açılması kolaylaşır".

Kûtü'l-Ammâre'de kuvvetimi ikiye ayırmıştım. "B" kolu (az kuvvet) ve "A" kolu (asıl kuvvet) idi. "B" koluyla düşmanı oyaladığım sırada "A" koluyla düşmanı çevirerek kesin darbeyi indiriyordum. Süvari, çevirme taarruzuyla görevli kuvvetin dış kanadından hareketle bu taarruza katılıyordu. Süvari ana kısmının bu savaştaki kullanılma mevkii ve şekli, savaşta Alman ve Fransız orduları tarafından kabul edilen usule uygundu. Şimdi meydana gelecek olan savaşta kıtalarımı bir fazla kola daha, yani üç kola ayırdığım şu şekilde görülecektir:

Hazırlık taarruzu: Az kuvvet

Çevirme taarruzu: Atlı kıtaların harekât ortaklığıyla

Kesin taarruz: Asıl kuvvetler

Bu bölünme şeklinin sebebi şuydu: Düşman, Kûtü'l-Amare'de olduğu gibi benim iki koldan hareket edeceğimi bekleyerek Kusayba'da yerleştirdiği 3.000-4.000 kişilik ihtiyatıyla benim çevirme taarruzumu durdurmaya çalışacaktı. Üç koldan hareket ettiğim takdirde çevirme taarruzuyla görevli kuvvet şiddetli savaşlara başladığı esnada ana kısım ile kesin taarruzu yapacak kol, haritada "V.P." (Vital Point=Hayatî Nokta) ile gösterilen yere etkili bir darbe indirmekle düşmanı şaşırtacağımı ümit ediyordum. *"Hayatî Nokta"* can alıcı bir noktaydı.

Ana kısım taarruz sırasında, kuvvetlerimin herhangi bir kısmı üzerine düşman tarafından karşı taarruzlar yapılırsa, tehdit edilen kıtalar sabit kalacak ve kesin taarruz şiddeti de artırılarak zafer kazanmaya çalışacaktı. Ana kısmın *"Hayatî Nokta"*yı ele geçirmesi, diğer noktaların da ardından ele geçmesiyle sonuçlanacaktı. Bundan başka "C" kolunun (atlı kıtalar) düşmanın gerilerine taarruz ederek düşman ihtiyatlarının harekâtını başarısızlığa uğratacağına emindim.

Her ne kadar bu üç saldırı kolu (gerçekte dört kol, çünkü süvari kıtalarının harekâtı 18. Tugayın çevirme taarruzundan ayrıydı) ayrı ayrı görünüyorsa da gerçekte bunlar topçu etkili menzili dışında yani 2.500-4.000 yarda (2,5-3,5 km) aralıkla hareket edeceklerinden birbirleriyle bağlantıları vardı.

Hazırlık taarruzunun rolü:

Sol sahile taarruz ettiğim takdirde General Hoghton kumandasındaki hazırlık taarruz kolu (az kuvvet) 1.000 yardalık (912 m) bir cephe ile düşmana cepheden taarruz edecektir. Bu kolun sağ kanadı telgraf hattına dayanacaktır.

Tümen topçusu (karadaki toplar) bu taarruza yardım etmek için hazırlık taarruzu koluyla beraber bulunacaklardır. General Hoghton taarruz kolunun görevi, çekilme hattından en uzak olan düşman kanadına taarruz etmektir. Bu yüzden bu taarruz işgal ve savunma esasına da sahiptir. Bu durumda bu kol tahkim araç gereçlerinden yararlanarak tümen topçusu korumasında olarak mümkünse uzak mesafeden düşmana karşı ilerleyecektir. General Hoghton'un görevi, yalnız düşmanı mevkiinde sabit tutmak değil, aynı zamanda göstereceği şiddet, faaliyet ve büyük ölçüdeki gösterilerle düşmanı ihtiyat kuvvetlerini kullanmaya yöneltmek ve zorlamaktır. General Hoghton güzergahındaki yapay ve doğal her türlü engellerden –kuru kanallarda, sel yarıntılarından ve her türlü zemin bozukluklarından- yararlanacak ve ana kısmın hücumundan önce kesin hücuma kalkmayacaktır. Ana kısmın hücuma kalkması, herkesin düşmana karşı şiddet ve azimle ilerlemesi için bir işarettir. Kısaca az kuvvet, düşmanı yorarak âtıl ve zayıf duruma düşürmeye çalışacaktır.

Çevirme Taarruzunun Rolü:

Az kuvvet tam olarak savaşa giriştikten sonra çevirme taarruz kolu -18. tugay, tümen süvarisi (bir bölük) General Hamilton kumandasında olarak) düşmanın sol kanat ve gerisine taarruz

edecektir. Bu istikamet, düşmanın doğal çekilme hattını tehdit etmektedir. Bu taarruz tam bir şiddet ve kesinlikle yapılmalı, bunu hiçbir şey durdurmamalıdır.

"C" kolu (süvari tugayı, ihtiyat ağır topçudan "S" bataryası ve 48. İstihkamdan oluşan) General Sir Charles Melliss kumandasında olarak kanat dışından (18. Tugayın kuzeyinden) 8 millik geniş bir sahayı tarayarak düşmanın arkalarına taarruz edecek ve ağır toplarla Kusayba civarını dövecek ve ikinci hat siperlerini anfilad ateşine alarak düşmanın çekilme hattını önemli bir şekilde tehdit edecektir. Bu kolun taarruzu çok şiddetli olacaktır. Çünkü güneyde düşman kuvvetleri ancak o kolun toplarının yapacağı etkiyle şaşıracak, korku ve dehşet içinde kalacaktır. "C" rakip kolu, hazırlık taarruz koluna bağlı tümen topçuları civarındaki tümen karargâhıyla temas ve irtibatta bulunacaktır.

Ana Kısım veya Kesin Taarruzun Rolü:

Kural olarak düşman, çevirme taarruzu etkisini önemli bir şekilde hissetmeye başlar başlamaz ana kısmın ilerlemesini emredeceğim. Ana kısım taarruzu doğrudan doğruya düşmanın canı durumunda olan ve krokide *"V.P"* işaretiyle gösterilmiş yere yapacaktır. Onların ileri hareketi bütün kıtaların düşmana karşı ilerlemesi için işaret olacaktır. Tümen topçu kumandanı *"Hayatî Nokta (V.P)"* üzerine bütün ateşini odaklamak için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Hatta çevirme taarruz kolundaki toplar da mümkünse ateşlerini *"Hayatî Nokta"*ya yönelteceklerdir. Bunlardan amaç, genel bir azim ve çabayla General Delamain kumandasındaki ana kısma serbest ve engelsiz bir yakınlaşma yolu açmaktır.

Bu taarruz usulü şu şekilde özetlenebilir:

a) Düşmanı oyalamak ve yerinde sabit tutmak için az bir kuvvet cephe taarruzu yapacak,

b) Az kuvvet tamamıyla savaşa giriştikten sonra çevirme kolu düşmanın doğal çekilme hattına en yakın olan kanada sarkacak.

c) Çevirme hareketi etkiye başlayınca ana kısın çevirme hareketiyle sarsılan düşman kanadına karşı taarruza geçerek kesin darbeyi indirecek.

Bu düzenlemeler, savaş kuvvetlerinin şu şekildeki iki büyük esasın yerine getirilmesi demektir:

a) *Kuvvetlerin tasarrufu usulü:* Yani zaferi kazanmak için kuvvetlerin makul bir şekilde gruplara bölünmesidir. Başka bir deyimle ana kısmınızın savaş cephesinin en önemli kısmına odaklanması, az kuvvetinizin de ikinci derece önemi olan mıntıkada kullanılmasıdır.

b) *Kuvvetlerin odaklanması usulü:* Bu kuvvetlerin tasarrufu kuralının bölünemez parçası demektir. Bu da kesin sonucun bulunduğu noktada yani düşmanın en zayıf ve en can alacak noktasında kuvvetlerinizin en büyük kısmıyla hareket yapmaktan ibarettir. O nokta da, kural olarak düşmanın doğal çekilme hattına en yakın olan kanadıdır.

Napolyon ile onun en büyük öğrencisi olan Moltke'nin bütün zaferleri bu usullerle kazanılmıştı. Bu usuller bugünkü büyük Avrupa ordularının temelleridir. Alman ve Fransız teorileri Napolyon'un bu iki büyük usulünün az çok farkla uygulanmasından başka bir şey değildir. Napolyon, cesurca ve geniş bir tarama ile çevirme hareketini ya da taarruzunu tercih ediyor. Çünkü onun harekâtı bu şekilde başarı ile sonuçlanıyor. Moltke, daha ihtiyatlı bir hareket demek olan çevirme harekâtını tercih ediyor. Zira bu hareket daha az tehlikelidir. Fakat bunda, çevirme taarruzu kadar kesin sonuçlar yoktur. Napolyon bunun için demiştir ki: *"Kaybedeceğinden korkanın iskambil oynamaması daha iyidir"*. Gerçekte buradaki taarruz için kıtalarımı merkezlendirerek aldığım önlemler sonuç olarak Kûtü'l-Amare'de olduğu gibi bir çevirme hareketine sürüklenecektir.

Alman Kurmayı, kendi usulleriyle Napolyon'un usulü arasında fark olmadığını bildiriyor. Zamanında bir mevziin merkezi, doğal olarak girmenin mümkün olmadığı bir sağlamlığa sahiptir.

Bunun için kesin ve ezici sonuçlar elde etmek üzere mevziin kanatlarını çevirmek veya kuşatmak gerekir. *"Düşmanın bir kanadı çevrilir veya ezilirken o düşmanı cepheden de sabitlemek ve bağlamak lazımdır"*. Taarruzun şiddet ve kuvveti bunu yapmakla görevli kuvvetlerin yaklaşma imkanına bağlıdır. Sonuç olarak kuşatma hareketi taarruzun en yararlı bir şeklidir.

"Kuşatmayla görevli kıtaların dış kanatları tehlikeye maruz kalacağından o kanatların, ihtiyatlarla takip edilmesi lazımdır." (Von der Goltz)

Bu yüzden düşmanın yapacağı karşı taarruzlara direnmek için süvari kıtaları en iyi araçtır. Düşmanın manevra kabiliyeti mevcut olmadığı gibi tahkimatını terk ederek kuşatma hareketine karşı bir karşı taarruz yapılmasına isteği de yoktu[97]. Şüphesiz talep etmiş olduğum iki tümene sahip olsaydım, mevzie yerleşmiş düşmana göre daha üstün kuvvete sahip olacaktım –taarruz daima sayı olarak düşmana çok fazla üstünlüğü gerektirmektedir. O zaman yarım tümen ile düşmana cephe taarruzu yapacak, kalan bir buçuk tümen ile de düşmanın kanat ve arkasını kuşatacaktım. Bu şekilde zafer emniyet altına alınmış olacaktı.

Fakat taarruz edeceğim düşman benim kuvvetime denk kuvvete sahip ve aynı zamanda oldukça kuvvetli bir savunma mevziine yerleşmişti[98]. Kuvvet eksiğimi kuvvetlerin tasarrufu kuralına uymakla telafi edeceğimi ümit ediyordum. Bunun için geniş bir cephe üzerindeki büyük düşman kıtalarını kullanılamaz durumda bırakmak üzere kıtalarımdan görevlendireceğim az kuvvetimin hileli ve cesurca hareketiyle zayıflığını hissettirmeyerek düşmanı oyalamayı başarabileceğini, aynı zamanda asıl kuvvetlerim ile düşmanın kanat ve arkasına kesin darbeyi indireceğimi

---

97 Olayların cereyanı bunun aksini ispat etmiştir (TAOE).

98 Savunanların sayı kuvveti taarruz edenlere denk kabul edilse bile mevziin gayet kuvvetli olduğu iddiası kabul edilemez. Çünkü savunma mevzii ne şekil olarak, ne de mevzi olarak güvenli ve kuvvetli mevzilerden sayılamazdı (TAOE).

umuyordum. Bu, zaferi sağlayacak bir kesin darbe olacaktı. Von der Goltz, *Silahlı Millet*'te kuvvetlerin tasarrufu esasını şu şekilde tasvir ediyor: "*Becerikli bir kumandan, zayıf kuvvetle cüretli bir şekilde hareket ya da düşmanı olağanüstü zarara uğratacak bir teşebbüse mecbur etmek suretiyle düşman kuvvetlerini çoğunlukla hareketsiz bırakmayı başarır. Bu sayede kesin darbeyi indirmeye uygun bir noktaya üstün kuvvetlerini toplamaya gücü yeter*". Başarının birinci şartı, kuvvetlerin tasarrufu kuralını iyi bilmek ve iyi yapmaktır.

Ana kısım ile yapacağım kuşatma manevrasıyla düşmanı ya Dicle'ye dökeceğimi, veya 6 mil (9,5 km) kadar geride bulunan Diyale nehri gerisine perişan bir halde çekilmeye mecbur edeceğimi ümit ediyordum. Diyale nehri, geçmeye uygun olmayan bir nehir olup üzerinde yalnız bir sal köprü vardı. Meydana gelen bu savaşta başarılı olmak üzere olduğumu da anlayacaksınız. Bu başarıyı en fazla bomba ve süngü hücumlarında arıyordum. Görevimin olağanüstü ağır ve başarı şansının yukarıdaki planıma bağlı olduğunu biliyordum. Düşmanı yalnız üstün ateş gücüyle mevziinden çıkaracağımı ümit eden, hayal kırıklığına uğramış olur. Mermi yağmurlarıyla birlikte hücum yapılması için kıtaların tam bir azim ve kararlılıkla ilerlemeye devam etmesi lazımdır. Türklerin, bu fikir ve tam azim önünde süngü, bomba ve tüfek dipçiği hücumlarımızı beklemeyeceklerini zannediyordum.

Bağdat'ta sokak savaşına mecbur olduğumuz takdirde geçerli olacak talimat*:

Sokak savaşlarında şu iki madde dikkate alınmalıdır:

---

* Bağdat'ta sokak savaşı yapacağımızı zannetmiyordum. Fakat her şeyin zamanında düşünülmesi ve hazırlanması lazımdır. Şehirlerin savunulması konusunda Türklerin değerli ve çeşitli örnekler gösterdiklerini tarihten biliyordum. İsyan dolayısıyla Reşid ve Dimyat'a çıkan kıtalarımızın karşılaştıkları büyük felaket bu örneklerin belki en bilinenidir (Yazar).

1- Sokaklarda, köylerde ve evlerdeki savaşlar. Bu yerleri savunan kıtaların uzaklaştırılması şekli.

2- Şehir içindeki bir isyanın bastırılması veya İspanya'nın Saragossa şehrinde olduğu gibi evlerini savunmakta olan sivil halk ile savaşmak.

Önce yapılacak savaşın sokak, köy, nehir geçidi, dağ veya orman vs. savaşlarından hangisi olduğunu bilmek lazımdır. Bu savaşlar hakkındaki savaş konusu kuralları doğru ve yürürlüktedir. Bahsedilen mevkilerin savunması ve bu yerlerde yapılacak taarruz harekâtı hakkında önceki askerî yazarlar sayısız çeşitli taktik ve manevra usulleri kaleme almışlardır. Bunların hepsi yanlıştır. En büyük usul ve kural, düşmanı az kuvvetle oyalayıp alıkoymak ve kuvvetlerin tasarrufu kuralına uyarak asıl kuvvetler ile düşmanın en zayıf noktasını -bu da düşmanın kanatlarından birisi veya merkezi olabilir- vurmaktır ki, bu kural gerek denizde ve gerekse karada her zaman geçerlidir.

Sokak savaşında bir mevkii savunan kıtaları atmak için taarruz mıntıkasını kısımlara ayırmak lazımdır. Bunlardan ikinci derecedeki mıntıkaya az bir kuvvet görevlendirilir. Bunun görevi, yavaş ilerleme harekâtıyla karıştırılmış bir oyalama taarruzu ile düşmanı hareketsiz bırakmak ve yormaktan ibarettir. Birinci derecede değere sahip olan mıntıkaya asıl kuvvetler ayrılır. Görevi, asıl hedefe giden istikameti takip ederek bir kuşatma manevrasıyla düşmana kesin darbeyi vurmaktır.

Bu savaşlarda görevli kol veya kollar, barikatlarla savunulan ve set çekilmiş sokaklarda ve geçtikleri yolun yan tarafında şiddetle savunulan evlere rastlayacaklardır (birkaç kazma darbesiyle evlerin bölmeleri içerisinde bir delik açılabilir). Bu evlerde çatı araları boyunca savunan düşmana da rastlanır. Gerek barikatları ve gerekse savunma haline konulmuş binaları ve sairi savunan kuvvetler çekilme hatlarının tehdit edildiklerini gördükleri zaman çekilmeye mecbur olurlar. Daima kaçmak için kendilerine bir delik bırakırlar. Aksi takdirde bir bina içinde ümitsiz birkaç kişi

sizi uzun müddet alıkoymayı başarmış olur. Savunulan bir binayı zorla ele geçiremeyecek olursanız, o binanın savunanları ile konuşmaya çalışınız ve savaşsız teslim olmaları için bazı şartlar ileri sürünüz.

Açık bir sahada kilise, köşk, kule ve baraka gibi tek başına savunulan binalara yaklaşmak için başlangıçta bu açık sahaya çuval, odun, taş vs. ile dolu bir iki araba sürmeli. Bu şekilde önde mevcut olan bu arabalar sayesinde başlıca giriş yerine ve hatta kapılara kadar kayıpsız sokulmak mümkün olur*.

Binaların ateşi altında bulunan bir yolu geçmek mecburiyetinde kalınırsa, erlerin yolun iki tarafından birer birer ilerlemesi ve mümkün olduğu kadar binalara yakın gitmesi lazımdır. Her er karşı yönündeki binaların pencere, baca gibi aralık yerlerine ateş etmelidir. Bu şekilde hareket edildiği takdirde savunanlar, yolu takip edenlerden daha kötü bir durumda kalmış olur.

Biri birine paralel hareket eden kollar, mevcut ara yolları veya binalardan açılan geçitler aracılığıyla birbirleriyle bağlantı ve ulaşımı korumalıdır. Kolların her birini daima destek kıtalarıyla takip ettirmeli. Çünkü önde giden kuvvet geriden takviye kıtalarının gelmediğini görünce telaş ve tereddüde düşer. Kolların baş taraflarında balta, kazma, köskü vs. ile donatılmış kazmacı kıtaları bulundurmalıdır. Tüfek ateşiyle kapı kilitleri kırılabilir. Köskü ve manivela demirleri bir evden diğerine delik açmak için çok lazımdır.

Eğer sokak savaşları, yukarıda anılan ikinci madde gereğince, yani isyan ortaya çıkan bir yerde meydana geliyorsa yine aynı kurallar ve esaslar üzerine hareket edilir. Şehrin taarruz edilecek mahallesini tecrit etmeye çalışmalı ve o mahalleyi mıntıkalara ayırarak mıntıka mıntıka orası ele geçirilmelidir.

---

* Mekânlara karşı yaklaşmak için siper durumunda öne bir şey itmek ihtiyacı tankların keşfine sebep olmuştur (Yazar).

Savunulan bir mevki veya binayı daima çevirmeli, buraya asla cepheden taarruz etmemelidir.

Asilerin sığındığı bir mevzii ele geçirmek için her yakınlaşma yolundan zayıf müfrezeler sevk etmeli ve asıl kuvvetleri icabında bu zayıf kuvvetleri takviye etmek için merkezî bir durumda hazır bulundurmalıdır.

Ben Lecc'deki kuvvetlerimi Türk mevziinden kısa bir yürüyüş mesafesinde bulunan ordugâha geçirdim. Uzaktan meşhur Takkesri'yi görebiliyorduk. Aynı zamanda çeşitli taarruz yerlerinin tespiti için keşifler yapılıyordu.

Süvari tugayının keşifleri güvenliğini sağlıyordu. Haritada Lecc'den düşman mevziinin kuzey istikametine giden yolun gerçekte mevcut olduğu araştırma ile anlaşılmış ve o yol, mevziin ele geçirilmesi için çeşitli kollar tarafından yapılan yürüyüşlerde olağanüstü işe yaramıştır. Kısaca savaş için her türlü hazırlıkları tamamladık.

Selmanipak'teki düşman mevziine karşı da hava keşifleri yapılmıştı. Bu keşifler, savunma mevziinde ve düşmanın askerî durumunda değişiklik olmadığını gösterdi. Fakat sefer sırasında cesurca keşiflerde ve düşman mevzileri hakkında yaptığı gayet yararlı planlarıyla bana olağanüstü yardımlarda bulunan tayyareci meşhur Binbaşı Reilly o gün öğleden sonra yaptığı keşiflerde kayboldu.

Bu meşhur tayyareci bana savaştan önceki gece Bağdat'ın kuzeyinde çeşitli yerlerde telgraf tellerini kesmek için teklifte bulundu. Ben de bu teklifini kabul ettim (savaşta Diyale üzerindeki köprünün bomba ile yıkılması görevini bizzat kendisi üstlenmiştir). Gece olduğu halde o henüz dönmemişti. Üzüntü verici bir olayın meydana geldiğini anladım. Fakat eğer makinesinde bir aksaklık meydana geldiyse nehirdeki yolunu bulmakta zorlanmayacağını da umuyordum. Ne yazık ki, şansı yardım etmedi. Yalnız keşifler sırasında tayyaresinin yere inmekte olduğu görülmüş, Araplar tarafından esir edilerek Türklere teslim edilmiş

olduğunu Araplardan öğrendim[99]. Böyle değerli subayı kaybettiğim için bu sırada oldukça üzüldüm. 21 Kasım saat 13.30'da yayımladığım harekât emirlerine uygun olarak savaşa hazır bir halde bulunuyordum.

Kol kumandanlarıyla kıta başkanlarına, çekilme halinde artçı görevini yapacak "A" kolunun desteği altında, kıtaların Lecc üzerine çekileceklerini gizli olarak ayrıca bildirdim.

[99] Bu kişinin kullandığı tayyare 8.9.1331/21 Kasım 1915'de 44. Alayın makineli tüfekleri tarafından vurularak inmeye zorlanmış, tayyare ele geçirilmiş ve pilotu da esir edilmiştir. Arapların bunda hiç girişimi ve etkisi olmamıştır (TAOE).

III.

Selmanipak Savaşı

Çeşitli taarruz kol veya gruplarının 21-22 Kasım 1915 gecesi gece yürüyüşleriyle toplanma yerlerine gitmek üzere yürüyüşe geçtikleri harekât emirlerinden anlaşılacaktır. Cephe taarruzu yapılmasıyla görevli "C" kolu saat 14.00'te ordugâhtan hareket etti. Kuşatma harekâtıyla görevli ve ana kısmı oluşturan gruplar karanlıkta mümkün olduğu kadar gizlice hareket edeceklerdi. Tümene bağlı kıtalar, özellikle "C" kolunu takip ederek dışarıya karşı bu kolun tümen ana kısmını oluşturduğu fikrini verecektir. Tümen Karargâhı "C" kolunun sonundaki tümen kıtalarıyla birlikte hareket etti. En iyi kurmaylardan Yüzbaşı Morland'ı (Oxford ve Bucks Hafif Piyadesinden) savaş için geçici olarak General Delamain'e bıraktım. O ve Teğmen Matthews, "A" ve "B" kollarından oluşan ana kısma Lecc'den batı ve kuzeye doğru kılavuzluk edeceklerdi. Bu yol, o kolları toplanma yerine ulaştıracaktı. Gemi kafilesini korumak için 103. Mahratta Hafif Piyade kıtalarının yarısını –Hoghton tugayından veya "C" kolundan- Lecc'de bıraktım. Bütün diğer savaşçı kıtaları sıra içerisinde bulunuyorlardı. Bütün topum, gambotlardakiler de dahil olduğu halde 40 toptan ibaretti.

Karadaki toplardan yalnız sahra bataryaları ve obüs bataryası –toplam 22 top- seyyar idi. Son zamanda ben obüs bataryasını

General Delamain'e vermiştim. O batarya, Delamain kıtalarına ayrılan ve "Hayati Nokta" tabir edilen yere yapılacak taarruza yardım edeceği gibi orada var olduğunu bildiğimiz çok kuvvetli ve sayısız düşman siperlerini de tahrip edecekti. Sir John Nixon ve Kurmayı Başkanı benimle birlikteydiler. "C" kolu nehir kenarına geldiği zaman benim de Bustan'da[100] yaklaşık olarak saat 20.00'de bulunmam ve kıtaların su ihtiyaçlarının sağlanmasına nezaret etmem lazımdı. Karanlıkta kıtaların su ihtiyacını gidermek çok kolay bir mesele değildi. Hareket edilen arazi sık ve yüksek dikenlerle kaplıydı. Takip edilen yol ise hendek ve su yataklarıyla kesilmiş, ziraat yapılan araziden geçiyordu. Kıtaların su işlerinin çok uzaması beni sıkıyor, bu da duraklamalardan ve izdihamdan meydana geliyordu.

Ateş yakılmaması ve sigara içilmemesi için şiddetli emirler verdim. Gece yürüyüşünde öksürecek bir kimseyi Divan-ı Harb'e vereceğimi bildirdim. İngiliz ve Hint kıtalarında edindiğim tecrübelerde bu gibi durumların yasaklanmasının ne kadar zor olduğunu anladım. Biraz sonra birisinin soğukkanlılıkla ateş yaktığını gördüm ve yanına gittiğim zaman bunun Karargâh Kurmay Subaylarından birisi olduğunu gördüm. Onun o geceyi emrimdeki serzenişimi unutmuş olduğunu zannetmiyordum. O, çok iyi bir subaydı. Savaşta kaçanları toplamak vs. gibi önemli hizmetler yapmıştı. Bu olay sırasında ona bir sigara vererek kendisine gücenmediğimi gösterdim. "C" kolu uzun bir duraklamadan sonra hareket etti. Yaklaşık olarak kendi mevzii olduğuna karar verdiği bir yerde gecenin kalanını geçirmek için bekledi. Ortalık aydınlandıktan sonra 3.000 yarda (3 km.ye yakın) mesafedeki düşman mevziine doğru hareket etti. Hoghton, tam bir ihtiyatla geniş ve uzun bir cephe üzerinde yol istikametini araştırdı. Diğer taarruz gruplarının hazır olduklarına dair Melliss, Hamilton ve

---

[100] Der'iyye harabesinin bulunduğu yerdir (TAOE).

Delamain'den bilgi aldım. Düzenli kolların gece yürüyüşlerinde her şey güzelce cereyan etmişti. Bu kolların hepsi yerli yerine gitmiş olduklarından ben Tümen Kurmayıyla toplar civarında yerleştim. Dicle nehrinin sol sahili üzerinde Türklerin Selmanipak savunma mevziini meydana getiren siperler ve ricatgâhlar, sahilden kuzeye doğru 6 mil (9,5 km) uzanmakta idi. O tahkimat tam olarak görünmüyordu. Benim haritamdaki Türk tahkimatı Binbaşı Reilly tarafından yapılan uçuşlar sırasında bütün zorluklar dikkate alınmış ve gayet doğru olarak işaret edilmiştir. Görülebilen yalnız geniş bir ova ile meşhur Takkesri ve Selmanipak hazretlerinin türbesi de dahil civarındaki türbelerden ibaretti.

Hoghton az kuvvetinin ileri harekâtı ihtiyatlı olarak devam etti. O, bir tuzağa düşmekten korkuyordu. Türk mevziinin sağ yarısının işgal edilmemiş olduğuna inanmak mümkün değildi. Hoghton yaklaştığı halde düşman ateş etmiyordu. Anlaşılan düşman onu daha yakına getirmek istiyordu. Halbuki Hoghton yakalanacaklardan değildi. Kısaca bu şekilde can sıkıcı gecikmeler meydana geliyordu. Saat 7.30'da hâlâ "C" kolu ateş etmiyor, düşman da bu kola ateş açmıyordu. Galiba Hoghton yakın mesafeye girinceye kadar ateş açılmaması için Türkler emir almışlardı. Bu şekilde çevirme hareketiyle görevlendirilen Hamilton yaklaşık saat 7.45'te bana gönderdiği raporda "C" kolu toplarının sesini işitmediğinden nereye taarruz edeceğini benden soruyordu. Ben de kendisine gereken cevabı verdim. Saat 8.00'de çevirme taarruzuyla görevli kuvvet, hedefine doğru taarruza başladı. Bu da ikinci Türk mevziinden bir mıntıka idi –ki haritada nokta nokta gösterilmiş tahkimat hattıdır-. Çünkü o tahkimat bütünüyle tamamlanmamıştı. Biz kuzey yönünde çoktan beri top gürültüleri işitiyorduk. Anlaşılıyordu ki, kuşatma taarruz kıtaları savaşa girişmişti. Bu durum nihayet Türk sağ kanadını "C" kolu üzerine ateş açmaya mecbur etti. Tümen topları ve nehir üzerindeki gambotların katılmasıyla savaş genel bir şekil almaya, ateş gittikçe artmaya ve şiddetlenmeye başladı.

Şimdi savaşın sonuçları gelişmeye başladı ve harekât hızla cereyan ediyordu. Zannımca Hamilton kuşatma taarruzunun sağında düşman sol kanadı bozulmuş ve çekilme hatlarının tehdide uğraması korkusu büyük bir Türk kuvvetini mevzii terk ederek ikinci hatta çekilmeye mecbur etmişti. Düşmanın büyük kitleler halinde çekilmesi görülüyordu. Aynı zamanda General Delamain şu raporu bana gönderdi: "Düşman tamamıyla çekilme halindedir. Ana kısım ile *'Hayatî Nokta'* üzerine ilerleyebilir miyim? Buna ben olumlu cevap verdim. Çünkü bu hareket benim planıma uygundu. Hamilton'un kuşatma taarruzu düşmana önemli bir şekilde etki etmeye başlar başlamaz asıl kuvvetlerimi *"Hayatî Nokta"*ya karşı sürmek niyetindeydim. Fakat ben düşman direnişinin bu kadar çabuk kırılacağını asla tasavvur etmemiştim[101]. Ben ana kısmı o şekilde yerleştirmeye karar verdim ki, kıtalarımız karşısında düzensiz bir şekilde kaçan düşman ile birlikte Diyale üzerine genel bir ileri hareket yapılabilsin. Asıl kuvvetlerin *"Hayatî Nokta"* üzerine ilerlemesi emredildiğinden "C" kolunun şiddetli bir taarruz yapmasını da emrettim. Bütün kıtalar kumandanlarıyla Tümen topçu kumandanına mevziimi değiştirdiğimi bildirdim. Ben çok şiddetli savaşlara sahne olan *"Hayatî Nokta"* mevkiine dört nala gittim. Açık ovada bir İngiliz karargâhının dört nala ilerlediğini gören düşman topçusu bize müthiş ateş açtı ve birkaç mermiyi de çok yakınımıza düşürdü.

Ana kısım, cesur Climo kumandasındaki 30. Tugayın yol göstermesiyle çok az zaman zarfında, çok şiddetli bir ateşten sonra süngü savaşıyla kahramanca *"Hayatî Nokta"*yı ele geçirdi. Türklerin bir çoğu yumruk yumruğa sonuna kadar savaşa devam etti.

---

101 Eğer Türk kumandanı işini bilseydi biraz geri çekilmek suretiyle bizim kuşatma taarruzunu karışık bir hâle sokarak pençemizden kurtulmayı başaracağı ilk bakışta anlaşılabiliyordu. Fakat olayların akışının hiç de böyle olmadığı, savaş planının incelenmesiyle ortaya çıkar. Türklere taarruz edilirken kuşatma hareketini General Hamilton, Süvari Tugayını da General Melliss kumandasında olarak ikinci Türk mevziinin kanadına karşı sevk ettirdim. Bununla birlikte Türk kollarının ana kısmı ilk mevzilerinde dayanıyor, ümitsizce boğaz boğaza savaş ediyorlardı. "Hayatî Nokta" ile bunun civarında bütün bir tümen mahvolmuştu (Yazar).

Diğer bir kısmı ise siperlerden kaçmıştı. Bazı yerlerde bütün siperlerin Türk cesetleriyle dolu olduğunu gördüm ve hücum edenlere yol açan da bizzat bizim erlerimiz idi[102]. Bu savaşta Gurkalar ve Pencaplılar takdire değer hizmetlerde bulundular.

Birbirlerine karışmış birçok tel ve derin hendekler bizi *"Hayatî Nokta"* yakınında hayvandan inmeye mecbur etti. Delamain'i gördüm. Onunla konuşmak için bir hendekten geçecektim. Hendek tamamıyla cesetlerle dolu olduğundan, mecburen cesetler üzerine basarak hendeği geçtim. Delamain'i bir kum tepeciği gerisinde saklanmış buldum. Çünkü çekilen Türklerden bir kısmı *"Hayatî Nokta"*nın 700 yarda güneyindeki ricatgâha[103] yerleşerek bulunduğumuz mıntıkaya ateş etmekteydiler. O kum tepeciği gerisinde Delamain bana önlemlerini açıkladı. Delamain, Climo'nun kumandası altındaki kahraman 30. Tugayın öncülük yaptığı ana kısmı *"Hayatî Nokta"*nın batısındaki ikinci düşman tahkimat hattına sürmüştü. Çünkü düşman o noktada toplanmaya çalışıyordu. O tahkimat hattının *"Hayatî Nokta"*dan uzaklığı yaklaşık 3.500 yarda (3 km) idi. Delamain'in *"Hayatî Nokta"*nın güneyinde, Takkesri'ye doğru Dorset kıtalarından bir iki bölük ayırıp hareket ettirdiğini gördüm. Binbaşı Utterson kumandasında olan o bölüklerin görevinin "C" koluna direnen düşmanı çekilmeye zorlamak için General Hoghton'a yardım etmek olduğunu Delamain bana açıkladı.

---

102 Burada "V.P" yani "Vital Point= Hayatî Nokta" tabir edilen savunma hattının sağ kanat veya Deriyye grubunda 45. Tümenin 142. Alayı vardı. Bu alay kanat ve arkasından düşman kuşatma kolunun, cepheden bütün düşman sahra ve ağır topları ateşiyle ana kısmının taarruzuna uğradı. Bir tek ateş hattından ibaret olan Deriyye grubunun 11 ve 12 numaralı dayanak noktaları tamamen harap olmuş ve tahkimattan geriye az bir şey kalmıştı. Buradaki savunanlar akşama doğru kısmen şehit ve yaralı, kısmen de esir oldu. Çok az bir kısmı da çekilebildi. Yalnız alayın kumandanı değerli şehit Kaymakam Muhtar Bey, bir iki takımlık kuvvetle saat 13.00'e kadar direnerek bulunduğu 11 numaralı dayanak noktasında şehit oluncaya kadar cesurca çarpışmıştır (TAOE).

103 Deriyye grubunun gerisinde ayrıca ricatgâh, yani dayanak noktası yoktu. Anılan mevzi, ihtiyatlara mahsus hendeklerden bozma olsa gerektir (TAOE).

Evans'a, sol kanadı toplayarak *"Hayatî Nokta"* üzerine hareket etmesi için Hoghton'a bir haber göndermesini emrettim. Çünkü savaşın henüz sonuçlanmadığını görüyordum. Düşman ikinci mevzi için savaşmaktaydı. Bunun üzerine "A" kolunun korunması için "C" kolunun *"Hayatî Nokta"*da toplanmasını yararlı gördüm. Kendi hallerine bırakılmış olsalar bile Türklerin sağ kanatlarının çekilmeye mecbur olacağını sanıyordum. Haritaya bakılırsa Türklerin tuttuğu mevzi adeta bir şişenin dibine benziyordu. Gerçekten de düşündüğüm gibi oldu. Türkler geceleyin nehir sahili boyunca kaçtılar. Bütün savaş tecrübelerimde, *"Hayatî Nokta"* güneyinden hareket eden Dorset kıtalarının geniş nizamda, seyrek avcı hattıyla telaşsız ve sessizce ilerlemeleri kadar parlak bir hareketi ne gördüm, ne de işittim. Bunların cepheleri karşısındaki Türkler kafile kafile siperlerini boşaltarak Takkesri'ye doğru gidiyorlardı[104]. Ah ne olurdu şimdi Takkesri yönünden gambotlar görünseydi... Fakat gambotlar Türk topçusu tarafından durdurulmuş olduklarından Bustan arkasından gelemiyorlardı. Nehrin sağ sahilinde yerleştirilen Türk ağır topları, gambotları oldukça uzaklarda tutuyordu. Eğer gambotlar Bustan'ı geçmeyi ve Kusayba yakınına gelmeyi başarsaydı, durum bambaşka olacaktı. Fakat benim bu ifadelerimden sakın gambotların mevcut engelleri zorlayarak mutlaka gelmelerini istediğim anlaşılmasın. Ben tamamen emindim ki, gambotlar görevlerini ve mümkün olan her şeyi yapmışlardı. Zaten filo her zaman bize çok değerli hizmetler ve

---

104 General Townshend'in burada söz ettiği çekilme, 38. Tümenin 8-3 numaralı dayanak noktalarında bulunan 112. Alayına ait olması gerekir. Halbuki o tümen belgeleri bu çekilme meselesini şu şekilde ifade ediyor:
8 numaralı dayanak noktasında bulunan savunucular, cepheden taarruz edip yanaşamayarak çekilen düşmanın ("C" Kolu) 8 ve 9 numaralı dayanak noktaları arasındaki birkaç yüz metrelik işgal edilmemiş kısımdan geçip o dayanak noktasını kuşatması ve "ateş etmeyiniz, teslim olacağız!" gibi bir hile ile savunanları kandırmasıyla düşmesini başarmış ve arkasından alayın diğer kısımları da çekilmiştir (TAOE).

geçen iki savaşımda en büyük yardımı yapmışlardı. Hiç şüphem yoktu ki, gambotların karşılaştıkları engeller ve zorluklar gerçekten önemliydi. Bundan dolayı onların ilerlemeleri ve bizim arzu ettiğimiz şeyleri yapmaları mümkün değildi. İkinci düşman mevziinin sol kanadının çekilme hareketi ikinci mevzie yerleştirilen sahra ve nehir sahilindeki ağır topların ateşleriyle destekleniyor ve örtülüyordu[105]. Sal köprü civarında[106] sağ sahildeki düşman ağır topları "A" kolunun ikinci düşman mevziine yaptığı taarruz harekâtını anfilad ateşiyle engellemeye çalıştı, fakat başarılı olamadı. Tümen karargâhını *"Hayatî Nokta"*da kurdum. Nehrin karşı tarafındaki düşman topçusunun ateşinden kurtulmak için sürekli mevki değiştiriyordum. "A" kolu ileri kıtalarının (30. Tugayın) süngü hücumuyla ikinci düşman mevziini yararak 6-8 düşman topunu ele geçirdiği anda[107] Sir John Nixon ve Kurmay Başkanı *"Hayatî Nokta"*ya gelmişlerdi. Bu savaşta en büyük şan ve şeref Dorset, Gurkalar ve Pencaplılara aitti. Bunlar savaş ve fedakârlıkta birbirleriyle yarışıyorlardı. Hücumda 30. Tugaya mensup olmayan Dorset cephedeydi. Bu durum o sırada kıtaların ne kadar karışmış olduklarını göstermeye yeterliydi. Her şeyin yolunda gittiğini Sir John Nixon'a bildirecek durumda olmamdan çok mutluydum. Fakat şimdi olayların akışında bizim zararımıza değişiklikler meydana geliyordu. Hamilton bana gönderdiği bir raporda, şiddetli direnişe maruz kaldığını, ancak çok büyük zorlukla ilerleyebildiğini söylüyordu. İkinci mevzie ulaşmak için

---

105 İkinci hattın sol kanadında geriye doğru kıtalar çekilmemiş, birinci hattan çekilen 142. Alay kalanlarıyla düşman kuşatma kolunu karşılamış olan 141 ve 3. Alaylar da o hattın gerisine toplanmış ve ordu ihtiyatlarının yetişmesiyle karşı taarruza geçmişti (TAOE).

106 Sal köprü hemen Selukıye harabeleri yanında, ağır toplar ise, harabelerin 8-10 km. güneyinde, kesik devre başındaydı (TAOE).

107 Bu toplar, 45. Tümenin mantelli sahra taburunun topları olup, birinci ve ikinci savunma hattının arasındaydı (TAOE).

önlemler aldığını, fakat şimdi kuvvetli düşman kıtaları tarafından sıkıştırıldığını bildiriyordu[108].

Ben Hamilton'un raporunu okuyunca harekâtının sonuçsuzluğa uğradığını ve duraklamaya zorlandığını anladım. Düşmanın karşı taarruzunu kırmak için Melliss kumandasındaki süvari kolu, süvari bataryasıyla diğer kıtalarımıza yardım edecek ikinci düşman mevziini boydan boya anfilada alacaktı. Fakat bu süvari kolu da ciddi zorluklarla karşılaşmıştı. Düşman tahkimatının soluna taarruz etmek için süvariler atlarından indiler. Fakat ilerleyemediler. Zira düşman tahkimatının bu kısmını Kusayba'daki ihtiyat oyalamıştı. Melliss, o tahkimatın ele geçirilmesi için süvarilerin imdat kuvvetleri olan 76. Pencaplıları süngü hücumuna kaldırdı. Pencaplılar görevlerini çok parlak bir şekilde yerine getirdiler. Hücum için Pencaplıların ilerlemesi üzerine bir iki Türk taburu siperlerden kaçtılar[109]. Süvari Tugayı ikinci hat tahkimatına sokulduğu sırada yandan kuvvetli düşman piyadelerinin karşı taarruzuna uğradı ve sonuçta süvariler eski yerlerine püskürtüldüler. Bu karşı taarruzlar Kafkas cephesinden gönderilen Halil Paşa kolordusuna mensup ilk tümenin savaş sahnesine yetiştiğini gösteriyordu. Bu kolorduya, Türk ordusunda gayet değerli ve seçkin bir kolordu nazarıyla bakılıyordu. Halil Paşa, güvenilir bir kumandandı. Bu kolordu, Bağdat'tan gemiler ve sallarla güneye sevk edilmişti. Kolordu, karadan sevk edildiği için bana tayyare keşifleri sonucunda Bağdat'tan destek kıtaları gelmiyor diye raporlar veriyorlardı[110]. Benim harekât planım bu konuları ihmal

---

108 Bu kuvvetli kıtalar dediği, sol kanattan karşı taarruza geçen 51. Tümenin beş taburu idi (TAOE).

109 Süvari kolunu karşılayan 51. Tümenin beş taburu olup çok hafif bir etki ile süvari kolunu geriye sürmüşlerdi. Bundan dolayı o cephede hiçbir taburun geriye kaçtığı vaki değildir. Zaten 51. Tümenin ulaşmasından önce de orada hiçbir piyade kıtası yoktu (TAOE).

110 51. Tümen kıtaları Bağdat'tan itibaren vapurlarla değil, karadan gelmiş ve Şeyh Mehmed civarında ordugah kurmuşlardı. Düşman tayyarecilerinin ardı ardına

etmediğimi gösterir. Süvari Tugayının (1.200 kılıçtan) 200 kayıp ve yaralısı vardı. 76. Pencaplıların kayıpları çok fazla idi. Alayın albayı olan kahraman Smithett de bu savaşta ölmüştü.

Yaklaşık saat 11.00 idi ki, Hamilton başta Norfolk ve 110. Hafif Piyade kıtaları olduğu halde (7. Racputlar ve 120. Piyade ihtiyatta idi) Türklerin ikinci mevziini elde etmek için kuşatma taarruzunu yaptı. Fakat hemen durduruldu, fazla ilerleyemedi ve çok fazla kayba uğradı. Ardından Halil Paşa kolordusundan yetişen kıtaların karşı taarruzlarına maruz kalmıştı[111]. Halil Paşa kıtalarının gelmesi Nurettin Bey'i hezimetten kurtardı. İngilizleri ikinci Türk mevzilerinden atmak için Türkler karşı taarruzlara başladılar. Öğleyi henüz geçmişti. *"Hayatî Nokta"*daki Tümen Karargâhına gelen bütün raporlar, düşmanın destek kıtaları aldığını ve karşı taarruzlara geçtiğini açık olarak bildiriyordu. Bu sırada ikinci düşman mevziindeki kıtalarımıza aralıksız şiddetli bir bombardıman yapılıyordu. Türk ağır topları bize çok fazla sıkıntı veriyor ve çok miktarda yaralı geriye geliyordu. En fazla canımın sıkıldığı şey yaralı erlerle birlikte birçok yaralı olmayan erin de geriye gelmesi idi ki, bu tamamıyla benim emrime ters idi. Bundan subay kayıplarının çokluğuna hükmolunabilirdi. Çünkü erler üzerindeki subay kontrolü kaybolmuştu. Kûtü'l-Amare savaşında aynı şiddetli emirleri vermiştim. O zaman kıtalar o emirlere tamamıyla uymuşlardı. Çünkü o savaşta çok subay kaybedilmedi ve subayların erler üzerindeki kontrol görevi yolunda gitti. Bu sıkıntılı zamanda bu gibi kötülükleri engellemek için bir şey yapamıyordum. Zira olayların akışı bana işlerin çok kötü gittiğini

---

gelmiş olan tümen kıtalarını, o civardaki ağırlık ve kollarla karıştırmış ve önem verilmeye değer bulmamış olmaları muhtemeldir. Bundan dolayı son keşfi yapmış olan Binbaşı Railly tümen kıtalarını krokisinde işaret etmiş, ancak tayyaresinin düşmesi sebebiyle düşmana ulaştıramamıştı (TAOE).

111 Bu karşı taarruz, ordu ihtiyatları olan iki taburla 45. Tümen erleri tarafından yapılmıştı (TAOE).

gösteriyordu. Albay Climo[112] üç yerinden yaralı, ancak neşeli olarak yanımdan geçirildi. Bu kahraman askerin yaralanması benim için büyük bir kayıptı; özellikle böyle buhranlı bir anda ise bir felaketti.

Ana kısma gönderilecek bir erim bile yoktu. Eğer kuvvetim – bir tümen lazımdı diyemem- elimde bir tugay olsaydı, Türkleri Dicle'ye dökerdim. Bu, kimsenin inkar edemeyeceği bir gerçekti. Burada direnmek güçtü ve artık zafer benim elimden çıkıyordu. Buna da sebep kuvvetsizlik idi.

Şimdi artık ova *"Hayatî Nokta"*ya doğru kıtalardan çekilen yüzlerce insanla ağzına kadar doluydu. Biraz sonra da bir çekilme hareketi başladığı görüldü. Her ne kadar tarafımdan çekilme emri verilmemiş ise de bu durum, Hint kıtalarındaki İngiliz subayları fazla kayıplara uğradığı için düzen kontrolünün tamamıyla bitmiş olmasından ileri geliyordu. Yüzlerce Hintli geri çekiliyorlardı. Çünkü onları el altında tutacak beyaz ırk (İngiliz) subayları çok fazla azalmıştı. Ben bütün karargâh subaylarımdan yararlanıyordum. General Sir John Nixon'un yanındakilerden de yararlandım –hatta Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Kemball bile kaçan erleri savaşa sevk etmek için dört nala aşağı yukarı koşuyordu-. Kurmay subayları* müthiş ateş altında çok güzel hizmetler yerine getiriyorlardı. Ben bu tarzda hız ve şiddetle bütün bu çekilmeyi durdurmamış olsaydım durum hezimete çevrilmiş olacaktı. Bu gibi durumlar, çoğunlukla sıkıntılı zamanlarda ve özellikle savaşta ateşin şiddetlendiği ve subayların çok fazla öldüğü zamanlarda meydana gelir. Alma savaşının en fazla sıkıntılı ve nazik bir zamanında kıtalarımızın başına buna benzer çekilmeler

---

112 Şimdi Tümgeneral Climo'dur (Yazar).

* Bir gece önce bir sigara meselesinden dolayı dostum olan kurmay subayı da dahil, emirlerin bildirilmesi ve ulaştırılmasında hizmetleri burada anılmaya değerdir (Yazar).

geldiği gibi Inkerman'da ve Wellington'un Peninsular (Yarımada) Savaşı'nda bu gibi olaylar ortaya çıkmıştır. Waterloo'daki çekilme de büyük ölçekte idi. Genel Savaş'ta bile Fransa'da bu gibi olaylar ortaya çıktı. Bu hayret verici bir şey değildi. Fakat benim ileriye sürülecek ihtiyat kıtalarımın bulunmaması çok acıklı idi. Takviye kıtaları ilerlerken çekilmekte olan bütün erleri kendileriyle birlikte tekrar düşmana karşı sürükler. Büyük kayıplara uğradığım için çok söz söyleyecek bir durumda değildim. Ben hiç olmazsa ele geçirdiğim birinci mevzide direnmeye karar verdim. Savaş meydanında geceleyecektim. Ümit ediyordum ki, büyük kayıplara uğrayan Türkler geceleyin Diyale gerisine çekileceklerdi –bu da oldu-[113]

Benim 8.500 süngüden ibaret kuvvetim, toplarıma göre daha çok topçuvla korunan dört Türk tümenini gerçek ve son bir tahkimat şebekesinden, ricatgâhlardan ve mükemmel ulaşım ve bağlantı hatlarından oluşan kuvvetli bir savunma mevziinden çıkarıp attı[114]. *Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki –bu ifademin altını çiziyorum- savunmada Türklerle kıyaslanabilsin. Almanların savunmada gayet iyi olduğu farzediliyor. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle kıyaslanamazlar. Buna verebileceğim bir örnek Gelibolu'dur. Orada, bizim gemi ateşlerimizle birçok kayba uğrayan kıtalar, eğer Alman olsaydı yerlerinde kalamazlar ve hemen Türklerle değiştirilirlerdi. Halbuki Türkler bütün savaş boyunca yerlerinde kaldılar.* 8.500 süngülü ile Selmanipak'te kesin bir zafer kazanamayacağım açıktı. Bugünkü Türk piyadesi 1877-78 Osmanlı Rus seferindeki Türk askerlerin-

113 Kesinlikle böyle bir şey olmadı (TAOE).

114 General Townshend'in savunma hattından sürüp çıkardığı kuvvet, bizzat savunma hattında bulanan 142 ve 113. Alaylarla (113. Alay kendiliğinden ve zorlamadan çekilmişti) savunma hattının sol kanadı arkasındaki 45. Tümen ihtiyatlarından (2 alay) ibaret olup bunun savaşçı mevcudu son olarak 8.000 tüfek ve savunma hattı arkasındaki adi ateşli 16 mantelli sahra ve 4 adi ateşli ağır toptan ibaretti ki, General Townshend'in gerek piyade (8.500 süngü) ve gerekse topçusundan (45 seri ateşli sahra ve ağır top) da aşağıdır (TAOE).

den daha iyi savaşıyor. O zaman Türk ordusunu bölük ve tabur talimlerine bile gücü yetmeyen, bilgisiz subaylar sevk ve idare ediyordu. Bugünkü Osmanlı ordusu subayları daha güzel yetiştirilmiş ve bunların tamamı Mekteb-i Harbiye'den çıkmışlardır. 1877 senesindeki subaylar bugün ordudan tamamen çıkarılmışlardır. Son zamanlarda birçok seçkin Alman subayı Türk subaylarının elbisesiyle Irak'ta görev yaptı[115]. Balkan Savaşı'nda Türk piyadesinin çok kötü hareket etmesi, Türk savaş yeteneği hakkında bütün Avrupa'yı yanıltmıştır. Türkiye'de herkes, her Türk subayı Balkan savaşında Bulgarlara yenilmelerinin sebebinin Jöntürk partisinin dinî unsurları sersemcesine hafife alması olduğunu ve Türk generallerinin o partiye katılmak zorunda bulunduğunu size açıkça söylerler. Türk ordusunun çiçeği olan Anadolu askeri dinî telkinler olmazsa savaşmaz, vatanseverlikten bir şey anlamaz. Jöntürkler daha sonra hatalarını anladılar ve bu savaşta dinî esasları dikkate aldılar ve savaşı öyle yaptılar.

6. Tümenin Selmanipak'te yaptığı işleri düşündüğüm zaman, bu tümendeki İngiliz taburları üç tane olup, bunlar da savaşa girmeden önce yarım tabur kuvvetinde idiler. Aynı zamanda Hint taburlarının büyük kısmı acemi erlerden oluşuyordu. Ben memleketteki basının bunlara "yenilmez" diye hitap etmelerine şaşırmam. Tamamen inanıyordum ki, hiçbir kıta Kırım savaşlarında, hatta Fransa'daki ve Gelibolu'daki savaşlarda bu kadar zor şartlar altında savaş yapmamıştır. Başkumandanın elinde kuvvetli bir genel ihtiyat bulunmasının mutlaka lazım olduğunu tecrübeyle biliyordum ve işte burada da anladım.

---

115 Albay Nurettin Bey, Irak ordusundan ayrılıncaya kadar Irak'ta hiçbir Alman subayı, ordu kıtalarına ve karargâhlara hiçbir şekil ve görev ile sokulmamıştır. Selmanipak Savaşı sırasında yalnız Alman Şimendifer Kumpanyası'na mensup Mühendis Mösyö Pool'e bir torpil hattı kurdurulduysa da bu hattın düşmana değil, tersine bize zararı dokunmuştu (TAOE).

Kurmay subayları birçok eri toplayıp onları savaşa sevk ettiler. Fakat kıtalar, tamiri mümkün olmayan bir şekilde karışmış ve bu yüzden sonuç tamamen şüpheli idi. Subaylarımız Türk karşı taarruzlarına karşı direnmek konusunda kıtaları cesaretlendirmek ve fedakârlığa özendirmek için örnek olurlarken ölmüşlerdi. Buna rağmen kıtalarımın yavaş yavaş geriye çekildiğini ve Türkler tarafından takip edildiğini görüyordum. Düşman önce kendilerinden aldığımız topları geri aldı ise de topların kamalarını erlerimiz çıkarmıştı. Ateş çok şiddetlendi. Hoghton tugayını elde eder etmez onu hemen Delamain'in çekilme halinde olan ana kısmının güneyinden taarruza yönlendirdim ki, hem kıtalarımızı cesaretlendirsin ve hem de Türklerin ilerlemesini engellesin. Bununla ana kısmı *"Hayat Noktası"* ricatgâhlarına ve tahkimata çekmeyi başardım. Topçu ateşinin yaptığı tahribattan başka burada tahribat yapılmamıştı Bu sırada saat 17.30-18.30 civarlarındaydı. Bu mevkide savunma yapmak üzere kaldık. Kıtalar meydan savaşı üzerinde geceleyecek ve teşkil edilip düzenlenerek ertesi sabah tekrar taarruz edecekti.

Delamain'in *"Hayatî Nokta"* taarruzlarında bir Türk tümeni tamamen bozulduğundan büyük ihtimalle Türklerin geceleyin Diyale gerisine çekileceğini düşündüm ve hatta bunu General Sir John Nixon'a da söyledim.

Gerçekte de öyle oldu[116]. Düşman, savaş meydanını bize bıraktı. Savaş tarihi bize öğretiyor ki, bir kuvvet savaş ile ele geçirdiği bir yeri bırakmazsa sonuçta muzaffer sayılır. Düşman bunaltmadan, karışmış kıtalarımın *"Hayatî Nokta"* ve civarında toplanıp birleşmesine izin verdi. Haritaya bakılırsa görülür. Kuşatma harekâtını yapmakla görevli Melliss ve Hamilton kıtalarının manevraları kolay bir şey değildi. Kıtalarımın birleşmesi son buluncaya kadar düşünce olarak rahat değildim. Ben şimdi yaralıları

116 Osmanlı ordusu Diyale gerisine değil, aksine ikinci mevzie çekildi (TAOE).

*"Hayatî Nokta"*ya naklediyordum. Tugaylarım seferber mevcutlu birer İngiliz taburundan daha kuvvetli değillerdi. Bundan dolayı bir taarruza geçecek halde değildik. Hoghton tugayının toplanabilen erleri ancak 700, Delamain'in 1.000 mevcudu olduğunu bana söyledi. Hamilton'un 800-900 mevcudu kalmıştı. 8.500 süngülüden 4.000 ölü ve yaralı kaybımız vardı. Kayıpların hepsi de piyadeden idi. Çünkü savaş daima mevzi zabtı için taarruzlar ve hücumlara münhasır kalmıştı. Artık bana düşen görev toplanan kuvvetlerle savunmada kalmak ve Türklerin de büyük kayıplara uğramalarından dolayı çekileceklerini umarak olayların gelişmesini beklemekten ibaretti.

*"Hayatî Nokta"*da kuvvetlerimi yığarak ve düzenleyerek sağ kanadımı o ricatgâha dayandırmak suretiyle bir savunma mevzii aldım. Kayıplarımın miktarını tespit etmeden ve tugaylardaki düzensizliğin derecesini anlamadan önce aşağıdaki emri bildirdim:

> "Kıtalar bugün kazanılan mevzii sağlamlaştıracak, düzeltecek ve taarruz yarın da sürecektir. "C" kolu *"Hayatî Nokta"* ve 1 mil güneyine kadar olan tahkimat hattını, "B" kolu bu hattın daha güney kısmını alacak, "A" kolu da nehre karşı olan siperleri savunacaklardır".

Gambotları sol kanadımla bir hizada bulundurmak için Nehir Kumandanına ve yarın bana bir erzak kafilesi sevk etmesi için de Lecc'deki Erzak Kolları Kumandanına gerekli emirler vermesi için Kurmay Başkanıma emir verdim. General Hoghton'un Kurmay Başkanı öldüğünden General Delamain'den aldığım Morland'ı geçici olarak Hoghton'a verdim. Bu nedenle o gece kıtalarımın ne derece dağıldıklarını anladıktan ve ana vatandan ne kadar uzak olduğunu dikkate aldıktan sonra uygun olmayan bir hareket yapılmasına cesaret edemedim. Şimdilik bir taarruz hareketi seçmem söz konusu olamazdı. Bunun üzerine ilk emrimi şu şekilde değiştirdim:

"Kumandanlar, kıtaları mümkün olduğu kadar hızla düzene koyacaklardır. Düzenleme işleri tamam olur olmaz hayvanların ve erlerin su ihtiyaçlarını karşılamak, gemilerle erzak ve cephane getirilmesi ve yaralıların boşaltılmasını düzenlemek için nehrin daha güneyinde bütün tümen ile bir mevzi alacağım. Tümenin alacağı mevzi yaklaşık olarak 9E karesi olacak[117] (6E ve 7E kareleri arasındaki ayrılma hattına doğru). Kıtalar mevcut eski Türk tahkimat ve siperlerine yerleşeceklerdir. "

Türk kayıplarının benim kayıplarımdan daha fazla olduğunu tahmin ediyordum. Yalnız *"Hayatî Nokta"* civarındaki siperler değil, hücum ettiğimiz ikinci Türk mevzii de cesetlerle doluydu. *"Hayatî Nokta"* hattında bir Türk tümeninin ve ikinci mevzideki diğer bir Türk tümeninin bozulduğunu haber alıyordum[118]. Türkler, Şuayyibe'de yaptıkları gibi şüphesiz geceleyin çekileceklerdi.

Yüzlerce sene yaşasam *"Hayatî Nokta"*da yaralılar arasında geçirilen o geceyi unutmayacağım. Geceleyin saatlerce toplanılan yüzlerce yaralı arabalarla sevk ediliyordu. Bu küçük, yaysız arabalarda yaralıların çektikleri ıstıraplar düşünülsün...! Fakat sağlık memurlarımızın çalışmaları her türlü takdirin üstündeydi.

Sabahleyin tayyare keşifleri Türklerin Diyale gerisine çekildiklerini bana hemen bildirdi[119]. Diyale'nin bize uzaklığı 7-8 mil kadardı. Diyale gerisinde vaktiyle başlanılan mevziin tamamlanması ve düzeltilmesi için Türklerin tahkimatla meşgul oldukları görülüyordu. Bir iki taburluk bir artçı müfrezesi ikinci mevzideki yaralıları toplamaktaydı. Türkler Kusayba'daki sal köprüyü kal-

---

117 Bu hat, Selmanipak'in doğusundaki uzun ve dikey setler gerisine rastlamaktadır (TAOE).

118 Alınan bu haber doğru değildir. Çünkü gerek "Hayatî Nokta" ve gerekse batısındaki ikinci mevziin taarruza uğrayan kısmı yalnız 45. Tümen tarafından savunulmuş idi ki, kayıpları % 60 civarındaydı (TAOE).

119 Bu haber doğru değildi. Türk ordusunun bu gün (10.9.1331/23 Kasım 1915) öğleden sonra genel karşı taarruz yapması da bunu fiilen ispat eder (TAOE).

dırıp Diyale ağzına götürmüşlerdi. Bu şekilde Takkesri'ye kadar düşman mevziinin sağ kanadı tamamen boşaltılmıştı.

Düşmanın çok destek kıtaları almış olduğunu ve Diyale gerisinde yine bir taarruz savaşı vermeye hazırlandığını anladım. Tam bir cesaret ve şiddetle taarruza geçecek bir halde olsaydım – Aziziye'de kaleme alınan harekât projeme bakılırsa görüleceği gibi- şüphesiz kuvvetlerimi nehrin sağ sahiline geçirerek Bağdat'a doğru yürüyecektim. Bu şekilde Türkleri Diyale hattını terkle Bağdat'a doğru çekilmeye mecbur edecektim.

23 Kasım 1915 günü taarruza geçmek benim için bütün bütün ümitsizliğe sebep olmuştu. Bundan dolayı kıtalarıma su vermek için harekete –hem de hızla- mecburdum. Çünkü 21 Kasım akşamı Lecc'den çıktıktan sonra ne hayvanlarıma ne de erlerime hiçbir şey verilmemişti (birer matara su hariç). Hayvanların çok az miktarına, düşmandan temizlenmiş olan Takkesri civarında su verilmişti. Irak'ın bu mıntıkasında nehirler haricinde su bulmak mümkün olmadığından kuşatma harekâtı yapılması çok zordu.

23 Kasım sabahı Türk mevziinin daha güneyine doğru mevzi değiştirdim. Kıtalar tahkimat şebekesi içinde yerleşmişti. Takkesri, cephemizden yaklaşık olarak 2.000 yarda uzaktaydı (Romalılar zamanında o kemer şehrin duvarları dahilindeymiş). Selmanipak hazretlerinin türbe-i şerifleri de yakındı.

Bulunduğum yerin 100 yarda gerisinde, şehrin yüksek duvarlarının bulunduğu yere genel ihtiyatları yerleştirdim. Bu yüksek duvar, Romalıların İngiltere'de ve Fransa'daki kale kalıntıları gibi yüksek tepe üzerine yapılmış, kare şeklindeydi. Ctesiphon köyü, Roma kalesi kalıntılarının takviyesi ve sağlamlaştırılmasıyla meydana gelmiş bir şehirdir denilebilirdi.

Savaş, şehrin şu anda mevcut duvarlı kısmında olmuştu. Bu duvarlı yer vaktiyle İranlılardan Irak'ın geri alınması için Roma İmparatorluğu meşhur kumandanlarından Belisarius tarafından yapılan ünlü seferlerde yetişilebilen son güney nokta idi.

Belisarius, daha sonra Justinian'ın saltanatında İstanbul'da ölmüştür.

Birinci Türk mevzii *"Hayatî Nokta"*dan kuzey yönündeki tepeciklere doğru eski duvar temelleri boyunu takip ediyordu. Tümenin değişmesi sakince yapılmıştı. Beni en fazla düşündüren mesele yaralıların şehrin yüksek duvarlı kısmına sevki oldukça yavaş sürmesinden dolayı General Hoghton kumandasındaki "C" kolunun *"Hayatî Nokta"*da terk edilmesi zorunluluğuydu. Oldukça önemli olan bu yaralıların nakli konusuna sarf edilen bütün çaba ve faaliyete rağmen güneşin doğuşuna kadar ancak yaralıların yarısı gereken yere naklolunabilmişti. Sabah olmaya başlayınca yaralıların sevkindeki gecikmelerin elimdeki az kuvveti parçalamaya beni mecbur kıldığını ve bu durumun büyük bir tehlike oluşturacağını anlıyordum. Harekâtımı gören Türkler –her ne kadar ben mevzii terk etmedimse de- *"Hayatî Nokta"* ile yüksek duvarlar arasında yaralıları nakleden arabaların ve geliş gidişinden benim çekilmekte olduğumu sanacaklardı. Bundan nedenle, ağır yaralıların korunması için mevcudu 700 savaşçıyla bir sahra bataryasından ibaret kalan "C" kolunu *"Hayatî Nokta"*da terke mecburiyet hissettiğim andan beri geceleyin bir taarruza maruz kalmayı bekliyordum. Bu duruma karşı da bir şey yapamazdım. Yapabilecek bir şey varsa, o da Türklerin ertesi sabaha kadar bir harekette bulunmamalarını dileyerek o zamana kadar yaralıların nakli son bulacağından tümen ana kısmıyla sabahleyin yapacağım bir taarruz manevrası vasıtasıyla "C" kolunu da yeni mevzie toplayabilmek ümidiydi.

Geceleyin tam güven ile Türklerin büyük kitleler halinde Diyale'den ilerledikleri görülüyor[120]. Şimdi artık tehlikeli an geliyordu. Türk taarruzu belirdiği zaman, General Delamain tarafın-

---

120 Bu karşı taarruz Diyale'den değil, ikinci savunma hattından geliyordu (TAOE).

dan işgal edilen mevziiyi görmek için ata binmem gerekti. Sağ kanadın önemi dolayısıyla mevkiimi de Delamain'in kumanda ettiği sağ kanat mıntıkasına nakle karar verdim. Hamilton, savunma hattının sol kanadında görevliydi. General Melliss ise genel ihtiyat ile yüksek duvarlar içindeydi.

Düşman ana kısmı yaklaşık saat 21.00'de bize çok şiddetli bir taarruzda bulundu. Gece çok karanlıktı. Türkler en az altı şiddetli taarruz yaptılar. Bu taarruzların tümü püskürtüldü. Düşman grupları siperlerimize öyle yaklaşmışlardı ki, yaptıkları yoğun baskılarla siperlerimizi ele geçirmeyi başarmalarına ramak kaldı. Top sesleri saatlerce devam etmekteydi. Cephane sarfiyatı çok fazla olduğundan bu durum, gerek benim ve gerekse Delamain'in başlıca endişesine sebep oluyordu. Daima erlerin cephanelerini iyi idare etmeleri tenbih ediliyordu. Fakat taarruzların savuşturulması da gerekliydi. Delamain daima sakin, bütün sevk ve idare yeteneklerini toplamış, kıtalarını daima teftiş altında bulunduran değerli bir kumandandı. Siperlerde boğaz boğaza savaş sürdüğü sırada kıtaların kontrol durumunun ne derece zor olduğunu her asker takdir eder. Bir noktada Türkler siperlerimize girdiler. Fakat Dorset kıtalarının bombacı erleri tarafından kullanılan bombalarla yirmi kadar ölü, yaralı ve birkaç sağlam esir terk ederek siperlerden çıkarıldı. Aldığımız esirler arasında sağlam ve devasa bir Anadolulu vardı[121]. Bir ara Hintlilerin dış siperleri terk ettikleri görüldü. Fakat Delamain bizzat ileri atılarak bu kaçakları toplayıp tekrar terk edilen siperlere sürdü. Başka bir defa taarruz o derece yakınıma gelmişti ki, son anın geldiğini zannederek farkında olmadan tabancamın kılıfını çözdüm.

Bütün bu savaş gecesinde beni en fazla endişeye düşüren Hoghton idi. Bana sık sık gönderdiği raporlarda daima sıkıntıda

---

121 Bu hücum, Cevat Bey müfrezesi ve 45. Tümen kıtaları tarafından yapılmıştı (TAOE).

olduğunu ve artık mevziini savunamayacağından korktuğunu bildirmekteydi. Hoghton'a kendisinden daha zayıf bir Türk kuvveti taarruz etmişti. *"Hayatî Nokta"* civarında geceleyin gerek düşman, gerekse kıtalarımız tarafından atılan mermiler ve aydınlatma tabancalarının ışıklarını görüyorduk. Hoghton, cephanesinin tükenmekte olduğunu, bataryasında ise ancak çok az mermi kaldığını ve kendisi takviye edilmezse her şeyin yakında biteceğini bildiriyordu. Verdiğim cevaplar da daima aynı mealde ve şöyleydi:

> "Kendi kuvvetinizle mevziinizi savunmalısınız. Biz sizden daha fazla ve daha yakından sıkıştırılıyoruz. Sizi desteklemek mümkün değildir. Sizi yarın kurtaracağım".

Birkaç saat sonra *"Hayatî Nokta"*da bir hareketsizlik ve sessizlik başladı. Artık Hoghton'dan rapor da alamıyordum. Felaketin çöktüğünden korkuyor ve *"Hayatî Nokta"*daki yaralıların feci sonlarını düşünüyordum. En sonunda Hoghton'dan bir rapor aldım. Bu raporda düşmanın taarruzlardan vazgeçtiği bildiriliyordu. O zaman saat 02.00 idi. Hemen yüksek duvarlardan Hoghton'a arabalarla cephane götürmek ve dönüşte *"Hayatî Nokta"*dan yaralı getirmek için gönüllü istedim. Bu görev gayet başarılı ve şanlı bir şekilde yapıldı. Düzgün olmayan arazi üzerinde hareket edecek olan arabaların sarsıntılarından doğacak tekerlek gürültüleri sessiz bir gecede 3.000-4.000 yarda (3-4 km) mesafeden işitileceği için arabaların bir taarruza bile uğrayacağından bahsedilmişti. Türkler gece karanlığından yararlanarak çekildikleri için bu araba koluna hiçbir şey yapılmamıştı. Bu görevi yapanlarla Selmanipak harekâtının çok ümitsiz savaşları safhasında kahramanca hizmet edenlerin isimleri raporlarımda belirtilmiştir.

24 Kasım sabahı karşımızda düşmandan bir eser yoktu. Tayyare keşifleri, geceleyin yaralılarını nakleden Türklerin tekrar Diyale gerisine çekildiklerini bildiriyordu[122].

---

122 Tayyarenin vermiş olduğu bu bilgiler doğru değildir. Osmanlı ordusu 10.9.1331/23 Kasım 1915 akşamına doğru başladığı karşı taarruzdan,

Bu ara "C" koluyla yaralı kafilesini yüksek duvarlar arkasına getirebilmek için İhtiyat Tugayı ile *"Hayatî Nokta"*ya doğru bir taarruz manevrası yaptım[123]. Delamain ve Hamilton tugaylarını da geriye alarak öğleden önce bütün kıtalarımı yüksek duvarlar arkasına ve emrim altına aldım. Bütün yaralılar da Bustan'a sevk edilmişti. Oradan itibaren o yaralılar gemilerle Kût'a gönderiliyordu. Kıtalarımın cephane, iaşe ve su işlerini düzenledim. Bu şekilde her ihtimale karşı tekrar hazırladım. Artık aklımdaki bütün telaş ve korku kalkmıştı.

Şimdi artık sakince, hezimete uğramış kıtalarımın sevk ve idaresine ait değerlendirmelerle meşgul olabilirdim. Durumun strateji ve taktik bakımından çok kötü olduğu açıktı. Medenî savaş tarihinde korumasız küçük kıtaların büyük kuvvetlere karşı başarıyla direnmesi ve karşılık vermesi asla görülmemiştir. Vahşi savaşlar, ya da Hindistan'daki, Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki ve Afganistan'daki savaşlar müstesnadır. Buralarda savaş kurallarını ihlal edenler bazen cezasız kalabilirler.

Bundan sonra üstün kuvvetlere sahip olan düşmanın yapacağı hareketin çekilme hattıma sarkmak için ana kısmıyla mevzi-imi kuşatma ve cepheden az kuvvetle gerçekleştireceği bir taarruzla beni mevkiime çivilemekten ibaret olacağını biliyordum. Ben Türk kumandanının yerinde olsaydım, karşı taarruzların daha başlangıcında belirttiğim hareketi uygular, İngilizlerin müstahkem cephesine böyle tehlikeli bir gece taarruzu yapılmasına

---

gece karanlığı ve harekât birliği eksikliği sebebiyle olumlu bir sonuç alamayınca tekrar ikinci savunma hattına çekildi. Ertesi gün akşama ve 11-12 gecesi gece yarısından sonraya kadar o mevzide bekledikten sonra aldığı yanlış ve heyecan verici bir bilgi üzerine ancak 12.9.1331/25 Kasım 1915 sabahı Diyale hattına çekilmiştir (TAOE).

123 Böyle bir karşı taarruza dair hiçbir bilgi yoktur (TAOE).

kalkışmakla erlerimi kötü duruma sokmazdım[124]. Düşmanın sayı üstünlüğü arz ettiğim makul hareketi yapmaya uygundu. Bu hareket geceleyin yapılınca kuşatma hareketi de gizlenmiş olabilirdi.

Siyasi sebeplere rağmen çekilmeye mecbur kalacağımı anlıyordum. Stratejik düşüncelere siyasi sebeplerin müdahalesine izin veren bir generalin mahvolduğunu savaş tarihi incelemesiyle çok iyi biliyordum. Bütün savaş tarihleri bu konuyu destekler ve tasdik ederler. Bu düşünce ve görüşlerle yüksek duvara ulaştım. Sir John Nixon ile kurmaylarının Kût'a doğru hareket ettiklerini öğrendim. Sir John Nixon, Kurmay Başkanı General Kemball'i benimle görüşmek üzere yüksek duvarlar arkasında bırakmıştı. Ben ne yapmak istediğimi Kemball'e söyledim. Yapacağım şey, siyasi sebeplerin kıtalarımı tehlikeye sokmasına izin vermemekti. Çünkü aksi takdirde kuvvetlerim bozulacağından bütün Irak kolaylıkla Türklerin eline düşecekti. Bundan dolayı uygun zaman gelmeden geri çekilmeyecektim. Türklerin ne yapmak istediklerini anlamak için tayyare ve keşif kollarını ileriye gönderdim. Türkler şüphesiz Diyale gerisinden çekilmiyorlardı. Bu ara bazı Türk erleri yarıçapı iki millik bir alandaki cesetleri gömerlerken ben de kıtalarımı korumak için en makul şekilde yüksek duvarların gerisine yerleştirmekle meşguldüm. Dicle'nin sağ sahilindeki Türk ağır topları tarafından zaman zaman ateşe maruz kalıyorduk. Şimdi anlıyordum ki, bize ateş eden bu ağır toplar 22 Kasım sava-

---

124 Nurettin Bey'in bu karşı taarruz için aldığı önlemler, iyi uygulanmak şartıyla, düşmanın yok edilmesinden ibaret olan amacı sağlamaya yeterliydi. İkinci derecede güvene sahip 45, 38 ve 35. Tümenlerle cepheden taarruza geçiyor, en fazla güvendiği 51. Tümen ve Süvari Tugayıyla düşmanı sağından kuşatıyordu. Fakat harekâta çok geç ve ancak akşama doğru başlandı. Karanlık çökmesiyle idare birliği kayboldu. Hedefler şaşırıldı ve sonuç olarak karşı taarruz hareketi başarısız kaldı. Harekâta sabahleyin başlansaydı, şüphesiz ki sonuç başka türlü olacak ve 51. Tümenin kuşatması büyük ihtimalle parlak bir sonuç verecekti (TAOE).

şı sırasında, Bustan gerisindeki nehir filosunun ilerlemesine engel olan özel toplardı[125].

O zaman filomuz Kûtü'l-Amare ve Kurna savaşlarında olduğu gibi yakın bir mesafeden bize yardım edemeyerek uzak mesafede kalmaya mecbur olmuştu. Eğer piyadem ile düşmana taarruza kalktığım zaman nehir filosu ikinci Türk savunma hattının güney bitimine gelebilseydi, savaşın sonuçları ne olacaktı? Şüphesiz ki, zafer böyle belirsiz kalmayacaktı. Bozguna uğrayan Türk kıtaları tekrar toplanamayacak, bozgun Diyale'ye kadar devam ettirilmiş ve oradaki tek sal köprü de yıkılmış olacaktı. Haritaya bakılırsa büyük toplarla birlikte düşman tahkimat ve siperleri de gambotlarımızın yaklaşma istikametini bin yarda mesafeye kadar anfilad ateşine alabilecekleri görülür.

Düşmanın sağ kanat kıtalarının kaçması, *"Hayatî Nokta"*'da düşmanın sol kanadının bozguna uğraması üzerine meydana geldiğini tahmin ediyordum. Gerçekte ise düşman asıl kuvvetleri, gecenin başlangıcına kadar oldukları yerde kalmıştı.

Yüksek duvarların açık bir hedef oluşturmasına ve düşman ateşinin sağlıklı olmasına rağmen uzak mesafedeki ağır düşman topları ateşinden 24 Kasım'da çok az kayba uğradık. Bizi bu konuda koruyan şey, şansın izin vermesiydi. Düşman, kıtalarımızın işgal ettiği alana mermiler yağdırıyordu. Fakat mevcut birçok at, katır ve insana bu mermilerin isabet etmemesi tuhaftı. Bu sırada yalnız bir subay ölmüştü. Ben de tam tıraş olurken hemen üzerimden geçip yakınımda patlayan bir mermi tarafından az kalsın vuruluyordum. Mermi patladığı zaman müthiş toz, toprak ve duman içerisinde kaldım.

Ben bu düşman toplarını susturmak için toplarımı bu göreve ayırmak ve böylece gambotlarımın Selmanipak köyünün güney ucuna gelmelerini sağlamak konusunu düşünüyordum. Fakat benim en tehlikeli olan kanadım kuzey kanadı idi. Doğruca Lecc

---

125 Bu toplar, 12 cm. çapında, 4 adet adi ateşli kuşatma topu olup sağ sahilde, hemen Selmanipak savunma hattının ilerisini yan ateşine alabilecek durumda yerleştirilmişti (TAOE).

üzerine yürüyecek düşman, beni bu kanadımdan çevirebilirdi. Hiç olmazsa Lecc'e çekilmek için kararımı verdim. Türklerin Diyale'den ilerlemesini, oradan da haber alabilirdim. Bu fikrimi uygulama alanına koydum. Zira üstün kuvvetler ile taarruz yapacak düşman tarafından bulunduğum yerde sabitlenecek olursam tahammülü son sınırını bulan 6. Tümeni büsbütün mahvetmiş olacaktım.

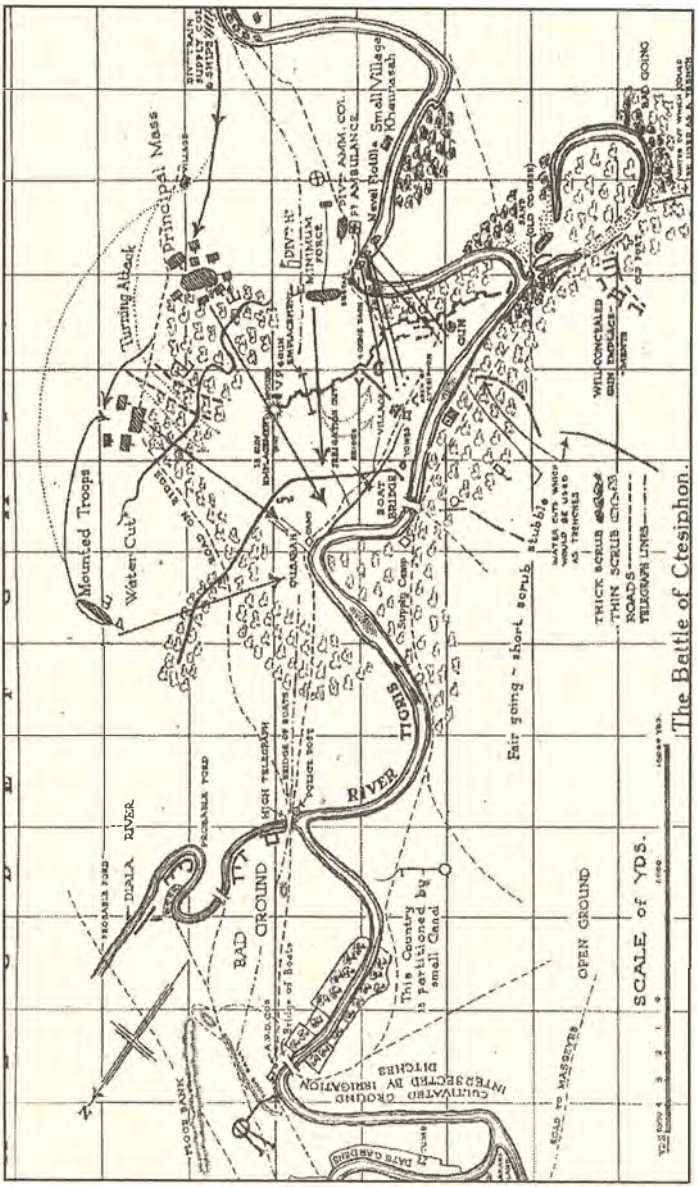
Kasım'ın 24. günü ile 24-25 gecesi sakin geçti. 26 Kasım sabahı Lecc üzerine çekilmek için verdiğim karar hakkında enine boyuna düşünmekteydim. 25 Kasım sabahı tümeni yalnız iki kola ayırmak için gerekli emirlerimi Kurmay Başkanıma verdim. Tümenin yeni oluşacağı iki kol şunlardı:

"A" kolu, 16 ve 18. Piyade Tugaylarından oluşmuş olup General Delamain'in kumandasında bulunacaktı. Büyük kayıplardan dolayı bu düzenlemeyi yapmak lazımdı. Çünkü tugayların her birisi birer İngiliz taburu kuvvetine inmişti.

Süvari Tugayı, Tümgeneral Robert kumandasında olarak bir değişime uğramaksızın kaldı.

Tümene bildirilen ilk emir şuydu:

> 25 Kasım 1915
>
> "Tümen yarın sabah (26 Kasım) saat 2'de yaklaşık olarak 6 mil (9,5 km) mesafedeki Lecc'e harekete hazır bulunacaktır. Tümen katar ve kafilesi, emrolunan zamanda harekete hazır olacaktır. Tamamlayıcı emirler daha sonra verilecektir".
>
> Başlangıçta muhtemel bir taarruza uğranılması halinde manevra yeteneğini kolaylaştırmak üzere ana kısmımı yan yana iki koldan yürütmek niyetindeydim. Fakat Selmanipak ile Lecc arasındaki arazinin sık dikenlik olduğunu görünce tümeni bir koldan yürütmeye karar verdim. General Delamain kumandasında "A" kolunu, tümen topçuları ile birlikte çekilmemizi örtmek ve düşmanı oldukça uzak bir mesafede durdurmak için artçı tayin ettim. Süvari Tugayı da bu artçıya katılmıştı.

Selmanipak Savaşı

IV.

Kûtü'l-Amare'ye Çekilme

25 Kasım 1915 tarihinde, Kût'a çekilme emirlerimi ve çekilme sırasında moral gücün korunmasının gereği hakkında İngiliz ve Hint kıtalarından oluşan tümene iki bildiri yayımladım. Zira öteden beri askerî tarihlerin gösterdiği gibi, askerî harekâtın en zorlarından olan çekilme sırasında İngiliz askerleri elden çıkmaya çok eğilimlidir.

Durumun nezaketini tamamıyla takdir etmekle birlikte, durumumuz hakkında askerle gizlice görüşmeyi, doğrudan doğruya muhabbet ve genel duygularına başvurmakla samimi ve içten, ortak çabanın kazanılmasını sağlamayı düzen adına gerekli görüyor, bu bildirilerin güven ve sükuneti sağlayacağını da ümit ediyordum. Çünkü "croakers"in tecrübeleri bana böyle herhangi bir insan kitlesine karşı yapılan konuşmanın iyi etki yapacağını öğretmişti.

Hint kıtalarına bildiri:

> Kumandanlar, Hint subayları tarafından erlere aşağıdaki konuların anlatılmasına ve bildirilmesine özel dikkat gösterilmelidirler:

"Kıtalar tamamıyla anlamalıdır ki, Lecc üzerine geri çekilmem erzak meselesinden ileri gelmiştir. Bulunduğumuz yer ile Lecc arasında Bağdat'tan gelen bir yol vardır ki, bu yoldan ilerleyecek düşman topları bizim gemilerimizin ilerlemesine engel olabilir. Ben, kıtalarımın açlıktan ölmesini veya sürekli susuz yaşamasını arzu etmiyorum. Kısaca iaşe meselesi bizi Lecc[126] üzerine çekilmeye zorluyordu.

Fransa'dan gelmekte olan birçok kıta 8-10 güne kadar Basra'ya gelecek ve sonra Bağdat'ı ele geçirmek için bizimle birleşecektir".

İngiliz ve Hint kıtalarına bildiri:

"Sir John Nixon'un ordu emriyle açıkladığı duygularından ben aşağıdaki sözleri aynen zikrediyorum:

Çeşitli sınıfların gösterdiği kahramanca harekâttan dolayı takdir ve teşekkürlerimi açıklamaktan acizim. Ne kadar şiddet ve dirayetle savaştığınızı göstermek için çok güçlü bir mevziden savaşarak çıkardığınız dört düşman tümenini Diyale gerisine çekilmeye mecbur ettiğinizi belirtmek yeterlidir. Fakat kuvvetimiz, düşmanı büyük bir bozguna uğratmak için tamamen yetersizdi. Ölü ve yaralı 4.000 kaybımız vardır. Türklerin kayıpları ise bizimkinden daha çoktur. Siz, Hint ordusunun şanlı savaş tarihine parlak bir sayfa ilave ettiniz, ülkeye gittiğiniz zaman Selmanipak savaşında bulunduğunuzu övünçle söyleyebilirsiniz".

Kıtaların aşağıdaki sebeplerden dolayı Lecc'e çekilmek için emir verdiğimi bilmesi gereklidir:

1- Erzak ve ikmal meselesi. Gemilerimiz Bustan'da[127] düşman ateşine maruz kaldılar. Düşmanın topçu ile desteklenmiş süvarisi

---

126 Lecc mevkii Der'iye harabesiyle Hamaş arasında, yarımadanın batı ucundadır (TAOE).

127 Bustan Der'iye harabesidir (TAOE).

de gemilerimizin nehrin kuzeyine doğru ilerlemesini ordugâhımızın karşı tarafından durdurabilir.

2- Fransa ve Mısır'dan Basra'ya ulaşmakta olan destek kıtalarımızın bize katılmasını Lecc'de tam emniyetle bekleyebilirim. Gemilerimiz Lecc'de emniyet altındadır.

Bir haftaya kadar bana üçten fazla gözlemci gönderileceği vaat edildi. Öğleden sonra umduğum gibi tayyare keşif raporları, bana Diyale'den güney yönünde her biri bir tümen tahmin edilen üç büyük düşman kolunun bize doğru ilerlemekte ve ayrıca bir büyük kolun da kuzeydoğu yönünden gelmekte olduğunu bildirdi. Bu yalnız kolun, beklediğim gibi kuşatma manevrası yapacağı açıktı[128]. Daha sonra alınan bir raporda akşamleyin düşman ana kısmının ikinci mevzii işgal ederek orada durduğu bildirilmekteydi.

Tuzağa düşmek ve kuşatılmak istemediğim takdirce bu gece - 25 Kasım'da- ister istemez çekilmek gerekeceğini anlıyordum. Esas emirde, 2'de yürüyüşe başlanması belirtilmişti. Fakat yürüyüşe daha erken başlanması için tugay kumandanlarıyla diğer başkanlara gizli bir emir bildirdim.

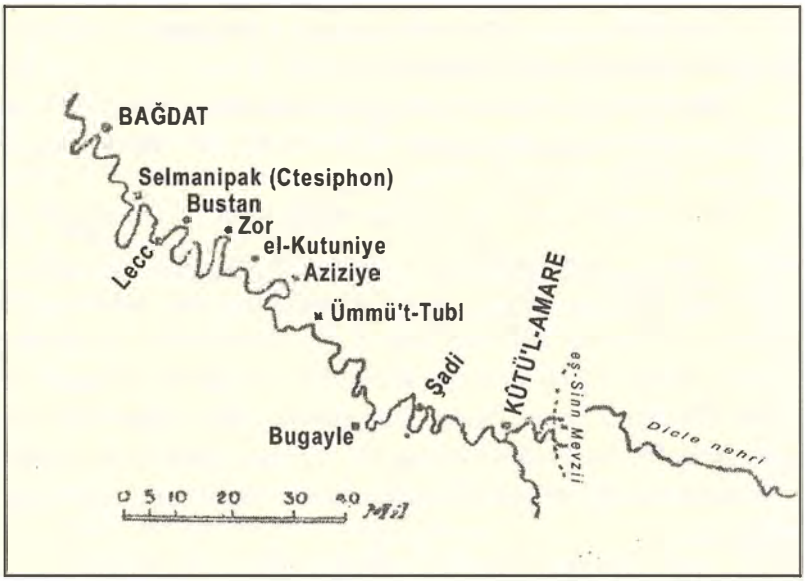
Saat 20.30'da kolların birisiyle ben de hareket ettim. Düşmanın yakın olmasına rağmen artçımız ateşe uğramaksızın tam bir sükunetle bizi takip etti[129].

Harekâtımız tam kesinlik ve sakinlikle gerçekleşti. Gece yürüyüşü de mükemmel olarak yapıldı.

---

128 Bu kol, yolunu şaşırıp kuzeye düşen 51. Tümenden başka bir şey değildi (TAOE).

129 Takibin yapılmaması, düşmanın daha önce çekilmiş olduğu hakkında Irak Süvari Tugayından alınmış olan çeşitli raporlardan kaynaklanmıştır. Bu konuda daha sağlam bir fikir edinmek için elde edilerek basılmış olan *"Selmanipak Meydan Muharebesi ve Zeyli"* adlı esere başvurmak gerekir (TAOE).

Şekil 6: Selmanipak'ten sonra Kût'a çekilme yönünü gösterir kroki:

Bustan civarında nehre ulaştığımız zaman yol üzerinde şurada burada terkedilmiş hafif silah cephane sandıklarını gördük. Bu durum, tümen nakil kıtalarının muhtemelen Arap süvarilerini görerek bir panik yaptıklarını gösteriyordu*. Sahile yakın bir yerde yanmakta olduğunu keşfettiğimiz duba içerisinde cephane sandıklarının büyük kısmını artçı topladı. Geceleyin bir mola sırasında kurmaylarla ayak üzeri konuşmaktayken 10-12 iki atlının çölden bize doğru dört nala geldiklerini ay ışığında gördüm. Bunlar bizi galiba nakliye kollarından biri zannederek üzerimize hücum etmek istiyorlardı. Bir piyade takımı bunların üzerine ateş açınca hemen dört nala geriye kaçtılar.

---

* Daha sonra bunun bir korku meselesi olduğunu anladım (Yazar).

26 Kasın sabahı erkenden Lecc'e ulaştığımızda Kûtü'l-Ammâre'ye gitmiş olan Ordu Kumandanına aşağıdaki telgrafı çektim:

"25 Kasım tarihli telgrafımdaki fikrimde kararlıyım. Toplam 4.500 kişilik bir kayba uğradıktan ve tugaylarım tam mevcutlu bir İngiliz taburundan daha zayıf bir hale geldikten sonra Selmanipak'te daha fazla kalmam delicesine bir hareket olurdu. Dün saat 16.00'da tayyare gözlemcileri tarafından her birisi 5.000 mevcutlu tahmin edilen üç büyük Türk kolunun Kusayba kuzeyinde Diyale gerisindeki düşman tahkimat hattından hareket ettikleri ve saat 17.00'de nehir sahilinde bu kolların görüldüğü bildirildiği gibi, bir kolun da kuşatma amacıyla içeriden ilerlemekte ve aynı zamanda bir düşman süvari tugayının da Bustan'ı –çekilme hattım üzerinde- tehdit etmekte olduğu anlaşılmıştı.

Çok yıpranmış olan mevcut kıtalarım ile böyle bir düşmana karşı savaşa girişmem söz konusu olamazdı. Bundan nedenle gece olmasını bekleyerek karanlıkta Lecc'e çekildim. Orada tahkimat yaparak kendimi güven altına alacağım. Lecc'e çekilmek hakkındaki düşüncelerimi kabul buyurduğunuzu hatırlarsınız. Selmanipak'te düşmanı aldattım. Yaptığım manevra sayesinde kıtalarımı iyi şartlar altında, düşünülebilen en güç durumdan kurtardım[130]. Eğer böyle bir hareket esnasında taarruza uğramış olsaydım, düşmanın bir koluyla tamamen durdurulur, diğer bir düşman koluyla da çevrilirdim[131]. Bunun ne gibi

---

130 Yapıldığı açıklanan manevradan Osmanlı Ordusu haberdar bile olamamıştır.

131 Osmanlı Kumandanlığı, Diyale'den tekrar Selmanipak hattına ilerlemeyi ancak düşmanın çekilmiş olduğu hakkında görüş bildiren haberler üzerine göze almış ve yapmıştı. Tersine düşmanın Selmanipak'e dönmesi sırasında bütün kuvvetiyle uzun dikey setler arkasında olduğunu kimse bilmiyordu. Yoksa gerçekten General Townshend'in düşündüğü tarzda cepheden uygun bir kuvvetle ilerleyip diğer bir kuvvetle de doğ-

sonuçlar vereceğini bilirsiniz. Ben burada kalarak nehrin sağ sahilinde hemen gösteri harekâtı yapacağım".

Daha sonra şu telgrafı çektim:

"Tayyare raporları, düşmanın Selmanipak ikinci tahkimat hattını tekrar işgal için ilerlemekte olduğunu bildiriyor. Düşmanın, sevdiği tahkimata sahip olmaksızın açık sahayı geçerek bana taarruz etmek cüretinde bulunacağını sanmıyorum. Hareket şeklimin en makul bir hareket olarak uygun görüleceğine eminim. Hareketimin doğruluğu hakkındaki görüşlerimi hiçbir şey değiştiremez. Kût'a gönderilen kıtalar şüphesiz menzil hattı üzerindeki Arapları teskin edecektir. Fakat gemilerin serbestçe geçmesini sağlamak için Cümeyse'de[132] bir tabur ile iki topun bulundurulmasını gerekli görüyordum".

27 Kasım sabahı Lecc'ten Ordu Kurmay Başkanına çektiğim bir telgrafta: *"Lecc'de kabataslak bir müstahkem ordugâh kurmakta olduğumu"* bildirdim. Bundan amacım, yalnız ordugâhın güvenliği için hafif bir tahkimat yaptığımı anlatmak idi. Ayrıca bir köprü kurduğumu, karşı yöndeki köprü başının yarım taburla işgal edildiğini ve artık bana istihkam malzemesi ile erzak ve sairin Lecc'e sevk olunmamasını, Lecc'de İngiliz kıtaları için 10, Hint kıtaları için 7 günlük erzak vesairemin olduğunu bildirdim. Çünkü Bağdat'a hareket etmek için kıtalarımızın Lecc'de değil Aziziye'de toplanmasını istiyordum. Sebepleri ise Lecc'in düşmana yakınlığı idi. Halbuki toplanma böyle bir cephede değil, geride olmalıydı. Hem de düşman beni Lec'de tacizsiz bırakmazdı. Aziziye her

---

rudan doğruya Der'iye grubu üzerinde Bustan (=Der'iye)'a doğru yürümekle başarılı bir hareket yapılmış olabilirdi (TAOE).

132 Cümeyse, Cezire kasabasının diğer bir ismidir (TAOE).

yönden daha fazla arzulanan bir yerdi. Buradaki erzakımı bitirir bitirmez oraya hareket etmek niyetindeydim.

Bağdat'a ilerlemek için iki tümene sahip olmam gerektiğini tahmin ederek söylüyorduın. Aynı zamanda kıtaların toplanabileceği tarihi bana bildirmelerini talep ettim. Nehir nakliye araçları sağlanması meselesi güç işlerden birisiydi. Kıtalarımızın ileri harekâtının Aralık ayına kadar gecikmeye uğratılacağını tahmin ediyordum. Irak'ta sağlanacak özel nakliye araçları ile iki tümenin ne kadar zamanda donatılacağını sordum. Bunun için en azından iki buçuk ay kadar bir sürenin gerekeceğini söyledim. Kısaca suların Aralık sonunda Lecc ordugâhını basacağını ve hatta suyun Aziziye'yi dahi basmasının muhtemel olduğunu arz ettim. Bu nedenle Kût'un son bekleme yerim olması hakkındaki bütün sebepler anlatıldı. Yukarıdaki telgrafın çekilmesinden az zaman sonra tayyare keşifleri 400 süvari ve 12.000 piyade kuvvetinde tahmin edilen iki kuvvetli düşman kolunun Selmanipak üzerinden Lecc'e yaklaşmakta olduğunu bildirdi. O düşman kolları 6. Türk Ordusunun öncüsü idi[133].

Bunun üzerine 27 Kasım 1915'te öğleden sonra 22 mili (35,5 km) bir yürüyüşle Aziziye üzerine çekilmeye karar verdim. Düşmanın ana kuvvetleri ile bir taarruza geçmesi halinde Kût'ü'l-Amare'ye kadar çekilme yönünde savunmaya uygun bir mevzi olmadığını görüyordum. Düşman, küçük bir müfrezemi yakaladığı takdirde beni durdurmayı ve kuşatmayı başaracaktı. Basra'nın Lecc'e mesafesi fazla olduğundan destek kıtalarının Aralık başlarında bana katılması mümkün olamayacaktı. Bu sebeple Kurmay Başkanına aşağıdaki çekilme hazırlığı emrini not ettirdim:

---

133 Lecc ya da Hamaş'a yönelen bu kuvvet 6. Ordunun öncüsü değil, dört tümenden ibaret Osmanlı Dicle kuvvetinin bütünü idi (TAOE).

"Kol başında tümen katarı olduğu halde bütün tümen "Aziziye"ye hareket için hemen hazırlanacaktır.

Artçı:	16 ve 18. Piyade Tugayları Tümen Topçusu Süvari Tugayı	General Delamain kumandasında
Ana kısım: *Yanyana iki kol ile*	1) 30. Tugay 2) 17. Tugay	

Tümene bağlı diğer kıtalar

Tümen katar muhafızı: Bir tabur. Tümen katarı, tümenin bir mil (yaklaşık 1,5 km) ilerisinde bulunacaktır.

Deniz araçlarına binecek bahriye kafilesi: -Nehir filosunun korumasında olarak- Hazırlanır hazırlanmaz Aziziye'ye hareket edecektir".

Gemilerin hareketini örtmek üzere öğleden sonra iki koldan hareket ettim. Bu sırada düşman 3,5 mil (5,5 km) mesafedeydi. Geceleyin Zor[134] ve el-Kutuniye'den geçerek Aziziye'ye gittim. 28 ve 29 Kasım günlerini orada geçirdim. Orada 12. Tümene mensup 14. Hussar Bölüğü ile grubu West Kents yarım taburunu bulduğum zaman memnun oldum. Bunlar, beni takviye etmek için gönderilmişti.

Lecc'ten hareket etmeden önce 27 Kasım tarihli telgrafıma cevap olarak Ordu Kurmay Başkanından aşağıdaki telgrafı aldım:

"Tekliflerinizi Ordu Kumandanı tamamıyla onaylıyor ve gerekli kararların hemen alınmasını size bırakıyor.

Ordu Kumandanı sebepsiz çekilmeyeceğinizi biliyor. 28. Hint Tugayının ilk kıtalarını 15 Aralık'a kadar size gönderebi-

134 Zor mevkii Rubeyza'dır (TAOE).

leceğimizi ümit ediyoruz. O tugayı 24 ve 25. Tugaylar takip edecektir. İki tümen mümkün olduğu kadar ilerde –size yakın– toplatılacaktır".

Bir gece yürüyüşü ile Aziziye'ye hareket ettiğimi ve bunun sebeplerini Ordu Kurmay Başkanına telgrafla bildirdim. Şu konuları ilave ettim: "Tayyarelerim 28 Aralık sabahı Selmanipak'te büyük bir düşman ordugâhının kurulduğunu bildirdi. Bir düşman kolu Lecc üzerine, diğer bir kol da Lecc'i kuşatmak üzere çölden ilerliyordu"[135].

Bunun ardından Kurmay Başkanına diğer bir telgrafla şu konuları bildirdim:

"Selmanipak savaşından önce düşmanın çok sayıda takviye kıtaları aldığı[136] açıkça anlaşılıyor. Bugün "18" genel ve "V" numaralı telgrafımla bildirdiğim kıtaların, bir düşman kolordusunun öncüsü olduğu anlaşılıyor. Düşmanın Zor'a hareket edeceğini zannediyorum.

Eğer düşman bana taarruz etmek için buraya kadar ilerleyecek olursa savaşı tekrar kabul etmeyerek her ihtimale karşı Kûtü'l-Amare'ye çekileceğim. Kût, bir strateji noktası olduğu için oranın korunması lazımdır."

Bundan başka o mevki, deniz aşırı mıntıkalardan gelecek takviye kıtalarımız için de önemli bir toplanma mıntıkasıdır. Son amacım, bu takviye kıtalarının toplanması için zaman kazanmak olduğundan şimdilik düşman harekâtını ertelemek için oyalama savaşı yaparak ciddi savaşa girişmemektir. Düşman şayet beni Kût'a doğru takip ederse bu, benim işime yarayacaktır. Çünkü bu

---

135 Lecc üzerine sıradan iki kolla hareket edilmişti. Kuşatma için çölden kuvvet gönderilmedi. İki koldan birisinin yanlış değerlendirilmiş olmasından hataya düşülmüş olabilir (TAOE).

136 Alınan takviye kıtaları 51. Tümenden ibaretti (TAOE).

durumda düşmanı bozacağız. Lakin şahsım olarak düşmanın Selmanipak'teki değerli siperlerinden çok uzak bir mesafede bulunan Zor mevkiinin daha güneydoğusunda savaş yapacağını zannetmiyorum. Düşmanı Bağdat'tan ne kadar uzaklaştırırsak vereceğimiz savaşlarda düşmanın bozulması ihtimali o oranda artar.

Kurna'da Türk yedeklerine[137] sahip olan Arap kıtalarını yendik. Kûtü'l-Ammâre savaşında düzgün Türk taburları Arap taburları ile desteklenmişti.[138] Şimdi ise yalnız Türk askerleri ile savaşacağız[139].

Bu yüzden savaş iyice çetin ve zor olacaktır.

Aziziye'de bütün yaralılarla oradaki depoları, Mecidiye gemisi ile iki kayığa yükleyerek 29 Kasım'da Kût'a sevk ettim. Şiddetli bir rüzgâr öğleden sonraya kadar tayyare keşiflerine engel oldu. Fakat daha sonra bir mil (1,5 km) derinliğindeki öncüleri, o tarihte 6 mil (9,5 km) mesafede olan el-Kutuniye'yi işgal ettiği keşfedildi. Düşman asıl kuvvetinin Zor'da olduğu bildiriliyordu. "Şeytan" gambotu –bölmesi delindiğinden batmamak için el-Kutuniye civarında sahile yanaştırılmıştı- müthiş düşman topçu ateşi altında terk edildi. O gambot içindeki top ve makineli tüfekler kurtarılmış, gambotun birçok yeri de delinmiş ve makinesinin önemli kısımları alınmıştı. Seferin başlangıcından beri Dicle savaşlarında birçok hizmet yapmakla kendini göstermiş olan *"Küçük Şeytan"* gambotunun sonu bu şekilde oldu.

---

137 "Kurna Savaşı" tabir edilen Dicle Tümeni'nin 18 Mayıs 1331/31 Mayıs 1915 savaşında, tümende yerli (yani Arap, Kürt ve Türk) erlerinden başka Anadolulu istenen Türk kıtaları mevcut değildi.

138 Bu savaşta bir kısım erleri, Antep ve Urfa civarına mensup olan 35. Tümen mevcuttu. Düzgün Türk kıtaları yoktu (TAOE).

139 Halbuki mevcut dört tümenden yalnız 51. Tümen sadece Türk erlerine sahip olup, 54 ve 35. Tümenlerde ise az miktarda Türk vardı (TAOE).

"Şeytan" gemisinde çalışan tayfaya nehrin sol sahilinden şiddetli ateş açmakta olan Arapları uzaklaştırmak için Süvari Tugayını gönderdim. 14. Hüssars (İngiliz) Bölüğünün bu hareketi Hint süvarilerinde yeni bir ruh ve taarruz için bir heves uyandırdı.

Aziziye'ye ulaşıldığında orada ancak altı günlük erzak bulduğumdan dolayı üzüldüm. Çünkü ben burada İngiliz kıtaları için 20, Hint kıtaları için 7 günlük erzak bulacağımı tahmin ediyordum. 29 Kasım'da buradaki hasta ve yaralıları Mecidiye gemisi ile sevk ettim. Savaş yaverim Yüzbaşı Bastow da dizanteriye yakalandığından onu da bu kafile ile gönderdim. Beraberimde götürmeyeceğim bütün giyecek vs. depolarını imha ettim.

Çekilmek niyetindeydim. Fakat giyecek ve teçhizatı kurtarırım ümidiyle bütün 29 Kasım gününü geçirdim. Bu malzemenin nakli için Kûtü'l-Amare'den Blosse Lynch gemisi ile iki mavna istemiştim. Fakat bunlar ulaşmadığından o malzemeyi tahrip etmeye mecbur oldum[140]. Cephaneyi bir gemiye yükleyerek kurtardım. Öğle vakti aşağıdaki hazırlık emrini kıtalara bildirdim:

"Tümen güneydoğu yönüne harekete hazır bulunacaktır.

Tümen katarı ile erzak kollarına 48. İstihkâm Taburu eşlik edecektir. Gemi kafilesi 30 Kasım saat 10.00'da hareket edecektir.

Not defterimde kayıtlı hareket emri şu şekilde idi:

Düşman hakkındaki bilgiler tugay kumandanlarına bildirilmiştir.

Tümen yarın (30 Kasım 1915) bir koldan on mil (16 km) mesafede olan Ümmü't-Tubl'a hareket edecektir.

Hareket zamanı:	Öğleden önce saat 9
Hareket noktası:	Ordugâhın güneydoğu çıkışı
Öncü:	30. Tugaydan bir bölük

140 Bununla birlikte Aziziye'de epeyce yakacak, erzak, nadir yiyecekler ve hatta subay eşyasıyla evrak terk edilmişti (TAOE).

Ana kuvvetler (yürüyüş düzeni):	30. Tugay 17. Tugay 16. Tugay Tümene bağlı kıtalar
Artçı:	18. Tugay Bir batarya Süvari Tugayı
Tümen Karargâhı:	Ana kısım bitiminde

Ümmü't-Tubl kadar kısa bir çekilme yürüyüşü yapmamın sebebi şuydu: Filo Kumandanı Kaptan Nunn* nehrin sığ ve kıvrımlı yerlerinde gemilerin harekâtı çok ağır ve zor olacağından akşama kadar ancak Ümmü't-Tubl'a gelebileceğini bildirdi. Eğer Ümmü't-Tubl'un daha fazla güneydoğusuna hareket etmiş olsaydım, gemilerimden bazıları düşman eline geçecekti. İşte görülüyor ki, gemiler yüzünden az daha düşman tarafından yakalanıp bir meydan savaşı yapılmasına mecbur olacaktım. Eğer gemilerimi desteklemeye ve korumaya mecbur olmasaydım, günlük 20-24 mil (32-38,5 km) yol alarak düşman tarafından asla yakalanamazdım.

Aynı tarihten biraz sonra Sir John Nixon ile Kûtü'l-Amare'de bulunan ordugâhın Harbiye Başkanından aldığım bir telgrafta, menzil hattının[141] tekrar açılması için** ayırabileceğim kıtalar ile bunların ne zaman Kût'a ulaşabilecekleri benden soruluyor ve bundan başka yarın Şeyh Sa'd üzerinde keşif yapılması için bir tayyare göndermem emrediliyordu. Bunlar çok önemli şeylerdi.

---

* Kurna-Amare harekâtında çok değerli hizmetleri geçen bu subay Kût'a çekilinceye kadar bana katılamadı (Yazar).

141 Kûtü'l-Amare ile Şeyh Sa'd arasındaki Dicle nehir yolu Bedre müfrezesi tarafından kesilmiş, hatta birkaç gemi imha edilmiş ve bir motor da tahrip olunmuştu (TAOE).

** Menzil hattının kesildiğini ilk defa işitiyordum (Yazar).

Zayıf kıtalarımdan bir tek er bile ayırmak benim için mümkün değildi. Çünkü düşman peşimi bırakmıyordu. Bundan dolayı menzil hattımızı tehdit edecek olan Türk ve Arap müfrezelerinin mutlaka uzaklaştırılması lazımdı. Düşmanın bana çok yakın olmasına rağmen çekilmem sırasında bir savaş vermeyeceğimi ümit ediyordum. Bu yüzden Ordu Kurmay Başkanına verdiğim cevapta, bildirilen konularda kullanılmak üzere Melliss ile 30. Tugayı zoraki yürüyüşle Kût'a sevk ettiğimi bildirdim. Böyle bir zamanda kıtalarımın parçalanması çok acı olmakla birlikte elden başka bir şey gelmiyordu.

Nehrin sağ sahilinde köprü başını korumakta olan yarım taburu geriye çağırdım ve 29-30 Kasım'da sal köprüyü yıktırdım. 30 Kasım'da emir alır almaz hareket etmeleri için tümen katarı ile iaşe kollarına hazırlanmalarını emrettim. Aynı zamanda çekilme için şu emri verdim:

> "Kıtalar her an harekete hazır bir halde bulunacaktır.
>
> Nehir kısmında 5 inçlik topları taşıyan sallar Şüşan ve Mahsudiye gemileri ile çekilerek 30 Kasım sabahı Kût'a hareket edecektir. Aziziye tahkimatındaki tel örgüler kaldırılıp nehre atılacaktır.
>
> Gemiler, 30 Kasım sabahı Comet ve Firefly gambotları eşliğinde hareket edeceklerdir".

Yukarıdaki tedbirler alındı ve 30 Kasım saat 9.00'da tümen Aziziye'den güney yönüne hareket etti.

Giyecekler ve teçhizat ambarlarıyla, tayyare bombaları için olan ihtiyat kayıklarının yanması, el-Kutuniye'deki düşman tarafından tamamıyla görülebilecek bir duman sütunu oluşturuyordu. Tümenin Ümmü't-Tubl'a yürüyüşü, anlatmaya değecek bir olay olmaksızın yapılarak öğle vakti oraya varıldı.

Düşmanın Aziziye'ye ulaştığı bildiriliyordu. Gemi kafilemizin öğleden sonra bulunduğumuz yere eksiksiz ulaşılmasını gö-

rünce çok sevindim. Zira mevsimin bu zamanında nehrin sığ olması ve sığlıkların sürekli değişmesi yüzünden buralarda gemilerimizin gidip gelmesi çok tehlikeli ve zor idi. 30. Tugay ile birlikte Kût'a tek başına hareket etmesi için Melliss'e istemeyerek ve büyük üzüntüyle emir verdim. Karar gereğince Melliss nehrin 10 mil (16 km) güneyinde duracaktı. Bekleme, konak ve güvenlik önlemleri hakkında aşağıdaki emri yayımladım:

"1- Düşman hakkında yeni bilgiler yoktur.

2- Tümen önce tugaylara –tümene bağlı kıtalara, katara ve erzak kollarına- tahsis edilen mıntıkalarda konaklayacaktır. Savaşa hazır bulunmak için kıtalar açıkta konaklayacaktır.

3- Dinlenmenin gizlenmesi ve güvenlik önlemleri:

İleri karakol postaları*; Her tugay kumandanı kendi sorumluluğu altında cephesindeki ateş hattını tayin ve tespit edecek, ileriye nöbetçileri sürecektir.

Süvari gündüz emniyeti sağlayacaktır.

4- Kıtalar sabah olmadan bir saat önce savaşa hazır bulunacaktır.

5- Filo Kumandanı, tümen ordugâhının kuzeyindeki nehir cephesini yan ateşi altına alabilmek için bir gambotu uygun yere gönderecektir".

Adetim üzere bir savaş olması ihtimali olduğu zamanlar asla uyumazdım. Yaklaşık olarak saat 21.00'de bize düşman topçusu ateşe başladı. Ben bunu Hecinsüvar kolundaki topların ateşi zannediyordum. Bize yalnız birkaç mermi atıldıktan sonra –yaklaşık olarak 6 mermi- düşman topçusu sustu. Bu düşman ateşi işimize yaradı. Çünkü bütün kıtaların teyakkuza geçmesine ve gözlerini açmasına sebep oldu[142].

---

* Düşmanın taarruz etme ihtimali mevcut ve arazi sık çalılarla örtülü olduğundan ileri karakol postaları lazımdı (Yazar).

142 Takip ordusunun bu şekilde gelip General Townshend'e çatması, Irak Süvari Tugayının kendi seçimiyle Aziziye'de kalıp ordunun önünü açık bırakmasından

Delamain ile birlikte uzak mesafeden araba tekerleklerinin gürültülerini işitiyorduk. Artık bütün Türk kuvvetinin bize yaklaşmış olduğuna tam kanaat getirdik. Bundan dolayı gemileri koruyacağım derken şimdi ensemden yakalanmıştım. Hintliler eşliğindeki ağır katar ve erzak kollarını pek çok çalılarla çevrili, ancak gündüz görülebilir bir izden ibaret olan yoldan geceleyin kurtarmanın imkansızlığı muhakkaktı. Hatta gemilerin bile sabaha kadar hareket etmesi mümkün değildi.

Kurmay Başkanıma aşağıdaki hareket emrimi yazdırdım:

"Düşman cepheme çok yaklaşırsa saat 21.15'te kendisine çevirme taarruzuyla birlikte bir de cephe taarruzu yapacağım.

Cephe taarruzu – 18. Tugay- General Hamilton kumandasında,

Kuşatma taarruzu -16 ve 17. Tugaylar- General Delamain kumandasında.

Her iki kumandana hedeflerini, düşmanı görebileceğim zaman söyleyeceğim.

Süvari Tugayı kuşatma kolunun dış kanadından hareketle taarruza katılacaktır. Tugay kumandanları sabahın ilk ışıkları ile birlikte keşif kollarını ileri süreceklerdir.

Tümen katarı ile erzak kollarının ortalık aydınlanmaya başlayınca hareket etmek üzere hazır bulunmalarını emrettim.

Bu geceyi çok sıkıntılı bir halde geçirdim. Düşman pençesinden kurtulmak ve bu savaşı kazanmak için bütün kuvvetimi kul-

---

doğan bir kötü rastlantı eseriydi. Hatta "Selmanipak Meydan Savaşı Zeyli"nde ayrıntılı olarak belirtildiği şekilde, takip ordusu, Delabha civarındaki düşman ordugah ateşlerini, ilerisinde zannettiği süvari tugayının ordugahına ait farz etmiş ve büyük bir güvenle oraya doğru yürümüştü. Ancak düşman ordugahına yaklaşık 2-2,5 km yaklaştıktan sonra piyade ucunun ateşe uğraması üzerine işin gerçek mahiyeti anlaşılmış ve yürüyüş kolları mümkün olduğu kadar durdurularak 45. Tümendeki hızlı ateşli sahra topçu taburuna, düşman ordugahına doğru gereksiz ve ancak düşmanı uyarmaya hizmet eden birkaç mermi attırılmış ve ardından birkaç dakika düşman projektörlerine maruz kalındıktan sonra ortalığa sessizlik hakim olarak düşmanın çekildiği zannına varılmıştı (TAOE).

lanmak zorunda kalacağımdan, Melliss ile 30. Tugayı bile çağırmaya karar verdim. Bu amaç için 7. Lancer Hint Süvarisinden iki subay ile Melliss'e acele bir emir gönderdim. Bu görevi Yüzbaşı Trench ve Teğmen Coventry gönüllü olarak üstün bir şekilde yaptılar. Ben onlara takip edecekleri yönde Arap atlıları mevcut olduğundan görevlerinin tehlikeli olduğunu ancak, tümenin ihtiyaç duyduğu bu görevi tam başarıyla yaptıkları takdirde Victoria Haçlı Nişanı ile taltif edileceklerini resmen bildireceğimi söyledim. Bu iki subay, yanlarına altı süvari alarak yaklaşık saat 3.00'te hareket ettiler. Aynı zamanda Filo Kumandanı Kaptan Nunn da durumu bildirmek ve emrin bir kopyasını bir sandal ile hemen Melliss'e göndermek üzere iki kopyalı bir emir yolladım.

Kaptan Nunn, sabah olur olmaz bütün kafilesiyle güneydoğu yönüne hareket edecek, düşman kanadına karşı ateş etmek üzere yalnız bir gambotunu bize bırakacaktı. Melliss'e ait emri ulaştırmakla görevlendirilen Deniz Yüzbaşı Wood sandal ile hareket edince Araplar'ın ateşine maruz kalmış ve iki kişi yaralandığından emri götürememişti. Sir Charles Mellis'e yazdığım emir, düşman tarafından yakalanmak tehlikesine maruz olduğumu kendisine bildirecekti. Bunun üzerine Melliss bir geri yürüyüşü yaparak imdadıma koşacak ve beni sıkıştırmakta olan düşmana karşı kuşatma taarruzu yapmak için nehirden uzaklaşacaktı. Emrimin Melliss'e ulaşması halinde yapılacak bu manevra sayesinde düşmanı yeneceğimi veya hiç olmazsa kuvvetlerimi düşmanın elinden kurtaracağımı tamamen umuyorum.

Melliss, on mil kadar (16 km) bir geri yürüyüşü yapmaya mecburdu. Geceleyin hiçbir gürültü, ateş ve ışık yoktu. Yalnız derin bir sessizlik hüküm sürüyordu. Saat 5.00'te Tugay Kumandanlarını yanıma çağırdım ve onlara yapacağım şiddetli taarruz hakkında sözlü olarak açıklama yaptım. Bu taarruz, düşmanın sol kanadına karşı yöneltilecek kuşatma taarruzuyla karışık bir cephe taarruzundan ibaret olacak, süvari de kuşatma taarruzunun dış kanadından hareketle bu taarruza katılacak ve ilk fırsatta düşma-

na taarruz edecektir. O tugay kumandanlarına Melliss kıtalarının çağırılması hakkındaki emirlerimden de bahsettim.

Sabah olunca Türkleri ya tahkimat yapmakla meşgul ya da yakınımızda siperlere girmiş bir halde göreceğimi umuyordum. Çünkü Türkler, köstebek gibi çarçabuk toprağı kazıp tahkimat meydana getirebilirlerdi. Türklerin bana taarruz etmek üzere ilerleyeceğini asla sanmıyordum. Fakat bu zannımda yanılmışım.

Ortalık etrafı görecek kadar aydınlanınca hepimiz için telaş başlamıştı. 12.000 kişi kadar tahmin ettiğimiz Türklerin geniş hatlarla sahra toplarımızın yakınına kadar (2.500 yarda=2.200 m) sokulduklarını gördük[143]. Düşman sol kanadının, bize karşı bir kuşatma hareketi yapmakta olduğunu görünce hemen o düşmana karşı hızlı bir ateş açmasını topçuya emrettim. Verilen emir dahilinde düşmana taarruza geçilmesi için Delamain ile Hamilton'a haber gönderdim. Bundan başka düşmanın bize yaklaşan kanadını kuşatması ve hemen bu düşmana karşı taarruza geçmesi için dört nala ve üç dört kişi ile süvariye talimat gönderdim. 10. Topçu Tugayının açtığı hızlı ateş kadar etkili ve tam isabete sahip bir ateş görmemiştim. Mermilerimizin düşman hatlarını düzgün bir bulut gibi dağıtıp eritmekte olduğunu görüyordum. 18'lik sahra toplarımız ne iyi toplarmış!.

Bu sırada Delamain ve Hamilton piyadeleri ilerlemeye başladı. Taarruz harekâtımdan dolayı düşmanın kuşatma taarruzunun duraklama ve tereddüde uğradığını gördüm*. Eğer Türk kuşatma

---

[143] Gece karanlığında ne dereceye kadar düşman ordugahına sokulduğunu değerlendiremeyen takip ordusu düşmanın topçu ateşimizin ardından çekilip gitmiş olduğunu zannediyordu. Bundan dolayı sabahın ilk ışıklarıyla beliren manzara, General Townshend gibi takip ordusunu ve özellikle düşman ordugahına en yakın olan 18. Kolorduyu şaşkınlık ve hayret içinde bırakmıştı. Çünkü her iki taraf, birbirine bu derece sokulduklarını bilmiyorlardı. 18. Kolordunun sol kanadında bulunan cesur 51. Tümen, piyade tüfek orta menzili içinde gördüğü büyük düşman ordugahına, verilen hızlı bir izinin ardından taarruza başlamıştı (TAOE).

Bu savaşta hazır bulunan Türk subayları o anda pek çok kayba uğradıklarını ve topçu ateşimizin bütün harekâtı sonuçsuz bıraktığını bana söylediler (Yazar).

kolu daha fazla tehdit edilirse daha kötü bir duruma gireceği ve belki de oraya çakılıp kalacağı hissediliyordu[144].

Süvari tugayı tam hız ve başarıyla emirlerimi yerine getirdi. Süvari bataryası –meşhur "S" bataryası- hemen uygun bir noktadan düşmanın taarruz kuvvetleri kanadına karşı ateşe başlayarak taarruza katıldı. Bu sırada Süvari Tugayı dört nala bir hakim noktaya giderek orada piyade savaşına indi ve hemen savaşa başladı. Kısa bir süre sonra düşmanın kuşatma taarruzunun tamamıyla başarısızlığa uğradığını ve düşman kıtalarının büyük bir kargaşa ile kaçtıklarını gördük[145]. Artık düşman her taraftan çekilmeye başladı[146]. Bu çekilmeyi çok şiddetli bir topçu ateşi ile destekliyordu. Bu ateş bize çok kayıplar verdirdi. Toplara yakın bulunduğumuz zaman tümen karargâhına da bir hayli parçalar geldi. Bulunduğum noktanın birkaç yarda uzağındaki bataryanın at üzerinde bulunan erlerinden bir ikisi düşman şarapneliyle atlardan yuvarlandılar. Bütün düşman çekirdek ve şarapnelleri bulunduğumuz yer civarında patlamaktaydı. Tamamıyla çekilme halindeki tümen katar ve erzak kolları üzerinde düşman mermilerinin parçalandığını görüyordum. Düşman kuşatma kolu ile

---

144 Düşman piyadesi 18. Kolordunun harekâtından hiç etkilenmedi. Ancak uzaklarda biraz manevra yaptı. Yalnız düşman Süvari Tugayı 51. Tümenin sol kanadını 7. Alayı tehdit etti. Bu yüzden tümenin hareketinde çok az bir duraklama meydana geldi (TAOE).

145 Mevcut belgeler, 51. Tümenin bu sırada çekildiğini göstermediği gibi, bizzat bu savaşta mevcut olanlar da böyle bir şeyin olmadığını tasdik ederler (TAOE),

146 Hiçbir taraftan çekilme olmamıştır. Ancak gece karanlığı dolayısıyla kıtaların birbirlerine sokularak yoğun bir küme teşkil etmiş olan 13. Kolordu ile ordu karargâhı, katar ve kafileler halinde sabahın ilk ışıklarıyla birlikte düşmanın karadan ve nehirden yönelttiği şiddetli ateş baskısıyla kötü bir şekilde karıştı. 13. Kolordu Aziziye'ye doğru epeyce de geriledi. Ancak öğleye doğru kendini toparlayabildi.
Bu ateş baskısının doğurduğu kargaşa ve kayıpların, her durumda üzüntü sebebi olduğu inkar edilemez. 45. Tümenin bir kısmı da 13. Kolordu kıtalarına uydu. Fakat kendi arzu ve kararıyla taarruza geçerek kısmen 45. Tümen kıtalarını da beraber sürüklemiş olan 51. Tümen geri çekilmemiştir (TAOE).

diğer düşman kıtalarının çekilmeye başladığını görünce savaşı kesmek için uygun fırsatın ortaya çıktığını anladım. Düşmanı takip için ilerlemek konusundaki şiddetli arzuma rağmen tugayların kademe kademe çekilmesi için Delamain ile Hamilton'a emir gönderdim.

Müthiş bir topçu ateşinin etkisi altındaydık. Böyle sıkıntılı bir zamanda 6. Tümenin çekilmesindeki düzen ve sükuneti hiçbir zaman başka yerde –hatta barış zamanı manevralarında bile– görmedim[147]. Çekilmekte olan tugayların bir saatin çalışması gibi düzgün harekâtı ve top ve sairin yerli yerinde bulunması, kademelerin çok mükemmel çekilmeleri benim için övünç sebebi bir manzara oluşturuyordu. Acaba bir daha böyle bir kıtaya kumanda etmek bana nasip olacak mı diye düşünüyordum. Bu mükemmel tugay kumandanlarına sahip olmasaydım halim ne olacaktı? Şüphe yoktur ki, İngiliz ordusunda tugay kumandanlığına terfi edilirken çok dikkat ediliyordu. Fakat bir tugay kumandanının korgeneralliğe yükselmesi için neden daha fazla dikkat gösterilmekte olduğunun sebeplerini anlamıyordum. İyi bir tugay kumandanı olan kişi aynı zamanda iyi bir tümen kumandanı da olabilir. Ben daima bunu söyledim ve yine söylemekte devam edeceğim ki, bir tümene kumanda etmek bir tugaya kumanda etmekten daha kolaydır. Aynı görüş kolordu kumandanlığı hakkında da geçerlidir. Kumandası altında iki tümen bulunan bir kolordu kumandanı –yalnız bir tümene kumanda ettiğine göre– bağımsız olarak savaşı daha iyi ve kolay idare eder.

Çekilme emirlerimi bildirdiğim sırada dikkatimi karaya oturmuş ve alevler içerisinde bulunan Comet gambotu çekti. O gemi çarklı eski bir nehir gemisi idi. Bunun pruva çanaklığı ve köprü kısmı topçu erlerini tüfek ateşlerinden korumak için zırhlı levhalarla kaplanmıştı.

---

[147] Çünkü takip olmadı (TAOE).

Amare Türk kumandanının bana bu gemi içinde teslim olduğu akıllardadır.

Fairflay gemisi de tam kazanına bir mermi isabet etmiş ve kullanımdan düşmüştü. Bu geminin 2.000 yarda uzakta (2 km.ye yakın) bacasını görüyordum. Düşman topçusu her iki gemi üzerine müthiş ateş açmakta olduğundan bunlara yardım etmek imkanı yoktu. Fakat gemi tayfaları hazırladıkları kayıklarla kaçmaya çalışıyorlardı. Firefly'ın kullanımdan düşmesi büyük bir kayıptı. Zira o gemi 4,7 inçlik topları taşıyan nehir monitörlerinin birincisi idi[148].*

Çekilmeye başladığımız zaman yaklaşık saat 7.30 idi. Bu sırada düşman uzak mesafeden bize topçu ateşi yapıyordu. Çok az zaman ve yalnız düşman süvarisi tarafından takip edildik[149]. Bu savaşta 500 kadar ölü ve yaralı verdik. Fakat ne bir top kaybettik, ne de bir esir verdik[150]. Aldığım Türk esirleri 1.500 civarında - Selmanipak'ten aldığım esirler de dahil- idi[151].

---

148 Adı "Firefly" olan ve bu günden itibaren "Selmanipak" övünç unvanıyla değiştirilen gemi, bu şekilde 18 Teşrinisani 1331/1 Aralık 1915'de ele geçirildi. 14 ay 23 gün Osmanlı bayrağını taşıdıktan sonra 11 Şubat 1332/24 Şubat 1917'de Bugayle civarında tekrar İngilizlerin eline geçti. *Times* gazetesinin verdiği bilgilere göre 1920 yılı Kasım'ında Fırat'ta yanmış ve yok edilmiştir. Gemi 4,7 inçlik bir, 57 ve 47 mm.lik birer hızlı ateşli top ve 3 adet makineli tüfekle donatılmış, 125 ayak uzunluğunda olup su çıkışı 4 ayak idi.

* Anılan gemi 1917 yılı Mart'ında Bağdat'ta geri alındı (Yazar).

149 17-18 Kasım gecesini Aziziye'de dinlenmekle geçirmiş olan Irak Süvari Tugayı ancak sabahleyin, düşmanın ateş baskısı ardından savaş meydanına doğru yürüdü ve düşmanın çekilmesi sırasında yetişerek 51. Tümenin solunda çok az etki yaptı (TAOE).

150 General Townshend'in bu savaşta verdiği kayıplar 158/1 numaralı ve 20 Aralık 1915 tarihli General Sir John Nixon'a takdim ettiği raporun 64. maddesinde yaralı, ölü ve kayıp olarak 513 kişi diye gösterilmiştir.
Bundan başka, buradaki iddianın aksine takip ordusunun eline yaralı ve sağlam olmak ve 4-5'i subay bulunmak üzere 520 esir de bırakınıştır. Bundan dolayı genel kaybı 1.033 kişi olması gerekir. Ayrıca biri tahrip edilmiş iki gambot, erzak, teçhizat, cephane, tayyare ve araç gereçlerle yüklü 4 duba ve "es-Sûn" ile "R.N."

Saat 9.00'da General Melliss 3. Tugay ile yürüyüş koluma rastladı. Melliss şafakla birlikte imdadıma koşmak için hareket etmiş ve nehirden epeyce uzak bir istikameti takip etmişti. Onun savaşa yetişemeyecek kadar geç kalmasına rağmen bize rastlamasından dolayı memnundum. Aynı zamanda Melliss kolunun bize doğru geldiğini Arap süvarileri Türklere ihbar etmişlerdi. Türklerin Ümmü't-Tubl'daki duraklamalarına, maruz kaldıkları büyük kayıplardan başka, Melliss kolunun da bir sebep oluşturduğunu zannediyordum.

Bu son savaşta tehlikeli bir ateşle oynamıştım. Fakat suç bende değildi. Çünkü nehrin bu sığ ve eğri büğrü kısmında ancak gündüzleri hareket edebilen gemilerimizi korumaya mecbur olduğum için savaşa giriştim. Ama Selmanipak şiddetli savaşını yapan kıtalarımın hâlâ sarsılmamış olan yüksek vasıfları sayesinde –ve yine tekrar ediyorum, müstesna tugay kumandanlarımın yardımıyla- düşmanın takip kollarının nicesinden kolaylıkla kurtulabildim. Hatta taze kuvvetlere kumanda edildiği sırada bile savaşı keserek çekilmek meselesi harekâtın en zor kısmıdır. Halbuki birçok savaşta yıpranmış ve yorulmuş kıtalarla böyle bir hareketi yapmak büsbütün zor idi. Selmanipak savaşlarını idare etmek ve yapmak da kolay bir mesele değildi. Kıtaların teşkilat ve düzeninde bozulma olduğu zaman, benim burada uyguladığım manevra usulüyle –tugayların kademe halinde- çekilmesi kural olarak mümkün değildir. En sıkıntılı zaman, bir mevziin terk edilmesi ve yayılmış kıtaların yürüyüş koluna geçmesi gerektiği andır. Çünkü bu işlerin yapılması için mutlaka bir ara ve zaman lazımdır.

---

isimli iki istimbot, 2 top arabasıyla daha birçok eşya takip ordusu eline düşmüştü (TAOE).

151 Selmanipak'ten aldığı esir sayısı 1.200 olduğuna göre kalan 300 kişinin bu savaşta esir edilmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Halbuki bir erin bile esir verildiğine dair mevcut Osmanlı belgelerinde bir bilgi yoktur (TAOE).

Bu gerekli zamanı kazanmak için bir taarruz hareketi yaptım. Böyle nazik zamanlarda düşmana karşı yapılan bu gibi tehdit edici hareketler çoğunlukla başarıyla sonuçlanır.

1870-71 seferinde MacMahon 6 Ağustos 1870'te çekilme harekâtına başlayacağı zaman, General Pelle'nin tümeni ile Froeschwiller köyündeki Almanlara karşı bir taarruz yaptırmıştı.

General Chanzy de aynı amaçla ve aynı şekilde 11 Aralık 1871'de Loire üzerine meşhur çekilme harekâtını yaptı. Almanlar, General Chanzy'nin harekâtını bir taarruz dönüşü şeklinde düşündüler ve ancak öğle zamanı Chanzy kuvvetlerinin tamamıyla çekilme halinde olduklarını anlayabildiler.

Artçı savaşlarında asıl sınıf topçu ve süvari olup, en önemli rolü de bunlar oynarlar. Piyade, topçunun art kuvvetidir, ancak tehlikeli ve çok fazla gerektiği zamanlar savaşa girer.

Bulunduğumuz arazi gibi açık ve düz bir alanda artçı piyadesi düşman takip piyadesini 1.000 yarda (yaklaşık 900 m)'ya kadar yaklaştıracak olursa –ki, bu mesafe piyade ateşi mesafesidir- artık artçı piyadesi yakalanmış olur ve çekilemez. İşte bu gibi durumlarda yapılan çekilmelerde büyük kayıplar ve esir verilmektedir. Bundan başka takip piyadesi artçı topçu mevzilerine 1.000 yardaya kadar sokulacak olursa açık arazide artık topların kollarını takmak mümkün olamaz.

Bütün gün yürüyüşe devam ettim. 36 mil (58 km) mesafede olan Şadi'ye ulaşıncaya kadar hiç durmamaya karar verdim. Artçı süvarisi daima yan ve gerilerimizi taciz eden Arap süvarilerle karşılıklı ateş ediyordu. Uzun bir mola vermeksizin yürüyüşe devam ediyordum. Çünkü amaç, düşmanla aramızdaki mesafeyi artırmak ve bundan sonra kıtalarımı bir gece dinlendirmek idi. Öğleden sonra kolun baş ve son taraflarında sürekli dolaşarak subay ve erlere neşeli olduğumu göstermek için şurada burada cesaret verici konuşmalarda bulunuyordum. Kıtalar çok yorgun idiyse de morali yerindeydi. Güneşin batmasına doğru yürüyüş kolu Dicle nehrinin birçok kıvrımlı dirseklerini geçerken tugay

kumandanlarından bir ikisi kıtaların susuzluk ve yorgunluktan çok halsiz düştüklerini, bundan dolayı bir mola verip vermeyeceğimi benden sordular*. Fakat ben mola vermeye cesaret edemiyordum. Çünkü bir defa erler nehrin sahiline yayılırsa artık onları toplamak saatlerce zaman alacaktı. Suyu içen erler nehrin kenarında kütük gibi uzanarak yatıp uyuyacaklardı. Türklerin birkaç mil mesafe geride bulunup bulunmadığını da bilmiyordum. Bu konuları tugay kumandanlarına anlattım.

Arap süvarileri sürekli gerilerimizi rahatsız ediyordu. Bu nedenle son sözüm "ileri!" emrinden ibaret oldu. Bu şekilde bütün gece yürüdük. Kol başı Şadi'ye ulaştığında saat 9 idi. Böylece yürüyüş kolumuz 36 millik bir yürüyüş yapmıştı. Bundan başka, kıtalarım sabahleyin savaş da vermişti. Ben bu yürüyüşü kayda değer bir yürüyüş örneği diye anarım. Melliss Tugayı savaşta bana yardım edebilmek için diğer kıtalardan fazla olarak 5 millik (8 km) bir yürüyüş yapmıştı. Kıtalar artık çok yorulmuştu. Erler yol üzerinde yürüyüş kolu halinde yatıp bulundukları sıra dahilinde uyudular. Erlere dağıtılacak erzakım yoktu.

Gemiler Şadi'de idi, ben de Mecidiye gemisiyle buraya gelmiştim. Aziziye'deki hasta ve yaralıların yüklendiği büyük bir mavnanın Ümmü't-Tubl'ın yakınında karaya oturduğunu, içindeki yaralı ve hastaların çıkamayarak düşman tarafından esir edildiklerini haber aldım. Karaya oturan Firefly gemisi hakkında Filo Kumandanının açıklamalarını dinledim. Gemi, sahilin bataklık bir kısmına oturmuş ve kurtarılması için uğraşılmakta iken kazanına bir düşman mermisi isabet etmişti. İmdadına koşan Comet gemisi de düşman ateşine maruz kalarak çeşitli yerlerinden isabet almış ve sonunda yanarak bu da kullanımdan düşmüştür. Bu yüzden Filo Kumandanı Nunn her iki gemiyi terk etmiştir.

---

* Yürüyüşte birçok döküntü oldu. Yürüyemeyen erlerin binmesi için artçıya arabalar tahsis etmiştim. Çünkü artçının gerisinde düşüp kalacak olan bir erin boynunu hemen Araplar koparırdı (Yazar).

Bir tayyare depo malzemesi kayığı ile, yükü erzak ve yürümeye gücü olmayan İngiliz ve Hint hasta erlerinden ibaret diğer bir mavna da nehrin sığ kısmında kayba uğramıştı.

2 Aralık 1915 sabahı tekrar yürüyüşe geçilmesini emrettim. Kıtalar hareket edinceye kadar bir su akıntısı kenarındaki hakim bir noktadan dürbün ile etrafı seyrettim. Görüş alanı içinde düşmandan bir eser yoktu. Hiçbir şey yemeksizin yapılan 36 millik (58 km.lik) uzun bir yürüyüşten sonra kıtalar çok fazla yorulmuş ve üşümüştü. Fakat güneş çıkınca erlerin ısınacağını ümit ediyordum. Yürüyüş çok zor ve zahmetliydi. Öğleye doğru birçok er düştü kaldı. Bu erlerin nakli için yararlanılabilecek bütün arabaları ana kısmın bitimine gönderdim. Aynı amaç için birkaç arabayı da artçıya tahsis ettim. Arap süvarileri bir gün önce olduğu gibi yürüyüş kolumuzun yan ve gerilerini taciz etmekte ve sonuç olarak yürüyüş kollarımız sürekli şarapnel atışları arasından geçmekte idi. Sabahleyin bir mola vermekten çekindim –buna cesaret edemiyordum-. Zira mola verdiğim takdirde erler oldukları yerde düşüp saatlerce uykuya dalacaklardı. Saat 13.00'te nehrin uygun bir dirsek yerinde iki saatlik bir mola verdim. Albay Chitty ile tümen katar ve erzak kollarını Kût'a gönderdim. Bunlar orada sağlayacakları erzakı, geceyi geçireceğimi düşündüğüm yere – Kût'ün 6 mil (9,5 km) batısında Şamran dönüşüne- getirmelerini emrettim. Kıtalar erzak alınacağını duyunca canlandı ve yürüyüşe devam edildi.

Kût mevki kumandanı Tümgeneral Rimington duraklama yerinde bana geldi. Ordu Kurmay Başkanının aşağıdaki telgrafını bana teslim etti.

30 Kasım 1915

Sizin yavaş yavaş Kût üzerine çekilmek hakkındaki fikriniz onaylandı. Ordu kumandanı 14. Hussars ve 7. Lancers kıtalarının 29 Kasım'daki başarılı hücumlarını işitmekle çok fazla

sevindi. Genel Karargâha ve Basra'daki Menzil Genel Müfettişliğine bağlı olarak menzil hizmetlerinde istihdam edilmek üzere Melliss kolunu yardım için gönderdiğinizden dolayı Ordu Kumandanı size de teşekkürlerini bildirir. General Gorringe destek kıtalarının teşkilatına dair Basra'dan telgrafla bilgiler vermesi için emir aldı, gemilerimizin ilk fırsatta Basra'ya gönderilmelerinin sebebi destek kıtaları alınması içindir".

Diğer bir telgraf:

1 Aralık 1915

Gösterdiğiniz parlak direnişten dolayı sizi samimi olarak kutlarım. Size yapılacak en iyi yardım, oradaki gemi ve yaralıların geriye gönderilmesiyle yolların açılması ve temizlenmesinden ibarettir. Bunun için Ure'de[152] Hants ve 2 dağ topu yolu açacaktır.

Kût'ta şu kıtalar kalacaktır:

14. Hussars, 66. Kanat Müfrezesi ve bir ihtiyat kıtası olmak üzere Hantlar'la silah kullanmaya gücü yeter 800 kadar iyileşmiş hasta.

Bu gün öğleden sonra Kût'u terk ediyorum".

Kût kumandanının telgrafı elime ulaştığı zaman kendisi de buraya ulaşmıştı. Onun cevap telgrafı şu idi:

"Kûtü'l-Amare'yi çevirtmeyecek bir savunma mevzii kurmak çok zordur. Düşman kapanıp kalacağımız müstahkem ordugâhı küçük bir kuvvetle oyalayacak ve asıl kuvvetleri ile es-Sinn mevziini işgal ederek takviye kıtalarımızın bize katılmasını engelleyecektir. Bu durumda es-Sinn'e çekilmek lazımdır*.

---

152 Şeyh Sa'd ile Vadi-yi Kelâl arasındaki el-Ure mevkiidir. Bedre müfrezesi bu civarda düşman nehir nakliyatını engellemekte ve bozmaktaydı (TAOE).

1915 Eylül'ünde savaştığım mevzi. Fakat bu mevzi nehrin sağ sahilinde idi (Yazar).

Eğer Kût boşaltılacak olursa es-Sinn mevziinde yaralı ve erzak konulabilecek 30 kadar depoya uygun yer vardır".

General Rimington'a verdiğim cevapta: "Bizzat Kût'ta karşılaşmaya karar verdiğimi bildirdim. Bu sırada kıtalarım o kadar yorgun ve halsizdi ki, fazladan bir yardalık mesafe bile alamazdı. Zaten Kût'taki erzak ve cephaneyi çıkarmak da mümkün değildir. Kût çok önemli bir strateji noktasıdır. Kût'u terk etmek demek, düşmanın Şattü'l-Hayy'den yararlanarak Nasıriye'ye kuvvet, erzak ve cephane sevk etmesine razı olmak demektir. Eğer düşman bütün kuvvetlerini Nasıriye'ye sevk etmeyi başarırsa şüphesiz Basra tehdit edilmiş olacaktır. Ancak bu gün haber aldım ki, köprücü treni malzemesini taşıyan gemi, Ümmü't-Tubl ile Şadi arasında köprücü malzemesinin bir kısmını terke mecbur olmuştu. Gerçekte bu çok büyük bir kayıptı.

Yürüyüş kolu Aralık'ın ikinci günü karanlık basınca Şamran'a ulaştı. Artçı, yollarda rastladığı zorluklar ve fazla dolaşma yüzünden ancak çok geç varabildi. Artçının gerisinde hiçbir kişi bırakılmamıştı. Bununla birlikte bazı Hintli askerlerin çalılar altında uyuyup kalmış oldukları düşünülebilirdi. Fakat bana böyle bir olay bildirilmedi. Eğer birkaç Hintli bu hareketi yaptıysa Arap süvarileri mutlaka bunları öldürmüştür. Bu harekât esnasında Türk öncüleri ile birlikte bulunmuş olan bir Alman topçu albayı, yolda Araplar tarafından öldürülmüş bazı Hintli erlere rastladığını Halep'te bana söyledi[153].

Başka bir yerde altı kadar İngiliz askeri Araplar tarafından çırıl çıplak soyulmuş ve boğazlanmıştı. Bu zavallı askerler karaya oturup esir edilen mavnadaki hasta erler arasında idi. Hasta erle-

153 Alman subayının verdiği bildirilen bu haberin aslı ve esası yoktur. Gerçekte takip ordusunda hiçbir Alman subayı yoktu (TAOE).

rin bir kısmı sahile çıkarak kaçmış ve bizim yürüyüş kolumuza katılmaya çalışmıştı. Bu erlerden bir ikisi bize katılabildi.

Bütün Irak harekâtındaki tecrübelerim bana Arapların merhametsiz ve gaddar olduklarını anlatmıştı. Buna şahit de Kurna savaşından sonra Amare'ye doğru yaptığımız takiplerde Türk erlerinin Araplar tarafından öldürülmüş olmasıdır. Araplar daima yararlanacakları yöne koşarlar. Türkler Araplara nasıl davranacağını bilir.

Ertesi 3 Aralık sabahı Kût'a girdik. Türk kıtaları da aynı günde Şadi'ye ulaşmıştı. Kût'a ulaşır ulaşmaz deniz yoluyla Basra'ya hareket eden Sir John Nixon'a çektiğim telgrafta, Şeyh Sa'd'da menzil hattının kesilmesinin sadece soygunculuk amacıyla olduğunu, bir gambotun birkaç atışı ardından yağmacıların dağıldığını, her ne pahasına olursa olsun Kût'ta direnmeye karar verdiğimi, burayı savunmakla Türk karşı taarruzlarını kırabileceğimi ve Basra'ya ulaşacak takviye kıtalarının Amare-Ale'l-Garbî hattı üzerinde toplanmasına zaman ve imkan verileceğini telgrafta bildirdim. Bundan başka savunma planımı uygulama alanına koymak için emirlerimi yayımladığımı ve burada İngiliz kıtaları için bir, Hint kıtaları için iki aylık erzak ile bol miktarda mühimmata sahip olduğumu arz ettim.

Bu şekilde çekilme tam başarıyla yapıldı. Koruganlar hattını geçerek Kût'a giden halsiz kıtalarımın perişan hallerini –çünkü çok zorlukla yürüyebiliyorlardı- gördüğüm zaman Jomini'nin çekilme hakkındaki sözlerini hatırlayıverdim: *"Felaket sırasındaki dayanma ve cesaret, başarı sırasındaki neşeden daha şereflidir. Çünkü bir mevziin ele geçirilmesi ve taarruz yapılması için cesaret, fakat mağrur ve girişimci bir düşman karşısında zor bir çekilme hareketini yapmak için ise kahramanlık lazımdır"*. Düşmana tunçtan bir direniş yüzü göstermek için herkesin cesareti kırılmamış olmalıdır. Başarıyla ve usulünce yapılan bir çekilme ile parlak bir zaferin eşit olarak taltif edilmesi bir hükümet için lazımdır. Lort Bacon diyor ki: *"İn-*

zibatı ve değeri çok olan çekilmelerin şerefleri, cesurca hücumlardan asla aşağı değildir".

Napier, *Peninsular Savaşı* adlı eserinde Moore'un çekilmesinden bahsederek diyor ki: *"Bu öyle bir çekilmedir ki, savaştaki zaferler bunun yanında hiçtir. Çünkü Moore, çekilmede kayıplara uğramakla birlikte, düzen ve moral gücü kırılmaksızın, her taarruza göğüs germiş ve sonuçta şiddetli bir savaşın ardından üstün düşman karşısında bütün bütün sarsılmadan ordusunu tekrar gemilere bindirmeyi başarmıştır".*

Selmanipak'ten Kût'a kadar olan çekilme dahi özetlenince: Benim bu çekilmem de, savaşçı kuvvetimin % 33'ünü kayıp ettiren ümitsiz Selmanipak savaşlarından sonra Türklerin tehlikeli ve ezici kuvvetleri karşısında yapılmıştı. Bütün kayıplar, piyade sınıfında olmuştu. Bundan dolayı 4.500 miktarındaki kayıplar, savaşçı kuvvetimin yarısından fazlasını oluşturuyordu.

Bununla birlikte 6. Tümenin de disiplin ve düzeni asla bozulmamıştı. O çekilme, 6. Türk Ordusu öncüleri tarafından takip olunmak şartıyla 90 millik (yaklaşık 140 km) uzun bir çekilme hareketi idi[154]. 1 Aralık'ta nehirdeki kayık ve gemileri kurtarmak için istediğimin aksine duraklamakla savaşmaya mecbur olmuştum. Bu sırada yalnız düşmanın hücumu uzaklaştırılmış olmayıp, aynı zamanda düşmanın kanadı üzerine yapılan karşı taarruz etkisiyle düşman geriye bile püskürtülmüştü[155]. Bu harekâtın bütün talimli kıtalarımın çekilmede göstermiş olduğu düzen ve manevra yeteneklerine yeterli derecede birer delil olduğunu bütün tecrübeli kumandanlar onaylayacaklardır. Düşmanı püskürttükten sonra savaşı kesip tugay kademeleriyle uzun bir çekilme harekâtı yaptım. Böyle zamanda savaşın kesilmesi, çok nazik ve

---

154 Takipleri gerçekleştiren kuvvet, bütün Irak grubundan ibaret idi (TAOE).

155 Yukarıda da zikredildiği gibi çok zayıf bir etkiyi yalnız düşman süvarisi, ciddi etkileri de topçusu göstermişti. Bundan başka düşman tarafından yapılmış karşı taarruz veya hücumdan takip ordusu habersizdir (TAOE).

zor meseleydi[156]. Fakat ben bu çekilme harekâtını barış zamanı manevraları gibi iyi şartlar altında yapmayı başardım. Bu harekât sırasında bizim 500 kadar ölü ve yaralımız vardı. Fakat hiçbir yaralıyı arkamızda bırakmadan ve hiçbir top da kaybetmeden ve hatta 1.500 civarındaki Türk esirini yürüyüş kolumuzla beraber götürdük. Zannederim ki, hiçbir zaman bir İngiliz kuvveti, tümenimin 1, 2 Aralık 1915'te yaptığı uzun ve yorucu yürüyüşler gibi bir yürüyüş yapmamıştır[157].* Sonraki seferlerde İngiliz kıtaları Selmanipak savaşlarındaki kadar değerli bir mücadelede bulunmamıştır. Bu harekât sırasında hiçbir mırıltı, moral kuvvetin bozulduğuna dair küçük bir emare veya itaatsizlik belirtisi asla görülmedi. Ümit ediyorum ki, savaş tarihi benim bu çekilme harekâtımı da şerefli bir çekilme hareketi diye kaydedecektir. Benim Kût'ta sebat ve direnme hakkındaki kararıma Sir John Nixon şu cevabı vermişti:

3 Aralık 1915

"Ordu Kumandanı Kût'un savunulması hakkındaki kararınızı işittiği zaman çok memnun oldu. Bütün harekât sırasında tümeninizin gösterdiği seçkin kahramanlığın buradaki savun-

---

156 General Townshend'in savaşı keserek çekilmeye başladığı zaman yalnız 51. Tümenin 9. ve 7. Alaylarının tehdidi altındaydı. Geceleyin almış olduğu özel bir görevden dolayı ancak tek başına hareket edebilen 44. Alay ise sadece gambotların yakılması ve ele geçirilmesiyle uğraşmıştır. Bundan dolayı çekilen kuvvet ciddi hiçbir etki ve baskı altında değildi (TAOE).

157 Genel Irak Kumandanı Nurettin Bey'in birinci Kût'ü'l-Amare savaşı ertesinde başladığı çekilme daha sıkı ve daha kötü şartlar altında gerçekleşmiştir. O, nakliye gemilerini –suların olağanüstü azlığına rağmen- tamamen koruyarak ve kurtararak 38. ve 35. Tümenler gibi disiplinleri memnuniyet verici olmaktan çok uzak olan mağlup kıtalarını yok olma tehlikesinden kurtarıp ayru mesafeyi 4-5 günde ve düzgün olarak alıp Selmanipak savunma hattına yetiştirmişti. Bu hesaba göre General Townshend'in 25 Kasım 1915'ten 2 Aralık'a kadar yani 8 günde almış olduğu Selmanipak-Kût'ü'l-Amare mesafesini Nurettin Bey 4-5 günde almış ve Delabha gibi bir garip duruma ve tehlikeye de düşmemişti.

Günlük 36-40 millik (58-63 km) bir yürüyüş yapıyordu (Yazar).

mada dahi gösterileceğine Ordu Kumandanı tamamen inanmıştır. Takviye kıtaları tam hızla size yetiştirilecektir".

Ek

Zor'a İlerlemek İçin Tümen Emirleri

Tümen Emri –No: 55

1- Düşmanla ilgili bilgiler: Tugay kumandanlarıyla Daire Başkanlarına tebliğ edilmiştir.

2- Tümen ve tümene bağlı kıtalar, taarruz harekâtına devam etmek üzere yarın sabah 9.30'da Zor üzerine hareket edecektir.

3- Tümen aşağıdaki şekilde üç paralel kol ile hareket edecektir:

Nehrin sol sahilinden: "B" kolu nehir boyunca Bağdat yolunu takip ederek (solda).

"A" kolu "B" kolunun sağından (kuzeyinden),

Nehrin sağ sahilinden: "C" kolu yalnız başına bağımsız hareket edecektir.

Hareket Yeri:

"B" kolu Bağdat ve el-Kutuniye yolları kavşağındaki sarı bayraklı noktadan.

"A" kolu; "B" kolu hareket yerinin tam kuzeyindeki kırmızı bayraklı noktadan.

4- Tümen kıtaları "B" kolunun bitimini takip edecek.

Tümen topçusu (ağır bataryalar eksik) ve 15. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü "B" kolunun başındaki taburu takip edecektir.

Seyyar hastane tümen kıtalarının bitimini takip edecektir.

4- Genel için bir öncü:* Nehrin sol sahilindeki her iki kol için "B" kolundan (2 tabur piyade, bir topçu takımı ve tümen süvari bölüğünden oluşan) bir öncü müfrezesi ayrılacaktır.

6- Bir sağ yancı kuvvet: "A" kolu kumandanı sağ tarafa bir yancı kuvvet ayıracaktır.

7- Süvari Tugayı, el-Kutuniye'den hareketle H2 ve H3 kareleri içindeki bataklığın kuzey kenarını takip ederek Zor tahkimatının kuzey bitimine inerek "A" koluyla işbirliği yapmak ve Zor ile Selmanipak arasındaki düşman çekilme hattını tehdit etmek üzere gerekli talimatı almıştır.

8- General Hoghton kumandasındaki "C" kolu saat 7.30'da nehrin sağ sahilini takip ederek el-Kutuniye'den hareket edecektir. O kolun görevi, nehrin sağ sahilindeki düşman Arapları püskürtmek ve Zor mevziine ait sağ sahildeki tahkimatı ele geçirmektir. Eğer bu tahkimat düşman tarafından savunuluyorsa o zaman "C" kolu Zor tahkimatını piyade ve makineli tüfek ateşiyle anfilada alacaktır.

9- Nehir Filosu: 4,7 inçlik topları** taşıyan deniz binek araçları dahil olduğu halde "C" kolunun ileri harekâtını topçu ateşiyle*** kolaylaştırmak için o kola eşlik edecektir.

10- Tümen cephane kolları**** seyyar hastanenin ardından "B" kolunu takip edecektir.

Cephane kollarının korunmasından "B" kolu kumandanı sorumludur.

---

* Tümen Kurmay Başkanı öncü bitimi ile "B" kolu arasında 3.500 yardalık (yaklaşık 3 km) bir mesafe bırakılmasını arzu ettiğimi "B" kolu kumandanına bildirecektir (Yazar).

** 4,7 inçlik toplar özel mavnaların baş tarafına yerleştirilmişlerdi (Yazar).

*** Tümen Kurmay Başkanı, Filo Kumandanına "C" kolunun baş tarafı ilerisinden bir gambot göndermesini isteyecekti (Yazar).

**** Kara toplarının cephane kolları idi. Deniz binek araçları toplarının cephane kolları da gemilerde idi (Yazar).

11- Tümen Karargâhı "B" kolunun baş tarafında bulunacaktır.

12- Tümen katar ve erzak kolları* tümen cephane kollarının bitimini takip edecektir.

24. Pencaplılar kıtasının yarısı bu katar ve erzak kollarını koruyacaktır.

13- Tümen iki veya daha fazla kollarla ileri harekâta devam ederken o kollardan birisi şiddetli bir düşman direnişine rastlarsa diğer kolların hemen düşmanı kuşatma ve direnişe uğrayan kola yardım etmelerini kol kumandanları bir kural olarak kabul edeceklerdir.

14- Filo Kumandanı, el-Kutuniye'den kuzeye hareket edecek nehir binekleri kafilesinin gerisinden gelecek gambotları da belirleyecektir. O gambotlar Tümen Karargâh Kumandan Yardımcısının belirleyeceği zamanda hareket edeceklerdir.

Süvari Tugayı Kumandanına Genel Talimat

Zor tahkimatının kuzey kenarını çevirmek üzere yarın saat 8.00'de tugayınızla hareket edecek ve o tahkimatın düşmanın işgali altında olup olmadığını bana raporla bildireceksiniz. Zor tahkimatı işgal edilmiş olsa bile Süvari Tugayı Selmanipak'e doğru düşmanın çekilme hattını tehdit ederek düşman toplarını ele geçirmeye çalışacaktır.

Ben Zor'un işgal edilmiş olduğunu ümit etmiyorum. Çünkü 17-18 Kasım gecesi bildirilen tayyare raporları, zayıf bir düşman müfrezesinin (400 süvari, 1.200 Hecinsüvar) yaklaşık 2 mil uzakta nehir boyunca çekilmekte olduğunu bildirmekteydi. Çekilmekte olan düşman müfrezesinin hizasında nehir üzerinde bir gemi ve çok sayıda mavna görülmüştür.

---

* Karadan hareket eden kıtalara ait olanlar (Yazar).

Eğer Zor düşmanın işgali altında değilse tugay, batı ve güneybatı istikametlerinde keşifler yaparak karanlık basıncaya kadar batı yönüne karşı tümenin güvenliğini sağlayacaktır.

Eğer düşman, tugayın takip edeceği bir alan içinde ise düşmanın toplarını ve hatta mümkünse gemilerini ele geçirmelidir.

"C" Kolu Kumandanına Genel Talimat

Yarın 19 Kasım 1915 saat 7.30'da 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünden bir takımı da alarak kolunuzla nehrin sağ sahilinden ileri harekete başlayacaksınız. Göreviniz, nehir boyunca mevcut birçok köyün bize direniş göstermesi halinde nehrin sağ sahilini düşman Araplardan temizlemektir. Cümeysa köyü olarak adlandırılan yerde Arap çadırları ve binaları vardır. Eğer kolunuz oradan ateşe maruz kalırsa oraya taarruz edecek ve orayı yakacaksınız. Fakat mevcut kuvvetlerinizi dikkate alacak olan Arapların size ciddi bir direniş göstereceğini sanmıyorum.

Nehir filosuyla 4,5 inçlik topları taşıyan salları da nehirden ileri sevk ediyorum. Firefly gambotunun pruva çanaklığında bir adet 4 inçlik, üst güvertesinde tamamıyla sahile hâkim bir durumda bir adet 6'lık top vardır. Şüşen ve Mahsudiye gemilerinde de kolunuz için yararlanmaya uygun Pom-pom topları vardır. Gerekmesi halinde ilerlemenizi kolaylaştırmak için o Pom-pomları biraz baş tarafa sürünüz. Mümkün olduğu kadar nehir kenarındaki köy yolundan ilerlemeniz arzulanır. Çünkü bu şekilde hareket ettiğiniz takdirde karşı sahilden Zor üzerine ilerleyen "B" ve "A" kolları tarafından da göz irtibatı kurulmuş olacaktır.

Daha içerilerden geçen yolun sahile mesafesi 3 mil (yaklaşık 5 km) olduğundan bu yolun takip edilmesi halinde diğer kollarla bağlantı kurulması mümkün değildir.

Eğer Zor düşman tarafından savunulursa; filo toplarıyla birlikte kolunuzun piyade ve makineli tüfek ateşleriyle sağ sahilden Zor tahkimatının anfilada alınmasını arzu ediyorum. Çünkü ancak bu tarzda hareket etmekle Zor tahkimatı çok az zaman zar-

fında savunulamayacak bir hale gelecektir. Bu kadar kuvvetiniz karşısında ben Zor'un direniş göstereceğini sanmıyorum. Fakat şayet direnirse filonun bombardımanından sonra Zor tahkimatı hücumla ele geçirilmelidir.

Firefly gemisinde bulunan Filo Kumandanına da bu talimatın bir nüshası verilmiştir. Kendisi ile birlikte planınızı düzenleyiniz. Askerî siyasî memur yardımcısını size gönderiyorum. Araplar vs. hakkında size gereken teklifler ve yardımda bulunacaktır. O, dün Cümeysa'daki Acîl'e bize katılması konusunda uygun şartları içeren bir mektup gönderdi. Bundan amaç, nehrin asayiş ve sükûnetini sağlamaktı. Bundan dolayı o Araplar size zarar vermedikçe onlara ateş açmayınız ve köylerini yakmayınız.

Kolunuza top katmamanın sebebi, o topların nehir boyunca hareket imkânını bulamayacakları düşüncesinden dolayıdır. Sağ sahilden ilerlemekte olduğunuz hakkındaki haberlerin Araplar tarafından çok abartılı olarak Nurettin Bey'e ulaştırılacağını ve bu sebeple onun nehrin sağ sahilindeki mevzilere ve kıtalara daha fazla önem vereceğini umuyorum.

Selmanipak Savaşı Hakkındaki Emirler

6. Tümen Emri- No.: 60

21 Kasım 1915

Düşman hakkında bilgiler:

1- İstihbarat ve tayyare raporlarına göre 20 top ve 10.000-11.000* kadar tahmin edilen düşman, Selmanipak'te nehrin iki tarafındaki mevzilere yerleşmiştir. Düşman kuvvetlerinin bölünme şekli şöyledir:

7500 kişilik bir düşman kuvveti nehrin sol sahilindeki tahkimat hattına şöyle yerleştirilmiştir:

---

* Kıtalarımın moralini bozmamak için yayımladığım emirlerde düşman kuvvetlerini en az tahmin miktarında gösteriyordum (Yazar).

1.500-2.000 kişi birinci hatta; 4.000-5.000 kişilik bir kuvvet ihtiyat olarak Kusayba'da bulunmaktadır. Bu ihtiyat içinde ikinci hat mevziini* [birinci mevziin yaklaşık 2 mil (3 km kuzeyinde)] işgal edebilir. Düşman tahkimat hatları sahilden başlayıp 4 mil (9,5 km) kadar içeriye doğru uzanır.

(22. no.lu krokiye bk.) İkinci hat, mevziin daha uzun olmasından dolayı birinci hatta göre 2.400 yarda (3 km) kadar geriye doğru, kademe şeklinde yapılmıştır. Tayyare keşif raporları Kusayba'dan bir batarya ile 4.000 kişilik bir düşman ihtiyat kuvvetinin *"Hayatî Nokta"*daki birinci hat siperlerini işgal etmek üzere ilerlemekte olduklarını bildirmektedir. Nehrin sağ sahilindeki tahkimat ve ricatgahlara yerleştirilen düşman kuvveti 3.500 civarında tahmin edilmektedir. Nehrin sağ sahilindeki kuvvetin karşı sahildeki kuvvetlerle bağlantı ve ulaşımı Kusayba'daki sal köprü ile sağlanmaktadır[158].

Amaç:

2- Tümen, nehrin sol sahilindeki düşman mevziine (düşman kuvvetlerinin gerisinde geçilemeye uygun olmayan bir nehir vardır) taarruzla düşmanı gerek Dicle ve gerekse Diyale nehri üzerine atarak yok edeceğiz. Bu amacın elde edilmesi için düşman az bir kuvvetle cepheden meşgul edilecek, asıl kuvvetler ile düşmanın sol kanat bitimine ve arkasına kuşatma manevrası yapılacaktır. Bu kuşatma hareketi, düşmanın kuşatılacak olan kanadına karşı asıl kuvvetlerin yapacağı kesin taarruza giriş olacaktır. Başka bir deyişle, kesin taarruz düşmanın kanatlarından birisine karşı, mesela burada sol veya doğu yanına karşı yöneltilecek ve bunun için taarruz eden kuvvetler (birbirinden etkili sahra topçu mesafesi kadar ayrı) yayılmadan önce seçilen hedef üzerine taarruz harekâtını odaklayacaklardır.

Hazırlık Taarruzu: Az kuvvet- Tümgeneral Hoghton kumandasında

---

* İkinci hat tahkimatı kısmen tamamlanmıştı (Yazar).

158 Köprü, Kusayba'da olmayıp Selmanipak köyünün hemen batısında, Selukıye harabelerinin yüksek bir duvar halindeki enkaz kalıntısı yakınında idi (TAOE).

3- "C" kolu 17. Piyade Tugayı (yarım tabur eksik)
Tümen kıtaları
10. Sahra Topçu Tugayı (2 batarya eksik)
86. Genel İhtiyat Bataryası
48. İstihkam Bölüğü
17 Numaralı Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü
1 Telsiz telgraf takımı (taşıma hayvanlı)
Tümen Süvari Bölüğü
1 İngiliz ve 2 Hint seyyar hastane takımı

"C" kolu bu gün saat 14.00'te Bağdat yolu boyunca hareket edecek "H4" karesinin gösterdiği yere kadar (o kare dâhil) ilerleyecektir.

General Hoghton yaklaşık olarak 1.500 yardalık veya 1 millik (1,5 km) bir cephe üzerinde hareket edecek ve her şekilde düşmanı oyalamaya çalışacaktır. "C" kolunun sağ kanadı telgraf hattına dayanacaktır.

Taarruz zamanı: 22 Kasım sabahı "S4" karesi ortasından güneye doğru düşman birinci hattının 1.000 yardalık kısmına hazırlık taarruzu yapılacaktır.

Hazırlık taarruz kolu, tümen topçusu ve tahkim aletleri yardımıyla mümkünse düşmanın uzak ateş mesafesine kadar sokulacaktır. Hazırlık taarruz kolunun görevi yalnız düşmanı mevziinde sabit tutmak değil, aynı zamanda düşmanı geniş ölçüde yapacağı gösteriler ve kandırıcı harekât ile ihtiyatlarını bu cepheye karşı kullanmaya mecbur etmektir. Bu kol her türlü su yataklarından, kuru kanallar vs. zemin bozukluklarından yararlanarak düşmana yaklaşmaya çalışacaktır.

General Delamain kumandasındaki genel yedekler veya asıl kuvvetlerin ileri harekâta başladığını görünceye kadar General Hoghton kesin bir taarruz yapmayacaktır. Düşman mevziine girdikten sonra General Hoghton filonun geçidini emniyete almak amacıyla "H6" karesi dâhilinde nehrin dirsek noktasına doğru güney yönünde ilerleyecektir.

Nehir Filosu:

Adet	Pusluk
4	4,7 top sallar üzerinde
2	5 top ağır batarya

Uyarı- 2-5 pusluk toplar sallar üzerinde nehir filosuyla birlikte bulunacaktır.

4- Nehir Filosu; nehir üzerinde düşman mevziine yapılacak taarruz harekâtına aşağıda gösterildiği şekilde katılacaktır:

Nehir filosu gambotları 4,7 pusluk deniz topları ve sallar üzerindeki 2 adet 5 pusluk toplar, "H4" karesindeki Bustan'ın güneydoğusunda ve "K5" karesinde alacakları mevziden harekâta katılacaklardır.

4,7 inçlik deniz topları ile nehir filosundaki gambotların savaşacakları alan Bağdat yolunun "H5" karesinden geçen kısımla o kare içindeki düşman mevziinin bir kısmıdır. Düşman mevziinin bu kısmı dahilinden bize ateş açacak bütün düşman toplarına karşı gerekli önlemleri alıp savaşmaya çalışmalı. Fakat piyadelerin ilerlemesi veya gerilemesi durumlarına göre ateşleriyle yardım edecek toplar belirlenip ayrılmalıdır. Bundan başka sağ sahilden sal köprümüze karşı yapılacak bir düşman piyade taarruzu da tam dikkatle kontrol altında bulundurulmalıdır. Takip konusunda Filo Kumandanına hareket serbestliği verilmiştir.

Kuşatma Taarruzu: "B" kolu- Tümgeneral Hamilton kumandasında

18. Piyade Tugayı
63. Batarya
1 İngiliz ve 3 Hint seyyar hastane takımı
1 Telsiz telgraf (taşıma hayvanlı)

Kuşatma taarruzunun rolü:

Süvari Kolu: General Melliss kumandasında

Süvari Tugayı, General Robert
Maksim Bataryası

76. Pencaplılar Taburu
Motorlu makineli tüfek taburu
1 Telsiz telgraf (taşıma hayvanlı)
Süvari Tugayı cephane kolu
Süvari Tugayı seyyar hastane

5- Savaşa tamamıyla başlandıktan sonra kuşatma taarruz kolu [süvari kolu da o taarruz kolu ile işbirliği yaparak birlikte hareket etmek üzere bu kolun dış kanadının yaklaşık 2 mil (3 km) açığından hareket edecektir], düşmanın ikinci hat tahkimatı kanat ve gerisine taarruz edecek, düşmanın genel ihtiyatlarını savaş meydanından uzaklaştıracaktır.

Bunun için kuşatma taarruzu tam bir cesaret, şiddet ve kesinlikle yapılmalı ve bunu hiçbir şey durdurmamalıdır.

Hedef, nehir kenarındaki Kusayba köyü ordugâhıdır. Bu köy de ikinci düşman hattı tahkimatı gerisindedir.

Her ne kadar süvari kolu ve 18. Karışık Tugay kumanda itibarıyla bağımsız iseler de her iki kol kumandanı samimi bir şekilde ortak hareket etmek ve birbirlerine karşılıklı olarak yardım etmek konusunda tamamıyla uyuşacak ve birlik sağlayacaklardır.

Süvari kolu, süvari bataryasının anfilad ateşiyle düşmanın ikinci hat siperlerini savunulamayacak bir duruma sokmaya çalışacaktır. Süvari bataryasının yapacağı bu ateş, birinci düşman hattının gerisine yapılacağı için o hattaki düşman kıtalarının da geriye çekilmelerine sebep olabilecektir.

General Hamilton, yaklaşık olarak 7.30'da yani "C" kolu tamamıyla cephe taarruzuna başladıktan sonra kuşatma taarruzuna başlayacaktır.

Asıl Kuvvetler ya da Genel İhtiyat

6- Asıl kuvvetler ya da Genel İhtiyat: Kumandanı General Delamain

16. Piyade Tugayı
82. Batarya
1/5 Hants obüs
22 Numaralı Kazmacı ve Lağımcı
Bölüğünün yarısı

30. Tugayın yarısı: Kumandanı Albay Climo
2/7 Gurkalar
½ Pencaplılar
2 İngiliz ve 3 Hint seyyar hastane takımı

Asıl Kuvvetler ve Genel İhtiyatın Rolü

Asıl kuvvetler, Tümen Kumandanının emriyle harita üzerinde "V.P" ile gösterilen seçilmiş noktaya taarruz edecektir.

Genel ihtiyat taarruza girinceye kadar Tümen Kumandanının emri altında kalacaktır. Genel ihtiyat veya asıl kuvvetlerin ileri harekete başlaması bütün kıtaların düşmana karşı ilerlemesi ve savaşa girişmesi için bir işaret sayılacaktır.

Tümen topçusu ve genel ihtiyat veya asıl kuvvetler *"Hayatî Nokta"*yı tamamıyla ateş altına alarak asıl kuvvetler veya genel ihtiyatlara uygun bir ulaşım yolu meydana getirilmesine çalışacaktır. Zira bize zaferi ancak asıl kuvvetlerin düşmana indireceği önemli bir darbe sağlayacaktır.

Karşı Taarruza Karşı Hareket:

7- Düşmanın karşı taarruzuna maruz kalacak herhangi bir kuvvetin görevi, düşmana karşı dayanmak ve karşı koymaktır. Asıl kuvvetlerin taarruzu olanca şiddetiyle *"Hayatî Nokta"* üzerine yapılacak ve bu taarruz sonucundaki başarı her yerde zaferin elde edilmesini sağlayacaktır.

Geceleyin yolunu kaybeden kıtalar ortalık aydınlanınca genel kuşatma taarruzu ile işbirliği yapmak için düşmanın kanat ve gerisine karşı hareket edecektir.

Böyle bir zamanda kralımızın ve ülkemizin bizden beklemekte olduğu hizmetler ve fedakârlıklar hakkında gereken telkinler kumandanlar tarafından subay ve erlere yapılacaktır. Yakında meydana gelecek savaşlar hakkındaki haberler Londra'ya ve Simla'ya ulaşacaktır. Bundan dolayı talim ve eğitimleri eksik Türklerle disiplini olmayan Arap taburları, yapılacak ciddi taarruzlardaki süngü hücumuna dayanamayacaklardır. Bu durumda bütün taarruz harekâtı olanca şiddet ve kesinliğiyle yapılmalıdır. Süvari kolu tarafından yapılacak takip harekâtı için özel talimat verilmiştir.

Toplanma:

Asıl kuvvetler kuşatma taarruz kolu ve süvari kolunun toplanma noktaları gizli olarak o kolların kumandanlarına bildirilmiştir. Bu kumandanlar kıtaların karanlıkta örtülü olarak ilerleyecekleri bu toplanma noktalarını arazi üzerinde belirlemek için gereken önlemleri alacaklardır. Asıl kuvvetler tarafından işgal edilecek ilk mevzie kadar herkes General Delamain'in düzenlemeleri içerisinde birleşik bir kitle gibi hareket edecektir. Bundan sonra mevcut kuru kanallar vs. boyunca ileriye gidilecektir. Kuşatma taarruz kolu, asıl kuvvetler mevziinin yaklaşık 3 mil (5 km.ye yakın) açığından kendi toplanma noktasına gidecektir.

Tayyare kolu, General Melliss'in alacağı mevzie hareket edecektir. Bütün bu düzenlemeler ve harekâtın gizli tutulmasına çalışılacaktır. Bununla birlikte düşman keşif kollarının şüphelenmemesi ve bu harekât hakkında bilgi almaması mümkün değildir.

Hava Hizmetleri:

9- Tayyare Kumandanı savaştaki hava görevleriyle ilgili özel talimatı alacaktır. Başlıca görevleri, savaş başlangıcında düşman asıl kuvvetlerinin çekilme istikametlerini haber verme ve düşmana yardım için Bağdat'tan gelecek takviye kıtaları ile sağ sahilde düşmanın bir hareketi olup olmadığını kontrol etmek ve bildirmekten ibaret olacaktır.

Tümen Cephane Kolu:

10- Tümen Cephane Kolu, Tümen Topçu Kumandanı emri gereğince şu şekilde kısımlara ayrılacaktır:

Süvari Tugayına ait cephane kolu, süvari koluyla birlikte hareket edecektir.

Tümen Cephane Kolu (karaya ait kısım)

"B" kolu ile 63. İhtiyat Sahra Bataryasından 9 araba.

"A" kolu ile (86. Bataryadan) 5 araba ve bundan başka 10 araba (1/5 Hants Obüs Bataryası) 12 araba.

"C" kolu ile 76. Yedek Sahra Bataryasından 10 araba.

Cephane kolu nehir kısmı Lecc'de.

Sağlık İşleri:

11- Sargı yerleri kollar kumandanları tarafından seçilecektir. Yaralıların toplanma yeri tümen seyyar hastanesinin çadırıdır.

Tümen Karargâhı:

12- Tümen Karargâhı, saat 14.00'te Lecc yakınında bulunacak, bu saatten itibaren tümene bağlı kıtalar ile birlikte "C" kolunu takip edecektir. Hareket sırasında Tümen Karargâhı "C" kolunun sağ kanadı gerisinde Tümen Topçusuna yakın bulunacaktır.

Kısım - 2

Tayinat:

13- Demirbaş tayinatına ilave olarak erler üzerinde bir günlük erzak ve mümkün olduğu kadar fazla su bulundurulacaktır. Kıtaların bir günlük erzakı da tümen katarı ile birlikte Lecc'de bulundurulacak, erzak mümkün olduğu kadar küçük bir yükten ibaret olacak ve kıtalardan ayrılan güçsüzler tarafından korunacaktır.

Tümen Katarına ve Diğerlerine Koruma:

14- Lecc'deki tümen katarı ve gemilerin koruması olarak 103. Hafif Piyade Taburunun yarısı ayrılacaktır.

Kurmay Başkanı Albay adına

Yüzbaşı (Peel)

Kût'a Çekilmek İçin Emirler

6 Tümen Emri- No.: 67

25 Kasım 1915

Bilgiler:

1- Düşman, Diyalenin iki tarafında tahkim etmiş olduğu mevzilere çekilmiştir. Düşman, o tahkimat ile şu anda da meşguldür. Düşman ana kısmı bizden 9 mil (14,5 km) mesafededir.

Amaç:

2- Tümen, bulunduğu bu en kötü taktik ve strateji durumu içinde beklemeyi yeterli görerek ve bir felakete maruz kalmamak için siyasi sebeplerin de yeterli derecede kuvvetli olmadığını anlayarak yarın saat 8.30'da Lecc'e çekilmeye karar verdi.

Tümen, Lecc'de taktik bakımından daha güvenli olarak takviye kıtalarını ve cephane ve erzak kafilesini bekleyebilir.

3- Tümen, yarın bir kol ile Lecc'e hareket edecektir. Hareketin başlangıç noktası, ordugâhın yarım mil (800 m) doğusunda yol üzerinde 3. Kurmay subayı tarafından gösterilecektir.

Yürüyüş Düzeni:

a- "B" kolu* saat 8.30'da kolbaşısı ile hareket başlangıç noktasını geçecek.

b- Tümen kıtaları yani 17. Kazmacı ve Lağımcı Bölüğü ve telsiz telgraf.

c- Aradaki mesafe 1.000 yarda (yaklaşık 913 m).

d- "A" kolu (1. Karışık Tugay eksik)

Artçı:

4- 1. Karışık Tugay kolu "A" kolundan Süvari Tugayı.

Sol Yancı: "B" kolundan bir bölük saat 8.30'da sol sahilde mevzi alacaktır.

Tümen Taburu:

5- (Bütün tümen çadırları dâhil) Seyyar Hastane 87. Ağır Batarya tarafından takip edilecektir.

Katar kafilesi saat 6.45'te hareket başlangıç noktasında hazırlanacak ve saat 7.00'de ana kısmın 3 mil (4 km) ilerisinde yürüyüş düzeni üzere hareket edecektir.

Katar Koruması:

"B" kolundan ½ tabur.

48. İstihkâm

Tümen süvarisinden bir kısım

Ordugâh flama kısımları tümen katarının baş tarafında hareket edecektir.

Tümen Karargâhı:

6. Tümen Karargâhı, Tümen Süvari Bölüğü kalan kısmı ile birlikte "A" kolunun baş tarafında hareket edecektir.

Sağlık İşleri:

* 48. İstihkam Taburu ile 6 piyade bölüğü eksik (Yazar).

7- Tümen Yardımcı Seyyar Hastanesinden "A" koluna 2, "B" koluna da bir sedyeci tahsis edilmiştir. O kollar piyade birliklerine sekizer sedyeci verilmesi için ihtiyacını saat 7.00'de Seyyar Hastane Ordugâhında Sağlık Müdür Yardımcısına bildireceklerdir.

Duraklama ve İkamet:

Tümen Karargâh Kumandan Yardımcısı kıtalardan önce Lecc'e giderek, ekli kroki gereğince kıtaların ordugâhına ait önlemleri hazırlayacaktır.

Kurmay Başkanı adına
Yüzbaşı
Peel

6. Tümen Emri – Nr.: 70
29 Kasım 1915

Kıtaların Düzenlenmesi ve Oluşturulması:

1- Savaş bakımından kıtalar 4 Kasım'daki tümen teşkilatı gibi karışık tugaylarla süvari tugayı gruplarına ayrılacaktır. Yalnız bu yeni gruplar eski teşkilat gruplarına göre daha farklı olacaktır.

16. Karışık Tugay	16. Piyade Tugayı 82. Sahra Bataryası 22 Numaralı Kazmacı ve Lağımcı Bölüğünün yarısı 3 Yardımcı sedyeci (iki numaralı seyyar hastaneden)
17. Karışık Tugay	17. Piyade Tugayı 17 Numaralı Kazmacı ve Lağımcı bölüğünün yarısı 2 Yardımcı sedyeci (iki numaralı seyyar hastaneden)

	Maksim bataryası
18. Karışık Tugay	18. Piyade Tugayı 63. Sahra Bataryası 22 Numaralı Kazmacı ve Lağımcı bölüğünün yarısı 2 Yardımcı sedyeci (106 numaralı seyyar hastaneden)
30. Karışık Tugay veya Genel İhtiyat	30. Piyade Tugayı (R. ve Kent kıtasıyla 48. İstihkâm dahil) 110. Sahra Tugayı (iki batarya eksik) 2 Yardımcı sedyeci (106 numaralı seyyar hastaneden) 1/5 Hant obüs bataryası (10. Topçu Tugayına bağlı)
Süvari Tugayı	Süvari Tugayı şimdi 14. Hüssar Süvari Tugayı Seyyar Hastanesiyle takviye ediliyor).

2- Kıtaların düzenlenmesi ve oluşturulması hemen yapılacak ve tamamlanacaktır. Aziziye'den sonra karışık tugaylarla birlikte konaklayacaklardır.

Tümen Kıtaları:

3- Tümen kıtaları şöyledir:

23. Süvari Alayından bir bölük
104. Ağır Batarya (bir takım eksik)
86. Batarya (kullanılabilir bir hale geldiği zaman)
Tümen Cephane Kolu (Kara kısmı tamamen ve nehir kısmından 8 mavna)

4,7 İnçlik toplar
1 Telsiz telgraf takımı (binek hayvanlı)
Binek hayvanlı ve bir arabalı telsiz telgraf takımı (kullanılmaya uygun bir duruma gelince)
Köprücü treni
Projektör takımı
Ordu Muhabere Bölüğü
İleri sürülmüş mühimmat deposu
Tayyareler
1 Yardımcı sedyeci (Bir numaralı seyyar hastaneden)
1, 2 ve106 numaralı seyyar hastanelerden de çadırlı yardımcı sıhhiyeler.

Kurmay Başkanı Albay adına
Yüzbaşı
Peel

Kûtü'l-Amare'nin savunması İçin Başlangıç Talimatları
2 Aralık 1915 tarihli Emir Defterinden

Kuzey mıntıkası:	Koruganlar hattı ile ricatgâhlar ve ikinci hat	General Delamain kumandasında 16. Piyade Tugayı
Doğu mıntıkası (Kale de dahil):	General Hoghton kumandasında 17. Piyade Tugayı	
Güney mıntıkası:	General Hamilton kumandasında 18. Tugay	
Genel ihtiyat:	General Melliss kumandasında 30. Tugay (Kût şehrinde)	

Tümen İstihkâm Kumandanından istihkam depoları mevcudunun bir listesini acilen istedim. Yine elde bulunan erzak topla-

mını bilmek istiyorum –Albay Annesley'den top ve piyade cephanesi miktarını istedim- Albay Chitty'den.

İstihkâm Kumandanına emir:

Nehrin alt tarafındaki eski Türk sal köprüsü Kût'a getirilip şehrin bulunduğu yere kurulacaktır. Bundan amaç, icabında kıtaların nehrin sağ sahiline sevkini sağlamaktır. Köprüyü korumak için nehrin sağ sahilinde 800 yarda (730 m) aralıkla 3 ricatgâhı içeren kuvvetli bir köprü başı meydana getirilecektir. O köprübaşının nehirden uzaklığı yarım mil (800 m) kadar olabilir.

Tümen Topçu Kumandanlığı:

Düşmanın ilerleyeceği başlıca ulaşım yollarını etkili bir şekilde ateşe almak amacıyla ağır toplarla topçu ana kısmının yerleştirilecekleri en iyi mevziileri hemen bana bildirecektir.

Süvari Tugayı:

Süvari Tugayı iki gün zarfında civarda büyükbaş ve küçükbaş hayvan toplayacaktır.

Kûtü'l-Amare'deki tüccarlarda mevcut bütün tahıl ve erzaka el konulacaktır. Bütün Arap sakinleri şehirden dışarıya çıkarılacak ve bunların en önde gelenlerinden 20 kişi rehine olarak elde tutulacaktır.

30. Tugay tarafından nehirde kuvvetli bir askerî polis müfrezesi teşkil edilecektir. Şehirde bir itfaiye bölüğü oluşturulacaktır.

Cephane ve erzak ayrılmış olarak değişik mevkilerdeki depolara yerleştirilecektir. Yerli bütün arabacılarla orduya eşlik eden siviller yerli el değirmenleriyle un öğütmeyle görevlendirileceklerdir.

Süvari Tugayı nehrin doğu kenarına ordugâh kuracaktır.

Kurşun kalemle yazılan esas talimat bundan ibaretti.

Kût'a gelir gelmez bu talimatın düzgün bir emir haline sokulması ve hemen uygulanması için Kurmay Başkanı Evans'a emir verdim. Benim bildiğime göre Kût'ta tahkimat yoktu. Kût'ta "Yalnız Tabya" diye adlandırılan ve Araplara karşı kullanılan dört duvarlı binalar ve General Gorringe tarafından kurulmuş bir

korugan hattı vardı. Kût'ta kuvvetli bir köprü başı tahkimatına sahip bir köprü kurulmasına vaktimin uygun olmadığı anlaşılacaktır. Çünkü Kût'a geldiğim zaman orada savunma tertibatı bulamadım. Çok uzun bir çekilme hareketi yapan kıtalarım da olağanüstü yorgun olduğundan iki gün sürekli yemek yemekten ve uyku uyumaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Eğer nehrin sağ sahilinde savunmaya uygun bir köprü tahkimatına sahip olsaydım savunmamı bir saldırı savunması halinde yapacaktım ve genellikle sonuç alınan savunmalar da bu tarzda yapılır.

Dördüncü Bölüm

-Kût'un Kuşatılması-

I.

Kûtü'l-Amare'nin Savunması: Birinci Safha

Kût üzerine çekilirken amacımın o mevkide kalmaktan ibaret olup daha uzaklara çekilmemek olduğu malumdu. Beni bu şekilde harekete yönelten sebepler şu şekilde özetlenebilir:

A- *Stratejik Düşünceler*: Ben, Dicle nehriyle Şattü'l-Hayy'ın birleşme noktasında olan Kût'u elde tutmakla 6. Türk Ordusunun ileri harekâtını durduracaktım. Türk ileri harekâtı da İngilizlerin ileri harekâtı gibi nehirlere bağlıydı. Şattü'l-Hayy, Basra'nın altı yürüyüş uzağındaki önemli Nasıriye mevkiiyle Kûtü'l-Amare arasında Fırat ve Dicle nehirlerini birbirlerine bağlıyordu. Ben Kût'ta kaldıkça toplarımın etkisiyle Türk gemileri bu nehirlerin birinden diğerine geçemeyecek ve bu şekilde ben bütün Irak'ı istilaya uğramaktan kurtaracaktım. Zira İngilizlerin Irak'tan çıkarılması için 6. Ordunun kumandasını üstlenen Müşir Von der Goltz Paşa'nın taarruzunu engelleyecek başka kıtalarımız mevcut değildi. Goltz Paşa, Alman subaylarından oluşan büyük bir karargâhla Irak'a gelmişti[159].

---

159 6. Ordu Kumandanı Müşir Goltz Paşa'nın kurmayları tamamen Osmanlı subaylarından oluşmuş olup başkanı da Albay Kâzım Karabekir Bey idi (TAOE).

B- İkinci olarak Kût'un elde tutulmasıyla Türk karşı taarruzlarını savuşturacağım gibi Basra'ya henüz ulaşmaya başlayan farklı takviye kıtalarımızın Amare ve kuzeyinde düzgün olarak toplanması için Sir John Nixon'a gerekli zaman ve güveni sağlayacaktım. Aynı zamanda kendisine manevra ve hareket serbestliği yeteneğini de veriyordum. Tümenim yeni kıtaların toplanmasını örtmek için perde hattı görevini göreceği gibi burada müstesna olarak savaş yapmaya da mecbur olacaktı. Kural olarak örtü kıtası mümkün olduğu kadar fazla araziyi kontrolle yetinip asla savaşa girişmemek için tedbirli hareket eder ve savaşa mecbur olunca toplanmasını örttüğü kıtaların üzerine atılır, asla savaşa girişmez ve mevkiine saplanıp kalmaz. 1805'te Ulm'de Mack'in örtü kıtası savaşmak için mevziinde sabit kalmış ve bu yüzden bir örtü kıtası için kötü bir örnek oluşturmuştu. Fakat benim Kût'taki durumum Mack'in durumundan tamamen farklıydı. Şiddetli bir savaşın ardından sadece kuvvetimin az olmasından dolayı açık bir araziyi korumaya güç yetiremeyerek çekilmeye mecbur edilmiştim. Ben Kût'u artık bir müstahkem ordugâh haline koyacaktım.

Artık bütün tarihi olaylar ispat ediyor ki, hiçbir kuvvet bir müstahkem ordugâha kapanıp kalmamalıdır. Ancak, kumandan, takviye kıtalarının yaklaştığından kesin olarak emin olursa ya da hareket üssüne yakın bulunup oradan kolayca korunma elde edebilirse mümkün olabilir. Meselâ, Torres Vedras müstahkem ordugâhındaki Wellington kuvveti gibi ki, bunun üssü yanı başında Lizbon limanı olduğundan o kuvvet oradaki filo tarafından korunabiliyordu. Bu şartlara sahip olan kıtalar, fazla çekilmelerle zayıflığa düşmeyerek müstahkem ordugâhlarında dinlenirler ve bir müddet için düşman harekâtını duraklamaya uğratırlar. Plevne müstahkem ordugâhında Gazi Osman Paşa Rusların ileri harekâtını sonuçsuz bırakabilmişti. Önemli bir geçit noktası olan Kût'ü elde tutmakla Türklerin Nasıriye'ye nakliyat yapması için Şattü'l-Hayy'dan yararlanmalarını engelleyecektim. Eğer Kût

Türklerin elinde bulunsaydı, nakliyat için Şattü'l-Hayy'dan çok iyi yararlanabilirlerdi[160]. Bundan başka, Kût düşman elinde olsaydı, onun korunması için Von der Goltz Paşa az bir kuvvet bıraktıktan sonra asıl kuvvetlerini Şattü'l-Hayy vasıtasıyla Nasıriye'ye sevk edebilirdi. O esnada Nasıriye'de General Brooking kumandasında 2-3 Hint piyade taburundan oluşan bir karışık müfreze bulunuyordu ki, bu müfreze Von der Goltz'ün büyük kuvvetlerine karşı ciddi bir direniş gösteremeyeceğinden Türk kuvvetleri Nasıriye'den Basra'ya inerek Dicle üzerindeki İngiliz mevzilerini çevirecekler ve bu şekilde İngilizleri Irak'ın boşaltılmasına zorlayacaklardı. Böyle bir stratejik çevirme hareketine kalkışan Türkler çekilmeye bile mecbur olsalar Fırat hattı vasıtasıyla daima Bağdat üzerine çekilebilirlerdi. Merkezî bir mevki etrafından manevra yaparak bir nehir hattını savunmayla görevli olanlar gibi ben de Kût'un savunmasına karar verdim.

Müstahkem ordugâhımı manevra için merkez olarak kullanmak arzusundaydım. Kuracağım bir köprü ve oluşturacağım kuvvetli köprü başı tahkimatı sayesinde yalnız düşman kısımlarının yapacağı taarruzlarda, asıl kuvvetlerimi nehrin her iki sahili üzerinde hareket ettirme gücüne sahip olacaktım. Başka bir deyişle, bir taarruz savaşındaymışım gibi burada serbestçe hareket edebilecektim.

Kıtalarım Dicle üzerine bir köprü kurabilselerdi, ben şehrin karşı tarafında bir saldırı savunmasında bulunacaktım. Bu düzen az ve çok farklı olarak her yerde yapılabilirdi. Kıtalarımın morali bozulmamış olsaydı, düşmanı bir yenilgi veya hezimete uğratmak benim için mümkün olurdu. Gerektiği takdirde Kût'u terk ile Dicle'nin sağ sahili üzerinden bana yardım elini uzatmak amacıyla yaklaşmakta olan takviye kıtalarımız üzerine de çekilebilirdim.

---

160 General Townshend'in Kûtü'l-Amare'ye kapanması sırasında Garraf (Şattü'l-Hayy) kanalı o zaman kuru ve nehir trafiği için yararlanmaya uygun olmayan bir durumda idi (TAOE).

Beni Kût'ta oyalayan ve durdurmak üzere strateji uzmanı Von der Goltz'ün kuvvetime eşit bir kıtayı bırakması ve asıl kuvvetlerini Kût'un kuzey yönünden yaklaşık 6 mil (9,5 km) doğusunda Dicle'nin iki tarafında es-Sinn'de daha önce meydana getirilen savunma mevziine sevk ederek beni takviyeye gelen kıtalarla savaşması mümkündü. Ancak ben Türklerin Kût'u ani bir taarruzla ele geçirmeye kalkışacaklarını ümit ediyordum[161]. Fakat Von der Goltz'ün müstahkem bir mevzie taarruz etmek hatasını yapmayacağı da daha fazla muhtemeldi. Von der Goltz mevcut tahkimatın yürürlükte olmamasından Kût'u kuvvetli sanıyor, oranın zayıf olduğunu bilmiyordu. Gerçekte ise ben Kût'a geldiğim zaman orada tek siper bile yoktu. Ciddi savaşlara karşı mevcut bütün savunma araçları şehrin 2.000 yarda (2 km.ye yakın) kuzeyindeki 3-4 korugan ile şehrin 2.800 yarda (2,5 km) uzağında şehrin kuzeydoğusunda "Kale" adı verilen çamurdan yapılmış bir duvar çevresinden ibaretti.

Eski Türk sal köprüsü de 700 yarda (650 km) kadar nehrin aşağısında idi. O koruganlar da (düşman toplarının etki menzilleri içindeki noktalar üzerine inşa edildiklerinden) çok hızlı olarak tahrip edileceklerdi.

Bir müstahkem ordugâha veya bir müstahkem mevzie kapanan kuvvetlerin akıbetlerine dair tarihî olayları iyi biliyordum.

Meselâ, Bazaine'in Metz'de, Mack'in Ulm'de ve Osman Paşa'nın Plevne'de oldukları gibi kuşatılacak bir kuvvete, yardım ordusunun yetişmeye güçlerinin yetmemesi halinde mahsur kuv-

---

161 6. Ordu Kumandanı Goltz Paşa, yalnız ismen kumandandı. Cephenin fiilen kumandanı Albay Nurettin Bey idi. O, Selmanipak ve Delabha zaferlerinin bahşettiği haklar ile başkumandanlıkça tamamen girişim ve icraatında bağımsız ve serbest bırakılmış, yalnız orduya da rapor vermesi esası gözetilmişti. Bundan dolayı Albay Nurettin Bey'in Irak cephesinden ayrılma tarihi olan 28 Kanunuevvel 1331/10 Ocak 1916'ya kadar Irak'ta ve özellikle Dicle cephesinde meydana gelen savaş olaylarının şeref ve sorumluluğu yalnızca ona aittir (TAOE).

vetin kuşatma ordusuna teslim olacağına dair savaş tarihinde örnekler vardır.

Kût'ün 6 mil (9,5 km) kadar doğusundaki es-Sinn mevziine çekilecek istikamet bana açıktı. Gerçi o mevzide tahkimat vardı. Ancak bu mevziin yalnız nehrin sol sahilindeki kısmının cephesi 6 mil (9,5 km) (yani iki kolordu cephesi), sağ sahildeki cephesi ise 3 mil (4,5 km.den fazla) (yani bir kolordu cephesi) genişliğindeydi. Bu mevziin cephesi benim yorgun düşmüş 7.000 kişilik piyademe veya Kût'a ulaştığım zaman orada bulduğum bir buçuk taburluk bir kuvvet de dahil olduğu halde çeşitli sınıflardan oluşan 10.000 kişilik savaşçı kuvvetime çok fazla idi. Kıtalarım öyle yorgun düşmüştü ki, iki günden beri sürekli yiyor ve yatıp uyuyordu. Bundan dolayı her ne olursa olsun Kût'tan çekilmek benim için mümkün değildi. Bu şartlar altında erzak ve mühimmat depolarını boşaltıp es-Sinn'e nakletmek de benim için mümkün değildi. es-Sinn'de de başka erzak yoktu. Eğer ben es-Sinn'de mevzi almış olsaydım, üç dört gün içinde tamamen çevrilerek kesin bir savaş vermeye mecbur olacak ve sonuç olarak mahvolacaktım ya da düşman Kût'tan doğruca Şeyh Sa'd'a hareketle benim es-Sinn'deki mevziimi de çevirebilirdi. es-Sinn'e gitmemek için diğer bir sebep de şu olabilirdi ki, ben orada kalacak olursam erzak yokluğundan dolayı kıtalarım bir hafta zarfında açlıktan mahvolacaktı. Kût'a ulaştığımın ertesi sabahı (4 Aralık 1915)'te Basra'daki Irak Ordusu Kurmay Başkanı paşaya aşağıdaki telgrafı çektim. Sir John Nixon da daha sonra oraya gelmişti:

> "Zamanın izin verdiği ölçüde ben Kût'u bir müstahkem ordugâh haline koymaktayım. Düşman öncüleri, 10 mil (16 km) mesafede, düşman asıl kuvvetleri de öncünün 5 mil (8 km) daha gerisindedir. Alınan haberlere göre 6 tümenli Türk Ordusu Kumandanı Von der Goltz Paşa şu anda Bağdat'tadır. Ben Von der Goltz'ün beni oyalamak için Kût'a bir kontrol kuvveti bırakarak bu mevzii çevireceğini ümit ediyorum. Bana gönderilecek takviye kıtaları muhtemelen es-Sinn'de ikinci bir savaş

vermeye mecbur kalacaklardır. Şu anda Basra'ya gelmeye başlayan ana kuvvetler ile destekleneceğimi hesap ederek Kût'a kapandım. Olağanüstü yorgunluk ve sıkıntılar, kıtaların mutlaka dinlenmesini gerektirmektedir. Kût'ta bulunmamız aynı zamanda Amare-Ale'l-Garbî hattına Von der Goltz imdat kuvvetlerinin gelmesini geciktirmiş olacaktır. Kuvvetlerin tasarrufu kuralı için zararlı bir şey varsa o da sizin parça parça kuvvet sevk etmenizdir. Von der Goltz şüphesiz bu hatalardan yararlanacaktır. 800 yaralı ve hasta bu gün güneye sevk edilmektedir".

Kıtaların Kût'a ulaşmasından sonraki yorgun halleri gibi bir hali asla görmemiştim. Hint kıtalarındaki erlerin büyük kısmı kesinlikle yerlerinden kımıldayacak bir halde değildi. Bundan dolayı 4 Aralık 1915'te* tam Türk öncüsü görünmeye başladığı zaman, ben henüz İngiliz erlerini çalıştırmaktaydım. Savunma önlemlerinin taarruz yeteneğinde olabilmesi için Dicle üzerine bir köprü kurmak amacındaydım. Fakat düşmanın görünmesi üzerine bu amacım sonuçsuz kalıyordu. Bu durumun harekâtın sonuçları üzerine önemli bir etki yapacağı hakkında Kurmay Başkanım olan Evans'ı vaktiyle uyarmıştım. Bundan dolayı savunma önlemlerim mutlak sarf halinde kalıyor ve Kût'tan çıkıp kaçmak fırsatı da kaybediliyordu. Bundan başka, nehrin sağ sahiline gelecek destek kıtalarıyla işbirliğinden de alıkonuluyordum.

Irak Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı, 2 Aralık 1915'te Kût Kumandanlığına (Tümgeneral Rimington'a) aşağıdaki telgrafı çekmişti:

"Lütfen Townshend'e söyleyiniz ki, geriye çekilmek hakkındaki kararı Ordu Kumandanı kendisine bırakıyor. Bununla birlikte Ordu Kumandanının amacı destek kıtalarını mümkün olduğu kadar ileride yığmaktır".

* Kıtaların bu yorgunluğu benim için felaket sebebiydi (Yazar).

4 Aralık 1915 gecesine kadar bana bu telgrafı vermediler. Bu da bir kurmay subayının hatası ve dikkatsizliği yüzünden olmuştu. Ben bu telgraftan ancak Yüzbaşı Morland ile görüştüğümde, iş bu meseleyi ilgilendirdiğinde haberdar oldum.

Irak Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı generalin aşağıdaki 3 Aralık 1915 tarihli telgrafıyla Ordu Kumandanı benim Kût'ta tam bir metanetle kalmamı onayladığı anlaşılıyordu:

> "Ordu Kumandanı kararınızı işitince memnun oldu. Yaptığınız bütün harekâtta kıtanızın gösterdiği hizmet ve fedakârlığı savunmada da göstereceklerine Ordu Kumandanının şüphesi yoktur. Takviye kıtaları mümkün olan en fazla hızla size sevk edilecektir".

Bu tarihte ben de kıtalarıma şu bildiriyi yayımladım:

> "Niyetim Kûtü'l-Amare'yi savunmak ve daha geriye çekilmektir. Bizi desteklemek için Basra'dan derhal takviye kıtaları sevk edilmektedir. Ana vatanımızın şerefi ve bütün imparatorluk bizim bu yeri bütün mevcudumuzla ve tam bir cesaretle savunmamızı emretmektedir. Biz hızla derin hendekler kazıp bunların içine girmeliyiz ki, düşman topçusu bize az zarar verebilsin. Erzakımız ve mühimmatımız boldur. Fakat kumandanlar boş yere cephane israfından kaçınmalıdırlar. Türklerin burnunun dibinde 80-90 mil (130-145 km) kadar bir mesafe geriye çekilmemiz gayet düzgün olmuş, cesaret ve düzenimiz takdirleri kazanmıştır".

Ben Ordu Kurmay Başkanının bir isteğine cevap olarak kendisine bir telgraf çektim. Bu telgrafta, Şeyh Sa'd'a tarafımdan bir karışık müfreze gönderilmesini uygun görmediğimi kendisine bildirdim. Zira o müfrezeyi orada beslemek benim için mümkün değildi. Düşman 10 mil (16 km) mesafeye kadar sokulduğundan beni çevirecekti. Kıtalarım hareket için çok yorgundu. Güneyden gelen kıtalar o mevkilerdeki postaları beslemeli ve korumalıydı.

4 Aralık 1915'te kuvvetim 10.398 savaşçıdan ibaretti. Bunun 1.505'i Süvari Tugayını oluşturuyordu. Süvari tugayını 6 Aralık 1915 sabahı kaleden dışarı göndermiştim. Kumandam altında 8.893 savaşçıyla kuşatma altına alındım. Bu kuvvetin 7.411'i piyade idi. Kût'a ulaştığımda orada bulduğum bir buçuk Hint taburuyla, çekilme esnasında Aziziye'de topladığımız yarım West Kents taburu da dahildi. 12. Tümene mensup 30. Tugay da hâlâ benim tümenime bağlıydı. İngiliz taburları çok zayıf, tümene bağlı diğer kıtaların da mevcudu oldukça fazlaydı. Şehrin kuzeybatısında 2.700 yardalık (1¼ mil yani 2,5 km) bir savunma cephemiz vardı. Genel kural olarak savunmada her bir yardaya (0,912 m) 3-5 kişi hesap edilir. Bundan dolayı görülüyor ki, savunma hattımın yalnız kara cephesini bile savunmaya yeterli kuvvetim yoktu. Burada şehrin batı sakinlerinin düzenini sağlamak için gerekli kuvvet ile şehrin sağ sahilindeki yapağı fabrikasının[162] savunması için ayırdığım tabur dikkate alınmamıştır. Tüfek başına 800 mermi mevcut olduğu gibi cephaneliklerde de topçu için yeterli miktarda cephane vardı (Cephane kuvvetini anlamak için Kısım 4 ekine bkz.). Kût'a ulaşmamın ilk günü savunma hattını şu mıntıkalara ayırdım:

Mıntıkası	Kumandanı	Kıtası
Kuzey mıntıkası	General Delamain	16. Tugay
Kuzeydoğu mıntıkası	General Hoghton	17. Tugay
Güney mıntıkası (Kût şehri ve karşı yakadaki şerbet ve yapağı fabrikalarındaki garnizon da dahil)	General Hamilton	18. Tugay
Genel yedekler	General Sir Charles Melliss	30. Tugay

[162] Meyan kökü fabrikasıdır (TAOE).

Tümen topçusu başlıca tuğla fabrikalarında toplanmıştır.

Savunma tedbirleri 3 hattan ibaretti:

1- Savunma asıl hattı. Tabyalar boyunca mevcut koruganlardan oluşuyordu.

2- Savunma orta hattı.

3- İkinci savunma hattı.

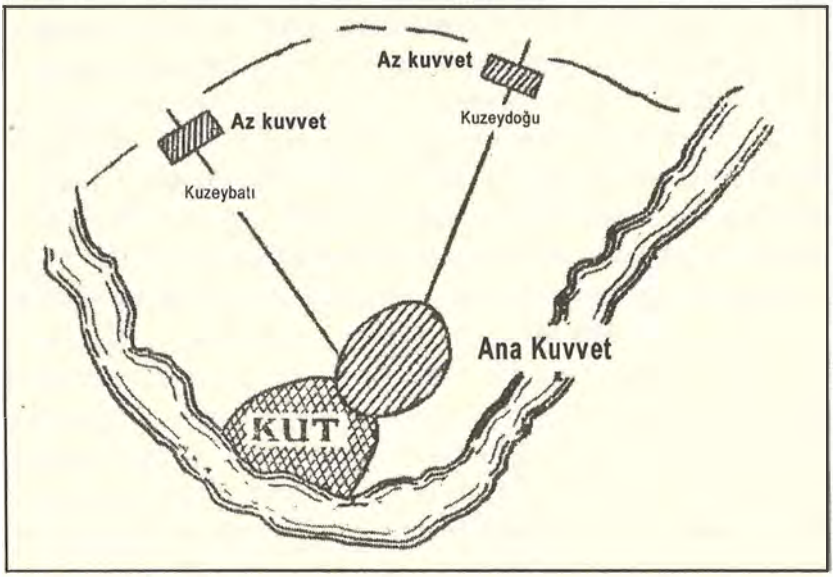
Çekilmeden sonra kalan köprücü malzemesi de dahil olmak üzere Kût'ta mevcut istihkâm depoları listesinin bana verilmesini Tümen İstihkâm Kumandanına emrettim. Gerekmesi halinde şehrin yararlanabilecek erzakıyla bütün erzak depoları muhteviyatını içeren bir liste bana verilecekti. Aynı zamanda mevcut mühimmat listesini de istemiştim. Çeşitli mıntıkalardaki depolara erzak ve mühimmat konulmasını da emrettim. Eski sal köprü şehrin güneyine getirilip orada kurulacaktı. Köprüyü korumak ve gerektiğinde kıtalarımın sağ sahile geçmesini örtmek üzere Dicle'nin sağ sahilinde üç ricatgâhlı sağlam bir köprü başı tahkimatı kurulacaktı. Hane sahibi olmayan Arapların şehri terk etmesi için emir vermiştim. Kût Mevki Kumandanının gerekli gördüğü kimseler hariç diğerleri şehirde kalabileceklerdi. Arap sakinlerinin en tanınmış olanlarından yirmi kadarını rehine olarak tutmuştum. Böylece kalan ahaliden bir kötülük çıkmayacaktı. Şehrin düzenini sağlamak için kuvvetli bir askerî polis kıtasıyla bir itfaiye kuvveti oluşturdum. Kullanılabilen bütün nakliye arabaları Karargâh Kumandanlığı tarafından seçilecek bir yerde park edilecek ve görevi olmayan arabacılar el değirmenleriyle buğday öğütme işinde görevlendirilecekti.

Bütün daire başkanları ve kıtalar kumandanları iaşelerini sağlamak için elde olan bütün vasıta miktarıyla, daha ne gibi vasıtalara ihtiyaçları olduklarını raporla bana bildireceklerdir. Kurmay subayları, Tümen İstihkâm Kumandanı, tugay kumandanları ve Topçu Kumandanı savunma hattının zayıf noktalarının meydana çıkarılmasıyla bunların takviye edilmeleri ve iyileştirilmelerini

araştırmayla görevlendirilmişlerdi. Bomba etkilerine karşı evlerin örtü güvenliği ve korunması için gerekli malzemeyi Tümen İstihkâm Kumandanı hazırlayacaktı. Sivil halk tahkimatta, yollarda ve sairde istihdâm edilecekti.

İyi binalar hastanelere ayrılabilecekti.

Çeşitli savunma mıntıkaları Tümen Karargâhıyla telefon bağlantısı kurulacaktı. Uzatılacak hatların da mümkün olduğu kadar kısa olması için şehir içinden geçmesi lazımdı. Şehir gerektiğinde karış karış savunulabilecek bir hale konulacaktı.

Kût savunmasının idaresi için aşağıdaki esasları Kurmay Başkanı Albay Evans'e verdim. Pek çok vasıf ve meziyetlere sahip olan Evans aynı zamanda değerli bir istihkâm subayı idi. Bundan başka, çalışmaktan asla bıkmaz ve usanmazdı. Kurmay Başkanına, Tümen İstihkâm ve Topçu Kumandanlarıyla bu esaslar üzerinde işbirliği yapmasını tembih ettim.

Belli başlı yakınlaşma yollarının örtü ve güvenliği için yeterli derecede kuvvetli kıtalar ayrılacaktı.

Müstahkem ordugâhımıza düşmanın bir taarruzu halinde az bir kuvvetle işgal edilen herhangi bir mıntıkanın takviyesi için elimde bir genel ihtiyat bulunduruyordum.

Savunma hattındaki toplar da piyadeler gibi gruplara ayrılmışlardı. Kût'un karşı yönünde, şehrin sağ sahilindeki fabrika bir taburla işgal edilecekti. Ben özellikle üç savunma hattını elde tutmak istiyordum.

Bütün siperler ve ricatgâhlar ateş altında kazılacak ve inşa edilecekti. Ulaştığımda Kût'u tahkim edilmiş bulsaydım, o zaman ben yalnız özel bir köprü inşası için değil, nehrin sağ sahilinde müstahkem bir köprü başı meydana getirmek için zaman ve imkân bulacaktım. Bu şekilde savunma önlemlerim daha fazla taarruzî bir mahiyette olacaktı. Halbuki şimdi ben bir kesin savunma yapılmasına zorlanıyordum.

Kûtü'l-Amare'de bol erzak vardı:

	Günlük
İngiliz askeri için	60
Hint askeri için	60
Yakacak	21 ve 33 karşı yakada şerbet fabrikasında
Hububat	30
Yem	17
Bisküvi	4
Odun	57
Atta	40

Beş altı bin nüfustan ibaret olan ahaliyi üç ay kadar beslemek için Kût kasabasında yeterli miktarda erzak vardı. Fakat mevcut bütün hububatı satın almak için mevki kumandanına izin verildi.

Kıtalar kumandanlarına gönderdiğim aşağıdaki tebliğ ile bütün subayların konuşmalarının engellenmesi ve erlerin cesaretlendirilmesini emrettim:

"Bu geçit noktasında düşmanı durdurmakla ben hükümete daha iyi hizmet edeceğim. Çünkü bu sayede bizim destek kıtalarımızın Ale'l-Garbî'ye kadar ileride yığılmasına zaman ve imkân vereceğim. Bundan dolayı Kût'ta beklemekle çekilmeyi sürdürmemeye karar verdim. Ordu Kumandanı da benim bu kararımı onayladı. İşlerimiz için çok az zamanımız var, fakat bütün subaylar, emrindekilere cesaret düşüncesi ve kararlılık telkin ederlerse burada sabit kalınabileceğine ve direniş gösterilebileceğine hiç şüphem olmadığı gibi sonuçların lehimize olacağından da eminim. Cephaneleri dikkat ve tasarrufla kullanmalıyız. Mevcut cephaneler tüfek başına 800, top başına 600 mermiden ibarettir.

Şunu iyice bilmeli ki, gece savaşları sonu cephane israfıyla sonuçlanmaya sebep olur. Bundan dolayı bütün kumandanların emri altındakileri sevk ve idare ederken bu konuya çok fazla dikkat etmelerini rica ederim".

5 Aralık sabahı erkenden Ordu Kurmay Başkanının 4-5 Aralık'ta çektiği telgrafı aldım. Telgrafta tekliflerimin Ordu Kumandanlığınca uygun görüldüğünü ve beni hemen kurtarmak için her şeye teşebbüs edildiğini ve iki ay zarfında bunun başarılacağının umulduğunu bildiriyordu. Ordu Kurmay Başkanı aşağıdaki konuların dikkate alınmasını bana teklif ediyordu: *"Kût'te mahsur kalmam ihtimalinden dolayı Ale'l-Garbî'ye bir süvari kuvvetinin sevki ve imdat kıtalarının hızla çağırılması için nakliye gemileriyle gambotlardan tasarruf edilmesi konularının tavsiyeye uygun bulunduğu ve bu şekilde iaşe kuvvetimin azalacağı"* bildiriliyordu. Asıl toplanma Amare'de yapılacaktı. Bu toplanmanın gizlenmesi için de Ale'l-Garbî'de bir örtü kıtası bulunacaktı. 28. Tugay mümkün olduğu kadar hızla Amare'de toplanacaktı. Fakat bu iki aylık gecikme

benim işime gelmiyordu. Bu nedenle telgrafla 6 Aralık'ta şu cevabı verdim:

> "İki ay zarfında imdadıma yetişmek tümenimin mahvolması demektir. Çünkü Türklerin 6 tümenlik bütün kuvveti bu süreden daha önce gelmiş olacaktır. Bu durumda tümenimle Ale'l-Garbî'ye çekilerek Amare'de toplanacak ordunun örtü kuvvetiyle birleşmek daha iyi olur düşüncesindeyim. Çekilmem mümkün olduğu kadar çabuk olacak ve birçok mühimmat ile ağır topları da kurtarmış olacağım. Tümenin mahvolması yalnız büyük bir kayıp değil, Irak'ta mevkiimizi tehlikeye atacak ve Hindistan'da bile çok felaketli sonuçlar doğuracaktır".

Bir de Bağdat'a karşı olan Rus harekâtı hakkında bilgileri olup olmadığını sordum. Zira o harekât, durumumun tamamıyla değişmesine sebep olacaktı. Çünkü Von der Goltz, Bağdat üzerine ilerleyecek bir Rus kuvvetine karşı Bağdat'ın savunmasına çaba harcamaya mecbur olacağından karşımda hemen benim kuvvetim kadar, belki biraz fazla, az bir düşman kuvveti kaldığını öğrenmiş olacaktım.

5 Aralık 1915'te şehir içinde silah araması yapıldı. Aynı gün Süvari Tugayının imdat kuvvetlerine katılmak üzere Ale'l-Garbî'ye sevkine karar verdim. Zaten süvarinin Kût'ta başka görevi de yoktu. Sal köprünün de mümkün mertebe hızla yapılmasını emretmiştim.

5-6 Aralık gecesi bizim köprücü treni kalanıyla kalenin aşağısından kesilmiş Türk sal köprüsünden oluşan köprü şehrin kuzeydoğusunda tuğla ocakları yanında inşa edildi. 6 Aralık'ta binek hayvanı ve arabalı nakliye kollarıyla birlikte Süvari Tugayının ve Royal Ağır Topçusundan "S" bataryasının General Roberts kumandasında Ale'l-Garbî'de toplanacak takviye kıtalarına katmak üzere sağ sahile geçmelerini emrettim. Bu kıtalar saat 11.00'de nehri emniyetle geçerek Şeyh Sa'd istikametinde gözden

kayboldular. En az 1.000 kadar Arap süvarisi o kafilenin kanat ve gerisini tehdit ederek takip ediyordu.

Ordu Kumandanının arzusu üzerine daha sonra gelecek kuvvetlerin harekâtını kolaylaştırmak ve kalede gereksiz yere fazla adam beslememek amacıyla gönderilmesi gereken gemileri ve fazla ağırlıkları da Amare'ye doğru göndermiştim. Sir John Nixon tarafından davet edilen Percy Cox de bu kafile ile hareket etmişti. Selmanipak savaşında ve Kût'a çekilmekte olağanüstü hizmet ve yararlıkları geçmiş olan kişilerin taltifleri için isimlerini Sir John Nixon'a yazdım. Onlar da şunlardı:

General Melliss, General Delamain, General Hamilton, General Hoghton, General Roberts ve General Smith ile Albay Evans, Albay Chitty, Albay Grier, Albay Stack, 14. Hüssar Alayından Binbaşı Hewitt.

Her iki Hint süvarisinin de Victoria Cross Trench ve Coventry nişanlarıyla taltifini teklif etmiştim. Çünkü o süvari kıtaları 30 Kasım-1 Aralık 1915 gecesi General Melliss'in yardımına yetişmesini sağlamak için çok fedakârca hizmetler yapmıştı.

Teğmen Tudway, İkinci Teğmen Wood, Binbaşı Winsloe, Hint piyadesinden Goldfrapp, 7. Gurkalar'dan Campbell ve Wilson, Oxford Hafif Piyadeden Morland'ın da iyi hizmetlerinden dolayı nişan ile taltifini teklif ettim.

Yukarıdaki isimler defterimde kayıtlı oldukları için şimdilik bunları arz ettiğimi, karargâhlardan ve alaylardan daha birçok taltife layık kişilerin listesini de göndereceğimi ekledim.

6 Aralık tarihinde Ordu Kumandanından aldığım şu telgraf tarafımdan erlere yayımlandı:

> "Hindistan Genel Valisinden şimdi almış olduğum şu telgrafı size memnuniyetle bildiriyorum: "Üstün düşman kuvvetleri karşısında Kût'ü'l-Amare'ye beceriklice ve cesurca yapılan çekilmeden dolayı General Townshend ve beraberindekilere teşekkürlerimi bildiriniz. Memleketten alınan özel bilgilerde

bütün İngiltere'de ve Fransa'da sizin şaşırtıcı başarılarınızdan bahsedilmektedir".

Tayyare Kumandanının arzusu üzerine tayyarelerin Ale'l-Garbi'ye gönderilmesine razı oldum. Zira bu kişinin anlattığına göre, bir kere kuşatma başlayınca artık düşman topları hem bizim tayyareleri uçurtmazlar, hem de oldukları yerde tahrip ederlerdi.

Nehrin daha aşağısında düşmanın harekâtı hakkında daima hava gözetlemeleri yapılmasını istiyordum. Zira düşmanın geçen Eylül'de es-Sinn'deki mevziini tekrar işgal edeceğini ümit ediyordum. Bir de nehrin yukarı kısmında Aziziye'ye doğru düşmanın Bağdat'tan takviye kuvvetlerinin gelip gelmediğini anlamak için dahi keşif yapılmasını talep ettim. Tayyare Kumandanı bunun yapılabileceğini söyledi. Fakat birçok başvuruma rağmen 10 Ocak'a kadar Ale'l-Garbî'den bize yalnız dört defa tayyare geldi.

8 Aralık sabahı saat 6.00'da benim aynı tarihli telgrafıma Ordu Kumandanının şu cevabını aldım:

1. Madde: Sizi iki ay zarfında kurtarmak durumu en son takviye kıtalarının gelmesi ve genel bir ileri hareketi yapılmasına kadar geçecek zaman dikkate alınmasından ileri gelmiştir. Bu, azami süredir. Bununla birlikte bu işi daha çabuk yapmak umulur.

2. Madde: Şimdiye kadar aldığımız bilgilere göre daha mahsur değilsiniz. Nehir hattı da henüz kesilmiş değildir. General Younghusband, 28. Tugay ve Süvari Tugayıyla birlikte gelecek hafta zarfında Şeyh Sa'd ve Ale'l-Garbî'ye yerleşecek ve size gereken şeylerin ulaştırılmasını sağlayacaktır.

3. Madde: Kût'tan çekilme Şattü'l-Hayy'i Türklere açar ve kötü bir sonuç verirdi. Şimdiki durumda böyle bir çekilme askerî açıdan gereksizdir. Kût'un işgali konusunda mevcut tedbirlerin alınması için en iyi hakim siz kendinizsiniz. Anlaşıldığına göre şimdiye kadar Türkler bir harekette bulunmadılar. Acaba şimdilik Türklerin silahlarını bırakarak bir şey yapmayacaklarının mümkün olduğunu zannediyor musunuz? Türk-

ler yalnız beş vapura sahiptir. Halbuki buna karşı bizim üç misli fazla vapurumuz var ve birçokları da aşağıdan geliyor. Türklerin 12.000 kişilik kuvvetine karşı sizin 10.000 kişilik kuvvetiniz vardır ve aynı zamanda topçu üstünlüğü de sizdedir.

4. Madde: Altı tümenden bahsediyorsunuz. Son raporda Bağdat'ta bulunduğu söylenilen 52., Felluce'de bulunduğu rivayet edilen fakat henüz ortaya çıkmamış olan 26. Tümenler bu sayıya dahil midir? 5 tarihli ve 1 genel 109 numaralı telgrafınızda karşınızda 3 tümen bulunduğundan bahsediyorsunuz. Bağdat'ta neler olduğunu anlamak için tayyareler göndermelisiniz.

5. Madde: Kût'tan çekilme, son çare olmalıdır. Böyle bir durumda Ale'l-Garbî'de değil es-Sinn mevkilerinde Younghusband önünde bulunacaksınız.

4 Aralık'ta, Rusların Hemedan'dan 3 ve Bağdat'tan 23 yürüyüş mesafesinde bulundukları haber alındı. Ordu Kumandanı, Genelkurmay Başkanlığına bunların harekâtını hızlandırmak için telsiz telgraf çekti. Muhtemelen düşman Nasıriye'de toplanarak sizi kandırmak istiyor. Bunu dikkate aldınız mı? Bu ihtimale karşı Nasıriye'yi hemen takviye ediyoruz.

6. Madde: Her gün gelmekte olan büyük takviye kuvvetlerimizin Basra vilayeti dahilinde önemli moral etkiler meydana getirdiğini unutmayınız. Ordu Kumandanı daha bir tümen ile fazla miktarda ağır top istemiştir. Kût'ta kaldığınız sürece düşman planınızdan haberdar olamaz ve karşısında daha üstün kuvvetler bekleten bir müfreze görevini görmüş olursunuz.

7. Madde: Sizin Genel 169 numaralı telgrafınız alınmıştır. Şeyh Sa'd ve Ale'l-Garbî'de toplanılacaktır. Ordu Kumandanı bütün bu noktaları dikkate alarak Ale'l-Garbî'ye çekilme teklifinizi onaylamıyor".

Bu şekilde artık benim Kût'ta kalmama karar verilmişti. Bu şartlar altında benim mutlaka kurtarılmam lazımdı. Aksi takdirde bütün Irak kaybedilecekti. Karşımda müthiş bir kuvvet vardı. Bir meydan savaşı vermiş olsaydım mutlaka hezimete uğrayacaktım.

Benim 10.000 kişilik kuvvetime karşı düşman kuvvetlerinin 12.000 kişi olduğu zannı yanlıştır. 1 Aralık 1915'te Türklerin karşımda 12.000 kişilik bir öncüsü vardı ve bu öncünün arkasında da bir ana kısım vardı. Emirdeki Younghusband ile birleşmek arzulanan bir durumdu. Çünkü böyle bir durumda ben Türkleri açık bir meydan savaşında yenebilir ve böylece durumu da değiştirebilirdim. Kût'ta kalmak için verilen karar hakkında günlüğümde şu açıklama ve yorumları buluyordum:

"Bir müstahkem ordugâhın, diğer sakıncaları arasında birisi de şudur ki, o müstahkem ordugâh işgal kuvvetlerini düşman ateşinin etkilerinden koruyamaz. Bundan başka, kalelerde yorgun kıtaların dinlenmeleri mümkün olduğu halde bu müstahkem ordugâhlarda yorgun kıtalar dinlenemez. Arazi örtülerinden yararlanarak mevzi alan bir düşman bataryasının müstahkem ordugâha, hatta gelişi güzel ateş açması telaş ve kargaşa doğmasına yeterlidir. Müstahkem ordugâhların sonuçta düşmeye mahkum olduklarına dair savaş tarihinde çok örnek vardır. Meselâ Fransa'nın en iyi ordularından Bazaine ordusu, Metz kalesine kapanmakla kendi kendisini mahvetti. Eğer ortada Metz müstahkem ordugâhı bulunmasaydı, Fransa bu kadar kayıplara ve felakete uğramayacaktı. Rusların zamanında yetişememesi Mack'in Ulm'de teslim olmasını ve Cornwallis'in Yorktown'ta donanma tarafından kurtarılamaması o mevkideki İngilizlerin teslimiyle sonuçlandı. Wellington'un Torres Vedras'ı koruması sırf Massèna tarafından asla taarruza uğramaması ve İngiliz donanmasının varlığı sayesinde meydana gelebilmişti. Bundan dolayı bizim müstahkem ordugâha çekilmemiz ancak bizi takviyeye gelen kıtaların yaklaşmasından kesinlikle emin olduğumuz bir zaman olmalıdır. Böyle bir durumda kıtalar daha fazla çekilmelerle zayıflatılmamış olacağı gibi bir müddet için de düşman harekâtını durdurmuş olurlar. Massèna'nın Genoa'daki kahramanca savunması, teslim olmasına engel olamadı. Çünkü onu kurtaracak olan Napolyon ordusu vaktinde yetişemedi ve İngiliz donanması da Genoa limanını ablukaya aldığından Genoa açlıkla ele geçirildi. Bizim

Kût'taki kaderimiz de böyle idi. Biz de erzaksızlık yüzünden zapt edilecektik.

7 Aralık'ta orduya şu telgrafı gönderdim:

"Gelecek hafta zarfında 28. Tugay ve Süvari Tugayıyla Younghusband'ın Şeyh Sa'd ve Ale'l-Garbî'ye yerleştirilmesi benim Genel 169'daki arzuma uygundur. Bunu yapabildiğinizden dolayı çok memnunum. Zira bu toplanma buradaki mevkimi tamamıyla değiştiriyor. Kût'ta kalmam için açıkladığınız bütün sebepleri Kût'ta kapanmadan önce enine boyuna değerlendirdim. Kalelerde, müstahkem ordugâhlara kendini kapayan bir kuvvetin genellikle sonunun ne olduğunu savaş tarihi değerlendirmeleri sayesinde çok iyi biliyorum. Savaş tarihi, bir kere kuşatıldıktan sonra kendisini kurtarabilen kuvvetleri çok nadir olarak gösteriyor. Sizin beni iki ayda kurtarabileceğinize dair olan açıklamalarınız durumu tehlikeye soktu. Ancak Younhusband'in kuvvetini ve Süvari Tugayını Şeyh Sa'd'a yerleştirmeniz meseleyi bütün olarak değiştirdi".

Şeyh Sa'd'a imdat kıtalarının hızla ulaşması hakkında Irak Arapları arasında dolaşan söylentilerin çok abartılı olduğunu zannediyordum. Basra'ya ulaşmakta olan imdat kuvvetlerinin ileri gönderilmesinin her halde Türkleri tereddüde düşüreceğini ve Türk karşı taarruzlarını durduracağını umuyordum. Fakat ben Türk kıtalarının başında geniş bir Alman karargâhı olduğunu düşünmemiştim. Bu konuda aldanıyordum. Selmanipak savaşı da dahil olmak üzere bütün harekâtı Alman subayları idare ediyordu. Gerçekten Müşir Von der Goltz Paşa bir Alman karargâhıyla 6. Türk Ordusunun Bağdat'tan itibaren kumandasını üstenmiş ve bütün son harekâtı o idare etmişti[163].

---

163 Önce Goltz Paşa 23 Eylül 1331/6 Ekim 1915'te 6. Ordu Kumandanlığına tayin edildi. Ancak Kasım ayının sonlarına doğru Bağdat'a ulaştı. Bun-

Süvarimizin Kût'u terk ettiğini gören Türkler Kût yarımadasının kuzey ve güney yönlerinden nehrin her iki sahilindeki yaklaşma hatlarından ilerleyerek kuşatma harekâtına başladılar. Bu sırada başka bir düşman kuvveti de geniş bir cephe ile topçu ateşimizin şiddetine rağmen kuzey cephemizdeki siperlere sokuldu. Daha fazla ilerlemeye gücü yetmeyen düşman kuvveti hemen siper kazmaya başladı. Bir gece zarfında hayret veren bir tahkimat meydana getirdi. Bizim tarafa gelince çok zorluklarla siper kazabiliyorduk. Tahkimat adına ancak birkaç siperimiz mevcuttu. Eğer düşman bize hemen taarruz etseydi, halimiz berbat idi. Bereket versin ki, düşman bu fırsatı kaçırdı..! Selmanipak savaşıyla 1 Aralık artçı savaşları düşmanı çok tedbirli harekâta sevk etmişti. İşte bu sebepten düşman karargâhlara ve mevzilere yaklaşamadı. İsa'nın doğumu yortuları sırasında bizi mahvetmek fırsatını kaybetti.

Topçu ateşimize rağmen Türklerin birkaç günde kuzey cephemizde tamamıyla Kût yarımadasının boğazı yakınında meydana getirdikleri siperler, bağlantı siperleri ve örtülü yollar adeta bir ağ halini almıştı. Aynı zamanda bir tümen kadar tahmin edilen bir düşman kuvveti, sağ sahilde batıdan doğuya doğru hareket etti. Şattü'l-Hayy'i Kût'un yaklaşık olarak 5 mil güneyinde geçtikten sonra köprümüze taarruz etmek ve sağ sahilden çekilmemize engel olmak için sahilden ve Kût kasabasının doğusundan kanatlarımıza yaklaştı. Benzetmek doğruysa, düşman şişenin ağzını kapatıyordu denilebilir.

---

dan dolayı Selmanipak ve Delabha savaşlarına en küçük bir etkisi bile olmuş değildir. Nurettin Bey'in kumandadan ayrılmasına kadar da aynı durum devam etti ve Goltz Paşa özellikle İran işleriyle meşgul oldu.
İkinci olarak Onun beraberinde, Osmanlı ordusunun başında geniş bir Alman teşkilatı değil, tek bir Alman kurmayı bile mevcut değildi. Goltz Paşa'nın kurmayları, başkanı da dahil olarak tamamıyla Osmanlı idi (TAOE).

Önce de söylediğim gibi, bir köprü başı koruma mevzii için ricatgâh inşasına zamanım yoktu. Takip eden 3-4 gün zarfında düşman her iki sahilde çevrenin bütün muhtelif noktalarına toplar yerleştirdi. Üç tarafı koca Hindistan yarımadası gibi su ile çevrili olan müstahkem ordugâhımızın en büyük kötülüğü topçu ateşimizin merkezden çevreye doğru dağılmasındaydı. Halbuki düşman ateşi daire çevresinden merkeze doğru odaklanmış bir halde geldiği için azami etki yapıyordu. Müstahkem ordugâhın sakıncası yalnız bundan ibaret değildir. Müstahkem ordugâh her taraftan gelişigüzel siperlerle kapandığı için buralarda, kalelerde olduğu gibi, topçu ateşine karşı emin, korunmuş yerler yoktur. Kalelerde bir çıkış hareketi için herhangi bir cepheyi zayıflatmak mümkün olduğu halde müstahkem ordugâhlarda bu mümkün değildir. Bundan başka, müstahkem ordugâhlar kıtalara dinlenme de sağlamaz. Müstahkem ordugâhlardan çıkış hareketi yapmak da çok tehlikelidir.

Süvari Tugayının gitmesi savaşçıların sayısını 7.990'a indirmişti ki, bunun 7.000'ini piyade oluşturuyordu. Selmanipak savaşında Hint kıtalarının uğradığı büyük kayıplardan dolayı İngiliz subayları miktarının çok fazla azalmış olması oldukça tehlikeli ve savunma işinde büyük bir zorluk doğurmuştu. Hint ordusuna mensup İngiliz ihtiyat subaylarının çoğu bilgisiz ve acemi oldukları için kıtaların idare işi gerektiği şekilde sağlanamıyordu. Kıtalardaki Hint subaylarının kayıpları da çoktu. Bunun sonucu olarak Hint taburları silahlı kafileler halini almıştı. Gerçek, İngiliz subaylarının yokluğundan dolayı bu kıtalar silahlı ve itaat eden kafileler halini almışlardı. Hint alaylarında dahi bir İngiliz alayında mevcut miktarda İngiliz subayı bulundurmak mümkün olsaydı, her nereden olursa olsun, gerçekleşecek bir taarruzun sonucu hakkında fikrimde hiçbir şüphe doğmazdı. 1 Aralık'taki artçı harekâtında da, düzenin korunması için General Delamain, Dorset alayının İngiliz erlerini tugayına bağlı Hint kıtaları arasına sokmaya mecbur olmuştu.

Düşman topları 7 Aralık günü öğleden sonra şiddetle kaleyi dövdüler. Kalede 30 kayıp vardı. Mermilerin etkisiyle kalenin duvarları harap oldu. Şüphe yok ki, bu kale ancak Arap aşiretlerinin hücumuna karşı Kût'u savunmak için inşa edilmişti.

7 Aralık'ta Türklerin kumandanı Nurettin Bey bir mektup gönderdi. Boş yere kan dökülmesine engel olmak için teslim olmamı teklif ediyordu. Erlerimin sayıca az ve zayıf olduklarını ve bizi ezmek için üstün olan kuvvetiyle ciddi bir girişimin yeterli geleceğini söylüyordu. Kût kasabasını işgal suretiyle barışsever halkı savaşın dehşetine maruz bırakmanın medenî savaş kurallarına ters olduğundan şikâyet ediyordu.

Gönderdiğim bir cevapta teslim olmak konusunda böyle saçma isteklere verecek cevabım bulunmadığını, fakat bir yeri bombardıman etmeden önce vali veya kumandanını teslime davet etmek genel kuralına uygun hareket ettiğinden dolayı kendisine teşekkür ettiğimi bildirdim. Bir kasabanın savunmasını medenî savaş kurallarına ters zannetmekte son derece yanıldığını, Avrupa'da bir köy veya kasabanın saldırı ve savunmadan korunmuş kaldığı hakkında hiçbir savaş örneği mevcut olmadığını ve arkadaşları olan Almanların daima kasabaları, köyleri yalnız işgal ile yetinmeyerek Almanlara mahsus bir takım şeyleri de çok metodik bir tarzda yaptıklarını söyledim.

Kuşatma altında bulunan erlere dışarıdan imdat kuvvetlerinin geleceği izlenimini verecek bildiriler yayımlanmasının çok faydalı olduğunu bana eski kuşatma tecrübelerim göstermişti. Bundan dolayı ben kıtalarıma yeni bildiriyi yayımladım:

> "Muhtemelen şimdi düşman tarafından bombardıman edileceksiniz. Fakat şunu iyice bilmeli ki, ağır topların etkileri maddî olmaktan çok psikolojiktir. Başı boş gezen katırlar vurulur, bir araba veya bir binanın bir iki köşesi tahrip edilmiş olur. Fakat dikkat ediniz siperlerdeki erlere hiçbir şey olmaz. Düşman topçu ateşine karşı cephane israf edilmemeli. Gerek piyade ve gerekse topçu cephanesi düşman piyadesine saklanmalı-

dır. Benim önem verdiğim şey, yalnız düşmanın bir piyade taarruzudur. Ordu Kumandanı gelecek hafta zarfında Şeyh Sa'd'da bizi kurtaracak takviye kıtalarını toplayacaktır".

Ordu Kurmay Başkanına 7 Aralık'ta çektiğim aşağıdaki telgraf, gerek Selmanipak şiddetli savaşlarında ve gerekse bu savaşlardan sonraki çekilmelerde pek çok zahmet ve felakete uğrayan kıtalarımın yapacakları reaksiyonun etkisinden ve müstahkem ordugâha kapanıp kalmak ümitsizliğinden ne derece telaşa düştüğümü gösterir:

"Savaşçı kuvvetim 8.990 erden ibaret olup bunun ancak 7.000'i piyadedir. İngiliz taburlarından Norfolk, Dorset, Oxford Hafif Piyade ve West Kents yarım taburu barış zamanı mevcutlu ikişer bölük kuvvetindedirler. Bazı Hint taburlarındaki İngiliz subayları eksikliği çok fazladır. Mesela 110. taburda yalnız bir İngiliz subayı mevcuttur. Yürümeye gücü yetmeyen hastalar ve zayıfların miktarı çok korkunç bir toplama ulaşmaktadır. Cephanem boldur. Tüfek başına 800, top başına 590 şarapnel ve 308 yanmalı çekirdek vardır. Bunların ayrıntılarını Tümen Genel Karargâh Kumandanı telsiz telgrafla bildirecektir. Buradaki tayyarelerin Ale'l-Garbî'ye bu sabah hareketlerini de ısrarla talep ettim. Çünkü Kût'a çekilirken tayyare mavnası kayba uğramıştı. Tayyarelerin burada kalması halinde bunların düşman topçusu ateşi tarafından tahrip edilmeleri muhtemeldi".

8 Aralık'ta Süvari Tugayının o gün öğleden sonra Ale'l-Garbî'ye salimen ulaştığını ve Dicle hattındaki kolordu haline konmuş olan kıtalara kumanda etmek üzere General Aylmer'in 9 Aralık'ta Basra'dan hareket edeceği haberlerini aldım. Kût'tan hareket ettikten sonra Süvari Tugayına Rabiye ve Acil kabilelerinden 800 kadar Arap süvarisi saldırmış ve Beyt-i Meyyit'e ulaşıncaya kadar Arapların taarruzuna uğramıştı. Fakat bu sırada tüfeklerin büyük menzilleriyle Araplara ateş açıldı. Korkak olan Araplar süvarimize ciddi bir taarruz yapamadılar.

9 Aralık'ta her taraftan bombardıman edildik. Köprü başını korumakla görevli bir müfreze sağ sahilde, köprü civarında hafif şekilde tahkimat yapmıştı. Karşısındaki kum tepelerinde bulunan düşman nişancılarını püskürtmek üzere müfreze, siperlerinden çıkmış iken düşmanın bir karşı hücumuna maruz kalarak köprünün öbür tarafına atıldılar. Bu müfreze 67. Pencaplılar'ın iki bölüğünden ibaretti. O müfreze Yüzbaşı Gribbon'un kumandasında idi. Yüzbaşı üç yerinden yaralanmış, şiddetli ateşten dolayı geride bırakılmıştı. Daha sonra bunun öldüğü anlaşılmıştır. Sağ sahildeki düşman, su kanallarından yararlanarak bizim sandal köprüsüne sokulup ateş etti.

Gece düşmanın köprüyü zorlayıp geçebilmek ihtimali olduğundan, gece havaya uçurulmasını emrettim. Köprü, 7. Gurkalar'dan Teğmen Sweet, Royal mühendislerinden Teğmen Mathews ve Gorka ile istihkamdan oluşan küçük bir gönüllü müfrezesi tarafından 9-10 Aralık gecesi tahrip edilmiştir ki, bu girişim son derece cesurcaydı. Su dolmuş olan dubaların ağırlığıyla bazı yerleri çökmüş bulunan köprüyü geçerek düşmanın işgal ettiği sahile gidip, gereken şeyleri yerine getirdiler. Diğerleri ise kabloları kesmeyle görevlendirildi. Patlama sonucunda köprü parçalandı. Düşman bir hayli zaman ateş edemeyecek derecede sersemleştiği için bütün müfreze kaçabildi. Bu iki İngiliz subayının Victoria Cross, erlerin Indian Order of Merit nişanıyla taltifi için resmî yazı yazdım*.

---

* Bu teğmenlerin taltifi 19 Ekim 1916 tarihli *London Gazette*'te vardı. Ben bu iki genç teğmen kadar hakkıyla Victoria Cross nişanını alan olmadığından tamamen emindim. Bu subaylar ölüm tehlikesi çok fazla olan bir işe gönüllü gittiler. Zira tahrip edilecek köprü düşmanın 300-400 metre mesafesinde ve her zaman ateşe maruz idi. Karanlığın basmasıyla görevlerini yapmak için bu iki teğmen soğukkanlılıkla bütün gün beklediler ve parlak bir şekilde görevlerini yaptılar (Yazar).

10 Aralık 1915'te General Aylmer'in Dicle imdat kıtalarına kumanda etmek üzere Hindistan'dan ulaşmasını içeren şu telgrafı aldım:

"Dicle hattı kumandasını üstlendim. Bizim kurtaracağımız zamana kadar Kût'ül-Amare'nin savunulacağına ve kahraman ve şanlı kıtalarımızın bulunduğu yerlerde bayrağınızı dalgalandıracağınıza tamamen eminim. Kıtalarımızın ve bizzat zatı alinizin parlak hizmetlerine içten ve samimi tebriklerimi bildiririm".

Buna aşağıdaki cevapla karşılıkta bulundum:

"Şevk veren ve cesaret bahşeden tebligatınıza 6. Tümen ve kıtaları şükranlarını arz eder. Ümit ve güveniniz, boşa çıkmayacaktır. Tebligatınızdan dolayı teşekkürlerimi takdim eder ve emrinizde övünçle hizmet edeceğimi arz ederim".

10 Aralık'ta Harbiye Nezareti'nden aldığım bir telgrafta benden Kût müstahkem mevziini, özellikle Dicle, Hayy nehirleriyle Kût kasabası ve es-Seyn'e dair ayrıntılı bilgi talep ediliyordu. Aynı zamanda her iki sahile hakim bir sal köprüye sahip olup olmadığım da soruluyordu. Aynı gün verdiğim cevapta:

"Müstahkem ordugâhımın Dicle'nin güneye doğru oluşturduğu kavisin en güney noktası üzerinde olan Kût kasabasından başlayarak kuzeye doğru uzadığını ve sularla çevrili bir yarımadadan ibaret olduğunu bildirdim.

Dicle kavisinin en güney noktasından başlayan müstahkem ordugâh 3.200 yarda (yaklaşık 3 km) kuzeye doğru uzamaktaydı. Bu müstahkem ordugâhın en geniş yeri yaklaşık 1.700 yarda (1.5 km) idi.

Batı yönü hariç olmak üzere her taraftan kuşatılmıştık. Müstahkem ordugâhımın dışında kalan mıntıkadan getirip Kût'un doğusuna koyduğum sal köprü geçen gece gönüllülerin gayet parlak, başarılı harekâtıyla ve patlayıcı maddelerle hava-

ya uçuruldu. Çünkü düşman daha gündüzden köprüye ciddi bir taarruz yaptı. Köprü başını tutan müfrezemizi püskürterek nehrin sağ sahilini ele geçirmişti. Nehrin sağ sahilini ele geçirmek için Samana gambotu ile bir saldan başka hiçbir aracım yoktu. Bütün gün düşmanın anfilad ateşine maruz kaldık. Dünkü kayıplarım 199 idi. Dicle'nin sağ sahilindeki şerbet fabrikasıyla küçük bir köyü iki taburla işgal etmekteyim. Es-Sinn doğru bir hat olarak 7 mil (11 km) kuzeydoğu yönündedir".

Irak durumu hakkında hükümetin telaşlanmakta olduğu anlaşılıyordu. Çünkü 10 Aralık'ta aldığım diğer bir telgrafta aşağıdaki konulara dair gerekli bilgilerin Savaş Meclisine gönderilmesi emrediliyordu:

1- Türklerin ağır topları bizimkilerden üstün müdür?

2- Hangi mavnalar esir veya tahrip edildi ve bunların içerikleri ne idi?

3- Durum hakkında şu andaki bakış açınız ne merkezdedir? Ne kadar zaman direnebileceksiniz? Kıtaların sağlık durumları ve morali nasıldır? Savaş Meclisine başka ne gibi şeyler arz etmek istiyorsunuz?

4- 4,7 pusluk (11,99 cm.lik) topları nasıl kullanıyorsunuz? Şuşan nerededir?"

Bunlara cevabım şu şekildedir:

"1- Türklerin 10,5 santimetrelik 4 topu vardır ki, bunlar hız ve menzil itibarıyla şüphesiz bizim 5 pusluk (12,6 cm.lik) toplarımıza üstünlük sağlarlar.

2. a. Bir kömür ve yağ mavnası hemen hemen boştu.

b. 28 mavna bahriyeye ait cephane ile çadırı ihtiva ediyordu.

c. 4 mavna levazım ve nakliye deposu idi.

d. 11 mavna levazım ve nakliye deposunu, yürümeye gücü yetmeyen hastalar ile birkaç yaralıyı, 220 sandık piyade cephanesini ve 445 atım 13'lük top mermisini ihtiva ediyordu.

e. 31 mavna tayyare deposu idi.

f. L. sınıfından iki adet şalopa.

g. Köprücü treninin bütün tombazları ve birçok "dannock" sahilden yapılan piyade ateşiyle batırılmıştı.

3- Durum hakkında bakış noktam şudur ki, bizim strateji taarruzumuz adet üzere durduruldu. Taarruz edenler yeterli kuvvete sahip olamaz veya taarruz harekâtını aynı şiddette bulundurmak için sürekli takviye kıtaları alamazsa böyle taarruz edenlerin felakete uğrayacağına dair tarihte çok örnekler vardır.

Mesela Hannibal'in, XII. Şarl ve Napolyon'un felaket sebepleri de aynıydı. Halbuki savunanlar memleketi içine doğru çekildikçe taarruz edenlerin zayıflaması için zaman kazanıyor ve başlangıçta yararlanamadığı kaynaklar ve takviye kıtalarına yaklaşmakla onlardan şimdi yararlanıyor.

Bu durumun hızla iyileştirilmesi ancak mahsur kıtalarımı kurtarmak ve Bağdat üzerine son ileri harekâtını yapmak için imdat kuvvetlerinin hızlıca toplanmasıyla Kût üzerinde birleştirilmesi ile mümkün olacaktır. Tarihte buna örnek Burgos'dan Portekiz sınırına çekildikten sonra Wellington'un aldığı takviye kıtalarla tekrar taarruza geçmesi gösterilebilir.

Kıtalarımın disiplini mükemmeldi. Fakat Selmanipak'ten beri kıtalarımın savaş değeri çok fazla eksilmişti. Düşman eğer çok üstün kuvvetlerle bize kesin taarruz yaparsa bunun sonucundan çok korkuyorum. Her gün düşman tarafından bombardıman ediliyoruz. Kıtalarımın şöhretlerine ve vatanseverliklerine başvurmakla savunmak ve direnmek için elimden gelen her şeyi yapmaktayım.

800'ü aşkın hastam var. Kuşatma haricinde olsam hastalarımın 300'den fazla olmayacağına inanıyorum*. Biz takviye edi-

---

* Söylemekten sıkılıyorum, Hint kıtaları arasında hastaymış gibi yapan birçok kişi vardır ki, bunların savaştan gözleri yılmıştı. O andan itibaren düşmanın ani bir saldırısından çok korkmaya başladım. Bunun için bütün kuşatma sırasında başlıca korkumu oluşturan bu konuya, kumandanların dikkatlerini sürekli çekiyordum. İmdat kuvvetlerinin bana aci-

lip kurtarıldıktan sonra kıtalarının menzil hattı üzerinde dinlenmeleri lazımdır.

4- 4,7 inçlik toplarım sallar üzerindedirler. Bununla birlikte ben onları karaya çıkarmaya çalışıyorum".

10 Aralık'ta düşman bize çok müthiş bir taarruz yaptı. Kuzey cephesi boyunca bütün gün bizi kötü bir halde sıkıştırdılar. Etkili piyade ateşimizle düşmanın yaklaşması ancak durdurulabildi.

Düşman Selmanipak'te olduğu gibi taarruza rağbet göstermiyordu. Düşmanın kayıpları büyüktü. Açıkta birçok düşman cesedini görebiliyorduk. Düşman bizi çok şiddetli bir şekilde sıkıştırıyordu. Özellikle kaleye şiddetli taarruzlar yapılıyordu. En fazla baskı kuzey cephesinde oluyordu. Çünkü bu yönde Türkler bizim siperlerimize yakın sokulmuşlar ve güzelce tahkimat meydana getirmişlerdi. Bu cephedeki Türkler yalnız piyademizin yoğun ateşine maruz idiler. Üstün kuvvetler ile düşmanın yapacağı ani bir hücum sonucunda karşılarındaki bütün engellerin silinip süpürüleceğinden çok korkuyordum. Çünkü Hint kıtalarındaki İngiliz subayları çok azdı. Bu sırada kıtaların morali de iyi değildi. Çok miktarda piyade cephanesinin sarf edilmekte olmasına da canım sıkılıyordu. Püskürtülmekten doğan infial sonucu 11 Aralık'taki düşman bombardımanı çok şiddetli oldu. Kayıplarımız 202 ölü ve yaralıydı.

12 Aralık saat 6.30'da savaşa tekrar başlandı. Güney cephesindeki birinci hat kıtalarımız tarafından yaklaşık bir saat kadar müthiş bir piyade ateşi ile karşılık verildi. Düşman şehre taarruz etmedi ve ateş sabah saat 7.30'da kesildi. Daha sonra esirler ve firar edenlerden yaptığımız soruşturmaya göre Türklerin büyük kayıplara uğradıkları anlaşıldı. –Toplam kayıpların 2.000 oldu-

---

len gönderilmesini talep etmek için de bu durum beni zorluyordu (Yazar).

ğu[164] söylendi-. Tam karanlık basmadan önce taarruz için yoğun bir kitle halinde tekrar toplandılarsa da moral güçlerini bozmaktan başka bir şey kazanamadılar. Bu savaştaki kayıplarımız yaralılarla beraber 88 idi.

Sağ sahildeki köy ile şerbet fabrikasındaki postalarımız da şiddetli piyade ateşi savaşına uğradı. Ancak yine düşman, bu postaları yerlerinden söküp şehre atamadı. Düşman sabahın ilk ışıklarıyla birlikte kuzey cephesiyle şerbet fabrikasına karşı şiddetli taarruzlarını tekrar etti ise de yine şehre kadar ulaşamadı. Bu durum düşmanın taarruza devama gücü yetmediğini gösteriyordu. Gerçekte Türk, düşmana o kadar yanaşmıyor. Bu durum ise Rusların Türklere sürekli vermiş olduğu bir karakterdir[165].

13 ve 14 Aralık'ta düşman topları ateş etmedi. Bu sessizlik 10, 11 Aralık'ta yapılan şiddetli bir bombardımandan sonra düşmanın cephanesini tasarruf etmek zannını veriyordu. Gerçekte bombardımanda düşman topçusunun en aşağı 5.000 mermi[166] atmış olduğunu tahmin ettik. 13 Aralık'taki kayıplarımız 122 idi. 14 Ocak'ta beni kuşatan düşman kuvvetinin miktarını 12.000 kişi ve etrafımdaki toplarını da 33 adet tahmin ediyordum. Bu günden

---

164 Bu günkü kayıplarımız 400'den aşağı, belirtilen rakamın beşte biri civarında idi (TAOE).

165 Türklerin taarruza devam edememesi, taarruz yeteneklerinin eksikliği veya öne sürüldüğü şekilde yokluğundan doğmuyordu. Yine bu cephede, bu tarihten birkaç ay sonra, taarruz eden düşmanı süngü ve bombalarla karşılayıp Felahiye, Sana'iyat, Sabis ve Beyt-i İsa mevzilerinden çıkaran yine bu erler ve yine Türkler idi. Irak savaş cephesinde şanlı bir iftihar destanı bırakan o olaylar gösteriyor ki, Türkler, düşmanlarına yanaşmaktan, boğaz boğaza gelmekten asla çekinmemişlerdir. Fakat bugün taarruza devam etmemeleri ise moral sebeplerden çok maddî sebeplere dayanıyordu. Osmanlı Kumandanı henüz temas edip sağlamlık derecesi ve işgal kuvveti hakkında açık bir fikir edinemediği kaleye büyük kayıplar karşılığında sahip olmak istemiyordu (TAOE).

166 Topçunun bu günkü sarfiyat miktarı o rakamın beşte biri civarındaydı (TAOE).

itibaren düşmanın doğrudan doğruya taarruz etmek fikrinden kesinlikle vazgeçtiğini, yalnız düzgün kuşatma harekâtı hazırlıklarıyla meşgul olduğu anlaşılıyordu.

Güneybatı mıntıkamızda o sırada ulaşım yollarıyla kuşatma avcı hendeklerinden ibaret bir şebeke mevcut idi. Türkler gece gündüz sürekli ve şaşırtıcı bir hızla çalışıyorlardı. Kıtalarımız bu anda oldukça iyi ulaşım yollarıyla gereken noktalarda siperlere sahipti.

Hint kıtalarının moral kuvvetleri de dinlenme ve uykuya izin verildiği oranda –bu sırada olağanüstü hızla derin siperler kazılmasına ihtiyaç olması dolayısıyla- iyileşmeye başladı.

Düşmanın makasçı erleri dayanıklı, girişimci ve yorulmak bilmez bir azme sahipti. Karşı bir makasçı müfrezesi, Ordu Muhaberat Bölüğü Kumandanı Binbaşı Booth emrinde oluşturuldu. O erler, istenildiği gibi etkili bir şekilde görev yaptı.

Tümen istihkâm kumandanlarından Evans ile Wilson, göstermiş olduğum savunma esaslarının genel hatlarını takip ederek Aralık'ın 10'undan 16'sına kadar yapılması gerekli şeyleri yaptılar. O esaslar şunlardan ibaretti:

1- Asıl savunma hattından ikinci hatta kadar ulaşım yollarının iyileştirilmesi.

2- Özellikle emretmiş olduğum şekilde, ikinci asıl hattın her tarafında iyileştirme yapılması.

3- Batı, güney ve güneydoğu cephelerinde kasaba savunmasının iyileştirilmesi. Zira buralarda en sonunda bir şehir savaşı yapmak zorunda kalacağımızı daima düşünüyordum. Nehirdeki suyun alçaklığı güney cephesi hakkında beni endişe ve telaşa düşürdü. Bundan dolayı karanlık perdesi altında düşmanın sığ ve kumsal yerleri geçmesi mümkün olabileceğini zannediyordum. Bunun için doğu ve güneydoğu cephelerini nöbetçilerle gözetleme altında bulundurdum.

17. Tugay kale ve kuzeydoğu mıntıkasına yerleştirildi. 16 ve 30. Tugaylar kuzeydoğu kısmındaki kıtalar gibi nöbetleşiyorlardı.

Takviye edilmiş olan tugay, genel ihtiyat olarak ikinci savunma hattında gerektiğinde kuzeybatı veya kuzeydoğu kısımlarını koruyabilecek bir şekilde mevzi alacaktır. Haberleşmeyi 18. Tugay karanlıkta sağlayarak sağ sahildeki şerbet fabrikasında bulunan kıtaları koruyor ve emniyete alıyordu. Şerbet fabrikasında 2, Kût şehrinde de yine 2 tabur bulunuyordu. Kût'taki taburlardan biri şehir kenarında güney ve güneydoğu cephelerini savunmak için yerleştirilmişti.

Müstahkem bir ordugâhın savunmasında koruyucu kıtalar sürekli olarak savunacağı mıntıkasına tahsis edilmeli, dağıtılmalı ve başka bir yardıma muhtaç olmamalıdır.

Savunma ve kuvvetlerin tasarrufu bakımından böyle bir usul arzulanır. Bu şekilde hareket edildiği takdirde erler bizzat kendilerini korumak duygusuyla savunacakları tahkimatın tamamlanması ve iyileştirilmesinde daha büyük bir şevk ve arzu ile çalışırlar. Bu çok önemli bir meseledir. Çünkü savunma hattını hazırlayan o erler, şu anda topçu etkilerine karşı kurulan son savunma önlemlerinin çok karışık hendek ve ulaşım yolları arasından hızla ve kolaylıkla yerlerine girebilirler. Çalışıp hazırladığım esas bu idi. Fakat şiddetli yağmurlar ve taşkınlar başlayınca –isteğimin aksine- tahkimat işlerinde nöbetleşme ve yardım usulünü koymaya mecbur oldum. Çünkü tahkimattaki erler ıslanıyor ve dizlerine kadar su içerisinde bulunuyorlardı.

Şehrin batı sakinleri çok fazla telaş etmeme sebep olmaktaydı. Bunların düşmanla temas ve haberleşmede bulunduklarını biliyordum. Asıl endişemi gerektiren durum, şüphesiz şehir içinde birçok silahın gömülü veya saklı bulunması idi. Kuzey cephemizdeki düşman taarruzu ilerlediği sırada, taarruzun tahrikiyle geceleyin Arapların çıkaracağı isyanın doğuracağı sonuçlar şüphesiz çok olacaktı. Bunun için Arap reislerinden bazılarını tutuklayarak küçük bir ihanet belirtisi görüldüğü takdirde o reisleri kurşuna dizeceğimi halka bildirdim. Kuşatmanın başlangıcında Arap yağmacılığına son verilmesi için şiddetli emirler verdim. Yağma-

cılıktan dolayı yakalanıp Divan-ı Harp tarafından mahkum edilen on iki kişiyi diğerlerine örnek olsun diye kurşuna dizdirdim. Savunma emirlerimde bütün halkın şehirden çıkmalarını emrettiğim görülecektir. Fakat kadın ve çocukların çölde açlıktan veya Arapların kurşunlarıyla mahvolacaklarını dikkate alan Sir Percy Cox'un ricası üzerine fikir değiştirdim. Sir Percy Cox bana ilk defa gelip halkın şehirden çıkarılmamasını rica ettiği zaman kendisine kuşatmaya alınacak bir mevki kumandanı sıfatıyla bunu yapmanın görevim gereği olduğunu söyleyince o bana şu cevabı verdi: *"Çok iyi, fakat bütün kadın ve çocuklar yollarda mahvolacaklar"*. Bunun üzerine Arapların himayesi için Türklerle savaştığımız bir sırada benim böyle bir hareketimin Irak sakinleri üzerinde kötü bir siyasi etki meydana getirebileceğini düşündüm ve istemeyerek emrimi değiştirdim. Bütün yabancılar şehirden çıkarılacak, fakat güvenilebilir ev sahibi olanlar kalacaktı. Bunun sonucunda 5.000-6.000 kişi kaldı. Ancak 700-800 kişi şehirden çıkarıldı. Ben şefkat ve merhamete daima eseflenirdim. Çölde birçok hain Arap'ın öldürülmüş veya katledilmiş olmalarına önem vermiyordum –bunlar da dikkate alınmaya layık değildi- Fakat kadın ve çocuklar meselesinde iş böyle değildi.

12 Aralık'ta hükümetçe Selmanipak savaşından dolayı İngiliz ve Hint taburlarındaki subaylarla erlerin taltif edilmek istenildiğini haber aldım. Hint hükümeti Sir John Nixon'a Selmanipak savaşından dolayı Hint kıtalarından hemen taltife en layık gördüğü 20 kişiye *"Indian Orders of Merit"*, 40 kişiye *"Indian Distinguished Service Medals"* ve İngiliz küçük subay ve erlerinden 40 kişiye *"Distinguished Conduct Medals"* nişanları verilmesine yetki vermişti. Bağdat ileri harekâtı başlamadan önce cesur ve fedakâr subaylara Kasım için bir D.S.O. ve iki *"Askerî Haç"*, Ekim için de aynı nişanların aynı miktarda verilmesi yetkisini Kral, Sir John Nixon'a bahşetmişti. Yukarıda taltifi gerekenlerin seçilmesini Ordu Kumandanı bana bırakmıştı. Taltif edileceklerin, yayım-

lamak ve duyurmak üzere, isim, miktar ve kıtalarının hemen bildirilmesini istiyordu.

13 Aralık'ta kuzeybatı cephemizin sol ucundaki siperlerimizin 50 yarda (45 km) yakınında düşman siperleri kurulmuştu. Her iki taraf tahkimattaki gürültüleri işitiyordu. Tümgeneral Hoghton kale için telaş ve korkuya düşmüştü. Oxford ve Bucks Hafif Piyadelerinin takviyesi için Norfolk kıtalarından (şehirde ihtiyatta bulunan) 150 İngiliz askerinin kendisine gönderilmesini benden rica etti. Aynı zamanda emniyetin kalmamış olduğu, morali bozuk bir Hint taburunun kendi cephesinden kaldırılmasını rica ediyordu.

Piyade cephanesi konusunda endişe etmeye hiçbir sebep yoktu. Kayıpların miktarı –günlük 100'den fazla, bazen de 200 civarında olması- cephane israfını azaltıyordu. Fakat Hint taburlarındaki İngiliz subaylarının azalması benim için sürekli bir kâbus idi. Kayıplarımız pek çoktu. Selmanipak kayıpları dahil, hesap edildiği takdirde 5.000'den fazlaya ulaşıyordu. Kıtalarımdan bazılarının morali de fena halde bozulmuştu. General Hoghton, yukarıda bildirdiği bozuk moralli Hint taburunu cephesinden hemen kaldırırsa savunma mıntıkasının emniyetinden sorumlu olamayacağını bana söyledi. Fakat hatırlansın ki, General Hoghton da bizzat Hint hizmetinde bulunuyordu. Bütün bu durumları telsiz telgrafla General Aylmer'e bildirdim. Türklerin yapacakları kesin bir hücumdan dolayı doğacak telaş ve heyecanımı kendisine anlattım. Korktuklarımın biraz sonra başıma geldiği anlaşılacaktır.

16 ve 17 Aralık tarihlerinde düşman tarafında tam bir durgunluk meydana geldi. Ben bunu düşmanın uğradığı kayıplar nedeniyle moralinin bozulduğuna yoruyordum. Fakat gelmesi beklenen 52. Türk Tümeninin Bağdat'taki toplanmasının sona erdiğini ve bundan dolayı o tümenin yakında ulaşabileceğini hesap ediyordum.

17-18 Aralık gecesi Kale Kumandanı (103. Hafif piyade) Albay Brown iki küçük çıkış hareketi yaptı. Bu çıkış hareketini ya-

pan müfrezeler –Oxford Hafif Piyade İngiliz erleriyle Hint askerlerinden düzenlenmiş idi- kaleye yakın düşman siperlerine süngü hücumu yaparak 30 kadar Türk öldürmüş ve bir miktar da esir almıştı. Bizim kayıplarımız ise hafif bir yaralıdan ibaretti.

İyi sevk ve idare edilen küçük ölçüdeki çıkış harekâtının düşmanı korku ve dehşette bırakacağına inancım vardır. Fakat çekilmiş kıtalarla böyle çıkış hareketleri çok yapılırsa erlerin moral güçlerini kırmaktan başka bir yarar sağlamaz.

Kuzey cephemizin kuzeydoğu sınırındaki istihkâmın, düşman asıl kuvvetlerinin başlıca hedefi olduğu şimdi ortaya çıktı. Zira topçu ile sürekli kaleyi döverek büyük gedikler açtığı gibi duvar kısmını da devirmiş idi. Bu olay mevkiin önemini gösterdi.

Muhafız kıtalarımız ise sürekli tekrar siper yapımıyla meşgul olarak açılan gedikleri kum torbalarıyla örtüyordu. Kale tahrip edildikçe Verdun'daki eski Fransız istihkamları gibi daha fazla sağlamlık kazanmaya başlıyordu. Saat 5.30'da düşman, kale üzerine şiddetli top ve piyade ateşi açtı.

Kale yakınındaki düşman siperlerinde toplanmış olan Türk askerinin alkışları ve boru sesleri işitiliyordu. Fakat düşmanın bu hücumları kıtalarımızın etkili ateşi sayesinde gelişemedi, sonuçsuz kaldı.

16 Aralık'ta Türklerin savaş hatlarımız üzerine hücum ettikleri takdirde uygulanacak genel talimatı yayımlayıp duyurdum. Askerin bizzat ne yapacağını iyice bilmesi için bu talimat erlere de okundu. Bundan amacım biraz sonra meydana geleceğini bildiğim hücumlar için kendilerine güven ve cesaret telkin etmekti. Bundan dolayı daha fazla kazı işleriyle meşgul olacak erlerin hazırlanmasını talep ettim.

Hint kıtalarının moral kuvvetlerini artırmak için kuşatmanın her yerinde mümkün olan her türlü araçlara başvurmaktan asla çekinmediğim daha sonra anlaşılacaktır. Bununla birlikte 16 Aralık tarihli tebligatımın erler üzerinde iyi etki oluşturduğu da bil-

diriliyordu. Siperler mükemmel, derin bir hale konulmuş ve haberleşmelerde büyük bir iyileşme meydana getirilmişti.

General Aylmer tarafından bana gönderilen 16 Aralık tarihli tayyare raporu da beni kuşatan Türk kuvvetinin tahmin ettiğim gibi 12.000 civarında olduğunun doğruluğunu gösterdi.

Bu sırada Topçu Kumandanım General Smith'in sağlığı tamamıyla bozulmuştu. Halefi Albay Grier gelince o da serseri bir kurşunla başından yaralanmış olduğundan Kale Topçu Kumandanı Albay Courtenay'ı Topçu Kumandanı tayin ettim. Bu değişiklikleri General Sir John Nixon'a arz ettiğim zaman, Hint alaylarının arasında böyle küçük İngiliz subayı bulundurmak usulünün yanlışlığı hakkında daha önce geçen konuşmayı hatırlattım. Alaylarda yalnız yedişer İngiliz subayı bulundurmanın delice bir hareket olduğunu üsteledim. Subaylar arasındaki büyük kayıplardan dolayı Selmanipak'teki şiddetli savaşlardan sonra bu şekilde hareket etmek konusunda çaresiz kalmıştım. Yüzbaşılar ve bazı durumlarda düşük rütbeli subaylar, taburlara kumanda ediyordu. Subay yokluğu dolayısıyla erler üzerindeki kontrol de gittikçe azalıyordu.

Geceki çıkış hareketinde esir edilip erkenden gönderilmiş olan 11 Türk esiri 16 Aralık'ta sorgulandı. Bunların tümü 39. Tümene[167] mensuptu. O esirler Kût'un 35, 38, 45 ve 51. Tümenler tarafından kuşatıldığını ifade ettiler. Aynı zamanda 52 ve 26. Tümenlerin her an gelmesini beklediklerini de ilave ettiler. Bu bilgilerden hiç memnun olmadım. Çünkü yaklaşık 40.000 civarında bir kuvvetin beni kuşattığını anlatıyordu[168]. Genel Karargâha telgrafla olayları bildirdiğim gibi Sir John Nixon'a da özel bir telgraf çektim. O telgrafta, üzerime yüklenmekte olan bu baskının

---

167 39. değil 38. Tümene mensuptu (TAOE).

168 Esirlerin haber verdiği bu 4 tümenin toplam hesabı ancak 14.000 civarında idi (TAOE).

hafifletilmesi için hükümetin Bağdat'ı bütün yönleriyle tehdit etmeyi Rusya'dan talep edeceğine güvenim olduğu zikrediliyordu.

Şu andaki kayıplarımız ortalama hesapla 40 ila 50'ye ulaşmıştı. Mesela, günlüğümde 16 Aralık'taki kayıpların 57 olduğunu gördüm. Düşman ise sessizlik halinde bulunuyordu. Bu sessizliğin sebeplerini, her an asıl hedefleri olan kaleye kesin bir hücum yapmak için takviye kıtalar veya cephane beklemekte olmalarına bağlıyordum. Aynı tarihte General Aylmer'e savunmanın tamamıyla önem kazandığını bildirdim. Çevre dışındaki tabya ve koruganların kanlı savaşa maruz kalabileceğini düşünerek sıkıntılı anlar geçirdiğimi ona söyledim. Kişilik aleyhinde bir şey söylemek arzusunda değildim. Ancak Allah'ın sevgili kullarının henüz çok genç iken ölmekte olduğunu görerek, bu tabya ve koruganlar hattını bulan ve tespit eden kişilerin de bu sevgili kullar arasına dahil olmasını diliyordum. Düşman ağır toplarına açık ve büyük hedef oluşturan bu meşhur koruganları hemen yıktırdım. Basra'daki Ordu Kumandanlığına gelmiş çeşitli, resmî telgraf özetlerini 19 Aralık'ta aldım. Von der Goltz'un İran'ı istila etmek üzere 40.000 kişilik bir ordu ile Bağdat'tan hareket ettiğini o telgraflardan anladım[169]. 16 Aralık'ta Marling'in verdiği telgrafa göre,

---

169 Söz konusu İran istila ordusu ne 40.000 kişi, ne de Von der Goltz kumandasında idi. Ordu adı verilen bu kuvvet, Kûtü'l-Amare cephesinden Goltz'un talebi üzerine ayrılmış, Binbaşı Şevket Bey kumandasında Bağdat'a ve oradan da İran'a gönderilen müfrezedir ki, kuvveti 3 piyade taburu, bir adi ateşli dağ bataryası ve bir makineli tüfek bölüğüyle 20 süvariden ibaretti. Bu kuvvete Alman Albayı Bob Bey de katılmış ve kumandanlık bile Goltz tarafından ona verilmişti. Rus elçisinin gizli istihbaratına dayanan 20.000 kişilik kuvvet de yine o müfreze kaynaklı yanlış bir abartıdır.
Anılan müfreze, Müşir Goltz Paşa'nın cepheyi ziyaret etmek üzere Kûtü'l-Amare karşısındaki karargâha gelmesi sırasında düzenlenmiş ve ancak Kanunuevvel 1331/Aralık 1915 başlarında Bağdat'a hareket

20.000 kişilik Türk kıtalarının Kasr-ı Şirin'den sınırı geçerek İran'a dahil olduklarının Rus sefiri tarafından gizli olarak haber alındığını ve Hemedan'daki Rus ordusu kumandanının Hanekın'a bir kuvvet sevk etmek üzere emir beklediğini öğrendim. Hint Hükümeti tarafından 18 Aralık'ta çekilen bir telgrafta mümkün olursa Ruslar'ın Kirmanşah ve Hanekın'ı işgal edecekleri bildiriliyordu.

Bu durum bir vaadden ibaret kalmayıp Bağdat üzerine bir taarruz hareketi mahiyetinde bile olsa bunun önemli ve ciddî bir hareket olacağını sanmıyordum.

Von der Goltz'un İran istilasıyla görevlendirilmesi muhtemeldi. İngilizleri Irak'tan çıkarmak, aynı zamanda Afganistan ve Hindistan'daki karışıklıklar ve siyasî heyecanlar meydana getirmek için Von der Goltz'ün Peştkûh silsilesi üzerinden Ahvaz petrol havzası yönüne bir stratejik hareket yapması bana çok muhtemel görünüyordu. Dicle vadisini hiç olmazsa Basra'ya kadar yabancılara boşalttırmak için böyle cesurca ve basit bir plan lazımdı. Gerek yardım kuvvetlerinin ulaşması düşüncesi ve gerekse diğer görünen sebepler dolayısıyla şehrin güney ve güneybatı kenarında gizli ve hızla köprü kurmaya uygun bir yerin 50 kadar direkli adi *"mahela"* sı[170] vardı. Bu malzeme ile köprü kurmak imkânı olup olmadığını İstihkâm Kumandanına sorduğum zaman, köprü döşeme tahtası ve diğer ahşap malzemesi mevcut olmadığından, köprü kurmak imkânı olmadığını bana bildirdi. Akıntının hızlı olduğu ve derin çamurdan ibaret olan Dicle'nin bu kısmında kazık tutturmak da mümkün değildi. Ateş altında köprü kurmaktan başka çare kalmıyordu. Nehrin sol tarafından takviye ve yardım görmemin daha iyi olacağını cevap olarak

---

edilmiştir. Bundan dolayı General Townshend'in istihbaratı sırasında bu kuvvet henüz Bağdat'a bile varamamıştı (TAOE).

170 "Mehible" denilen Arap gemileri olacak (TAOE).

Aylmer'e bildirdim. Zira bu şekilde hareket edildiği takdirde takviyelerle birleşmek imkânı vardı.

Yardım kıtalarının ulaşmasına kadar nehri geçmeye başlayamazdım. Zira sal ve saire ile bu hareketin yapılması için düşman topçularından emin ve korunmuş bir yer yoktu.

Nehri geçmek için araçlarım, yalnız Samana ile diğer bir römorkör, 2 mavna (birisi ambarsız) ve yaklaşık 50 *mahela*dan ibaretti. Bunlar da akıntılı noktada kullanılamazdı. Genel Karargâh Kumandan Yardımcısı, Tümen İstihkâm Kumandanı ile deniz nakliye subayı kıtaların nehri geçmesi için 9 günlük bir süre harcanması gerekeceğini hesap ediyorlardı. Bir defada 700 kişilik bir kuvvetin geçirilmiş olması için binme, inme ve dönüşe 2 saat harcanması gerekeceğinden 7.000 kişi için 20 saat, subayların bindekleriyle Maxim topları katırlarından ibaret 3.000 hayvanın nakli için her seferi 3 saatte yapıldığına göre 25 sefer veya 75 saat; topların nakli için her seferde 3 sahra bataryası 4 saate nakledildiğine göre 5 sefer veya 20 saat; Sahra Hastanesi için bir seferi 2 saatte olmak üzere 3 sefer veya 6 saat; 30 nakliye arabası için her seferi 3 saatte olduğuna göre 5 sefer için 15 saat lazımdı. Bu seferlerin toplamı 9 güne ulaşıyordu. Bu miktara depo ve erzakın nakli için de ayrıca 5 gün ilave edilmişti. Aralıksız gece gündüz çalışıldığı takdirde bu süre 6 güne indirilebilirdi. Bununla birlikte Ordu Kumandanlığının da kendi köprüsünü hazırlayacağını varsayıyordum[171].

25 Aralık saat 5.30'da topçu ateşiyle takviye edilmiş şiddetli bir düşman piyade ateşi şerbet fabrikası önünde başladı ve saat 8.30'a kadar devam etti. Köy siperlerimizden düşman siperlerine kadar 100 yarda (91 m) mesafeden fazla olmamasına rağmen düşman tarafından bir hücum yapıldı.

---

171 Ordu Kumandanının burada bahsedilen köprüsü bir yanlışlıkla konulmuştur. Muhtemelen Tümen İstihkâm Kumandanının hazırlamaya çalışacağı köprüyü kastediyor (TAOE).

Kale, geceleyin başka bir ateş savaşına sahne oldu. Tel örgülerin kesilmesi konusunda Türkler tarafından ciddî faaliyetler gösterildi. Sabahleyin tel örgüler üzerinde birçok cesedin bulunduğu görüldü.

Müşir Von der Goltz'ün Kût'a ulaşması bir kesin hücuma tesadüf ettirildi. 24 Aralık öğleden önce kaleye müthiş bir bombardıman yapıldı ve kale duvarlarında büyük gedikler açtı. Saat 12.30'da kale içindeki savunanlar çekilmeye mecbur oldu. O hat düşman tarafından tutuldu ise de düşman, tabyanın kuzeydoğu kısmında 100 kadar ölü bırakarak tekrar bu siperlerden çıkmaya mecbur oldu. Kale muhafızlarını Oxford ve Bucks Hafif Piyadeleriyle (bunlar 200 tüfek çıkarabilirlerdi) takviye ettim. Düşman ateşi tekrar başladı ve bütün gün devam etti[172].

Nehrin kuzeyinde düşman ordugâhlarının ortaya çıkmasından ve adet dışı, açıktan tam bir cesaretle yapılan Türk taarruzlarından, Türklerin takviye kıtaları almış olduklarını ve o kıtaların Selmanipak veya 1 Aralık Ümmü't-Tubl savaşlarında morali sarsılmış kıtalar olmadığını tamamıyla anlıyordum.

Karanlık basarken kale dışında 200 kadar Türk cesedinin serilmiş olduğu ve geri siperlerde kıtaların toplanmakta bulunduğu görülüyordu. Bu durum düşmanın yeni saldırılara karar verdiğini gösteriyordu.

Öğleyin 12 cm.lik bir düşman mermisi izleme yeri olarak kullandığım binanın (tümen karargâh binası) çatısına isabet ederek Yüzbaşı Begg'in ölümüne ve Topçu Kumandan Vekili Kaymakam Courtenay ile kurmayı Yüzbaşı Garnett'in yaralanmasına sebep oldu. Yaralanan bu iki kişi daha sonra ölmüştür.

İsa'nın doğumu yortuları sabahı saat 2.00'de kaleye karşı beklenilen saldırı başladı. Türkler ümitsiz savaş ile kale duvarlarındaki gediklerden istihkâmın kuzeydoğusuna girmeye uğraştılar.

---

172 Huzeyrî hücumu (TAOE).

48. İstihkâm Taburundan 200 kişi ile kale muhafızlarını takviye ettim. Kale muhafızları tam bir metanetle mevkilerini koruyorlardı. Adeta boğaz boğaza savaşılıyor denilecek şekilde 10 yarda (9 m) mesafeden her iki taraf birbirlerine bombalar yağdırıyordu. Sonunda Türkler çok kayıp vererek siperlerine dönmeye mecbur edildi. Kalan Türk hücum kolları ile ihtiyat kuvvetleri ilk Türk hücum kıtalarını takviye edemiyorlardı. Buna sebep de obüslerimizin meydana getirdiği engel ateşi idi.

Bu saldırıya kumanda eden Türk subayı, başarısızlığından dolayı affedilmemelidir. Zira bu gibi hücumlarda ihtiyat kuvvetlerini hücum kıtalarının yakınından takip ettirmelidir. Böyle hücumlarda ancak kuvvetlerinizi ileriye sürmek ve toplamakla başarılı olabilirsiniz. Eğer ileri kıtalar düşman siperlerine girmeyi başardıktan sonra tekrar siperlerden çıkarılırsa –bizim 8 Eylül 1855'te Redan'da ve Türkler'in burada olduğu gibi- bu hata hücum kumandanına aittir.

Bu hücuma katılan Türk Tümeni, Kafkasya'dan yeni gelmiş ve erlerinin morali bozulmamıştı. Bu tümenin kumandanı cezalandırılmaya layıktır. Böyle bir zamanda kayıpları düşünmek gerekmezdi. Büyük kayıpları göze almaktan korkan kumandan hücuma teşebbüs etmemelidir. Düşmanın yaptığı diğer hatalar şunlardı:

1- İlk yapılan müthiş bombardıman bana bir hücum yapılacağını hissettirdi.

2- Kale muhafızlarına takviye kıtaları göndermemek için savunma hatlarımızın diğer kısımlarına sahte ve uydurma bir taarruz yapılmasını ihmal etmek.

Kalenin hücumla zabtı için bu harekâta 9 tabur ayrılmıştı. Fakat hücum kollarını oluşturup ilerleyen ancak 2 taburdan ibaretti[173]. İhtiyatlar ilerleyemediler. Türklerin kayıplarını 800-1.000

---

173 Hücumu yapan yalnız iki tabur değil, 43 ve 37. Alaylardı. İkinci safhaya 40. Alay da katıldı. İlk hücum kademelerinin geriden beslenememesi,

tahmin ediyorduk. Fakat daha sonra Şeyh Sa'd'da esir edilen Türk sağlık subaylarının şahitliğiyle Türklerin kayıplarının 2.000 ölü ve yaralı olduğu anlaşılmıştır[174].

Kaledeki kayıplarımız 17 subay da dahil olduğu halde 315 ölü ve yaralıdan ibarettir. Savunma çok önemli ve nazikti. Muhafızlara kumanda eden Kaymakam Brown (103. Hafif Piyadeden) çok değerli bir kişi idi. Burada önemli bir hizmet gördü. Kahraman Oxfordlar büyük kayıplara uğradı*. Bu değerli kıtanın bir bölüğüyle 103. Mahratta Hafif Piyadeleri bir barikatı savunuyorlardı. Bunların % 70 kaybı vardı. Kale dışındaki mevkilerde kayıplarımız 67 kişi idi. İsa'nın doğumu yortusunda toplam 382 kayıp verdik**.

Türk hücumlarının savuşturulması 6. Tümeni oluşturan kıtaların savaş değerlerini yeniden ispat etti. Özellikle Oxford Hafif Piyade Alayı erlerinin buradaki fedakârlıkları "Peninsular" yani Yarımada Savaşı'nda ünlenen bu şanlı alayın tarihine şerefli bir sayfa daha ilave etti.

Türk hücumu püskürtüldükten sonra İsa'nın doğumu yortusu gününün kalanı tam bir sessizlik ile geçti. Kale muhafızları

---

burada belirtildiği gibi ihtiyatların ilerleyememesinden değil, tel örgüde açılan gediğin darlığındandı.

Başarısızlığın en birinci sebebi ise kuşatanlarda kavisli atışa uygun ağır ateşli silahlar bulunamaması, mevcut topların bile devamlı ve şiddetli bir savaşa yeterli cephaneden mahrum olması ve en gerekli zamanda cephanesizlik yüzünden ateş kesmeye zorunluluk meydana gelmesidir (TAOE).

174 Kuşatılanların istihbaratı doğruya yakın, ancak sağlık görevlilerinin verdiği bilgiler abartılıdır. Gerçekte Huzeyrî taarruzundaki kayıplarımız 13 şehit ve 18 yaralı subayla şehit ve yaralı 876 erden ibarettir (TAOE).

Bu durum, 18. Tugaya mensup Norfolk kıtalarıyla kale muhafızlarını takviyeye beni zorladı (Yazar).

Kuşatmaya alınandan beri (4-25 Aralık arasındaki) kayıplarımız 1.625'e ulaşıyordu (Yazar).

yeniden tahkimat yapmak ve mevzii takviye etmek işleriyle uğraştılar.

İkinci savunma hattının takviyesine dikkat ve önem verdim. Bu sırada Mareşal Von der Goltz da Bağdat'a dönmüştü. 26 Aralık'ta Şamran Bend (Şamran Kalesi) mevkiinde nehrin sol sahilinden sağ sahiline 2 tümen kadar tahmin ettiğim iki büyük kolun geçtiğini görüyorduk[175]. Şamran Bend mevkiinde Türkler bir sal köprü kurmuşlar ve nehrin sağ sahilinde Kût şehrinden yaklaşık 7-8 mil (11-12 km) batısında büyük bir ordugâh kurmuşlardı. Türklerin bu hareketi batıya doğru birçok nakiller ile iç içe olduğundan bu durum bana düşmanın çekilmeye başladığı izlenimini verdi. Fakat biraz sonra düşmanın çekilmeyip kıtalarını mıntıkalara taksim ettiği ve bir kısım kuvveti de şehrin sağ sahiline yerleştirdiği anlaşıldı.

22 ve 66. Pencaplılar kıtalarından 2 Sepoy yani Hintli er, 27-28 Aralık'ta düşman tarafına kaçtı. Bunlar üzerine tarafımızdan ateş edildi. Ancak maalesef isabet ettirilemedi.

29 Aralık'ta kaleye gönderilen bir düşman sözcüsü ölülerin gömülmesine izin verilmesi için kale civarındaki Alay Kumandanından bana bir mektup getirdi. Bu mektuba verdiğim cevapta, eğer Türk Başkumandanı arzu ederse ölülerin defni için dört saatlik bir silah bırakmaya izin vereceğimi ancak bunun için herhalde Türk Ordu Kumandanının bizzat bana bunu teklif etmesi gerektiğini bildirdim. Mütareke yapıldığı takdirde arada oluşacak taraf-sız mıntıkaya cesetlerin defni için her iki taraftan silahsız küçük müfrezeler gönderilebileceğini ve eğer Türkler bu mütareke süresinden yararlanarak ilerideki tahkimat hattına kuvvet sevkine kalkarlarsa --Gelibolu yarımadasında bu gibi fırsatlarda yaptıkları gibi- bütün toplarımla kendilerine ateş açacağımı bildirdim. Benim bu mektubuma iki üç gün cevap verilmedi.

---

175 Şeyh Sa'd'a hareket emrini almış olan 35. Tümen kıtalarıdır (TAOE).

29 Aralık'ta Aylmer'e çektiğim bir telgrafta, esirlerin ifadelerine göre 36. Türk Tümeninin 5. Düzenli Tümeni (daha önce Kût dışında idi) takip etmekte olduğunu ve o tümenin 21 Aralık'ta Bağdat'ta toplanmış olduğunun sanıldığını bildirdim[176].

Henüz birçok zorluk ve baskıya maruz kaldığımı ve Türklerin fazla sayıda takviye kıtaları almalarından doğan endişe ve telaşımın sebeplerini Aylmer'e anlattım. Sandığım gibi eğer Aylmer 3 Ocak 1916'da Ale'l-Garbî'den hareket ederse 10 Ocak'tan önce Kût'a ulaşacağını umuyordum. Zira Ale'l-Garbî'nin Kût'a uzaklığı ancak 56 mil (90 km)'den ibaretti.

Aylmer'den, kuzeye ne gibi takviye kıtaları gelmekte olduğu ve ayrıca Ruslar hakkında bana bilgiler verilmesini rica ettim. Birinci savunma hattının daha fazla elde tutulamaması ihtimaline karşı kıtaların orta hatta çekilmesine dair bir emrin hazırlanmasını Kurmay Başkanıma emrettim. Bu emir 4. Kısım ekinde görülecektir.

176 Bu istihbarat belge ve doğruluktan uzaktır (TAOE).

II.

İlk Kurtulma Girişimi

Aylmer'in sorusuna verdiğim cevapta onun gelebilecek kuvvetiyle işbirliği için 5.000 tüfekten fazla bir kuvvete sahip olduğumu hesap ederek bildirdim. Bu toplama 400 kadar kazmacı ve lağımcı da dahildir. Her biri dörder toplu üç sahra bataryam vardı. Fakat bunların hareket yeteneği çok azalmıştı. Zira arabalarının % 50'si kaybolmuştu.

Dört toplu obüs bataryası ile sallar üzerindeki 4,7 inçlik iki batarya topu ve tümen cephane kolu % 60 oranında eksilmişti. Sağlık Hizmetleri Müdür Yardımcısının hesabına göre hemen güneye sevk edilecek 2.000 kadar yaralı ve hasta vardı.

Bu konuları Aylmer'e bildirdim. Takviye kıtaları gelir gelmez gerek Aylmer ve gerekse ben Bağdat üzerine ilerlemek düşüncesindeydik.

28 Aralık akşamı bir düşman tümeninin nehrin sol sahilinden es-Sinn'e doğru doğu istikametine hareket ettiği görüldü[177]. Biraz sonra bir nakliye kolu da aynı yolu takip etti. Düşman her gün şehir içindeki tümen karargâhını ateş altına alıyordu. Mevkiimizi şüphesiz Araplar vasıtasıyla öğrenmişti. Birçok mermi çok yakınımıza düşüyordu. Karargâh binasının çatısına ve üst kat odasına sık sık isabetler meydana geliyordu.

---

177 Bu tümen Şeyh Sa'd'a sevk edilen 35. Tümen idi (TAOE).

Yaralılar arasında patlayan mermiler nedeniyle hastanede birçok er ölmüştü. Sıradan günlerdeki kayıplarımız günlük 26-36 arasında değişiyordu.

29 Aralıkta Aylmer, takviye kıtalarının 2 tümen ve bir süvari tugayından oluştuğunu bana bildirdi. Aynı zamanda Kût civarındaki tahkimat hakkında benden fazla ayrıntı ve açıklamà istedi. Ben de ayrıntı ve açıklamaları kendisine verdim.

Ordu Genel Karargâhı İran'daki Rus harekâtı hakkında bilgi mevcut olmadığını bana bildirdi. Bundan Rusların Bağdat'a karşı ciddi bir hareket gerçekleştirdiklerini tamamen anladım. Çünkü böyle bir hareket için Rusların büyük ve birleşik kuvvetleriyle Kirmanşah ve Kasr-ı Şirin üzerine yürümeleri gerekirdi. Rusların İran içindeki kuvvetlerini birçok kola ayırması, sürekli işgallerde olduğu gibi ülke dahilindeki birçok önemli noktaların işgali amacına dayanıyor olsa gerekti. Tamamen emindim ki, bu cephedeki Türk harekât stratejisini sevk ve idare eden Von der Goltz da bu konuları benim gibi değerlendiriyordu.

Düşman şimdi akşamleyin su almak için nehre inen kadın ve çocuklara ateş etmeye başlamıştı. Türk taraftarı Araplar Şinayder kalibreli bir takım kovanları kullanıyorlardı. Bunların yüzünden birçok erimiz tehlikeli şekilde yaralandı.

Tel örgülerimizin önünde "Banda Mataram" imzasıyla Hintçe fesatkârca yazılmış iki üç deste evrak keşfedildi. Bu evrak Hint erlerini ayaklandırarak İngiliz subaylarını öldürmeye ve Türk kardeşlerine katılmaya teşvik ediyordu. O belgelerde Türklerin Hintlilere daha iyi bakacakları ve kendilerine mal ve mülk verecekleri yazılıydı.

Bu ara Hint taburları arasında kendi kendini yaralama olayları çoğalmaya başladı. Hint erleri sağ ellerinin işaret parmaklarını tüfekle yaralıyor ve savaş sırasında yaralandıklarını bahane ediyorlardı. Erlerin kendi kendini yaralayıp yaralamadığını barut etkisinden anlamak ve bu olayları engellemek için sağ ellerine ve tetik çekecek parmaklarına kalın bir bez geçirilmesini emrettim.

Kendi kendini yaralayan bütün erleri -12-14 kişi idi- ağır cezalara mahkum ettim. 29 ve 30 Aralık tarihlerinde Hint erlerinden iki üç kişi düşman tarafına kaçtı. Nöbet yerinde uyuyanlarla düşman karşısında hainlik gösterenlerin cezalandırılması için birçok Divan-ı Harbim vardı.

Aylmer'den 1 Ocak'ta Kût'un takviyesi hakkında uygulanacak planı içeren bir telgraf aldım. Bunda, Kût'un takviyesi için ilerleyecek kıtaların yollarda maruz kalacakları direnişler de dahil, hesap edilerek o kıtaların ona göre Kût'a ulaşma tarihlerinin belirlenmesi gerektiğini benim de doğal olarak değerlendirip onaylayacağım bildiriliyordu.

Kıtalar ancak Ale'l-Garbî'ye ulaştıktan sonra oluşturulup düzenlenmektedir. Bundan dolayı yardım kıtalarının Ale'l-Garbî'den hareket tarihleri bu düzenlemeye bağlıdır. Aynı zamanda bu durum Basra'dan gelecek gemilerin ulaşma zamanlarına da bağlıdır.

Aylmer, kıtaların vaktinden önce Ale'l-Garbî'den sevkine ve zorunlu yürüyüş yapmasına itiraz ediyordu. Fakat Kût'taki durumum, hızlı hareket ve fedakârlığı gerektirirse, en büyük tehlikeleri bile göze almaya hazır olduğunu bana bildiriyordu. Meselâ olağanüstü durumlar ortaya çıktığında 1 Ocak 1916'da Ale'l-Garbî'den bir kolu sevk edebileceğini haber veriyordu. Bu kol, bir direnişe maruz kalmazsa 3 Ocak'ta Nahilat'a yetişecek ve bu kolun gerisindeki diğer kıtalar da Ale'l-Garbî'de duraklamaksızın gemilerle sevk edilecekti. Bu tarihte o kıtalar bir tümen civarındaydı. Aylmer, bu hâl ve şartlar altında düşmanın yapabileceği hareketi kestiremiyordu. Büyük ihtimalle es-Sinn mevziinde düşmanla savaşmaya mecbur olacaktık.

Bu takdirde bile Kût üzerindeki düşman baskılarının çok fazla hafife alınacağı bildiriliyordu. Düşman Nahilat ile Kût arasında direnmediği takdirde 4 Ocak'ta bir kolun bana katılması mümkünse de kalan kıtaların 8 Ocak'ta ancak Nahilat'a ve 9 Ocak'ta belki Kût'a ulaşabileceği bildiriliyordu. Aylmer, 29 Aralık tarihli

telgraftaki haberi gereğince 3 Ocak'ta Ale'l-Garbî'den bir tümen ile taarruz yapılmasını tercih ediyordu. Bu takdirde Kût'taki durum gerektirirse 5 Ocak'ta imdat kıtalarının bir tümeni ve 8 Ocak'ta diğer kısımları Nahilat'ta yardımın etkisi olabilmesi için bütün kıtaların –karışık bir kol halinde- birleşik olarak hareket etmesi lazımdı. Bu kolun 8 Ocak'ta ve daha emin olarak 9 Ocak'ta Nahilat'a ulaşması mümkündü.

Böyle bir plan ağır olduğu kadar amaca ulaşmak için güvenlidir. Dikkate alınacak en önemli nokta, şu andaki ilerleme durumunu mümkün olduğu kadar geciktirmeye çalışmaktır. Zira hızlandırma harekâtı, araç yokluğu ve teşkilat eksikliğine sebep olarak kıtaların yeteneğini azaltır. Bununla birlikte yardımı hızlandırmak için mümkün olan her şeyin yapılacağına kanaat getirmelidir. Kût'un takviyesi tarihini belirlemeden önce bu gibi sebeplerin uzun uzadıya değerlendirmeye alınması lazımdır. 1 Ocak 1916'da 103. Hafif Piyadelerden bir nöbetçi, düşman tarafına kaçmakta olan bir Hintli subaya iki el ateş etti. Bu Hint subayı yakalandı ve hemen mahkeme edilerek gün batımında kurşuna dizildi.

Güneş batarken nehrin sağ sahilinden ateşe başlayan bir düşman topu az kalsın beni öldürüyordu. Karargâh çatısına isabet eden bir mermi, binanın bir kısmını yıktı. Bu mermilerden birisi Binbaşı Davie'nin odasını delip geçti. Üçüncü bir mermi de Tümen Muhabere Bölüğünden iki zavallıyı ağır şekilde yaraladı. Bütün kuşatma sırasında düşman özel bir itina ile karargâhımı ateş altına alıyordu. Şehrin Arap sakinleri de geceleyin nehri yüzerek geçip düşmana haber ulaştırmayı asla ihmal etmiyordu[178]. Aynı gece hastane çatısını delip yaralılar arasında patlayan bir mermi iki kişiyi yeniden yaraladı. Kût'a yardım için Aylmer'in

178 Tek tük gelen mültecilerin verdiği ifadeler o kadar karışık idi ki, ondan düşünüldüğü derecede yararlanmak mümkün olamamıştır (TAOE).

düzenlediği harekât planına 1 Ocak 1916'da verdiğim cevapta, kuvvetlerin tasarrufu kuralı gereğince düşmana karşı hareket etmeden önce bütün kuvvetlerin ve kumandanın toplu bulundurulması lüzumunu bildirdim. Bu kıtaların toplanma mıntıkası düşmanın etkisi dışında bulunmalıdır. Kût'a yardım için ileri harekâta başlanmadan önce Aylmer'in ana kısım ile birleştirilmesi hakkındaki fikrine katılıyorum. Öncü kıtalarını Şeyh Sa'd'da mutlaka takviyeye ihtiyaç meydana gelirse, öncü kumandanı Younghusband'e başvuracağımı bildirdim. Düşmanın çok yorgun ve endişeli olduğuna bakılırsa böyle bir ihtiyaç karşısında bulunmayacağımı sanıyorum. Düşmanın önlemleri, kuşatmanın taarruzî değil, savunma şeklinde yapılacağı zannını meydana getirmektedir. Düşmanın bütün faaliyeti büyük toplarla geceleyin bizi bombardıman etmekten ibarettir. Öğleden önce Kût üzerinden doğuya giden bir düşman tayyaresini ilk defa gördük. Bu telgrafın bir sureti Basra'daki Ordu Genel Karargâhına çekildi. Kıtalarım kaleye yapılan kesin ve düzgün bir hücumun tadına baktı, gereken metanet ve dayanıklılığı gösterdi. İsa'nın doğum yortusu günü Türklerin püskürtülmesi kıtalar arasında kendine güven hissini uyandırdı. Erlerin morallerinin mükemmel olduğundan şüphem yoktu. İkinci çekilmenin düşman arasında her rütbe sahibini büyük bir cesaretsizliğe sevk edeceğinden Türklerin böyle bir halin engellenmesi için yeniden bir hücuma teşebbüs edeceklerini umuyordum.

2 Ocak'ta düşman hızlı ateşli 18 ağır topla[179] şehri müthiş bir şekilde topa tuttu. Bu sırada bizim tarafa kaçan düşman erlerinden bir onbaşı, iki veya üç gün önce yeni bir tümenin ulaştığını bize bildirdi. İki tümen tahmin edilen bir düşmanı kolu ayın

---

179 Osmanlı kuşatma kuvvetlerinde hızlı ateşli ağır top mevcut değildi. Kuşatma ateşli silahları olarak adi ateşli 12 cm çapında yalnız 7 top bulunuyordu (TAOE).

üçünde Türk asıl kuvvetleri karargâhından doğuya doğru hareket etti. İlk olarak bu kıtaların kaleye hücum edeceklerini zannettim. Halbuki daha sonra bunların yardım kuvvetlerinin gelmesini engellemek için sol sahilden ilerlediklerini öğrendim. Aynı tarihte beni düşman, Kût'ta durdurmak için en az bir, belki de iki tümen bırakarak, General Aylmer'in ileri hareketini engellemek için kalan kuvvetlerinden bir kolu geceleyin nehrin aşağısına ilerletmiş bulunmalarına ihtimal verdim. Saat 16.00'da 6 top ve nakliyesiyle beraber 2.000 kişi kuvvetinde bir piyade kolu açıktan açığa aynı yoldan doğuya hareket etti[180]. Nehrin yukarı kısmında ve sağ sahilde bulunan karargâhtan göç edildiği görülüyordu. Aralığın 4'ünden 31'ine kadar kayıplarımızın toplamı, günlüğümdeki kayda göre 1.774 kişiden ibaretti. 5 Ocak'ta toplarla donatılmış en azından 8.000 civarında tahmin edilen 5 mil uzunluğunda büyük bir kolun doğuya yönelmiş olarak yolun sol sahilinde bulunan es-Sinn'e doğru hareket ettiği görülüyordu[181].

Kût'ta 3 Ocak'ta mevcut düşman kuvveti, köprü civarında, nehrin sağ sahilinde 11.500 piyade ile 41 top; nehrin daha güneyinde ve belki de es-Sinn'de 12.000 piyade ile 18 top kadar tahmin etmiş olan Genel Karargâh ile aynı fikirde olup olmadığımı soran Kolordu Kumandanlığından aynı tarihte bir telgraf alındı. 3 Ocak tarihli telgrafımda Kût'un kuzeyine geçip doğuya doğru gitmekte olduğu haber verilen iki tümenin sağ sahilden gelmeyip Şamran Bend'ten geldiğine hükmettiğini telgrafında bildiriyordu. Mevcut

---

180 Bu görülen kol lağvedilmiş 38. Tümenin 35. Tümen kıtalarını tamamlamaya tahsis edilen bir kısım erleriydi (TAOE).

181 General Townshend'in belirttiği bu kol, Şeyh Sa'd'a, 13. Kolorduyu takviyeye giden 52. Tümen idi. Bu tümen, Kûtü'l-Ammâre'nin görüş dairesini gece karanlığında aşması emredildiği ve tümen gece yarısı hareket ettiği halde yolunu şaşırması yüzünden sabaha kadar dönmüş dolaşmış, ancak kalenin görüş dairesinden bir türlü çıkamayarak bu şekilde kuşatmadakilerin gözüne çarpmıştı (TAOE).

düşman kuvvetlerini doğru olarak tahmin ve takdir edip edemediğimi ve bu konuda ne düşündüğümü soruyordu. Belki 7 Ocak'ta hava uygun olur olmaz Şeyh Sa'd'dan tayyare keşifleriyle etrafındaki durumu açıklığa kavuşturacağını ve aydınlatacağını vaat ediyordu. Tayyarelerin durumu Ale'l-Garbî'den keşifler yapılmasını büyük tehlikelere atıyor ve aynı zamanda düşman es-Sinn mevziini savunduğu takdirde –böyle bir hareketi yapacağını sanıyordu- Kût'ta kalmamı sağlamak için ne kadar kuvvete ihtiyacım olduğu konusunda fikrimi soruyordu.

Kolordu Kumandanının dayandığı Genel Karargâhın telgrafı daha önce arz edilen telgraftan sonra geldi. 4 Ocak'ta düşman kuvvetleri o telgrafta şöyle tahmin ediliyordu:

Sağ sahilde Şamran Bend'te Kût'un 9 mil doğusunda düşman kuvveti toplamı 41 top ve 11.500 süngüden oluşan 45. ve 36. Tümenler, sol sahilde cephemde toplamı 24 top ve 12.900 süngüden ibaret, 5. Düzenli Tümen ile 51. ve 38. Tümenler, ayrıca, sol sahilde es-Sinn mevziinde 18 top ile 2.500 süngüden oluşan 35. Tümen, Şeyh Sa'd'da her iki sahilde 4 tabur 800 süvari ve 1.200 Hecinsüvar mevcut olduğu gösteriliyordu. Bunların toplamı ise yaklaşık 30.000 savaşçı ile 83 toptan ibaret büyük yekun oluşturuyordu[182].

Karargâhın ifadesine göre bu tümenlerin hepsi ve özellikle 36. Tümen bizimle ara sıra şiddetli çatışmalarda bulunduğundan moral bakımından sarsılmış olduğu zannediliyordu. Kût mıntıka-

---

182 Bu istihbarat esas ve ayrıntı itibarıyla yanlıştı. O tarihte Irak grubu 51, 52, 35 ve 45. Tümenlerden oluşmuş olup 38. Tümen ise lağvedilmiş ve kıtaları 35. Tümeni tamamlamak için verilmişti. Bundan başka bir de Irak Süvari Tugayı ve iki Hecinsüvar Alayı mevcuttu. Bu kuvvetin sayısına gelince, burada tahmin edildiği gibi 30.000 kişi ve 83 top olmayıp düz sayı olarak 17.000 savaşçı ve 53 top olup, bu topların da yalnız 16 sahra ve dağ topu hızlı ateşli, kalanı ise bütünüyle adi ateşli eski toplardı (TAOE).

sında nehrin alt kısmındaki düşmanı kesin bir hezimete uğratacağı ve bununla birlikte düşmanın, kuvvetlerini nehrin üst kısmında biriktireceği de tahmin ediliyordu.

Ordu Kumandanı, Aylmer beni takviye ettikten sonra Kût'un yakınında en uygun olan bir mevzii tahkim ederek yardım kıtalarının gelmesini beklemek fikrini tercih ediyor ve Aylmer'in Kût'ta kuvvetini yerleştireceği en uygun mevzi hakkında benimle görüş alışverişinde bulunması ve bütün kalan takviye kıtalarının toplanabileceği en yakın mevkii belirlemesi gerektiğini bildiriyordu.

Düşman kuvvetinin 20.000 süngü ve 32 toptan ibaret olduğunu, ancak kuşatmanın başlangıcından beri 4-5 bin kişi ölü ve yaralı verdiğini sandığımı, es-Sinn'de olacak savaş sırasında yalnız bir tümen ile durdurulacağımı cevap olarak Aylmer'e bildirdim.

Düşman kuvvetinin tarafından 20.000 süngü ve 32 top tahmin edilmesi tamamıyla gerçek idi. Daha sonra anlaşıldığına göre Genel Karargâhın tahminleri de oldukça doğru çıkmıştır. Bu sırada düşmanın kuvveti gerçekten 30.000 süngü ile 70 veya 80 top idi[183]. Takviye kıta birliklerinin Fransa'dan dönen iki Hint Tümeninden oluşmuş olup yapılarını biliyordum. Tümenlerden birisi 3. Lahor Tümeni olup General Keary'nin ve diğeri 7. Meerut Tümeni olup General Younghusband'in kumandaları altındaydı.

General Sir Nixon'un eski Kurmay Başkanı General Kemball'ün bu sırada tugaylardan birine kumanda etmekte olduğunu öğrendim.

Düşman 2 Ocak'ta beyaz bayrak taşıyan bir subayı bana gönderdi ise de bundan dolayı ateşi kesmedim. Bu subay bana İsa'nın doğum yortusu gecesi kale hücumunda ölenlerin defni görevini kolaylaştırmak konusunu talep eden Türk kıtaları kumandanının bir mektubunu getirdi. Cesetler kötü halde kokuşmuştu. Birçok

---

183 Yukarıda belirtildiği gibi bu tahmin, gerçek miktarın hemen hemen iki misli civarında ve abartılıydı (TAOE).

cesed, hücuma maruz kalan kale etrafındaki tel örgülerimizde henüz takılı bulunuyordu. O subay, aynı zamanda köprü başı savaşında yaralanarak ellerine düşen 67. Pencaplılar Alayından Yüzbaşı Grribon'un yarasının etkisiyle ölmüş olduğunu bildirdi. Şehirdeki karargâhıma gözü bağlı götürülen bu Türk subayı Fransızca konuşuyordu. İran Seferi projesi hakkında kendisinden bilgi istedim. Türklerin bilinen girişim ve çabaları dolayısıyla İran'da durmayıp Afganistan'ı da ele geçirecekleri konusunda dikkatini çektim. Bunun ardından da çok zengin ve verimli bir belde olan Hindistan'a niçin gitmeyeceklerini sordum. O, bana Mareşal Von der Goltz'ü en az 76 yaşında tahmin ettiğini söyledi. Kendisine Nurettin Bey'e verilmek üzere bir kutu Maspero sigarası verdim ve –Türk adeti olduğu üzre- yarın bir cevap göndereceğimi söyledim. Verdiğim Maspero sigarası kutusuyla beraber Türk subayı kendi hatlarına döner dönmez Nurettin Bey'in üzerimize korkunç bir bombardıman yapacağını sanıyordum. Gerçekten de öyle oldu. Bütün büyük ve seri ateşli toplarla Kût şehrini dövmeye başladı ise de bize yalnız 24 kişi kayıp verdirebildi. Daha önce düşman eline geçen Firefly gambotunu gördüm. Tamir edildikten sonra Şamran Bend civarında, nehrin alt kısmında mevki alan gemi pruva çanaklığındaki 4,7 pusluk toplarıyla bize ateş açmak girişiminde bulunduysa da bizim 5 pusluk toplarımızla uzakta durduruldu. Düşman bu sırada 2 tümenden fazla takviye kıtaları almıştı[184]. Bu iki tümenin Aylmer'i durdurmakta olan kıtaların takviyesi için gereği kadar uzaklardan dolaşarak doğu istikametinde, nehrin aşağı kısmına doğru hareket ettiklerini gördük.

6 Ocak'ta General Aylmer'e ayrıca bir telgraf yazarak bir kuşatma taarruzuna karar vermesini tavsiye ettim. Kût'a yardım için uygulanacak en iyi çarenin bu olacağı düşüncesindeydim. Ey-

184 Alınan takviye önce ve sonra 52. Tümenden ibaretti (TAOE).

lül'de Kût savaşında yaptığım geniş kuşatma hareketini anlatmak istedim. General Aylmer'in savaş ilmine aşina olduğunu biliyordum. Sıradan cephe taarruzuna kurmaylarımızın büyük kısmı taraftar bulunuyordu. Fakat böyle bir taarruzun sonuçsuzluğa mahkum olacağından çok korkuyordum. Nasıriye'de bulunan General Gorringe'in Kût'u kurtarmak amacıyla 7 Ocak'ta Şattü'l-Hayy boyunca Kût yönünde gösteri hareketine başladığına dair Ordu Karargâhından bana tebligat yapıldığı hakkında söylentiler dolaşmaya başladı. Gösterinin akış tarzına dair hiçbir haber alamıyordum. Fakat zannıma göre Araplarla bir müfrezemiz arasında savaşlar meydana geliyordu. Düşman, Nasıriye'ye çekilen o müfrezemizin çok kayıplara uğradığını iddia ediyordu.

8 Ocak'ta Şeyh Sa'd'in 2,5 mil (4 km) güneyinde General Younghusband Tümeniyle düşman kuvvetleri arasında çok şiddetli bir savaş meydana geldi. Kolordu Kumandanı Kût karşısındaki düşman hariç tutulursa, kalan düşman kuvvetlerine üstünlük sağlayabileceğini telgrafta bildiriyordu. Daha başka şiddetli savaşların meydana gelmesi bekleniyordu. Kolordu Kumandanı, telgrafında, benim bir çıkış hareketi yapıp yapamayacağım hakkındaki düşüncemi soruyordu. Younghusband'ın çok şiddetli karşılığa maruz kaldığını bildiren satırları okudum. Aynı tarihte yukarıdaki telgrafa şu cevabı verdim:

> "Şeyh Sa'd'in güneyinde -zannıma göre nehrin sol sahilinde- meydana gelen savaşlardan haberdar değilim. Beni sıkıştıran düşmanın miktarını bilmiyorum. Kût'u çeviren düşman kuvvetleri siperler içerisinde saklanmış bulunuyorlar. Bana vaat edilen tayyare keşifleri 7 Ocak'ta yapılmadı. Yapacağım bir çıkış hareketiyle Türklerin çekilme hattını taciz etmek meselesine gelince; nehrin sol sahilinde bunun yapılması benim için artık geçmiştir düşüncesindeyim. Böyle bir harekete giriştiğim takdirde sizin de püskürtülmenizle yolun kesileceğini düşündüm. Böyle bir çıkış hareketi kıtalarımın üçte ikisi bahasına mal olabilir. Böyle bir önlem bütün topların, yaralıların ve hastaların terkini gerektirir. Tam hızla sağ sahile geçmek için yeterli

derecede araç olmadığı gibi harekâtınızın başarıyla yapılmasını güven altına alabilecek örtülülük ve gizlilik de yoktur. Ancak nehrin sol sahilinden ve karadan birçok karışık siperi rampalarla aşarak savaşla yol açacağımı sanıyordum ki, bu da çok ümitsizce bir hareket demektir. Temas halinde bu türlü hareketler tavsiye edilmez. Yakında bana daha iyi haberler vereceğinizi ümit ediyorum. Sizi durdurmaya gelen Türklerin her halde kuvvetli tahkimatı yoktur. Bunların cephaneleri de hep buradan sağlanıyor".

Bu cevap telgrafının bir suretini adet üzere Ordu Genel Karargâhına da çektim.

Saat 16.45'te Genel Ordugâhın 8 Ocak tarihli aşağıdaki telgrafını aldım:

"Ordu Kumandanı, olağanüstü ümitsiz ve çaresiz kalmadıkça çıkış hareketi gibi tehlikeli bir tedbire başvurmamanızı emrediyor. Burada takviye kıtalarımız çoktur. Yukarıdan boş gemiler geldikçe bu kıtaları kuzeye sevk etmekteyiz. Kolordu Kumandanı durum hakkında zatı âlinizi haberdar edecektir".

Ben Aylmer'in fikrini yanlış anlamıştım ve sanıyordum ki, bir çıkış hareketi yapıp yapamayacağımı anlamak istiyordu.

Biraz sonra kolordu kumandanından şu telgrafı aldım:

"5 Ocak'ta düşmanın Şeyh Sa'd'in 2 mil (3 km) doğusunda nehrin iki tarafında kuvvetli tahkimata yerleştiğini tayyare raporları bildirmektedir. Düşman önlemleri şu şekildedir: 4.500 kişilik bir kuvvet nehrin kuzey yönünde, 6.500 kişilik bir kuvvet nehrin güney yönünde bulunmaktadır. Güney yönündeki düşman kuvvetleri arasında 2.000 süvari vardır. O düşman kıtaları arasında köprü yoktur"[185].

---

185 Şeyh Sa'd savaşını yapan Osmanlı kuvveti gerçekte, gösterilen o rakamdan çok aşağı bir seviyede idi. Düzenli 13. Kolordudan ibaret olan bu kuvvet, 52. Tümen, 35. Tümen ve lağvedilmiş 38. Tümenin kalanla-

Onun şu telgrafı da ardından geldi:

"Bir çıkış hareketi yapılması konusunu etraflıca düşünmenizi talep etmem sırf düşmanı şaşırtmak ve bu şekilde buradaki baskıyı hafifletmek düşüncesine dayanıyordu. Sizin çıkış hareketi yapmanıza dair henüz kesin bir karar yoktur. Size biraz geç olarak yetişebileceğimi sanıyorum. Çünkü karşımda kuvvetli düşman kıtaları vardır".

Bu telgrafı okurken durumun gerçekten çok vahim olduğunu anladım. O telgraftan şu sonucu çıkarıyordum: Dünkü girişimler sonucunda kıtaları olağanüstü yorgun düşmüş olan kolordunun bu günkü harekâtı çok da ilerlememiştir. O da kuvvetini her iki sahile dağıtmıştı.

Kendisine direnen Türklerin kuvvetini 15.000 kişi tahmin ediyordu. İmdat kıtalarımız yaklaşık 3.000 kişi kaybetmiş olduklarından takviye kıtalarının gelmesine kadar ileri harekât ertelenecekti.

Durumun olağanüstü nazik olduğunu şimdi anlıyoruz. Ancak bu konuyu kimseye açmıyordum. Kıtalarımın iaşe meselesini araştırmaya başladım.

Albay Annesley'in bu konu hakkında 8 Ocak'ta bana yaptığı açıklamalar şu şekildeydi:

---

rıyla Irak Süvari Tugayı ve iki Hecinsüvar Alayından oluşmuş olup sayı kuvveti ise en yüksek hesapla 7.000 tüfek, 350 kılıç ve 20 kadar toptan ve Hecinsüvar Alaylarının yararlanılabilen 300 kişisinden ibaretti. Bu kuvvetin iki sahile ayrılma tarzı ise şöyleydi:

Yaklaşık 3.300 tüfek, 7 top ve 200 kılıç sağ sahilde, kalan kuvvet ise sol sahilde.

Süvari sınıfının 2.000 gösterildiğine bakılırsa, sağ sahilde mevcut sanılıp savaş esnasında izi ve eseri görülmemiş gönüllü Araplar da süvari sayılmıştır (TAOE).

İngiliz kıtaları için	30 günlük erzak
Hint kıtaları için	29 günlük erzak
Buğday	8 günlük
Yem	7 günlük
Eti yenen hayvanlar	17 günlük
Çay	15 günlük

8 Ocak'ta General Sir John Nixon'dan özel bir telgraf aldım. Bu telgrafta, kendisinin doktorlar tarafından hasta bulunduğunu, bir haftaya kadar hareket etmesi düşünüldüğünü, hareketten önce Aylmer ile birleşeceğimi ümit ettiğini ve kıdemli olması dolayısıyla Ordu Kumandanlığının General Aylmer ve Dicle Kolordusu Kumandanlığının da bana verilerek Aylmer'in yerine tayin edilmemi Sir Beauchamp Duff'a tavsiye ettiğini yazıyordu.

Ülke basını Bağdat üzerine meydana gelen ileri harekâtımızı eleştirmekteydi. Lort Crewe bu meseleyi metince savunuyordu. Sydenham, Lortlar Kamarası'nda bu hareketi bir başarısızlık diye vasıflandırdı. Fakat askerlik bakımından bunun şerefli bir başarısızlık olduğunu herkes düşünüyor ve memnun oluyordu.

İmdat kuvvetlerinin Şeyh Sa'd civarında yaptığı savaşlara ait General Aylmer tarafından yazılan bir telgrafı 8 Ocak gecesi geç vakitte aldım. Bu telgrafta General Kemball'ün nehrin sağ sahilinde, telgraf hattının iki tarafında 6 taburla tahkimata yerleştiği ve 2 tugaydan oluşan diğer kıtaların da nehrin sol sahilinde nehirle bir açı oluşturan 3 mil (5 km.ye yakın) boyundaki bir tahkimat hattını işgal ettiği bildiriliyordu. Nehrin sol sahilinde Aylmer'in 8 taburluk ihtiyat kıtaları vardı. Türk esirlerin açıklamalarına göre imdat kıtalarımız karşısındaki Türklerin mevcut kuvveti en az 15.000 piyade ve süvariden ibaretti[186].

---

186 Bu kuvvetin 7.000 tüfek ve 350 kılıç civarında olduğu daha önce belirtilmişti (TAOE).

Bu kuvvet arasında çok miktarda Arap erleri vardı. General Aylmer, mevcut kıtalarıyla nehrin sol sahilinden Türkleri kuşatmaya gücü yetmediğini bildiriyordu. Bundan dolayı yeni takviye kıtaları gelinceye kadar ileri harekâtın yavaş olacağını ve her şeyin o takviye kıtalarının hızla sevkine bağlı olduğunu bildiriyordu.

Bu tarihte Albay Annesley 1.000 un çuvalının çalındığını bildirdi. Kût'u ilk savunma haline koymaya başladığım zaman hızla engeller ve barikatlar kurulması için –işe yarar kum torbaları olmadığından- kıtalar un çuvallarını almaya mecbur olmuştu. Bu çalınma meselesini ben buna yordum. Fakat bütün kuşatma boyunca tek çalınmanın bundan ibaret kaldığına kesinlikle emin değilim. Her türlü önlemlere rağmen sürekli çuvallar delinip içindekiler akıtılıyordu.

Erzakımızın kayıtlı olarak tespit edilen tahminî miktarı ile ölçülü olarak ortaya çıkan miktar arasındaki fark çok büyüktü. Fakat bunun teorik olarak buğdayların temizlenmesi sırasında meydana geldiği tahmin ediliyordu.

9 Ocak hatıralarım şu şekilde idi: Kût'ta beni durduran Türk kuvvetlerini yaklaşık olarak tahmin edebilmek için Aylmer'den telgrafla 9 Ocak'ta bir tayyare gönderilmesini tekrar rica ettim. Eğer nehrin sol sahilindeki Türklerin başlıca ordugâhına taarruz ederek orayı ele geçirip Türk gemilerini ve diğerlerini püskürtseydim, bütün Türk asıl kuvvetlerinin her şeyi bırakıp çarçabuk üzerime dönecekleri şüphesizdi. Fakat böyle bir harekette başarılı olabilmem benim için şüpheliydi. Kıtalarımın şimdiki hali iki üç ay önceki hallerinden çok farklıydı.

Aylmer'den gelen aşağıdaki telgraf üzerine yine ümitler uyandı:

> "Düşman Şeyh Sa'd'dan nehrin kuzeyine doğru çekildi. Düşmanı takip ediyorum. Şiddetli yağmurlar askerî harekâtı çok fazla güçleştiriyor".

Nem ve soğuklardan kıtaların olağanüstü yorgun düştüklerine dair ertesi gün Aylmer'den alınan haber üzerine bu ümitler azalmaya başladı. Yardım kuvvetlerinin halen nehrin iki tarafında bulunduklarını –General Kemball ile 6 tabur nehrin sağ sahilinde ve Şeyh Sa'd'da kalan kolordu kıtaları nehrin sol sahilinde idi- anlıyordum. Aylmer havanın şiddetinden dolayı tayyare keşiflerine imkan olmadığını bildiriyor ve şu andaki bilgilere göre düşmanın Ore[187] üzerine veya bu mevkiin arkasına çekilmekte olduğunu haber veriyordu.

Eksiği tamamlanarak cepheye gelmekte olduğu bildirilen yeni kolorduya gerekli zamanı kazandırmak için Nurettin Bey'in Ore'de Şubibat[188] tuzlu su kanalı gerisinde durdurmak isteyeceğini Aylmer'e bildirdim. Bu kolordunun bir tümeni 20 Ocak'a doğru ulaşacaktı. Hatırlansa gerektir ki, son gelen Türk takviye kıtalarının ulaşma zamanları bizim istihbarat dairesinin bildirdiği zamandan çok farklıydı.

Şubibat (Vadi-i Kelâl) Kanalı'nın önemli bir engel olmadığını sanıyordum. Bu kanalın kuzey bitimi hariç tutulursa senenin bu mevsiminde her taraftan geçilebilirdi[189]. Bu telgrafı aynı zamanda Ordu Genel Karargâhına da çektim.

Nurettin Bey'in Türk ordusunun diğer kısımlarının kendisine katılmasına gerekli zamanı kazanmak için oyalama savaşları yapmakta olduğu açıktı. Benim düşüncem bu merkezde idi. Nurettin Bey daima geceden yararlanarak zarara uğramaksızın çe-

---

187 el-Urâ mevkii demek istiyor (TAOE).

188 "Ab-ı Şengûle (Vadi-i Kelâl)'yi kastediyor olmalı (TAOE).

189 Hakkında bilgi verilen ve Ab-ı Şengûle olması gereken o su, kanal olmayıp sıradan bir deredir. Loristan dağlarından inip Peksabe arazisinden geçerek Süveyce bataklığı doğusunda ve Şeyh Sa'd kasabasının yaklaşık 15 km kuzeybatısında Dicle nehrine kavuşur.
O dere, nehre döküldüğü taraftaki bir iki yüz metrelik kısmından başka, senenin hemen her mevsiminde üç sınıfa geçit verebilir (TAOE).

kilmekteydi. Bundan dolayı bu çekilmede bozguna benzer bir belirti yoktu. Bu görüşlerimi 10 Ocak'ta Aylmer'e bildirdim.

10 Ocak sabahı Türk gemilerine sancak çekilmiş, bütün gemiler donatılmış ve Türk siperlerinde sevinç ilan ediliyordu. Biz bunu İngiliz kuvvetlerinin Gelibolu'dan çekilmelerine yorduk ve gerçekten de meselenin bundan ibaret olduğu anlaşıldı.

10 Aralık öğleden sonra asker kıyafetinde olmayan ve her biri ikişer yüz kişilik dört beş yaya kafilenin gelmekte olduğu görüldü. Bunlar galiba hafif yaralılar idi. Güneyden gelip sol sahile geçerek batı yönüne gittiler. Sağ sahilde çok sayıda çadır gördük. Bunlar daha önce mevcut değildi. Bu gün öğleden sonra büyük Türk ordugâhında çok fazla bir faaliyet izlendi. Nehrin sağ sahilini takiben batı yönünden gelen 600 develi bir kafile Şattü'l-Hayy'i geçerek büyük Türk ordugâhına girdi[190]. Yalnız Şeyh Sa'd'da 3.793 yaralı verildiğini Aylmer bana telgrafla bildirdi. Ölenlerin miktarını bildirmiyordu. Fakat adi oran üzerine ben onun ölü sayısını 600-700 civarında kabul ediyordum. Aylmer Türklerin es-Sinn mevziine çekilerek nehrin her iki sahiline yerleştiklerini ve havaların çok kötü –yağışlı ve soğuk- olduğunu bildiriyordu[191]. 10 Ocak'ta Kût'ta çok yumuşak bir hava vardı. Fakat Şeyh Sa'd'da dağlar nehre yakın olduğundan havalar kötü idi.

Saat 22.00'de Ordu Kumandanından aldığım bir telgrafta Türklerin tekrar dönerek* Vadi'nin[192] iki tarafında bir hattı tahkim

---

190 Bu develer, erlerinden yaya olarak yararlanmak istenilmiş olan Hecinsüvar Alaylarının develeri idi (TAOE).

191 Şeyh Sa'd savaşını yapan Osmanlı kuvveti burada belirtildiği gibi es-Sinn hattına değil, Vadi-i Kelâl gerisine çekilmişti (TAOE).
Von der Goltz tarafından durdurulunca kadar Nurettin Bey'in çekilmeye devam ettiğini sanmıyorum. Von der Goltz, Nurettin Bey'in yerine Halil Paşa'yı tayin etti ve Vadi hattında tahkimat yapılmasını emretti (Yazar).

192 Vadi tabirinden kasdedilen Ab-ı Şengûle (Vadi-i Kelâl)'dir (TAOE).

etmekte oldukları bildiriliyordu[193]. Buranın Şeyh Sa'd'in 9 mil (14.5 km) kuzeyinde ve nehrin sol sahilinde Ore civarındaki Şubibat kanalı olduğunu sanıyordum.

13 Ocak'ta, General Kemball'ün önden oyalamak ve General Younghusband'ın da çevirmek üzere, Aylmer'in Vadi'deki Türk mevziine taarruz ettiğini telsiz telgrafla öğrendik. 13-14 gece yarısında Aylmer'den aldığım bir telsiz telgrafta Kemball'ün doğu cephesinde 2 mil (3 km) uzunluğunda Vadi boyunca düşmanı durdurmakta olduğu bildirildi[194]. Bu sırada Younghusband düşman mevziini çeviriyordu. Kuşatma kolunun sağ kanadının Dicle'ye[195] dayandığı bildiriliyordu. Bu duruma göre düşmanın tamamıyla mağlup edileceğini ümit ediyordum.

---

193 Gerek General Aylmer'in bildirdiği ve gerekse General Townshend'in açıklamasındaki tahmini doğru değildir. Yukarıda belirtildiği şekilde Şeyh Sa'd'den çekilmiş olan Osmanlı kuvveti doğrudan doğruya ve belirli bir plan dahilinde Vadi-i Kelâl gerisine gelmişti.
Müşir Von der Goltz Paşa'nın bu çekilme ve duraklama hakkında zerre kadar bilgisi ve etkisi bile olmamıştır. Zaten ayrılma tarihine kadar Irak kumandanı Albay Nurettin Bey'le Müşir Goltz Paşa arasındaki resmî bağ ve ilgi, yalnız akşamları sıradan verilen raporlar çerçevesindeydi. Nurettin Bey, emir ve kumandayı Albay Halil Bey'e devredinceye kadar hareket ve düşünce serbestliğini tamamen korudu ve Goltz Paşa'nın en ufak bir müdahalesine bile onay vermedi. Bundan dolayı zamanına ait savaş harekâtının bütün şan veya kusurları kendi şahsına aittir (TAOE).

194 General Kemballl'ün oyalama kuvveti Vadi-i Kelâl gerisindeki kuvveti hemen hemen serbest bıraktı. Bu cephede ateş savaşı bile çok az olduğu gibi savunma hattında bulunan iki zayıf alayın ihtiyat taburları ve topları da kuşatmaya karşı sevk edilebildi. Denilebilir ki, düşman çevirme kolunun başarısızlığı, oyalama kolunun tembelliğinden doğmuştur (TAOE).

195 Kuşatma kolunun sağ kanadı Dicle'ye değil, Süveyce bataklığına dayanıyordu. Dicle'ye dayanmış olsaydı, 13. Kolordunun çekilme hattı kesilmiş olurdu. Halbuki böyle bir durumun olmadığı Tarih-i Askerî Encümen Başkan Yardımcısı Binbaşı Emin Bey'in şahitliğiyle sabittir (TAOE).

14 Ocak sabahı alınan bir telsiz telgrafta düşmanın çekildiği varsayılıyor ve Kemball kıtaları tarafından takip ediliyordu. Tahminime göre düşman çok ağır kayıplara uğramıştı.

Saat 11.35'te Aylmer'in ulaşan bir telgrafında, savaşın inatla ve sonucu şüpheli bir tarzda devam ettiği, bununla birlikte büyük Türk kıtalarının batı yönüne hareket ettiklerine bakılırsa, düşmanın çekildiğinin sanıldığı bildiriliyordu. 7. Tümenin kuşatma hareketi kuzey yönünde, doğudan batıya doğru mevzi alan bir düşman kuvveti tarafından durdurulmuştu. Savaş erken başlamış ve karanlık basıncaya kadar da devam etmişti. General Kemball 28. Tugay ile düşman cephesine taarruz etti ise de püskürtüldü ve Vadi'nin doğu sahiline çekildi.

İstihkâm subaylarımızın yaptıkları krokilere göre, Türkler nehrin iki tarafında ve Kût'ül-Amare etrafında tahminen 30 millik (48 km) kuşatma hatları, ulaşım hatları, yollar ve saire kurmuşlardır.

1870 Savaşında Metz civarındaki Alman kuşatma hattının 24 mil (38,5 km) uzunluğunda olduğu hatırlanırsa buradaki Türk kuşatma işlerinin nasıl olduğuna dair bir fikir edinilmiş olur.

Şu andaki kuşatma çevresi yaklaşık 15 milden (24 km) ibaret olup birçok yerde tahkimat hatları üç sıradan oluşmuştu. Savaş görevlerinde tecrübeler, hatta çekilme halinde bulunan bir kumandanın tecrübeleri bile kuşatılmış kıtalar kumandanının tecrübeleri ile kıyaslanamaz. Bir meydan savaşındaki kıtalar kumandanının sorumluluğu, kuşatılmış kıtalar kumandanının sorumluluğuna benzemez. Zira ilki serbest olduğundan taarruz için ilerleyebilir. Gerekirse taarruz ile savunmayı karıştırır veya savaştan sakınmak isterse çekilebilir. Halbuki kuşatılan kumandan böyle serbest değildir. O daima sinirlidir. Bu kumandana sağlam ve sakin bir kafa lazımdır. Herkes kendisinden haber ve başarı bekler.

Her akşam hastanelere gider ve oradaki yaralı arkadaşlarla görüşürdüm. Herkes iyi haberler arzu ediyor. Ben ise daima bun-

lara karşı neşeli ve ümitli görünmeye çalışıyor, her zaman aynı etkiyi yapmaya gayret ediyordum. Erlerden birçok defa şu sözleri işittim:

> "General, bizi kurtaracak sensin. Biz bunu biliyoruz. 1 Aralık durumundan bizi kurtardığınız gibi burada da kurtarabilirsiniz".

Genelinin bana karşı büyük bir güveni vardı. 6. Tümen Kumandanlığında kazandığım özel güven kadar hiçbir kumandan güvene sahip olmamıştır.

General Aylmer'in maruz kaldığı zorluklar ve yaptığı ilerlemeler hakkında hiçbir şey düşünmüyordum. Tamamen anlaşılıyordu ki, geniş ölçüdeki Türk destek kıtalarının gelmesinden önce Aylmer bana yardım edemeyecektir. Başlangıçtan beri korktuğum da bu meseleydi. Vaktiyle iki ay zarfında takviye edileceğimi Ordu Kumandanından öğrendiğim zaman durumun bu kadar gecikmesini protesto etmiş ve hemen bu durumdan kurtarılmamı talep etmiştim. Aylmer'in kumanda ettiği kıtalar, İngiliz kıtaları ve hatta benim kumandamdaki kıtalar olsaydı düşünceme göre o takviye kıtalarının başarılı olacağı şüphesizdi.

General Aylmer'den çok az bilgi alabildiğim için üzgündüm. Belki bunda haksızım. Fakat ben onu bu konu için taciz etmiş olsaydım, doğruluk, cesaret ve yüce kişilik özelliklerine sahip olan bu zat şüphesiz doğal olmayan durumlardan doğan heyecandan dolayı beni affederdi. Zira kıtalarımın büyük bir kısmında moralin ciddi bir şekilde sarsılması ve burada anılması uygun olmayan diğer sıkıntılar beni heyecana sevk ediyordu.

15 Ocak'ı bulduk. Gelmesi beklenen Türk destek kıtaları geldiğinden artık direnişin tehlikeli bir safhaya girdiğini o tarihte Aylmer'e bildirdim. İmdat kıtalarının hareketinin yavaşlığından çok fazla üzüntü duymaya başladım. Bir ay zarfında takviye edileceğim hakkında açık söz aldıktan sonra kıtalarımla Kût'a ka-

pandım. Kuşatma altına alınalı altı hafta oluyordu. İmdat kıtaları, sonucu şüpheli iki savaş yapmıştı. Gerçi düşman biraz geriye püskürtüldü. Fakat bu üç dört milden ibaretti. İmdat kuvveti, bu savaşlarda benim umduğumdan fazla kayıplara uğradı. Bu kıtaların ileri hareketi şimdi böyle ağır olursa Türk takviye kıtalarının ulaşmasından sonra acaba ne gibi bir hal alacaktır?

16 Ocak'ta Kolordu Kumandanı, Ordu Kumandanına yazılan bir telgraftan beni haberdar ediyordu:

"Düşman piyade topçularının asıl kuvvetleri üzerine çekilmelerinden, düşmanın niyetinin bir geçit noktasında imdat kıtalarımızı geciktirmek ve es-Sinn ve Kût civarındaki köprülerden[196] *geçirilecek önemli düşman kuvvetleriyle nehrin sağ sahilinde savaşmak veya ulaşım hatlarımızı kesmek olacağının anlaşıldığını"* bildiriyordu. Aylmer, Vadi'nin hemen üst tarafında, Dicle üzerinde bir köprü kurdurarak bütün 7. Tümen kıtalarını nehrin sağ sahiline geçirmek üzere olduğu ve bunların sona ermesine kadar düşman ilerlemediği takdirde nehrin sağ sahiline geçirilen kuvvetlerle geçit yerindeki* düşman mevziini çevirmeye çalışacağını bildiriyordu[197].

Aşağıdaki telgrafı Aylmer'e gönderdim:

> "Kumandanız altındaki yardım kıtalarının gösterdiği kahramanca çabaları 6. Tümen adına takdir eder, hürmetle karşılar, meydana gelen kayıplarınızdan doğan üzüntülerinize katılır ve yakında büyük başarılara ulaşmanızı temenni ve ümit ederim".

Nehrin sol sahilinde, kuşatma hattının kuzey kısmında bütün gün düşman faaliyeti devam etti. Düşman kalenin doğusunda,

---

196 es-Sinn civarında Osmanlı köprüsü yok. Yalnız Mukasis'te beş on şahtur ve birkaç *kufa* ile bir iki *kelek*ten ibaret ilkel geçiş araçları mevcuttu (TAOE).
Bu geçit Dicle'nin sol sahilindeki bataklığa yakın bir yerde meydana gelmişti (TAOE).

197 Bu geçitten kasıt Fellahiye hattı olacaktır (TAOE).

nehrin sol sahilinde siperler kazıyor ve tel örgüler kuruyordu. Bütün bu tedbirler, Kût'tan geceleyin yapılacak bir çıkış hareketini engellemek içindi. Türkler Aylmer'in yapacağı taarruza yardım etmek için Kût'ten nehrin sol sahiline benim tarafımdan yapılacak bir çıkış hareketinden korkuyorlardı.

Bu tarihte Feldmareşal Von der Goltz'ün Alman kurmayları ve birkaç Türk subayıyla Kût cephesindeki Türk hatlarını teftiş ettiği görüldü. Toplarımızdan birisi bu teftiş grubu üzerine ateş açtı. Von der Goltz bir avcı siperine sığındı. Benim emrim olmaksızın Von der Goltz'a ateş edilmesi için kaledeki topa emir veren subaya canım sıkıldı. Avrupa'da meşhur bir strateji uzmanı olan Feldmareşal Von der Goltz'a karşı çok büyük saygı ve sevgi beslediğimden hemen ateşin kesilmesi için emir verdim*. Bu ateş sırasında mermilerden birisinin az kalsın Feldmareşal'e isabet edeceğini daha sonra bana Türk subayları söylediler[198].

17 Ocak'ta Aylmer'den alınan telsiz telgraf haberleri çok hoşa gitmiyordu. Köprü inşasına engel olan kötü havaların devamından dolayı yardım kıtaları ileri harekâtının gecikmeye uğradığı 7 ve 13 Ocak savaşlarında 6.000'den fazla ölü ve yaralı verildiği, bu kayıpların Ale'l-Garbî'den ileri harekâta başlanılmasından beri alınan takviye kıtaları toplamından daha fazla olduğu ve şu andaki kıtalarının ancak 9.000 savaşçıdan ibaret bulunduğu bildiriliyordu. Bu haberler kötüydü. İmdat kıtalarının bana yetişebilmesi ihtimali hakkındaki şüphelerimi doğrulayan telgraflar da aldım. Bunların zikriyle artık bu kısma son veriyorum.

---

* Bu durumu 1810 tarihinde Torres Vedras hatları cephesinde Massèna'nın yaptığı keşif ile kıyaslayınız. İngiliz subayları bu kişiye ateş edilmesi için topçulara izin vermediler. Yalnız onun uzağına yapılan bir tek atış ile gitmesini ihtar ettiler (Yazar).

198 Bu teftişte Tarih-i Askerî Encümeni Başkan Yardımcısı Binbaşı Emin Bey, Goltz Paşa ile beraber bulunuyordu. Ordu Kurmay Başkanı Kaymakam Kâzım Karabekir Bey de birlikte idi. Böyle bir ateşe maruz kalındığını hatırlamıyor. Hatıratında böyle bir şey yazılı değildir (TAOE).

Kolordu Kumandanlığından (General Aylmer'den) Ordu Karargâhına –bir sureti 6. Tümene- çekilen 16 Ocak 1915 tarihli telgraf şu şekildedir:

"Durumu ve olayların cereyanını açıklıkla göz önüne getirmek lazımdır. Düşman, Vadi-Nahilat geçidi girişini çok kuvvetli engeller ve tahkimat ile kapatmaktadır. Yaptığımız cephe taarruzu ile nehrin karşı sahilinden yapacağımız şiddetli bombardımana Türklerin direnişe karar verdiği buradaki düzenlemelerden anlaşılıyor. Böyle bir harekette bütün 52 ve 38. Tümenlerle 35. Tümenin iki alayı tarafından direnişe maruz kalacağımı ordugâhlarının büyüklüğünden anlıyorum. Bununla birlikte bu kesin olmaktan çok, bir tahmindi.

Nehrin karşı sahiline ateş edecek durumda 19 topluk platform gözledik. Geçidin gerisinde, haritada Sana'iyat kelimesinin "Y" harfinin bulunduğu yerde 1,5 mil (2,5 km) boyunda, bataklık ile nehir arasında tek bir tahkimat hattı mevcuttur. "N"'den sonra da es-Sinn mevzii gelir.

Nehrin yalnız bir yönünden yapılacak hücum haberi ile, kuvvetimin yarısını kayıp etmeden, birinci mevziin ele geçirilmesi fikrime göre mümkün değildir. Niyetim, köprü inşa edilince bütün 3. Tümen ve süvari tugayını nehrin sağ sahiline geçirip, düşman mevziini anfilada almaktır. Hatta bu araçlar ve düzenlemelerle bile ileri harekâtımızın kesin bir sonuç veremeyeceğini ve çok ağır devam edeceğini sanıyorum. Alınan haberler, takviye kıtalarının Kût'a ulaşmaya başladığını ve az zaman zarfında bunların büyük bir toplama ulaşacağını gösteriyordu. Kût'un güneyinde, nehrin sağ sahilinde şu anda 2.000 kişiden fazla bir kuvvet görünmüyordu. Yağmurlar Şattü'l-Hayy üzerindeki geçide nakliyatı güçleştiriyor. Düşünceme göre Townshend için en iyi plan, sağlanacak yerli mavnalar ve yararlanılabilir diğer nakliye araçları ile geceleyin değerli kıtalarını nehrin sağ sahiline geçirmek ve doğruca es-Sinn mevziine ilerlemekten ibarettir.

Ben de tam o sırada sağ sahile geçirmiş bulunacağım tümen ve Süvari Tugayıyla Townshend'i karşılayıp buraya geti-

receğim. Şimdilik durum ve fırsat bu harekete uygundur. Düşman nehrin sağ sahilinden güneye doğru kolayca kuvvet sevk edemez. Fakat aradan zaman geçerse düşman şüphesiz bu sahilde de fazla kuvvet bulunduracaktır. 20 Aralık'ta mevcut nehir kuvvetlerinden başka 50 kadar yerli mavnaya sahip olduğunu Townshend bana bildirmişti. Eğer bu araçlar hâlâ mevcut ise bunlar amaca ulaşmaya yeterlidir. Bu harekât sırasında Townshend, hastalarla, yürümeye gücü yetmeyen zayıfları bırakmaya ve toplarla malzemesinin büyük kısmını tahrip etmeye mecbur olacaktır. Townshend bu hareketi mümkün görürse bunun yapılması için gerekli emirleri kendisine bildiririm..."

Ordu Karargâhına çekilen bu telgrafta, fırsatın bir daha ele geçmeyeceğinden bahsedilerek 6. Tümen Kumandanından geçit hareketinin uygun olup olmadığının, uygun olduğu takdirde hazırlığın en erken hangi tarihte yapılmış olacağının hemen telgrafla bildirilmesi isteniyordu. Bu telgrafa cevap vermeden önce Ordu Kumandanlığından Kolordu Kumandanına çekilip bir sureti bana bildirilen şu 17 Ocak tarihli telgrafı aldım:

"Ne durum hakkındaki takdir ve değerlendirmelerinize, ne de Townshend'in yapmasını teklif ettiğiniz olağanüstü önleme asla razı olamam. Sizi bu tarzda düşünmeye sevk eden durum, fikrime göre, kıtanızın moral bozukluğudur. Bunda şüphe edilecek bir durum yoktur.

Şeyh Sa'd'dan itibaren düşmanın yaklaşık 15.000 kişi ve 41 toptan ibaret (35, 38, ve 52. Tümenler ile bir miktar jandarma ve süvari) kuvvetiyle karşılaşarak iki defa mağlup ettiniz[199].

---

199 Yukarıda bir münasebetle belirtildiği şekilde Şeyh Sa'd savaşını yapan 13. Düzenli Kolordu, 35 ve 52. Tümenlerle lağvedilmiş 38. Tümen enkazından, Irak Süvari Tugayıyla iki Hecinsüvar Alayından ibaret idi ki, bu da 7.000 tüfek ve 350 kılıç ile 8'i hızlı ateşli, kalanı adi ateşli 26 toptan ibarettir (TAOE).

Townshend'ı sıkıştıran kuvvet 8.000 kişi, 17 toptan oluşan 45 ve 51. Tümenlerdir.

12 Topa sahip bir tümen kuvvetinde tahmin edilen kuvvetli bir düşman kolunun Kût'un batısındaki Türk asıl ordugâhına çekildiğini Townshend bildiriyor. Düşman kayıplarının Şeyh Sa'd'da 4.500 ve Vadi'de 2.000 civarında olduğunu bildiriyor. Diğer araştırmalarımıza göre düşmanın kayıpları bundan daha fazladır[200]. Bu nedenle Kût ile aranızdaki düşman kuvveti 5.000 kişi ve 27 toptan fazla değildir.

Kayıplarınızı takviye birlikleriyle tamamlamalısınız. İnşa ettiğiniz köprü size manevra konusunda hareket serbestliği verir. Nehrin sağ sahilinden yapacağınız harekât size yalnız başarıyı sağlamak değil, belki düşmana bir kesin darbe indirerek Townshend'e hızla yardım edilmesine de sebep olacaktır.

Cephenizdeki düşman mevziinin önceki taarruzlarda ele geçirdiğimiz mevziler kadar kuvvetli ve sağlam olduğunu sanmıyorum. Çünkü eski Türk mevzilerinde dört ay çalışılmış ve her türlü hazırlıklar yapılmıştı. Cevabınızda Townshend'in yapmasını teklif ettiğiniz hareket gerek Townshend gerekse sizin kuvvetlerinizi ve sonuç olarak Irak ordusuyla İngiltere hükümetini felakete sürükleyeceğinden bunu asla onaylayamam. Düşmanın 6. Tümen ile takviye edildiği hakkında ortada hiçbir iz ve sebep yoktur. Takviye tümeninin ulaşması şüphesiz harekâtın hızlandırılmasını gerektirir. Fakat bunların hepsi istihbarat kabilindendir".

18 Ocak'ta Kolordu Kumandanına çektiğim bir telsiz telgrafta, gemilerin korunması için nehrin sol sahilindeki tahkimatta az bir kuvvet bırakarak asıl kuvvet ile onun sağ sahilden ilerleyeceğini ümit ettiğimi bildirdim. Ben Kût'u savundukça kuzeydeki

---

200 13. Osmanlı Kkolordusunun Şeyh Sa'd savaşındaki kayıpları şehit veya esir olduğu iyice anlaşılamayan 1.450 kişiden başka 646 şehit ve yaralı olup Vadi-i Kelâl savaşındaki kayıpları ise şehit ve yaralı olarak yalnız 573 kişidir (TAOE).

düşman gemileri güneye geçemezdi. Bu sebeple düşmanın taarruza geçebileceğini asla sanmıyordum.

Beni kurtaracak yardım kıtaları sağ sahili takip ederek Kût güneyine gelmedikçe benim için o sahili gizlice ve hızla elde etmek imkânı olamayacağı hakkındaki 22 Aralık 1915 ve 7 Ocak 1916 tarihli görüşlerimi ona tekrar hatırlattım. İmdat kıtaları Kût'un güneyine gelince düşmana karşı Şattü'l-Hayy gibi önemli bir engelden yararlanılabilirdi. Bu sırada Şattü'l-Hayy'ın geçit noktasındaki derinliği 5 ayak civarında idi. Ben bir gece zarfında sağ sahile ancak 4.000 kişi geçirebileceğimi hesap ediyordum.

Bu durumda yaralılar, hastalar, sivil ve daire çalışanlarından başka 5.000 civarındaki savaşçı bir kuvvetin de Kût'ta bırakılması gerekiyordu. Subay binekleri, makineli tüfek katırları dahil olduğu halde hayvan miktarı 3.000 civarında idi. Hayvanların karşı sahile nakli esnasında bir sefer için 3 saat sarf olunduğuna göre 25 sefer için 75 saat gerekiyordu. 3 sahra bataryasının karşıya geçirilmesi için de yaklaşık 20 saatlik bir zamana ihtiyaç vardı. Çıkış hareketinin başarılı olması için her işin bir gecede bitmesi lazımdı. Bu durumda bir gece zarfında geçirilemeyecek olan bütün top, cephane ve hayvanların imha edilmesi gerekliydi. Bir nehrin geçilmesinde gösterilecek yavaşlığın sonuçlanacağı akıbet çok vahimdir. Fakat bunu hızlandıracak elde başka araçlar da yoktu. Kıtaların olağanüstü yorgun ve halsiz düşmesinden dolayı Şattü'l-Hayy üzerine vaktiyle bir köprü kurduramamıştım. Bu köprüsüzlüğün ilerde doğuracağı kötülükleri kuşatmanın başlangıcında Evans'a sebepleriyle anlatmıştım. Eğer o köprü kurulmuş olsaydı, savunmada çok işimize yarayacaktı. Kolordu kumandanlığından genel karargâha çekilip 6. Tümene bildirilen 17 Ocak 1916 tarihli telgraf suretidir:

> "Kût'u Townshend ile beraber savunmak veya hiç olmazsa Townshend kıtaları tamamıyla hareket haline geçinceye kadar Kût yolunda bulunmam gerektiğini içeren telgrafınızı al-

dım. Bundan anlıyorum ki, zatı aliniz planımın Townshend'in çıkış hareketine ait olan kısmını arzu ve kabul etmiyorsunuz. Eğer mesele böyle ise Townshend'in teklif ettiği planın düşüncenize uymadığı anlaşılıyor. Geçit hareketi yapılması için Townshend'e gerekli birçok gün zarfında Kût karşısında kalmam düşünceme göre başarıyı daha az sağlayacaktır. Çünkü kuvveti yarıya inen Kût mevkiine Türkler yine taarruz edebilir. Çıkış hareketine ihtiyaç duymaksızın Townshend'e yapılabilecek tek yardım yolu, bana kalırsa, karşımdaki geçidi zorlayarak sol sahilden Townshend ile birleşmekten ibarettir.

Bu hareket için daha önce arz ettiğim plan uygulanacaktır ki, bu da sağ sahile geçirilecek bir kısım kuvvetle yan ateşine alınan düşman mevzilerine bütün kuvvetimle hücum etmekten ibarettir. Taşkın, yağmurlar, malzeme yokluğu ve köprünün Şeyh Sa'd'dan buraya naklindeki zorluklar ve burada köprü kuracak kazmacı ve lağımcı erlerinin ancak bir bölükten ibaret bulunması gibi sebepler dolayısıyla köprüyü yeni kurabildim.

Bulunduğumuz mıntıka bir çamur deryası halinde ve hayvanların yürüme ve hareketi çok fazla zorluk kazanmıştır. Planımın hızla uygulanması için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Ancak genel ve yerel şartların son derece uygunsuz olduğunu unutmamalıdır. Bu mıntıkadaki zorluklar hiçbir yerdeki zorluklara benzemez. Bunların hafiflemesi ancak karşı sahilden yapılacak yan ateşiyle mümkündür. Köprünün tekrar kırıldığını işittim".

Yukarıdaki telgrafa cevap olarak 18 Ocak tarihli şu telgrafı çektim:

"Meselenin açıklığa kavuşması gerekirse benim projem kesinlikle nehrin sağ sahilinden değildir. Bu belki maruz kaldığınız birçok zorluk ve kayıp sonucunda sizde meydana gelen bir fikir ve kanaatten ibarettir. Toplarınızı sol sahildeki Türk tahkimatını anfilada alacak şekilde sağ sahile yerleştirmeyi başarırsanız Türkleri mevzilerinden çıkarabileceğiniz gibi düşmanın erzak ve cephane kollarını da uzaklardan dolaşmaya

mecbur edeceksiniz. Düşman ana kısmı sol sahilde bulunduğu sürece projem bütün kuvvetlerimle sol sahilden ilerlemekten ibarettir. Muhtemelen gemileri korumak için sağ sahilde iki taburu tahkimata yerleştirirdim (düşmanı perişan ederek hedefime ulaşmak için geçen Eylül'de Kût'l-Amare'de yaptığım gibi). Bununla birlikte 17 Ocak tarihli telgrafımda arz ettiğim şekilde kıtalarınız Kût'un güney sahiline ulaşır ve sol sahildeki düşmanı anfilada alacak şekilde toplarınızı sağ sahilde şehrin doğu ve güneyine yerleştirirseniz o zaman bizim nehirden geçmemiz kolaylaşmış olur".

Kolordu tarafından kurtarılamadığım takdirde ne yapmak istediğimi ona yukarıdaki telgrafla anlatmak istedim. Bu telgrafın bir suretini de Ordu Kumandanına gönderdim. Aynı tarihte çektiğim diğer bir telgrafta sağ sahilden 3.000 kişi ile sahilden 300 yarda (270 m) mesafede siperler içindeki düşman karşısında bir çıkış hareketine teşebbüs etmek bu kuvveti mahvetmek demek olacağını anlattım. Çünkü bu hareketi düşman anlayacak ve sabah olunca bizi perişan edecekti. Aynı zamanda böyle bir hareket yaralılar, hastalar, toplar ve sair nakil malzemelerinin terk edilmesine de sebep olurdu.

Benim fikrim son kurşunu harcayıncaya kadar burada siperden sipere, evden eve savaşa devam etmekten ibaretti. Bütün ümitler tükenip yapacak başka hiçbir şey kalmadığı zaman kaleyi teslim ederek kıtalarını kurtarmak için bir generalin düşmanla sözleşme yapmasını savaş tarihi takdir eder. Örnek: 1808 yılı, Portekiz'de de Junot kumandasındaki Fransız kuvvetleri silah, top ve ağırlıklarıyla birlikte gemilere yüklenerek Fransa'ya çıkarılmıştı. Ben Kût'u elde tuttukça düşman Amare yönünde bize taarruz edemezdi. Çünkü kendisine gerekli gemileri, kayıkları ve sairi Kût'tan geçiremezdi. Aylmer'e diyordum ki, eğer beni kurtarmaz ve bulunduğu mevkide sabit kalamazsa çekilmeye mecbur olacaktır. Burada da havalar kötüleşti. Dün gece şiddetli yağmurlar yağdı ve siperler iki ayak su ile doldu. Gerek bunlar ve

gerekse diğer etkiler, erleri çok fazla sıkıntıya sokmaktadır. Halkın beyanlarına göre bu yağmurlar mevsimin son yağmurlarıdır.

Ordu Karargâhından 6. Tümene çekilen ve bir sureti Kolorduya gönderilen 18 Ocak 1916 tarihli telgraf şöyledir:

> "İmdat kıtaları size erişir erişmez ambarları ve topları terk ederek "Kût'u bilfiil boşaltacağınızı sanıyorum. Bu şüphesiz Ordu Kumandanının düşüncesidir. Aylmer kollarının ulaşmasıyla kıtalarımız kuvvetçe düşmana üstün olacak; ne Kût, ne top ve ne de ambarlar terk edilecektir. Eğer Aylmer kuvvetlerinin bir kısmı kuzeyde sağ kanadınızda ve diğer kısmı güneyde Şattü'l-Hayy boyunca yerleştirilecek olursa başlangıçta cephenizin düşmandan temizlenmesi mümkün olmasa bile, mevzideki savunma kuvvetlerinin düzenlenmesi ve oluşturulması mümkün olacak, aynı zamanda takviye kıtaların bir kısmını es-Sinn'de veya bu mevkiin doğusunda toplamak zor olmayacaktır.
>
> Yoldaki bütün kuvvetler Şubat'ın ilk haftasına doğru Şeyh Sa'd'a ulaşacaktır (6. Tümenin eksikliklerini tamamlayacak kuvvetler de dahil).
>
> Bu durumda kuvvetlerimiz tam mevcutlu 4 Tümen civarında olacak (iki topçu tugayı hariç) işte o zaman bir taarruza geçebileceğiz ve Kût'u örtmek üzere daha batıda sürekli ve güvenli bir mevzi meydana getirebileceğiz. Kabul edilecek yukarıdaki plan gereğince kolların gelmesinden sonra en iyi ve uygun önlemlerin neler olacağını düşünerek Aylmer'e tavsiye ediniz ve bana da bilgi veriniz".

Ordu Kumandanının yukarıdaki telgrafına verdiğim cevapta, Kût'taki depolarla topların neden terkini düşündüğümü sebepleriyle anlattım. Bunların başlıca sebebi, yapabileceğim en iyi hareketin bundan ibaret olacağı hakkında Kolordu Kumandanının kanaat beslediğini açıkladım. Şahsım itibarıyla ben asla Kût'un terkini arzu etmiyordum. Esasen burada savunmaya karar verişim sırf Türk kuvvetlerini durdurarak Amare-Ale'l-Garbî hattın-

da imdat ve takviye kıtalarının toplanmasına gerekli zamanı kazanmak içindi. Ben, müstahkem bir ordugâha kapanıp kalan bir kuvvetin başına gelecek hali biliyordum. Fakat bu harekete karar verirken bir ay zarfında kurtarılmamı şart koşmuştum. Kût'un terk edilmeyeceğini haber almakla da memnun olmuştum.

III.

Kûtü'l-Amâre'nin Kurtarılması İçin Diğer Girişimler

19 Ocak'ta devamlı ve şiddetli yağmurlar kesildi, havalar iyileşti. Doğu yönünde ağır top sesleri de işitilmeye başladı. Bunlar şüphesiz Ümmü'l-Hanna'daki (sol sahilde) Türk mevzilerini sağ sahilden anfilada alan Aylmer'in topları idi.

General Aylmer, 20 Ocak'ta yazdığı bir telgrafta taarruza hazır bulunduğunu bildiriyordu. Sol sahilde Türk mevziinin sağ kanadını yan ateşine almak üzere Aylmer'in 2 tümeninden birisi, 2 süvari tugayı ve birkaç top nehrin sağ sahilinde bulunmaktaydı. Düşmanın asıl hattı bataklıktan nehre kadar uzuyordu.

Aynı tarihte Aylmer'i korumak için Kût dışında yapılabilecek hareket hakkında gerekli emirleri yayımladım. O emirler 4. kısmın ekinde mevcuttur.

19 Ocak akşamı es-Sinn yönünden birçok deve, 2.000'den fazla mevcutlu bir piyade kolunun nehir kuzeyindeki Türk ordugâhına dönüşünü görünce hayretlere düştük[201].

Bu durum tahmin ettiğimiz şekilde Aylmer'in cephesinde ancak 4.500 Türk eri kaldığını doğruluyordu. Türk mevziini bombardıman eden Aylmer'in toplarını bütün gün işittik.

---

201 Bu develerle erler, sağ sahilden dönen Hecinsüvar Alaylarının develeriyle bir kısım erleri idi (TAOE).

21 Ocak sabahı mevzie hücum edeceğini bana bildiriyordu. 20 Ocak akşamı mermilerin uzakta patlamalarını görebiliyorduk. 21 Ocak saat 14.00'te Kolordu Kumandanından aldığım telgrafta çok kötü haberler vardı.

Aylmer'in taarruzu savuşturulmuş ve taarruz edilen düşman cephesinin 100-200 yarda (91-182 m) mesafesinde durdurulmuş ve yalnız Black Watch Taburu düşman siperlerine girmeyi başarmış ise de bu da daha sonra bomba taarruzuyla tekrar siperlerden dışarı atılmıştır[202]. Aylmer, tekrar bombardımana başlanıp öğleden sonra yeniden taarruza geçmek niyetinde olduğunu bildiriyordu. Kuşatma altına girdikten beri aldığımız haberlerin en kötüsü buydu.

Bütün gün şiddetli yağmur yağdı. Taşan nehir birinci hat siperlerini, hatta kısmen orta hat siperlerini bile bastı. Bu durum, kıtalar için çok büyük sefalet ve felakete sebep oldu. Bu su baskını bize birinci savunma hattını terk ettirdi ve doğal olarak cephe de ayrıldı.

21 Ocak'ta İngiliz ve Hint kıtaları için tam 14 günlük erzaka sahiptik. Hayvanlar için de 25 Ocak'a kadar yem ve 30 günlük hububat vardı. İngiliz kıtaları için 10 günlük hububat ve 10 günlük çayımız vardı. Bundan başka halktan satın alınan 10 günlük unumuz da mevcuttu. Kıtalara yarım istihkak erzak verilmesine ve şehirdeki bütün yiyeceklere el konulmasına karar verdim.

Kût'un savunması hakkında verdiğim emirlerde, şehirdeki bütün yiyeceklerin savaş vergisi ile ele geçirilmesini açıkça emretmiştim. Fakat Mevki Kumandanı bu yiyeceklerin satın alınma şeklinde tedarikini daha kolay bulduğundan bu konudaki emirlerimi uygulamadı. Verdiğim emirde buna özellikle dikkat çekilmemesinden kaynaklanmıştı. Buna şaşırılmamalıdır. Çünkü ben gece gündüz Kût'un savunması emirleriyle çok meşguldüm.

---

202 Birinci Felahiye savaşını kastediyor (TAOE).

Buradaki savunma uzun süreceğinden her türlü yiyeceğe el konulmasına karar vermiştim. Ancak bu sayede uzun kuşatma süresince herkese eşit olarak erzak verilmesi mümkün olacaktı.

Şehirde evleri arayarak birçok tahıl ambarı meydana çıkardık. Saklı erzak yerlerini ihbar edenlere ödül verilmesine de başlayınca daha birçok erzak kaynakları keşfettik.

Akşamleyin Aylmer'den aldığım diğer bir telgraf, öğleden sonraki taarruzların da başarısızlığa uğradığını bildiriyordu. Yapılan taarruzlardaki ağır kayıplardan Aylmer'in gözü korkmuştu. Ondan alınan diğer bir telgrafta, 22 Ocak taarruzundan bahsediliyor ve bundan da ümitsiz olduğunu gizleyemiyordu.

O telgrafta, yardım için bir çıkış hareketi yapılmasıyla Kût karşısındaki düşmanı perişan ettikten sonra tekrar eski mevzilerimize dönülmesi teklif ediliyordu. Bu hareket tarzıyla kazanılacak bir başarı, muhtemelen düşmanın Aylmer karşısındaki geçit cephesinden çekilmesine sebep olurdu. Aylmer böyle bir çıkış hareketini hemen yapıp yapamayacağımı soruyordu.

Kolordu Kumandanlığından 6. Tümene çekilen 21 Ocak 1916 tarihli telgraf şudur:

(Bunun bir sureti de Ordu Kumandanlığına çekilmiştir)

> "Düşman hazır mevziine yaptığımız iki taarruz da sonuçsuz kaldı. Yarın yine taarruza devam edeceğim. Fakat bunun da başarısızlığa uğrayacağını şimdiden anlıyorum. Kayıplarım çok büyüktür. Bana yapabileceğiniz tek yardım, geniş ölçüde bir çıkış hareketi yaparak karşınızdaki düşmanı perişan etmeye çalışmak ve sonra tekrar Kût'a dönmektir. Bunu başarırsanız karşımdaki düşman belki bu geçitten çekilmeye mecbur olur. Topçu ve piyade ateşlerimizden düşmanın uğradığı kayıplar da şüphesiz çok büyüktür. Bu sırada düşmana en az iki takviye taburu geldi. Fakat tayyare keşiflerimiz olmadığından bu taburların nereden geldiğini bilemiyorum. Mümkünse bu çıkış hareketinin hemen yapılmasını rica ederim".

Yukarıdaki telgrafı, Ordu Kumandanlığına çekilen ve bir sureti 6. Tümene gönderilen Kolordu Kumandanlığının aşağıdaki 22 Ocak telgrafı takip etti.

> "Bu gün öğleden sonra başlayan yağmur bütün gece devam etti. Bu civar tamamıyla suya gömüldü ve batak bir haldedir. Askerî harekât çok zor ve kıtaların çektiği zahmet büyüktür. Sağ sahildeki 3. Tümen Kumandanı, taşan nehrin tümen mevzilerinin batısında bataklıklar meydana getirdiğini bildirmektedir. Bu bataklıklar şüphesiz o tümenin ileri harekâtına engel olacaktır. Bundan dolayı düşmana yapılacak yarınki taarruzdan zorunlu olarak vazgeçiyorum. Buna sebep de cephedeki kıtaların benden emir almaksızın iki gün önce işgal edilen ve düşmandan 1.300 yarda (1.200 m) uzakta bulunan tahkimat hattına çekilmesi olmuştur. Düşmana yapılan başarısız hücumlar dolayısıyla kıtalarımın düzeni bozulmuştur. Bu nedenle kıtaların tekrar düşman üzerine saldırması imkansızdır. Durum hakkındaki görüşlerimi yarın size bildireceğim".

Yukarıdaki telgrafın en önemli kısımları üzerine dikkat çekmek için gereken satırların altını çizdim. Aylmer'in bana teklif ettiği böyle bir hareketin başarıyla sonuçlanması için (yapılacak hazırlık ve sair düşünceleri dikkate almama) bunun düzenlenmiş olması lazımdı. Meselâ, Kût'tan çıkıp doğu yönünde yol açmak gerekse, düşman topçusunun anfilad ateşi altında gayet kuvvetli ricatgâh ve kuşatma hatlarına karşı bazı yerlerden bele kadar sular içerisinden geçerek açıktan taarruz etmeye mecbur olacaktık. Biz bu hareketi yaparken kuşatma kıtaları hemen savunma hattımızın kuzeybatı kısmına taarruz edecektir. Bir çıkış hareketi yaparken gayet geniş olan Kût mıntıkasının savunması için az bir kuvvet bırakmaya mecbur kalacaktım. Çünkü 21 Ocak'ta bütün piyade kuvvetim ancak 6.450 civarında idi. Tekrar Kût'a dönmek amacıyla yapılacak bir çıkış hareketi sonucunda, şehir dahilindeki her türlü malzeme ve araç ile Kût'u kaybederek iki düşman kıtası

arasında, açıkta tamamen yok olmam da akla gelebilirdi. Bundan dolayı böyle bir çıkış hareketi çok fazla düşünmeye muhtaç ve Aylmer ile aramızda her şeyin hesapla kararlaştırılması, planların ona göre düzenlenmesi lazımdı. Aynı gece Aylmer'e çektiğim bir telgrafta, Kût'taki hava şartlarının da aynı derecede kötü olduğunu bildirdim. Bizi siperlerden çıkarmaya mecbur eden taşkına karşı herkesin burada uğraşmakta olduğunu, takviye kıtaları bekler bir şekilde sabit tutulacağını ve artık taarruzların devam etmeyeceğini kendisine bildirdim. Kıtalarıma yarım istihkak erzak verilmesine başlanıldığından, mevcut erzakın daha 27 gün devam edeceğini ve 500 develi 3.000 kişilik bir piyade kuvvetinin doğudan Kût'un batısına doğru gittiğinin görüldüğünü (bu kuvvetler İngiliz kurtarma kuvvetleri cephesinden geliyorlardı) Aylmer'e bildirdim[203]. Şimdiye kadar Aylmer'in kıtalarına direnmekte olan o Türk kıtalarının neden geriye çekildiğinin sebeplerini bir türlü anlayamıyordum.

Kolordu Kumandanlığından, Ordu Karargâhına çekilip bir sureti 6. Tümene gönderilen 22 Ocak 1916 tarihli telgraf şöyledir:

> "Dün düşman mevzilerine yapılan taarruz girişimlerinin, kıtaların büyük fedakârlık ve kahramanlıklarına rağmen sonuçsuz kaldığını üzüntüyle arz ederim. Bu savaştaki kayıplarımız çok büyüktür. Kıtalar geri çekilirken mümkün olduğu kadar fazla yaralıyı beraber nakletti. Fakat birçok yaralı da düşman cephesindeki siperler yanında kaldı. Ölülerin gömülmesi ve yaralıların nakli için 6 saatlik bir ateşkes anlaşması yapmak üzere Türklere başvurdum[204]. Şimdilik Türk cephe-

---

203 Bu kuvvet, Felahiye cephesinde istihdamının yeri ve gereği olmayan 35. Tümen kıtaları idi (TAOE).

204 Parlamenter sıfatıyla gönderilen General Douglas'ın 52. Tümen Kumandanı adına 37. Alay Kumandanı Kaymakam Abbas Hilmi Bey ile imzaladığı bu anlaşma saat 15.30'da başladı ve saat 18.00'de bitti ki, bu hesaba göre 3,5 saatlik bir ateşkes demektir (TAOE).

sinden 1.300 yarda (1.200 m) uzakta bulunan bir hattı savunacağım. Kıtaların mevcut durumları şu sırada ileri harekâta uygun değildir. Bu kötü durum hakkında bilgi aldıkça peyderpey tekliflerimi yapacağım. Havalar çok kötü gidiyor ve taşkınlar gittikçe artıyor".

Kolordu Kumandanlığından, Genel Karargâha çekilen ve bir sureti 6. Tümene bildirilen 22 Ocak 1916 tarihli diğer bir telgraf da şöyledir:

"Birisi subay olmak üzere düşmandan aldığımız 6 esirin ifadelerine göre dünkü taarruzlarda karşılaştığımız düşman kuvvetleri, bütün 52. Tümen ile 35 ve 38. Düzenli Tümenler, bundan başka 51. Tümenin 2 taburu ve 26 toptan ibarettir. Önceki kayıplarından başka bu kıtaların bugünkü mevcudu 9.000 piyade civarındadır[205]. Townshend'in her şeyi tam bir dikkatle inceleyip takip ettiğine eminim. On beş günden beri batı yönüne çekilen düşman kuvvetleri Townshend'in bildirdiği gibi, hep benim karşımda çekilmiş ise, bu durumda dün yaptığım taarruzda karşımdaki düşman kuvvetinin 5.000 civarında olması gerekirdi. Bu gün cephe ilerisine gönderdiğim parlamenter, iki Türk kumandanıyla bir topçu kumandanına rastlamış ve bu kişiler Türk kuvvetlerine Halil Bey'in kumanda ettiğini bildirmişlerdir. Parlamenterin bilgilerine göre Halil Bey, Nurettin Bey'in yerine geçmiştir*.

---

205 Birinci Felahiye savaşını yapan kuvvet 52. Tümen ve buna geçici olarak bağlanmış olan 7. Alayın 2 taburuydu. Cephe arkasında bulundurulmuş olan 35. Tümen ise savaşa hemen hemen hiç katılmadı. 38. Tümen ise çoktan beri lağvedilmiş olup kalıntıları ile 35. Tümen ve 7. Alayın 2 taburu toplam 4.000 tüfeğe yakın, 35. Tümen ile birlikte hemen hemen tahmin edilen miktara yakındı (TAOE).

Bu olaylar doğruydu. Von der Goltz, Nurettin Bey'in Aylmer karşısında Şeyh Sa'd'dan çekildiğini görünce, diğer kıtaları cesaretlendirmek için hemen Nurettin Bey'i Halil Bey ile değiştirdi. Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın amcası olan Halil Bey kıtalar gözünde cesaretiyle tanınmış bir ki-

Bu savaşta gerçekten kayıplarım çok büyüktür. Kayıpların toplamını hâlâ tespit edemedim. Ancak yalnız 9. Tugayın 27'si subay olmak üzere 1.000'den fazla kayıp verdiğini zikredebilirim. Düşman mevzilerini savunan kuvvet 3.000 bile olsa kıtalarımın şu anki hali ve şartları böyle bir düşman mevziine taarruz etmeye asla uygun değildir. Kıtalarım mümkün olan her şeyi en kötü şartlar altında yapmıştır. Bu durumlarına göre yapılması mümkün olmayan hiçbir şeyi kendilerinden isteyemem. Bununla birlikte cephemde ne kadar düşman kuvveti bulunduğunu tespit etmek için elden ne gelirse yapacağım.

Yaptığım bir ateşkes anlaşması bu gün saat 18.00'e kadar devam ediyor. Ölüleri gömdük ve yaralıların bir miktarını geriye naklettik. Türkler kendi siperleri önündeki yaralıları hemen almışlardır. Zaten bu işlerde Türkler çok faaldirler".

Takviye kıtalarının gelmesine kadar Aylmer'in bana yardım edemeyeceği yukarıdaki telgraftan tamamıyla anlaşılmıştı. Basra'da bulunan Irak Sefer Kuvvetleri Başkumandanı Sir Percy Lake de aynı fikirde idi. Zira yukarıdaki telgraf üzerine Aylmer'e bir telgraf çekmiş ve bir suretini de bana bildirmişti. Başkumandanlık durumu anladıktan sonra ilerlemenin şimdilik mümkün olmadığına kanaat getirmişti. Bunun üzerine o, Aylmer'e nehrin her iki sahilini savunmaya uygun en iyi mevzie yerleşmesini, bu mevziin arkasında bir köprü kurulmasını ve mevcut nehir bineceklerinin

---

şi idi (Yazar). [General Townshend'in bu konudaki istihbaratı doğru değildir. Albay Nurettin Bey'in ayrılma sebebi Şeyh Sa'd çekilmesinde değil, Selmanipak zaferinden sonra Goltz Paşa'nın amirliğine karşı açtığı kalem mücadelesinde aramalıdır. Uzun süre Nurettin Bey ile Goltz Paşa'ya karşı iki yüzlü bir idare siyaseti kullanan Genel Karargâh, savaş harekâtını bağımsız olarak ve hiçbir zaman Goltz Paşa'dan izin istemeden yapan Nurettin Bey hakkında Goltz Paşa'nın ileri sürmüş olması doğal olan şikayetleri, onun kumandadan düşürme sebeplerini hazırlamış ve Şeyh Sa'd çekilmesi de ancak bunun uygulanmasını hızlandırmıştı (TAOE)].

boşaltılıp geriye gönderilmesini bildirdi. Basra'dan Amare'ye gönderilen takviye kıtalarının oluşturulması ve düzene konmasıyla Gorringe görevlendirilmişti. Bu kıtalar oluşturulduktan sonra Aylmer'e gönderilecekti. Takviye kıtalarının düzenlenme yerlerine ulaşma tarihi Aylmer'in nehir bineceklerini hızla boşaltıp geriye göndermesine bağlıydı. Bundan başka Sir Percy Lake, Kolordunun gerisindeki menzil hatlarının korunması için Arapların yağmasını engelleyecek tedbirlerin alınmasından Aylmer'in sorumlu olduğunu bildirdi. Çekilecek düşmanın takibinde erzak ve sairin ileri sevki ve gerektiğinde kıtaların bir sahilden diğer bir sahile geçirilmesi için Aylmer'e iki gemi bırakılmıştı. Yukarıdaki tedbirlerin uygulama alanına konulması için Aylmer hemen gerekli önlemleri alacaktı.

Geniş ölçüde bir çıkış hareketi yapılması hakkında Aylmer'in bana yaptığı tekliflerinin tamamıyla uygulanamaz olduğu düşüncesindeydim. Çünkü bu sırada biz siperlerimizi basan ve bizi Kût'tan çıkarmak tehdidinde bulunan taşkınlarla geceli gündüzlü mücadeleye devam ediyorduk. Taşkın dolayısıyla birinci hat siperlerini terke mecbur olup çekilen düşmanı şiddetli ateş altına aldık. Siper hendekleri adeta bir kanal halini almış ve suların basmadığı yüksek yerlerdeki tahkimat şebekesi de köstebek yuvalarına benzemişti. Karşımda bana direnecek düşman bile olmasaydı, sularla dolu derin hendeklerden ve çamur bataklıklardan gündüz dahi kıtalar ve toplarımı çıkarmak zor bir hareket olurdu. Bu engelleri aşmak için seyyar köprülerle rampalara ihtiyaç vardı. Bunların istihkam kıtaları tarafından yapılması için bir gün değil, belki altı gün lazımdı.

Bu kuşatma sırasında düştüğüm büyük zorluklara hiçbir kumandanın maruz kalmadığını sanıyorum. Bu lanetli Irak havalisinde, eziyet ve sıkıntıların her çeşidine rastlamak zorunluluğu vardır. Bize taarruz eden düşman ile birçok mücadele ve kavgadan sonra nihayet Kût'ta tahkimat yapıp savunmaya karar verdik. Savunma önlemleri biraz tamamlanır tamamlanmaz düşma-

nın iki kesin taarruzuna uğradık. Bu taarruzları savuşturur savuşturmaz şiddetli yağmurlar başladı. Dicle'nin korkunç taşkınları her tarafı istila etti. Bu yüzden takviye kıtalarımızın harekâtı gecikme ve sekteye uğradı. Kısaca bu kahredici taşkınlar siperlerimizi terk etmeye, savunulması zorunlu olan siperlerde de erlerin dizlerine kadar sular içerisinde kalmasına ve sonuç olarak hastanelerin hastalarla dolmasına sebep oldu. Bilseniz bu Kût kuşatmasında ben ne sıkıntı, ne zorluk ve ne heyecanlara maruz kaldım!

23 Ocak'ta Ordu ve Kolordu kumandanlarına çektiğim telgrafta, olayların akışına sırf kendi kuvvetimle karşı koymak zorunda kaldığımı anlatmak istedim. Aylmer ileri harekâta başlamadan önce durumu değerlendirirken 15 Ocak'a doğru beni kurtaracağını bildirmişti. Halbuki bu zaman geçti. Türk takviye kıtalarının ulaşması üzerine kurtarma kıtalarının ilerlemesi artık tehlikeli bir mesele halini aldı. Ben Kût'a kapanırken 4 Aralık'tan itibaren bir ay zarfında, en son 10 Ocak'a kadar mutlaka kurtarılmamı şart koşmuştum.

Aylmer'in şimdilik bir şey yapamayacağını, durumun incelenmesi ve değerlendirilmesinden anlıyorum. Aylmer'in, morali bozulmuş 9.000 savaşçı kuvveti kalmıştı. Beni kurtarmakla görevli olan bu kuvvete, takviye kıtaları olarak 2 piyade tugayıyla bir batarya gelecekti. Eğer Aylmer ve Sir Percy Lake bu kuvveti yetersiz görürlerse aşağıdaki üç karardan birini seçmeye mecbur kalacaktım:

a)- Kuvvetlerimi kurtarmak için 17 Ocak'ta Aylmer'in tavsiyesi gereğince sağ sahilden bir çıkış hareketi yapmak.

Bu durumda çöl yoluyla doğruca 25 mil (40 km) uzaktaki Şeyh Sa'd üzerine gitmek ve yarı yolda bana yetişecek bir kuvvetin gönderilmesini Aylmer'den istemek gerekiyordu. 28 Ocak ilâ 3 Şubat tarihine kadar durum bu 4.000 kişilik dinç kuvvetin nehrin sağ sahiline geçirilmesine uygundu sanıyorum. Bu çıkış hareketi için seçeceğim erler şunlardı: İstihkâm, kazmacı, topçu, muhabe-

reci ve tayyareci erleri ile İngiliz ve Hint piyadeleri, süvari ve bir miktar sağlık heyeti. Bütün hafif yaralılar, hastalar, zayıflar ve yürümeye gücü yetmeyenler, düşman ile sözleşme akdedecek bir Tugay Kumandanının nezareti altında korumaya alınan hastanelere bırakılacak ve bütün toplar tahrip edilecekti. Sumana gemisiyle iki kayık orsa gitmeye çalışacaklar, her erin üzerinde 200 kurşun, sırt çantalarında iki günlük yiyecek bulunacaktı. Asker de kaputlarını beraber alacaktı.

b)- Ya da Saragossa veya Genoa savunmasında olduğu gibi son kurşun ve lokma sarf olununcaya kadar Kût'ta kalıp direnişe devam etmek.

c)- Veya buradaki kuvvetleri hükümete kazandırmak için düşman ile müzakerelere girişebilirdim. Bu durumda düşman Kût'a sahip olurken ben de kuvvetlerimle güneye doğru hareket eder, Aylmer'e katılırdım. Tarihte buna örnek olarak 1808 yılı Junot'un Lizbon'daki hareketi vardır. O zaman Cintra Sözleşmesi gereğince 2.000 kişilik Fransız kuvveti silahları ve ağırlıklarıyla İngiliz gemilerine bindirilerek Lizbon'dan Fransa sahiline çıkarılmıştı.

Böyle bir durumda yeterli derecede erzakım varken düşman ile müzakerelere girişmiş olurdum. Erzakın tükendiği bir sırada müzakereye girişilir ve düşman bunu anlarsa, o zaman savunanları açlıktan teslime mecbur kılmak için uygun şartlar ileri sürmez. Tarih bunu çok güzel ispat eder. Sonuç olarak şunu arz ederim ki, ben "a" şıkkını en iyi hareket şekli olarak kabul ediyordum.

Bütün ümitlerim Rusların yapacağı harekâtta idi. Kût'taki durumumun Kasrışirin'de Rus Generali Baratoff'a bildirilmesini ve Ruslar tarafından Bağdat üzerine ciddi bir baskı yapılmasını tekrar talep ediyordum.

Ordu Kumandanına çektiğim telgrafa aynı tarihte aldığım cevapta, hâlâ beni kurtaracaklarına ümitli olduğu bildiriliyordu.

Ordu Kumandanı 28 Ocak'ta Aylmer'in genel karargâhına gittiği zaman bana daha kesin bir fikir değerlendirmesi beyan edeceğini, yukarıdaki kararların "b" ve "c" kısımlarını gereksiz gördüğünü, ancak "a" kısmının uygulanmasını, fakat bunun bütün kıtalardan gizli tutulmasını bildiriyordu. Aylmer kıtalarının nehrin sağ sahilinden zorlayıp ilerlemeye teşebbüs etmesi halinde beni kurtarmaya gelecek olan o kıtalar ile harekâtı birleştirmek konusunu da düşünüyordum. Bu hareketi yapmak için nehrin sol sahilinde Türk ordusunu durdurmakla görevli az bir kuvvet bırakılması lazımdı.

Tekliflerime cevap olmak üzere Aylmer'in Ordu Karargâhına ve bir suretini de bana gönderdiği telgrafında, gelmesi beklenen takviye kıtalar alındıktan sonra bile beni kurtarmak imkânı olmadığını bildiriyordu. Ben zaten daha önce bunun mümkün olamayacağını düşünmüştüm.

Yukarıdaki tekliflerime cevap olan 23 Şubat tarihli o telgraf içeriği şöyledir:

> "Ordu Kumandanının benimle aynı fikirde olmayacağını biliyorum. Daha önce arz ettiğim gibi şimdi de tekrar ederim ki, son yapılan deneme Townshend'i tamamıyla kurtarmak için Kût'u elde edemeyeceğimi ispat etmiştir. Yoldaki takviye kıtaları geldikten sonra bile bizim için kazanılacak başarı çok şüphelidir. Benim emrimde birçok hezimete uğramış 9.000 piyade vardır. Hint kıtalarının morali çok fazla bozulmuştur. Buna hiç şüphem yoktur. Özellikle zikredilen kıtalar arasında kendi kendini yaralama olaylarının artması bu konudaki şüphelerimi büsbütün artırmıştır. Enine boyuna değerlendirmelerden sonra düşünceme göre uygun hareket, teklif ettiğim şekilde Townshend'in uygulayacağı plandan ibarettir ki, o planı Ordu Kumandanı reddetmişti.
>
> Eğer yukarıdaki kararların "a" şıkkı uygun görülürse, mümkün olduğu kadar hızla haberdar edilmemi rica ederim. Çünkü, işe yarar bütün gemileri güneye sevk etmekle düzen-

lemeleri bozmak üzereyim. Halbuki planın "a" şıkkı kabul edilecek olursa, gerek bunun uygulanması ve gerekse bizzat çekilmenin güven altına alınması için o gemilerin burada alıkonulması ve önlemlerimin bozulmaması lazımdır. Bu konudaki ayrıntılar ve diğer teferruat Townshend ile aramızda kararlaştırılacaktır. Yaralılarla beraber güneye sevk edilen bütün gemilere asker yüklenerek hemen bunların Şeyh Sa'd'a veya hiç olmazsa Ale'l-Garbî'ye sevkini rica ederim. Çünkü ancak buraya yetişecek kıtalardır ki, kendisiyle temasta bulunduğumuz düşmana karşı buradan çekilmemizi örter ve destekler. Nehrin her iki sahilinde takibine mecbur kalacağımız geçilmesi zor coşkun su dolayısıyla yollardaki zorluklar ortadan kaldırılabilir.

Townshend'in bugünkü telgrafına gelince; bu konudaki değerlendirmelerimi daha önce arz etmiştim. Townshend'in batıya doğru çekildiğini gözlemlediği Türk kolları cephemizdeki Türk kuvvetlerinin azaldığına hiç de işaret etmemektedir. Bana kalırsa Townshend'in gördüğü bu kuvvetler tersine Türklere takviye kıtalarının geldiğine daha fazla işaret eder. Zira Townshend başka bir yön ve yoldan Türk kıtalarının çekildiğini bildiremiyor. Eğer benim karşımdan Türkler çekilseydi şüphesiz başka yoldan da yararlanırlardı".

24 Ocak'ta nehrin sağ sahili boyunca bir çıkış hareketi yapılması niyetinde bulunduğumu ve bu girişimdeki başarının sırf şansa bağlı olduğu ve geceleyin sağ sahile yapılacak geçit hareketi düşman tarafından haber alındığı takdirde bu hareketin başarısızlığa maruz kalacağını Aylmer'e bildirdim. Aylmer, Ordu Kumandanının bildirdiği gibi nehrin sol sahilindeki düşmanı durdurmak için az bir kuvvet bırakıp, asıl kuvvetleriyle Kût'a doğru nehrin sağ sahili boyunca taarruz edecek olursa o zaman benim çıkış hareketim daha fazla güvenli ve başarılı olurdu. Bu sırada Şattü'l-Hayy müthiş bir engel oluşturuyordu. Dicle'nin sağ sahili boyunca Aylmer'in ilerleteceği kuvvetlere karşı Türkler Şattü'l-Hayy'in doğusuna büyük kıtalar sevkine pekala güçleri yeterdi.

Şattü'l-Hayy üzerinde bir kayık köprü vardı. Bu sırada elimde ancak yirmi günlük erzak kalmıştı. Fakat ülke içindeki hububat, un ve hayvan yemine savaş vergisi yoluyla el koyduğum ve beygirleri kıtalarıma yedirdiğim takdirde 6.000 kişilik yerel halkın iaşesini sağlama zorluğuna rağmen uzun bir müddet daha sabit kalır, direnebilirdim. Bu şekilde daha uzun zaman geçirildiği takdirde belki Irak Başkumandanlığı kurtarılmamız için Hindistan'dan daha fazla kuvvet toplayabilirdi. Kıtalara ait erzak depolarından başka, dışarıdaki depolarda asker için 34, yerel sakinler için 33 günlük buğday ve buğday unu vardı. Un fabrikaları da 30 gün daha işleyebilirdi. Bundan başka şehirde 80, sağ sahilde yapağı fabrikası köyünde[206] 370 tonluk arpa mevcuttu. Elimde yenilmeye uygun 3.000 kadar beygir ve katır da vardı. Tümenin manevra yeteneğini korumak için şu ana kadar bu hayvanların kesilip yedirilmesini hiç düşünmemiştim. Fakat Aylmer beni kurtarmak imkanı kalmadığını bildirince, o hayvanları da yedirmek gerekiyordu. Beygir etini Avrupalılar (İngilizler) yiyecekti. Tümen İaşe Müdürü bir süreden beri şehir içinde buğday unu satın almaktaydı. Mevki Kumandanı da erzak sağlamaya parası olmayan 600 fakir yerli Arap'ı her gün beslemekte ve tümen adına satın alınan erzaktan mirî fiyat ile günlük 3.000 Arap'a erzak satmaktaydı. 22 günlük tayinat dahil olmak üzere buğday unu ile ancak 34 gün daha beslenmemizi sağlayabilirdik. Arpa unuyla beygir eti bu hesaba dahil değildi. Sonuç olarak şunu söylemek istiyordum ki, eğer düşman, takviye kıtalarının gelmesini beklerken Aylmer'in bir girişimde bulunmayacağını anlarsa, o cepheden kuvvet çekerek bana karşı ciddi bir hareket yapabilir.

Bu telgrafı Ordu Karargâhına da çektim:

---

206 Bu fabrika meyan kökü özü üreten bir müessese olarak bilinir. Yapağı ile uğraştığı meselesi ancak burada görülmüştür (TAOE).

"Kuşatmanın en zor meselesi iaşe meselesidir. İaşeye göre savaş ikinci derecede kalır. Bu meseleyi Kût savunmasında da bizzat tecrübe ettim ve bütün savunma süresini üç devreye ayırdım. Birinci devreye tam istihkak, ikinci devreye yarım istihkak, üçüncü devreye ölmeyecek kadar yemek ya da ölmeyecek kuvvet derecesinde bir istihkak tahsis etmiştim.

25 Ocak'ta Aylmer'e bir telgraf çektim.

Bu telgrafta, benim sağ sahilden sevk edeceğim kuvvet ile Aylmer'in sağ sahilden kuzeye doğru göndereceği kolun birleşmelerinden bahsettim. Fakat bu iki kolun birleşebileceği tamamen kestirilemezdi.

Eğer Aylmer'in kolu bizim kolumuza rastlamazsa, Aylmer'den almış olacağı talimat gereğince tekrar geriye çekilecekti. Yine Aylmer'e, Kût'ta nehrin sağ sahiline geçmenin şansa bağlı olduğunu tekrar arz ediyordum. Bu geçit hareketiyle görevli örtü kıtaları sağ sahile çıkar çıkmaz posta ve keşif kollarını ileri sürmeye mecbur kalacaklar ve geçit hareketi başarıyla yapıldığı takdirde, kıtalarım Kût'un 5 mil (yaklaşık 8 km) güneydoğusundaki İmam Mansur Mescidi'ne (Şeyh Sa'd yolu üzerinde belli başlı bir tuzak noktası) doğru hareket edecekti. Şüphesiz bu mescit, bir düşman piyade ileri karakol postasıyla işgal edilmişti. Muhtemelen kıtalarımız bu postaya taarruz edecekti. Türkler geceleyin ileri karakol hizmetlerini çok dikkatsiz bir şekilde yaparlar[207].

---

207 Bu taarruzun ne gibi bir kanaate dayanmış olduğu sorulacak noktadır. General Townshend, eğer bu kanaati, sadece 15 Teşrinievvel 1331/28 Ekim 1915'de Binbaşı Sabri Bey kumandasındaki karışık süvari tugayına karşı yaptığı baskın hareketinden edindiyse, ilerideki Keşif Bölüğünün raporunu taşıyan iki süvarinin yollarını şaşırıp zamanında raporu yetiştirememelerinden doğan bu baskın, bütün Osmanlı kıtalarının sürekli gafletine yeterli bir örnek olamaz.
Nitekim, bizzat onun Delabha (Ümmü't-Tubl)'daki sıkıntılı durumu ve takip ordusunun 2-2,5 km. kadar ordugahına yaklaşmasından haberdar olamaması da onun sürekli gafletine delil olarak ileriye sürülemez (TAOE).

Sabri Bey'in kumandası altındaki Türk süvarilerinin çok da engel olabileceğini sanmıyordum. Beraberimde 13'lük iki top bulunduracak olursam, bu düşman süvarisini oldukça uzakta tutacağımı umuyordum. Nehirden geçme hareketini gizlemek çok zor bir meseleydi. Başarı da bu konudaki beceriye bağlıydı.

Bir mevkii savunan kumandanın dışarıdan beklediği yardım kuvvetinden ümit kesince yapacağı hareket, ancak disiplin ve morali mükemmel elindeki kıtalar ile bir çıkış hareketine teşebbüs etmekten ibarettir. Bu da memleketine sevgi ve bağlılığı olan bir kumandanın başlıca görevlerindendir. Bu hareketi yapmaya mecbur kalan kumandan, bütün hastalarını ve yaralılarını zorunlu olarak düşmanın merhametine bırakır. Eğer bu düşman, medeni bir millet ise o hastalar ve yaralılara iyi davranır (Bu konuda Türklerin insanlık ve hizmetleri takdire şayandır). Bu çıkış hareketi çok coşkun bir nehirden yapılacaktı. Nehrin bir dereceye kadar harekete uygun sanılan bir yönü vardı ki, bu kısım da taşkın dolayısıyla geçilemez bir duruma gelmişti. Çıkış hareketi hakkında varsayım ile uygulama arasındaki farka bu Kût çıkış hareketi güzel bir örnek oluşturur. Çıkış hareketinde başarı kazanılsa bile takip edilecek yönün yan ve gerilerinde bize zarar verecek birçok Arap aşireti mevcuttu. Bu zorluklar dikkate alınırsa çıkış hareketi varsayımının bu mıntıkadan fazla Avrupa'da uygulanabilir olduğu ortaya çıkar.

Bana tamamıyla bel bağlayan yaralılar, hastalar ve zayıfları terk edip gitmek çok ağırdı. Bu zavallıların kumandam altında ne kadar fedakarca savaştıklarını bütün ülkem iyi biliyor ve takdir ediyordu. Ben bu zavallıları şimdi bir hırsız gibi geceleyin nasıl terk edip gideceğim? Fakat memleketime karşı en önemli görevim, sağlam erlerimi kurtarmak ve devlete kazandırmaktır. Bu önemli noktayı gerek zatı alilerine ve gerekse Ordu Kumandanı Sir John Nixon'a arz ediyorum. Düşman sizi püskürtse bile ben bu çıkış hareketini yapmaya teşebbüs edeceğim. Çok iyi hatırlarsınız ki, ben bu girişimin son ve ümitsiz bir önlem olacağını vaktiyle size arz etmiştim. Şimdi bunu uygulamaya mecbur kalıyorum.

Takviye kıtalarını aldıktan sonra bile, birden bire nehrin sağ sahilinden karşımıza gelemeyeceğinize dair gereken konuları ayrıntılı olarak Ordu Kumandanı ile karşılıklı görüşüp kararlaştıracağınızı umuyorum. Nehrin sağ sahilinde Sabri Bey kumandasındaki Türk süvarileriyle 2. Taburun size asla engel oluşturmayacağını sanıyorum. Bir gece yürüyüşünden sonra el-Kutuniye taarruzunda Sabri Bey kıtaları perişan oldu. O sırada Sabri Bey bile az kalsın bize esir düşüyordu. Bu olayı General Kemball size anlatsın[208].

Neden burada iki ay daha sabit kalınamıyor, bunun sebeplerini bir türlü anlayamıyorum. İaşem hakkında size dün çektiğim telgraf daha iki ay benim burada kalabileceğimi gösterir. Bu süre zarfında Ordu Kumandanı, Hindistan'dan veya Melbourne'den Hint ve Avustralya takviye kıtalarını getirebilir.

Eski taarruzlardan aldıkları tecrübe ve derslerden dolayı Türkler bana yeniden taarruz etmek için çok tedbirli hareket edeceklerdir sanıyorum. Türkler, değerli siperleri içinde kalarak düşmana önemli kayıplar verdirmek usulünü çok iyi öğrenmişlerdir. Açık arazide orta derecede savaş değerine sahip olan Türkler, duvar veya siper gerisinde çok becerikli ve dirençli bir şekilde savaşırlar. Karşınızdaki düşman tümeni, geçen Eylül'de es-Sinn'e yaklaştığımız zaman karşımızdan kaçan ve Selmanipak'te yine geri çekilen Türk tümenidir[209]. O zaman,

---

208 General Townshend'in ima ettiği bu olay, birinci Kûtü'l-Amare savaşından sonra Selmanipak hattına çekilmiş olan Genel Irak Kumandanlığının düşmanla teması korumak üzere el-Kutuniye civarında bulundurduğu Irak Süvari Tugayı (yaklaşık 400 atlı), bir tabur kadar piyadeden oluşan müfreze ile 22 Eylül 1331/5 Ekim 1915'de meydana gelen çatışmadan başka bir şey değildir. Bizde mevcut belgelere göre, müfrezemiz düşmanla çok hafif bir çatışmadan sonra talimat gereğince geriye çekilmiş ve Tugay Kumandanının esaret sebebi olabilecek hiçbir sıkıntılı durum meydana gelmemiştir (TAOE).

209 General Aylmer'in karşısında, Felahiye savunma hattında 52. Tümen bulunuyordu. Bu tümen, daha önce es-Sinn hattında bulunmamış, ancak Teşrinisani 1331/Kasım 1915 sonlarında Kût cephesine ulaşmıştı.

anılan tümenin çekilmesine sebep kanadının çevrilmesi ve önden 600-700 yarda (547-640 m) mesafeden bir tugayın taarruza kalkması idi*.

Ordu Kumandanıyla durumu enine boyuna müzakere edeceğinizi umuyorum. Nehri gizlice geçebilmem oldukça zor ve nazik bir meseledir".

Yukarıdaki tekliflerimden "a" şıkkının Ordu Kumandanı tarafından kabul edildiği görülmüştür. Şıkka göre nehrin sağ sahilinden bir çıkış hareketi yapmaya mecburdum. Kût'un ikinci derecede kumandanı olan General Melliss ile görüşürken kendisine tekliflerimin üç şıkkını bildirdiğim zaman o, tekliflerimin "b" şıkkını hepsinden daha iyi buldu. Melliss'in düşüncesine göre, bir çıkış hareketi ile ancak 3.000-4.000 kişi kurtarılacak ve 4.000-5.000 yaralı vs. terk edilecek ve bütün toplar tahrip olunacak. Halbuki "b" şıkkı seçildiği takdirde bütün kuvvet ve toplar korunarak Türklere karşılık verilecek ve sonuçta vatana daha büyük hizmet edilecektir.

Dışarıdan yardım almak ihtimalleri kalmadıktan sonra işe yarar savaşçı kıtalar ile bir çıkış hareketi yaparak kurtulmaktan başka çare olmadığını anlıyordum. Bu hareketi ben tam bir cesaret ve güvenle yapardım. Fakat genel şartlar ve yerel durumlar bunu imkan dışı kılıyordu. Sebebi de her taraftan kuşatılmış olmamızdır. Yalnız bir nehir yönü açıktı. Belirli bir zamanda 3.000 kişilik bir kuvvetin nehirden geçirilmesi de düşünülecek bir meseleydi. Bu sebeplerden dolayı Melliss haklıydı. Bütün gece bu meseleyi

---

General Townshend'in ima ettiği tümen, 38. Tümendir. Bu tarihten epeyce zaman önce, yani Kanunuevvel 1331/Aralık 1915 ortalarında lağvedilmişti (TAOE).

Aylmer kıtalarının Şeyh Sa'd ve Ümmü'l-Hanna savaşlarında çok yayılmış olduklarını ve bu yüzden yaptıkları taarruzlarda bir sonuç elde edemediklerini sanıyorum. Bundan sonraki başarısızlıkların sebepleri de budur (Yazar).

düşündüm ve sabahleyin şuna karar verdim: Sağ sahilden yapılacak bir çıkış hareketi tehlikeli ve şansa bağlı olduğundan, bunun gerçek bir felaketle sonuçlanmasından çok korkuluyordu. Bu yüzden tekliflerimin "b" şıkkında kararlı olarak, ister istemez Kût'un savunmasına devama karar verdim.

Bu kararımı destekleyecek sebepler de vardı. Evlerde arama yapılması için verdiğim emirlerin yararları göründü. Şehir içinde gizlenmiş pek çok erzak ve tahıl deposu keşfedilerek ortaya çıkarıldı. Kurmayım bu kaynaklar ile burayı daha 84 gün savunmanın mümkün olacağını bildiriyordu. Ben Kût'u ikinci bir Plevne haline koyacağımı söylüyordum. Bu konuda General Aylmer'e ve Ordu Karargâhına 25 Ocak tarihli şu telgrafı çektim:

"Durumu tam dikkatle araştırıp değerlendirdim. Bunun özetini ve kararlarımın sonucunu size aşağıdaki şekilde arz ediyorum:

1. Madde: a) Burada yapılacak bir çıkış hareketi şansa bağlı olduğu gibi, böyle bir hareketin geceleyin düşman tarafından keşfedilmeksizin yapılması da çok zor bir meseledir. Bu çıkış hareketinde başarı elde edilirse ancak 3.000 savaşçı kurtarılacak, yaralılar, hastalar ve bütün toplardan başka 5.000 savaşçının burada terk edilmesi zorunluluğu ortaya çıkacaktır.

b) Bu çıkış hareketi sonuç olarak Kût'un düşmesi ve Türklerin hemen Dicle'nin güneyindeki kıtalarımıza taarruz etmelerine sebep olacaktır. Halbuki ben burada kalıp Kût'u savunmaya devam edecek olursam, taarruz için Türklere gerekli gemiler, mühimmat vs. buradan güneye geçirilemez.

c) Ya benim harekâtıma katılacaksınız veya olduğunuz yerde kalamayacaksınız. Geri çekilirseniz düşman ülkesi içinde çekilmeye mecbur kalacaksınız. Nasıriye kuşatılıp düşürülünceye kadar sizin Amare'de kalıp kalamayacağınızı bilmiyorum.

d) Geçen seneki savaşlarda kazanılan yerleri böylece kaybedip tehlikeli ve onursuz bir duruma düşeceksiniz. Bu nedenle "b", "c" ve "d" maddelerinde belirtilen sebeplerden dolayı

Selmanipak'ten sonraki çekilme hareketimi durdurmakla Kût'ta sabit kalmama kendiliğimden karar verdim.

e) Kût'un savunmasına devam edildiği sırada Ruslar Kasr-ı Şirin üzerinden Bağdat'ı ciddi bir şekilde tehdit edebilirlerdi.

2. Madde: Şehirdeki bütün erzakımı İaşe Müdürü Albay Annesley'in emrine verdim. Halkın gizli tahıl ve erzak depolarına el konuldu. Bu kaynaklar ile beslenmemizi 84 gün sürdürebiliriz. Bundan başka iaşeye yarar birçok büyük arpa depoları keşfedildi. Ayrıca yenilebilir 3.000 kadar da hayvanım vardı.

3. Madde: Hint kıtalarınızın moral bozukluğuna gelince; buradaki Hintliler de aynı haldedirler. Bütün dayanaklarımızı bir avuç Norfolk, Dorset ve Oxford erleri oluşturmaktadır.

Geçen Eylül'de Kûtü'l-Ammâre savaşının ardından kıtalarının eksiklerini tamamlamak için gönderilen Hint erleri gibi talimsiz ve savaş değerinden yoksun erlere ihtiyacımız yoktur. General Melliss, Delamain, Hamilton ve Hoghton bu konudaki değerlendirmelerimi doğrular ve onaylarlar.

İş görmek için bizim arzu ettiğimiz şey, safkan bir veya iki İngiliz tümenine sahip olmaktır.

Savaş değeri mükemmel Avrupa kıtaları (İngiliz kıtaları) talep etmek için zaman henüz uygundur. Eğer hükümet bu havaliyi elde etmeyi arzu ediyorsa bütün Irak'ın ele geçirilmesi için bir İngiliz kolordusu yeterlidir. En iyi Hindistan yolunun Mısır olmayıp Irak olduğunu Almanlar çok iyi biliyorlardı. Bu yüzden birçok Alman subayı bu civarda bulunmaktaydılar. Bu ana kadar uğrunda pek çok kan döktüğümüz Irak'ın ele geçirilmesi lüzumunu kabul ve tasdik ederim.

4. Madde: Türklerin, güvenli tahkimat hatlarını bırakıp, siperler ve binalar içindeki kıtalarımıza taarruz cesaretinde bulunmayacakları değerlendirmelerini tekrar ederim. Zira böyle bir girişimde bulunurlarsa müthiş kayıplara uğrarlar. Türkler bundan önceki girişimlerde maruz kaldıkları büyük kayıpları unutmamışlardır.

5. Madde: Taşkınların Şubat'ta başlayacağını sanıyorum. O zaman Türkler taşkın dolayısıyla çekilmeye mecbur kalacaktır. Bu nedenle geçen Haziran'da Amare'nin zabtında olduğu gibi

burada da nehir kuvvetlerinin özellikle gambotları için önemli bir faaliyet alanı açılacaktır.

6. Madde: Durumu etrafıyla araştırdım. Sonunda Rus ileri harekâtını durdurarak İstanbul'u kurtaran Osman Paşa'nın meşhur Plevne savunmasını burada uygulamaya karar verdim. Türkleri durduran Kût savunması da bütün Basra vilayetini kurtaracaktır. Ben burada kaldıkça takviye kıtalarının toplanması için gereken zamanı Ordu Kumandanına kazandıracağım. Bu şekilde savaşın şerefli ve şanlı bir safhaya girmesine hizmet etmiş olacağım".

Yukarıdaki değerlendirmeler ve bakış açımın Aylmer tarafından tereddütsüz kabul edildiğine dair Ordu Karargâhına çekilen ve bir sureti bana gönderilen aşağıdaki telgrafı aldım:

"Duruma tamamıyla yeni bir açıklık kazandıran Townshend'in 118/96 ve g/118 numaralı telgraflarından doğal olarak haberdar olunmuştur.

Townshend bundan önceki telgraflarında, yarım istihkakla ancak 17 Şubat'a kadar varlığını sürdürebileceğini bildiriyordu. Şimdi ise iaşe durumunun iyileştiğini bildiriyor. Bu haberden çok memnun oldum.

Townshend'i şanlı savunmasının devamına sevk eden yalnız erzak meselesi değildir. Bu konuya diğer sebeplerin etki yaptığını biliyorum. Townshend'in bu yeni bilgileri daha önce bana bildirilseydi başarısızlıkla sonuçlanan girişimler ve tekliflerimde şüphesiz önemli değişiklikler yapardım".

"A" planının uygulanmasını artık arzu etmiyorum. 26 Ocak'ta Kût'un kuzeyindeki Türk Ordugâhından bir tümen tahmin edilen bir düşman kolunun doğuya doğru sağ sahili takip etmekte olduğunu gördük. O kol şüphesiz Mehrice[210] civarından

---

210 Mehrice harabeleri Besrukıye kalesinin 4,5 km batısında, Garraf kanalı yakınındadır (TAOE).

Şattü'l-Hayy'i geçecekti. Çünkü o mevkide geçit için kayıklar hazırlanmıştı ve orada bir takım faaliyet de mevcuttu.

Bu düşman tümeninin sağ sahildeki es-Sinn mevziine gideceğini sanıyordum[211].

Yukarıdaki konulardan Aylmer'i haberdar ettim. İaşe meselesi hakkında niçin daha önce gerekli ayrıntıları vermediğimi şu şekilde bildirdim:

> "a) Bana yardım edilip edilmeyeceği meselesi tamamıyla anlaşılıncaya kadar size iaşe hakkında ayrıntı verilmesi gerekmemişti. Çünkü 10 Ocak'a kadar beni kurtaracağınızı, daha geç kalındığı takdirde Bağdat'a gelmekte olan çok sayıda düşman takviye kıtalarının durumumuzu tehlikeye sokacağından artık kurtarılmama imkan kalmayacağını zatı alileri beyan buyurmuştunuz. O tarihe kadar beni idare edecek erzakım vardı.
>
> Beni kurtarmaya yönelik harekâtınızdaki değişmeler ve gecikmelerin sebeplerini bilmiyorum. Acaba kumandanlığınız benim bu kadar erzaka sahip olduğumu bilmiyorlar mıydı?*
>
> b) Kût içinde bize tamamen düşman, Türklere taraftar 6.000 Arap vardı. Bu kadar büyük bir düşmanın ortamızda bulundurulması çok tehlikeliydi. Geceli gündüzlü bunları nezaret altında bulundurmak için pek çok askerî polis kuvveti kullanılmasına mecburdum. Evlerde silah araması yaptırmıştım. Fakat zorunluluk ortaya çıkıncaya kadar erzak araması yaptırmadım. Şehirde bol erzak bulunduğunu biliyordum. Fakat aramalar sonucunda meydana çıkardığımız miktarda erzak bulunacağını asla düşünmüyordum."

Aylmer takviye kıtalarının 11.000 piyade, 18 sahra ve 6 obüsle 4 teritoryal sahra topundan ibaret olduğunu öğrendim. O takviye kıtaları, Aylmer'in kuvvetini 20.000 piyade 1.300 süvari ve 74 topa

---

211 Bu tümen, Felahiye cephesinden dönerek sağ sahile geçen 35. Tümendi (TAOE).

Takviye kıtaların esas görevi, kuşatma süresinin uzatılması değil, aksine kuşatılmış kuvvetleri hızla kurtarmaktır (Yazar).

ulaştırabilecekti. Takviye kıtaları 7-10 Şubat'a kadar Aylmer'e katılmış olacaktı.

6. Tümenin, Kût'a girdiği 3 Aralık 1915 tarihinden 26 Ocak 1916 tarihine kadar kayıplarının toplamı 2.225 kişiydi. Hastalıktan ölenler bu toplama dahil değildir.

26 Ocak'ta kıtalara şu bildiriyi yayımladım:

> "es-Sinn mevziinin yaklaşık 14 mil (23,5 km) alt tarafında, nehrin sol sahilinde mevzi alan düşmanı uzaklaştırmak için Aylmer kumandasındaki kurtarma kıtalarının bütün girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Geçen Eylül'de aynı yerde daha üstün düşman kıtalarını bir bozguna uğratmıştık[212]. Bu girişimlerde büyük kayıplara uğramış olan kurtarma kuvvetleri, havaların izin vermemesinden dolayı taarruzlara devam edememiştir. Kurtarma kıtaları Türk mevzileri yakınında siperlere yerleşti. Kuzeye doğru nehir boyunca gelmekte olan takviye kıtalarının çokluğuna göre Şubat'ın on beşine kadar kurtarılacağımı umuyordum."

Selmanipak'ten çekilme sırasında, Kût'ta kalmamızın sebeplerini herkesin bilmesini arzu ederim. O sebepler şöyledir:

> "Kût bizde kaldıkça Türkler, Amare'ye taarruz etmek için kendilerine gerekli gemi, kayık, depo, cephane ve sairi nehir

---

212 General Townshend'in geçen Eylül'de yendiği kuvvet 38. Tümen ile daha sonra parça parça sol sahile geçirilmiş olan 35. Tümenin 4 tabur ve 2 bataryadan ibaret bir kuvvetiydi ki, değer itibarıyla 52. Tümenden pek çok aşağıydı. O kuvvet, yavaş yavaş genişleyerek 15 Eylül 1331/28 Eylül 1915'de hemen hemen 15 km.ye yakın uzunluk kazanan bir savunma hattı üzerinde savaşı kabul etmiş, 52. Tümen ise yaklaşık bir km. uzunluğunda ve iki kanadı kuşatılmaya uygun olmayan birer engele dayanmış Felahiye hattında General Aylmer'in taarruzuna karşılık vermişti. Bundan dolayı her iki olay arasında gerek kuvvet ve gerekse mevzi itibarıyla kıyaslanamaz farklar vardır (TAOE).

yoluyla buradan geçiremezler. Bundan dolayı Amare'ye de ciddi bir taarruz yapamazlar. Bu şekilde biz burada bütün Türk ileri harekâtına bir set çekmiş olacağız. Biz Kût'u savunmakla Basra'dan nehir boyunca gelecek takviye kıtalarımıza gerekli zamanı kazandıracağız. Sonuçta kazanılan zafere hizmet etmiş olacağız. Bundan başka Kût'un elde tutulması İran'ı istila eden müttefikimiz Rus ordusuna, Bağdat'a ilerlemek için zaman kazandıracaktır. Geçen gün İran'daki Rus Sefer Kuvvetleri Kumandanı General Baratoff'tan aldığım özel bir telgrafta, bizim 6. Tümenin son birkaç aylık harekâtının takdire değer olduğu ve Rus kıtalarının Kirmanşah üzerinden Bağdat'a doğru ilerlediği bildirildi.

Kût'ta kalmakla geçen sene sizin Şu'aybe zaferiyle başlayan harekât esnasında birçok kan dökerek kazandığınız araziyi korumuş ve bu sayede tehlike ve felaketin Amare'ye, belki de daha güneylere inmesine engel olacağız.

Savunmayı sürdürmek için 84 günlük erzakım vardır. Yenebilecek 3.000 hayvan bu erzaka dahil değildir. Yirmi sene önce Chitral'i savunduğum zaman kıtalarımla deve ve beygir eti yiyerek hayatta kalmıştık.

Size şimdi tekrar ediyorum. Herhalde Şubat'ın on beşine kadar kurtarılacağız.

Görevimiz oldukça açık ve basittir. O da sabit kalmak ve direnmekten ibarettir. Sevgili kralımıza ve vatanımıza karşı olan görevimiz, şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da ortaklaşa, Türklere karşı burayı canı gönülden savunmaya devam etmektir.

Burada tarihe geçmeye layık bir savunma yapacağız. Şimdiye kadar 6. Tümenin gösterdiği cesaret ve fedakarlıkları işitmekle gururlu olan İngiltere ve Hindistan'ın bütün bakışları bize yöneliktir. Benim düşüncem Plevne savunması gibi şanlı bir savunma yapmaktır. Herkes bunu bilsin.

Bu savunmanın sonuçlarından ben kesin olarak eminim. Çünkü siper gerisinde çok iyi bir savaş değerine sahip olan Türklerin taarruz yetenekleri azdır.

Türkler bize vaktiyle taarruz girişiminde bulundular ve yalnız bir gecede 2.000'den fazla kayba uğradılar[213]. Aylmer kıtaları topçusunun Türklere verdirdiği kayıplar az değildir.

Selmanipak harekâtına başlamak için emir aldığım zaman, bu harekâtın başarıyla sonuçlanması için bana bir kolordunun ve hiç olmazsa iki tümenin gönderilmesini resmen talep ettiğimi şimdi size söyleyebilirim. Her türlü girişim ve başvurularıma rağmen bu çetin ve tehlikeli görevi yalnız bir tümen ile yerine getirmeye mecbur kalınca bu hareketi askerce yaptım. Bu harekâtın sonuçlarını bildiğinizden vaktiyle takviye için yapılan başvurulardaki hakkımı tasdik ve teslim edersiniz. Selmanipak savaşlarında gösterdiğiniz fedakarlıklar sizi "Selmanipak kahramanları" diye tarihe kaydettirecektir.

Yukarıdaki konuları kanunen size bildirmemem gerekiyorsa da sizin sırdaş olduğunuza emin olduğum için bu meseleyi size doğrudan doğruya ve açıkça bildiriyorum. Uğradığımız büyük kayıplardan ve biçare yaralılarımızın çektikleri elem ve kederlerden ne kadar üzüntülü olduğumu Allah bilir. Ömrüm oldukça unutamayacağım. Tam içten ve takdirle söyleyebilirim ki, 6. Tümende kazandığım güven ve sevgiye hiçbir kumandan erişememiştir. Bu uzun sözlerle sizi rahatsız edeceğimden korkuyorum.

Fakat ruhumun derinliğinden kopup gelen samimi ve resmiyetten uzak bu açıklamalarımın dikkatle okunacağına inanıyorum. Başarılı olmak için size şu sözleri tekrar ediyorum: Cephanenizi altın gibi korumaya devam ediniz."

6. Tümen Kumandanı
General
Charles Townshend

---

213 General Townshend'in ima ettiği bu gece taarruzu, Huzayri kalesine karşı 11 ve 11-12 Kanunuevvel 1331/24-25 Aralık 1915'te yapılan zorlu hücumlardan ibarettir ki, topçu cephanesinin eksikliği, dik atışlı ağır ateşli silahların yokluğu nedeniyle başarılı sonuç alınamamış ve saldırıyı yapan 52. Tümene toplam 907 şehit ve yaralıya mal olmuştur (TAOE).

Kıtalara yayımlanan yukarıdaki bildirimde bazı kötü olayların anıldığı, fakat aynı zamanda bütün kıtaların güven ve hürmeti kazanılarak savunmanın canlandırılmasına çalışıldığı görülmüştür. Bu bildiri kıtalar üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Bildirimdeki sözlerimin erlerin moralini çok fazla yükselttiğini tugay kumandanları bana bildirdi. Hint subaylarından, hakkımda beslenen hürmet ve güveni açıklayan telgraflar aldım. 7. Racputlar Taburu subayları şu telgrafın bana çekilmesi için kumandanları Albay Parr'e başvurmuşlardır:

> "Bildirinizin gelişi alayımızı sevinçlere boğmuştur. Durum hakkında şimdiye kadar hiçbir telaş ve korku görmedik. Son nefesimize kadar emrinizi yerine getirmeye hazır olduğumuzu arz ederiz".

Bu telgraf, bildirinin Hint kıtaları üzerinde meydana getirdiği etkileri göstermeye yeterlidir. Akşamleyin hastaneyi ziyaret ettiğim zaman yaralılar da bana duygularını bildirdiler.

O gün (26 Ocak 1916) diğer Türk tümeninin Kût karşısında sağ sahilden doğuya doğru geçtiği görüldü. Bu tümen de Aylmer'e karşı gidiyordu. Aylmer, düşman yönünde görülen her hareketi telsiz telgrafla hemen bildiriyordu.

Sir Percy Lake 27 Ocak'ta bana şu telgrafı bildirdi:

> "Fikir ve değerlendirmelerinizi daima bildirdiğinizden dolayı size müteşekkirim. Teklifleriniz ve değerlendirmeleriniz çok değerlidir. Hiçbir şeyden yılmaz ruh ve düşünceniz herkese cesaret verir.
>
> Dün gece Aylmer, kullanılmaya uygun piyade kıtalarını gemilerle sağ sahile geçirmeye teşebbüs etti. Sol sahildeki düşmanın durdurulması için 3.000 piyade, Süvari Tugayının ana kısmı ve 26 top bırakılıp kalan 6.000 piyade ve 20 top sağ sahile geçirilecektir".

Yukarıdaki telgrafın değerlendirilmesinden 26 Ocak'ta sağ sahilden ilerleyen Türk tümenine karşı önlemler alındığı anlaşılıyordu. Sir Percy Lake'ın gösterdiği ilgiden dolayı kendisine teşekkür ettiğimi ve bana her zaman güvenmesini bildirdim.

IV.

Kûtü'l-Amare Savunması: İkinci Safha

Kuşatmanın ikinci safhası Ocak sonunda başladı. Bu safhada bütün kıtalara yarım istihkak erzak veriliyordu. 27 Ocak'taki savaşçı kuvvetim 7.356'dan ibaret olup bunun ancak 6.430'u piyade idi. Eğer bu savaşçı kuvvetime hastanedeki savaşçı erlerle seyyar hastane vs. sağlık kuruluşları, erzak ve nakliye kolları mevcudu da dahil edilirse bütün kuvvetim 10.513 miktarına ulaşır. Buna 2.908 yardımcı er (aşçı, hizmetçi, satıcı vs. gibi) eklenirse iaşe kuvvetim 13.421 kişiyi buluyordu.

28 Ocak tarihine kadar kuşatma altında verdiğim kayıplar 2.240 kişiye ulaşıyordu.

28 Ocak'ta 7.100 tüfek için silah başına 756 fişek mevcuttu. O tarihteki topçu cephanesi miktarı 4. Kısım ekinde gösterilmiştir.

28 Ocak'ta bir düşman tümeninin es-Sinn mevzii sağ bitiminde Düceyle ricatgâhıyla Şattü'l-Hayy üzerindeki Meherica[214] -bazı haritalarda bu mevki "Atab" diye gösterilmiştir- arasında mevzi aldığı görüldü. Düşman bu önlemleriyle Şattü'l-Hayy ile Düceyle

---

214 Meherica ile Atabe ayrı ayrı yerlerdir. Birincisi Garraf batısında bir harabe, ikincisi ise o kanalın doğusunda bir Arap köyüdür (TAOE).

ricatgâhı arasında bağlantı kurmuş ve bu mıntıkayı da es-Sinn mevzii ile birleştirmiş oluyordu[215].

Kût'u kuşatan düşman kuvvetleri miktarının keşfedilmesini çok arzu ediyordum. Çünkü Aylmer ileri harekâta başlayınca, kendisiyle harekât birleştirmek ve işbirliği yapabilmek için ya Kût karşısında sol sahilden sağ sahile geçen düşman çekilme hattı üzerine veya daha kuzeyde düşman gemileri ile depolarının bulunduğu Şamran'daki esas ordugâha taarruz etmek fikrindeydim. Aylmer'le yapılacak ortak bir harekette fayda görüyordum.

Emrimdeki Hintli Racputlar, Mahrattalar, Sihler ve Doğralar askerlerine Hint eşrafı tarafından cesaret verici telgraflar çekilmesine hükümetçe teşebbüs edilmesini Ordu Kumandanlığına teklif ettim. Çünkü bu mealde gelecek telgrafların Hint erleri üzerinde büyük etkisi olacak ve dolayısıyla savunmaya yardımı dokunacaktır.

Ocak sonunda nehrin suları azalmaya başladı. 28, 29 Ocak tarihlerinde sular günlük dörder inç düşmeye başladı. Taşkınlar kaleyi tecrit etmişti. Birinci savunma hattını sular bastığı zaman, kalenin terk edilmesini düşünmüştüm. Fakat sol sahilden doğuya doğru yapacağımız bir çıkış hareketi için kale oldukça iyi bir hareket üssü oluşturduğundan, her durumda işgalin devamına ve savunulmasına karar verdim.

Mühimmat depolarının korunması için her türlü önlemi aldım. Arap halka güvenim olmadığından cephanelerimi şehir içinde yalnız binalar içine yerleştirmiştim. Çünkü Araplar Türklere casusluk yapmakta ve önlemlerimiz hakkında aldıkları bilgileri, geceleyin nehri yüzerek geçip düşmana ihbar etmekteydiler. Erzak ve yiyecek içecek için de bu türlü tedbirler aldım. Binbaşı

---

215 Tümen denilen bu kuvvet 2. Tümenin 6. Alayıyla 1. Alayının cepheye henüz ulaşan bir kısmı idi (TAOE).

Koton'u İtfaiye Müfrezesi Kumandanı tayin ettim. Sivil halktan da ayrıca itfaiye müfrezeleri oluşturdum.

3 Şubat 1916'da Basra'daki Ordu Karargâhı vasıtasıyla Hindistan Genel Valisinin aşağıdaki telgrafını aldım:

> "General Townshend'a şu telgrafımı lütfen bildiriniz: Gerek Kumandanlığınız ve gerekse maiyetinizdeki kıtalar ve erler tarafından düşman saldırılarına karşı gösterilen kahramanlık ve fedakarlık herkesin takdirlerini kazanmıştır. Yakın bir zamanda sizi kurtarmaya gelecek takviye kıtalarının ulaşmasına kadar savunmaya devam edeceğinize güvenim tamdır. Hindistan sizi ve kıtalarınızı her an düşünmektedir".

Hint Genel Valisinin yukarıdaki telgrafını hemen kıtalarıma bildirdim. Ordu Karargâhından 5 Şubat'ta gelen bir telgrafta: 13. İngiliz Tümeninin Irak'a sevki konusunun iyice düşünüldüğü bildiriliyordu. Numarasından bu tümenin Kitchener Ordusu tümenlerinden birisi olduğunu anlamış ve tayyare ile Kût'a atılan *Times* gazetesinin son sayılarından birinde Gelibolu'da büyük kayıplara uğrayan o tümenin Irak'a gönderileceğini okumuştum. Bu tümenin Gelibolu Yarımadası'nda yalnız bir savaştaki kayıpları 4.000 kişi idi. Anılan tümen mevcudunun fazla olduğunu hiç sanmıyordum. Ordu Genel Karargâhı, gelecek olan bu tümenin, Hindistan'ın söz verdiği üç tugaya (bir tümene) ilave mi edileceğine, yoksa onun yerine mi konulacağına dair tam açıklık mevcut olmadığını bildiriyordu. Fakat Ordu Kumandanı bunun Hindistan'dan gelecek tümene ilave olarak gönderilmesi konusunda şiddetle ısrar etmekteydi. Ordu Kumandanı bu tümenlerin hemen gönderilmeleri gereğini bildirdiği halde bunların ulaşma zamanlarına dair o telgrafta hiçbir kayıt mevcut değildi. Bu sırada Hint kıtaları arasında iskorpit hastalığı ortaya çıktı. Tümen Sağlık Müdürü Albay Hehir bu hastalığın ortaya çıkacağını çoktan beri söylüyordu. Çünkü Gurkalar hariç, bütün Hintliler beygir eti yemek istemiyorlardı. Sebze adına hiçbir şey kalmamıştı. Hastanenin

sebze ihtiyacını karşılamak için şehrin kuzey cephesindeki bahçelerde sebze yetiştirilmesini emrettim.

Düşmanın, bizi kuzeydoğu, kuzey ve kuzeybatı yönlerinden sayısız siperler, ricatgâhlar, tel örgüler vs. ile tamamıyla kuşattığını daha önce arz etmiştim. Düşman şimdi Kût'un doğusunda, sağ sahilde siper ve ricatgâh inşaatıyla meşguldü. Bu önlemler şüphesiz Aylmer ile sağ sahilde işbirliği yapmamıza engel olmak için alınıyordu[216]. Aylmer kuvvetleri ana kısmının sağ sahil üzerinden hareketleri ve yaklaşmaları, o sahilde Türk faaliyetine sebep oldu. Düceyle ricatgâhıyla Şattü'l-Hayy arasındaki mıntıkada bir tümen çalışıyordu. Bundan başka, o sahilde bir tugay ve bir sahra bataryasından ibaret uzun bir yürüyüş kolunun, 6 Şubat 1916 sabahı Şattü'l-Hayy köprüsünden es-Sinn yönünde ilerlediği görüldü[217]. Düşünceme göre bu kuvvet 26 Ocak'ta bildirdiğim tümenin kısımlarındandı. O tümen sağ sahilden muhtemel bir İngiliz kuşatmasına karşılık vermek için karşı yönde tahkimat meydana getirmekle meşguldü.

Bu tarihte tayyareden atılan diğer gazetelerle birlikte 10 Aralık 1915 tarihli haftalık *Times* gazetesini aldım. Bu gazetelerde özellikle Selmanipak savaşlarından ve Kût'a çekilişten bahsediliyordu.

Aylmer'in beni kurtarmak hakkındaki planını içeren 6 Şubat tarihli bir telgrafını aldım. O telgraf şu mealde idi:

---

216 13. Kolordunun Sabis (Düceyle) ricatgâhı ile Garraf kanalı arasında meydana getirmekte olduğu tahkimat, kuşatılanların çıkışını engellemek amacına değil, doğudan gelecek düşman kuvvetinin kuşatma harekâtına karşıydı.
Kuşatılanların çıkışının engellenmesi için yapılan tahkimat ise doğrudan doğruya Dicle boyunca, İmam Muhammed ile Garraf arasında 103. Alayın meydana getirmiş olduğu tahkimattı (TAOE).

217 Bu kuvvet, cepheye gelen 6. Alaydan başka bir şey değildi (TAOE).

"Aylmer'in amacı yeterli derecede takviye kıtaları gelir gelmez –Şubat ortalarına doğru- Hanna mevziindeki Türkleri durduracak kadar kuvvet bırakarak ana kuvvetler ile sağ sahilden bir gece yürüyüşüyle batıya doğru ilerlemektir".

O asıl kuvvetler, kuvvetli topçu ve süvariden başka 12.000 piyade civarında olacaktı. Bu kuvvetlerle düşman es-Sinn mevziinde veya rastlanacak herhangi yerde perişan edilmeye çalışılacaktı. Kara nakliye araçlarıyla Aylmer bu kıtaların ancak bir günlük erzakını sevk edebilecekti. Erler üzerindeki erzak bu hesabın dışındadır*. Bu sırada Aylmer ile benim de harekât birliğinde bulunmam lazımdı. Fakat yapacağım hareketin güvenle yerine getirilmesi olayların 10 günlük gelişmesine bağlıydı.

Aşağıdaki iki seçenekten hangisinin seçilmesi gerekeceği meselesi en fazla dikkatimi çekiyordu.

Birinci seçenek: Sağ sahilden gelen takviye kıtalarımız, düşmanı tamamen perişan edemediği takdirde Aylmer'in düşüncesine göre, anılan kıtalar, Şattü'l-Hayy'i geçerek Türk gemi ve köprülerini elde edecek ve böylece düşmanı tamamıyla yok etmeye çalışacaktı. Aylmer, telgrafında, 5 Şubat tarihinde düşmanın Kût'un doğusunda ve sağ sahilde kuşatma hattı kurduğunu içeren telgrafından bahsederek, kendi kıtaları tarafından kuşatma hattı kaldırılıncaya kadar harekât birleştirme amacıyla benim için çıkış hareketi yapılmasının mümkün olmadığı bildiriliyordu. Benim Aylmer'e yapabileceğim yardım ancak kuşatmanın kaldırılmasından sonra toplarımı, makineli tüfeklerimi ve büyük kuvvetlerimi hızla karşı sahile geçirerek diğer destek kıtalarıyla birlikte düşmanı daha uzaklara doğru takibe devam etmekten ibaret kalacaktı.

---

* Vaktiyle Selmanipak hareketinde nakliye araçları yokluğundan dolayı maruz kaldığımız zorluklara şimdi de Aylmer maruz kalıyordu (Yazar).

İkinci seçenek: Aylmer, Türkleri Şattü'l-Hayy'in öbür tarafına atmayı başardığı takdirde, düşman uzakta kalacağından, yaralılar ve hastalar da dahil Kût'taki kıtalarımı nehrin sağ sahiline geçirebilecektim. Yaralı ve hastalar şu andaki Aylmer mevziine sevk edilecekti. Ordu Kumandanı, gelişen durumun gerektirmesi halinde bu tarzda hareket etmemi Aylmer'e bildirmişti.

Birinci seçenekte: Kût'ta geçici bile olsa bir zayıf kuvvet bırakmak gerekiyordu. Bu kuvvetin görevi, içte meydana getirilecek tahkimat hattını düşmanın birinci hat siperlerimizi üstün kuvvetlerle zorlamasına karşı savunmak olacaktı.

İkinci seçenekte: Karşı sahile kıtalarımı geçirmeye başlayınca buna engel olmak için düşman mutlaka kuzey cephesine doğru taarruzlarını arttıracaktı. Düşmanın bu taarruzlarını durdurmak için içe doğru çeşitli siperlere ihtiyaç olacağı gibi Aylmer kıtaları tarafından da taarruz edenlerin yan ateşine alınması gerekecekti.

Doğal olarak benim üzerime düşen daha birçok düzenleme vardı. Bunları şimdiden düşünüp hazırlamak lazımdı.

Birinci seçeneğin uygulanması halinde; taarruz başlangıcında veya bundan daha önce buradan topçu ateşi ile Aylmer'e yardım etmek mümkündü. Bu da, sağ sahile geçirilecek toplarımızın ateş mıntıkası dahilinden cepheye gidecek veya çekilecek düşman kuvvetlerini yan ateşine almaktan ibaretti. Bu amaç için gerekli düzenlemelerin yapılması lazımdı. Her iki şıkka göre Aylmer için Kût'a erzak sağlanması önemli bir mesele halini alacaktı. Kendisine gereken erzakı sağ sahilde bulundurabilmek için burada hazırlamak gerekliydi. Burada takviye kıtalarına verebileceğim erzakın miktarını hemen Aylmer'e bildirmek gerekiyordu. Sağ sahile geçirebileceğimiz erzakın şerbet fabrikası civarında bulundurulmasını uygun buluyordum. Çünkü orası savunma hatları içinde bulunduğundan erzakın korunması mümkün ve her iki seçeneğe göre Aylmer kıtaları tarafından kolaylıkla alınabilirdi. Dicle üzerine kurulacak sal köprü malzemesinin Aylmer kıtalarıyla

birlikte getirilmesini istemiştim. Aylmer'in buna karşı verdiği cevap şöyledir:

> "Dicle üzerine kurulmasını istediğiniz kayık köprü malzemesinin kıtalarla karadan sevki mümkün değildir. Fakat Dicle ve daha dar nehirlerde yüzer köprü görevini görecek elde iki sal ve yeterli miktarda kablo telleri vardır. Kût'ta bu çeşit sallar var mıdır? Bize birkaç sal ile yüzer köprü üst kısmı ve köprü başları için rampaları orada inşa edebilir misiniz? O sallardan ikisini sol sahilde, birisini sağ sahilde şerbet fabrikası civarında hazır bulundurabilirsiniz.
>
> Her sal yerli iki küçük *mehile*den yapılabilir. Yukarıda anılan seçeneklerden birincisinin seçilmesi halinde Şattü'l-Hayy üzerinde piyadenin birer'i kol nizamında geçmesine uygun, sehpa ayaklı hafif bir köprü kurulmasına çalışacağız. Aksi takdirde ya nehrin geçit yerlerine bağlı kalacağız veya Meherica (Atab)'daki düşman köprüsünü ele geçirmeye mecbur olacağız. Bununla birlikte tasarlamadan ibaret olan bu araçlara kesin şekilde güvenilemez. Sizinle birleştikten sonra Kût civarında Şattü'l-Hayy üzerinde köprü kurulması için gerekli sal, köprü başları rampalarına gerekli araçları hazırlayabilecek misiniz? Kullanılmaya uygun olmayan *mehilelerden* bu konuda yararlanılabilir. Kût yakınında, Şattü'l-Hayy üzerinde mevcut bir köprü bulunmayınca birinci seçeneğe göre iki veya daha fazla (malzemeniz varsa) yüzer köprü, erler ve erzakın bir sahilden diğerine nakline yardım edebilir. Bu köprülerin nerelerde kurulmasını uygun görüyorsunuz? Şattü'l-Hayy üzerine bir köprü kuramazsanız yüzer köprülerden birisi bu göreve tahsis edilebilir. İkinci seçeneğin uygulanması halinde topların ve kıtaların geçirilmesi için bu yüzer köprüler mutlaka lazımdır. Birinci seçenekte: eğer düşman el-Hanna mevziindeki kuvvetleri çekmezse bize karşı Şamran'daki kuvvetlerini sağ sahile geçirir. O zaman size düşen görev azami kuvvetinizle sol sahilden düşmanın Şamran'daki gemilerine ve ordugâhına taarruz etmekten ibarettir. Bu takdirde Şattü'l-Hayy ilerisinde bizimle birleşmenize gerek yoktur. Bundan başka bizimle işbirliği yaparak

veya yapmayarak sol sahilde sizin için yararlanmaya uygun durum ve fırsatların ortaya çıkması düşünülebilir. Bu konular için gerekli planı siz kendiniz düzenleyebilirsiniz".

Ertesi, 7 Şubat 1916 sabahı Aylmer'e şu cevabı verdim:

"1- Sizinle işbirliği için gereken sahilde azami seyyar kuvvetimle hareket edeceğim. Azami kuvvetim 3 zayıf tugaydan ibarettir. Az bir kuvvetimi (topçu ana kısmı ile bir piyade tugayını) her ihtimale karşı Kût'ün savunmasına ayıracağım. Toplarımız bulundukları mevzilerden, ateşleriyle Kût güneyinden Şattü'l-Hayy'e doğru olacak ileri harekâtınızı destekleyebilirler.

2- Kıtalarınızın işgal ettiği savunma hattı gerisinde diğer bir savunma hattı daha vardır. Şehrin dış duvarlarının savunma önlemleri de iyileştirilecek ve tamamlanacaktır. Taşkınlar kuzeybatı cephesindeki birinci savunma hattının terk edilmesine beni mecbur etti.

3- Dicle'nin sağ sahiline, özellikle Şattü'l-Hayy'in doğu kısmına geçmeyi çok mümkün görmediğimi önceki telgraflarımda bildirmiştim. Zira düşman, o havaliye fazla kuvvet yığmış ve orada kuvvetli tahkimat meydana getirmiştir. Düşmana hissettirilmeksizin geceleyin geçit hareketi yapılması mümkün değildir. Muhtemelen böyle bir hareket felakete sebep olur. Ben geçit hareketine ancak kıtalarınız Kût karşısına geldiği zaman başlayabilirim.

4- Şattü'l-Hayy üzerinden yapacağınız geçit hareketine şerbet fabrikası köyünden -Şattü'l-Hayy'in batı sahilinde olan- yardım edeceğim. Bunun için oradaki kuvvet geceleyin kayıklar aracılığıyla geçirilecek kıtalarla iki tugay kuvvetine ulaştırılacaktır*. Bu kuvvet Türk ordugâhına doğru sağ sahil boyunca yapacağınız ileri harekâta katılabilecektir.

---

* Sumana gemisiyle büyük bir kayık, gecenin karanlığından yararlanarak şerbet fabrikası köyündeki kıtalara erzak göndermek, yaralı vs. toplan-

5- Yaralılar, hastalar ve erzakınızın Şattü'l-Hayy'in doğu sahilinde bulundurulmasını arz ederim. Çünkü Şattü'l-Hayy'in batı sahilindeki şerbet fabrikası düşmana yakın ve aynı zamanda düşman topçu ateşi menzili içinde bulunmaktadır. Kıtalarının yaralılar, hastalar, erzak vs.nin karşı sahile geçirilmesi için gerekli zaman hakkındaki 22 Aralık tarihli telgrafıma bakınız. Fakat sallarla bu süre kısaltılabilir*.

6- Sallar, biniş ve iniş meselesini ayrıntılı arz ediyorum.

7- Sol sahil üzerinde ve Şamran'daki Türk ordugâhına taarruz projesini daha önce düşündüm. Bu amaçla hendeklerden ve siperlerden aşmak için rampalar inşa ettirdim.

8- Bütün işler sizin başarınıza bağlıdır. Eğer karşınızda ve sağ sahildeki düşman kuvvetlerini tamamıyla mağlup ve perişan edebilirseniz o zaman genel Türk bozgunu başlayabilir. Türkleri sağ sahilden kuşatmak mümkündür. Düşman böyle bir kuşatma hareketinize karşı siperlerini terk etmeye mecbur olur. Ondan sonra Türkler artık bir iş yapamaz. 20.000 kişilik takviye kıtalarından sağ sahil için 12.000 kişilik büyük bir kuvvet ayrılıyor. Bu azdır. el-Hanna'daki düşman kuvvetlerinin durdurulması için siperlerde bir tugayın bırakılması şüphesiz

---

ması için istihdam olunmaktaydı. Bu araçlar yavaş yavaş iki tugayı şerbet fabrikası köyüne nakledebilirdi (Yazar).

Döşeme malzemesi olmadığından Dicle üzerine köprü kurmak bizim için mümkün değildir. Hızlı akan nehrin çamurlu yatağında kazıkların ve ahşap malzemenin tutturulması mümkün değildir. Dicle'nin hızı 4-5 not (1 not 15,5 m), genişliği 500 yarda (457 m) idi. Her türlü inşaat ve faaliyetin, düşman topçu ateşi altında yapılmasına mecburiyet vardı. Köprü inşasına başlandığını düşman hissedince, ateşi gece ve gündüz şiddetlendirecekti. Düşman kuşatma hattı, şerbet fabrikasından 100-200 yarda (91-182 m) uzakta, köyün üst tarafındaki sahile kadar uzamakta idi. Şerbet fabrikası köyünün alt tarafında, Şattü'l-Hayy ağzında da düşmanın siperleri vardı. Bu siperler sahil boyunca doğuya doğru gidiyordu. Bu önlemlerden anlaşılıyordu ki, yapacağımız harekâtı düşmandan gizlemek mümkün değildi. Her iki sahilde ileri kıtalar arasında bütün gün piyade ateşi devam ediyordu. İki sahildeki kıtalarımız arasında bağlantıyı kuran Sumana gemisinin geceleyin geçtiği yön şiddetli piyade ateşi altına alınıyordu (Yazar).

fazladır. Sonuçtan şüpheleniyorsanız ileri harekâta başlamadan önce bütün kuvvetlerinizin birleşmesini ve özellikle 13. İngiliz Tümeninin katılmasını beklemek daha tedbirlice bir hareket olmaz mı? Eğer şimdiki kuvvetlerle yapılacak girişim sonuçsuz kalırsa, mesele vahim bir hal kazanmış olur. Daha önce başarısız olan iki girişiminiz sonucunda Hint kıtalarının psikolojik durumu hakkındaki açıklamalarınızı bu münasebetle hatırlıyorum. Bununla birlikte, büyük kuvvetlerle bizi takviye ederseniz, Kût'un terkini düşünmeye ihtiyaç kalmaz. Siz, Dicle güneyinde Türklerle karşı karşıya bulundukça düşmanın Kût'u ele geçirebileceğini sanmıyorum. Eğer Ruslar da Bağdat'ı ciddî bir şekilde tehdit eder ve Erzurum istikametindeki başarılar da devam ederse Türklerin Bağdat'tan bu civara takviye kıtaları gönderebileceklerini düşünmem. Bununla birlikte seçim ve karar zatialinize aittir.

Yukarıda arz edilen tekliflerimin incelendikten sonra dikkate alınmasını rica ederim. Buradaki durumumuz çok naziktir. Tekrar başarısızlığa maruz kalacağınızdan çok endişeliyim. Bu durumdaki korku ve heyecanımın derecesini düşünebilirsiniz. Daima sıkıntı ve zorluklar içerisindeyim. Geçen Eylül'de Amare'den başlayan ileri harekâttan beri bütün işler benim üzerime kalmıştı. Kûtü'l-Amare harekâtını idare etmek için Simla'dan ayrıldığım zaman ne kadar rahatsız olduğumu bilirsiniz.

Şimdi sağlık ve istirahatım iyidir. Kurtarılmamızı söz konusu etmeye şimdilik gerek yoktur. Bunu başaracağınızdan emin olduğunuz zaman yapabilirsiniz".

Ordu Karargâhından Takviye Kıtaları Kumandanlığına çekilip, bir sureti de bana gönderilen 7 Şubat 1916 tarihli telgrafta, Aylmer'in kendisini takviyeye gelen Sahra Topçu Tugayının ulaşmasını beklemeyeceği bildiriliyordu. Havaların bozulmasından dolayı o tugayın ulaşması gecikmeye uğrayabilirdi.

13. İngiliz Tugayının Mısır'dan Basra'ya gelmeye başlaması da Şubat sonundan önce olamayacaktı. Bu tümeni kuzeye sevk

etmek için bütün gemiler Şubat sonunda Basra'da bulunsa bile tümen ana kısmı 15 Mart'tan önce Aylmer'e katılamayacaktı. Genel Karargâh 6. Türk Tümeninin 22 Şubat'ta ve 7. Tümenin de 12 Mart tarihinde Bağdat'ta bulunacaklarını tahmin ettiğini bildiriyordu.

Türk takviye kıtalarının bizim istihbarat dairesinin haber verdiği tarihlerden daha önce ulaştıkları tamamen anlaşılıyordu.

Kût'u kurtarmak için takviye kıtalarının yapacağı girişimler ile harekât birleştirilmesi konusunu göstermek üzere Emir Defterimdeki çeşitli planların birer suretini 4. Kısım ekine yazdım. Adetim olduğu üzere harekât emirlerini kısaca kendi defterime kaydederim. Daha sonra kurmayım bu defterdeki özetler üzerine ayrıntılı ve düzgün emirleri yazarlar, iş bitince defterimi bana geri verirlerdi. Savaş ve yürüyüşte de aynı usule uyarak taktik kararlarımı özet olarak defterime yazıyor, bunun üzerine kurmayım harekât emirlerini hemen düzenleyip yayımlıyorlardı. Kararlarımın defterime yazılmasına zaman uygun olmayınca gereken emirlerimi dikte ettiriyordum.

10 Şubat'ta Mısır'dan vapurlara bindirilecek olan 13. İngiliz Tümeninin 2 Mart'ta Basra'ya ulaşmasının beklendiğini, 7 Şubat'ta gelen haberlerden anlıyordum. Irak'a gelecek olan yeni kıtalar (13. İngiliz Tümeni ile 3 Hint tugayı) kumandanlığına tayinim için ismimin Hindistan Başkumandanlığına bildirilmesini Sir Percy Lake'tan telgrafla rica ettim. Sir John Nixon Irak'tan ayrılırken, zaten beni bir kolordu kumandanlığına bildirmişti. Kıdem itibarıyla Irak'ta Aylmer'den sonra ben bulunuyordum.

Bu sırada 30. Tugay Kumandanından aldığım bir raporda 24. Pencablı Piyadeleri arasındaki Afridîlerin, diğer Müslüman Hint kıtalarını da beygirleri yemekten men ettikleri bildiriliyordu. İskorpite karşı koyabilmek için kıtaların mutlaka beygir eti yemesi lazımdı. Bu Hintlilerin Irak havalisinde kullanılmalarına çok üzüldüm. Olağanüstü masraf gerektiren bu kıtalar yüzünden psikolojik olarak çok fazla sıkıntı duyuyordum. Savaş değeri iti-

barıyla Hintlilerin bu sınıfını orta derecede buluyordum. Bombay yerli piyadelerinin bu sefer sırasında zamanımızın topçu ateşine karşı gösterdikleri parlak vasıfları bu Hintliler gösterememişti. Bu konuların Hindistan'daki Genel Karargâha bildirilmesini Aylmer'den rica ettim. Hint kıtalarının bu sınıfı hakkındaki değerlendirmelerimi Aylmer de onayladı. İşe yaramayan bu "Trans-Border" ve "Pasans" erlerinin Hindistan'a veya Doğu Afrika'ya sevklerinin mümkün olup olmadığını benden sordu. Bundan başka, Delhi alimlerinin benimle birlikte kuşatılmış olan Hintli Müslüman erlerin beygir eti yemeleri için buraya bir telgraf çekmesine aracılık edilmesini rica ettim. Hindistan'ın Sih, Doğra ve Racput hükümetleri tarafından gönderilecek bu türlü telgrafların da bana büyük faydası olacağını ima ettim.

Kût'u kurtarmak için Aylmer'in yapacağı ikinci girişimin zamanı yaklaşıyordu. O, düşmanın es-Sinn'de çok kuvvetli bulunmadığını sanarak, 13. Topçu Tugayıyla, Tugay Cephane Kolu kısımlarının ve 1.450 mevcutlu İngiliz piyadesinin ulaşmasını beklemeye karar verdi. Aylmer, gelecek takviye kıtaları beraberlerinde büyük miktarda nakliye araçları getirmediği takdirde geniş ölçüde bir kuşatma taarruzunun yapılamayacağını düşünüyordu. Çünkü kendi kara nakliye araçları böyle bir harekete uygun değildi. Takviye kıtaları çok miktarda nakliye araçları getirmeye kalkarsa onların cepheye ulaştırılmaları gecikecekti. Takviye kıtalarının Kût'u kurtarmasından önce düşmanın alacağı yeni takviye kuvvetleri dolayısıyla o girişimde başarı imkanı şüpheli olabileceği ve belki de sonuçsuz kalacağı hakkında Ordu Kumandanlığının değerlendirmelerini bana bildirdi.

Takviye kıtalarının bu girişimi de başarısız olursa Aylmer'in düşüncesine göre, sol sahildeki düşmanın el-Hanna mevziine taarruza devamdan başka çare kalmayacaktı. Bu taarruz da 13. İngiliz Tümeninin ulaşmasından sonra yapılacaktı. Bunun daha açıkçası, Kût'u kurtarmak için yapılacak kuşatma hareketi sonuçsuz kalırsa, o zaman zorunlu olarak cephe taarruzu uygulanacak-

tı. Daha sonraki harekât her iki sahil üzerinden nehre yakın olarak yapılacaktı. Fakat 13. Tümen ile Hint Tümeni büyük kısmının kara nakliye araçları yüzünden gecikmemesi lazımdı. Bundan başka Aylmer, karadan nakle uygun ikinci bir köprü ile mümkün olduğu kadar çok gemi, mavna ve yerli kayık talep ettiğini bildiriyordu.

Sel sularına karşı şehrin korunması için set ve hendek yapılmasıyla meşguldüm. Bu işlerde geceleyin çalıştırdığım Araplara düşman müthiş topçu ateşiyle engel olmaya çalışıyordu. Bu ateşlerden Arapların kayıpları çoktu. Fakat işler yine ilerliyordu.

Aylmer kıtaları bu civara gelince onların iaşesi konusunda bazı zorluklar ortaya çıkacağını anlıyordum. Çünkü değirmenlerimizin verdiği un Kût'taki kıtaların ancak günlük tüketimine yeterli idi. Bunun da devam edeceği şüpheliydi. Bu durumda Aylmer kıtaları tamamen ilerlediği takdirde erzaklarını da beraber getirmeliydiler.

Ordu Karargâhından Kolorduya çekilen ve bir sureti bana da gönderilen 12 Şubat tarihli şu telgraf Aylmer'in Kût'u kurtarmak girişiminden önce, 13. İngiliz ve Hint Tümenlerinin ulaşmasının faydalı olacağı hakkındaki görüşümü değiştirdi:

a) Ordu Kumandanı, 13. İngiliz Tümeniyle yeni Hint tümeninin zamanında gelerek Kût'un kurtarılması girişiminde bir görev üstlenebileceklerinden emin olmadığını Aylmer'e bildirdi.

b) Ordugâhın tayin ettiği nehir nakil araçları gelmiş olsa bile bu tümenlerden birisinin Mart sonundan önce tamamen Aylmer'e yetiştirilmesi mümkün olamayacaktı.

c) 13. Topçu Tugayıyla, Tugay Cephane Kolu kısmının ulaşma zamanları daha sonra telgrafla bildirilecektir. Bu kıtaların nehir yoluyla sevkleri çeşitli Hint sevkıyatı yüzünden gecikmelere uğrayacaktır.

Ordu Kumandanlığı, Aylmer'in harekâtının gecikmesinin fayda ve sakıncaları hakkında aşağıdaki değerlendirmeleri açıklıyordu:

d) Aylmer 18 top ve 450 İngiliz piyadesiyle takviye edilecektir (Bu toplar Aylmer'e katılıncaya kadar yürüyüşlerde İngiliz piyadesinin korumasında bulunacaklardır).

e) Aylmer kıtalarındaki boşlukları doldurmak için Basra'da 35.000 dağınık Hint eri vardır. 18 Şubat'a doğru büyük kısmı Aylmer kıtaları için İngiltere'den 1.000 İngiliz piyadesi, 500 beygir ve dağınık sahra topçu erlerii Basra'ya gelecekti. Bu dağınık erlerin büyük bir kısmı Şubat'ın yirmi beşine doğru kuzeye sevk edilebilecekti. O erlerin kıtalara dağıtılmasına vakit kalmasa bile bunların köprübaşı korumasında veya Vadi ya da Şeyh Sa'd'da hazırlanacak ikinci bir savunma hattının işgalinde kullanılmaları pekala mümkün oluyordu.

f) 113. İngiliz Tümeninin ilk kıtaları ancak 25 Şubat'ta veya Şubat sonunda Basra'ya gelebilecekti. Bu tümene mensup kıtalar ihtiyat olarak Amare'ye kadar sürüleceklerdi.

g) Kût'u kurtarmak girişimlerindeki gecikmeler, Ruslara Kirmanşah üzerine baskı yapmalarına daha fazla zaman kazandıracaktı. Gerçekte bu sırada bu yönden önemli bir etki beklenemezdi. Ordu Kumandanı, Kût'un kurtarılmasındaki gecikmelerin sakıncaları hakkında şu delilleri zikrediyordu:

h) Düşmanın daha fazla takviye kıtası alması imkanı: En son alınan haberlere göre Türklerin bu cephede mevcut 35, 45, 51, 52 ve 2. Tümenlere ilave olarak 24 topla 6. Tümen Şubat ortalarında, 12 topla 7. Tümen de Şubat sonunda Kût'a ulaşacaklardı.

i) Düşmana, mevzileri ve özellikle sağ sahildeki mevziini takviye etmek ve sağlamlaştırmak için zaman ve fırsat verilmiş olurdu. Düşmana doğru ilerlerken Aylmer asıl kuvvetlerinin sağ sahilde toplandığını düşman anlayacaktı.

j) Bu gecikme Kût'un alt tarafında Dicle ve Hayy nehirleri üzerinde ulaşım hatlarının tamamlanması ve iyileştirilmesi için düşmana zaman kazandıracaktı. Ordu Kumandanı, Aylmer'in kararına müdahale etmek istemediğini, çünkü Aylmer bizzat iş

başında bulunduğundan her şeyi biliyor ve bundan dolayı en iyi önlemleri alabileceğini ilave olarak belirtiyordu.

Kût'un kurtarma harekâtına ne İngiliz Tümeninin ne de yeni Hint Tümeninin zamanında yetişebileceğine güveniliyordu. Ben bundan hiç hoşlanmadım. Kumandam altında bulunanların tek ümitleri İngiliz kıtalarının ulaşmalarını işitmekden ibaretti. Çünkü İngiliz kıtaları Hint kıtalarıyla asla kıyaslanamazdı. Acele olarak yetiştirilen ve "Kitchener Ordusu" olarak isimlendirilen İngiliz kıtaları bile savaş değeri olarak Hintlilerin çok üstündeydi.

"e" bahsine gelince: Dağınık Hint erlerinin çok değerli olmadıklarını bildiriyordum. Çünkü Kût'ü'l-Amare savaşında kıtalarının boşluklarını dolduran Hint ikmal erlerini gördüm ve denedim.

Aylmer kıtaları için gelen Hintli ikmal erlerinin Vadi veya Şeyh Sa'd'daki ikinci savunma mevziine yerleştirilmesi fikrini de uygun bulmuyordum. Çünkü bu durum, kuvvetlerin tasarrufu kuralının bir bakıma ihlali demekti. Savaş hattının 20 mil (32 km) uzağındaki ikinci savunma mevziine böyle taktik ihtiyatının yerleştirilmesi hiçbir şeye yaramayacaktı. Herkes zaferin sağ sahilden kazanılmasını istiyordu. Eğer bu dağınık erler sol sahilde, el-Hanna mevziindeki Türklerin sıkıştırılmasında kullanılsalardı, doğal olarak mesele değişirdi.

"c" maddesi hakkında ümitlerim çok azdı. Ruslar, İran içinde -Afganlıların dediği gibi- yularsız develer gibi dolaşıyorlardı. Küçük Rus kıtaları siyasi sebep ve düşüncelere dayanarak şehirleri işgal ediyordu. Rus asıl kuvvetlerinin, Bağdat üzerine hareket ettirildiğine veya ettirileceğine dair ortada bir belirti yoktu.

"j" maddesine gelince: Türkler, Aylmer'in projesini anladıklarından es-Sinn mevziini takviye etmişlerdi. Bundan başka Düceyle ricatgâhıyla Hayy mevziini bir siper ve ricatgâh hattıyla birleştirmişlerdi. Yakında başlayacak olan taşkınların durum üzerine büyük etkisi olacaktı. Ordu Kumandanı bütün Hint dağınık erlerini Kurna-Amare arasında taşkın seviyesinden yüksek bir yol

inşasında kullanıyordu. Sivil yöneticiler, mümkün mertebe Arapları bu işte kullanmayı başarmıştı. Ordu Kumandanı bu yol üzerindeki köprülerin kemerlerini inşa etmek için kazmacı ve lağımcı erlerini göndermenin mümkün olup olmadığını Aylmer'den sordu. Sağ sahilden uygun fırsat ortaya çıktıkça taarruza geçilmemesi hakkında Aylmer'in fikrini şu değerlendirmeler ile kabul etmişti: *"Yapılacak tek teklif, büyük takviye kıtalarının Townshend'in direnme sınırı dahiline ulaşmasını beklemekten ibarettir"*.

Kût'ta kuşatmaya alınırken iki ay zarfında kurtarılacağımı Ordu Kumandanlığı vaat etmişti. Bu söz şimdi nerede kaldı? Bizim takviye kıtalarımız her zaman çok geç kalıyor. Halbuki Türklerin takviye kıtaları tam vaktinde ulaşıyor. Kût'a ilk geldiğim zaman bu sonuçlardan korkmuş ve bir ay zarfında kurtarılmamı talep etmiştim. Çünkü aksi takdirde benim için kurtulmak mümkün olamayacaktı. İşte korktuklarım şimdi başıma geliyordu. Her ne kadar kurmayımın ve emrimdeki kumandanların bu meselelerde küçük bir bilgileri yok idiyse de benim telaş ve korkum çok fazlaydı. Bu düşüncelerin sonucu olarak Ordu ve Kolordu Kumandanlarına şu telgrafı çektim:

> "Eğer Kût'un kurtarılması isteniyor ise, bu görevin mümkün olduğu kadar fazla kuvvet ve hızla yapılması lazımdı".

Aylmer'e çektiğim diğer bir telgrafta, Şeyh Sa'd'dan Kût'a gelen çöl yolunun daima –hatta taşkın zamanlarında bile- açık olduğunu kendisine bildirdim. Düşünceme göre izlenecek en iyi yol bu idi. Bu mesafe bir gece yürüyüşüyle alınabilirdi. Aylmer bu çöl yolunu takip ettiği takdirde kendisine direnmek ve karşılık vermek için Türkler es-Sinn mevzilerini terke mecbur kalacak ve sonuçta yenileceklerdi. İleri harekât için Aylmer'in teklif ettiği diğer yoldaki kara nakliye araçları bu çöl yoluna da yeterliydi. Şattü'l-Hayy'in Dicle'ye katıldığı noktadan başlayarak sahilin 300-400 yarda (273-365 m) açığında, Şattü'l-Hayy'in batı sahili

boyunca Türklerin tahkimat yapmakta olduklarını Kolordu Kumandanına bildirdim. Türkler bizim her türlü muhtemel harekâtımızı dikkate alarak gerekli tedbirleri almışlardı. Türk casusları istedikleri gibi Kût'a girip çıkıyorlardı. Aylmer kuvvetlerinin de birçok casusu –başka bir deyişle- Arap dostları vardı[218].

13 Şubat'ta Ordu Karargâhına çektiğim bir telgrafta, Türklere gelecek 36 top ile iki tümenin beni çok fazla telaşa düşürdüğünü, İngiltere ile Hindistan'dan gelecek takviye kıtalarının ulaşmasını Aylmer'in beklemesi gereği hakkındaki fikirlerimi değiştirdiğini anlattım. Bu iki takviye tümen de Aylmer'e katılmış olsa, yine benim için kurtulmak imkanı elde edilemeyecekti. Aylmer'in büyük bir kuvvetle (en azından 1.400 piyade ve mükemmel bir topçu tugayıyla) tam hızla buraya gelmesi gereğini düşünüyordum. Eğer Aylmer, Şeyh Sa'd-Kût çöl yolunu [25 mil (47,5 km) uzunluğunda] takip etseydi Türkleri yenebileceğini zannediyordum. Çünkü bu yönde Türklerin hiçbir tahkimatı yoktu. Kût'un boşaltılması üzüntü verici bir olay olacaktı. Fakat kuvvetlerimi düşmana teslim etmektense, bu tahliyeyi seçmek daha iyiydi. Çünkü kuvvetlerimle beraber Kût'un düşmana teslimi York Town'da Cornwallis'in düşmesi sırasındaki kötü etkilere benzer bir etki yapacaktı[219].

---

218 Casusların Osmanlı Ordusuna yaptıkları hizmette büyük bir mübalağa vardır. Bunların orduya dolaylı veya dolaysız verdikleri haberler o kadar karışık ve gerçekten uzak idi ki, bunlardan esaslı bir yarar sağlanması imkansızdı. Hatta bu yoldaki değerlendirmelerin tersine, kuşatma ordusuna zarar bile verdiği açık bir gerçektir. Bu sebeple ordu, bütün kuşatma boyunca Kûtü'l-Amare özel kuvvetleri hakkında bile doğru dürüst bir bilgi alamamış, General Townshend kuvvetinin teslimi sırasında şaşkınlık ve hayrette kalmıştı (TAOE).

219 Meşhur Washington ile Mareşal de Rechambeu'nun 1781 tarihinde İngiliz Generali Lord Cornwallis'i York Town adındaki Amerika köyünde kuşatıp teslime mecbur ettikleri olayı hatırlatıyor (TAOE).

Türklere yeni iki tümenin gelmekte olduğunu haber veren makam, Ruslar nezdindeki İngiliz Askerî Ataşesi idi. Askerî ataşemiz bu haberleri Rus generalinden alıyordu. Rus generalinin düşman hakkında aldığı bilgiler de yanlış olabilirdi. Nitekim Selmanipak üzerine harekâta başlanmadan önce bizim Genel Karargâhımız düşman kuvvetleri hakkında yanlış bilgiler almıştı.

13 Şubat'ta Delhi'de Hindistan Kurmay Başkanlığı'ndan Hint kıtalarının beygir eti yemesine dair şu telgraf alındı:

> "Delhi İmamı, Cuma Mescid'te, savaşta çaresiz kalındığı zaman Müslümanların beygir eti yemelerinin helal* olduğunu bildirdi. Delhi'de Başkan Pandit de gayrimüslim Hintliler için beygir eti yenilmesinde bir sakınca olmadığını açıkladı. Her iki dinî başkan bu konuda yazılı bildiri verilmesini de üstlenmişlerdir. Beygir eti yenilmesi hakkında Başkan Granthis'ten size hemen izin çıkaracağız. Bu konuların Hint kıtalarına bildirilmesi için Townshend'e emir buyurulması rica olunur".

Günlüğümden çıkarılan şu satırlardan anlaşılacağı üzere düşman tayyareleri faaliyete başladı:

12 Şubat: Tek satıhlı bir Alman tayyaresi Kût üzerinde sabah ve akşam iki uçuş yaptı. Şehre sabahleyin 5, akşamleyin 10'dan fazla bomba attı. Bombaların büyük kısmı karargâhımın yakınına düştü. Bizim tayyarelerimizin de karşılık olarak Türk asıl ordugâhı ile tayyare hangarına bomba atmalarına izin buyrulmasını Kolordu Kumandanından rica ettim.

Düşman saat 21.30'ta şehri tekrar topa tuttu. Yapağı fabrikası köyü cephesiyle kuzeybatı mıntıkasında müthiş patlamalar meydana geliyordu. Fakat o tarihteki kayıplarımız yalnız 15 kişiden ibaretti.

---

* Müslümanların "helal et" dedikleri şey kuş veya diğer ruh sahibi hayvanların boğazlanmasıyla üretilen etten ibarettir (Yazar).

14 Şubat: Ttek satıhlı Alman tayyaresi saat 17.30'da Kût üzerinde uçtu ve başarısız 5 bomba attı. 21.30'da düşman topçuları şehre 30-40 mermi attı. Bugünkü kayıplarımız 14 kişiden ibarettir.

15 Şubat saat 17.45'te düşman topçusu (yeni gelen hızlı ateşli bir batarya da dahil) şehre ve kaleye ateş açtı. Bizim topçularımız da hemen karşılık vermeye başladı. Düşmanın topçu etkisi bizimkinden fazlaydı. 5 pusluk toplarımızın artık modası geçmişti. Bunların atış hızları da ağırdı. Düşmanın 12 cm.lik toplarının hızı bizim 5 pusluklardan üç kat daha fazlaydı[220]. Ağır toplarımızın ateşleri o kadar yavaştı ki -10 dakikada bir mermi atılıyordu- bunların ateşinden adeta hiç fayda yoktu. Yaptığım dört savaşta bu ağır toplar hakkındaki tecrübelerime göre kanaatim şuydu: İleride bir kıtaya kumanda edecek olursam, bu faydasız ağır topları asla kabul etmeyeceğim.

Kût binalarının damlarına yerleştirilen makineli tüfeklerimizin ateşleri düşman tayyarelerinin şehir üzerinde yüksekten uçmalarına sebep oldu.

16 Şubat; General Sir Percy Lake aracılığıyla Kral ve İmparator tarafından adıma gönderilen aşağıdaki telgraf, bir özel emirname ile bütün kıtalarıma duyuruldu:

> "Maiyetinizdeki kıtaların büyük kuvvetlere karşı yaptığı kahramanca savaşları bütün vatandaşlarınızla birlikte ben de tam bir takdirle takip ediyorum. Parlak savunma ve direnişinizi desteklemek ve sürdürmek için elden gelen her şey yapılmaktadır".

Bunun üzerine Savaş Bakanlığına şu cevap telgrafını gönderdim:

---

220 General Townshend'in burada belirttiği 12 cm.lik toplarımız adi ateşli ve çoktan modası geçmiş toplardı (TAOE).

"Lütuf olarak esirgemediğiniz haşmetli ilgilerinizin, bütün kıtaların psikolojik durumları üzerinde meydana getirdiği derin etkileri kalemle tasvir etmek mümkün değildir. Sevgili hükümdar ve vatandaşlarınızın, hakkımızda esirgemediği ilgi ve takdirlerin savunma sırasında bize kurtuluş rehberi olacağı konusunun, kumandamdaki kıtalar adına –Kraliyet Deniz Müfrezesi 6. Poona Tümeni ve bu tümene bağlı kıtalar- haşmetli zatınıza arza aracılık etmenizi istirham ederim".

16 Şubatta Sir Percy Lake'a şunu teklif ettim: İmdat kıtalarında işe yaramayan erleri değiştirmek meselesinde Napolyon Savaşları'nın menzil hattı postalarına dair bir yaprağının değerlendirilmesi burada faydalı olabilir. Menzil hattında talimli erlerin yerine tedavi edilmiş hastalar kullanılabilir. 1915 Eylül'ünde Kûtü'l-Amare üzerine ileri harekâta başladığım zaman, postaları tedavi edilmiş hastalardan düzenlemiştim. Bunlardan Sanaiyat postasına nekahet halinde bulunan bir subay kumanda ediyordu. Bu posta ben savaş ile meşgulken 2 Türk topuna sahip 2.000 Arap atlısını durdurdu.

17 Şubat'ta Kazvin'de bulunan General Baratoff'un Basra yoluyla çekilen şu telgrafını aldım:

"General Townshend'e
Erzurum'un ordumuz tarafından ele geçirilmesinden doğan sevinci kahraman İngiliz Kolordusuna arz etmekle şeref duyarım".

Buna derhal aşağıdaki cevabı gönderdim:

"Kazvin'de bulunan General Baratoff'a
Telgrafınıza teşekkürlerimi arz ederim. Osmanlı İmparatorluğunda büyük bir stratejik öneme sahip olan Erzurum'un ele geçirilmesinden dolayı hepimiz sevinçli ve bahtiyarız. Ben ve bütün arkadaşlarım kahraman Ruslara tebriklerimizi arz ederiz".

Şubat'ın son yarısında alınan takviye kıtalarıyla beraber düşman kuvveti 30.000 kişiye ulaşmıştı. Düşman tahkimata yerleştirilen 10.000 kişilik bir kuvvetle sol sahildeki el-Hanna mevziini[221] halen koruyordu.

Hanna mevzii arkasında Kût'a doğru Dicle'nin yukarısında Felahiye, Sanaiyat, Nahilat ve es-Sinn mevziinin kuzey kısmı boyunca başka savunma hatları vardı. Bunlardan es-Sinn mevzii benim 1915 Eylül savaşlarımda mevcuttu. Diğer mevziler Von der Goltz ve Alman kurmayı idaresinde Türkler tarafından Aylmer'in el-Hanna'da ilk püskürtüldüğü 21 Ocak 1916 tarihinden sonra yapılmıştı[222].

Bu mevzilerin tamamının yanları Dicle ve Süveyce bataklıkları vasıtasıyla korunuyordu. Kût'ü kurtarmak için Aylmer'in taarruza karar verdiği sağ sahil üzerinde Türklerin başlıca direniş hattını oluşturan es-Sinn mevzii bulunuyordu. Bu mevziin Beyt-i İsa'da (sağ sahilde harap ve toprakla sıvalı bir Arap binası) bir ileri mevzii vardı. es-Sinn mevziinin sağ kanadı Dicle'nin yaklaşık 5 mil (8 km) güneyinde olan Düceyle ricatgâhıyla[223] desteklenıyordu.

---

221 el-Hanna'dan amaç Felahiye mevziidir (TAOE).

222 İlk olarak 1916 Şubat'ının ikinci yarısındaki Osmanlı kuvveti yalnız 19.182 savaşçıdan ibaretti. İkinci olarak, el-Hanna denilen Felahiye savunma hattında yaklaşık 3.500 silahlı 4 piyade alayı (52. Tümen ve 9. Alay), 2 ağır, 7 hızlı ateşli ve 7 adedi ateşli mantelli ki, toplam 16 top, 4 makineli tüfek ve bir süvari bölüğü vardı.
Üçüncü olarak, Felahiye ile diğer bütün mevziler özellikle Osmanlı kumandanlarının fikir ürünü ve Osmanlı erlerinin azim ve gayretinin sonucudur. Von der Goltz ile kurmaylarının bu hatların seçim ve kurulmasında zerre kadar etkisi ve müdahalesi olmamıştır. Dördüncü olarak Von der Goltz'ün maiyetindeki kurmaylar tamamen Osmanlı subaylarından oluşmuş ve Albay Kâzım Karabekir Bey'in başkanlığı altındaydı. Bu kurmaylar arasında Irak savaşlarıyla meşgul hiçbir Alman subayı yoktu (TAOE).

223 Bizim Sabis dediğimiz bir tepecikten ibarettir.

Mart ortalarında taşkınlar başlayacağından, Aylmer bu tarihten önce Türklerin sağ kanadındaki Düceyle ricatgâhına taarruza karar vermişti. Taşkınlar başlar başlamaz Türklerin bentlerini bozarak bu havaliyi suya batırmasından ve bu şekilde taarruz harekâtına engel olmalarından korkuluyordu. Bu alan tabak gibi dümdüzdü. Taşkın seviyesinden daha yüksek bir nokta yok gibiydi.

General Aylmer, destek kıtalarını daha fazla beklemeyerek, yararlanmaya uygun büyük bir kuvvetle (5. Tugay ile) ilerlemeye karar verdi. Aylmer'in mevcut kara nakil araçları bu kuvvetin 2 günlük erzakını nakledecekti. Nakil araçları olmaması sebebiyle Aylmer diğer 2 tugayı sağ sahilde es-Sinn mevziine karşı gösteri yapmak için az bir kuvvet olarak kullanmak niyetindeydi. Bu şekilde düşmanın karşı darbe tehlikesi azaltılmış olacaktı. Taarruza geçmeden önce yolların kuruması için güneşli birkaç gün lazımdı.

Yağan şiddetli yağmurlardan dolayı arazi çok fazla çamur olmuştu. Nakliye kollarının geceleyin bu civarda hareket edebilmesi için yolların kuruması lazımdı.

Aylmer belirli bir zaman zarfında daha iki takviye tugayı almak ihtimali olsaydı, bunların gelmesini bekleyeceğini bildiriyordu. Fakat bu zor bir meseleydi. Mısır'dan ve Hindistan'dan gelecek tümenlerin ana kısmının Dicle'nin taşkınından önce ulaşamayacaklarını ve bundan dolayı bu iki tümenin Kût'u kurtarmaya yetişemeyeceklerini belirtiyordu. Bu büyük bir felaketti. Kuvvetlerin toplu olarak bir kolordu halinde ilerlemesi yerine böyle parça parça gelmesi kuvvetlerin tasarrufu kuralını açıktan açığa ihlal etmekteydi.

Asıl felaket ve talihsizlik imdat kuvvetlerinin 27 Ocak'ta el-Hanna mevziine yaptıkları ilk taarruzda başarısızlığa uğramasından doğdu. Çünkü o zaman Türkler zayıf bir tahkimata sahipti. Sayıca üstün olan takviye kıtalarımız manevra konusunda da

düşmandan önde olurdu. Şimdi hep o ilk yenilginin acı cezalarını çekiyoruz. Hatıratımda 18 Şubat'a ait şu bahsi buldum:

Arpa sarfiyatını azaltmak için beygirlerden bir kısmının itlaf edilmesini uygun buluyordum. Çünkü kurtarılmamız için daha çok zaman lazımdı. Belki taşkınlar –muhtemelen Erzurum'un düşmesi- bizi kurtarabilecekti.

19 Şubat; Dün gece çok sessiz geçti. Tarafların siperleri arasında geceleyin piyade ateşinin devamı bir âdet ve kural hükmünü almıştı. Bu gece özellikle sağ sahil üzerinde müstahkem şerbet fabrikası köyü ile 50-60 yarda (45-55 m) uzaktaki düşman siperleri arasında piyade ateşi devam etti. Şerbet fabrikası köyü muhafızları Türklerin ani bir hücumla köyü ele geçirmeye teşebbüs etmeleri ihtimaline karşı daima teyakkuzda bulunuyordu. Türkler böyle bir harekete daha önce teşebbüs etmişler, fakat çok şiddetli piyade ateşimizle karşılanmış ve 100 yardalık (91 m) açık bir alanı geçmeyi başaramamışlardı.

Bu tarihte 18. Tugay Kumandanı General Hamilton hafif şekilde yaralandı. Bereket versin ki, bir süre sonra tekrar görevini üstlenebildi.

Tek satıhlı Alman tayyaresi öğleden sonra Kût üzerinde iki uçuş yaptı ve atılan bombalardan 2-3 Arap öldü.

20 Şubat sabah saat 7.00'de doğu yönünde müthiş bir topçu ateşi işitildi. Havada patlayan mermiler iyice görülüyordu.

Uygun bir fırsat ortaya çıktığı takdirde taarruza geçebilmek için bütün kuvvetlerimi hazır bulundurdum. Fakat Türkler yönünde önemli bir hareket görülmedi. Yalnız 500 piyade mevcudunda bir kol sol sahildeki Rümeyle[224] mevkiinin güneybatısından Horse Shoe (At Nalı) Bataklığı[225] yönüne gitti. Saat 20.00'de

---

224 18. Kolordu karargâhının bulunduğu mevki olmalı (TAOE).

225 Medhi gölünü demek istiyor. Merhum Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği zamanında kesilmiş bir nehir devresinin enkazından meydana gelen bir gölet olup onun ismine izafetle "Mehdi" ismi verilmiştir.

yapağı fabrikası köyüne müthiş bir düşman ateşi başladı. Bu ateş 45 dakika devam etti. Fakat düşman bir taarruz girişiminde bulunmadı.

25 Şubat'ta Hemedan'da bulunan General Baratoff'un Basra yoluyla bir telgrafını aldım. Bu telgrafta aradaki mesafenin kısaltılması için Baratoff'un Sefer Kuvvetleriyle Kirmanşah üzerine hareket etmekte olduğu bildiriliyordu.

9 Şubat'ta Rus kuvvetleri Bidesurga geçidini[226] ele geçirmişti. Beraberlerinde Alman subayları bulunan Türkler o geçidi çok kuvvetli bir şekilde tahkim etmişlerdi. Baratoff, Sinne'yi de işgal etmişti. Rus süvarileri Kirmanşah istikametine çekilen düşmanı takip etmekteydi.

Ruslar Türklerden 5 top ve çeşitli cinste savaş malzemesi (telgraf teli ve el bombası da dahil) elde etmişti. Baratof beni Irak Sefer Kuvvetleri Kumandanı sanmıştı. Kendisinin telgrafını Sir Percy Lake'a gönderdim ve Baratoff'un zannının düzeltilmesini rica ettim.

20 Şubat'ta Sir Percy Lake'a yaptığım teklifte: Van Gölü havalisinden gönderilecek bir Rus müfrezesiyle –bu havalinin Rusların işgali altında olduğunu biliyorduk- Musul kuzeyinde Türk menzil hattı üzerindeki el-Cezîre'nin işgal ettirilmesi gereğini bildirmiştim. el-Cezîre'nin bu tarzda işgali Dicle üzerindeki Türk menzil teşkilatını bozacak ve o zaman Türkler, menzillerini çok güç olan Fırat hattı üzerinde kurmaya mecbur olacaklar. Bu durum düşmanın Irak savunmasına çok büyük bir etki yapmış olacaktır. Düşmanın en önemli menzil hattına Rusların yapacağı, yukarıda anılan, stratejik kuşatmadan bizim için çok büyük sonuçlar ortaya çıkabilir. Biz de amacımıza ulaşmak için bu durumdan çok yararlanmış oluruz.

---

226 Kirmanşah'ın kuzeydoğusunda bir yer olup bilinen ismi "Bîdsürh"'tür? (TAOE).

20 Şubat sıralarında General Aylmer, Kût ile daha güneyindeki düşman kuvvetlerini şu şekilde hesap ve tespit etmişti:

el-Hanna'da	7.000-10.000 piyade
es-Sinn'de	8.000 piyade
Kût'ta	8.000 piyade

Aylmer gelecek yeni bir tümen ile Türk kuvvetlerinin 32.000'e ulaşacağını tahmin ediyordu[227]. Takviye kuvvetlerinin sağ sahilden yapacakları ileri harekâtı Türklerin beklediğine emin olduğunu ve bunun için düşmanın Sinn-Ebter ricatgâhından – Dicle'den 3 mil (5 km.'ye yakın)- geride bir tepe üzerindeki kuvvetli bir ricatgâha doğru kademeli şekilde 2 mil (3 km.den fazla) sağlam bir hat tahkim etmekte olduğunu bildiriyordu.

Şattü'l-Hayy kuzeyindeki köprünün bulunduğu yerde Türkler bir de köprübaşı inşa etmişlerdi.

Aylmer nehrin herhangi bir sahili üzerindeki düşman kuvvetlerini mağlup etse, karşı yöndeki Türklerin de çekileceklerini düşünüyordum. Bu teorinin desteklenmesi için 1915 Eylül'ündeki savaşlarından örnekler verdim.

Aylmer sağ sahil üzerinden taarruza başlamadan önce sol sahildeki el-Hanna Türk mevziine yeni bir teşebbüs yapılması fikrindeydi. Bu teşebbüsün sebeplerini anlıyordum. Bu mevzie güneşin ilk ışıklarıyla birlikte yapılacak başarılı bir saldırı sonucunda bozguna uğramış olarak, tam hızla çekilecek Türkleri Aylmer

---

227 Irak Osmanlı Ordusunun 19.182 savaşçıdan ibaret olduğu yukarıda belirtilen kuvveti gerçekte şu tarzda bölünmüştü:

	Savaşçı
Felahiye cephesinde yaklaşık	3.500
Sağ sahilde	8.300
Kûtü'l-Amare cephesinde	5.000
Medhi civarında ihtiyatta	2.300

kuvvetleri yakından takip edecek ve yenilmiş düşman Kût önünden geçerken benim taarruzuma da maruz kalacaktı. Aylmer eğer 21 Ocak taarruzunda başarılı olsaydı, o zaman çok parlak ve muzaffer sonuçlar elde edilmiş olacaktı. Çünkü o zaman zayıf olan Türklerde direnme ve moral kuvvet kalmayacak, o savaşta benim kuvvetlerim de önemli iş görecekti.

21 Şubat'ta ikinci hat siperlerini teftişten dönünce Aylmer'den bir telgraf aldım. Bu telgrafta el-Hanna Türk mevziine 22 Şubat sabahı günün ilk ışıklarıyla birlikte bir baskın hareketi yapılması için her şeyin hazırlandığı ve bundan amaç mevzi arkasındaki düşman asıl ordugâhına büyük hasarlar verilmesi olduğu bildiriliyordu. Bunun için gerek cephedeki ve gerekse sahil yönlerinde yararlanılabilecek bütün toplar düşmana ateş açacaklardı. Fiilî olarak bütün kuvvetlerin katılacağı bu hareketten Aylmer şu sözleriyle bir başarı umuyordu: *"Belki düşman mevziini terk eder. Ben de onu kuzeye doğru takip ederim"*. Aylmer Türklerin çekilmesine ya da Şamran'dan sevk edecekleri takviye kıtalarına karşı taarruza geçmek için benim de hazır bulunmamı talep etmekteydi.

21 Şubat'ta Harbiye Müsteşarı'ndan aldığım bir telgrafta, Sir Wilfred Peek'in bana yaver tayinine Savaş Bakanlığının onay verdiği bildiriliyordu. Bu haber çok hoşuma gitti. Fakat ne yazık ki şimdi buna imkan yoktu.

Kût'ün zabtından biraz önce Peek takviye kıtalarına katılmıştı. Bu durumda bana şimdi katılamazdı. Selmanipak çekilmesinin sonlarında yaverim Yüzbaşı Bastow'u (Yorkshire Alayından) tutulduğu dizanteriden dolayı Hindistan'a göndermiştim. O Kût kuşatmasına kadar bu harekâtta beraberimde bulunmuş, bana çok büyük ve parlak hizmetler yapmış, cesur bir subaydı. Yaverim şanslıymış ki, kuşatmadan ve bizim uğradığımız felaketlerden korundu.

Aylmer'in yaptığı son girişim hakkında günlüğümde şu sözler yer almıştı:

"22 Şubat, saat 7.00'de doğu yönünde şiddetli topçu ateşi başladı. Mesafenin 20 mil (32 km) olmasına rağmen el-Hanna üzerindeki patlamaları ve duman sütunlarını görebiliyorduk. e-Hanna mevzii arkasındaki düşman asıl ordugâhında şüphesiz karışıklıklar meydana gelmişti. Böyle olmakla birlikte Türkler yine çekilmiyordu. Türklerin adeti savunma mevzilerine sımsıkı sarılmak ve onu çok azimle savunmaktı. Türk subayları ellerinde tabancaları olduğu halde erlerin arkasında bulunuyor ve mevzii terk edip çekilmek isteyenleri vuruyorlardı. Aylmer'in bana çektiği bir telgrafta el-Hanna'da doğudan batıya doğru düşman harekâtı izlendiği bildiriliyordu. Fakat bundan hiçbir sonuç çıkmadı".

Günlüğümün o tarihe ait diğer bir kısmı, kuşatmanın bu devresinde Hint kıtaları arasında çoğalan firar olaylarına dairdi:

"119. Piyade erlerinden Hintli bir Müslümanın tüfekle yaraladığı subay dün öldü. Divan-ı Harp, katili idama mahkum etti. Hükmü onayladım ve idam hükmünün bu sabah güneşin doğuşuyla birlikte kalede yerine getirilmesini emrettim. 66. Pencap Müslüman erlerinden diğer bir Hintli dün gece (21 Şubat); 120. Piyade erlerinden üçüncü bir Hintli de sağ sahilde şerbet fabrikasında dün yaralandı. 76. Pencaplılar erlerinden de iki Müslüman er firar etti. 21 Şubat gecesi karanlık basar basmaz şerbet fabrikası üzerine düşman şiddetli bir taarruz yaptı. Piyade ateşinin şiddeti, bana Selmanipak'te Türkler tarafından yapılan gece taarruzunu hatırlattı. Korkulu ateş üç çeyrek saat kadar olanca şiddetiyle devam etti. Fakat Türkler açığa çıkarak süngü hücumuyla Kût'un zabtına bir türlü karar veremediler. Bunun üzerine ateş de kesildi.

Aylmer el-Hanna Türk mevziine karşı üçten fazla kısa bombardıman yaptı. Fakat bunların Türklere büyük bir etki yapamadığını anlıyordum. Türkler artan faaliyetle siperlerini daha fazla derinleştirmeye devam ettiler. Bir Musevî tüccarının kolordu istihbaratına o tarihte verdiği bilgilerde, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin öldürülmesinden dolayı İstanbul'da bir ka-

rışıklık çıktığı, Bağdat için emre hazır 100.000 kişilik kıtalar bulunduğu, Musul'a ulaştığı söylenen 17.000 Alman'ın İstanbul'a geri çağrıldığı bildiriliyordu[228].

Selmanipak savaşlarıyla Kût çekilmesi hakkında 26 Şubat'ta Genel Karargâha çektiğim bir telgrafta, genel talimatın Selmanipak'teki alt rütbeli kumandanlara bildirilmesine izin verilmesini Sir Percy Lake'tan rica ettim. "... ekte değil, raporda kalmalıdır. Çünkü bu talimatlar yaptığım her şeyin sebeplerini açık olarak göstereceğinden, gelecekte soru sorulmasına gerek kalmayacaktır. Bu talimatlar, kabul edilen savaş esasları gereğince hareket ettiğimi gösterecektir. Türk kuvvetlerinin yok edilmesinde ve Bağdat'ın ele geçirilmesindeki başarısızlığa sebep, olayların akışıdır. Bu zor ve çetin görevlerin yerine getirilmesi için elimde tek bir tümen vardı. Başarısızlıkta benim hiçbir suçum yoktur. Çünkü Aziziye'de iken bir tümen ile böyle zor teşebbüslere girişmenin çok tehlikeli olacağını resmen ilgili makamlara bildirdim. Bu önemli konuları bildirdikten sonra başarı ümidi çok az olan bir emri yapmaya çalıştım. Yaptığım harekât, kuvvet yokluğu yüzünden savaş tarihinin en önemli olaylarından birisiydi".

el-Hanna mevzii arkasındaki Türk asıl ordusuna karşı bombardıman devam etti. Türklere kendilerini göstermek veya siperleri işgal ettirmek için birçok hileler düzenlendi. Bunlardan amaç, Türkleri topçu ateşi altına almaktı. Bu işler *"kuşun kuyruğuna toz kondurmak"* kaba atasözüne benziyordu. Fakat bu hilelerden bir fayda ummuyordum. Çünkü yalnız toplar hiçbir zaman düşmanı müstahkem bir mevziin terkine zorlayamaz.

26 Şubat'ta Aylmer'den aldığım telgraf es-Sinn mevziine taarruz hakkında verilen son talimatı bildiriyordu. Bu talimat gereğince 6. Tugay sağ sahildeki Ümmü'l-Urûk ileri mevziinden geceleyin hareketle, düşmanın Sinn-Ebter-Düceyle ricatgâhı kanadının

228 Haber verilen maddelerin üçü de tamamen yanlış ve temelsizdir (TAOE).

tam doğusuna gelinceye kadar güneye gidecekti. Diğer bir tugay da Ümmü'l-Urûk ileri mevziinden güneybatı yönünde es-Sinn mevziine gösteri hareketi yapacaktı. 6 tugaydan ikisi sabahın ilk ışıklarıyla birlikte düşmanın Sinn-Abtar-Düceyle ricatgâhı kanadına taarruz edecekti. Diğer tugay tam düşman kanadı üzerine gidecek ve o kanat arkasındaki düşman ihtiyatlarını yakalayacaktı. Son 2 tugay da ihtiyat olarak diğer tugaylara yardım etmek veya Şamran'dan Şattü'l-Hayy köprüsünden ya da başka bir yoldan gelecek düşman ordu ihtiyatına taarruz etmek üzere geriden gelecekti. Bundan sonra Aylmer diyordu ki:

> "Usulen sizin işbirliğiniz yerel şartlara bağlı olacak ve bu konuda en uygun karar zatıaliniz tarafından verilecektir. Ancak şu noktalara dikkatinizi çekerim: Ağır toplarınız Şattü'l-Hayy köprüsünü geçmek girişiminde bulunacak düşman kuvvetlerine ateş açacaktır. Hafif toplarla da menzilleri dahilinde uygun hedef gösterecek düşman kuvvetleri üzerine ateş edilecektir. Bu şekilde hareket edildiği ve daha sonraki savaşlara da hareket ortaklığı yaptığınız takdirde düşman sınırlı bir alandan harekete mecbur kalacaktır. Karşınızdaki kuvvetlerin büyük kısmını düşman çeker ve uygun fırsatlar ortaya çıkarsa Kût'un kuzeyine doğru da bir çıkış hareketi yapabilirsiniz. Taarruzlarım 8-9 gün zarfında meydana gelecektir".

Kolordu Kumandanına verdiğim ve bir kopyasını Ordu Kumandanına yolladığım aşağıdaki cevabımı 29 Şubat'ta gönderdim. Ancak iki tugay ve dörder toplu iki sahra bataryasıyla* ortak harekâta teşebbüs edebileceğimi ona bildirdim. Harekât ortaklığına ayıracağım yukarıda anılan kıtalar, Kût savunma kuvvetle-

---

* 30. Tugay ile Düzenli Tugay (Norfolk, Dorset ve Oxford Hafif Piyade Kıtalarından) İngiliz taburlarından oluşturulmuştu. Bu durum Delamain, Hoghton ve Hamilton tugaylarını Kût savunmasında daha zayıf bırakıyordu. Savunma hattının bütün topları (8 top hariç) kalıyordu (Yazar).

rinden ayırabileceğim en fazla kuvvetti. Çünkü düşmanın, her zaman Kût'a bir kesin taarruz yapma tehlikesi mevcut olduğundan kalan iki tugayı savunma hatlarının korunması için az bir kuvvet olarak bırakmaya mecburdum. Aylmer kuşatma kolunun Düceyle ricatgâhı güneyine sarktığı görülür görülmez kıtalarımı karşı sahile geçirmeye karar verdim. Zira kuşatma hareketi etkiye başladığı ve Aylmer püskürtüldüğü takdirde çıkış hareketiyle görevli kuvvetlerim ve bunların daha önce karşı sahile geçirilen kısımları, çekilmeyi sağlayacak araçların yokluğu yüzünden mahvolurdu. Geçit hareketi için seyyar köprülerin faaliyet gösterebileceği nokta karşısında, sağ sahildeki düşman siperlerinde piyadeler ve bunun arkasında toplar vardı.

Mevcut araçlarımızla Dicle üzerindeki geçit harekâtının sona ermesi için sekiz saatlik bir zaman lazımdı.

Aylmer, bütün zorlukları bildiği için geçit hareketimi geciktiriyordu. Çünkü bu hareketin yapılması büyük külfetler seçilmesini gerektiriyor; sağlayacağı faydalar ise çok az olacaktı. General Aylmer cephesinde es-Sinn mevziindeki düşman kuvvetlerinin ancak 8.000 civarında olduğunu tahmin ediyordu.

Bir kere es-Sinn mevzii Aylmer tarafından ele geçirilseydi, Kût doğal olarak kurtarılmış olurdu. Çünkü bundan sonra düşman Aylmer'in uzun menzilli toplarıyla bizim toplarımızın çapraz ateşleri altında kalamazdı. Beni Kût ovasından sağ sahile geçmekten hiçbir şey alıkoyamazdı. Bir kere karşı sahile geçseydim Aylmer'e istediğim zaman katılabilirdim.

Kût'ta geçiş araçları azlığından dolayı çok üzüntülüydüm. İki seyyar köprü, iki üç sal, Sumana ve bir mavnadan ibaret olan nakil araçları ile geçidin hızla yapılması meselesi çok zordu. Aylmer savaşa başlamadan veya düşmanın amacı anlaşılmadan seyyar köprü hazırlıklarına başlayamazdım. Geçidi geceleyin yapsam, –hatta bunu düşmana hissettirmeden bile yapsam- bunun sağ sahilde gizlenmesi için arazi uygun değildir. Bu nedenle kıtalarımız gelmeden önce ben perişan olacağım. Seyyar köprü-

nün sabitleştirilmesi için 3 saat, yerli kayıklardan (*mehile*) oluşan küçük seyyar köprü için de ayrıca 2 saat gerekeceğini istihkam subaylarım söyledi. Tümen İstihkam Kumandanının açıklamalarına göre seyyar köprüler üzerinden saatte 150 kişiden fazlası geçemez". Burada yapabileceğim bir şey varsa o da, Aylmer'in kuşatma kolu görülür görülmez kıtalarımı hemen karşı sahile geçirmekten ibarettir. Yapacağım topçu ateşi hakkındaki Aylmer'in değerlendirmelerini dikkate aldım. Kût'un güneyindeki mıntıkaya 21 topumun ateşinin odaklanacağını ve ağır toplarımızla düşmanın Şattü'l-Hayy üzerindeki *mehile* köprüsüne ne derece ateş mümkün olacağı bilinmediğini bildirdim. Bununla birlikte bu konuyu Barr Stroud ile inceleyerek sonucu Aylmer'e arz edecektim. Şattü'l-Hayy üzerinde ilk düşman köprüsü inşaatına başlayınca oraya hemen ateş açmış ve köprünün daha güneye alınmasına sebep olmuştuk. Fakat daha sonra vaktinden önce ateşle köprüyü taciz ettiğimizden dolayı üzülmüştüm.

28 Şubat akşamı saat 18.00'de düşman siperlerinde alkış tufanları koptu. Bunların, Erzurum ve Kirmanşah mağlubiyeti haberlerini örtmek için Almanların âdet üzere Fransa'da kazandıkları zafer masallarından ileri geldiğini sanıyordum.

1 Mart'ta savunma kuvvetinin 4 Aralık 1915-1 Mart 1916 kayıpları 2.929 kişiye ulaşmıştı.

Mart'ın birinci günü öğleden sonra düşman 21 cm.lik toplarla Kût'a çok şiddetli ateş açtı[229]. Bu esnada tek satıhlı üç Alman tayyaresi şehir üzerinde uçuşlar yaptı ve bize 40 kadar bomba attı.

Bu müthiş bombardıman ve tayyare bombaları sonucunda kayıplarımız 9 ölü ve 28 yaralıdan ibaret idi. Toplarımızın ve makineli tüfeklerimizin tayyarelere etkisi yoktu. Bu yüzden düşman tayyareleri istedikleri gibi şehir üzerinde uçuşlar yapıyordu. Kıtalar Alman tayyarelerine çok kızıyorlardı. Zira Alman tayyareleri-

229 Kûtü'l-Amare cephesine 21 cm.lik top kesinlikle gelmemiştir (TAOE).

nin amacı hastanemizi bombardımanlarla tahrip etmekti. Çarşı içinde bulunan hastane binasının üzerinde Kızılhaç bayrakları bulunmasına rağmen Almanlar oraya aralıksız bombalar atıyorlardı. Eğer bu Alman tayyarecilerinden birisi erlerimizin eline düşseydi parça parça edilirdi. Alman bombalarından korkan yoktu. Herkes bunlarla eğleniyordu. Bombalara en fazla kurban olan kadınlar, çocuklar ve hastanedeki biçare yaralılardı.

Bu sırada Türklerin bize karşı boğucu gaz kullanacağına dair kuvvetli söylentiler dolaşmaya başladı.

Napolyon Savaşları ve 1870 Savaşı geleneklerine uygun olarak Alman Başkumandanlığının mertçe savaş usulüne daima böyle korku ve dehşet karıştırmasına çok şaşırıyordum.

Boğucu gaz kullanılması korkak korsanlara uygun, haince vahşetten başka bir şey değildi. Boğucu gazı icat eden Alman uzmanının korkak korsanların kullandıkları boğucu gaz kutularından düşünce olarak yararlandığını sanıyorum. Bu konuda dolaşan çeşitli söylentiler nedeniyle savunma hattının kuzeybatı ve kuzeydoğu kısmındaki kıtalara 4 Mart'ta gaz maskeleri dağıttım. Aziziye'den Bağdat'a ilerlediğim sırada gaz maskesi depolarını Kût'a getirtmiştim. Türklerde boğucu gaz bulunduğuna dair ısrarlı söylentiler dolaştığı için buna karşı lazım olan önlemlerin alınması gerekiyordu.

Hemedan'da Rus Generali Baratoff'tan aldığım 29 Şubat tarihli telgrafta: Rus kıtalarının 12 Şubat'ta Kirmanşah'a girdikleri, yerel hükümet ve halk tarafından karşılandıkları bildiriliyordu. Telgraf şu kelimelerle sona eriyordu: *"Çok yakında Irak'ta sizinle karşılaşıp tokalaşacağıma tamamen inanıyorum"*.

Bu telgrafı günlük bir emir ile kıtalarıma bildirdim. Bu telgraftan dolayı Baratoff'a bir teşekkür mektubu gönderdim. Benim de yakında kendisiyle Irak'ta tokalaşabileceğimi umduğumu kendisine bildirdim.

5 Mart'ta Selmanipak harekâtıyla Kût çekilmesine dair bütün haberleşmelerimi telsiz telgrafla Genel Karargâha gönderdim.

Selmanipak haberlerinin takdiminde, sakınılması mümkün olmayan gecikmelerin sebeplerinin Sir Percy Lake tarafından bilindiğini söyledim. Kamuoyunun hakkımızda doğru hüküm ve karar verebilmesi için bunların *Resmî Gazete* ile hızla yayımlanması hakkında gerekli işlemlerin yapılmasına emir verilmesini 6. Tümen ve bu tümene bağlı kıtalar adına Ordu Kumandanından rica ettim. Avrupa savaş alanındaki arkadaşlarımıza göre terfi ve ilerleme konusunda bizim çok mağdur ve geri kaldığımızı bütün harekât sırasında herkes anlamıştı.

Avrupa'daki arkadaşlarımız çok çabuk ve çok terfi ediyorlardı. Çünkü harekâtı ve hizmetleri hızla yayımlanıyor, taltife layık olanlara ödül veriliyordu. Orduda benden daha kıdemsiz birçok tuğgeneralin korgeneralliğe terfi ettiklerini biliyordum. Bunlar benim gibi bağımsız ve olağanüstü sorumluluk isteyen bir görev üstlenmemişlerdi. Maiyetimdeki tugay kumandanları ve kıta subayları da böyle mağdurdu. Hiçbir kaymakamı terfi ettiremedim. Yalnız Albay Climo hariçti. Onun terfiini iki defa yazdım. Kendisi Kurna, Kûtü'l-Amare ve Selmanipak savaşlarında geçici olarak Tugay Kumandanlığında istihdam edildi. Bu harekâtın son devresinde ağır bir şekilde yaralanmıştı. Bundan başka harekât sırasında (Kurna-Amare-Kûtü'l-Amare harekâtında) maiyetindeki filoda parlak hizmetler yapan deniz subayları da hemen taltif edilmişlerdi. Şimdi gazetelerde bu subayların Selmanipak harekâtından dolayı taltif edildiklerini okudum. Bu doğru değildir. Filo subaylarından benimle Kût'a kapanıp kalan Yüzbaşı Tudway'in Selmanipak'ten Kûtü'l-Amare'ye çekilirken gemisi ile yaptığı hizmetlerden dolayı nişanla taltifini daha önce yazmıştım. Bu taltif *Resmî Gazete* ile şimdi yayımlanıyordu.

4 Mart akşamı Aylmer'den gelen bir telgrafta hava muhalefetinden dolayı taarruzun 24 saat ertelendiği bildiriliyordu. Bu durumda taarruz 7 Mart sabahı başlamış olacaktı. Şans ve kader sürekli bize ters gidiyordu. 5 Mart'ta aldığım diğer bir telgrafta, havaların kötülüğünden dolayı harekâtın ikinci bir 24 saat daha

ertelenmesine gerek olduğu bildiriliyordu. Öyleyse taarruz 8 Mart'ta başlayacaktı. Bu gecikmeler bizim için çok felaketti. Çünkü düşman vakit kazanarak tahkimatına devam ediyor ve Düceyle ricatgâhıyla Şattü'l-Hayy arasındaki açıklığı kapatıyordu. Halbuki burada en önemli mesele Düceyle ricatgâhının ele geçirilmesi durumuydu.

Havalar bütün kuşatma boyunca yalnız Türklere uygun bir şekilde devam ediyordu. Aylmer'in burada uğradığı talihsizlik hiçbir kumandanın başına gelmemiştir. Aylmer bir taarruz projesi hazırladığında hemen yağmur ve fırtına başlar, etrafı su içinde kalır; ortaya çıkan çamur kıtaların ve topların harekâtını imkansız kılardı.

4-5 Mart gecesi *müheyle*[230] tayfasından üç Arap yüzerek düşman yönüne kaçtı. Bunlar Türklere bizim yaptığımız ve mümkün olduğu kadar gizlediğimiz sallarla seyyar köprüleri bildirdiler. Bunun üzerine Kût'ün karşı sahilinde ve geçit hareketi yapılacak nokta civarındaki sağ sahil siperlerine, 5 Mart sabahı Türkler tarafından takviye kuvvetleri gönderildi. Bu durumu Aylmer'e bildirdim. Kendisiyle işbirliği için her ne kadar sağ sahile geçmek arzusunda isem de onun son telgrafında, geçit harekâtının hal ve duruma göre yapılması bildirilmiş olduğundan bu son duruma göre tekrar fikrini yokladım. Aylmer'in taarruz istikameti anlaşılınca beni bir müddet kımıldatmamak ve taciz etmek için kuşatma kuvvetlerinin savunma hattının kuzeydoğu ve kuzeybatı cephelerine taarruz yapmaları çok mümkündü. Bu taarruzların, Aylmer'in püskürtülmesi halinde, kesin sonuçlu olması ihtimali vardı. Böyle olduğu takdirde, Kût kuşatma kuvvetleriyle ortak hareket etmek için el-Hanna'daki Türkler sol sahili takip ederek batıya yönelebilirlerdi.

---

230 "Müheyle (=Mouhaila)" yerli yelkenli gemilere verilmiş bir isimdir (TAOE).

Durumun gereklerine göre hareket edebilmek için kuvvetlerimi üç gruba ayırdım.

İkinci derecedeki iki grup, şehrin kuzeydoğu ve kuzeybatı cephelerinin savunmasıyla görevlendirilmişti. Kuzeydoğu cephesi kumandanı General Hoghton ve kuzeybatı cephesi kumandanı da General Delamain idi. Ana kısmı oluşturan grup General Melliss kumandasındaki 30. Tugay ile Albay Evans kumandasındaki Düzenli Tugay (Norfolk, Oxford, Dorset, 22. Pencaplılar ve 24. İstihkamdan oluşan) şehrin güneydoğu çıkışında bir merkezî mevzi alarak düşmanın gerek kuzeydoğu ve gerekse kuzeybatı cephelerine karşı yapacağı ciddî ve kesin taarruzlara zamanında karşı koyabilmek mümkün olacaktı. Bu merkezî mevzi aynı zamanda karşı sahile geçmek için de uygun olacaktı. Toplarımın ana kısmını tuğla ocaklarının doğu ve batısından geçen bölünmüş bir hattın güneyine yerleştirdim. Amacım topçu ateşini doğu ve güneydoğu yönünde odaklandırmaktı. Ağır toplar Şattü'l-Hayy köprüsünü ve es-Sinn arkasındaki düşman ordugâhının bir kısmını ateş altına alacak şekilde yerleştirilmişlerdi. Aynı zamanda toplarımın kuzeybatı ve kuzeydoğu cephelerine karşı ateşlerinin odaklandırılması için de şehrin kuzeyindeki mevzilere hızla ve kolaylıkla nakilleri için hazırlıklar yapılmıştı.

Her ne kadar es-Sinn'deki tahkimat ile Düceyle-Şattü'l-Hayy arasındaki siperler sağlam ve müthiş görünüyorlarsa da, gerçekte bunlar korkulacak derecede değildir. Çünkü sağ sahildeki es-Sinn mevziinin Düceyle ricatgâhından Şattü'l-Hayy'a kadar 13 millik (21 km.ye yakın) siperlerin savunmasına ancak 8.000 Türk ayrılmıştı[231]. Halbuki sıradan durumlarda bile bu siperlerin en azın-

---

231 Düceyle ricatgâhından Şattü'l-Hayy'e kadar olan tahkimat hattı nihayet 7 milden biraz fazla (11.830 m.den ibaret)dır. Metindeki "Düceyle ricatgâhı" tabiri yerine "Dicle" kelimesi konulursa mesafe doğru çıkabilir. Gerçekte Dicle nehrinden itibaren es-Sinn-Ebter-Dicle-Gurraf savunma hattı yaklaşık 13 mil (21 km)dir (TAOE).

dan 2 kolordu ile korunması lazımdı. Bu konuyu Aylmer'e yazdım. Türklerin kuvvetli olması şöyle dursun, gerçekte Türklerin her yerde zayıf olduklarını ve Aylmer kuvvetlerinin Türk hattını herhangi bir noktadan yarabileceğini kendisine anlattım*. Düceyle-Şattü'l-Hayy arasındaki birinci tahkimat dahi kuvvetli olamazdı. Bu kısmın tahkimi Aylmer'in kuşatma hareketine karşı Türklerin genel ihtiyatını açıkta kullanmaya cesaret edemediklerini gösteriyordu.

6-7 Mart gecesi istihkam subayları, düşmanın Şattü'l-Hayy köprüsünü havaya uçurmak için nehre bir torpil bıraktılarsa da Şattü'l-Hayy ağzındaki kumluklara kadar gidip orada patladı. Düşman köprüsüne bir şey olmadı.

Kolordu Kumandanıyla ortak harekât etmeye ayırdığım kuvvetleri, 8 Mart sabahı saat 5.00'ten itibaren harekete hazır bulundurdum. Saat 7.10'da es-Sinn ve Düceyle yönünde ilk top ateşi işitildi. 8.30 sularında ateş kesildi. Sağ sahil boyunca Hayy köprüsüne doğru koyun sürüleri ve Şeyh İmam Mescid'den aynı yönde nakliye kolları gelmeye başladı.

Saat 9'da bir sis başladı. 11.00'e kadar es-Sinn istikametini izlemek mümkün değildi. Bununla birlikte Hayy köprüsü görülebiliyordu.

Saat 14.00-16.00 arasında müthiş bir ateş başladı. 16.00 sularında Düceyle ricatgâhına başlayan şiddetli bombardıman 17.00'ye kadar devam etti.

Birkaç saatten beri her tarafta ateşin kesilmesinden, Düceyle taarruzunun sonuçsuz kaldığını saat 11.00'de anladım. Çünkü

---

* Sir Percy Lake'ın bir telgrafı kurtarma kuvvetlerinin taarruzunun es-Sinn'de başarısızlığa uğradığını bildiriyor, bununla birlikte hızlı ve faal bir hücumla Düceyle'nin ele geçirilebileceğini açıkça beyan ediyordu. Fakat topçu ateşinin başlaması üzerine meydana gelen üç saatlik gecikmeler, bu noktaya takviye kıtaları toplanması için Türkler'e zaman ve imkan verdi (Yazar).

Düceyle'nin güneyine gelmesi gereken kuşatma kolu hiç görünmedi. Bundan anlıyorum ki Düceyle, Aylmer'in bütün faaliyet ve kuvvetlerini cephe taarruzu yapmasına mecbur etmişti.

12.10'da Aylmer'den aldığım bir telgrafta Mukasis'teki düşman ihtiyatlarının Düceyle'ye sevk edildikleri ve Türklerin taarruzlara çok inatla direniş gösterdiği bildiriliyordu. Aylmer 1.000 kişilik bir Türk kuvvetinin Mukasis'ten sağ sahile geçtiğini, Şamran'daki düşman ihtiyatlarının Şattü'l-Hayy istikametine gönderildiklerini ve Hayy'de 1.500 kişi mevcut olduğunu tayyare keşiflerine dayanarak bildiriyordu.

Aylmer telgrafında, bizim cephede neler olduğunu ve ortak harekât için ne gibi tedbirler aldığımı benden soruyordu.

Telsiz telgrafla kendisine verdiğim bir cevapta, kuşatma kolunun Düceyle güneyindeki harekâtı gelişmeye başlar başlamaz geçit harekâtına hemen başlayacağımı bildirdim. Bu kuşatma kolunun nerede kaldığını ve niçin hâlâ ilerlemediğini sordum.

Şamran'ı tam dikkatle izleme altında bulundurduğumuzu ve oradan Şattü'l-Hayy istikametine giden takviye kıtalar görülmediğini, ancak sol sahilden doğuya doğru 200 piyade ilerlerken sağ sahilden ve aynı istikamette üç hafif süvari bölüğünün ilerlediğini ve bunun önceki telgraflarda arz edildiğini Kolordu Kumandanına bildirdim.

Saat 17.00'de Aylmer'den aldığım bir telgrafta şimdi Düceyle'yi ele geçirmeyi başaramadığı, fakat 17.00'de son bir girişim daha yapılacağı bildiriliyordu. Bu sırada sis kalktı. Türk piyadelerinin es-Sinn tepesi arkasından Mukasis'e doğru hareketleri görüldü. Saat 17.30'da bütün Türk mevziine bombardıman başladı. Yaklaşık 17.45'te Düceyle'nin kuzeybatısında bir heliyograf bizi çağırdı. Fakat biz haberleşme ve ulaşımı kuramadık. Saat 20.30'da Mukasis'teki Türk ordugâhına yapılan müthiş topçu ateşi görülüyordu. İngiliz mermilerinin Türk ordugâhı içindeki

patlamalarını görüyorduk. Düşman topçusunun verdiği karşılık çok güçlükle görülüyordu[232].

Taarruzun akış tarzına dair her ne kadar Aylmer'den bir bilgi alamadımsa da, görebildiğim şeylerden Düceyle taarruzunun başarıyla gerçekleştiğini düşünüyordum.

23.00'te Kolordu Kumandanı tarafından gönderilen şu telgrafı gece yarısında aldım:

> "Düşmanın bugünkü kayıpları çoktur. Türklerin mevkilerini korumaları şüphelidir. Şimdi ulaşan İngiliz tümeninin dahil olması hakkında teklif edilen planı size yarın bildireceğim".

Bu telgraf, Düceyle'nin ele geçirilip geçirilmediği hakkında beni yine şüpheye düşürdü. Teklif edilen plan tabirinin belirtilmesiyle Aylmer'in yeni harekâta hazırlandığı anlaşılıyordu. İngiliz tümeninin bu kadar çabuk gelemeyeceğini şüphesiz biliyordum.

9 Mart sabah saat 9.30'da Kolordu Kumandanının aşağıdaki telgrafını tayyare vasıtasıyla aldım:

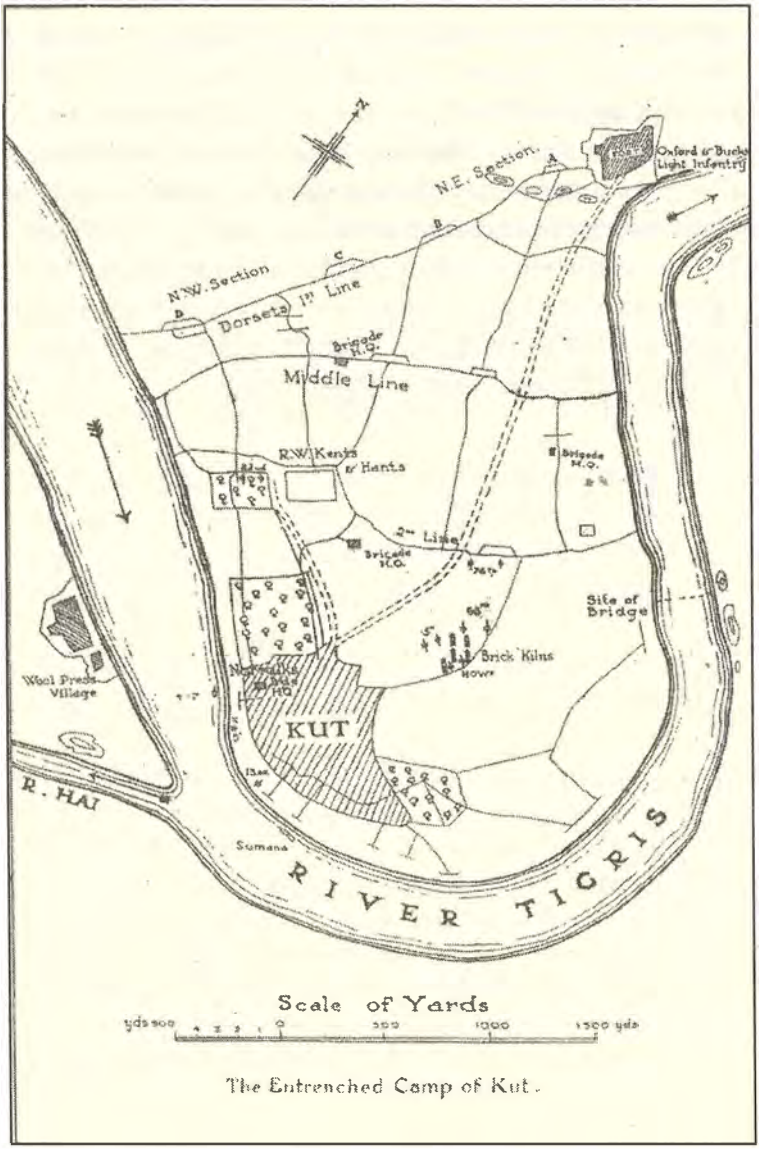
> "Bu günkü Düceyle taarruzu kahramanca yapıldı, fakat başarısızlıkla sona erdi. Kıtalar büyük bir cesaret ve şiddetle ileri atıldılar. Fakat düşman Mukasis'te sol sahilden de Şamran'dan gelen takviye kuvvetlerini yığmayı başardı. Biz de buna engel olamadık. Düşman sağ sahildeki mevcut mevziinden çekilmedikçe –ki bu muhtemel değildir- susuzluktan dolayı şimdiki mevziimizi koruyamayacağımız gibi, düşman es-Sinn mevziini bu gece tahliye etmezse Vadi'deki eski mevzilerimize çekilmeye mecbur kalacağız. Bu günkü kayıplarımız çok büyüktür".

---

232 Sabis Meydan Savaşı günü Mukasis geçidine Kûtü'l-Amare'den atılan etkisiz birkaç mermiden başka bir bombardıman gerçekleşmemişti [illegible]

Yukarıdaki telgrafı diğer bir telgraf takip etti. Bunda şifre anahtarlarımızın düşman tarafından çalınmasından çok fazla şüphe edildiği için 8 Mart gece yarısında aldığım telgrafın doğru olmadığı bildiriliyordu. Bundan başka Aylmer beni kurtarmak için bir yarma hareketine gücü yetmeyeceğinden yarın Vadi'ye çekilmek zorunda kalacağını ve yakında beni kurtarmak için başka bir teşebbüste bulunacağını umduğunu bildiriyordu.

Düşmanın çok kayıplar verdiğini ve birkaç düşman karşı taarruzunun püskürtüldüğünü bildiren o telgraf, 9 Mart saat 01.45'te yazılıp bana tayyare ile gönderilmişti.

Siper tahkimatı yapılmış Kut kampı.

V.

Kûtü'l-Amare Savunması: Üçüncü Safha

1.100 kadar hayvanı kestirip ortadan kaldırmak için hemen tedbirler aldım. Bu hareket hububatımın tasarrufunu ve 15 Nisan'a kadar direnebilmemi sağlayacaktı. Aylmer'e aşağıdaki telgrafı gönderdim:

"Bizi kurtarmak için gösterdikleri çabadan dolayı kuvvetinizle size karşı benim ve kıtalarımm beslediği şükran duygusunu ve saygıyı bildireceklerini umarım.

8 Mart'ta söylediğim gibi, size tekrar şunu açıklamak isterim ki, Şamran'dan doğuya (sağ sahilde es-Sinn'e) giden ihtiyat kuvvetleri bir süvari alayından ibaret olup bunların Şamran'dan hareketlerini bizzat gördüm. Hayy köprüsünü geçtiklerini izledim. Sol sahili takip ederek ilerleyen 200 kadar piyadeyi kaledeki gözlemciler iyice gördü ve saydı.

Çıkış kuvvetimi Dicle'den geçirmeden önce, 6 tugayınızdan dördüyle Düceyle güneyinden dolaşarak yapılması düşünülen manevranın yapılmadığını gördüm. Bu hareketinizin, Şamran'dan ihtiyat kuvvetlerinin yaklaşması hakkında aldığınız hava keşif raporu sebebiyle yapılmadığını farz ediyorum. Büyük bir yüksekliğe çıkan tayyareden gözlem yapan genç subaylar tarafından birçok hatalar yapılmaktadır. Bu memlekette, hatta tecrübeli subaylar tarafından, insan ve yenilebilecek hayvanların miktarı ve aralarındaki fark hakkında hüküm vermek zordur. 4.000 ayak (1.200 m) çok büyük bir yüksekliktir. Selmanipak üzerine yaptığım ileri hareket sırasında böyle bir

hata, Kemball'ün de size söyleyebileceği gibi, hareketimi bir gün gecikmeye uğratmıştır.

8 Mart'ta, 11.30'a kadar Şamran'dan doğuya gitmek üzere hareket eden ihtiyat kuvvetleri sağ sahilde Hayy kanalını, sol sahilde kalemizi geçmemişlerdir.

Bu saatte kasabanın her tarafını deniz sisi gibi yoğun bir duman kaplamaktaydı. Fakat bu ihtiyat kıtaları Şamran'dan saat 11.30'da bile hareket etmiş olsalar, bir iş görebilmek için savaş alanınıza zamanında yetişmiş olamayacaklardı. Şimdi Kût'teki Türk ileri hareketini durdurmaktan ibaret olan görevimizi sürdürebilmek için hayvanları kesip ortadan kaldıracağım. Defalarca 1.000 hayvan imha etmek ve her gün pişirilmek üzere İngiliz kıtalarının ekmek istihkakını 12 ons (326 gr)'tan 10 ons (280 gr)'a, Hintli kıtaların ekmek istihkakını da 10 ons (180 gr) buğday ve 4 ons (112 gr) arpa ununa indirmek suretiyle şimdi mevcut olan arpa zahiremi, yaklaşık olarak 7 Nisan'a kadar yetiştirebilirim.

Bununla birlikte size arz ettiğim gibi, değirmenlerime tamamıyla bağlıyım. Bu değirmenlerin malzeme ve makineleri endişe verici olduğundan tam dikkat ve önemle idare etmeye ve korumaya ihtiyaç arz etmektedir. Kraliyet Tayyare Kollarına mensup "Wingfield-Smith" adındaki güçlü ve ehliyetli subay, bu idare ve koruma görevini hakkıyla yapmayı başarmaktadır.

"15 Mart'tan sonra, hatta azaltılmış bir derecede olmak üzere İngiliz kıtaları yalnız ekmek ve at etiyle; Hintli kıtaları yalnız un, kavrulmuş arpa ve yağ ile hayatını devam ettirmek zorunda bulunacaklardı. Çünkü beslenme erzakına ait diğer bütün maddeler bu tarihte bitmiş olacaktır.

Şunu söyleyebilirim ki, öldürdüğüm bu 1.100 hayvan, şimdi Hindistan'a çıkarılsa, zor bir günlük faaliyete girişmek için altı ay dinlenmeye ihtiyaç duyacaklardı. Yaklaşık 1.300 hayvanın korunmasını düşünüyorum. Bunların yaklaşık 900'üne 7 Nisan'a kadar et için ihtiyaç duyulacaktır. Fakat 7 Nisan'da hayatta kalanlar, iş görmek yeteneğinden tamamıyla mahrum olacaktır.

Kıtalarım sınırlı tayinatla geçinmeye hazırdırlar. Fakat zayıflayacaklardır. Hintli kıtalar arasında firar olayları artacaktır.

Bundan sonra sarf edilecek ilk çabanın, başarısı kesin bir şekilde tespit edilecek büyük bir kuvvetle yapılacağını umarım. Bu bekleyişe tahammül çok zordur. Bekleyiş sağlık şartlarını, şevk ve keyfi bozuyor. Bütün insanlar ve bütün milletler için şüphelilik tahammülü aşar.

Kurtulma anının yaklaştığını, şimdiye kadar erlere iki defa vaat ettim. Reuter'in telgrafında belirtilen Türk barış teklifleri hakkında bir gerçek mevcut değilse 7 Nisan'dan önce kurtarılmam gereklidir. Türk barış teklifleri meselesi doğruysa, kurtulmamızın bu vasıtayla sağlanması muhtemeldir. Baratoff'un Hanekın üzerine yaptığı ileri hareketi hızlandırarak Bağdat'ı ciddi bir şekilde tehdit etmeye teşvik edilebilmesi de ihtimal içindedir. Böyle bir hareket meydana geldiği takdirde, dolaylı olarak kurtarılmam umulur. Baratoff'un nakliye araçları konusunda zorluklara maruz kaldığını varsayıyorum. Bununla birlikte yine yardım için ona başvurulmalıdır".

9 Mart'ta, Feldmareşal Viscount French'ten şu telgrafı aldım:

"Mevziinizi en şiddetli dikkat ve önemle koruyunuz. Kurtulmanız dileği ile". Bir tayyare de, eşim ve İngiltere'deki dostlarımın bazıları tarafından gönderilen ve Ocak'ta yazılmış olan mektupları attı. Bu mektuplardan biri Sir James Willcocks tarafından gönderiliyordu. Onun artık Fransa'da bir kıtaya kumanda etmekte olduğunu öğrenmekle üzüldüm.

10 Mart'ta Aylmer'den aşağıdaki telgrafı aldım:

"9 Mart akşamı Vadi'ye emin olarak döndüm. Düşman beni daha fazla izlenmemiştir. Bundan sonra takip edilecek planlar hakkında size yarın başka bir telgraf daha göndereceğim".

Ordu Kumandanından Aylmer'e gönderilen aşağıdaki telgraf da bana bildirilmiştir:

"Kût'un kurtarılmasına ait olan bağımsız hareketiniz için ortaya koyabileceğiniz teklifler nelerdir? Bundan sonra yapılacak ilk ileri hareketinizin 13. Tümenin bütün üç tugayı ve mümkünse topçu tugaylarından birisi ulaştıktan sonra yapılması gerekir. Nehir vapurlarının takviye kısımları Basra'ya ulaşmaktadır. Elinizde bulunan nehir bineceklerini hızla iade ederseniz, yukarıdaki kıtalar daha fazla bir gayret sarfıyla bir an önce emrinize katılmış olabileceklerdir. Bu konudaki bütün ayrıntılar tam dikkatle hazırlanmalıdır. 18 poundluk toplara sahip bir tugayı mı, yoksa 5 pusluk havanlara sahip bir tugayı mı tercih edersiniz? 15 tombaz emrinize gönderilmiştir. 48 tombaz ile 35 tombaz arabası Basra'ya ulaşmıştır".

Aynı tarihte, Irak'taki Türk kuvvetlerine kumanda eden 6. Türk Ordusu Kumandanı ve Bağdat Valisi Halil Paşa'dan şu mektubu aldım:

"Asalet-meab,

10.3.1916

Sizi kurtarmak için gelmiş olan İngiliz kuvvetleri, Felahiye'de savaşarak 7.000 kişi kaybettikten sonra çekilmeye mecbur olmuşlardır.

Bu çekilmeden sonra, bir buçuk aydan beri hazırlıklarda bulunan General Aylmer, dün kendisinin yeterli derecede kuvvetli olduğunu sanarak, gördüğünüz şekilde 5, 6, 8, ve 12. Piyade Tugayları ve bir süvari tugayıyla Dicle sağ sahilinden tekrar taarruza girişmiş ve 4.000 kişi kaybederek yine çekilmeye mecbur olmuştur. Ben ona karşı yeterli derecede kuvvetli bir durumdayım.

Size gelince, siz askerî görevinizi kahramanca bir şekilde yaptınız.

Bundan böyle, kurtuluşunuz için muhtemel bir araç görmüyorum. Mültecilerinizin ifadelerine göre, erzaksız kaldığınızı ve kıtalarınız arasında hastalıkların hüküm sürdüğünü anlıyorum.

Kût'teki direnişinize devam etmek veya sürekli olarak artmakta bulunan kuvvetlerime teslim olmak konularında serbestsiniz.

Üstün hürmetlerimin kabulünü rica ederim, General cenapları".

Irak'taki Osmanlı Kıtaları Kumandanı,
Bağdat Valisi
Halil

Halil Paşa'ya verdiğim cevapta, aksine kurtarılmak için çok büyük bir ihtimal gördüğümü ve teslim olmak meselesini incelemek zorunda bulunmadığımı yazdım. İzmir'deki Türk askerlerinin Alman subaylarına karşı isyanları ve Erzurum'un düşmesinden dolayı İstanbul'da karışıklıklar meydana gelmesi hakkında *Reuter*'in verdiği haberin doğru olup olmadığını sordum. Bana karşı gösterdiği nezaketten dolayı Halil Paşa'ya teşekkür ettim. Kûtü'l-Amare ve Selmanipak harekâtında olduğu gibi Türklerin daima iyi asker ve soylu insan olduklarını bu defa da görmekle sevindiğimi söyledim.

Aylmer'e ve Ordu Karargâhına, Halil Paşa'nın mektubunu ve benim cevabımı bildirdim. Aşağıdaki konuları da ek olarak arz ettim:

"Dicle için taşkın devrinin yaklaşması, Halil Paşa tarafından Kût'un ele geçirilmesi için kesin çaba sarfına uygun bir fırsat hazırlayabilecektir. Hatta bundan dolayı sağ sahildeki şerbet fabrikası köyünü bir Norfolk bölüğüyle takviye edeceğim. Dicle taşkınlarının 16 Mart'ta meydana gelmesi beklenir. Bu yüzden kurtarılmamız için olacak girişimlerin daha önce yapılması lazımdır. Çünkü, taşkınlar meydana geldiği zaman Aylmer kuvvetlerinin, şu andaki mevkilerde kalamayacaklarını sanıyorum. Aylmer'in bütün kuvvetleriyle el-Hanna ve Sanaiyat'a geceleyin büyük bir süngü hücumu yapması için bir plan düzenleyeceğini umarım. Bu hareket tarzının Türklere karşı en etkili usul olduğunu Ruslar anlamışlardır. Fakat

Aylmer'in bu hücumu yapmasından önce, 13. Tümenin kendi emrine katılmasına ihtiyaç duyulduğunu düşünüyorum. Düşmanın bizim şifremizi bilmesi hakkında Aylmer'in hissettiği şüpheye karşı düşmanın şifremizi ele geçirdiğini sanmadığımı söyledim. Çünkü düşman, 8 Mart'ta Aylmer tarafından Düceyle'de yapılan taarruzda baskına uğratılmıştı."

Düşmanın mektubuna karşı verdiğim reddi içeren cevabın etkisi, kıtalarım arasında çok çabuk görüldü. Genel bir hüzün ve üzüntü hissi mevcuttu. Hintli kıtalar arasında firar olayları artıyordu. Kasabanın Arap halkı artık savaşı kaybettiğimize hükmediyorlardı. Kût'te saklanmış olan erzakı meydana çıkarmayı başarmasaydım, mevziimizin Mart'ın ilk haftasında düşmesi muhakkaktı.

Başarıların verdiği sevinç ile galeyana gelmiş olan Türklerin şimdi Kût'u ele geçirmek için kesin bir çaba daha göstermelerini bekliyordum. Sağ sahildeki şerbet fabrikası köyünü diğer bir Norfolk bölüğüyle takviye ettim. Çünkü düşmanın bundan sonraki ilk hareketinin bu yönde yapılabilmesi ihtimalini düşünüyordum. 9-10 Mart gecesi 117. Mahrattalardan dört Dakkanî Müslüman eri, tüfekleri ve cephaneleriyle birlikte firar ettiler. Bunun üzerine bütün ileri karakollarla ileri hat istihkamlarındaki Müslüman ve Hinduları karışık bir halde bulundurmalarını ve Hintli kıtalar hakkındaki tecrübelerinin gerek duyduğu her türlü diğer önlemleri almalarını tugay kumandanlarına emrettim. Bundan başka "B" tabyasıyla orta hat arasında, hendek bitişiğinde 50 tüfeklik bir küçük tabya kurulması emrini de verdim.

Kût'un 10 Mart'a kadar savunulması hakkındaki raporumu telsiz telgraf vasıtasıyla kısım kısım olmak üzere göndermeye başladım.

General Aylmer'in bu son çekilmesine şu üzüntü verici gerçek de katılıyordu: Genel Karargâhın Aylmer'e yaptığı tebligatta gerek 13. İngiliz Tümeninin ve gerekse yeni bir Hint tümeninin, benim

kurtarılmam için yapılacak harekâta katılmak üzere zamanında ulaşmasına güvenmemesi bildirilmişti. İşte Aylmer'in de çekilmesi ve takviye kıtalarının vaktinde ulaşamaması beni acı gerçekler karşısında kalmaya ve kurtarılma için ortada çok az ümit mevcut olduğunu kabul ve tasdik etmeye zorluyordu. Düceyle Tabyasına hücumda ortaya çıkmış olan uygun şartları, kurtarma kuvvetinin bir daha göremeyeceği kesindi. Dicle taşkınının 16 Mart'ta meydana gelmesi bekleniyordu. Taşkının her türlü kurtarma harekâtını duraklamaya uğratması ihtimal dahilindeydi. 7 Nisan'a kadar kurtarılamazsak gerçekten perişan olacağız. Çünkü Dicle'nin meydana getirdiği engellerle kuşatma hatlarına ilave olan bu taşkınlar çıkış hareketini imkansız kılıyordu. Bundan başka açlık da beni teslim olmaya mecbur edebilecekti.

Bizim için teslim olmaktan daha iyi bir çare şuydu:

Kût'un boşaltılmasına karşılık bütün kuvvetim, toplarım vs. ile birlikte Aylmer'e katılmaya izin almak. Bu şerefli çare için aşağıdaki iki örneğe dayanılabilinirdi:

1. Örnek: 1808'de Lizbon'da İngilizlere karşı Junot'ın; 2. Örnek de, 1871'de Belfort kumandanının hareketidir. Birinci örnekte, İngilizler, Cintra Sözleşmesine göre Junot'ın 16.000 veya 17.000 kişiden oluşan kıtalarının askerî şerefini koruyarak silahları, topları ve eşyasıyla birlikte Lizbon'u boşaltmasına izin vermişler, bu kıtalar ve eşyayı İngiliz vapurlarıyla Fransa'ya nakletmişlerdi. İkinci örnekte, Belfort kalesinin üç buçuk ay kuşatılmasından ve Bourbaki ordusunun kaleyi kurtarmak konusundaki başarısızlığı Belfort'un kesinlikle düşeceğini açık kılmasından sonra, kale kumandanı Prusyalılarla müzakereye girişmiş, silahlar, eşya vs. ile birlikte Prusya hatları içinden geçerek Fransa ordusuna katılma iznini elde etmişti. Bu örneklerin her ikisi de çok onurlu görüşmelerden ibarettiler. Ben bu görüşmeleri değerlendirmeye başladım. Fakat bu şekilde müzakerede bulunabilmek için elde bol miktarda erzak bulunmalıdır ki, uzun müddet direnişe devam edileceği düşmana gösterilsin. Düşmanla görüştüğünüz zaman yüzünüz-

den açlık belirtileri yansırsa, düşündüğünüz şartları söyleyemezsiniz. Bundan dolayı 10 Mart'ta Kolordu Kumandanı ile Ordu Karargâhına bu konudaki fikirlerimi şu şekilde bildirdim:

"Selmanipak'ten çekildikten sonra, Kût'u savunmaktaki amacım, Türklerin Amare ve Nasıriye'yi zapt veya kazandığımız vilayetleri geri almalarını engellemek, imparatorluk arazisi içinden gelecek takviye kıtalarımızın toplanması ve hareket serbestliği zamanını sağlamak için, Türklerin karşı taarruz darbesini Dicle ve Hayy nehirlerinin birleşme yerinde durdurmaktı. Üç aylık savunmadan sonra bu amaç elde edilmiştir. Türkler şimdi toplanmış olan kurtarma kuvvetine taarruz cüretinde bulunmuyorlar. Yakında meydana gelecek taşkınlar, Türklerin ileri hareketini veya kaybettikleri vilayetleri geri almak için girişimlerini tamamen engelleyecektir.

Fakat beni kurtarmak konusundaki üçüncü girişim başarısızlığa uğrarsa, Kût her halde düşecektir. Kût'u kurtarmak konusunda üçüncü girişimin hazırlanması sırasında silahlar, toplar, eşya ve erler üzerindeki cephane ile Türk hatları arasından geçmek ve yaralıları, hastaları ve diğer eşyaları gemi ve kayıklarla sevk etmek şartıyla Kût'un tarafımızdan boşaltılması hakkında Halil Paşa ile görüşmelere başlamamın faydalı olup olmayacağını Kolordu Kumandanından sordum. Böyle bir sözleşme her halde onurlu olurdu. Gerçekte 1800'de Genoa savunmasında Avusturyalılar tarafından Massèna'ya sağlanan şartlar ile 1808'de Fransızlar ile İngilizler arasında yapılan sözleşmeyi örnek alıyordum.

Bu gibi şartların kuvvetim için onurlu olmasından başka, büyük Verdun Savaşı'nda her gün ele geçirilen ve geri alınan Douamont ve diğer Fransız köylerinden büyüklük itibarıyla daha büyük olmayan bu harap köyün tahliyesinde hükümet için bir sakınca görmediğimi söyledim. Şimdi Türkler tarafından Basra vilayetinin geri alınması için bir fırsat ve ihtimal mevcut olmadığı gibi, Kût'un İngiliz arazisine katıldığı da asla ilan edilmemişti. Halil Paşa'nın mektubundaki düşüncesine dayanarak bu gibi şartlara onay vermeye meyilli olabileceğini

den açlık belirtileri yansırsa, düşündüğünüz şartları söyleyemezsiniz. Bundan dolayı 10 Mart'ta Kolordu Kumandanı ile Ordu Karargâhına bu konudaki fikirlerimi şu şekilde bildirdim:

"Selmanipak'ten çekildikten sonra, Kût'u savunmaktaki amacım, Türklerin Amare ve Nasıriye'yi zapt veya kazandığımız vilayetleri geri almalarını engellemek, imparatorluk arazisi içinden gelecek takviye kıtalarımızın toplanması ve hareket serbestliği zamanını sağlamak için, Türklerin karşı taarruz darbesini Dicle ve Hayy nehirlerinin birleşme yerinde durdurmaktı. Üç aylık savunmadan sonra bu amaç elde edilmiştir. Türkler şimdi toplanmış olan kurtarma kuvvetine taarruz cüretinde bulunmuyorlar. Yakında meydana gelecek taşkınlar, Türklerin ileri hareketini veya kaybettikleri vilayetleri geri almak için girişimlerini tamamen engelleyecektir.

Fakat beni kurtarmak konusundaki üçüncü girişim başarısızlığa uğrarsa, Kût her halde düşecektir. Kût'u kurtarmak konusunda üçüncü girişimin hazırlanması sırasında silahlar, toplar, eşya ve erler üzerindeki cephane ile Türk hatları arasından geçmek ve yaralıları, hastaları ve diğer eşyaları gemi ve kayıklarla sevk etmek şartıyla Kût'un tarafımızdan boşaltılması hakkında Halil Paşa ile görüşmelere başlamanın faydalı olup olmayacağını Kolordu Kumandanından sordum. Böyle bir sözleşme her halde onurlu olurdu. Gerçekte 1800'de Genoa savunmasında Avusturyalılar tarafından Massèna'ya sağlanan şartlar ile 1808'de Fransızlar ile İngilizler arasında yapılan sözleşmeyi örnek alıyordum.

Bu gibi şartların kuvvetim için onurlu olmasından başka, büyük Verdun Savaşı'nda her gün ele geçirilen ve geri alınan Douamont ve diğer Fransız köylerinden büyüklük itibarıyla daha büyük olmayan bu harap köyün tahliyesinde hükümet için bir sakınca görmediğimi söyledim. Şimdi Türkler tarafından Basra vilayetinin geri alınması için bir fırsat ve ihtimal mevcut olmadığı gibi, Kût'un İngiliz arazisine katıldığı da asla ilan edilmemişti. Halil Paşa'nın mektubundaki düşüncesine dayanarak bu gibi şartlara onay vermeye meyilli olabileceğini

düşünüyordum. Halil Paşa, bu mektubunda savunma konusundaki fikrini belli etmişti. Eğer Halil Paşa veya Von der Goltz bu şartları reddederse bundan başka şartları ne teklif ne de kabul edeceğim. Cephane ve erzakın bitinceye kadar direnmeye devam edebilirdim. Halil Paşa, eğer akıllıysa bu şartları kabul edecektir. Şimdi yaklaşık olarak bir ay yetecek kadar erzaka sahiptim. Fakat ölmeyecek kadar erzak yedirmek suretiyle 17 Nisan'a kadar direnebileceğimi farz ediyordum. Kurtarma kumandanınca, yakın bir zamanda kurtarılınam konusunda bir şüphe mevcutsa bu teklifimin hükümete arz edilebileceğini sanıyordum.

Ordu Kumandanı benim tekliflerime dayanarak hareket edilmesini uygun buluyorsa, hareketin arz ettiklerim dahilinde meydana gelip gelmeyeceğini sordum. Çünkü böyle bir mesele kayıt ve şartlara tabi tutulursa amaç ve düşüncelerimin çok farklı bir şekilde ihlal edilmiş olabileceğini söyledim. Ordu Kumandanına şu şartları da bildirdim:

Bir general, son anda, henüz cesareti ve asayişi yolunda insanlardan oluşan bir topluluğa kumanda ediyorsa belki de çıkış hareketi yaparak yakınındaki seyyar orduya katılabilir. Bu general bu hareketi yapmakla elinde bulunan savunma kuvvetinin üçte ikisini kurtarabileceğine eminse, bu hareket denenmeye değer. Fakat, daha önce çıkış hareketine davet edildiğim zaman söylediğim gibi bu duruma göre teoriler ile uygulamalar arasındaki fark şudur:

Üç tarafımızda geçilmesi mümkün olmayan bir nehir vardır. Kara tarafındaki arazi de taşkına uğramıştır. Buna ilave olarak, bir kedinin bile geçmesini zorlayacak derecede derin siperler, yeraltı yolları, ulaşım yollarından oluşan bir ağ mevcuttur. Bundan başka biz bir Arap memleketi olan Irak'tayız. Bu memlekette her adamın gücü ve silahı bizim aleyhimizdedir. Çıkış hareketi yapılmasıyla yakındaki seyyar orduya ancak 300 kişi ile katılmayı başarabilseydim, büyük bir şansa sahip olmuş bulunabilecektim".

11 Mart'ta Sir Percy Lake bana şu özel telgrafı gönderdi:

başlamak konusunun bir fayda sağlayabileceği muhtemel görünmüyor. Çünkü kurtarma kuvvetinin bundan sonraki ilk girişimi başarısızlığa uğrarsa, bunun etkilerinin, Türklerin teklif edebilecekleri şartları feshedeceğine şüphe olamaz. Bundan başka, sizin düşmanla anlaşma talep etmeniz gerçeğinin hemen yabancı ülkelerde yayılması ve bu durumun çok kötü bir etki yapacağı şüphesizdir. Halil'in sizinle görüşmelere girişmek teklifinde bulunması, kıtalarını başka yerlerde harekât için nakletmek isteğinde bulunduğunu gösteriyor".

Aynı tarihte verdiğim cevapta, bir yanlış anlama olduğunun görüldüğünü bildirdim. Aşağıdaki durumu açıklamış olduğumu sanıyordum: *"Halil ile görüşmeler memnuniyet verici olduğu takdirde başka bir kurtarma çabasının sarf edilmesine gerek kalmayacaktı. Çünkü benim Türk hatları içinden geçerek kurtarma kuvvetine katılmam gerekecekti.*

12 Mart'ta General Aylmer, Savaş Bakanlığı tarafından görevinden alınarak Dicle Kolu Kumandanlığına General Gorringe tayin edildi. Aylmer'den tayyare vasıtasıyla aldığım özel bir mektupta o, görevinden alınmış olduğunu ve beni kurtaramamış bulunduğundan dolayı çok üzüntülü olduğunu bildiriyordu. O, birçok kimsenin takdir edebildiği dereceden daha fazla ağır ve zor bir görevi yapmıştı. Savaş Bakanlığında koltuğunda oturduğu zaman insana her şey çok kolay görünüyor". Aylmer bu mektubunda beni en alicenap bir şekilde övmek suretiyle ifadelerine son veriyor ve kısaca şöyle diyordu: *"Kût'u savunmak konusundaki parlak hareket tarzlarını ne derece takdir ettiğimi söylemeye gücüm yetmez. Çok yakın bir zamanda kurtarılmak suretiyle layık olduğunuz ödülleri kazanmanızı bütün kalbimle dilerim. Delamain, Melliss ve Hamilton'a en içten duygularımı bildiriniz. Allah'a ısmarladık. Yüce Allah hepinizi mutlu etsin! İnşallah benden daha şanslı olursunuz".*

Aylmer, orduda geçirdiği hayatının bütün dönemlerinde cesur, sadık, adil ve iyi bir kumandan olduğunu ispat etmiştir. O, bu girişiminde özellikle anlaşılması mümkün olmayan bir engel olduğu sabit olmuş olan hava şartlarının sebep olduğu çok kötü

bir şansa maruz kalmıştır. Aylmer, başlangıçta hava şartları izin vermiş olsaydı, Vadi'de her halde tam zafer kazanmış olabilecek ve Kût da bunun aracılığıyla kurtarılacaktı.

Aylmer'in üzüntüsüne bütün varlığımla katılıyordum. Onun ne kadar cesur bir asker olduğunu biliyordum. Çünkü ben 1891'de Hunza Nagar sınır Sefer Kuvvetlerinde onunla birlikte bulunmuştum. O zaman o, Nilt kalesi içine hızla atılmış ve bir Victoria Cross nişanı kazanmıştı. İngiltere'deki yöneticiler, taşkınlar, yağmur, nakliye araçları eksikliği ve hepsinden başka, daha önemsiz bir derecede olmak üzere kıtalarının büyük bir kısmında tecrübe, talim ve eğitim eksikliği sebebiyle Aylmer'in mücadele mecburiyetinde kaldığı zorlukları kavrayıp kavramadıklarından şüpheliyim. Aylmer kuvvetinin ana kısmını oluşturan Hintli kıtalardan büyük kısmı acemi, talimsiz yeni erlerden ibaretti. Aylmer'e gönderdiğim bir telgrafta, onun hakkında hissettiğim üzüntüyü bildirmeye çalıştım. Kalbinin herhalde kırılmış olduğunu biliyordum.

11 Mart'ta Ordu Karargâhına ve Dicle Kolu Kumandanlığına gönderdiğim telgrafta 13. Tümenin topçusu da dahil olmak üzere, kurtarma kuvvetiyle birleşmesi ve toplanması hakkında bana yaklaşık bir tarihin bildirilmesini talep ettim ve bu tarihe kadar direniş için mümkün olan her şeyi yapacağımı açıkladım.

Kasaba boyunca sahile bağlanmış olan gemilerimizi yüzen torpillerden korumak için düzenlenmesini emretmiş olduğum bir demir zincirden ibaret bulunan engel 12 Mart'ta yerine konulmuştu. Halk tarafından gizlenmiş olan çok miktarda hububat daha mevcut olduğunu zannettirecek belirtiler görüldüğünden para karşılığında bize 1.430 maun (54.360 kg) arpa temin etmeleri için kasaba halkına başvurmasını mevki kumandanına emrettim. Hububat hemen temin edilmediği takdirde yapılacak aramalar sonucunda erzak ortaya çıkarsa sahiplerinin en şiddetli cezalara çarptırılacaklarını halka bildirdim.

Tümen İstihkam Kumandanının nezareti altında yapılmış olan taşkın koruma istihkamları[233] şimdi denenecekti. Nehir fark edilecek derecede yükselmekteydi. 11 Mart'ta 24 saat zarfında 6 pus (21 cm) yükseldi.

Aylmer'in 8 Mart'taki başarısızlığından dolayı Kût koruma kuvvetlerinde açık bir üzüntü ve keder duygusu mevcuttu. Bir çoğunun aklında ciddi bir şüphe meydana geliyordu. Bundan dolayı Hintli kıtalar arasında firar olayları artıyordu. Beş Hintli Müslüman askeri daha firar etmişti. Bunlardan üçü 67. Pencabîlerden, biri 22. Pencabîlerden ve Havildar adında biri de 103. Mahrattalardandı. Bir kuşatmanın, bütün askerler üzerinde asayişi bozan bir etkisi vardır. Fakat Hintliler üzerindeki etkileri daha büyüktür. Hintlilerin moral kuvvetlerini çok hızlı bir şekilde kaybetmiş oldukları anlaşılıyordu. Diğer yönden, İngiliz askeri yine parlak bir durumdaydı. Endişe ve ıstırap arttıkça, İngiliz askeri daha şen görünüyordu. Kuşatmanın kasabadaki Arap halka etkilerinin çok kötü olduğunu da söylemeye gerek yoktur.

Tayyareler aracılığıyla Kût'a atılan gazetelerde Sir Ian Hamilton'un Gelibolu harekâtına ait raporlarını okumuştum. Şimdi bizim kurtarma kuvvetimize katılmak üzere gelmekte olan yeni orduya mensup 13. Tümenin, Türkler tarafından müttefiklerin çekilmeye zorlandığı son gün zarfında, kötü bir şekilde yıpranmış olduğunu biliyordum. Tümenin 10.000 kişilik mevcudundan ölü ve yaralı olmak üzere 4.000 kişi kaybetmiş olduğu ve taburlarından ikisinin tamamen yok edilmiş bulunduğu anlaşılıyordu. Bu durum, tümen tam kuvvetini kazanacak derecede takviye edilmişse, mevcudunun büyük kısmının acemi erlerden oluşmuş olabileceğini gösteriyordu.

---

[233] "Engel" demektir (TAOE).

Yalnız erlerin değil, beraberimdeki subayların da yüzlerinde keder ve üzüntü belirtileri izlediğimden, Kût'taki kıtalara 10 Mart'ta aşağıdaki bildiriyi de yayımlamıştım:

"Daha önce meydana gelen bir olay sebebiyle yaptığım gibi bütün kıtaların her rütbedeki askerlerini yine sır ortaklığıma davet ederek General Aylmer'in gönderdiği iki telgrafı tekrar ederim. Bütün kıtalar, bu telgraflar vasıtasıyla, kurtarma kuvvetimizin bizi kurtarmak konusunda tekrar başarısızlığa uğramış olduğunu anlayacaklardır.

1. Telgraf- 8 Mart:

"Bugünkü harekât, Düceyle tabyasına hücum için yapılan cesurca, fakat başarısızlığa sebep olan bir girişim ile son bulmuştur. Kıtalar, hücumlarını hedefe kadar ulaştırmış ve harekâtı büyük bir kahramanlıkla yapmışlarsa da düşman, sol sahildeki Mukasis ve Şamran'dan gelen takviye kıtalarını toplamayı başarmış bulunduğundan yarına hareketini tamamlayamadık. Düşman, sağ sahildeki hazır mevziinden çekilmediği takdirde –ki çekilmesi muhtemel görünmüyor- suyun azlığı sebebiyle şimdiki mevziimizde kalamayacağız. Düşman es-Sinn mevziini boşaltmazsa Vadi'deki eski mevziimize çekilmeye mecbur olacağız.

2. Telgraf- 8 Mart:

Bu gün sizi kurtarmak için yaptığımız girişimde yarma hareketini tamamlayamadık. Yarın Vadi'ye çekilmek zorundayız. Çok geçmeden başka bir taarruz yapılmasıyla yakın bir zamanda sizi kurtaracağımızı ümit ederiz. Düşmanın hareketlerini lütfen telgrafla bildiriniz. Düşman çok fazla etkilenmiştir. Çünkü düşman kıtalarının yeniden karşı saldırıları ağır kayıplar verdirilerek uzaklaştırılmıştır.

Bu haberleri işitmekle hepinizin çok derin bir şekilde hayal kırıklığına uğrayacağınızı biliyorum. Biz üç aylık bir kuşatmaya sevgili kralımızın, İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Hindistan'daki vatandaşlarımızın övgülerini kazanacak tarzda direnmiş bulunuyoruz. Ayrıca, bu direnişimizi, şimdi meşhur savaş harekâtı sırasında geçen Kûtü'l-Amare ve Selmanipak'teki

parlak savaşlarınız ve Kût'a doğru yapılan çekilme hareketinizden sonra göstermiş oluyoruz.

5 Aralık'tan beri üç ay müthiş ve acı bir belirsizlik devresi geçirdiniz. Her insan ve her millet için belirsizliğe tahammül mümkün değildir.

Söylediğim gibi, bizi kurtarma konusundaki ikinci başarısızlık, bunların hepsinin üstüne çıkıyor. Benim bütün bu savaşlarda size kumanda eden ve tümene bir yabancı sıfatıyla gelerek, şimdi kıtalarını hayatta daha önce duymamış olduğu derin bir his ile seven kumandanınızın duygularına --duygularımabiraz katılmanızı sizden talep ederim.

Kendimi zikrettiğim zaman maiyetimdeki generallerin isimlerini de ilave etmek isterim. Bu generallerin isimleri, orduda insanların başkanları gibi bir ayrıcalık kazanmıştır.

Daha önce olduğu gibi size doğruca kalbimden doğan hislerimi söylemekteyim. Bizi kurtarma emrini verenlerin sözlerine dayanarak verilen kesin tarihlerde kurtarılmanızı vaat etmiş olduğumdan, önce de söylediğim gibi, duygularıma katılmanızı isterim. Şüphesiz ki, bizi kurtarmaya gelenlerin de hatası yoktur, onları suçladığımı sanmayınız. Onlar da hayatlarını seve seve feda ediyorlar. Şükran ve takdirimize layıktırlar. Önce olduğu gibi, bana yine yardım etmenizi istiyorum. General Aylmer'den bu ay sona ermeden önce her halde yapılacak olan ilk taarruz girişimi için her türlü direnişi kıracak ve kesin sonuç hakkında şüphe bırakmayacak derecede büyük bir kuvvet kullanılmasını talep ettim. General Aylmer'e 17.000 kişiden oluşan bir İngiliz tümeni de dahil olmak üzere büyük takviye kıtaları katılmaktadır. Bu İngiliz tümeninin en ilerideki tugayı her halde şimdi Vadi'ye –General Aylmer karargâhına- gelmiş olmalıdır.

Bundan dolayı, direnmek için her gün yenilen hububatın miktarını azaltmak amacıyla beygirlerin büyük bir kısmını öldürtmekteyim. Sizin beslenme istihkakınızı da azaltmaya mecbur oldum. Sancağımızın dalgalanmasını devam ettirmek için bu şekilde hareket etmek lazımdır. Ben direnmeye azmediyorum. Sizin de bu harekette kalben ve ruhen bana katılacağınızı biliyorum".

Kûtü'l-Amare-10 Mart 1916

General

Charles Townshend

parlak savaşlarınız ve Kût'a doğru yapılan çekilme hareketinizden sonra göstermiş oluyoruz.

5 Aralık'tan beri üç ay müthiş ve acı bir belirsizlik devresi geçirdiniz. Her insan ve her millet için belirsizliğe tahammül mümkün değildir.

Söylediğim gibi, bizi kurtarma konusundaki ikinci başarısızlık, bunların hepsinin üstüne çıkıyor. Benim bütün bu savaşlarda size kumanda eden ve tümene bir yabancı sıfatıyla gelerek, şimdi kıtalarını hayatta daha önce duymamış olduğu derin bir his ile seven kumandanınızın duygularına –duygularıma- biraz katılmanızı sizden talep ederim.

Kendimi zikrettiğim zaman maiyetimdeki generallerin isimlerini de ilave etmek isterim. Bu generallerin isimleri, orduda insanların başkanları gibi bir ayrıcalık kazanmıştır.

Daha önce olduğu gibi size doğruca kalbimden doğan hislerimi söylemekteyim. Bizi kurtarma emrini verenlerin sözlerine dayanarak verilen kesin tarihlerde kurtarılmanızı vaat etmiş olduğumdan, önce de söylediğim gibi, duygularıma katılmanızı isterim. Şüphesiz ki, bizi kurtarmaya gelenlerin de hatası yoktur, onları suçladığımı sanmayınız. Onlar da hayatlarını seve seve feda ediyorlar. Şükran ve takdirimize layıktırlar. Önce olduğu gibi, bana yine yardım etmenizi istiyorum. General Aylmer'den bu ay sona ermeden önce her halde yapılacak olan ilk taarruz girişimi için her türlü direnişi kıracak ve kesin sonuç hakkında şüphe bırakmayacak derecede büyük bir kuvvet kullanılmasını talep ettim. General Aylmer'e 17.000 kişiden oluşan bir İngiliz tümeni de dahil olmak üzere büyük takviye kıtaları katılmaktadır. Bu İngiliz tümeninin en ilerideki tugayı her halde şimdi Vadi'ye –General Aylmer karargâhına- gelmiş olmalıdır.

Bundan dolayı, direnmek için her gün yenilen hububatın miktarını azaltmak amacıyla beygirlerin büyük bir kısmını öldürtmekteyim. Sizin beslenme istihkakınızı da azaltmaya mecbur oldum. Sancağımızın dalgalanmasını devam ettirmek için bu şekilde hareket etmek lazımdır. Ben direnmeye azmediyorum. Sizin de bu harekette kalben ve ruhen bana katılacağınızı biliyorum".

Kûtü'l-Amare-10 Mart 1916

General

Charles Townshend

Bu telgrafa Hindistan Başkumandanının aşağıdaki sözleri de ilave ediliyordu:

> *"Eğer Gorringe ve Townshend fikirlerini bir değerlendirme şeklinde bildirmek isterlerse bize çok büyük yardım etmiş olacaklardır".*

Bu isteğe, aynı gün bir sürü düşünce ve notlar yazmak suretiyle olur verdim. Bu değerlendirmeler 4. Kısmın ekinde mevcuttur.

11 Mart'ta, kıtaların mevcut hububatla 15 Nisan'a kadar idarelerini temin için 417 beygirin kesilmesini ve 71 topçu beygiriyle 800 katırın yem listesinden çıkarılarak yalnız otla beslenmesini emrettim. Kesilip yenmek için günlük ihtiyaç duyulan hayvan miktarı 25 idi. Bu hesaba göre, 15 Nisan'a kadar gerekli 400 beygir ve 600 katırın kulaklarına işaret konulmuştu. Subay bineklerinin en kıymetlilerinden ancak 100 kadarını saklayabileceğimi umuyordum.

15-16 Mart gecesi yükselen nehir "B" tabyası dahil olmak üzere ilk hat siperlerini bastı. Bu siperlerin boşaltılması ve orta hattın esas direniş hattı olarak kabul edilmesi gerekiyordu. Bu hareket, kaleyi hemen tek başına bırakılmış bir duruma koyuyordu. Fakat kalenin bağlantı yolu taşkından emin bulunuyordu. Türkler de taşkın sebebiyle savunma hattının kuzeybatı ve kuzeydoğu mıntıkaları karşısındaki ilk hat siperlerini boşaltmaya mecbur kaldıklarından geriye çekildiler. Bu çekilme hareketleri sırasında ateşimizden şiddetli bir şekilde etkilendiler.

17 Mart'ta Dicle koluna ve Genel Karargâha aşağıdaki telgrafı gönderdim:

> "Beni kurtarabilmenizden önce Dicle yükselirse – kurtarılmanın daha önce olabileceğini sanmıyorum- sağ sahilde hiçbir zaman kapanmayan Şeyh Sa'd-Kût yolunu dikkate almış bulunduğunuzu farz ediyorum. Haritada görüldüğü şekilde Düceyle girintisine su girerse, 15 millik (24 km.lik) bir yürüyüş-

ten sonra suya sahip olacak ve sonra doğruca Kût'a gelebileceksiniz. Düşman böyle bir hareketi durdurmak için es-Sinn'deki siperlerini terk ederek sizi karşılamak üzere açığa çıkmaya mecbur kalacak ve bu şekilde isteğinize kavuşacaksınız. Vadi'den hareket ederek Şeyh Sa'd'da toplanmak konusunda büyük zorluklar mevcut değilse, yapılması gereken en iyi hareketin böyle bir girişim olabileceğini sanıyorum. Fakat Wolfe'ün gerçek bir çıkartma yerini belirlemeden önce Montcalm'i aldatmak için Quebec kuzeyindeki St. Lawrence civarında, gemiler içinde ne şekilde manevra yaptığını elbette hatırlarsınız."

17 Mart'ta General Gorringe'ten aşağıdaki telgrafı aldım:

"16 Mart, 22.30. Harekât planını uygun zamanda size bildireceğim. Bununla birlikte, 15 Nisan'a kadar sizi kurtarmak için mümkün olan her türlü çabanın sarf edileceğine emin olunuz. Bu defa tamamıyla kazanacağımıza ve bu şekilde Kût'taki kahramanca savunmanızı başarılı bir sonuca kavuşturmak imkanını size sağlamaya güvenimiz vardır".

17 Mart'ta, Ordu Karargâhından, Hindistan Genelkurmay Başkanı tarafından gönderilen 16 Mart tarihli aşağıdaki telgrafı aldım:

"Townshend'in telgrafındaki 6. maddeye atfen onun ne zamana kadar direnebileceğini gerek sizin ve gerek benim kesin bir şekilde bilmemiz çok gereklidir. General Townshend direnişin uzama tarihi hakkındaki tahminini üç defa değiştirmiştir. Kurtarma için kabul edilen hareket tarzının genel durumu tarih meselesinden gözle görülür şekilde etkileniyor".

Ordu Genel Karargâhı bu telgrafa ilave olarak şu hususları bildiriyor:

"Bu telgraf sizin 11 Mart tarihli ve 259/69 genel numaralı telgrafınızı ilgilendirmektedir. Siz bu telgrafta, direnişinizin 17

Nisan'a kadar devam edeceğini göstermiştiniz. Erzakınızın ne zamana kadar yeteceğini lütfen telgrafla bildiriniz. Kolordu Karargâhına da tebliğ edilmiştir".

19 Mart'ta şu cevabı verdim:

"15 Mart tarihli ve 292/69 genel numaralı telgrafımda son direniş tarihini kesin olmak üzere 15 olarak gösterdim. 11 Mart tarihli ve 259/69 genel numaralı telgrafımda, direnişin sonu hakkında 17 Nisan'ı belirterek bir aylık belirsiz bir zaman tayin ettim. Gerçek tarihin tayin ve tespiti için kurmaylarımın çalışmakta olduklarını söyledim. Direnişin bitimi tarihlerinin değiştirilmesi konusundaki delillerim şu şekildedir: İlk olarak 10 Ocak'a kadar kurtarılabileceğimi anlıyordum. Bu tarihe kadar ve hatta daha uzun bir zaman için bol erzakım vardı. Bu kurtarma girişimi başarısızlığa uğradığı zaman, Kût kasabasındaki hububatı, parasını vermek suretiyle savaş vergisine tabi tutmak zorunda kaldım. Bir defa hububat halktan alınarak erzak depolarına nakledildiği zaman birkaç yüz maun (bir maun 37,9 kg) eksik olduğu görülmüştür. Böyle bir harekete yabancı olduğumuzdan hububatı çıkartmak için yapılan temizleme ve eleme işlerinde sürekli büyük kayıplar meydana geldiğini anladık. Kût'ta ihtiyacı sağlayacak miktarda hububatın bulunması da çok büyük bir şans eseridir. Bu hububat, buraya tacirler tarafından Hayy mıntıkasından getirilerek sokulmuş ve savaş sebebiyle kervan yoluyla İran içine gönderilememişti. Bu erzakı hesap ederek direniş için son tarihi 15 Nisan demiştim. Bu tarihten sonra artık kasabadan hububat sağlayamam".

18 Mart'ta kayıplar 52 kişiden ibaretti. Düşman saat 18.00 ile 18.30 arasında yarım saat zarfında kasabaya 80 mermi atmıştı. 18.45'te Türklerin Alman tayyarecisi tek satıhlı tayyaresiyle Kût üstünde uçarak 4 bomba attı. Bu bombalardan biri hastaneye isabet etti. Damı oluşturan ince kirişi, dal ve hasır tabakasını geçti. Yaralı ve hasta olan İngiliz askerlerine mahsus en büyük koğuş duvarında patladı. Bu askerlerden altısını hemen öldürdü. 26'sını

yaraladı. Bu yaralılardan 14'ü bir iki gün sonra öldüler. Doğal olarak bu hareket bizim büyük hiddet ve nefretimize sebep oldu. Ben bu duruma çok üzüldüm. Fakat Alman tayyarecisinin bu olaydan sonra tayyaresinde meydana gelen bir arızadan dolayı hatlarımız içine düşmesi bu üzüntümü yatıştırdı. Fransa'daki son olayların tersine, tayyarecinin bu hareketi bir amaca dayanarak yaptığını sanmıyorum. Bununla birlikte, üzerinde Kızılhaç bayrağı bulunmasına rağmen, mermilerin sürekli hastaneye isabet etmesi dikkate değer bir durumdu. Daha sonra Türk subayları bana şu hususları anlatmışlardır: *"Türk bataryalarından Kût kasabasını görmek olağanüstü zordu. Kasaba hurma ağaçlarından oluşan bir kuşak ile ve çoğunlukla serap veya sis ile örtülüydü. Hedefin istikamet noktası adet üzere kasaba içindeki hurma ağaçlığı üstünde görülen cami minaresiydi".*

Bunun üzerine Şamran karargâhını bombardıman etmek ve mevzie girmekte olduğunu görebildiğimiz iki büyük deniz topu üzerine –mesafesini bize bildirmek amacıyla- duman yayan bir bomba atmak için tayyareler göndermek suretiyle düşmana karşı aynı harekette bulunmasını telsiz telgrafla Dicle Kolu Kumandanlığından talep ettim. Bu talebim kabul edilmiş ve bizim 5 pusluk (12,5 cm.lik) toplarımız, düşmanın bu büyük toplarını hareketsiz bırakmış ve bu toplar bizim için bir şans eseri olmak üzere bir daha asla faaliyet gösterememişlerdir. Düşman faaliyetini artırmaya başlamıştı. Bizi bombardıman etmek için genellikle geceyi seçiyordu. Tek gambotumuz Sumana'yı batırmak için büyük bir dikkat ve özen gösteriyordu. Sumana, kendisini korumak için nehir kayıkları arasında, sahile bağlanmış duruyor, kum torbalarından oluşan diz siperleri ve saire ile destekleniyordu.

Nehir tekrar alçalmaya başlamıştı. İlk hat siperlerimizle orta hat arasındaki gölün yüksekliği azalmaktaydı. Kasabadaki Araplar arasında şu söylentiler dolaşmaktaydı: "Düşman Dicle'den kıtalar geçirmek ve kasabada yerleşebilmek için Hayy nehri yukarı kısmından büyük miktarda *maşhuf* (bir çeşit tombaz) toplamak-

taydı". Ben buna dayanarak bazı önlemler aldım. Hayy'in birleşme noktası karşısına bir projektör yerleştirdim. Savunma mıntıkasına dahil olan kasabadaki 18. Tugayın teyakkuzunu arttırdım.

21 Mart'ta Gorringe'e ve Genel Karargâha şu telgrafı gönderdim:

> "Kût ile sol sahildeki kurtarma kuvveti arasında düşman kuvvetlerinin toplanmakta bulunması varsayımına güvenemiyorum. Çünkü bu durum düşman kuvvetinin olağanüstü bir şekilde parçalanmasını gösterir. Türk kumandanının bir grubu Hanna'da, bir grubu Nahilat'ta ve diğer bir grubu da Madug'da toplamak suretiyle kuvvetlerin tasarrufu kuralını çiğneyecek derecede cinnet gösterebileceğine güçlükle inanabilirim. Çünkü o gruplar, sizin toplu kuvvetiniz tarafından yapılacak bir darbeye karşı birbirine yardım ve destekte bulunamayacak kadar birbirlerinden uzak bulunacaklardır".

22 Mart öğle vakti, düşman tayyaresi Kût üzerinde uçarak yangın bombaları attı ve benim oturduğum binaya isabet ettirmeye çalıştı. Düşman tayyaresi bir bombayı ahırlara isabet ettirmeyi başarmışsa da bomba patlamadığından hiçbir zarar meydana gelmedi. Saat 5.30'da, düşmanın üçüncü hat siperleri ve tabyaları boyunca yerleşmiş olan ağır top bataryaları şiddetli bir bombardımana başladı. Düşman, Kût üzerine odaklı ve şiddetli bir ateş yönelterek yalnız kasabaya önem veriyordu. Bu toplardan dördü yüksek etkili mermiler atmaktaydı. Biz de 6.45'te bütün toplarımızla ateş açtık. Bombardıman 7.45'te kesildi. Her birinde 4,7 pusluk toplar bulunan iki top kayığından birine bir düşman mermisi isabet etmiş, fakat kayık batmadan önce sahile çekilebilmiştir. Türkler şiddetli bombardımanlarına saat 8.00'de tekrar başlayarak 9.00'da kestiler. Yaklaşık 600 mermi attılar. Kayıplarımız yaklaşık olarak 16 ölü ve yaralı idi. Düşmanın bu devamlı bombardımanını Gorringe'e bildirdim ve aşağıdaki soruyu sordum: *"Cepheniz karşısında düşmanın çekilmesine ait bir belirti var*

mıdır? (Çünkü düşmanın bombardımanı başka şekilde yorumlanamaz). Tayyareleriniz, nehrin kaynak tarafında düşmanın herhangi bir hareketini bildirmişler midir?" Ermenistan'ın tehlikede bulunması ve o havalideki Rus ileri harekâtının durdurulması için yararlanılabilecek bütün Türk kuvvetlerine ihtiyaç doğması sebebiyle düşmanın Kût kuşatmasını kaldırarak çekilmesi ihtimalini de düşünüyordum. Madug'ta düşman kıtaları, geceleyin kolaylıkla çekilerek bizim haberimiz olmaksızın Kût'un yanından geçip yürüyebilirdi. Böyle bir çekilme hareketini örtmek için Kût'un kuşatma kuvveti, doğal olarak bizi oyalamak ve teyakkuz halinde bulundurmak amacıyla bizi şiddetli bir bombardımana maruz bırakmak isteyecekti.

Aynı gün Dicle kolundan aşağıdaki cevabı aldım:

"Kût'a göre nehrin alt tarafında görülen düşman hareketlerinden, nehrin yukarısına (kaynak yönüne) doğru bir faaliyet anlaşılıyor. Düşmanın gerçekten böyle bir harekette bulunup bulunmadığını anlamak için tayyare keşifleri yapılmasına çalışmaktayım".

Bununla birlikte Gorringe'in bu çabası olumsuz bir sonuç meydana getirmişti.

22.30'da başka bir telgraf daha aldım:

"Tayyare keşifleri sonucunda nehrin her iki sahilindeki düşman kıtalarının arttırıldığı anlaşılmıştır. Hiçbir yerde düşmanın çekilmesine dair belirtiler yoktur. Kurduğumuz köprü hemen kullanıma hazır bir duruma gelmiştir. Durum her iki sahilde de sakindir".

Aynı tarihte Dicle koluna ve Genel Karargâha şu telgrafı gönderdim:

"Projenize karar verir vermez hangi sahili takip ederek hareket etmek niyetinde bulunduğunuz hakkında bilgi elde et-

mıdır? (Çünkü düşmanın bombardımanı başka şekilde yorumlanamaz). Tayyareleriniz, nehrin kaynak tarafında düşmanın herhangi bir hareketini bildirmişler midir?" Ermenistan'ın tehlikede bulunması ve o havalideki Rus ileri harekâtının durdurulması için yararlanılabilecek bütün Türk kuvvetlerine ihtiyaç doğması sebebiyle düşmanın Kût kuşatmasını kaldırarak çekilmesi ihtimalini de düşünüyordum. Madug'ta düşman kıtaları, geceleyin kolaylıkla çekilerek bizim haberimiz olmaksızın Kût'un yanından geçip yürüyebilirdi. Böyle bir çekilme hareketini örtmek için Kût'un kuşatma kuvveti, doğal olarak bizi oyalamak ve teyakkuz halinde bulundurmak amacıyla bizi şiddetli bir bombardımana maruz bırakmak isteyecekti.

Aynı gün Dicle kolundan aşağıdaki cevabı aldım:

> "Kût'a göre nehrin alt tarafında görülen düşman hareketlerinden, nehrin yukarısına (kaynak yönüne) doğru bir faaliyet anlaşılıyor. Düşmanın gerçekten böyle bir harekette bulunup bulunmadığını anlamak için tayyare keşifleri yapılmasına çalışmaktayım".

Bununla birlikte Gorringe'in bu çabası olumsuz bir sonuç meydana getirmişti.

22.30'da başka bir telgraf daha aldım:

> "Tayyare keşifleri sonucunda nehrin her iki sahilindeki düşman kıtalarının arttırıldığı anlaşılmıştır. Hiçbir yerde düşmanın çekilmesine dair belirtiler yoktur. Kurduğumuz köprü hemen kullanıma hazır bir duruma gelmiştir. Durum her iki sahilde de sakindir".

Aynı tarihte Dicle koluna ve Genel Karargâha şu telgrafı gönderdim:

> "Projenize karar verir vermez hangi sahili takip ederek hareket etmek niyetinde bulunduğunuz hakkında bilgi elde et-

mekle sevineceğim. Ben her türlü önlemi alacağım için bu bilgilerinizin açığa çıkmasından korkmaya gerek yoktur. Nahilat'tan Atabe'ye kadar hemen hemen 14 mil (yaklaşık 22,5 km) uzunluğunda olağanüstü geniş, doğru hatta rağmen (Avrupalıların hesabına göre bu kadar geniş bir hattın dört kolordu tarafından tutulması gerekir. Yani her kolorduya 4 mil (6,5 km). Düşman kuvvetlerinin ana kısmı henüz sol sahildedir.

Aylmer'in sağ sahilde 8.000 Türk bulunduğu hakkındaki tahminleri henüz hükmünü yitirmemiştir.

Şunu söyleyebilirim ki, nehrin sağ sahili taarruza çok uygundur. Taarruz edenlerin kıtaları iyi olduğu takdirde sağ sahilin her yerinden düşmanı yarmayı başarır. Çünkü düşman, sağ sahilin her tarafında zayıftır. Aylmer, sağ sahilden ilerleyecek kuvvetinin 7 tugaydan oluşacağını bana söylemişti. Fakat durumun gelişmesine göre, Aylmer'in bu kanatta 4 tugaydan fazla kuvveti bulunduğunu zannedemiyorum. Onun ne kadar kuvvetle taarruza geçtiği ve ne miktar kayıp verdiği hakkında bana hiçbir bilgi verilmemiştir. Yalnız, tayyare vasıtasıyla gönderilen onun bir özel mektubunda, başarılı olmasına çok az kaldığı bildiriliyordu".

Bu telgrafa karşı aldığım tek cevap Ordu Kumandanından gönderilen 24 Mart tarihli telgraftı. 8-9 Mart kayıpları şöyleydi:

Ölü	513
Yaralı	2.508
Kayıp	455
Toplam:	3.476

Dicle kolordusunun şu andaki kuvveti:

Süngü	28.661
Kılıç	1.312
Toplam	29.973
Top	108

hiçbir bilgi ve iz yoktu. Kıtaları çok fazla azaltılmış olan o karargâhta şimdi ancak bir hastane, depo vs. mevcuttur*".

Kurtarma kıtalarının kuvvetine rağmen başarıları hakkında aklımda birçok şüphe doğduğundan 25 Mart'ta Dicle koluna ve Genel Karargâha aşağıdaki telgrafı gönderdim:

"Bu kurtarma hareketinde eskiden dikkate alınan konulara ilave olarak, tarafınızdan düşünülmesi gereken önemli bir mesele daha vardır ki, o da buradaki kuvvetlerimin iaşesinin teminidir. 15 Nisan'a kadar buraya ulaşamazsanız, bu tarihte erzakımın tamamen tükenmiş bulunacağını, hasta ve yaralılar hariç olmak üzere savaşçı er mevcudum 8.290 ise de iaşe kuvvetimin 13.400'e ulaşacağını hatırda tutunuz. Hintli hizmetçiler toplamı 2.500'e ve erzak, nakliye kolları ile sağlık personeli 700'e ulaşmaktadır. Yaklaşık olarak 1.470 kişi de hastanededir. Kurtarma harekâtınız sonuçsuz kalırsa –inşallah başarılı olursunuz- ve Kût mevkii düşerse, mütareke şartlarına göre buraya erzak göndermeye mecbur kalacağınızı sanıyorum. Çünkü Türklerin de bu kadar insanı besleyecek erzaka sahip bulunmadıklarına şüphe yoktur. Onların erzakı kendilerine göre bile eksiktir".

27 Mart'ta Medhî yakınlarında yüzer köprüye benzer bir şey gördük. Yaklaşık olarak 100 ayak (30 m) uzunluğunda olduğu tahmin edilen yüzer cinsi bir mavnanın nehir üzerinde ileri geri hareket ettiği görülüyordu. Bundan başka birkaç tombaz da mevcuttu. Medhî'nin her iki sahilinde vinçler de görülebiliyordu. Bu mavna, her halde kuşatmanın ilk günlerinde Kût'ta ortaya çıkan şiddetli bir fırtına sebebiyle suyun sürükleyip götürdüğü bir

* Şamran'daki düşman kıtalarının ana kısmı bu mevkideki sal köprüden karşı sahile geçmiş ve orada ordugah kurmuştur (Yazar).

hiçbir bilgi ve iz yoktu. Kıtaları çok fazla azaltılmış olan o karargâhta şimdi ancak bir hastane, depo vs. mevcuttur*".

Kurtarma kıtalarının kuvvetine rağmen başarıları hakkında aklımda birçok şüphe doğduğundan 25 Mart'ta Dicle koluna ve Genel Karargâha aşağıdaki telgrafı gönderdim:

"Bu kurtarma hareketinde eskiden dikkate alınan konulara ilave olarak, tarafınızdan düşünülmesi gereken önemli bir mesele daha vardır ki, o da buradaki kuvvetlerimin iaşesinin teminidir. 15 Nisan'a kadar buraya ulaşamazsanız, bu tarihte erzakımın tamamen tükenmiş bulunacağını, hasta ve yaralılar hariç olmak üzere savaşçı er mevcudum 8.290 ise de iaşe kuvvetimin 13.400'e ulaşacağını hatırda tutunuz. Hintli hizmetçiler toplamı 2.500'e ve erzak, nakliye kolları ile sağlık personeli 700'e ulaşmaktadır. Yaklaşık olarak 1.470 kişi de hastanededir. Kurtarma harekâtınız sonuçsuz kalırsa –inşallah başarılı olursunuz- ve Kût mevkü düşerse, mütareke şartlarına göre buraya erzak göndermeye mecbur kalacağınızı sanıyorum. Çünkü Türklerin de bu kadar insanı besleyecek erzaka sahip bulunmadıklarına şüphe yoktur. Onların erzakı kendilerine göre bile eksiktir".

27 Mart'ta Medhî yakınlarında yüzer köprüye benzer bir şey gördük. Yaklaşık olarak 100 ayak (30 m) uzunluğunda olduğu tahmin edilen yüzer cinsi bir mavnanın nehir üzerinde ileri geri hareket ettiği görülüyordu. Bundan başka birkaç tombaz da mevcuttu. Medhî'nin her iki sahilinde vinçler de görülebiliyordu. Bu mavna, her halde kuşatmanın ilk günlerinde Kût'ta ortaya çıkan şiddetli bir fırtına sebebiyle suyun sürükleyip götürdüğü bir

* Şamran'daki düşman kıtalarının ana kısmı bu mevkideki sal köprüden karşı sahile geçmiş ve orada ordugah kurmuştur (Yazar).

yorduk. Şahsın itibarıyla diyebilirim ki, kuşatma sorumluluğuna göre meydan savaşı sorumluluğu hiç sayılır. Muhtemel taşkınlar şimdi endişelerimi arttırıyordu. Hindistan'daki büyük yöneticiler, Kût'un kurtarılmasından sonra olağanüstü yorulmuş, parçalanmış, hayvansız, araç gereçsiz veya giyeceksiz olan 6. Tümeni yeniden donatılmak ve oluşturulmak üzere Hindistan'a gönderdikleri takdirde en iyi hareketi yapmış olabileceklerini tekrar ettim. Sir Percy Lake'a bu kuşatmanın Ladysmith kuşatmasından daha uzun zaman sürdüğünü hatırlattım.

Mart'ın son yarısı Dicle nehriyle sürekli mücadele ile geçti. Dicle'nin tamamıyla taşmış olmasından, siperlerin boşaltılmasına gerek görülüyordu. Kût kasabasının su altında kalmasını ve bu şekilde hepimizin tamamen tehlikeye uğramamızı engellemek için herkesi göreve davet zorunda kaldım. Aynı mücadeleye, Kût'un birleşme yerinde bulunan kurtarma kuvveti ve Türkler tarafından da devam edilmekteydi.

30 Mart'ta Gorringe'e şu teklifte bulundum:

> "Mukasis'te yukarıda belirtilen mavna ile 22 tombaz mevcut olduğundan, düşmanın o mevkide bir köprü inşa etmesi halinde, o köprüyü geceleyin hava bombardımanı ile tahrip etmeye çalışmalısınız. Bununla birlikte ben de aynı köprüyü Sumana'nın toplarıyla dövmek suretiyle tahribe çalışacağım".

Bundan sonraki savaşta, bir köprünün varlığı düşmanın durumu için büyük bir fark meydana getirebilecektir. 29 Mart'ta, erler tarafından Şamran'dan Hayy'e sağ sahil boyunca başka üç tombaz daha çekilmekte olduğunu da izlemiştim. Düşmanın gerektiği anda es-Sinn mevziinden çekilmeyi kolaylaştırmak için Hayy kanalı üzerinde ikinci bir köprü kurmak istediğini farz ediyordum.

Aynı tarihte, Dicle koluna ve Genel Karargâha şu telgrafı gönderdim:

yorduk. Şahsım itibarıyla diyebilirim ki, kuşatma sorumluluğuna göre meydan savaşı sorumluluğu hiç sayılır. Muhtemel taşkınlar şimdi endişelerimi arttırıyordu. Hindistan'daki büyük yöneticiler, Kût'un kurtarılmasından sonra olağanüstü yorulmuş, parçalanmış, hayvansız, araç gereçsiz veya giyeceksiz olan 6. Tümeni yeniden donatılmak ve oluşturulmak üzere Hindistan'a gönderdikleri takdirde en iyi hareketi yapmış olabileceklerini tekrar ettim. Sir Percy Lake'a bu kuşatmanın Ladysmith kuşatmasından daha uzun zaman sürdüğünü hatırlattım.

Mart'ın son yarısı Dicle nehriyle sürekli mücadele ile geçti. Dicle'nin tamamıyla taşmış olmasından, siperlerin boşaltılmasına gerek görülüyordu. Kût kasabasının su altında kalmasını ve bu şekilde hepimizin tamamen tehlikeye uğramamızı engellemek için herkesi göreve davet zorunda kaldım. Aynı mücadeleye, Kût'un birleşme yerinde bulunan kurtarma kuvveti ve Türkler tarafından da devam edilmekteydi.

30 Mart'ta Gorringe'e şu teklifte bulundum:

> "Mukasis'te yukarıda belirtilen mavna ile 22 tombaz mevcut olduğundan, düşmanın o mevkide bir köprü inşa etmesi halinde, o köprüyü geceleyin hava bombardımanı ile tahrip etmeye çalışmalısınız. Bununla birlikte ben de aynı köprüyü Sumana'nın toplarıyla dövmek suretiyle tahribe çalışacağım".

Bundan sonraki savaşta, bir köprünün varlığı düşmanın durumu için büyük bir fark meydana getirebilecektir. 29 Mart'ta, erler tarafından Şamran'dan Hayy'e sağ sahil boyunca başka üç tombaz daha çekilmekte olduğunu da izlemiştim. Düşmanın gerektiği anda es-Sinn mevziinden çekilmeyi kolaylaştırmak için Hayy kanalı üzerinde ikinci bir köprü kurmak istediğini farz ediyordum.

Aynı tarihte, Dicle koluna ve Genel Karargâha şu telgrafı gönderdim:

31 Mart saat 9.00'da nakliye kollarına sahip olan bir Türk tugayının Sinn tepesinden İmam Mansur'a doğru hareket ettiği izlendi. Bu tugay daha sonra Atab yakınında durdu. Aynı kuvvette ve yine nakliye kollarına sahip olan diğer bir kolun sol sahil üzerinde batıya doğru hareket ettiği görüldü. İmam Mansur'un güneydoğusundaki karargâh, izlemeye göre, haylice büyümüştür.

VI.

el-Hanna Üzerine Taarruz

31 Mart'ta General Gorringe'ten aşağıdaki telgraf alındı:

"Kurtarılmanız için yapılan hazırlıklar hayli ilerledi. Sağlam gerekçe ortaya çıkmadıkça bir gün dahi geç kalmayacağımdan emin olabilirsiniz. Bağdat'ta tutulan kayıtlara ve diğer bilgilere göre son taşkın büyük ihtimalle bundan sonra göreceğimiz taşkınların en müthişidir. Gelecek ayın 10 veya 15'ine doğru aynı şiddette başka bir taşkının meydana gelmesi bekleniyor. Taşkınlar el-Hanna mevziindeki Türklere çok fazla korku ve heyecan vermektedir. Bunu dün gelen bir Türk firarisi söyledi. Erzaklarının çok az miktarda bulunduğunu ve her günkü ateşlerimizden önemli kayıplara uğradıklarını ilave etti."

2 Nisan'da Ordu Karargâhından aldığım bir telgrafta bana, gerektiğinde kıtalarımı nehirden nasıl geçirebileceğim ve bunu ne dereceye kadar başarabileceğim soruluyordu. Sal yapmak için kesilen hayvanların derilerini kullanacağım sanılıyordu. Bu mesele, ilk kurtarma kuvvetleri kumandanı olan Aylmer ile aramızda tartışılmıştı. Karargâha verdiğim cevapta Dicle'yi geçmek konusundaki zorlukların henüz takdir edilmemiş bulunduğunu, Sumana gemisi aracılığıyla diğer sahile geçmek için uğradığım zorlukları ve kavradığım fedakârlıkları bundan önceki telgrafımda yeterli derecede açıkladığımı ve Sumana'nın ise 30 Mart'ta belirttiğim gibi bu gün kullanılamayacak bir halde bulunduğunu bil-

dirdim. Gorringe'in bana yardım için hangi sahilden ilerleyeceğini bilmiyordum. Durumun bildirilmesini iki defa talep ettim. Gorringe'in sağ sahilden ilerlemesi halinde defalarca açıklandığı üzere topçu menzili içinde kendisiyle ateş konusunda işbirliği yapabilecek, ancak yardım kuvvetleri tamamıyla görülmedikçe kıtalarımı geçirmeye başlamayacaktım. Çünkü düşman, geçide hakim sahile toplarını yerleştirmişti. Kısaca Gorringe, başarı sağlamak için Buller'in[236] Ladysmith'teki White'tan, beklediği ve gördüğü yardımlardan daha fazlasını burada benden beklememelidir. Çünkü White, benim gibi üç tarafından hızı saatte 5 not (77,5 m) olan 500 yarda (456 m) genişliğindeki, geçişe uygun olmayan bir nehir ile kuşatılmış değildi. Nehirle kuşatılmayan dördüncü yönüm de taşkın, tel örgüler, üç kat ricatgâh ve siper hatlarıyla kapalıydı. Gorringe'in kumandasında 29.000 kişi ve 108 top var. Bu durumda 24.000 savaşçı ere ve kuvvetli bir topçuya sahip bulunuyor demektir. Kural olarak üç kolordu ile işgali gereken 14 millik (22,5 km) bir cephede ancak bir buçuk veya iki zayıf tümen bulunduran düşmanı yenmek için benden yardım talep edeceğini sanmıyorum. Kuvvetlerim dört aydan beri kuşatmadadır. Hint kıtaları zayıflamış ve günlük istihkaklarının 10 ons (270 gr) kepekli arpa ununa inmesinden etkilenmiş ve Kût'u kurtarmaya gelen yardım kuvvetlerinin iki defa meydana gelen sonuçsuz girişimleriyle moral kuvvetleri de sarsılmıştı. Yardım kuvvetleri Ocak'ta gelmiş olsaydı onunla bütün şiddet ve kuvvetimizle ortak

---

236 Bu kişi, İngiliz generallerinden olup Boer Savaşı sırasında 1899'da Güney Afrika Seyyar Kuvvetleri Kumandanlığına seçildi. 31 Ekim'de Cape Town şehrine çıktı. Ladysmith'in Boerliler tarafından kuşatılması ve Natal'deki durumun iyileştirilmesi için gönderilen generallerin başarılı olamaması üzerine o Buller, Sir George White'i kurtarmak için Natal'e doğru hızla yürüdü. Fakat Colenso'da Tuqela Nehri'ni geçmek için 15 Ekim'de yapılan ilk girişim 1.100 insan kaybıyla savuşturuldu. Sipioncope'ta ve 15, 28 Ocak ve 5-7 Şubat'ta yapılan ikinci ve üçüncü girişimler de sonuçsuz kaldı. Ladysmith'in kurtarılması ancak 28 Şubat'ta mümkün olabildi (TAOE).

hareket edebilecektik. Fakat şimdi durum böyle değildir. Bu durum tarihte örneğine rastlandığı şekilde kuşatılan kuvvetlerin uğrayacağı akıbetten başka bir şey değildir.

Eğer Gorringe sol sahilden gelirse düşmanın kale karşısındaki siperlerine taarruz edeceğim. Bunu yapmak için suya batan alandan geçmeye mecbur olacağız. Her halde Gorringe hangi sahilden gelirse gelsin kendisiyle ortak hareket için elimden gelen her şeyi yapacağımdan emin olabilir. Kesilen hayvanların derilerini sal yerine kullanmayı hiçbir zaman düşünmedim. Zira bugün elimde 3 mavna, 12 kayık, 1 römorkör var. Deri sallar parçalanmaksızın çekilemez ve şiddetli bir akıntıda kullanılamaz. Bunları doldurmak için talaş ve saman olmadığı gibi döşemeleri için de tahta yoktur. Çünkü elimde bulunan bütün ahşap malzeme Aylmer'in isteği üzerine iki seyyar köprü inşasına ve el-Hayy köprüsünün sehpalarına harcandı.

Yalnız taşkınla mücadele etmekle kalmıyorduk. Buna iskorpit hastalığı da eklendi. Bu hastalığa karşı sebze yenilmesi çok faydalıydı. Fakat bahçelerdeki sebze miktarı ancak hastane ihtiyacına yetiyordu. Sağlık müdürü Hehir'e şu emri verdim:

> "Savaşçı erler sebzesizlikten iskorpit oldular. Onları hastanede birkaç hafta sebze vermek suretiyle tedavi ediniz ve hastalıktan tamamıyla kurtulduktan sonra bana geri veriniz".

Fakat hiçbir şey yapılmadı. Erler ot toplayarak ot yemeği yapmaya başladılar. Ancak bazı zehirli ve zararlı otlar da toplandığından erler şiddetli ishale yakalandı. Bu zehirli otlardan ölenler de oldu. Tugay Kumandanı Hoghton da zehirli otlardan ölenler arasındaydı.

4 Nisan'da, artık boşalmış olan kasamız için para gönderilmesini talep ettim. Yerinde sağlanan iaşe maddeleri için makbuz verilmesi cevabını aldım. Kût'taki para meselesi hakkında bir

yanlış anlama olduğunu cevap olarak bildirdim. Para ile dolu bir kasaya aşağıdaki sebeplerden dolayı ihtiyacım vardı:

Erlerin parası yoktu ve çay, tütün gibi ihtiyaçların şehir Araplarından her ne pahasına olursa olsun satın alınması için başvurularda bulunuyorlardı (Birçok defa subaylar bir pound (324 gr) Arap tütünü için 48 rupi[237] vermiştir). Araplar kâğıt paraları almak istemiyorlardı. Kuşatmanın başlangıcında 14 rupilik kâğıt parayı değiştirmek için erlerden bir rupilik madenî para istiyorlardı. Çünkü Türklerin her halde kazanacaklarını düşünüyorlardı. Bundan dolayı bize tamamen düşmandılar. 6.000 kişilik bir halkı kırbaçla kâğıt para almaya zorlayamazdım. Yapabildiğim bir şey varsa o da casusluk ve diğer ihanet hareketlerine başlayanları kurşuna dizmek suretiyle halkı disiplin altında tutmak oldu. Şehirdeki bütün hububata el koyduğum zaman yüzlerce yığına kâğıt para verdim. Bu hububatı da birçok arama ve zorluklarla bulabiliyorduk. Eğer bu hububat bulunmamış olsaydı Şubat'ta kale düşecekti. Çünkü Kût'a girdiğim zaman İngiliz kıtaları için bir aylık, Hint kıtaları için de yirmi beş günlük erzak vardı. Güney Afrika savaşında sağlanan erzaka makbuz vermiştik. O zaman bu makbuzlara kimse rağbet etmemiş ve bu yüzden birçok zorluk ortaya çıkmıştı. Burada bu usulün uygulanması adeta imkânsızdı. Beni para talebinde bulunmaya yönelten ikinci sebep de yardım kuvvetleri beni kurtarmayı başaramadığı takdirde subayların ve erlerin ceplerinde beş para yokken esir olabilmesiydi. General Gorringe Kût'a sol sahilden yardım için çabasını arttırmaya karar vermişti. Yardım kuvvetleri gelmekte olduğu bir sırada Şeyh Sa'd'dan sağ sahili takip ederek Kût'a ilerlemek imkanını araştırdı. Fakat kıtaların geçeceği yol düşmanın kontrolü altındaki Dicle sağ sahil bentlerinin tahrip edilmesiyle taşkına maruz kalacaktı. Araştırmaların sonucunda en uygun neticenin sol sahilden yapı-

---

[237] Rupi, yaklaşık sekiz kuruş değerinde bir gümüş sikkedir (TAOE).

lacak hareketle kazanılabileceğine kanaat getirdi. el-Hanna Türk mevziine taarruz birinci kademeyi oluşturuyordu. Bu taarruz için gereken hazırlıklar yapıldı. Fakat harekât hedefinin bu olduğu bence meçhuldür. Generalin planlarını bilmiyordum. Bunu İstanbul'da esir bulunurken Sir Percy Lake'ın telgraflarını okuyarak anladım.

7. Tümen düşmanın sol sahildeki el-Hanna siperlerine karşı tahkimat yapmakla görevlendirildi. Tümen düşmanın sürekli ateşi altında bulunuyordu. Taşkınlardan dolayı zorluklara maruz kalmıştı. Bununla birlikte 28 Mart'ta ilk siper hatları Türk cephesine 150 yarda (136 m) yaklaşmış bulunuyordu. Galiba 3. Tümen sağ sahilde yerleşmişti.

1 Nisan'da 13. İngiliz Tümeni, cephe hattında, siperlere taarruza hazırlanmış olan 7. Tümeni takviye için Şeyh Sa'd'dan kuzeye hareket etti. Bu tümenin cepheye ulaşmasından bile haberdar değildim.

Bütün bildiğim General Gorringe'in 5 Nisan sabahı bir hareket yapacağından ibaretti. 4 Nisan'da kendisinden şu telgrafı aldım:

> "Harekâtımın son devresine ait planların uygulanması yarın başlayacak olan ilk devredeki başarımızın derecesine, nehrin ve taşkınların durumuna, düşmanın önlemlerine bağlıdır. Bu sebepler hakkında şimdiden bir şey söylenemez. Ortak harekâtımızın başlangıçta faal bir şekilde olamayacağını takdir ediyorum. Fakat siz, Türk kuvvetleri üzerine çarptırmayı düşündüğüm bir kaya durumundasınız. Düşmanın Mukasis'teki geçit harekâtına karşı topçu ateşi vs. ile katılmanız ve harekâtımızın son günlerinde düşmanı sol sahilde durdurmanız bize fazlasıyla yardım edecektir. Bir sureti karargâha gönderilmiştir".

4 Nisan gecesi Gorringe'e çektiğim telgrafta başarısını dilemekle birlikte Türklerin es-Sinn'de bir yeşil ışık işareti gösterdik-

lerini, bunun cephane ihtiyacına delalet ettiğini ve bu işareti diğer bir kırmızı ışık işareti takip ettiğini, bunun da İngilizlerin ilerlediğini anlattığını belirttim. Gorringe bütün hazırlıkların yapıldığını ve şafakla birlikte taarruz edeceğini cevap olarak bildirdi. Bundan sonraki olayların açıklamasına kendi yazılarımdan çıkardığım bazı kayıtların nakil ve ilavesiyle devam edeceğim:

5 Nisan saat 5.20'de şiddetli bir bombardıman işitildi. el-Hanna üzerinde patlayan mermilerin ateşleri açık bir şekilde görünüyordu. Bu bombardıman 6.00'ya kadar devam etti, sonra kesildi.

8.30'da Gorringe'ten gelen bir haber el-Hanna mevziinin ilk beş hattının ele geçirildiğini bildiriyor[238]. Hele nihayet iyi bir haber aldık. Saat 10.00'da bir nakliye kafilesi, es-Sinn'den Dicle sağ sahilindeki Şattü'l-Hayy'e geri geldi. Atabe'den yüklenerek daha geride Şeyh İmam Mansur'a gelip orada bütün gün bekledi.

10.45'te 5 pusluk toplarla Şattü'l-Hayy köprüsüne ateş açtım. 11.000 yardalık (10 km) mesafe içinde yapılan bu atış iyi sonuç vermedi. Atılan mermilerden ikisi Şattü'l-Hayy üzerine,

238 General Gorringe'in bu telgrafında ele geçirildiğini belirttiği beş hat, Vadi-i Kelal savaşından sonra işgal edilip bu güne kadar savunulan "Birinci Felahiye" ya da "Ümmü'l-Hanna" mevziidir. Aralık'ın başından 22 Mart'a kadar birçok taarruza, bombardımana maruz kalan bu mevzi, artık savunulamaz bir hal almış, baştan başa kovan tarlasına dönmüştü. İrili ufaklı binlerce merminin açmış olduğu kovuklar ve çukurlarla tahkimatın şekli bile değişmiş, tamirine de artık imkan görülmeyerek terkine karar verilmişti. O mevzide bulunan 51. Tümen 22-23 Mart 1332/4-5 Nisan 1916 gecesi saat 11.00'de hattı boşaltarak Sanaiyat hazır mevziine çekildi. İngiliz kurtarma kuvveti kumandanının ricası üzerine ordu tarafından hazırlanan İngiliz esirler listesini İngiliz karargahına götürmüş olan iki subayı bekleyip onlarla dönmek üzere terkedilmiş hatta, aynı alaya, yani 44. Alaya mensup iki bölük bırakılmıştı.
İşte General Gorringe'in 5 Nisan 1916 sabahı yönelttiği taarruzda ele geçirildiği açıklanan savunma hattının durumu ve savunanların miktarı yukarıdaki şekildeydi. O iki bölük, 78 kadar kayıpla sonuçlanan bir direnişten sonra çekilerek alayına katıldı (TAOE).

biri de nakliye kafilesi köprü üzerinden Şamran yönünde hareket ederken nehir içine düştü.

4 Nisan'da General Gorringe ile her iki sahilden ortak harekât için bu hedefleri az bir tadilat ile tugay kumandanlarına bildirdim. 13.00'te Maule'e (Ağır Topçu Kumandanı) ağır toplarla Mukasis geçidine de Şattü'l-Hayy köprüsüne atılan mesafe ile -11.000 yarda (10 km)- ateş açmasını emrettim. Atış istikameti kötüydü. Fakat bir iki mermi geçit yerinde nehre düştü. O istikamette bir yol mevcut idiyse de üzerinde bir hareket yoktu. Büyük miktarda düşman piyadesi yapağı fabrikası köyü etrafındaki mevzilerinden geri alınarak 8.40'ta Şattü'l-Hayy köprüsüne sevk edildi. Saat 16.00'da Mukasis geçidi faaliyete girdi ve sağ sahilden sol sahile küçük kollar nakledildi. Sumana'nın kazanı bu gün tamir edildi. Vapur akşam hareket etti.

O gün Ordugâhtan, Savaş Bakanlığının aşağıdaki telgrafı bildiriliyordu:

"Marsh'ın 6 Nisan tarihli telgrafında, yararlanılabilecek bütün kuvvetlerle hemen Hanekın üzerine ilerlemesi için Baratoff'un emir aldığı bildiriliyor. Hindistan'da Başkumandana gönderilmek üzere Genel Karargâha gönderdiğim 15 Mart durumu hakkındaki değerlendirmelerimin 9. maddesini dikkate alınız. Baratoff üç hafta önce hareket etmiş olmalıydı. Gorringe'ten hiç haber almadığıma şaşırıyorum. Bu durum endişeye sebep oluyor. En kuvvetli sinire sahip olanlar bile bu belirsiz ve kararsız durumdan kurtulmak ümidindedir. Geceleyin hiçbir haber alınamadı. Sol sahilde, Sanaiyat yakınında 6 Nisan sabahı bombardıman işitildi. Bu bombardıman 8.30'da biraz daha şiddetlendi. Habersizlikten sıkıntı çekiyordum. Gorringe'ten bilgi istedim ve ona 40 poundluk bir topun mandalarla çekilerek İmam Mansur doğusuna gittiğini gördüğümü ve bunun şüphesiz Hayy köprüsünden gelmiş olduğunu bildirdim.

6 Nisan saat 8.00'de Mukasis geçit yeri fazlasıyla faaliyete girdi[239]. 5 Pusluk toplarla bu noktaya ateş açılmasını emrettim. Erlerin geçtiği görülüyordu. Fakat sekiz atıştan sonra hareket kesildi. Kaledeki gözetleyenler Mukasis geçidine karşı dikkatli bir izlemede bulunmak ve oradaki her bir hareketten beni haberdar etmek emrini almışlardı. Sis ve serap saat 16.00'ya kadar izlemeyi güçleştirdi."

Öğleden sonra Ordu Karargâhına şu telgrafı gönderdim:

"Gorringe hakkında bana bir bilgi verebilir misiniz? Dün sabah saat 8.30'da bana el-Hanna mevzilerinden ilk beş hattı ele geçirdiğini bildirmişti. O andan itibaren kendisinden hiçbir haber alamadım. Bunu işlerin yolunda olmadığına yoruyorum. Fakat kıtalar sabırsızdır. Meşguliyetleri arasında Gorringe'i rahatsız etmek istemem. Ancak her halde o da bizi habersiz bırakmamalıdır."

Aynı zamanda Gorringe'e bir telgraf göndererek düşmanın Mukasis geçidinde sağ sahilden sol sahile kıtalar nakletmekte olduğunu, öğleden sonra uzun süre o geçide ateş ederek harekâtı durdurduğumu, uygun gördükleri takdirde geceleyin de aralıklı olarak ateşe devam edeceğimi, otuz dört saatten beri kendisinden bir bilgi almadığımı ve kendi tarafında neler cereyan etmekte olduğunun bana bildirilmesi gerekeceği düşüncesinde olduğumu anlattım. Bu telgrafın bir suretini de karargâha gönderdim.

Son yirmi dört saat zarfında nehir 3 ayak 2 ½ inç yükseldi. Kalede son defaki yükselmeye oranla su seviyesi şimdi bir inç daha yükselmiş ve düşman siperleriyle aramızdaki araziyi su kaplamıştır. Kuzeybatı cephesinin ihtiyat ulaşım hattında su seviyesi 15 inç yüksekliğindedir. Herkes taşkından korunmakla meşguldü. Günün bir kısmında, hava değişimlerinden dolayı kolor-

[239] 40. Alay sol sahile geçiyordu (TAOE).

du, ordu ve karargâhlarıyla telsiz telgraf bağlantısı kurulamadı. Öğleden sonra saat 16.00'da telsiz telgraf merkezimiz arandı. Fakat bir haber alınmadan hava değişimi bağlantıyı kesti. Telsiz telgraf memuru Teğmen Greenwood geceleyin merkezi denetlemeden gelirken bir mermi isabetiyle hafif şekilde yaralandı.

Saat 22.00'da Gorringe'ten haber aldım. Bu, geceleyin Mukasis geçidine ateş etmemi isteyip istemediğine dair olan soruma cevaptı. Cevapta şöyle deniliyordu: "Şimdilik gerek yok. Ateşi ilerisi için saklamak tercih edilir". O günkü harekâta dair hiçbir şey belirtilmemesi daha fazla şaşırmama sebep oldu. Öğleden sonra papaz Mister Spooner yanıma geldi ve bugünkü Pazar gününün kutsal bir gün olduğunu söyleyerek şu duayı okudu: "Ey güç ve büyüklüğüne sınır olmayan Kadir-i Mutlak, bütün günahlarımızdan dolayı cezaya müstahak olan bu günahkâr kullarını İlahî bağış ve cömertliğine mazhar kıl. Âmin!".

Bu papazın bana kuşatma zamanında çok fazla yardımı oldu. Ateş altında daima şen ve cesurdu. Erler tarafından seviliyordu. Onun hakkında daima büyük bir takdir hissi ve saygı besliyorum.

5 Nisan'da alınan Reuter telgrafında Bağdat üzerine yetersiz kuvvetlerle ilerlememiz meselesinin tartışıldığını gördüm ve merakla okudum. Lortlar Kamarası'nda Beresford şu soruyu sordu:

> "Bağdat seferi hakkında General Townshend'in düşüncesine başvurulmuş mudur? Hareket ettiği zaman kuvveti bir tümenden az mıydı? Üç tümen verilemez miydi? Selmanipak üzerine ilerlemekten Townshend mı, yoksa Nixon mu sorumludur?"

Lort Islington cevap verdi:

> "İleri hareketten önceki zamana ait birinci soru için bir şey söyleyemem. Nixon'un ve Hindistan hükümetinin tavsiyesi üzerine merkezî hükümet tarafından Selmanipak üzerine ilerlemesine izin verilmişti. Bu ileri harekâta dair Townshend tara-

fından Nixon'a düşüncesinin açıklanıp açıklanmadığını bilmiyorum. Lort Crewe, Islington'un beyanlarına ek olarak savaşta hiçbir kara veya deniz kumandanının yetersiz olduğu açıklanan kuvvetlerle büyük bir hareket üstlenmesi istenmemiştir" dedi.

7 Nisan'da sabahleyin erkenden Kolordudan 7 Nisan saat 1.23 tarihli şu telgrafı aldım:

"Dün öğleden sonra Ebu Ruman mevziini zapt ettik[240]. Dün gece hücumla Felahiye kuzeyindeki siperleri aldık[241]. Bu sabah Sanaiyat mevkiinin sol kanadına taarruz ettik. 400 yardalık bir alan içinde iyi bir mevzi aldık ve tahkimat yaptık[242]. Ebu Ruman tepeleri Sanaiyat karşısında, sol sahilde –Kûtü'l-Amare savaşını yapmak üzere Nahilat'a ilerlemeden önce ordugâh kurduğum yer- dir. Felahiye ve Sanaiyat sol sahildedir."

Bundan Gorringe'in kuvvetlerini nehrin her iki sahilinde taksim ve bu iki kuvvetle taarruz ettiğini anladım. Önlemleri ve planları hakkında hiçbir şey bilmiyorum. Bu konuda hem kendisine hem de Ordu Genel Karargâhına şikayette bulundum.

---

240 General Gorringe'in burada belirttiği Ebu Ruman mevzii bizce Zümzeyr mevzii adıyla anılıyor. Bu da 13. Kolordu Kumandanının oradaki küçük müfrezeyi tehlikeden korumak için 23 Mart 1332/5 Nisan 1916 sabahı saat 4.00'te yani düşmanın taarruzundan saatlerce önce verdiği emirle boşaltılıp terkedilmişti. Bundan dolayı bu mevzi zapt değil, işgal edilmiştir denilebilir (TAOE).

241 Felahiye kuzeyindeki mevzi ise Sanaiyat ya da ikinci Felahiye hattının ileri mevziidir. 51. Tümen, Birinci Felahiye'den çekildikten sonra 9. Alayın iki taburunu bu ileri mevzide bırakmış ve akşama kadar vakit kazandırmasını emretmişti. Gerçekte bu iki tabur akşama kadar düşman takip kollarını durdurdu ve karanlık bastıktan sonra hattı boşaltarak asıl mevzi arkasına çekildi (TAOE).

242 Gerçekte düşman takip kolları, 23-24 Mart'ta asıl hatta hayli sokulmuş, özellikle 3-4 taburluk bir kuvveti, mevcut sisten yararlanıp hattın sol kanadına karşı ilerleyerek 44. Alayın 1. taburunun işgal ettiği siperlerin bir kısmına girmeyi başardıysa da ardından yapılan bir karşı taarruzla düşman püskürtülmüş ve mevzi de geri alınmıştı (İkinci Felahiye Savaşı). O günün sabahı saat 6.25'e kadar düşman, Sanaiyat hattının 700-1200 m. Mesafesine kadar çekilmeye mecbur olmuş ve elinde hattın hiçbir noktası kalmamıştır (TAOE).

7 Nisan saat 6.45'de sol sahilde şiddetli bir bombardıman işittik ve bunun Sanaiyat civarında olduğunu tahmin ettik. Bombardıman 7.15'te aynı şiddetle devam etti. Şehir halkıyla kıtalar arasında büyük bir heyecan vardı. Rupinin değeri Araplar nezdinde arttı. Kıtalar neşe ve sevinç içindeydi. Evlerin damları nehrin alt taraflarında patlayan mermilerin dumanlarını seyreden izleyicilerle dolmuştu. 7.30'da bu top ateşi kesilerek yerini sessizlik aldı. Ağır topçu 9.30'da ateşe başladı. Bu ateş 10.20'ye kadar devam etti. Bütün sabah Mukasis geçidine ateş ettik. Sisten dolayı öğleden önce 10.30'da ateşi kestik. Bu gün Ordu Karargâhından bir telsiz aldım. Bunda Harbiye Müsteşarının bildirdiğine göre benim Bağdat üzerine ileri harekete karşı resmen protesto ettiğim, kumandam altındaki kuvvetlerin tamamen yetersiz olduğunu bildirdiğim hakkında memlekette bir takım fikirler dolaştığı için benden bu konudaki değerlendirmelerimin açıklanması isteniyordu. Verdiğim cevap şuydu:

> "Kötü yorumlara meydan kalmamak üzere söyleyeceklerimin harfiyen zapt olunacağına eminim. Bağdat üzerine zayıf tümenim ile bir strateji taarruzu yapılmasına teşebbüs edilince ne büyük bir tehlikeye karşı yürüdüğümüzü takdir etmiştim. Tümenimde İngiliz taburlarının mevcudu yarıya inmiş ve Kûtü'l-Amare savaşındaki kayıplar Hindistan'dan gelen talimsiz erler ile doldurulmuştu. Denizden 300 mil mesafe uzakta bulunurken artık başka kıtaların takviyesi beklenemezdi. Bununla birlikte Bağdat'ı kurtarmak üzere Irak harekât yerini şüphesiz takviye etmek isteyen Türkler'in Gelibolu'da kuvvetlerimizi durdurmayı başarmış oldukları anlaşılıyor. Sir John Nixon her ne kadar Mayıs'ta Kurna, Amare istikametinden başlamak üzere bütün harekâtın sevk ve idaresini bana bırakmış ve hakkımda güven göstermiş ise de kendisinden açıklama istenmeyen bir mesele hakkında alt bir general sıfatıyla Ordu Kumandanına düşünce bildirmek benim için ne kadar zordu. Bununla birlikte çok iyi tanınan Selmanipak gibi kuvvetli bir mevzie taarruzun, mevcut kuvvetlerimle Bağdat'ı işgal etmek

üzere ileriye hareketin tehlikeli olduğunu ona anlatmayı asıl görevim gereği sayıyorum. Tehlikeyi anladıktan sonra vicdanen müsterih olarak verilecek her bir emri yapmaya hazır bulundum. Daha sonra Kûtü'l-Amare savaşından sonra Türkleri takibim sırasında Selmanipak'te toplandıklarını anlayarak beklediğim Aziziye'den gönderdiğim telgrafın bir maddesini naklederek bir telgraf gönderdim. Bu telgrafımda düşünülen tehlike hakkında şu şekilde görüş bildiriyordum: "Diğer yönden, eğer hükümet Bağdat'ın işgalini arzu ediyorsa, Amare, Ahvaz ve Kûtü'l-Amare, Nasıriye önemli mevkilerinde bulunan menzil kıtaları hariç olmak üzere iki tümen veya kolordu ile ya da bir tümen ile korunan diğer bir tümen ile Kût'tan düzgün ileri hareket yapılmalıdır. Aksi takdirde büyük tehlikeye maruz kalınacaktır. Bu şekilde tehlikeyi yeterli derecede anlatmış oluyordum. Fikrime göre alt rütbeli bir kumandan bundan fazla bir şey yapamazdı. Bütün anlamıyla itirazda bulunmak askerî terbiyeye uymaz.

Şurasını da ilave olarak söylemek isterim ki, Kûtü'l-Amare savaşından önce Sir John Nixon'a Türkleri yalnız Kûtü'l-Amare savaşında yenilgiye uğratmak değil, onları Kurna'da olduğu gibi tamamen hezimete uğratmayı umduğumu, bu durumda Kurna'da olduğu gibi takibi bizzat yapacağımı, Bağdat'a girmek fırsatını elde edebilirsem bu fırsatı kaçırmayacağımı ve Mayıs'ta Amare'nin işgali sırasında yaptığım gibi bu tehlikeyi göze alacağımı bildirmiştim. Fakat Türkler Selmanipak'te büyük miktarda kıtalar topluyorlardı. Bu nedenle Aziziye'de beklemeye mecbur olmuştum. Irak'a gelmekte olan Türk kuvvetleri hakkında daha ayrıntılı bilgiler almıştım. Kûtü'l-Amare savaşında kazandığım tecrübe ile anlamıştım ki, burada Kurna'ya göre tamamen başka kıtalar ile karşılanmış bulunuyoruz. Bu durumda tedbirli bulunmak gerektiğini ve Bağdat'ı almak için en azından bir kolorduya ihtiyaç duyulduğunu kestirdim".

Bunları belirtmekten amacım başlangıç olarak Bağdat'a girmeyi tasarladığımı ve harekâtımın bütün sorumluluğunu üstlenmek istemiş olduğumu anlatmaktır.

Kendisinden haber alamadığıma dair meydana gelen çeşitli protestolarıma Gorringe bir gün önce ve bu gün haber gönderdiğini, bundan böyle her gün bana bilgi vereceğini 1.40'ta cevap olarak verdi. Şimdilik Mukasis geçidine karşı ateş açmayı göz ardı etmesini ve kıtalar yeterli derecede yaklaştığı zaman kendi tarafındaki toplarla aynı zamanda ateş açılmasının daha fazla etkili olacağını söylüyordu. Bu şekilde nehir üzerinden olacak geçit harekâtına birleşik ateşlerimizle engel olabilecektik. Dün gece, yani 6 Nisan'da sağ sahilden ilerledi. Şimdi Sanaiyat'taki düşman mevziini yan ateşine alabilecek bir ileri mevzide bulunuyor. Bu mevziin ele geçirilmesi için hazırlıklar ilerliyor. Dün nehrin kabarmasıyla zorluklara uğrandı. Bu gün ise bu zorluklar bertaraf olmuştur. Ordu Karargâhı, Kût savaşında kıtalardan yararlıkları görülmüş olan İngiliz erlerine iyi hareket madalyası, 3 Aralık'tan itibaren Selmanipak'ten Kût'a çekildikten sonra iyi hizmetleri geçen Hint erlerine 40 iyi hizmet ve 10 liyakat madalyası verilmesine onay verdi. İngiliz erleriyle Hint erleri ve subaylarının taltif edilmesine hükümetçe izin verildiği halde Kurna, Kûtü'l-Amare, Selmanipak savaşlarıyla Kût savunmasında fedakârlık gösteren İngiliz subaylarının –bir veya iki küçük rütbeli subay hariç olmak üzere- taltifi için bir şey yapılmadı. 7 Nisan saat 21.00'de Sanaiyat üzerinde yarım saat devam eden şiddetli bir bombardıman işitildi.

8 Nisan'da Kolorduya ve Orduya aşağıdaki şekilde bildiride bulundum:

> "1.000 kişilik bir süvari kuvvetinin dün saat 17.00'de ve "D" dörtgeni içinde doğudan güneybatıya, Şattü'l-Hayy köprüsü yönüne doğru ilerlediği görüldü. Bu kuvvet köprü yakınında ordugâha girdi. Şimdi görülmüyor. Mukasis kalesine bu gün iki mermi attık ve orada toplanan nakliye kıtalarını hayli telaşa soktuk. Oradaki geçitte 7 Nisan'da faaliyet görülmedi. Sumana gambotu şimdi iyi çalışıyor. Yakacak yokluğundan do-

layı değirmenlerim artık işleyemez bir hale geldi. 15. Nisan'a kadar erzakım vardır".

8 Nisan saat 13.00'da Gorringe bana şu cevabı verdi:

"Taarruza yarın şafakla birlikte başlayacağım. Sanaiyat mevziini ele geçireceğimden ümitliyim".

Bir suretini Ordu Karargâhına verdiğim şu telgrafı Kolorduya yazdım:

"Meşguliyetleriniz arasında ve başka şeyleri düşündüğünüz bir sırada sizi rahatsız etmek istemem. Fakat her halde bana daha fazla bilgi vermeniz gerekir düşüncesindeyim. Hiç olmazsa işlerin iyi gidip gitmediğini bildirmelisiniz".

Ancak yedi günlük erzakım ve bir günlük ihtiyat erzakım vardı. Gorringe'in zorda olduğunu bilmiş olsaydım günlük tayinat miktarını azaltacaktım. Askerî sebeplerden dolayı bana söylediklerinizden daha fazla söylemeniz gerekir. Haklı mıyım? Zannetmem. Böyle olsaydı Gorringe'in beni affedeceğini umardım. Dört aydan beri çektiğimiz acı veren azap tasavvur edilsin. Selmanipak harekâtı hakkındaki hükümlerin ve Kût çekilmesinin doğurduğu endişeden başka her asker bütün bunlara tahammül için ne dereceye kadar çaba harcadığımızı takdir eder.

Ordu Karargâhı bana da bir suretini verdiği şu emri Gorringe'e verdi:

"Ordu Kumandanı, Townshend'i harekâtınızın gelişmesinden haberdar etmenizin ne dereceye kadar gerekli olduğunu anlamanızı arzu ediyor".

9 Nisan'da (Cumartesi) Ordu Karargâhından bu sabahki Gorringe taarruzunun sonucunu Ordu Karargâhına sordum. Saat

5.00-6.00 arasında gayet şiddetli bir bombardıman işittik. Ordu Karargâhı şu cevabı verdi:

> 13. Tümen şafakla birlikte düşman mevziine taarruza kalktı. Türkler, ileri kıtalarımızı 100 yardaya (91 m) kadar yaklaştığı zaman keşfedebildiler. Hemen siperlerini takviye ederek şiddetli bir ateş açtılar. Tümen de düşmanın ateş hattına ulaşamadı. Uygun bir yerde siper kazdı, kaldı. En yakın kıtalar, düşman mevzilerinden şimdi 300 yarda (270 m) mesafededir. Şimdi kıtaların sıraya dizilmesi, yaralıların nakli ve düzenin sağlanması ile meşgulüz[243]."

Bu harekete dair daha sonra Halil Paşa ile görüşürken o bana 13. Tümenin başarısızlığında taarruzu koruyacak ihtiyat kıtaları bulunmamasının sebep olduğunu söyledi. Gerçekte derinliğine hiçbir önlem alınmamıştı. Gorringe'in bu taarruz için aldığı önlemleri biliyordum. Yalnız Gorringe'in her iki sahilden eşit kuvvetlerle ilerlediğini çıkarmıştım. Muhtıramda açıkladığım gibi, eğer Gorringe'in asıl hedefi sol sahildeki düşman kuvvetleri idiyse, o zaman kendi asıl kuvvetlerini düşman kuvvetleri sipere girdiği andan itibaren sol kanatta toplamalı ve sağ sahilde düşman

---

243 General Gorringe'in bu telgrafında çok kapalı belirtilen hareketi, Üçüncü Felahiye Savaşı'dır. İngilizler, 25 ve 26 Mart 1332/7 ve 8 Nisan 1916 günlerini taarruz hazırlıklarıyla ve Felahiye mevziini bombardımanla geçirdiler. 26-27 Mart'ta gece karanlığından yararlanarak savunma hattına 300-400 m. kadar sokulduktan sonra 7. Alayın cephe ilerisindeki keşif kolları tarafından görülerek işaret tabancalarıyla geriye haber verildi. Düşman bunun ardından çok yakın mesafeden hücuma kalktıysa da karşılaştığı şiddetli ve yoğun ateş karşısında daha fazla yaklaşma imkanı bulamadı. Yalnız sol kanattaki 44. Alay cephesine karşı yürüyen iki alaylık kuvvet, savunanları kandırmak suretiyle bir bölük cephesini işgali başardıysa da ardından yapılan şiddetli bir karşı taarruz sonucunda kaybedilen siperler geri alındı. Düşman parçalarının büyük kısmı imha edilerek kalanı da 700-800 m. mesafedeki siperlerine kadar püskürtüldü. Geri alınan siperlerin düşman cesetleriyle dolu olduğuna ve ilerisinin de hemen hemen aynı durumda bulunduğuna göre taarruz edenlerin bu harekette çok fazla sarsılmış olduğuna hükmedilebilir. Zaten bu telgrafın son cümlesi de bu konuyu dolaylı olarak teyit ediyor (TAOE).

kuvvetlerini durdurmaya yetecek kadar bir kuvvet bırakmalıydı. Bu şekilde kuvvetten tasarruf kuralına uyulmuş ve Gorringe'in elinde her türlü önlemler alınmasına uygun büyük bir kuvvet bulunmuş olacaktı. Kûtü'l-Amare savaşında ben de Gorringe gibi kuvvetlerimi bölmüş olsaydım başarı kazanacağım yerde şüphesiz yenilmiş olacaktım. Bu tenkitlerimi hiçbir kötü düşünceyle yapmıyorum. Aksine Aylmer ve Gorringe taraflarından gösterilen gayret, cesaret ve fedakarlığa şükran borçluyum. Şu anda böyle bir manevranın harekât idarecisi bulunmuş olsaydım yine aynı şekilde tenkitlerimi yapacaktım.

Olaylar kötü, bunlara artık şüphe kalmadı. 15 Nisan'a kadar kurtarılamayacağım tamamen anlaşıldı. Karargâha gönderdiğim bir telgrafta, telgraflarının alındığını, Gorringe'ten haber almadığımı ve 15 Nisan'da Gorringe'in bizi kurtarabileceğinden şüphe ettiğimi, bununla birlikte kıtaların tayinatını 7 ons (189 gr) arpa ununa indirdiğimi ve bu şekilde 17 Nisan'a kadar dayanabileceğimi açıkladım. Daha önce Aylmer'in iki defa olan başarısızlığından sonra Gorringe'in bizi kurtarmayı başarabileceğini mümkün görmüyordum. Keza Gorringe'in kayıplarının önemli olduğunu sandığımı ekledim. Herhalde duruma hakim olmalıdır. Eğer Gorringe girişiminde başarılı olmaz ve Sir Percy Lake'ın 30 Mart telgrafıyla tavsiye ettiği usul kabul edilmezse Türler kayıtsız ve şartsız teslim olmamı talep edeceklerdir.

Eğer kötü bir şans olarak Türkler kayıtsız ve şartsız teslimimizi talep ederse hükümete en yararlı olan şahısları, kurmayları, topçuları, istihkâmları, tayyarecileri, telsiz telgrafçıları vs. birlikte alarak Sumana gemisiyle kuşatmadan kurtulmaya çalışmayı tasarladım. Bu tasavvurumun kabulünü hükümetten talep ettim. Kalan kuvvetler, en kıdemli tugay kumandanının emri altında kalarak düşmanla görüşmeye girişecekti. Doğal olarak böyle bir önleme, Türkler kayıtsız ve şartsız teklifinden başka bir teklifte bulunmadıkları takdirde başvuracağımı ekledim.

7 Nisan'da mehtap vardı. Türklerin Şuayyibe'de yaptıkları gibi beklenilmeyen çekilmeleri imkânının ortaya çıkabileceğini bildirdim. Fakat diğer yönden bu imkânın çıkmaması ihtimalini göz önünde bulundurdum. Çünkü tekrar şiddetli topçu ateşine başladılar. Eğer Gorringe'in artık başarılı olacağında Sir Percy Lake'ın şüphesi varsa daha elimde bir miktar erzak varken Türklerle görüşmeye başlamak daha tercih edilir değil midir? Bu görüşmelerin kurtarma kuvvetleri kumandanlığı tarafından yapılması gerekeceğini söyledim. Ne karadan ve ne de kaleden bir çıkış yapmaya gücümün bulunduğunu ilave ettim. Düşman siperleri 11 ayak derinliğinde ve 6 ayak genişliğindedir. Bu siperler benim siperlere kadar yayılan sel suyu ile örtülüdür. Diğer cepheler geçişe uygun olmayan Dicle ile çevrilidir. Bütün bu zorluklara ek olarak son telgraflarımda bildirdiğim şekilde kıtalar halen son derece güçsüz bulunuyor.

9 Nisan'da saat 11.00'da Gorringe'ten şu telgrafı aldım:

> "Bu sabah tekrar Sanaiyat'a taarruz ettik. Fakat başarılı olamadık[244]. Tekrar taarruza geçmek üzere şimdi mevziimizi tahkim ile meşgulüz. Sağ sahilde nehirden itibaren Ebu Ruman tepelerinin doğu ve batısından Ümmü'l-İbrahim aşağılarına kadar yayılan sel sularından başarısızlığa uğradık. Şimdi bu durum bertaraf olmak üzeredir. Sanaiyat düşmanın kuvvetli işgali altındadır."

Beyt-i İsa'nın* es-Sinn ve Düceyle mevzilerinin tutulduğunu Atabe'de süvari ordugâhı bulunduğunu tayyareler bildirdi.

Yukarıdaki açıklamalardan Gorringe'in Sanaiyat mevziine olan ikinci taarruzunun da başarısızlıkla sonuçlandığı anlaşılıyor.

---

244 General Gorringe'in bu telgrafında söz konusu ettiği taarruz, yukarıda kısaca zikredilen Üçüncü Felahiye Savaşı'dır (TAOE).

* Sağ sahil üzerinde bir küçük Arap binasından ibarettir (Yazar).

Ayrıntılı bilgi yokluğundan dolayı başlangıçta Gorringe'in Sanaiyat'a taarruz etmek üzere işgal ettiği el-Hanna mevziinin, Sanaiyat düşman asıl mevzilerine karşı hafif bir şekilde işgal edilmiş bir ileri mevzi olduğunu tahmin ediyordum.

Bu telgrafa canım sıkıldı. Çünkü Gorringe bana tekrar taarruza geçmek üzere mevziini tahkim edeceğini söylüyordu. Bu durum Türklerin işine yarardı. Nitekim kıtalarımıza göre daha sağlam ve daha iyi tahkimat yaptılar. Plana güvenim yoktu. Bunu Ordu Karargâhına bildirdim ve ilave olarak dedim ki, İngiliz ve Hint kıtaları başka bir emre kadar günlük 5 ons (130 gr) arpa unu alacaklardır. Un meselesinde Hint kıtalarına artık uygun davranamayacağım. Burada onlar için Hindistan ruhanî başkanlarının yenilmesine izin verdiği beygir eti var. Bu eti yemekten sakınmakla savunma kuvvetimi en azından biraz eksiltmiş oluyorlar. Bu nedenle, bu konuda artık onlara karşı merhametli davranamayacağım. İstihkak miktarının azaltılmasıyla 21 Nisan'a kadar dayanabileceğimi umuyorum. Fakat size bu konuda ayrıca bilgi veririm. Kolordudaki eksiği kapatacak ikmal kıtalarının yolda olup olmadığını ve durumu değiştirecek kadar yaklaşıp yaklaşmadıklarını bana söyler misiniz? Bentler suların hücumuna engel oluyor. Kût düşerse mütareke zamanına yetişmek üzere hemen vapurlarla erzak sevk olunmasına ihtiyacımız vardır. Türklerin erzak adıyla bize verecek taneleri bile yoktur.

10 Nisan'da Gorringe'e şu telgrafı gönderdim:

> "Kayıplarınızın ne miktarda olduğunu bilmiyorum. Fakat önemli olduğunu tahmin ediyorum. İngiliz, Hintli her sınıf için erzak miktarını günlük 5 ons (130 gr)'a indirdim. Bu şekilde 21 Nisan'a kadar dayanabileceğim. Fakat kıtalarda çaba sarf edilmesi için hiçbir kuvvet kalmamıştır. Daha fazla zamana ihtiyacınız var mıdır? Yoksa 15 Nisan'a kadar beni kurtarabileceğinizi eskisi gibi düşünüyor musunuz? Kayıpları kapatmak üzere takviye kıtaları aldığınızı umuyorum. Siper kazmakta ve bu si-

perlerde tutunmakta Türklerin bize üstün olduklarını hatırlayınız. Onlar yalnız açıkta, siper dışında bize göre zayıftırlar[245]."

Kût kuşatması hakkında verilen bu ayrıntılardan anlaşıldığı üzere yardım kuvvetleri sürekli başarısızlığa uğramıştır. Yardım kuvvetlerinin ikmal kıtaları almasına kadar zaman kazanmak için günlük istihkakı azaltmıştım. Bu önlemin en büyük sakıncası, bütün kuşatma zamanlarında meydana geldiği üzere, tayinat miktarının azaltılması yüzünden muhafızların maddi kuvvetlerinin azalması, ümit ve cesaretlerinin, savaş değerlerinin tamamen ortadan kalkmasıdır. 20.000 ila 24.000 Türk'ü Selmanipak savaşında siperlerinden çıkaran ve daha sonra düzen içinde Selmanipak'ten Kût'a çekilen 8.200 savaşçı piyade kuvvetinden ibaret olan kıtalarımızın savaş değerlerini bir defa dikkate alınız. İşte bu savaş değeri sayesindedir ki, Türk öncülerini oluşturan 12.000 kişilik bir kuvveti perişan bir şekilde sürmeyi ve barış zamanı manevralarındaymışız gibi tam bir düzen ile çekilmeyi başardı[246]. Şimdi aynı erler, kuşatmanın uzamasından dolayı zayıf-

---

245 General Townshend, Türk erlerini taarruz gücünden yoksun kabul etmekte haksızdır. Çünkü yine bu erler idi ki, Selmanipak Meydan Savaşı'nın ilk günü öğleden sonra karşı taarruzla 30. İngiliz Tugayını önlerine katarak Der'iye Grubu üzerine attılar. General Townshend'i hiddetlendiren paniği yaptırdılar. Aynı zamanda, Felahiye savunma hatlarından ele geçirilen kısımları açıktan karşı taarruza kalkıp süngü kuvvetiyle geri alan yine Türk kıtaları idi. Buna göre, savunma yetenekleri övgüye mazhar olduğu kadar taarruz güçleri de takdire layıktır (TAOE).

246 General Townshend'in bu ifadesinde fazla abartı vardır. İlk olarak: General Townshend'in Selmanipak'e taarruzu sırasında Dicle cephesindeki bütün Osmanlı kuvveti savaşçı olarak 19.000 küsür kişiden ibaretti. İkinci olarak: General Townshend'in taarruzla mevziinden çıkardığı kuvvet ise yalnız 45 ve 38. Tümenlerdir ki, toplam savaşçıları 9.500 kişiye yakın olup bunlardan 3.000 küsür savaşçı kuvveti olan 38. Tümen hemen hemen çok az bir baskı sonucunda kendiliğinden mevzii terk etmişti. Üçüncü olarak: General Townshend'in Delabha'da rastladığı kuvvet, Osmanlı Ordusu'nun öncüsü değil, bizzat kendisi idi. Öne sürüldüğü gibi perişan bir şekilde uzaklaştırılmış değil, aksine önünden çekilmeye mecburiyet ortaya çıkmıştı. Takip kuvvetinin uzaklaştırılmadığı, bu tesadüf ve çekilmenin barış zamanı manevralara çok da benzemediği, İngiliz tümeninin 500

lamışlardır. Onların ilk parlak ümitleri şimdi ümitsizliğe dönmüştür. Burada asıl kuvvetlerimi oluşturan Hintlilerden bahsetmiyorum. İngilizler her zaman kahramanlık ve kararlılıklarını koruduular. Maalesef şimdi yıpranmış bir halde olan Norfolks, Dorset, Oxford taburları Selmanipak savaşının en coşkulu devresinde, parlak cesaret ve kahramanlık göstermişlerdir. 50 kişilik eski West Kents erleri Hampshire Yedek Piyadesi, yeşil ceketli deniz müfrezesi olmamış olsaydı Kût daha Mart başında düşecekti. Doğal olarak Hintliler arasında da istisnalar vardı. Mesela 7. Gurkalar Alayı parlak bir şekilde savaştı. Onlara İngiliz kıtaları kadar güvenim vardı. Fakat bu uzun kuşatmanın sonuna doğru İngiliz subaylarından çoğunun Hintliler hakkında çok az güveni kalmıştı. Bunda Hintliler'in suçu yoktu. Çünkü onlar halk olarak Avrupalılar gibi yenilgiler, şanssızlıklar, başarısızlıklar karşısında metanetini koruyacak karaktere sahip değildiler. 10 Nisan'da kumandam altındaki kıtalara şu bildiriyi gönderdim:

Kût'ül-Amare, 10 Nisan 1916

Yardım kuvvetleri Sanaiyat müstahkem mevziinde bulunan Türklere karşı yapmış olduğu taarruzda başarılı olamadı. Fakat Türk siperlerine 200 ila 300 yarda (182-273 m) kadar yaklaştı. General Gorringe dün akşam bana tekrar taarruza geçmek üzere mümkün olduğu kadar Türklere yakın olarak mevziini sağlamlaştırmakta olduğunu bildirdi. İaşe bakımından bazı zorluklarla karşılaşmış ise de şimdi bunlar ortadan kaldırılmıştır.

Başka verecek ayrıntı yoktur. Bununla birlikte görüyorsunuz ki, erzakın tükeneceği 15 Nisan'a kadar bir tehlikeye maruz değiliz. Tahkimat yapılmakta olduğuna göre daha bir müddet beklemek lazımdır. Bunu bana Gorringe söylemedi. Bu nedenle arkadaşlarımız gelinceye kadar elimizdeki iaşe vasıta-

küsür esir vermiş ve nehir filosundan iki önemli ganbotu ile birkaç dubayı Osmanlı takip kuvveti eline terk etmiş olmasıyla sabittir (TAOE).

larının son derece tasarruflu idare edilmesine bütün azim ve metanetimizle çalışılmasını hepinizden talep ederim. Bu öğütlere uygun hareket edileceğine eminim. İngiliz, Hint her sınıf için günlük un miktarını 5 onsa (135 gr) indiriyorum.

Gerekirse bu şekilde 21 Nisan'a kadar dayanabileceğim. Gücüm dahilindeki bütün çabamı harcamak benim görevimdir. Un meselesinde Hintliler hakkında bundan böyle uygun davranamayacağım. Bundan dolayı çok üzgünüm. Bu gün için başka türlü harekete imkân yoktur. Burada ruhanî başkanları tarafından yenilmesine izin verilen beygir eti var. Bunun yenilmesinden sakınmakla direnme kuvvetimi bir ay kadar kısaltmışlardır.

26 Ocak'ta duyurduğum şekilde görevimiz basit ve sadedir. O da hep birlikte bütün kalp kuvvetimizle çalışarak mevkiimizi savunmak ve Türklerin Dicle üzerindeki ileri hareketlerine engel olmaktır. Bu savunmayı tarihe şanlı bir olay olmak üzere kaydedilmeye layık olacak bir şekilde yapmalıyız. Ladysmith olayından daha uzun süren Plevne savunmasını hatırlayınız.

Biliyorum, görevinizi asilce yaptınız. Hakkınızda gösterdiğim güvene asil bir şekilde karşılıkta bulundunuz. İngiltere İmparatorluğu şimdi bizim Kût savunmamızla övünçlüdür.

Ladysmith, Plevne savunması gibi, hatta onlardan daha şanlı bir savunma yapan Kût kahramanlarındanım diye hepiniz övüneceksiniz. Artık ne olursa olsun biz hepimiz görevimizi yapmış sayılıyoruz.

"Mevkiimizin savunmasına dair düzenleyip Ordu Karargâhına gönderdiğim raporda, telgrafla her birinizin hareketini belirtmenin mümkün olmadığını bildirdim. Fakat burada her birinizin kralına ve ülkesine karşı görevini yapmış olduğunu bildirdim. Şimdiye kadar kazanılan sonuçtan dolayı 26 Ocak'ta söylediğim gibi tamamen müsterihim ve bundan böyle de müsterih olacağım. İngiliz ve Hintli arkadaşlarım! Şimdi de bu erzak meselesinde öğütlerim dairesinde bana destek vermenizi sizden talep ederim".

Tümgeneral
Townshend

Yukarıdaki genelgemin sonucu şu oldu ki, birkaç gün içinde 5.135 Hintli beygir eti yemeye başladı. Bu genelgeye ilave olarak tugay kumandanlarına gönderdiğim bir muhtırada subaylar arasında kötü haberlerin yayılmasına meydan verilmemesine dikkat edilmesini tavsiye ettim.

10 Nisan öğleden sonra kuzeydoğu cephesi siperlerinde General Delamain ile uzun ve gizli bir görüşmemiz oldu. Bu görüşmede her şeyi müzakere ettik. Gorringe Türkleri mevzilerinden uzaklaştırmayı başarırsa bunun çok büyük bir şans olacağını birlikte düşündük. Bu iki gün zarfında Türklerin tahkimat hatlarına bir ikinci hat ilave ettiklerine şüphe yoktu. Bu harekât hakkında beni en fazla endişeye düşüren iki sebep vardı ki, şunlardı:

a) Bizim taraf, planlarının uygulanmasında bir ay geri kalmışlardı ve elde zayıf mevcutlu bir kuvvet vardı.

b) Kuvvetin tasarrufu hakkındaki esas kurallar genellikle ihmal edilmişti. Asıl harekâtın yapılmayacağı sahilde gereğinden fazla kuvvet bırakılmıştı. Bundan dolayı asıl harekâtın yapılması gereken sahilde yeterli derecede kuvvet bırakılmamıştı.

Aynı gün Ordu Karargâhından aldığım telgrafta, Gorringe'in gerektiği zamanda Kût'a doğru yolunu açacağında şüphe olmadığı bildiriliyordu. Bununla birlikte dünkü başarısızlığı üzerine artık bana 15 Nisan'a kadar yetişebilmesi doğal olarak şüpheliydi. Karargâh, savunma kuvvetlerimi arttırmak için iki çare göz önüne alıyordu:

1- Kût halkından bana yardımı dokunabilecek olanlardan bir kısmı bırakılmak şartıyla kalanların uzaklaştırılması.

2- Vapurlarla fazla miktarda erzak toplanmasına teşebbüs edilmesi (Fakat denizcilerimiz akıntının şiddetinden ve mehtaplı gecelerde dikkatli bulunmak mecburiyetinden dolayı nakliyatın çok ağır yürüyeceğini ileri sürüyorlardı. Her halde son bir girişim olmak üzere yardım kuvvetleri Sanaiyat'ı geçtikten bu önleme başvuracağım).

Bundan başka bana ne zaman halkın uzaklaştırılmasına başlayacağım ve bunu ne şekilde tasarladığım soruluyordu. Gizlenmiş veya gömülmüş erzakı bulmak için ev ev aramalarda bulunduğum varsayılıyordu. Türk ulaşım hatlarını her iki sahilden su altına almak imkânının araştırılmakta olduğu bildiriliyordu.

11 Nisan'da cevap olarak dedim ki: Bütün Kût halkını uzaklaştırmak teoride mümkün görünüyorsa da uygulamada böyle değildir. Halkın miktarı 6.000'dir. Selmanipak'ten çekildikten sonra Kût'e ulaştığım zaman bütün halkın uzaklaştırılmasını emretmiştim. Sir Percy Cox halk lehine savunmada bulunmak üzere yanıma geldi. Başlangıçta usulen bir mevki savunulacağı zaman böyle önlemlere başvurmanın zorunlu bulunduğunu söyledim. Cox, uzaklaştırılacak halk beraberlerinde yeterli derecede erzak götüremeyecekleri için kadın ve çocukların yollarda öleceklerini söyledi. Bunun üzerine hane sahipleriyle ailelerin kalabileceğini ve yolcularla yabancıların kasabadan çıkartılması gerektiğini emrettim (600 ila 700 nüfus). Türkler, şimdi kasabadan kaçmaya teşebbüs edenleri vuruyorlar. Kayıkçılardan birçokları geceleyin sahilde yerleştirilen düşman nöbetçilerinin şiddetli ateşi altında, tulumlar üzerinde yüzerek kaçabildiler. Birkaç gece önce bir Arap yaralanmış olarak kasabaya döndü. Beraberlerinde gittiği Arapların sağ sahile çıkarken Türkler tarafından yakalandığını ve hepsinin sorgulamadan sonra kurşuna dizildiklerini söyledi. Bundan başka, hiçbir kadın ve çocuk siperlerimizle düşman siperleri arasındaki su basmış araziyi, su ile kaplı derin siperlerden ve bağlantı yollarının varlığından dolayı geçmeyi başaramamışlardır. Birkaç gece önce keşfe gönderilen bir müfreze bu mıntıkayı köprü ve merdivenlerle geçebilmek için birkaç saat harcanmasına mecbur olmuştur. Eğer elimde bulunan otuz kadar kayığın her birine yüz veya iki yüz kişi koymak şartıyla kullanmış olsaydım, bu kayıklar şüphesiz ateşe maruz kalacaktılar. Bunun sonucu genel bir katle sürüklenecekti ki, bundan idaremiz altındaki Araplara karşı gös-

terdiğimiz himayenin şekli hakkında bütün Irak havalisinde kötü aksi tesirler bırakacaktı. Siyaseten de kötü bir sonuç doğacaktı.

Vapurlarla erzak toplanmasına gelince, bu konuda dedim ki, vapurlar ortaya çıkar çıkmaz şiddetli bir topçu ateşine maruz kalacaklardır. Haritada –her noktada çok fazlasıyla hesap ettik- vapurların korunması için hiçbir kapalı yere rastlayamadık. Sumana'yı ise etrafını kayıklarla kuşatarak ve bunlar üzerinde kum torbalarından duvarlar yaparak korumuştuk.

Kuşatma sırasında kasabadan 900 ton arpa, 150 ton buğday, 1.600 ton kokmuş yağ elde ettim. Bunlar olmasaydı daha çok önce düşecektik. Araplar beygir, merkep eti yiyorlardı. Hint kıtalarına yaptığım nasihatlerin bunlar üzerinde iyi etki yaptığını sanıyorum. 20 Nisan'a kadar dayanabileceğimizi anladım. Erzak getiren vapurlar mavnaları çekebilselerdi Kût'a gelebilirler ve bir gecede bütün hızlarıyla geriye dönerlerdi. Bu şekilde kale için yarım beslenme üzerine on iki günlük erzak elde edilebilirdi. 12 Nisan'da karargâha gönderdiğim bir telgrafta, yeniden ev ev dikkatli bir arama yapıldığını ve sonuçta halk için günlük 8 ½ ons (2.295 gr) kepekli arpa unu bırakıldığını haber verdim. Erkek, kadın ve çocuk olmak üzere iaşe maddeleri olmayan 3.700 Arap'ı çorba, katır ve eşek eti vermek suretiyle besliyorduk. 21 Nisan'a kadar dayanabilmek için kıtalarıma günlük 5 ons (135 gr) arpa unu verdiğimi ve bu yüzden beden dirençlerinin azaldığı konusunda dikkatini çektim. Erzak gemileri 21 Nisan'a kadar gelmezlerse beygir eti yemeyen Hintlilerin büyük kısmının öleceklerini sanıyorum. Aslında onlardan her gün bir miktar ölü vardı. Sağlık Müdürü bana vapurlar yarın gelse bile erzak yokluğunun sonucu olarak, erlerden yüzde ellisinin yaklaşan sıcak mevsimde Irak'ta kaldıkları takdirde öleceklerini veya hastalanacaklarını resmen bildirdi. Bu düşünce yalnız Hint erleri hakkında geçerli değildir. İngiliz erlerinden birçokları da öleceklerdir. Bir sene önce Haziran'da Amare'nin işgalinde Kurna savaşından sonra ortaya çıkan duru-

mu dikkate sundum. Bir hafta zarfında iki tugaydan hastaneye 1.000 kişi gönderilmişti. Kısaca felaket felaket üstüne eklenip bir de Kût düşer ve burada da erzak bulunmazsa Türkler erlerimize bir bisküvi bile vermeyecekler. Bundan doğacak faciayı burada anmak istemem. Bütün bu açıklamalarımın ispatlı olaylardan olduğunu, kıtalarımdan her bir subay ve erin buna şahitlik edebileceğini ve hiçbir kimsenin beni kötü görüşlülükle itham edemeyeceğini bildirdim.

Gorringe'in 10 Nisan'da istediği zaman geldiğini bildirmesi üzerine, maruz kaldığı zorlukları takdir etmekle birlikte, kuşatmanın bir an önce kaldırılması kararlaştırılmış ise de bütün kuvvetlerin öncelikle el altına alınması gerekeceğini kendisine bildirdiğimi ilave ettim.

Gorringe bilmelidir ki, kaybedilecek her an kesin savunma planlarının uygulanmasında Türkler'i daha uygun bir duruma sokacaktır. Tekrar taarruz olununcaya kadar Türkler aralıksız köstebekler gibi kazmaya devam edeceklerdir. Hatırlardadır ki, önce Sir John Nixon ve Aylmer benden ne kadar zaman dayanabileceğimi sormuşlardı. Bir ay kadar dayanabileceğimi tahmin etmişken şimdiye kadar tam dört buçuk ay direndim. Bu savunma Plevne'den daha uzundur. Hükümetin bize karşı şikayete hakkı yoktur zannederim.

Şimdi yardım kuvvetleri kumandanının Kût'e tayyare ile erzak atılması konusundaki girişiminden söz edeceğim. Savaşın başında kuşatılmış bir mevkie tayyare ile erzak yetiştirilmesi konusundaki bu girişimin tamamıyla başarısızlığa uğramış olduğunu söyledim.

Ordu Karargâhı günlük ne kadar erzaka ihtiyacım olduğunu sormuştu. Cevap olarak un, şeker, çikolata, tuz ve yağ olmak üzere 5.000 libreye ihtiyacım bulunduğunu bildirdim. Bu şekilde miktarı aşağıda zikredilen erlere günlük 6 ons (182 gr) verilmiş olacaktı.

İngilizler	2.970
Hintliler	10.870
	(bu toplama 3.000'i aşkın sivil hizmetçiler dahildir)
Araplar	3.700

Yukarıdan atılacak olan torbaların çok yüksekten atılmasıyla parçalanmaması için iki kat yapılmasını talep ettim. Yardım kuvvetleri Tayyare Kumandanı, her tayyare günde üç devir yapmak üzere hava uygun olduğu takdirde nakliyata başlayacağını ve bunun için de iki üç gün beklemek gerekeceğini bildirdi. Hava işlerinin uygun çizgide cereyan edeceğine güvenim yoktu. Özellikle hava durumları buna engeldi. Diğer taraftan düşman tayyareleri harekâtımızı keşfedecek ve tayyarelerimizin serbestçe dolaşmasına engel olacaktı. Çok cesur ve becerikli bir deniz subayı olarak tanınan Amiral Wemyss'e güvenim vardı. Bu amiral, karargâha henüz ulaşıyordu. Hint kıtalarıyla birlikte yaşamış olanlar, yiyecek konusunda Hintlilerin dinî âdetlerine müdahale etmenin ne zor bir iş olduğunu takdir ederler; özellikle bu müdahale onların nefret ettiği beygir etiyle ilgiliyse. Fakat mesele ölüm kalım meselesi olduğundan onları beygir eti yemeye zorlamak için son ve kesin bir girişimde bulunmaya azmettim. Beni bu azme sevk eden en önemli sebep Hint kıtaları arasında birçok Müslüman erin bulunmasıydı. Bunlar yüzünden yalnız Kût değil, Selmanipak üzerine Aziziye'ye yürümeden önce de birçok zorluğa maruz kaldım. Bütün ayrıntılarıyla meseleyi burada belirtmek belki istenmeyebilir. Yalnız şurasını söyleyebilirim ki, Kût savunması sırasında Hint ve Urdu dilinde yazılmış birçok basılı bildiriyi Türkler karanlıkta siperlere ve tel örgüler içine atmışlardır.

Bu bildirilerde Hint Müslüman askerlerine, din kardeşlerine karşı silah atmanın İslâm dini gereğince cehennem azabını gerektiren büyük günahlardan sayıldığı anlatılıyordu. Kaçacak olanlara

arazi ve harem vad ediliyordu. Kuzey Hindistan'da, Sudan'da Müslüman kıtaları hakkında birçok tecrübeler kazandım. Hiçbir kimse benim kadar onlara ilgi göstermemiştir. Onlar üzerinde büyük bir nüfuzum olduğunu inkar edemem ve bu nüfuzum Irak'tan başka bir yerde bu kadar açık bir şekilde görünmemiştir.

Beygir eti yememelerinden dolayı her gün ölmekte olan Hint erleri hakkında Sağlık Müdürünün vermiş olduğu raporu ekleyerek 12 Nisan'da Hint kıtalarına şu bildiriyi gönderdim:

> Kûtü'l-Amare, 12 Nisan 1916
>
> Beygir eti yenilmesinden elde edilecek sıhhî faydaları toplamış bir doktor tarafından verilen yazı ektedir.
>
> Geçireceğimiz birkaç yoksulluk gününde hayatı korumak bakımından öneme sahip olan bu tavsiyeler yetmekle kralınıza, hükümetinize karşı sadakatinizi ispat etmenizi hepinizden talep ederim. Ülkemiz prensleri ve dini başkanları beygir eti yemenize izin verdiler. Hemşerinizden birçokları (5.135) şimdi beygir eti yemeye başlayarak sağlık ve kuvvetlerini koruyorlar. Et yemediği için zayıf düşen ve görevlerini yapmaya gücü yetmeyenleri et yiyen ve kuvvetini koruyanlarla değiştireceğim.
>
> Ülkeye borçlu oldukları görevi yapmaktan kaçanların bir listesini düzenleyeceğim ve gerekli işlem uygulanmak üzere Hindistan hükümetine vereceğim.
>
> Tümgeneral
> Townshend

12 Nisan 1916 tarihli, Sağlık Müdürlüğünden aldığım raporun sureti şöyledir:

> "Hint kıtaları ve sivil mensuplar hâlâ açlıktan halsiz bir haldedir. Günlük tayinatının 5 ons una indirilmesiyle bedenleri Urduca "tezelzül"e uğramıştır ki, bu durumun daha bir hafta veya on gün sürmesi savunma konusunda kendilerinden hakkıyla yararlanma ihtimalini ortadan kaldıracaktır."

Beygir etinin bütün Hintliler tarafından yenilmesiyle hastalığın, ölümün önü alınacak, açlık tehlikesi bertaraf edilecek ve erlere görevlerini yapabilecek dayanma kuvvetinin bahşedilmesi mümkün olacaktır. Beygir eti yenilmesinden sakınanların birkaçının değiştirilmesi büyük bir etki yaptı. Daha o akşam 7.054 Hintli asker ve diğer hizmetçiler bu eti yemeye başladılar. Bazıları reddettiler. İki gün önce at eti yiyen erlerin sayısı 9.329'a ulaştı.

13 Nisan'da saat 6.55'te sağ sahilde Beyt-i İsa yönünde şiddetli bir topçu ateşi işitildi. Bu mevki karşısındaki Gorringe kuvvetlerinin baskına uğradığı fikrine vardım[247]. Öğleden önce 7.15'te 5 inçlik toplarla ateş açarak birçok Türk erinin sol sahilden sağ sahile geçmelerine engel oldum.

Aynı gün, Gorringe yağan sürekli yağmurlardan dolayı ıslanan toprağın kurumasını bekleyerek harekâtı ertelemeye mecbur olduğunu bildirdi. Taşkın, yağmur, bütün bu unsurlar Aylmer zamanında olduğu gibi aleyhimizde hüküm sürüyorlardı. Aynı gün Genel Karargâhtan yardım kuvvetlerinin ilk savaşına dair bazı ayrıntılar aldım:

> "Türkler 4-5 Nisan gecesi el-Hanna'yı boşalttılar ve ileri hareketimize karşı bir artçı bıraktılar. 5 Nisan sabahı Felahiye makineli tüfeklerle üç tabur tarafından tutulmuştu.
>
> Bu taburlardan ikisi 5-6 Nisan gecesi esir edildi[248]. Sanaiyat oldukça kuvvetli işgal edilmişti. 7. Tümenin bu mevzii ele geçirmek üzere 9 Nisan sabahı meydana gelen girişimi sonuçsuz kaldı. Bu girişimde zamanın azlığından dolayı düzgün bir yakınlaşma harekâtı yapılamadı. Bu harekât arazinin sulak-

---

247 Bu hareket, düşmanın 30 Mart 1331/12 Nisan 1915 sabahı saat 03.40'ta 2-3 taburluk kuvvetle Beyt-i İsa mevziine karşı teşebbüs ettiği taarruz gösterisinden ibarettir (TAOE).

248 İleri mevzi savaşını ima eden bu harekette hiçbir taburumuz esir olmamıştır (TAOE).

lığından, siper kazmak mecburiyetinden ve geceleri mehtaplı olduğundan dolayı zorunlu olarak ağır işleyecekti.

Ordu Kumandanı, Gorringe ile birlikte daha güvenli bir plan düzenlenmesine karar verdiler. Bu plan uygulama alanına konulmak üzeredir. Gorringe ne zaman ortak harekâtınızın mümkün olduğunu şüphesiz size bildirecektir. Dün sabaha kadar kayıp miktarı 5.000'e ulaştı. Bu miktarın yaklaşık yarısı ikmal erleriyle kapatılmıştır. Tam denge beş güne kadar kurulacaktır."

el-Hanna ve Felahiye'nin zayıf şekilde işgal edilmiş geçici mevziler olduğu hakkındaki düşüncemin doğru çıktığını bu telgraftan anladım.

14 Nisan'da, kolorduya bir suretini verdiğim şu telgrafı Ordu Karargâhına gönderdim.

"İhtiyat erzakı bir gün yerine iki gün sarf etmekle 24 Nisan'a kadar dayanabilirim. Bu tarihten sonra artık tayyareden erzak beklemeye mecbur kalacağız.

At eti hariç bu da 29 Nisan'a kadar ihtiyacımıza yeterli gelebilir. 23 Nisan'da erzakı almış olabilmemiz için tayyarelerin nakliyata bir an önce başlayacağını umarım. Erlerden başka halkın da iaşeleri gerektiği hatırda bulundurulmalıdır. Günlük tayinatı 4 onsa (108 gr) kadar indirilmekle 24 Nisan günü erzakını sağlayabilirim. Böyle bir önleme gerek olup olmadığını bildirdiniz. Yalnız şurası dikkate alınmalıdır ki, günlük tayinatın 4 onsa indirilmesi ölümlere sebep olacaktır. 9.239 Hintli (Gurkalar da dahil olduğu halde) at eti yiyorlar. Kalan 1.500 Hintli bu eti yemekten çekiniyorlar."

Bu 1.500 kişiye hastalarla yaralı erler de dahildir. Vapurlarla nakliyat meselesinde Amiral Wemyss'in ne düşündüğünü sordum. Bir vapur akıntıya karşı iki kayık çekerek, gerektiği zamanda Kût'a gelir, yükü boşaltır ve tekrar karanlıkta geri gidebilirse Türklerin buna engel olabileceğini sanmıyordum. Melliss bu ko-

nudaki Nasıriye tecrübesini söylüyor. Benim de bu yönde Kurna tecrübelerim var. Bana erzak konusunda hangi tarihe kadar yardım edebileceklerini sordum.

Gorringe'i tenkit etmek istemediğimi, fakat yeniden tahkimata başladığını işittiğimden beri endişe içinde bulunduğumu söyledim. Tayyarelerle erzak getirilmesi en uygun tedbir ise de bunun da hızla yapılması gerekir. Ordu ve Gorringe erzaka ihtiyacım bulunduğunu ve Hint kıtalarının bedensel zayıflıklarını biliyorlar. Benim ortak harekâtımdan büyük bir etki beklememelidirler. Bütün kuşatmanın akıbetinin bu tarzda bulunduğunu ilave ederim. Kolordudan aldığım telgrafta havanın uygun olmamasından dolayı tayyare gönderilemediği bildiriliyordu. Hava ve taşkın ileride yapılacak harekâta ait hazırlıkları güçleştirmeye devam ediyor. İleri yürümek için iyileştirilmekte olan yollar üzerinde işler, havanın izin verdiği ölçüde ilerliyor. Aldıkları bilgilere göre Türkler, Kût kuzeyindeki taşkınlardan dolayı sahilde iaşelerini temin konusunda zorluklara uğramaktadırlar. Bundan dolayı sağ sahilden erzak getirilmesine mecbur olmuşlardır. Vapurla abluka hattından çıkmak meselesine gelince, bunun en son başvurulacak bir önlem olduğunu ve bu konuda hazırlıklar yapılmakta olup, bir vapurun emre hazır bulundurulduğunu karargâh bildirdi.

14 Nisan'da Arapların elindeki erzak bitti. Fakat askerî vali buna rağmen daha sekiz gün bunları merkep, midilli hayvanı etiyle besleyebileceğini ve kadınlarla çocuklara da çorba dağıtılabileceğini bildirdi.

Halk arasında karışıklığa meydan verilmemek için kasaba içindeki nöbetçilerin sayısını arttırdım.

15 Nisan'da Hint hükümetine şu telgrafı gönderdim:

> "Emrimdeki bütün Hint kıtalarının beygir eti yemesi hakkında Hint dinî başkanlarından izin alındığının tahsildarlar, askerî siyasî memurlar ve yerel hükümet görevlileri temsilcileri

vasıtasıyla listesi ekli mevkiler "Bancabatlar"ına (ahalisine) anlatılması ve hükümete karşı çok ulvî fedakârlıklar gösteren o kıtaları beygir eti yediklerinden dolayı kimsenin tenkit etmemesinin tembih edilmesini rica ederim. Bu olağanüstü sıkıntılı zamanda hükümete yardım eden Hint kıtaları subaylarına hükümetin "*jagirs*" ihsan edeceğine güvenim sağlamdır".

Yukarıdaki telgrafın çekilmesine mecburiyet vardı. Çünkü Hint subay ve erlerinin beygir eti aleyhinde güçlü batıl düşünceleri vardı. Hintliler şu sözleri söylüyorlardı:

"Beygir eti yersek köylerimizde bunu her zaman bizim yüzümüze vuracaklar. Bu yüzden kızlarımızı asla evlendiremeyeceğiz".

Hintlileri iyi tanıyanlar bu çeşit hurafe ve batıl fikirleri çok kolaylıkla anlarlar.

Kolordudan aldığım bir telgrafta, 3. Tümenin gün doğumuyla birlikte 18c.o.6 ve 18c.o.9 hattı üzerindeki düşman siperlerini ele geçirip Çahala[249] tahkimatına bağlı Beyt-i İsa siperlerine doğru arazi kazanmaya devam ettiği bildiriliyordu. Telgraf, âdet üzere tayyarelerle bize erzak sevk edileceği hakkında şu teselli verici sözlerle son buluyordu: *"Erzak yüklü tayyareler havanın izin vermemesinden dolayı uçamadılar. Fakat hava uygun olur olmaz size hemen tayyarelerle erzak sevk edeceğim"*.

16 Nisan'da aşağıdaki gizli ve kişiye özel telgrafı Ordu Kumandanına gönderdim:

"Hükümete en yararlı 500-600 kişiyi Sumana gemisine bindirerek, kuşatma hattını nehir yoluyla yarıp, yardım kuv-

249 Benî Temîm harabesinin hemen batısında, sol sahildeki tepenin ismidir. Buradaki tahkimattan kasıt 6. Alay tahkimatıdır. Belirtilen taarruz, birinci Beyt-i İsâ savaşıdır (TAOE).

vetlerine katılmayı teklif ettiğim 10 Nisan tarihli telgrafıma bir cevap lütuf buyrulur mu? Hükümet acaba yukarıda belirtilen bir kısım kuvvetlerle çıkmamızı mı, yoksa tümen ana kısmı, hastalar ve yaralılar ile burada kalarak esir olmamızı mı istiyor? Bunu öğrenmek istiyorum. Mahsur kalmış bir kıta kumandanının çıkış girişiminde bulunurken hakkıyla görev yaptığına dair müstesna bir örnek yoktur. Kuşatma hattını yararak bir çıkış girişiminde bulunmak tehlikeli bir meseledir. Daha önce arz ettiğim gibi üç yönü 500 yarda (456 m) genişliğinde, hızlı akıntılı, geçişe uygun olmayan bir nehirle çevrili ve siperleri sular altında kalıp adeta bir göl halini alarak dördüncü yönü de Türk tahkimat şebekesiyle kapalı olan bu mevkiden ana kısım ile çıkış hareketi yapılması mümkün değildir. Benden sonra en kıdemli kumandan olan Sir Charles Melliss burada kalmaya razıdır. Kurtarma kuvvetinin yolunu açacağına eminim. Fakat önceden hiç düşünmediğim şeyler meydana geldi. Erzak meselesi yüzünden çok sıkıntıdayım. Her şey bu işlerin son bulmayacağını anlatıyor".

Eğer kara yönü göl gibi sular altında olmasa ve topraklar kuru olsaydı, kuvvetli olmayan İngiliz askerleri cephane ve kaputlarını alarak Türk siperlerine kadar yürüyebilirlerdi. Hintliler için bir şey demiyorum. Erlerin yorucu işlerle görevlendirilmesi mümkün değildi. Askerler nöbet yerinde bile kalamayacak derecede halsizdiler.

Sumana gambotu ile yapılacak çıkış girişiminin başında bizzat bulunmamı hükümetin uygun görmesi halinde, buradaki kumandayı bırakmak, başka bir deyişle bütün kıtalarımı terk etmek gerekecekti. Bunu sormamın sebebi de buydu. Gambotla yapılacak böyle bir girişim tamamıyla sonuçsuzluğa mahkûmdu. Çünkü Dicle üzerinde gerili olduğunu şüphe ettiğimiz zincirin varlığını şimdi öğrendik. Eğer durum ve şartlar karadan zorla bir çıkış hareketi yapılmasına uygun olsaydı, o zaman şüphesiz hareket tarzım başka türlü olacaktı. Çıkışa bu yolla başlamış olacaktım. Fakat 700 kişi ile nehir yolundan bir çıkış hareketine teşebbüsle

8.000 kadar savaşçı kuvvet, geride Kût'ta bırakılacaktı. Tarihte buna benzer bir örnek yoktur. Böyle çapraşık bir şeye karar vermek için doğal olarak Genel Karargâhın fikrini sormaya gerek gördüm. Diğer yönden de eğer ben ölmeden ve yaralanmadan çıkışta başarılı olursam ülkeye hizmet edecektim. Aksi takdirde esirlik kesindi.

Tayyareler bu gün erzak getirmeye başladılar. Havanın iyi ve mükemmel olmasına rağmen bize ancak 3.350 libre erzak getirebildi. Hâlbuki kararlaştırılan miktar günlük 5.000 libreydi. 16 Nisan saat 17.00'ye kadar tayyarelerin getirdiği erzak 1.332 libreye ulaştı. Hâlbuki o erzakın 5.000 libre olması lazımdı. Bıraktığı erzak çuvallarından ikisi de nehre düştü. Arazi üzerinde kireçle yapılmış bir işaret vardı. Fakat tayyareler yine bu iki çuvalı nehre düşürdüler.

Bu mesele hakkında 16 Nisan'da Ordu ve Kolordu Kumandanlıklarına aşağıdaki telgrafı gönderdim:

> "Tayyarelerle erzak yetiştirilmesi durumu başka bir mesele halini aldı. Tayyarelerin günlük 5.000 libre erzak getirmesi mümkün olamayınca, bize 50 ton erzak taşıyan bir geminin gönderilmesi gerekecek. Bu şekilde gelecek erzak günlük 8 ons hesabıyla kıtalarımın (şehir sakinleriyle birlikte) 12 günlük ihtiyat erzakını oluşturacaktır. Tayyarelerin günlük 5.000 libre erzak getiremediğini görünce erlerin istihkakını 4 onsa (108 gr) indirmeye mecbur oldum. Bu kepekli un temizlenince 3 ons (71 gr) un kalıyordu. Yedi torba rupi gönderildi. Fakat öncelikle erzak gelmelidir".

Kût'a tayyarelerle erzak atıldığını Türkler haber alacaklarından gemilerle erzak getirilmesine engel olmak için makinelerle nehri kapatacaklardır.

16 Nisan'da Gorringe'ten aldığım bir telgrafta geceleyin Türk karakollarına taarruz ettirdiği ve 43 esir alarak Türklere büyük kayıplar verdirildiği bildiriliyordu.

Ölen bir subayın eşyasının aşağıdaki müzayede fiyatının değerlendirilmesi yararlıdır:

100 sigaralı bir kutu 100 rupiye çıktı.

Küçük bir dürbün 250 rupiye çıktı.

1 puntluk (450,5 gr) Arap tütünü 48 rupiye çıktı (belki iki şilin bile ederdi)

3 Şilinlik sıradan bir kutu horasan yağına 30 rupi ödedim.

Piliçlerin her birisi 10 rupi idi.

1 Mart'ta buğdayın maundunu 112 ve arpanın maundunu 56 rupiye satın alıyordum.

17 Nisan'da (Pazartesi) kolorduya takviye kıtaları olarak 5.000 piyade geldi. Yolda gemilerle daha 1.200 kişi geliyordu. Dicle kuvvetini oluşturan kolun kuvveti şimdi 29.000 piyade, 1.500 süvari ve 133 topa ulaşıyordu.

Kût'taki Hint kıtaları şimdi çok kederli ve üzüntülüydü. Her gece firar olayları veya girişimleri eksik değildi. Kaçma girişiminde bulunanların birçoğunu kurşuna dizdik. Bu tarihte 22. Pencaplılar erlerinden üçü siperlerimizden düşmana firar etmek teşebbüsünde bulundu.

17 Nisan sabahı çok şiddetli topçu ateşi işitildi. Bunun, düşmanı Beyt-i İsa siperlerinden atarak bir makineli tüfekle 100 esir alan 3. Tümenin savaşı olduğu anlaşıldı. Düşman kuvvetinin büyük bir kısmının Beyt-i İsa'dan Çahala tepelerine çekildiği bildiriliyordu[250]. Gorringe, telgrafında Beyt-i İsa'nın ele geçirilmesiyle o mevkiin güneyinde birkaç suyolunu kontrol altına aldığını bildiriyordu. Bu su yolları Ümm-i İbrahim'e kadar olan havaliyi suluyordu. Bundan sonra o havali tamamıyla kuruyacaktı.

Sabahleyin Ordu Karargâhından aşağıdaki telgrafı aldım:

---

250 Bu büyük kuvvet yaklaşık 2.700 savaşçıya sahip 35. Tümenin iki alayı idi (TAOE).

"Sizi kurtarmak mümkün olmadığı ve erzak yetiştirme girişimleri başarısızlığa uğradığı takdirde Ordu Kumandanı 10 Nisan tarihli telgrafınızdaki teklifleri –Sumana gemisiyle abluka hattı yarılarak Kût'e girilecek ve orada hükümete faydalı kişiler alınıp getirilecektir- uygun görmeye ve onaylamaya hazırdır.

Bununla birlikte Ordu Kumandanının bu konuda bir istisnası vardır. O da Kût'ta kalacak diğer kuvvetlere zatı alinizin kumanda etmesidir. Orduya yapacağınız hizmetlerin bu yüzden kayba uğratılmasından dolayı Ordu Kumandanı çok fazla etkilenmiş ve üzülmüştür. Diğer yönden kuvvetin düzenlenmesi ve oluşturulmasını tamamen size bırakıyor. Bu amacın duyulmasının Hint kıtaları üzerinde çok kötü bir etki oluşturacağı açıktır.

Yukarıda bildirildiği üzere kaçınılmaz ihtiyaç ortaya çıkmadıkça bu proje uygulama alanına konmayacaktır. Bunun uygulanması için de doğrudan doğruya Ordu Kumandanından emir almak lazımdır".

Abluka hattının yarılması için sevk edilecek bir sefer kuvvetinin ancak kaçınılmaz bir ihtiyaç halinde gönderileceğini Ordu Karargâhı yine telgrafla bildirmişti. Bahriye tarafı bu görevi bu şartlar altında kabul etmediğinden teşebbüste hiçbir başarı kazanılamadı. Ertesi gün şu cevabı verdim:

"Pekala, fakat hava araçlarınız 15-17 Nisan'a kadar bana söz verilen 10.000 libre erzak yerine ancak 5.000 libre erzak atabildi. Bu durumda vaziyetimin vahametini takdir buyurursunuz. Şehir halkı dahil olduğu halde iaşe mevcudumun yaklaşık 20.000 kişiye ulaştığını ve günlük 4 onstan (108 gr) bunlara 5.000 libre erzak gerektiğini mevcut erzakla bisküvilerimin – tayyarelerin getirecekleri erzak hesaba dahil değil- ayın yirmi beşine doğru tükeneceğini tekrar arz etmeye mecburum".

Ordu Karargâhından gelen bir telgrafta Beyt-i İsa mevkiinin 3. Tümen tarafından az kayıpla ele geçirildiği ve siper içinde 2.300 Türk cesedi bulunduğu ve düşmandan 8'i subay olmak üzere 180 esir, 2 sahra topu[251] ve 5 makineli tüfek alındığı haberleri tekrar ediliyordu. Fakat geceleyin Türklerin şiddetli karşı taarruzları üzerine savunma hattımız 500-800 yarda (455-730 m) kadar geriye çekilmeye mecbur olmuştu. Bu sırada 14. İngiliz Tümeni bu harekâtın himayesi için karşı sahilden getirilmişti. Bu ana kadar birbirine çok karışmış olan tugayların yeniden dizilmesi ve oluşturulmasının ardından kuvvetlerimiz ileri sürülecektir. Diğer ayrıntılar hakkında o gün çok geç aldığım telgraftan Türklerin saat 21.00'de 10.000 kişilik bir kuvvetle (2. Türk Tümeni, 35. Tümen kısımları ve 45. Tümenden bir tabur) şiddetli karşı taarruzlara geçtiklerini öğrendim. Selmanipak'te bana yapılan Türk karşı taarruzlarında olduğu gibi düşman bu defa da çok yoğun kitleler halinde karşı taarruza geçmiş ve pek çok kayıplara uğramıştır. 8. Tugayımızın 500 yardalık (455 m) siper kısımlarında 1.200-1.500 Türk cesedi sayılmıştır. 3. Tümenin 7 ve 9. Tugayları cephesindeki düşman kayıpları da çok büyüktü ve siperler cesetlerle dolmuştu. Bizim 8. Tugayın kayıpları önemsiz ise de 7 ve 9. Tugayların kayıpları çoktu. Bazı yerlerde Türkler 12 defa taarruza geçmişler ve siperlerimize 12 yarda (10 m) sokulmuşlardı. Gorringe, Türkler'in ölü olarak 4.000 kayıp verdiklerini tahmin ediyordu. Türk kuvvetlerini Alman subayları sevk ve idare ediyordu. Hatta bunlardan birkaç tanesi ölenler arasında bulundu[252]. Şimdi 13. İngiliz Tüme-

---

251 Bu toplar, aynı günün akşamında yapılan ve Beyt-i İsa mevziinin geri alınmasıyla sonuçlanan karşı taarruzla geri alınmıştı (TAOE)

252 İlk olarak: Osmanlı kayıpları hakkındaki bilgiler ve tahminler mübalağalıdır. 3 gün devam eden Birinci, İkinci ve Üçüncü Beyt-i İsa Savaşları sağ sahil kuvvetinin kayıpları yarısı yaralı olmak üzere 3.541 kişidir. Şehitlerin miktarı ise öne sürüldüğü gibi 2.300 değil, yalnız 619'dur. İkinci olarak: 13. Kolordu, kaybettiği 5 makinalı tüfeğe karşılık 15 makinalı tüfek ve bir miktar esir ile birçok silah, bomba vs. ele geçirdi. Üçüncü olarak: Türk kuvvetleri başında Alman subayı bulun-

ni Çahala'da Türk mevziinin soluna taarruz etmek üzere ileri gönderildi. Gorringe'in sağ sahilde iki, sol sahilde bir tümeni bulunduğu anlaşılıyordu.

17 Nisan'da tayyarelerin motorları bozulmuştu. 18 Nisan'da da hava çok fırtınalı olduğundan bize erzak getiremeyeceklerdi. Fırtınalı havalar, yağmurlar, taşkınlar, çamurlar, kısaca her şey Kût'un Türkler tarafından geri alınmasına yardım ediyorlardı. Şimdi erzak konusundaki telaşım çok müthişti. Hava araçları ile erzak yetiştirme meselesi hepimizi ümitsizliğe düşürmüştü. Çünkü fırtınalı havalarda bunlar uçamazlar. İyi havalarda da ya Almanların tek satıhlı tayyarelerinin taarruzlarına uğrarlar veya motorları bozulur.

20 Nisan saat 8.30'da Ordu Kumandanının şu telgrafını aldım:

> "Yakında kurtarılacağınıza dair bütün kıtalarınıza vaatte bulunabilirsiniz. Şu birkaç gün zarfında kıtalarınızın kahramanca çabası sarsıntıya uğramamalıdır. Cesaret verdiği kabul edilen dilinizle kıtalarınıza gerekli telkinlerde bulunacağınıza tamamıyla eminim".

Bu telgrafı bütün kıtalarıma bildirdim.

Gorringe'in sağ sahildeki hattı biraz ilerlemişti. Fakat Çahala tepelerinin hâlâ ele geçirilemediğini anlıyorum.

22 Nisan (Cumartesi) saat 10.00-11.00 arasında nehrin güney yönünde şiddetli bombardıman işitiliyordu. Ordu Karargâhından telgrafla bilgi talep ettim. Kıtalarım müthiş bir heyecana kapılmıştı. Ben de sıtmadan çok fazla zayıflamış, ayakta bile duramıyordum.

---

ması ve kayıplar arasında Alman cesetlerine rastlanması durumu gerçek değildir. Çünkü bu savaşlarda tek bir Alman subayı bile bulunmamıştır. Esasen Dicle cephesindeki orduda, Alman olarak bir iki tayyareci subayla bir ağır topçu kumandanından başka hiç kimse yoktu (TAOE).

O sabah (saat 8.00'de) ilk gelen tayyare dört paketi Şattü'l-Hayy'in birleştiği yerde nehre attı. Diğer bir tayyare de bir paketi, Kût şehrinin doğusunda nehre attı. Tayyarelerin mektup vs. paket torbalarını nehre attıklarını defalarca Hava İşleri Müdürlüğüne bildirmeye mecbur olmuştum. Fakat ne fayda! Böyle sabahleyin 400 puntluk erzakın nehre atılması benim için telafisi mümkün olmayan büyük bir kayıptı!

Ordu Karargâhından alınan şu telgraf bu kısmın sonuna uygun düştü:

> "22 Nisan saat 19.50. Sanaiyat mevziine bu sabah yapılan taarruzun püskürtülmesine çok üzüldüm. Bununla birlikte Gorringe çabasına devam edecektir".

VII.

Kûtü'l-Amare'nin Teslimi

Söyleyecek çok az şey kalmıştır. Teslim konusundaki şu anki görüşmelerin gizli tutulması gereği anlaşılacaktır. 23 Nisan'da Ordu Karargâhına şu telgrafı gönderdim:

> "Durumu –Gorringe'in 30,000 kişi ve 133 top ile ikinci defa uzaklaştırılmış olmasını- takdir etmeli ve buna çare bulmalıyız. Bu sefer çok kayıplara uğratıldığını sanıyorum. Şimdi 23 Nisan'dayız. Direniş ve tahammülün en son sınırı 29 Nisan'dır. Gorringe, Sanaiyat'a kadar bile varmamıştır. Bundan dolayı onun beni kurtarabilmesi ancak bir mucizeye bağlıdır. Kût'un Türklere teslimi suretiyle kuvvetlerimin serbestçe çekilmesini sağlamak için Ordu Kumandanının Halil Paşa ile görüşmelerde bulunması gerektiği fikrindeydim. Bu, onurlu şartları sağlayabilecekti. Ordu Kumandanına bu konudaki eski haberleşmeleri hatırlattım ve dedim ki: Halil Paşa muhtemelen kuvvetimin bazı taahhütlere bağlı olarak serbest bırakılmasına razı olacaktır. Bu durumda, Ordu Kumandanı, kuvvetimin yalnız Türklerle savaşmamak taahhüdünde bulunmasını sağlamaya çalışmalıdır".

Eğer Gorringe bu iki veya üç gün zarfında ana kısmını toplayarak bu kuvvetle düşmanın en zayıf noktasına yüklenip yarma hareketini yapacak derecede kuvvetli değilse, Ordu Kumandanı-

nın, hemen yukarıdaki şartlara dayalı görüşmelere girişmeye karar vermesi gerektiği fikrindeydim.

Kıtaların zayıflığı o derecedeydi ki, erler nöbet görevinde olağanüstü yoruluyor ve diğer hizmetleri yapamıyorlardı. Bu durumun genel görünüşü çok acınacak bir manzara oluşturuyordu. Ben, şahsım itibarıyla çok kuvvetli bir bünyeye sahip olduğumdan sonuna kadar sağlığımı korumuştum. Yalnız son birkaç gün zarfında, zannederim taşkınlar sebebiyle, şiddetli bir sıtmadan muzdarip bulunuyordum. Fakat bu durum beni hasta listesine sokmamıştı. Şimdi savunma kuvvetinin geneli sağlıklarını kaybetmiş bulunuyorlardı. Erlerden günde ortalama 15 kişi ölmekteydi. Ölenlerin bir çoğu dizanteri ve iskorpit hastalıklarının kurbanlarıydılar.

24-25 gecesi bize tahsis edilen erzakı taşıyan ve kuşatma hattını yararak geçecek olan Julnar gemisi gece yarısı kurtarma kuvvetinin bulunduğu yerden hareket etti. Kurmay başkanım Albay Peer ile karargâh binasının çatısında tam sessizlikle bekliyordum. Julnar, Mukasis geçidine kadar gelebildi. Gece yarısı bu mevkide müthiş bir piyade ateşi yapıldığını işittik. Top ve tüfek alevleri gördük. Bu durum yarım saat sürdü ve sonra tam bir sessizlik meydana geldi. Sabahleyin saat 6.00'da Julnar'ın Mukasis geçitlerinde, nehrin sağ sahilinde yatmakta olduğunu gördüm[253].

İşte bu şekilde kuşatma hattını yarıp geçmek girişimi de başarısızlığa uğramıştı. Ordu Karargâhına bir telgraf göndererek

---

253 İçine 270 ton kadar gıda maddeleri konulan bu vapur, 11 Nisan 1916 akşamı saat 20.00'de Felahiye'den hareket ettirilmişti. Bu sırada Sanaiyat savunma hattında bulunan 52. Tümen, vapurun savunma çevresini geçip Mukasis'e doğru yol aldığını saat 20.25'te telefonla orduya haber verdi. Erken olması sebebiyle herkes uyanıktı. Çarçabuk engelleme önlemleri alındı. Vapur es-Sinn tepeleri hizasını geçtikten sonra her iki sahilden top, tüfek ve makinalı tüfek ateşine tutularak Mukasis önünde durmaya mecbur oldu veya karaya oturdu. Vapurun ikinci kaptanıyla makinisti ve 4'ü yaralı 14 tayfası, vapurda mevcut 3 makinalı tüfeği ve vapurla birlikte içindekiler ele geçirildi. Hiçbir hasara uğramamış olan o vapur da "Kendi Gelen" ismi verilerek nakliye filosu arasına katıldı (TAOE).

Amiral Wemyss'e, cesur deniz erlerinin gösterdikleri kahramanca çabadan dolayı en içten hislerimi bildirdim.

Julnar'da Yüzbaşı Firman'ın emri altında, Kraliyet bahriyesine mensup bir tayfa vardı. Firman'a Kraliyet Bahriye Gönüllü İhtiyat Subayı Yüzbaşı Cowley yardım ediyordu. Cowley bu kitapta ismi genellikle anılan, Irak seferinin genelinde parlak hizmetler yapmış olan ve Lynch Kumpanyasına mensup Mecidiye gemisinde cesur ve becerikli bir subaydı. Julnar 270 ton erzak taşıyordu. Vapur Felâhiye mevkiini geçer geçmez keşfedilmiş ve yolun en büyük kısmı topçu ateşi altında geçmişti. Gemi Mukasis'e ulaştığı zaman, Türklerin nehir üzerine germiş bulundukları zincir –bunu daha sonra düşmandan öğrendik- geminin uskuruna takılmış ve gemi şiddetli bir piyade ateşi altında karaya oturmuştur[254]. Cowley güverte üzerinde yaralanmış; Yüzbaşı Firman ölmüştür. Tayfa -5 yaralı da dahil- esir edilmiştir. Cowley'in yaralarının ağırlığından dolayı öldüğü sanılıyor. Fakat Türklerin onu idam etmiş olduğu hakkında daha sonra bazı söylentiler dolaşmıştı.

25 Nisan'da Ordu Kumandanı, 23 Nisan tarihli telgrafıma aşağıdaki cevabı verdi:

> "Ortaya koyduğunuz şartlara dayanarak görüşmelerde bulunmak için hükümetin iznini talep ettim. Bizzat sizin görüşmelerde bulunmanız gerektiği fikrindeyim. Hükümet, görüşmelere başlamak konusunu uygun görürse bizzat sizin, bizim tarafımızdan gönderilecek bir delegeden daha iyi şartlar sağlayacak bir durumda bulunup bulunmayacağınız meselesi

---

254 Nehrin bir zincirle kapatılmış olmasından Osmanlı Ordusu bile haberdar değildi. Burada zincir diye anılan şeyin birinci Kût'ül-Amare savunmasında Medhî Gölü'nün hizasında nehre gerilen tel halattan yanılgı olabilirse de o zamana kadar birçok savaş ve nakliye gemisi kolaylıkla ve arızasız o mevkiden geçmişti. Bu nedenle Julnar'ın da geçmesi gerekirdi. Ayrıca daha sonra Julnar'ın pervanelerine böyle bir zincir veya halatın sanlı bulunmadığı da anlaşılmıştır (TAOE).

değerlendirilmelidir. Doğal olarak, teklif size ait bulunmak üzere, teslim görüşmelerine başlamak konusunda Ordu Kumandanından emir alacaksınız. Siz cesurca ve başarılı bir savunmayı idare etmiş olmak durumundasınız. Amiral Wemyss'in bu konudaki fikrini sordum. O, şöhretiniz sebebiyle en iyi şartların sizin tarafınızdan elde edilmesinin muhtemel olduğunu düşünmektedir. Doğal olarak istediğiniz erzakı, tanzim edeceğiniz tarzda sağlayabileceğiz. Görüşlerinizi lütfen telgrafla bildiriniz".

Hemen aşağıdaki cevabı verdim:

"Ordu Kumandanının ülke menfaatleri için en iyi hareket tarzı olarak kabul edeceği her şeyi yapacağım. Görüşmelere başlamak konusunu bana emrederseniz, Halil Paşa ile görüşerek, bize erzak geçirilmesine izin verilmesini ve savaşmakta bulunan kuvvetlerden hiçbirinin bulundukları mevzilerden veya savunma hatlarından ayrılmaması şartıyla görüşmelere devam ederek 6 günlük bir ateşkes teklifinde bulunmak isterim".

Sonuç şundan ibaret olmuştu: Tamamıyla arzum dışında 26 Nisan'da, elimde dayanacak bir peksimet bile kalmadığını ve Halil Paşa'nın erzakının tamamıyla tükendiğini bildiğini takdir ederek, onunla görüşmelere başlamaya mecbur olmuştum. Şimdi her gün 20 kişi açlıktan ölmekteydi. Kurtarma kuvveti kumandanının görüşmeler için en uygun kişi olduğu fikrindeydim. O tehditlerde bulunabilirdi. Düşmanlığa tekrar başlamak gücüne sahipti. Ben erzaka sahip bulunmuş olsaydım, görüşme yapmaya kesinlikle meyilli bulunmayacaktım. Çünkü bu hareket benim görevim değildi. Fakat ben hemen erzak sağlanması mecburiyetindeydim. Aksi takdirde bütün askerlerim düşüp öleceklerdi.

Ordu Kumandanı aracılığıyla Hindistan Başkumandanının aşağıdaki telgrafını aldım:

"Başkumandan, Gorringe ve Townshend'in kumandaları altında bulunan kıtalara cesur ve azimli bir düşman karşısında,

olağanüstü maddî zorluklar içerisinde gösterdikleri kahramanca çabalarından, ısrarlı direnişlerinden dolayı takdirleri beyan eder ve o kıtaların kumandanları tarafından bundan sonra olacak ilk isteğe aynı fikirle karşılıkta bulunacaklarını bilir ve çabalarının, nihayet başarıyla sonuçlanacağını işitmeyi bekler".

Bu sözler Townshend'e özeldi.

"Başkumandan, kuşatmanın bütün zorluk ve zahmetlere karşı gösterilen direniş ve tahammülden dolayı Townshend'e ve cesur, fedakar kıtalarına takdirlerinin bildirilmesini arzu eder. Başkumandan, Townshend ile kıtalarının bu olağanüstü hareketinin, hükümdarımız ve imparatorluğumuzun arzularına uygun olarak göreve kendini bağlamak ulvi fikriyle yapılmış olduğunu takdir eder".

26 Nisan'da Halil Paşa'dan bir cevap aldım. Her ikimiz istimbotlara binmiş olarak sol sahildeki Türk siperlerinin sağ kanadı yakınında ve nehir üzerinde buluştuk.

Halil Paşa, savunmamızın kahramanca ve Osman Paşa'nın Plevne savunmasına denk bir derecede yapıldığını söyleyerek hoş bir dil kullanmakta idiyse de Enver Paşa'dan aldığı talimata dayanarak, kayıtsız şartsız teslim konusunda ısrar ediyordu. Halil Paşa, kıtalarımın halini ve erzakımın tükendiğini bildiği gibi erlerin ölmekte bulunduğunu, hastalığın, iskorpitin bütün kuvvetimi istila ettiğini de biliyordu.

Kût'a erzak sokulmasına izin verilmeden önce Kût'tan çıkarak düşman ordugâhı dahiline gitmemiz gerekiyordu. Halil Paşa ancak o zaman taahhütlere bağlamak şartıyla terhis edilmemize ait olan telgrafımı Enver Paşa'ya doğrulayarak arz edecekti.

Birçok görüşmenin ardından kararlaştırılan bütün şartlar Enver Paşa tarafından reddediliyordu[255]. Toplarımı ve savaş malze-

255 General Townshend'in 28 Nisan 1916 tarihli, Halil Paşa'ya yazdığı mektupta tekliflerini şu tarzda özetliyor:

memi tahrip etmem şartıyla benim şahsî olarak serbest bırakılmam teklif olunuyordu. Doğal olarak bu gibi şartları kabul etmek mümkün değildi. Nihayet 29 Nisan'da toplarımı, telsiz telgraf kurma malzemesi de dahil olmak üzere bütün savaş malzemesini, mühimmatı vs. tahrip ettim. Kasabaya bir Türk taburu girerek muhafızlık görevini üstlendi[256].

Halil Paşa beni ziyarete geldi. Ona kılıcımı ve tabancamı takdim ettim. O, *"kılıç ve tabancanız, şimdiye kadar olduğu gibi daima size aittir"* diyerek kabulden çekindi.

Halil Paşa İstanbul'a gönderileceğimi ve Osman Paşa'nın karşılaştığı aynı hürmetkârca muameleyle karşılaşacağımı söyledi. Türkler Osman Paşa'nın Plevne savunmasını benim Kût'taki savunmama benzetiyorlardı. Halil Paşa, benim Türk milletinin değerli bir misafiri olacağımı da söyledi. Kıtalarım denize yakın ve havası hoş mevkilerde bekletilmek üzere Anadolu'ya gönderilecekti.

Türk hükümeti, esir edilmiş olan İngiliz kuvvetini, güya kısmen bir millî zafer ve kısmen de Ruslar tarafından Erzurum'un ele geçirilmesine karşı bir intikam olmak üzere göstermeye gayret ediyordu. Alman kurmay subayları, bizim olağanüstü aşağılandığımızı görmek için hazır bulunuyordu. Çünkü Almanlar 1870'te Fransızlara zalimce ve aşağılayıcı teslim şartları dayatmışlardı. Ben Almanların savaşta asillik ve soyluluğa ait bütün gelenekleri tamamıyla ihmal etmelerini, daima aşağıdaki sonuca yormuş ve dayandırmışımdır: "Almanlar 1806'da Jena'daki yenilgilerinden sonra Prusya'daki kaleleriyle kuvvetlerinin utanç verici bir şekil-

---

1) Şu anki savaş devam ettiği sürece Türkiye'ye karşı kullanılmamak,
2) 40 topunu sağlam olarak teslim etmek,
3) Bir milyon İngiliz Lirası vermek ve buna karşılık kendisi ile mahsur kuvvetinin serbest bırakılmasını talep ediyordu (TAOE).

256 Kût'ül-Amare'yi teslim almayla görevli Osmanlı kuvveti 3. Alay ile 45. Tümen Süvari ve İstihkam Bölükleri idi. 3. Alayın iki taburu kasabaya ve bir taburu da Beşara civarındaki esir ordugahına görevlendirilmişti (TAOE).

de teslim olmalarının intikamını almak isterler". Bu 1806 seferinde binlerce mevcuda sahip kıtalar ile savunulan büyük kaleler, bir avuç Dragonların teklifine itaat ederek teslim oluverdiler, hatta meşhur Blücher bile, 14 bin kişilik bir kuvvete sahip olduğu halde birkaç saatlik savunmadan sonra Lübeck'e teslim olmuştur.

Görevlerini askerî kanunlara uygun olarak yapmış olan bir kumandan ve kıtalarına, düşman tarafından ağır şartlar yüklenirse, bu kumandan ve kıtalara şerefsizlik yakıştırılamaz. Çünkü bu kumandan ve bu kıtalar, şartların tayin ve kararlaştırılmasında hüküm verici değildirler. Bizim görevimize gelince, biz Kût'te tam beş ay direnişte bulunmuştuk[257]. Biz düşman tarafından değil, ancak açlık sebebiyle teslim olmaya mecbur edildik. Artık dayanacak erzakımızın kalmadığını bildiği zaman, düşmandan iyi şartlar elde edilmesi beklenemez. Şurası iyice anlaşılmalıdır ki, ben bu konuyu, Irak'taki Ordu Kumandanına gereği gibi bildirmiştim.

Hayır! Cesurca savunmanızdan dolayı, onurlu şartlar –asil ve soylu Avusturya Generali Melas'ın[258] 1800'de Genoa'da Massèna'ya bahşedilen şartlar gibi- sağlayıp sağlamamanız, düşmanınızın âlicenap ve soylu olmasına veya aksi bir özelliğe sahip

---

257 Tam beş ay değil, 4 ay 23 gündür. Kuşatma 25 Teşrinisani 1331 (7 Aralık 1915)'de başladı, 16 Nisan 1332 (29 Nisan 1916)'da kuşatılanların teslimiyle sona erdi (TAOE).

258 Marango'da, Napolyon'a yenilen Avusturya generalidir. 1800 yılı 5 Nisan'ında, Fransızların İtalya Ordusu Kumandanı, Mareşal Massèna'ya 120.000 kişilik bir ordu ile taarruz ederek bir müddet savaştan sonra onu Genoa'da 35.000 kişilik ordusuyla kuşattı. Amiral Kitti kumandasındaki İngiliz donanması da o kasabayı denizden kuşattı ve sıkıştırdı. Sonunda kuşatma hattını yarıp kurtulamayacağına kanlı tecrübeyle inanan Massèna düşmanlarıyla müzakerelere girişti ve ordusunu silahlı olarak Fransa'ya naklettirmek şartıyla Genoa'yı 4 Haziran 1800'de teslim etti. General Townshend'in bu örneği vermekten amacı Massèna gibi hakkında işlem yapılmasını arzu etmesindendir (TAOE).

bulunmasına bağlıdır. Kısaca düşman başkumandanının soylu bir insan olması lazımdır.

Biz açlığın hükmü altında bulunduğumuz için itaat ederek esir olmaya mecbur idik. Tarihin muhtelif devirlerinde Massèna, Davoust, St. Cyr, Klèber gibi generallerin kumandaları altında bulunan cesur kıtalar aynı akıbeti tecrübe etmişlerdir. Fakat bu akıbet, askerlik şerefi için bir leke teşkil etmez.

Asker ve İngiliz sıfatıyla üzerimize düşen görevi, insan tabiatının en son haddine kadar yaptığımızı tarihin kaydedeceğine güvenim vardır. Bu kadar devam eden savunmamızın böyle kötü bir sonuca düşmemesi için mümkün olan her şey yapıldı. Geçilmeye uygun olmayan bir nehir ve taşkınlarla takviye edilen düşman müstahkem hatlarını harikulade bir çabayla yarıp geçmeyi çok istedim. Fakat bu amacın elde edilmesi maalesef imkânsız bir mucizenin ortaya çıkmasına bağlıydı.

Düşmanın teslim konusunda ısrar ettiğini keşfeder etmez, toplarımı ve bütün mühimmat ve savaş malzemelerini tahrip ettirdim. Koşum, eğer takımlarını ve bütün teçhizatı kestirip imha ettim. Son zamanda da tüfek mekanizmalarını nehre attırdım.

Kût'un savunması hakkındaki hikayeyi tamamlamak için, o zamanlar Savaş Bakanı olan Lort Kitchener'in 4 Mayıs 1916'da Lortlar Kamarası'nda söylediği nutkun buraya alınmasını uygun buluyorum. Muhtemelen Lort Kitchener'in halk huzurunda söylediği son nutuk buydu.

O, tam beş ay Kût üzerinde dalgalandırdığımız Union Jack'ı (İngiltere, İskoçya ve İrlanda Birleşik Kraliyet bayrağını) düşman eline geçmemesi için kendi ellerimle yakarak Kût üzerine beyaz bayrak çekmeden önce gönderdiğim son yazıyı alarak söylemiştir.

Lort Beresford, Kût'un teslimiinde ne kadar İngiliz esir olduğunu, General Townshend'in kahramanca savunmasından dolayı, Türk başkumandanlığınca kılıcı alınmayarak askerlik şerefine

uyulduğu haberinin ne derece doğru olduğunu Savaş Bakanlığından sordu.

Lort Kitchener'in cevabı:

"Asil zatınızın, General Townshend ile kıtalarına teşekkür ve takdir arzında bulunmak fırsatını bana bahşettiklerinden dolayı sevinçliyim. General Townshend ile kıtalarının sebatkârca azimleri, parlak cesaretleri kendileri için onurlu bir hatıra kazandırmıştır.

General Townshend'in, birçok parlak savaştan sonra strateji bakımından önemli olan Kûtü'l-Amare mevziini işgale nasıl karar vermiş olduğu bilinmekte ve onaylanmaktadır. Onun bu mevkii tahkim konusundaki önlemleri o derece olağanüstü ve mükemmel idi ki, düşman büyük sayısal üstünlüğüne[259] rağmen Kût savunma hatları içine girmeyi kesinlikle başaramamıştır. Townshend'in bu hareketi unutulmamalıdır. Yirmi haftadan fazla bir zaman için, kötü hava şartları, iklim zorluklarına maruz kalmak ve sabit olduğu şekilde, açlıktan ölecek bir ana kadar –mümkün olan en uzun bir devir için- yetmesi hesaplanan tayin istihkakıyla varlığını korumak üzere mevzilerinde direnen bu kıtaların ne derece şiddetli zahmetlere tahammül ettiklerini asil lortlar takdir etmekte kusur etmeyeceklerdir. Bu durum, 2.970 İngiliz hizmetçi de dahil olmak üzere 6.000 Hintli kıtalarından oluşan cesur savunma kuvvetini teslim olmaya mecbur etmiştir[260].

---

259 Osmanlı Ordusu, düşman kurtarma kuvvetiyle kuşatılanlar arasında daima aşağı bir sayıda kalmış, sayı üstünlüğü kazanamamıştır. Yalnız kuşatına başlangıcında doğal olarak General Townshend'in kuvvetine biraz üstündü (TAOE).

260 Teslim olan kuvvet şuydu:

General	5
İngiliz subayı	272
İngiliz eri	2.592
Hint subayı	204
Hintli ve diğer erler	6.988

Onurlu bir şekilde esir olan General Townshend ve kıtaları silah arkadaşlarının fikrine göre, –ki, bu fikre bu meclis ve bütün ülkenin tamamıyla katıldığını söyleyebileceğimi zannederim- sonuna kadar direnmek için insanlık bakımından mümkün olan her şeyi yaptıklarını ve onların teslimiyet arz etmelerinin gerek kendilerine ve gerek İngiliz ve Hint ordularına ait hatırat ve kayıtlarında onursuzluğu gerektirecek bir durum gösteremeyeceğini bilmekle memnun olacaklardır.

Kuşatılmış kuvveti kurtarmak için doğal olarak her türlü çaba harcandı. Fakat başarının meydana gelmemesine ancak ve yalnız muhalif unsurların sebep olduğunu söylemekle gerçek durumun dışında söz söylemiş olmayacağım. Sürekli yağmurlar ve sonunda meydana gelen taşkınlar, ileri hareketi alıkoyduktan başka, hemen hareket yapılması mümkün olmayan dar bir cephe ile cephe hücumları yapılması mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Sir Percy Lake ve Sir George Gorringe'in kumandaları altında bulunan kıtaların her şekilde övgü ve methe layık oldukları söylenirse abartılmış olmaz. Bu kıtaların cesaret ve fedakârlıklarının meyvelerini toplamamış bulunmaları, ancak katlanılması için uğraşmak mecburiyetinde kaldıkları durumlar sebebiyledir."

General Townshend tarafından Kût'tan gönderilen son yazı, aşağıdaki konuları içermekteydi:

"Görevimizi yapmış olduğumuzu bilmek ve durumumuzun savaşın mukadderatından biri olduğunu takdir etmekle memnunuz. Size ve General Gorringe'e ve Dicle kuvvetinin her sınıf ve rütbesine mensup erlerine bizi kurtarmak için sarf etmiş olduğunuz çabadan dolayı müteşekkiriz.

Silahsız	3.248
Toplam	13.309

Bu miktarın 1.306'sı hasta ve yaralı idi (TAOE).

Bütün ülke ile birlikte bu meclisin de bu sözleri onaylayacaklarını sanırım. Gerek Kût'u savunanların ve gerek Kût'u kurtarmak için çaba harcayanların bizim takdir ve şükranlarımızı kazanmış olduklarına eminim. Türk kumandanının hareket tarzı hakkında, asil lordun söylemiş olduğu şeyi tasdik etmekle sevinçliyim".

Lord Grenfell şu açıklamalarda bulunmuştur:

"General Townshend hakkında söylenen övgülü ifadeler, Millî Meclis ve ordu için –Irak'ta kalan kuvvet de dahil olmak üzere- çok memnuniyete layık olacaktır. Her türlü zorluklara, hastalığa, erzak ihtiyacına, tıbbî maddelerin yokluğuna rağmen General Townshend ve İngiliz-Hint kuvveti, erzak tükenip General Townshend tarafından erlerin hayatını kurtarmak için teslim olmaya izin verilinceye kadar Kût'u olağanüstü ve takdire layık bir şekilde savunmuşlardır. General Townshend tarafından Kût'un savunulması ve kıtaların azim ve metaneti ordu ve ülke tarafından uzun süre takdir ile anılacaktır".

5 Mayıs 1916 tarihli *Times* gazetesinden İstanbul'a varıncaya kadar okumadığım ve İstanbul'da Amerika elçiliğinde gördüğüm bu nutuklar gerek benim ve gerekse askerlerim için sınırsız övünç sebebidir. Bu nutuk, sevgili İngiltere'miz tarafından, görevimizi yapmış olduğumuzun kabul edildiğini gösteriyordu. Benim şahsım itibarıyla fazla bir duygu daha mevcuttu ki, bu övgüler, Sudan savaşlarında maiyetinde bulunduğum ve kaymakamlığa, tümgeneralliğine ve son olarak korgeneralliğe yükseltilmeyi kendisine borçlu olduğum eski bir kumandan tarafından yapılıyordu.

Albay Fitzgerald ve General Sir James Wolfe Murray tarafından eşime gönderilen teselli mektuplarını da buraya alıyorum.

"York House,
Saint James
4 Mayıs 1916

Aziz Bayan Townshend,

Lort Kitchener, acınıza ne kadar büyük bir derecede katıldığını, ancak eşinizin Kût'ta gösterdiği metanet ve büyük direniş ile ne derece parlak bir şekilde hareket ettiğini takdir etmeniz gereğini size söylememi talep ediyor. Kitchener, bu gün Lortlar Kamarası'nda verdiği bir nutukta eşiniz hakkında takdirlerde bulunmaktadır.

Eşinizin yapmış olduğu harikulade hizmetten dolayı benim de naçizane takdirlerimi kabul buyurmanızı rica ederim. Kût savunması yayıldığı zaman bu savunmanın değeri herkes tarafından takdir edilecek ve bu hareket, tarihe harikulade güzel bir eser olarak geçecektir.

Eşinizle haberleşme konusunda herhangi bir şekilde yardım edebilirsem, lütfen beni haberdar ediniz.

Samimi Dostunuz
Fitzgerald"*

"Otel Vandyke
Cromwell Road
Queen's Gate,
30 Nisan 1916

Aziz Bayan Townshend,

Son olarak netice ortaya çıktı. Eşiniz ve cesur kıtaları şan ve şerefle kuşatılmışlar ve General Townshend'i tanıyan herkesin bildiği şekilde, onun kumandası altında bulunan kıtalar, görevlerini sonuna kadar yapmışlardır. Suçlamak veya övgüde

* Albay Fitzgerald, Lort Kitchener'in askerî kâtibidir. Batan Hempshire gemisinde bulunduğundan boğularak ölmüştür (Yazar).

bulunmak hakkı bana ait değildir. Fakat harekâtın genelinde eşinizin hareket tarzının çoğunluk tarafından övgüye layık olacağına eminim.

Fakat onun vatandaşları olan bütün erkek ve kadınlar onu ve kıtalarını düşüneceklerse de, birçoğumuzun bu endişeyi, şaka götüren zamanınızda sizi düşünmekte oldukları gerçekten anılmaya değer. Çünkü bu müthiş bekleyiş devrini özellikle siz tecrübe ettiniz. Sizi tanıyan biz, bu tecrübenize ne kadar cesurca tahammül ettiğinizi takdir ettik.

General Townshend'in bu harikulade görevini şerefle ve hayatta kalmış bulunarak yapmış bulunmasından dolayı Allah'a şükredelim. Bütün vatandaşlarının yaptıkları gibi daha fazla direnmek imkânsız bir hale gelinceye kadar savaşmış olan bir askere karşı gösterilmesi gereken saygının düşman tarafından gösterilmesini ve bir defa daha aramıza dönünceye kadar onuruyla uygun bir muameleyle karşılaşmasını umalım.

Samimi Dostunuz
J. Wolfe Murray*"

İstanbul'a gideceğimi Halil Paşa bana söyledi. Beni Kûtü'l-Amare'den Bağdat'a nakletmek üzere emrime bir "Thornycroft" motorbotunu tahsis etti. Bağdat, benim Avrupa'ya varmam için Irak ve Küçük Asya içinden geçerek yapacağım uzun seyahatte ilk menzildi. Beraberimde Albay[261] İshak Bey, Albay Parr ve Yüzbaşı Morland olarak vapura bindim. Eski ve cesur 6. Tümen artakalanlarının ordugâh kurdukları yerden geçerken erler ve subaylar sahil boyunca dizilerek, vapur uzaklaşıncaya kadar beni alkışlamışlardır.

Selam vaziyetinde durduğum sürece gözlerim yaşla doluydu. Ben böyle bir kıtaya bir daha asla sahip olamayacağım. Böyle bir kıtaya hiç kimse asla sahip olmamıştır. Ben 6. Tümeni bütün varlığımla sevdim. Onlar da sonuna kadar bana güvenmişlerdir.

---

* General Sir James Wolfe Murray 1919 Ekim'inde ölmüştür (Yazar).

261 Kaymakam idi (TAOE).

emrim altında bulunmuş olan, o zaman kurtarma kuvveti ve Kraliyet Bahriyesine mensup erler ve subayların yazısı idi:

"26 Nisan 1916

General Townshend,

Dicle koluyla işbirliği yapan Kraliyet Bahriyesine mensup biz er ve subaylar –ki bir çoğumuz pek çok zaman sizinle ve cesur kıtalarınızla birlikte çalışmıştık- size ve Kût'taki arkadaşlarınıza katılmayı başaramadığımızdan dolayı en büyük keder ve üzüntülerimizi göstermek zorundayız".

Son bir talep olmak üzere, Spot adındaki sadık köpeğimin evime gönderilmesi için İngiliz kuvveti aracılığıyla dostum Sir Wilfred Peek'e gönderilmesini Halil Paşa'dan rica ettim. Spot, bana çok sadıkça hizmet etmişti.

Kurna, Kûtü'l-Amare ve Selmanipak savaşlarında ve çekilme sırasında yanımdaydı. Kût savunması esnasında büyük miktarda kedi öldürmüştü. Spot, İngiltere'ye sağlam olarak ulaştı. Norfolk'taki evime dönüşte onu tekrar gördüm.

Ek

Türkler Tarafından Bir Saldırı Yapılması Halinde Hareket Planı

"6. Tümen Karargâhı
16 Aralık 1915

(Kıtalara Bildirilecektir)

Kıtaların bölümlere ayrılmasında Tümen Kumandanının dayandığı genel kurallar, taarruzu bekleyen ve savaş hattında diğer kıtalar ile önlemler alan bir kuvvetin kısımlandırılmasına etki eden kurallara benzer. Bir mevziin savunması için derinliğine önlemler alınıyor. Bu mevziin arkasında iyi ve örtülü birleşme yolu bulunmalıdır. Ateşten korunmak ve gizlenmek, savunma harekâtında en önemli işleri oluşturur.

Kıtalar başlıca iki kısma ayrılır. Bunlardan biri, genel ihtiyat adıyla, uygun bir fırsat ortaya çıktığında taarruz için daima hazır bulundurulacak olan kuvvetten, diğeri de mevziin savunmasına ayrılan kısımdan ibarettir.

Topçu, düşmanın yaklaşma yollarına ve muhtemel topçu mevzilerine hakim olacak şekilde yerleştirilir.

Mevziin savunmasına tahsis edilen piyade, dayanağıyla birlikte ateş hattına ve mıntıka ihtiyatına bölünür.

Mevzi, burada olduğu gibi, geniş olduğu zaman kısımlara ayrılır. Her kısım bağımsız bir birliğe tahsis edilir.

Bu şekilde savunma asıl hattının sol kısmını bir piyade tugayı, sağ kısmını diğer bir piyade tugayı işgal ediyor. Bir tugaydan oluşan genel ihtiyat, genel duruma ve arazinin yapısına

göre, daha sonra ileri hareket için mevzi gerisinin en uygun bir yerine yerleştirilir.

Bundan dolayı, düşmanın bir saldırı yapması halinde, Tümen Kumandanı, savunma asıl hattını –kaleden geçip eski koruganlar hattı boyunca uzayan cephe hattını- işgal etmek niyetindedir. Bu hattı genel ihtiyat ile takviye edecektir. Savunma asıl hattının, her neye mal olursa olsun elde tutulması gerekir.

12 Aralık gecesi büyük kayıplara uğrayan düşmanın şimdi ancak 10.000 kişilik bir kuvveti kalmıştı. Bu kuvvetin 1.500 kişilik bir kısmı nehrin sağ sahilinde bulunmaktadır.

Bizim 9.000 kadar savaşçı mevcudumuz var. Kıtaların fikrine şu yerleştirilmelidir: "Eğer açık arazide düşmana taarruz edersek onu yeneriz". Çünkü biz açık arazi savaşında düşmana her bakımdan üstünüz. Bunu şimdiye kadar birçok savaşta ispatladık. Bu nedenle, Tümen Kumandanı, Türklerin yapacakları taarruzun sonucundan asla korkmuyor. İsterlerse Türkler bu hareketi denesinler. Yalnız, Tümen Kumandanı için, genel ihtiyat kuvvetlerinin ileri sürülebilmesi için mükemmel birleşme hatlarının –üzerlerinden ateş yapılabilecek şekilde- hemen inşa edilmeleri kesinlikle gereklidir. Bu, inşaat diğer bütün inşaatların olağanüstü ve en önemli kısmıdır. Bu yakınlaşma yolları inşa edilinceye kadar diğer bütün işler terk edilmelidir."

Kût Kuvveti Kumandanı*
General
Townshend

16 Aralık 1916'da General Aylmer'in durum hakkındaki tartışması

Aylmer Kût etrafında ve Kût'un doğusunda, Dicle üzerindeki düşman kuvvetlerinin 17.000 kişi ve 54 top olduğunu tahmin edi-

---

* Görülüyor ki, kuvvetimi 1.000 kişi fazla göstermekle abartmıştım. Bunu, bir yönden erlerimi cesaretlendirmek, diğer yönden böyle genel kuvvet bildirilerinin düşman eline geçmesi ihtimalinden dolayı düşmanın gözünü korkutmak için gerektiğinden yaptım. Kûtü'l-Amare ve Selmanipak savaşlarında da aynı kurala dayanarak hareket ettim. Bu savaşlarda kıtalarımın güven ve morallerini yükseltmek için düşman kuvvetlerini gerektiğinden eksik gösterdim (Yazar).

yor. Düşmanın yakında gelecek takviye kıtalarının 7.000 kişi ve 9 toptan oluşan 5. Tümen olması ve kuvvetin 1 Ocak'ta Kût'a ulaşması muhtemeldir. Sonradan Felluce'de bulunduğu bildirilen, 7.000 kişi ve 24 toptan oluşmuş olan Fırat Tümeninin (26. Tümen) yakın bir zamanda Dicle havalisinde harekâta katılması imkan dahilindedir. Bu iki tümen kurtarma kuvvetinden önce Kût'a ulaşabileceklerdir. 44 topa sahip olan 36 ve 37. Tümenler, Kût'a 20-27 Ocak'ta –Aylmer kumandası altında birleşecek olan Dicle Kolordusunun tamamlanmasından önce, fakat kuvvetli bir tümenden oluşan daha küçük bir kurtarma kuvvetinden sonra- varabilmeleri muhtemeldir.

Durumun vahametini gerektiren sebepler, İngiliz subaylarının kayıplara uğraması ve Townshend kuvvetindeki Hintli kıtaların moralinin bozulması haberleridir. 5. Tümenin ve muhtemelen Fırat Tümeninin 1 Ocak'ta veya daha önce ulaşması, benim için olağanüstü büyük bir endişe meydana getirecektir.

Rusların Kirmanşah'tan doğruca Bağdat üzerine yapacakları bir ileri hareket –Türklerin şiddetle uzaklaştırılması halinde- düşmanın Kût civarına gelecek takviye kıtalarının bir kısmını çekebilir. Fakat Aylmer buna güvenmiyor (Ben de güvenemem).

Yukarıdaki sebepler dikkate alınırsa, Townshend'in 15 Ocak'a kadar direnmesine güvenmenin tehlikeli olabileceğini ve bu tarihi dikkatten uzak tutmayarak mümkünse 10 Ocak'a doğru onu kurtarmak girişiminin en uygun hareket tarzı olacağını zannediyorum. Bu hareket, kurtarma tümenlerinden ikisinin elde tutulmasını bekletecektir.

Kurtarma kuvveti– Aylmer, Meerut Tümeni, Süvari Tugayı ve özel bir topçu teşkilatı ve kuvvetine sahip özel bir piyade tugayının yaklaşık 3 Ocak'ta Ale'l-Garbî'de toplanabileceğini tahmin ediyor. 3. Lahor ve 7. Meerut Tümenlerinin – diğer tümenlerle birlikte ileri harekete hazır bulunmak üzere- toplanmaları belki daha üç hafta kadar süreecektir. Benim Kût'taki kuvvetim tarafından yardım görecek olan küçük kurtarma kuvvetlerinin top-

lamı 27.000 kişi ve 87 top civarında olduğu tahmin ediliyordu. Bu kuvvetin üçte biri büyük kayıplara uğramış, değeri düşük kıtalardan oluşuyordu. Aylmer, birleşen Dicle kolunun genel durumuyla Kût'u kurtarmaya kalkacak olursa Türklerin 44 topa sahip 16.000 kişilik ilave kuvvetini de dikkate almak zorunda kalacaktır.

Aylmer yukarıdaki değerlendirmelerinde, silah altında bulunması muhtemel olan 5.000 kadar Arap'ı hesaba katmadığını bildiriyordu. Bizim hafif silah mühimmatımızın 6 hafta kadar, genel topçu mühimmatının 3-4 hafta kadar yetecek derecede olduğunu, fakat obüs mühimmatımızın eksik bulunduğunu ve böyle bir harekâtta bunun çok önemli bir mesele olduğunu tartışıyordu. Onun düşüncesine göre şimdi benim emrimde silah kullanmaya gücü yeter 7.800 kişi mevcuttu. Kuşatmanın başlangıcından beri savaşçı erlerimden yaklaşık yüzde 75 kadarının kayıp olduğunu ve bu hesaba göre savaşçı kuvvetimin 1 Ocak'a kadar 1.200; 15 Ocak'a kadar 2.400 eksilmiş olacağını düşünüyordu. Kolordu Kumandanı tartışmaya şöyle devam ediyor:

> "Doğal olarak kurtarma için bütün kuvvetin bir seferde ve birlikte olarak ileri harekette bulunması gereği ayrıca tercihe layıktır. Çünkü bu kuvvetler, Kût'u tam başarıyla kurtardıktan sonra ciddi bir duraklamaya ve engele uğramaksızın bizi Bağdat'a sevk edebilirler.
>
> Diğer yönden Kût'un kurtarılması daha küçük bir kuvvetle, yalnız Meerut Tümeni, bir özel tugay ve bir süvari ile yapılırsa, ulaşım araçlarının önemli bir kısmının kurtarma kuvvetine eşlik etmesi sebebiyle bu hareket, Dicle Kolunun genelinin ulaşmasını geciktirecektir. Daha küçük bir kurtarma kuvvetiyle Bağdat'ın ele geçirilmesi ise, tamamen zayıflamamıza sebep olacağından, Dicle Kolunun geciken diğer kısımlarının varmasını bekleyerek duraklamaya mecbur olacağız. Doğal olarak Türklerin de tekrar düzene girerek daha kuvvetli bir mevzide bize yine direnişte bulunacakları ve belki de taarruza geçecekleri muhakkaktır. Bununla birlikte, en esaslı ve önemli mesele

Townshend'in tam zamanında kurtarılmasını sağlamaktır. Çünkü onun için bir felaket, yalnız Irak'ta değil, hatta Hindistan'da da en vahim ve ciddî siyasî etkiler meydana getirebilir".

General Aylmer, değerlendirmelerini şu şekilde özetliyor:

"Tamamıyla şu fikirdeyim ki, 3 Ocak'ta emrime katılan kıtalar (Meerut Tümeni, Özel Piyade Tugayı, Süvari Tugayı) ile Kût'taki kıtaların kurtarılması için Ale'l-Garbî'den ileriye doğru hareket etmeliyim. Bu hareket, cepheye daha büyük bir kuvvetin ulaşmasını geciktirse bile önemi yoktur. Kuvvetli bir tümen ile bir süvari tugayının Kût'u kurtarmak için yeterli olduğunu düşünüyorum".

Yukarıdaki tartışmaların tenkitleri:

Kuvvetlerin tasarrufu esas kuralı, Aylmer'in ileri harekete geçmeden önce yararlanmaya uygun bütün kuvvetleri el altında bulundurmasını gerektirir. Kuvvetlerin toplanmasından önce ileri harekete geçmek, kuvvetlerin tasarrufu kuralını ihlal etmek demektir. Bu durum tarihte her zaman felaket veya yenilgiyle sonuçlanmıştır. Şu da doğrudur ki, bir kurtarma kuvvetinin görevi bir kuşatmayı uzatmak değil, kaldırmaktır. Aylmer, bu gerçek sebepten dolayı kuvvetlerin tasarrufu kuralının aksine olarak karar vermiş olduğunu ispat etmiştir. Kuropatkin'in, bütün kuvvetlerini el altına toplamadan önce Harbin'den ileri harekete geçmek fikrine itiraz ettiği hatırlanmalıdır. O, kuvvetlerini topladıktan sonra Japonları Mançurya'dan atmak konusunda emin olabilecekti. Fakat Savaş Bakanı, onu zorlayarak Port Arthur'un her neye mal olursa olsun kurtarılması gerektiğini söyledi. Doğal olarak sonuç Wafangon felaketinden ibaret oldu. Bununla birlikte Porte Arthur 35.000 kişilik bir savunma kuvvetine sahip çok kuvvetli bir kale idi. Bundan dolayı, yalnız başka bir kurtarma çaresi bulabilirdi. Halbuki Kût'taki duruma gelince, ben zedelenmiş ve büyük kısmının morali bozulmuş küçük bir kuvvet ile kötü, zayıf, hazır bir mevzide bulunmaktaydım. Türklerin yapacağı kesin bir hücum sonucundan korkuyordum. Bundan başka böyle hazır mevzilere sığınan kuvvetlerin akıbetinin sonunda teslim olmak ve

esirlik olduğunu askerî tarih örneklerinden bildiğimden düşünce olarak müsterih değildim. Fakat en kaçınılmaz ve gerekli stratejik ihtiyaçlar, ulaşacak İngiliz takviye kıtalarının toplanmasına kadar 6. Türk Ordusunun ilerlemesini duraklatmayı gerektirdiğinden hemen Kût'u tahkim ederek düşmanın kuşatması altına girmek gibi tehlikeli bir kararı verdim. İngiliz kuvvetlerinin artık Irak'ta bilfiil bulunmalarından dolayı, doğal olarak kurtarılmak arzusundaydım. Bu konuyu sürekli olarak talep etmem de doğaldı. Kurtarma kuvvetimizin geneli toplanmadan önce bu kuvvetin bir kısmının ileri hareketi gerçekte kuvvetlerin tasarrufu kuralına aykırı idi. Fakat düşman da aynı şekilde hareket ediyordu. 6. Türk Ordusu, Kût üzerine kısım kısım sürülmüştü. İşte bu şekilde iyice anlaşılıyor ki, Aylmer beni mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde kurtarmak girişiminde bulunmakta haklıydı. Çünkü benim kuvvetimin esir olması Hindistan'da kötü bir etki meydana getirebilecekti. Aylmer, en esaslı noktayı yani kuvvetimin hemen kurtarılması konusunu, en önemli hedef ve amaç olarak düşünmekte haklıydı. Bununla birlikte, 1 Ocak'ta bana gönderdiği bir telgrafta şu hususları söylediği anlaşılacaktır: "*Sizin kurtarılmanız için 3 Ocak'ta Ale'l-Garbî'den bir tümen ile harekete başlamak konusunu fazlasıyla tercih ediyorsam da kurtarma kuvveti bakımından en iyi plan, toplu bir kol halinde Şeyh Sa'd'dan ilerlemek olabilecektir*". Aynı tarihte gönderdiğim cevapta, bu fikre onay vermekle birlikte kuvvet tasarrufu meselesini de dikkat ve önemine arz ettim.

Gerektiği takdirde orta hatta çekilmek ve onu işgal etmek için gizli plan

6. Tümen Karargâhı
Gizli 29 Ocak 1915

Bu plan, 22 Ocak 1915 tarihli, g256 numaralı ve "2. hatta çekilmek ve o hattı işgal etmek için gizli plan" adındaki projenin hükmünü feshediyor.

Bu plan, yalnız tugay kumandanlarına ve istihkâm kumandanlarına tebliğ edilecektir. O kumandanlar, birlik kumandanlarına gereken konuları gizli talimatla bildirmelidir.

Birlik kumandanları çekilme halinde işgal edecekleri çeşitli mıntıka ve mevkileri öğrenmek için temsilciler göndermelidirler. Böyle bir çekilme hareketinin hemen yapılmasına şimdilik hiç sebep ve zorunluluk olmadığından, bu planın geneli kesinlikle gizli tutulmalıdır. Bu planın bütün ayrıntıları, Genel İhtiyat Kumandanı tarafından –birinci hattaki kıtalar kumandanlarıyla temas ve irtibatta bulunarak- düzenlenecektir.

Yararlanılması mümkün olabilen kıtalar

Asıl hattın savunması için şu anda yararlanılabilecek kıtalar şöyledir:

Kuzeydoğu kısmı	4 Tabur, bir bölük Sirmur Kazmacıları, Maxim Bataryası, Kraliyet Topçu Gönüllü Müfrezesi,
Kuzeybatı kısmı	4 Tabur
Genel İhtiyat	5 Tabur

Gündüze mahsus normal tertibat

2) Yukarıdaki kuvvetin gündüze mahsus normal tertibatı:

Kuzeydoğu kısmı:	3 Tabur esas siperler hattında 1 Tabur siperlerde 3 Posta nehir sahilinde
Kuzeybatı kısmı	4 Tabur esas siperler hattında
Genel ihtiyatlar:	5 Tabur* "A", "B", "C", "E", "F" ordugâhlarında;
Ek kıtalar	48. İstihkâm "D" ordugâhında, 17, 22. Kazmacı ve Lağımcı Bölükleri.

Kuzeydoğu ve kuzeybatı kısımlarının gece tertibatı da yukarıdaki gibidir.

*Nehrin batı sahilinde 50 kişiden daha az mevcutlu posta.

Genel ihtiyatlar	a) 1 Tabur "P" noktasında en yakın ihtiyatı teşkil edecek. b) 1 Tabur ateş hattından değiştirildikten sonra gün doğana kadar "K" noktasında. c) 1 Tabur yakın ihtiyat olmak üzerine gün doğana kadar "H" noktasında d) 2 Tabur ordugâhta. İkinci hat siperinde veya ordugâhta uyuyacak olan kıtalara ilave. 48. İstihkâm 18, 22. Kazmacı Bölükleri.

3) Kaleden çekilmek gerekirse –ki muhtemel değildir- "B" tabyasından başlayarak doğu istikametinde nehir sahiline varmak üzere inşa edilmekte olan yeni bir siper, kuzeydoğu mıntıkasındaki kuvvet tarafından işgal edilecektir.

4) Kaleden çekilme hareketi yapılmasından önce, yeni siper, çekilmeyi örtmek için, genel ihtiyattan gönderilecek bir tabur tarafından işgal edilecektir.

Kuzeydoğu kısmı kumandanı, çekilme konusundaki niyetini Genel İhtiyat Kumandanına bildirecek, Genel İhtiyat Kumandanı da yeni sipere bir tabur gönderecektir.

Kuzeydoğu kısmı kumandanı, yeni siperi işgal ettiği zaman bir taburu mümkün olduğu kadar hızla genel ihtiyata iade edecektir.

Bu genel ihtiyat taburu "H" noktasında yakın ihtiyat olmak üzere bulunan taburdur.

O hâlde, bu konudaki önlemler şöyle olacaktır:

Gün-düz	Kuzeydoğu kısmı	3 tabur birinci hatta 1 Tabur orta hatta (ihtiyat olarak)
Gece	Kuzeybatı kısmı	Önceki gibi
	Kuzeydoğu kısmı	Gündüz olduğu gibi
	Kuzeybatı kısmı	2. Maddede olduğu gibi

5) Asıl hat ve yeni siperden de çekilmek gerekirse –ki muhtemel değildir- orta hat tutulup işgal edilecektir.

6) Yaklaşma yollarını tıkamak ve düşmanı daha önce örtülü yol inşa ederek ilerlemeye mecbur etmek için, orta hat önünde, her yerinde yaklaşık 50 tüfek bulunacak şekilde uzun kanatlara sahip ve 100-200 yarda (91-182 m) aralıklı 4 küçük kapalı tabyanın hızla inşası lâzımdır.

Bu inşaat, Genel İhtiyat Kumandanı tarafından İstihkam Kumandanı ile irtibat halinde bulunularak yapılacaktır.

7) Orta hat, nehir sahilinden, doğudan batıya doğru 800 yardalık (728 m) bir noktaya kadar ihtiyat ulaşım hattındaki (dış) bitiminde ihtiyat siperlerine kadar kuzeydoğu ve bu noktadan batıda nehir sahiline kadar kuzeybatı kısmı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Orta hat yaklaşık olarak 2.900 yarda (2.651 m) uzunluğundadır.

8) Asıl hattan çekilmeden önce (yeni siper de dâhil) orta hattı işgal etmek gerekecektir. Yakın ihtiyatların meşgul olduğunu farz edersek genel ihtiyattan bir tabur, çekilmeyi örtmek için orta hattın kuzeydoğu kısmını işgal edecektir.

Genel ihtiyattan bir tabur orta hattın kuzeybatı kısmını işgal edecektir.

Kuzeydoğu ve kuzeybatı kısımları kumandanları, gücü yeterse, bu taburları orta hattın hangi kısmına göndermek arzusunda bulunduklarını Genel İhtiyat Kumandanına söyleyeceklerdir. Aksi takdirde taburlar, ateş hatlarını usulüne göre

aralıklı olarak işgal edecekler ve kavuşma siperlerini serbest bırakacaklardır.

9) Çekilme halinde, şartlar da izin verdiği takdirde kuzeybatı kısmı kumandanı 2. hatta 3 tabur gönderecektir.

Kuzeybatı kısmı kumandanı 2. hatta 3 tabur gönderecektir. Bu taburlar, durumun uygunluğuna göre ikinci hatta veya ordugâhlara taksim edilmek üzere Genel İhtiyat Kumandanının emri altına gireceklerdir.

Kısımlar kumandanlarıyla Genel İhtiyat Kumandanı irtibat halinde bulunarak bir hattan diğer hatta geçecek taburların harekâtına ait teferruatı tanzim edeceklerdir.

Kurtarma kuvvetini desteklemek üzere Kût'tan yapılacak çıkış hareketi hakkında emirler

Kurmay Başkanına,

General Aylmer kuvvetinin, nehir sol sahilinde, kale civarına ulaşmasında, o kuvvetle ortaklaşa hareket için çıkış yapılması halinde önlemlerim genel tugay kumandanlarına şöyle gösterilecektir:

1) General Aylmer kuvvetinin yaklaşmasında:

O zaman genel ihtiyat görevini yapan tugay, 17. Tugaya dayanarak, benim emrimle kale güneyindeki örtülü mevzie hareket edecektir.

2) General Hamilton kumandası altında bulunan 18. Tugay, sağ sahildeki şerbet fabrikası köyünden çekeceği bir taburu Kût'un korunmasına bırakacak ve orta hatta giderek genel ihtiyatı oluşturacaktır.

Bu durumda, savaş önlemlerim şu tarzda olacak:

Ana kısım:	Sağ kanatta Eski genel ihtiyat tugayı ilerde 17. Tugay destekte Ek kıtalar 48. İstihkam ve bir sahra bataryası

Az kuvvet: Daha önce kuzeybatı kısmında bulunan bir tugay, kazmacı ve lağımcılar, 2 sahra bataryası ile obüs bataryasından oluşacak ve ileri hareket emrini aldığı zaman Dicle sol sahili boyunca hareket edecektir. Tümen karargâhı genel ihtiyat ile birlikte bulunacak ve genel ihtiyata gerekli emirleri Tümen Kumandanı verecektir.

Ana kısma kural olarak az kuvvetin etkili sahra topçu menzili 2.500 yarda (2.285 m), ya da 1 ¼ mil sağından (kuzeyinden) hareket ettireceğim.

Bu iki koldan birisinin ileri hareketi düşmanın ciddî bir direnişine maruz kalırsa, diğer kol, direnen düşman kuvvetine karşı hemen bir çevirme hareketine başlamak suretiyle duraklamaya uğramış olan kolun ilerlemesine yardım edecektir.

Genel ihtiyatı iki kolun arasındaki boşluk gerisinden –az kuvvete göre ana kısma daha yakın bulunmak üzere- hareket ettireceğim.

Uyarı: Norfolk taburları 18. Tugaya katılacaklardır.

Townshend

General Aylmer kuvvetiyle ortak harekât için savaş harekâtı emirleri defterimde kayıtlı projeler

Kût – 20 Ocak 1916

"A" Planı

Kût batısında, sol sahildeki düşman asıl mevziine hücum için.

İki koldan hücum etmeliyim.

Sağdaki "A" kolu:	Ana kısım ve taarruz manevrası kanadı
Soldaki "B" kolu:	Az kuvvet (Nehir boyunca hareket edecektir)
"A" kolu:	2 Tugay
Ek kıtalar: 48. İstihkam ve 17. Tabur	Yani 17. Piyade Tugayı ile (yarım tabur kalede bırakacaktır) bu hareket meydana geldiği zaman ikinci hat

	siperlerinde genel ihtiyat olarak bulunacak olan diğer tugay, tugaylara mensup bütün makineli tüfekler "A" kolu ile birlikte hareket edecektir.
"B" Kolu Ek kıtalar Kazmacı ve Lağımcı	Bu hareket meydana geldiği zaman orta hat siperlerinde bulunan tugaydan ibarettir.

Bize katılabilecek topçu ana kısmı "B" koluyla bulunacak ve 2 sahra bataryasından oluşacaktır.

Genel ihtiyat General Hamilton kumandası altında olarak 18. Tugaydan ibaret olacak ve bu tugay ikinci hat siperlerine hareket edecektir. Tugayın Kût'ta bulunan bir taburu oradaki hastanelerin, depoların, levazım ve nakliye kollarının korunmasına ayrılıp bırakılacaktır.

Genel ihtiyat Tümen Kumandanının emrindedir.

Kural olarak "A" kolunu "B" kolunun etkili sahra topçu menzili 2.500 yarda (228 m) ya da 1 ¼ mil sağında hareket ettirmeliyim.

Bu iki koldan birisinin ileri hareketi bir direnişe maruz kalırsa, diğer kol direniş gösteren düşman kuvvetine karşı hemen bir çevirme hareketine başlamak suretiyle duraklamaya uğramış olan kolun ilerlemesine yardım edecektir.

Kurmaylar "A" planına uygun olarak ayrıntıları düzenleyecektir.

"B" Planı

Aylmer kuvvetinin taarruzuna uğrayarak sol sahildeki Türk asıl ordugâhına çekilmeye mecbur kalan el-Hanna'daki Türk kuvvetlerine –Aylmer kuvvetiyle ortak harekât için Kût civarından geçerken- yapılacak taarruz projesi:

General Aylmer, sağ sahil manevrasında başarılı olursa düşmanın çekilmesinde bu hareket yapılacaktır.

Bu durumda da iki kol oluşturulacaktır.

"B" Kolu:	Az kuvvet 17. Piyade Tugayı (Kaleyi işgal etmek üzere yarın tabur bırakacaktır). *Ek kıtalar* Kazmacı ve Lağımcılar ve 17. Tabur	
"A" Kolu:	Ana kısım, harekât yapıldığı zaman genel ihtiyat olan tugaydır. General Hamilton kumandası altındaki 18. Tugayın 2 taburu da bu kuvvete katılacaktır. *Ek kıtalar* 48. İstihkam ve 1 sahra bataryası	
18 Tugay	1 Tabur Kût kasabasında 1 Tabur şerbet fabrikası köyünde	bırakılacaktır

"B" kolu, kalenin kuzeydoğu çıkışından çıkarak nehir sahili boyunca hareket edecektir.

"A" kolu kalenin batısındaki "A" tabyasından çıkarak manevra taarruzu kanadı görevini yapan "B" kolunun yaklaşık 1 mil (1.609 m) kuzeyinden hareket edecektir.

Uyarı: Kuzeybatı mıntıkası siperlerinde görevde bulunan tabur, "A" kolunun kale batısından çıkışına yardım için kuzeye doğru gösteri hareketi yapacaktır.

Yukarıdaki planın ayrıntıları kurmaylar tarafından düzenlenecektir.

"C" Planı

6. Tümeni sağ sahile geçirmek ve bu hareketi örtmek için önlemler

Bu harekete, toplar, hastalar, yaralılar, mühimmat ve levazım da dahildir. Bunların hepsi karşıya geçirildikten sonra, orta hat ve kaledeki kıtalar bu savunma hatlarını boşaltarak kademe kademe çekilecekler, 17. Tugay ve kale savunucuları orta hatta çekilecekler ve kuzeybatı mıntıkasındaki tugayın ikinci hatta çekilmesinin ardından 17. Tugay da ikinci hatta gelecektir.

Bundan sonra kuzeybatı mıntıkasındaki tugay, ikinci hatta bulunan ve genel ihtiyat olan tugay arasından geçerek çekilecek, tuğla ocakları yoluyla hareket ederek köprüyü geçecek. Daha sonra 17. Tugay en kısa yoldan kuzeybatı mıntıkasındaki tugayı takip ederek köprüden geçecek ve bu harekât, sağ sahilde orta hat karşısındaki toplar tarafından örtülecek ve korunacaktır.

Bundan sonra 2. hatta genel ihtiyat olan tugay, taburlardan oluşan kademeler halinde olmak üzere, soldan (batı) çekilecek ve köprüyü geçecektir. 18. Tugay bu harekâtın geneli sırasında Kût kasabasının kuzeybatısındaki dış duvarı, tuğla ocakları, mezarlık tabyasını işgal ederek artçıyı oluşturacaktır. General Hamilton, yukarıdaki kıtalar çekildikten sonra, benim emrimle, önce tuğla ocaklarından çekilmeye başlayacak, daha sonra kasabadan, en son mezarlıktan çekilerek köprüyü geçecek ve sağ sahile gelecektir.

Kurmaylar, "D" planına uygun olarak toplar, hastalar, yaralılar, mühimmat ve levazımın geçmesine ait ayrıntıları düzenleyecektir.

Uyarı: Köprülerde ve sallarda çalışan kazmacı ve lağımcılarla 48. İstihkamlar, Topçu Kumandanı idaresi altında olarak toplarda birlikte çalışacaklardır.

"D" Planı

Hayy nehrinin geçilmesi için General Aylmer ile ortak harekât

1) Şerbet fabrikası köyündeki kıtaları 2 tabur ve 4 Racputlar Bölüğü –General Hamilton tugayının kalan kısmıyla takviye etmeliyim ve sonra bu hareket sırasında ikinci hat siperlerinde genel ihtiyat olan tugayı da geceleyin -yaklaşık olarak üç gece zarfında- geçitten geçirerek Şerbet Fabrikası Köyü'ndeki kuvvete katmalıyım (Bu genel ihtiyat olan tugay, bir taburunu kasabada bırakacaktır).

Bu iki tugay günün doğuşuyla birlikte köyün en yakınındaki siperlerini işgal ederek batı ve güneydeki siperleri işgale başladıkları zaman, sol sahilde mevzilerinde bulunan topçu, o tugayların hareketini destekleyecek ve topların bir kısmı, düşmanın, sağ sahilde şerbet fabrikası köyü ilerisindeki –kuzeybatısındaki- top mevzilerini ateş altında bulunduracaktır.

Bu taarruz hareketi, kurtarma kuvvetine Hayy nehrini geçmek imkanını bahşedebilir.

2) General Aylmer, bu hareketten sonra, düşmanın sağ sahilinde Şamran deresindeki asıl ordugâhına hücuma karar verirse, benim 17. Tugayı şerbet fabrikası köyüne geçirmem gerekir. Bu şekilde tümenin 3 tugayına sahip olarak sahil boyunca düşmanın yukarıda anılan ordugâhına cepheden hareket edeceğim. Benim kuvvetim az kuvveti -cephe taarruzuyla görevli kolu- oluşturacak. Halbuki General Aylmer'in kuvveti düşman mevziini güneybatı istikametinden çevirmek veya kuşatmak fikriyle benim kuvvetimin güneybatısından hareket eden ana kısım veya manevra kanat kuvveti olacaktır.

Fakat şuna inanıyorum ki, General Aylmer başarılı olursa, düşman her halde Aziziye'ye kadar nehrin kuzey yönüne çekilecektir.

Kurmaylar, yukarıdaki "D" planında gösterilen fikre uygun olarak kıtaların şerbet fabrikası köyüne geçirilmesine ait teferruatı düzenleyecektir.

Kurmay Başkanına

Düşman sağ sahildeki el-Hanna'dan çekildiği takdirde, düşmana hücum niyetiyle yayımladığım "B" projesini yerine getirmek için hazırlıklarda bulunmak üzere tugayların kumandanlarına, Topçu Kumandanına, 10. Sahra Topçu Tugay Kumandanına, İstihkam Kumandanına, Muhabere ve İşaret Kıtaları Kumandanına, Genel Karargâh Kumandan Yardımcısına, Nakliye Kumandanına, Sağlık İşleri Müdürüne, gizli bir 6. Tümen harekât emri yayımladım.

30, 18 ve 17. Tugayların kumandanları emir aldıkları takdirde, yarın saat 7.00'de talimatta bildirilen toplanma yerlerine harekete hazırlanacaklardır.

Kolordu Kumandanının 21 Şubat tarihli ve 13-318 genel numaralı telgrafındaki bilgiler, yukarıda anılan kumandanlara ayrıca ve gizli bir muhtıra halinde bildirilecektir. Kolordu Kumandanı yarın 22 Şubat'ta, sabahın ilk ışıklarıyla birlikte düşmanın el-Hanna'daki mevziine bir baskın hücumu yapmak için

önlemler almıştır. Bu harekete Kolordu Kumandanının bütün kuvveti katılacaktır.

Düşman, mevziinden uzaklaştırılırsa, Tümen Kumandanı, General Aylmer ile ortak olarak hareket etmek üzere düşmana hücum edecektir.

Kuzeybatı mıntıkası kumandanı, Tümen Kumandanının düşmana hücum etmek için çıkış hareketi yapması halinde, gösteri hakkında aldığı talimata büyük önem vermelidir.

21 Şubat 1916
General
Townshend

22 Şubat 1916 akşamı, kıtalar için değişimli bir hazırlık durumu emredilmiştir. Yani kıtalar uzun bir devir için ordugâh veya konaklarını terk etmeyeceklerdir.

Önlemlere ait ayrıntılar tugay kumandanlarının emriyle yapılacaktır.

22 Şubat 1916
General
Townshend

"E" Planı

Dicle'nin sağ sahiline geçmek ve savaş sırasında General Aylmer ile ortaklaşa hareket etmek

Kurmay Başkanına

Lütfen bu projeyi aşağıdaki hatlara dayandırarak "C" planına (sağ sahile geçmek üzere Kût'un boşaltılması) benzer bir tarzda düzenleyiniz.

Kût'un güvenliğini sağlamaya uygunluk gösterecek bir şekilde düzenlenen asıl kuvvetin kumandasını üstleneceğim ve kurtarma kuvveti görünür görünmez asıl kuvvetle sağ sahile geçeceğim.

Kût savunma hatlarını, kasabayı ve sağ sahildeki şerbet fabrikası köyünü işgal etmek üzere Kût'un güvenliğini sağlamaya uygunluk gösterecek şekilde düzenleşmiş az bir kuvvet bırakacağım.

Asıl kuvvetler: 2 zayıf tugay ve 63. Topçu Bataryası (1 takım eksik)

"A" kolu

Geçici tugay:	Norfolklar
Albay Evans kumandasında	Oxfordlar 22. Pencaplılar 66. Pencaplılar

"C" kolu

Bu sırada genel ihtiyat olan tugay.

Sağlık Müfrezesi ve yaralılar için topçu ve nakliye arabalarının bir kısmı yani az bir kısım.

Erler 150 fişek, bir günlük pişmiş erzak ve kaputlarını taşıyor olacaklardır.

"E" planına ek

Kût savunma hatlarını işgal için bırakılan az kuvvetin, kuzeybatı mıntıkasındaki Tugay Kumandanının kumandası altında bulunacağı ve kuzeybatı mıntıkasındaki tugaydan ibaret olacağını söyledim.

17. Tugay (1 İngiliz-Hint taburu eksik)

81. Tugay (1 İngiliz taburu eksik)

Bütün tümen topçusu (63. Topçu bataryasının 4 topu eksik)

Bu az kuvvetin çok büyük olduğu görülüyor. Fakat bundan az bir kuvvetle Kût'un emniyetinin sağlanabileceğini sanmuyorum. Çünkü, sol sahildeki Türkler tarafından, cephesi çok geniş olan savunma hattımıza karşı şiddetli karşı hücumlar yapılması muhtemeldir. Kût'tan yapılacak çıkış hareketine gelince; az zaman zarfında, daha büyük bir asıl kuvveti karşı sahile geçiremem. Çünkü nehri geçmek için elimdeki araçlar iki yüzer köprü, Samana ve bir mavnadır. Yüzer köprülerin yaklaşık beş saatte kurulacağını öğrendim. Doğal olarak bu hareket insanı çıldırtacak derecede ağır bir iştir. İstihkam Kumandanının bana

verdiği bilgilere göre, her iki köprüden saatte yaklaşık 400 kişi geçebilir.

Düşman karşısında bir nehirden geçmek için kural şudur: Az kuvvet, sahte bir cephe hücumu yapmak suretiyle geçidi zorlamak girişiminde bulunduğunu düşmana zannettirmek için gösteri hareketi yapar. Bu sırada, manevra taarruz kanadını oluşturan ana kısım, az kuvvetin kanadına yakın bir yerden yani bir kuşatma hareketiyle nehri geçer.

Bu kurala dayanarak şerbet fabrikası köyü koruma kuvvetiyle bir gösteri hareketi yapmak ve bu sırada Dicle'nin sağ sahiline geçmek hareketine, çıkış kuvvetinin "A" ve "B" kolları tarafından Kût kasabasının tam doğusundaki şehir devresinde yani en iyi şekilde örtülü bulunan ve düşman topçu ateşinden korunmuş olan yerde teşebbüs etmek niyetindeyim.

Geçiş hareketini geceleyin yapmak niyetinde değilim. Çünkü kurtarma kuvvetinin ulaşmasından kesin olarak emin değilim. Sanaiyat civarında hava yağmurlu, Kût'ta iyi olabilir. Kurtarma kuvvetinin yağışlı bir günde ilerlemek isteyeceğini sanmıyorum. Böyle bir durumda benim sağ sahile zorunlu çıkış hareketim şiddetli bir hücuma maruz kalacak ve Kût'a her taraftan şiddetli ve genel bir hücum yapılacak, bundan dolayı çıkış manevrası, vahim bir felaketle değilse bile, büyük kayıplarla sonuçlanacaktır.

Savunmamızın semeresini, gecenin tesadüf ve ihtimallerine güvenerek tehlikeye atamam. Bundan dolayı, kurtarma kuvveti kendini gösterinceye kadar çıkış kuvvetiyle geçit hareketinin yapılmasına başlamayacağım. Bundan başka, nehirden geceleyin geçmek, Türkler için kurtarma kuvveti tarafından bir hareket yapılmasına ait kesin bir işaret olacaktır. Nehri kısım kısım geçen, daha önce Türkler tarafından karşı sahilde inşa edilen siperlerde birleşen, Türk asıl mevziine (zannıma göre nehir sahilinin doğusunda eski bir germe) ilerleyen kıtalarımın ciddi bir direnişe maruz kalacaklarını sanmıyorum. İlk kol nehri geçtikten sonra hemen ilerlemeye karar vermiyorsam, bütün kazmacı ve istihkamları geçirerek sağ sahildeki siperlere yaklaşık bir köprübaşı şekli verdirmeliyim.

Kazmacı, lağımcı ve istihkamları, çıkış kuvvetinin kalan kısmı takip etmelidir.

Çıkış kuvvetim sağ sahilde toplanır toplanmaz ben durumun gerektirdiği gibi hareket edeceğim. Benim düşüncem, General Aylmer'in es-Sinn mevzii en sağ (güney) kanadını çevirmek üzere yapacağı taarruz hareketine katılmak ve ortak hareket etmektir.

Kurtarma kuvveti es-Sinn mevziine yerleşir yerleşmez Kût dolaylı olarak kurtarılmış olur.

Eğer Türkler iyice mağlup edilirse, muhtemelen düzensiz bir şekilde çekilerek Hayy köprüsünü geçmeye çalışacaklardır. Halbuki bu köprü, süvarimizin ana kısmı ve Hant toplarıyla tehdit edilecektir.

2 Mart 1916 – Kûtü'l-Amare
General
Townshend

Her neye mal olursa olsun kale elde tutulacaktır.

Kurmay Başkanına,

Lütfen tugay kumandanlarına haber veriniz ki, sağ sahilde General Aylmer kuvvetiyle ortak hareket edilirse ve Aylmer, sağ sahilde es-Sinn mevziinde yerleşmeyi başarmış olursa dolaylı olarak kurtarılmış bulunacağız. es-Sinn'de Aylmer'e katılmak için gerekirse Kût'u terk edip belki sağ sahile geçeceğiz. Kalenin, her neye mal olursa olsun, Hougomont prensibine göre elde tutulması gereğine karar verdim.

Çok açıktır ki, ben çıkış kuvvetiyle nehri geçtiğim zaman Kût'ta kalacak kıtalar kumandanı, gerektiğinde bizim şimdi işgal etmekte olduğumuz böyle geniş bir hattı tutmaya yeterli kuvvete sahip olamaması, çok zayıf bir kuvvete sahip olması sebeplerinden dolayı kaleyi boşaltırsa, düşman, kaleyi hemen işgal ile bizim General Aylmer'e katılmamız için yapılacak her türlü harekâtı ciddî bir şekilde rahatsız edecektir. Bundan başka, bu durum, toplarımız için tuğla ocaklarında bulunmayı imkansız kılacak ve kasabada büyük kayıplara vs. sebep olacaktır. Siz şimdi kaleye erzak konulması için gereken her türlü önlemi

tamamlamalısınız. Ben de kaleye kumanda edecek olan Albay Brown ile birlikte kalede bulunacak savunma kuvvetinin miktarını belirleyeceğim.

Bu yüzden kalenin savunma ve işgali hakkında daha önce yayımladığım genel talimat değiştirilecektir.

3 Mart 1916
General
Townshend

Savaş Harekâtı Emirleri Defteri'nden çıkarılan bazı özetler şöyledir:

Tugayların kumandanlarına tebliğ edilen 5 Mart 1916 tarihli genel talimat,

General Aylmer'in, Kût'ün kurtarılması için yapacağı hareketin arifesinde tugay kumandanlarına şunu açıklamak isterim ki, ben bu planları –daha doğrusu bu harekât projelerini– düşmanın yapabileceği hareketi bilmek mümkün olmadığından her türlü ihtimale karşılıkta bulunmak ve General Aylmer'in arzularına elimden geldiği kadar katılmak için düzenledim.

General Aylmer kuvveti güneydoğuda varlık gösterdiği zaman, düşman beni Kût'ta oyalamak, sabit tutmak ve kurtarma kuvvetiyle ortak harekât yapmak için sağ sahile geçmeyi engellemek amacıyla Kût savunma hatlarının kuzeybatı veya kuzeydoğu kısımlarına taarruz etmesi çok muhtemeldir. Bunun için düşman, ya bizi hatlarımızdan atmak için bir kesin taarruz yapar veya –büyük ihtimalle- az bir kuvvetle bizi oyalamaya çalışır. Bu ikinci şıktaki taarruz, kesin sonuç yerindeki düşman başarıları belirince ciddiyet ve önem kazanır.

Hanna'daki Türk kuvvetinin de çekilerek kaleye ve savunma hattımızın kuzeydoğu kısmına yapılacak taarruza katılabilmesi muhtemeldir.

Saldırı savunması halinde bulunduğumuzdan, duruma göre hareket etmek, kasabanın güneydoğu çıkışında emrim altında iki tugaydan oluşan, çok kuvvetli bir genel ihtiyat –asıl

kuvvetler- ayırdım. Bu genel ihtiyat, düşmanın iki yaklaşma yolunu kapatmak üzere yerleştirilen iki az kuvvetime yetişmek üzere gerçekten merkezî bir durumda bulunuyordu (düşmanın kuzeydoğu yaklaşma yolunu General Hoghton, kuzeybatı yaklaşma yolunu General Hamilton kapatmaktadır).

Asıl kuvvetlerimi, düşmanı oyalamak suretiyle savaşa giren bu iki az kuvvetlerden biriyle hızlı bir şekilde birleştirerek, o az kuvveti geriye baskı yapmakta bulunan düşmanın herhangi bir hücum hareketini çok açık olarak uzaklaştıracağını veya imha ya da ortadan kaldıracağım.

Düşman kuzeybatı veya kuzeydoğu kısımlarına hücum etmezse, General Aylmer'e etkin bir şekilde yardım için nehri geçmek konusundaki hazırlıklarıma devam edilecektir.

Şunun da anlaşılması lazımdır ki, General Aylmer'in isteğine uygun olarak topçumu kuzey ve güneydoğu istikametlerinde mümkün olduğu kadar fazla ateş mıntıkaları sağlayacak şekilde topladım. Fakat savunma hattım kuzeybatı ve kuzeydoğu istikametlerinden şiddetli ve ciddî bir hücuma maruz kalırsa topların kasaba dahilinden hızla geçirilerek kuzeybatı ve kuzeydoğu istikametlerini ateş altında bulunduracak şekilde yerleştirilmesi konusunu Kraliyet topçu kumandanıyla düzenledim.

Kûtü'l-Amare 6 Mart 1916
General
Townshend

15 Mart 1916'da Kûtü'l-Amare'deki Durumun Tartışması

1- a) Dicle'nin sol sahilinde Hanna mevziinde ve bu mevziin arkasında ihtiyat olarak kademe halinde yerleşmiş olan düşman asıl kuvvetleri 2. Tümen (51, 52 ve 12. Alaylar) ve 2. Alayın bir müfrezesi hariç olmak üzere –yaklaşık 14.000 savaşçı ve 27 toptan ibarettir.

b) Dicle sağ sahilinde es-Sinn mevziindeki az kuvvet bir tümen ile diğer tümenin üçte ikisinden ibaret olup -35. Tümen zayıftır- bunların kuvveti 8.000 piyade ve 19 toptan oluşmaktadır.

c) Bir Türk işgal veya izleme kuvveti sol sahilde Şamran'dadır. Bu kuvvetin bir kısmı sağ sahildedir. Her iki mevzi birbirine bir köprü ile bağlıdır. Bu kuvvet 45. Tümen, diğer üç tabur, 23 toptan ibarettir. Kuvvetin mevcudu yaklaşık olarak 7.000 veya 8.000 kişidir.

Genel savaşçılar toplamı 29.000-30.000 kişi ve en az 69 toptur.

a, b kuvvetleri arasındaki kavuşma ve bağlantı yalnız Mukasis'teki şahturlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Fakat yukarıdaki miktara, belgelendirilmiş haberler ile öğrendiğimiz bazı bağımsız taburları da eklersek Halil Paşa'nın kumandası altında en fazla 30.000 kişinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Düşman, 8 Mart'ta büyük kayıplara uğramıştır. Fakat, bana mektup getirmiş olan Halil Paşa'nın yaver-i harbi, her iki taraf kayıplarının yaklaşık olarak eşit olduğunu subaylarımızdan birine nasıl söylediğini bilmiyorum.

2- Düşmanı takviye etmek üzere Bağdat'tan üç tümenin daha ulaşmış bulunduğu da söyleniyordu. Von der Goltz harekât merkezi olarak Bağdat'ı seçmiş. O, buradan Irak ve İran'daki Türk kuvvetlerini Dicle üzerindeki İngilizlere ve Rusya'nın batı (İran) harekât yerinde Baratoff kumandası altında bulunan Ruslara karşı merkezi bir durumda (veya iç hatlar üzerinde) sevk ve idare etmektedir. Baratoff kuvveti de Kirmanşah-Tak-i Kisra Geçidi hattı üzerinde olarak Bağdat'a doğru ilerlemektedir.

Hanekın'da, Baratoff'un ileri harekâtını durdurmakla görevli, Von der Goltz az kuvvetlerinin ne kadar olduğunu bilmiyorsam da bunun iki tümen kuvvetinde bulunmasının düşünüldüğünü söyleyebilirim. Baratof'un kuvveti de ancak 15.000'dir. Çünkü İran'da, çeşitli görevler için ayrılmış küçük kolları da vardır. Baratoff imzasını, İran'da Rus Sefer Kuvvetleri Kumandanı diye atıyordu. Baratoff'un karşısında çekilen Türk az kuvvetlerinin

takviyesi için Kût'a gelecek olan üç Türk tümeninin Von der Goltz tarafından Hanekın'a doğru sevk edilmesi ve Erzurum'un düşmesinin, Von der Goltz kumandası altında bir merkezî büyük kuvvet oluşturulmasına ayrılan bütün Türk takviye kıtalarının istikamet değiştirmelerine sebep olması ve bu durum sonucu Von der Goltz'ün planlarının bozulması muhtemeldir. Baratoff, Hemedan'dan Kirmanşah'a ulaşmasından beri bana birçok defa telgraf göndererek ileri hareketten bahsetmiş ve çok yakında benimle Irak'ta birleşmek ümidini ortaya koymuştur. Rusların, İran içinde küçük kollar halinde dağılmış bulunmalarından dolayı Bağdat üzerine kesin şekilde ilerlemek için, ciddi bir niyet beslediklerini sanamıyorum. Çünkü böyle bir hareket için bütün bu küçük Rus kollarının bir ana kısım halinde birleştirilmiş olmaları lazımdı.

3- Vadi'de Gorringe kumandasındaki kolordunun gerçek kuvvetini bilmiyorum. Fakat 25 Ocak 1916'da Genel Karargâhtan gelen bir telgrafta, Aylmer'in 8 Mart'ta sağ sahilde bir ileri yürüyüş yapılması suretiyle beni kurtarma girişiminde bulunduğu zaman yaklaşık olarak 20.000 savaşçıya sahip olduğunu bildirmişti. Aylmer'in bu hareketteki kayıplarını bilmiyorum. Fakat Halil Paşa bana gönderdiği mektupta Aylmer'in, ölü ve yaralı olarak 4.000 kişi kaybettiğini bildirmişti. Aylmer de "çok ağır kayıplar" ifadesini kullanmıştı. Bundan dolayı tahmin edilen 4.000'i kabul ederim. 13. Tümen, Gorringe'e katıldığı zaman (bu tümenin ancak 12.000 kişi kadar olduğunu farz ediyorum), onun kuvveti yaklaşık 28.000 savaşçı ve 70-80 topa ulaşmış olacaktır. 13. Tümenin gerçek kuvvetini bilmiyorum. Fakat Gelibolu yarımadasında büyük kayıplara uğradığını bildiğimden bunu ancak 12.000 mevcudunda farz ediyorum.

4- Kût için yapılan kurtarma harekâtını ben idare etmiş olsaydım (8 Mart başarısızlığından sonra), kural olarak ve aşağıdaki sebeplerden dolayı sol sahilde toplanmış olan bütün kuvvetimle kesin bir savaş verirdim:

I. Düşmanın asıl kuvvetleri sol sahildedir. Bundan dolayı kural olarak bizim başlıca hedefimiz bu kuvvet olmalıdır. Eğer Hanna'da bulunan bu kuvvet yenilir ve takip edilirse, sağ sahildeki Türk kuvveti de benim geçen sene Eylül harekâtımda olduğu gibi, sökülerek Hayy'e doğru çekilecek ve sonuç olarak Kût da kurtarılacaktır.

II. Bununla birlikte düşmana sağ sahildeki kuvvetini takviye ettirmek için akşam karanlığında anılan sahilde, bir kol ile sahte ve gösteri şeklinde bir hareket yapardım. Sonra bu kolu, karanlıktan yararlanarak köprüm vasıtasıyla tekrar sol sahile geçirmek üzere geri çeker, asıl kuvvetlerimle kuzeye doğru bir gece yürüyüşü yaparak düşmanın sol kanat ve arkasına karşı geniş bir kuşatma hareketi icra ederdim.

III. Sağ sahilde, köprü başını korumak için ancak 2-3 tabur ve bir bataryadan oluşan karışık bir müfrezeyi (bir az kuvveti) bırakırdım.

IV. Düşmanı sol sahil üzerinde kısmen sabit tutmak için geniş bir köprü kullanır ve bu tarafta bulunacak kuvveti mümkün olduğu kadar fazla kuvvetli göstermek için topçumun ana kısmını da bu yönde bulundururdum. Bu şekilde benim büyük kuvvetlerden oluşmuş olan asıl kuvvetlerim (kuşatma kolum) –geçen Eylül'de Kût savaşında yaptığım gibi- düşmanın kanadına yöneltilmiş olurdu.

V. Kurtarma kuvveti sol sahil üzerinde hareket ederse Kût yakınına geldiği zaman onunla ortak hareket edecek bir durumda bulunurdum. Yani savunma hattının kuzeydoğu kısmı karşısındaki siperlere hücum ederek işgal kuvvetini uzaklaştırabilirdim.

VI. Eğer kurtarma kuvveti, tersine bana sağ sahilden yaklaşırsa, ben ancak Dicle'yi seyyar köprüler vasıtasıyla ve büyük zorluk ve yavaşlıkla geçebilir, savaştan bilfiil hariç kalırım. Elde bulunan araçlar ile, ateş altında ve 4 saat zarfında 2.000 kişiyi sağ sahile geçirebilmek benim için bir mutluluk olabilirdi.

VII. Gorringe için sol sahil üzerinde harekâtın diğer büyük faydası da şu olabilirdi: Gorringe'in gemileri mümkün olduğu kadar ilerleyerek mühimmat ve erzakın ikmalini, yaralıların tahliyesini kolaylaştırabilirlerdi.

5- Aksine, sağ sahil üzerinde hareket ettiği takdirde bütün gemilerini geride epeyce bir mesafede bırakmak ve su, erzak ve yaralıların tahliyesi konusunda büyük zorluklara maruz kalmak zorundadır. Çünkü nakliye araçları azdır. Öyle sanıyorum ki, Aylmer sağ sahilde yaptığı harekâta devam ederek başarılı olabileceği bir zamanda bu zorluklardan dolayı çekilmeye mecbur olmuştur.

6- Yerinde bulunmadığından dolayı Gorringe'in son sahilde düşman mevziinin sol kanadına karşı asıl kuvvet ile bir çevirme hareketi yapmasında zorluklara uğrayıp uğramayacağını bilmiyorum. Fakat Gorringe, bu hareketi yapar ve bu kuvveti ihtiyatlarla takip ettirebilirse, eminim ki başarılı olacaktır. Düşmanın geçen Eylül'de kuşattığım yerdeki mevziinden 10 mil (16 km) kadar batıda, Süvade bataklığı civarında yerleşmiş olan kısmını, bir tugay kolaylıkla durdurabilir ve oyalayabilir.

7- Düşmanın Şamran'daki* işgal kuvveti 8 Mart'ta olduğu gibi, fazla bir şey yapamayacaktır. Çünkü sol sahil boyunca takviye için ilerlerse benim önümden geçmek zorundadır ve geçerken taarruzuma uğrayacaktır.

8- Düşmanın sağ sahilde es-Sinn'deki kuvveti kesin bir hareket yapamayacak kadar geniş bir cephe üzerindedir. Bu kuvvet, Hayy nehrine doğru Düceyle tabyası güneyindeki siperler de dahil olmak üzere en az 11 mil (18 km) kadar çok geniş bir hattı işgal etmektedir. Şimdi bu hatta tahkimat inşasıyla meşguldür. Doğal olarak sağ sahildeki bu zayıf düşmana taarruz etmek çok

* Kût'ü kuşatan ve işgal eden kuvvet (Yazar).

uygun görünmektedir. Çünkü bu düşman 8.000 kişi ile, Avrupa'da 2 kolordunun tutacağı bir hattı işgal etmektedir.

Bundan dolayı düşman kuvveti her yerde çok zayıftır. Fakat öyle sanıyorum ki, su, yaralıların tahliyesi konusundaki zorluklar, es-Sinn manevrasını söz konusu olmaktan çıkarmıştır.

9- Gorringe, yerinde bulunduğundan, doğal olarak her iki sahilin yararları ve sakıncalarını araştıracaktır. Ben ancak bulunduğum yerde varsayımlara dayanarak söz söylüyorum. Buradaki Türklerin gerideki Bağdat'a da dikkat etmelerini sağlamak için Gorringe'in ileri hareketten birkaç gün önce Baratoff'tan şiddetli bir taarruz hareketi yapması konusunun istenmesi gerektiğini sanıyorum. Baratoff'un Tak-ı Kisra Geçidi'nde bir direnişe uğraması beklenir. Fakat bu geçit de bütün dağ geçitleri gibi çevrilebilir.

6. Tümen

4 Aralık 1915'te Savaş Birliklerinin Mevcut Kuvvetleri

Birlikler	*Subaylar*		*Erler*	
	İngiliz	*Hintli*	*İngiliz*	*Hintli*
6. Tümen Karargâhı	15	-	35	6
16. Piyade Tugayı Karargâhı	3	-	9	6
2. Dorset Alayı	12	-	315	-
66. Pencaplılar Alayı	3	8	-	488
104. Rifles (tüfekli)	2	7	-	322
117. Mahrattalar	5	8	-	393
17. Piyade Tugayı Karargâhı	2	-	10	6
1. Oxford ve Bucks Hafif Piyade	8	-	332	-
22. Pencaplılar Alayı	7	5	-	395
103. M. Hafif Piyade Alayı	5	17	-	529
119. Piyade Alayı	5	12	-	470
18. Piyade Tugay Karargâhı	3	-	8	6
2. Norfolk Alayı	7	-	334	-

7. Racputlar Alayı	6	5	-	257
110. Piyade Alayı	4	7	-	330
120 Piyade Alayı	7	10	-	445
2. Kent Alayı	6	-	267	-
¼ Hants Alayı	10	-	163	-
24. Pencaplılar Alayı	8	11	-	484
67. Pencaplılar Alayı	8	10	-	332
76. Pencaplılar Alayı	9	13	-	333
2/7 Gurkalar Alayı	6	8	-	502
Topçu Kumandan ve Kurmayları	3	-	5	2
Kraliyet Sahra Topçu 10. Tugay Karargâhı	2	-	11	-
Kraliyet Sahra Topçu 63. Batarya	2	-	133	26
Kraliyet Sahra Topçu 76. Batarya	2	-	124	26
Kraliyet Sahra Topçu 82. Batarya	3	-	132	27
1/5 Hants Obüs Bataryası	3	-	110	55
Tümen Mühimmat Kolu	3	2	48	27
Ağır Topçu Tugay Karargâhı	2	-	4	-
Kraliyet Ağır Topçu 86. H Bataryası	4	-	56	-
Kraliyet Topçu 104. H. Bataryası	3	-	37	54
Maxim Bataryası	2	-	11	26
11 Numaralı M. A. Tugayı	1	-	-	-
İstihkam Karargâhı	1	-	-	-
3. Kazmacı ve Lağımcı 17. Bölük	2	3	2	166

Bölük				
Köprücü takımı	1	-	-	29
Projektör takımı	1	-	-	11
34. Tümen Muhabere Bölüğü	4	1	54	87
48. İstihkam	7	7	-	358
23. Tümen süvarisi	2	1	-	70
6. Süvari Tugay Karargâhı	5	-	1	1
"S" Bataryası (Kraliyet Ağır Topçu)	3	-	94	32
14. Hüssarlar	20	-	397	-
7. Mızraklılar	8	12	-	319
16. Süvari	7	10	-	209
33. Süvari	9	11	-	252
Süvari Tugayı cephane kolu	1	-	7	19
Süvari Tugayı muhabere kıtası	1	-	4	10
Toplam	246	168	2.603	7.381
Genel Toplam:	**10.398**			

Özet:

Süvari	1.505	6 Aralık'ta yola çıkarılmıştır
Topçu	946	
Kazmacı	390	
Kazmacı ve lağımcı	146	
Muhabere hizmeti	7.411	
Piyade	10.398	
- Azaltılan	1.505	6 Aralık'ta yola çıkarılmıştır
	8.893	

6. Tümen

15 Mart 1916'da Savaş Birliklerinin Mevcut Kuvvetini Gösteren 2 Haftalık Cetvel

Birlikler	*Subaylar*		*Erler*	
	İngiliz	*Hintli*	*İngiliz*	*Hintli*
6. Tümen Karargâhı	15	-	37	-
16. Piyade Tugayı Karargâhı	3	-	11	-
2. Dorset Alayı	9	-	332	-
66. Pencaplılar Alayı	5	15	-	424
104. Rifles (tüfekli)	5	7	-	251
117. Mahrattalar	5	14	-	324
17. Piyade Tugayı Karargâhı	2	-	11	7
11. Oxford ve Bucks Hafif Piyade	7	-	303	-
22. Pencaplılar Alayı	7	9	-	306
103. M. Hafif Piyade Alayı	5	17	-	298
119. Piyade Alayı	5	15	-	352
18. Piyade Tugay Karargâhı	3	-	7	-
2. Norfolk Alayı	7	-	303	-
7. Racputlar Alayı	5	6	-	315
110. Piyade Alayı	5	11	-	266
120 Piyade Alayı	5	12	-	337
30. Piyade Tugayı Karargâhı	3	-	-	-
2. Kent Alayı	6	-	270	-
¼ Hants Alayı	7	-	152	-
24. Pencaplılar Alayı	5	12	-	430
67. Pencaplılar Alayı	3	9	-	261
76. Pencaplılar Alayı	6	15	-	347
2/7 Gurkalar Alayı	5	14	-	409
48. İstihkam	6	8	-	344
İstihkam Karargâhı	5	-	3	2
Kazmacı ve Lağımcı 17. bö-	3	2	2	143

lük				
Kazmacı ve Lağımcı 22. bölük	2	2	1	153
Sirmur Kazmacıları	1	4	-	66
Köprücü Takımı	1	1	-	25
Projektör Takımı	1	-	10	-
30. Tümen Muhabere Bölüğü	5	2	48	95
30. Tugay Muhabere Takımı	1	-	15	12
23. Tümen Süvarisi	1	2	-	85
Süvari deposu	-	5	18	144
Kraliyet Topçu Karargâhı	2	-	7	3
Kraliyet Sahra Topçu 10. Tugay Karargâhı	1	-	13	-
Kraliyet Sahra Topçu 63. Batarya	3	-	86	36
Kraliyet Sahra Topçu 76. Batarya	4	-	92	31
Kraliyet Sahra Topçu 82. Batarya	3	-	82	27
6. Mühimmat Kolu	3	1	45	105
1/5 Hants Obüs Bataryası	2	-	92	54
Kraliyet Ağır Topçu "H" Tugayı Karargâhı	1	-	4	-
86. Kraliyet Ağır Topçu Ağır Bataryası	4	-	70	14
104. Kraliyet Ağır Topçu Ağır Bataryası	3	-	40	59
Vol. Topçu bataryası	3	-	39	-
1 Numaralı I.M.A. Tugayı	1	-	-	4
Maksim Bataryası	1	-	8	19
17. Tugay idaresi altında kullanılan Kraliyet topçu	2	-	91	-

kısımları				
Kolordu Muhabere Bölüğü	-	1	24	11
Kraliyet Tayyare Kolu	3	-	41	11
Toplam:	190	184	2.253	5.770
Genel Toplam:	8.397			

Özet:

Süvari	235
Topçu	962
Piyade	6.396
Kazmacı ve Lağımcı	427
Muhabere hizmeti	173
Kraliyet Topçu kısımları ve çeşitli topçu birlikleri	184
	8.397

Kûtü'l-Amare'de Kuşatmanın Geneli Süresinde Çeşitli Tarihlerde Mevcut Kuvvet Özetleri

	Süvari	Topçu	Kazmacı ve Lağımcı	Muhabere hizmeti	Piyade	Karışık ve Kraliyet Topçu kısımları	Toplam
4 Aralık 1915	1.505	946	390	146	7.411	-	8.893
23 Ocak 1916	207	1.048	464	171	6.430	36	8.356
7 Şubat 1916	207	942	453	176	6.530	197	8.505
21 Şubat 1916	231	943	439	177	6.566	196	8.552
8 Mart 1916	255	945	426	174	6.444	188	8.432
15 Mart 1916	235	462	427	173	6.396	184	8.397
20 Mart 1916	258	961	428	172	6.404	187	8.410
3 Nisan 1916	261	953	434	172	6.376	188	8.384
19 Nisan 1916	258	935	936	177	6.168	187	8.161

Kûtü'l-Amare'de Kuşatma Sırasındaki Kayıpların Özetleri:

4 Aralık 1915'ten	29 Şubat 1916'ya kadar	21 Mart 1916'ya kadar
Ölü	455	504
Yaralanarak ölen	391	454
Yaralı	1.608	1.836
Kayıp veya kaçak	30	48
Hastalıktan ölen	443	546
Ölüm toplamı	1.289	1.504

Kûtü'l-Amare'deki Birliklerin 4 Aralık 1915 Tarihiyle 31 Mart 1916 Tarihi Arasındaki Kayıpları (Hastalıktan Ölenler de Dahil) Gösteren Cetvel

Birlik	*İngiliz Subayları*					*Hintli Subaylar*					*Erler*					*Hizmetçi ve Diğer Hizmetçiler*					Toplam
	Ölü	*Yaralanarak ölen*	*Yaralı*	*Kayıp*	*Hastalıktan ölen*	*Ölü*	*Yaralanarak ölen*	*Yaralı*	*Kayıp*	*Hastalıktan ölen*	*Ölü*	*Yaralanarak ölen*	*Yaralı*	*Kayıp*	*Hastalıktan ölen*	*Ölü*	*Yaralanarak ölen*	*Yaralı*	*Kayıp*	*Hastalıktan ölen*	
Tümen karargâhı	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	4
16. Tugay	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1

	119. Piyade Alayı	103 M Hafif Piyade Alayı	22. Pençablılar Alayı	Oxfords Alayı	117. Mahrattalar Alayı	104 Rifles Alayı	66. Pençablılar Alayı	Dorset Alayı
	1	-	-	1	1	-	-	2
	-	-	-	-	1	-	-	1
	2	4	-	3	-	1	-	2
	-	-	-	-	-	-	-	-
	1	-	-	-	-	-	-	-
	2	-	-	-	-	1	-	-
	-	1	2	-	-	1	-	-
	1	-	-	-	1	3	1	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	1	1	-
	35	47	10	17	18	19	27	19
	22	40	14	14	20	12	9	13
	110	136	42	52	89	75	56	40
	-	3	10	1	5	-	2	-
	42	71	20	7	24	35	26	5
	1	2	3	-	1	1	1	1
	3	1	-	-	-	2	-	-
	-	-	4	-	3	2	6	1
	-	-	-	3	-	-	-	-
	2	7	3	2	2	2	-	1
	222	312	109	100	165	155	129	85

24. Pencaplılar Alayı	Hantlar	Batı Kentler	120. Piyade Alayı	110. Piyade Alayı	7. Racputlar Alayı	Norfolk Alayı	18. Tugay	
-	-	-	1	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	
-	3	-	1	-	-	1	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	1	-	-	-	
-	-	-	1	1	-	-	-	
-	-	-	2	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	
15	6	9	30	15	11	8	-	
10	15	13	7	27	9	9	-	
89	24	54	58	28	46	45	1	
2	-	-	1	2	-	-	-	
11	-	1	35	29	29	9	-	
2	-	-	2	-	-	1	-	
1	-	-	-	-	4	1	-	
3	1	2	1	1	5	3	-	
-	-	-	4	-	-	2	-	
-	-	-	-	-	-	-	-	
133	49	79	143	104	103	80	1	

Sirmur Kazmacıları	22. Kazmacı ve Lağımcı	17. Kazmacı ve Lağımcı	Kontrol Vekilliği Karargâhı	48. İstihkam	2/7. Gurkalar Alayı	76. Pencaplılar Alayı	67. Pencaplılar Alayı
-	-	1	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	1	1	1
1	1	1	1	2	1	2	3
-	-	-	-	-	-	-	1
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	1	1	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	2	-	-	4	4	1
-	-	-	-	1	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	1
3	9	4	-	17	28	32	14
9	2	1	-	22	9	17	16
9	26	18	1	83	74	90	65
-	-	-	-	-	-	2	14
5	6	9	-	16	12	16	15
1	-	-	-		1	2	1
1	1	-	-	2	-	1	1
2	1	1	-	5	1	3	5
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	2	-	2	-	-	1
31	46	39	2	150	132	171	139

	Mühimmat Kolu	82. Batarya	76. Batarya	63. Batarya	10. Tugay	Sahra Topçu Kumandanlığı	Süvari Depo-su	23. Süvari
	-	-	-	-	-		-	-
	1	-	-	-	-	2	-	-
	1	1	2	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-
	2	1	5	5	-	-	1	1
	5	5	6	12	-	-	7	3
	8	13	28	11	2	-	11	5
	-	-	-	-	-	-	-	-
	1	2	2	1	-	-	5	-
	1	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	1	-	-
	-	-	1	-	-	1	1	-
	-	2	-	-	-	-	-	2
	1	2	4	2	2	5	2	1
	20	25	44	29	2	5	25	11

Maxim Bataryası	Vol. Bataryası	22. M. Batar-yası	M.A. Tugayı	104. Batarya	86. Batarya	Ağır Tugay	Hants Batar-yası
-	-	-	-	-	-	-	-
1	-	-	-	-	-	-	-
-	3	-	1	2	1	-	2
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
2	7	-	-	2	1	-	1
-	2	-	-	-	5	1	3
12	26	2	-	17	12	-	15
-	-	-	-	-	-	-	-
1	1	-	-	3	1	-	3
1	1	-	-	-	-	-	-
-	1	-	-	-	-	-	1
-	2	-	-	1	4	-	1
-	-	-	-	2	-	-	5
16	43	2	1	25	23	1	31

Nakliye	Erzak ve Malzeme	Medl. Teşkilatı	Papazlar	Kraliyet Sahra Topçusu	Kolordu Muhabere Bölüğü	20. SS.	24. S. Bölüğü
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	1	-	-	-	1
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	1	-	-	-	-	-
-	-	1	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
1	1	2	-	-	-	1	1
-	4	1	-	-	1	1	4
8	6	5	-	3	3	-	11
-	1	-	-	-	-	-	-
-	-	4	-	-	2	-	5
18	11	9	-	-	-	1	-
21	13	17	-	-	-	-	-
102	20	62	-	1	3	-	2
3	-	-	-	-	-	-	-
24	3	14	-	-	-	-	2
177	59	116	1	5	9	3	26

R.I.M.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3	-	-	5
Toplam	8	9	44	1	2	7	6	19	1	3	427	270	151	43	454	63	72	259	30	87	3.388
	64					36					2.804					484					

Genel Toplam: 3.388

Özet:

	Ölü	Yaralanarak ölen	Yaralı	Kayıp	Hastalıktan ölen	Toplam
İngiliz subayları	8	9	44	1	2	64
Hintli subaylar	6	7	19	1	3	36
İngiliz erleri	84	103	343	2	36	568
Hintli erler	343	263	1.171	41	418	2.236
Hizmetçiler	63	72	259	3	87	484

Kuşatma Sırasında Kûtü'l-Amare'de Bulunan Hafif Silahlar Mühimmatı

4 Aralık 1915 Tüfek 822, Fişek 7.250 Tüfek için

28 Ocak 1916 Tüfek 840, Fişek 7.250 Tüfek için

21 Şubat 1916 Tüfek 835, Fişek 7.250 Tüfek için

15 Mart 1916 Tüfek 731, Fişek 7.250 Tüfek için

4 Aralık 1915'te Kûtü'l-Amare Depolarındaki Mühimmat

No	Toplar	Atım Mik.	Top başına atım
91	18 Poundluk, Şarapnel	11.200	590
2	13 Poundluk, Şarapnel	3.540	590
4	5 Pusluk (12,5 cm.lik) top, Şarapnel	860	215
	5 Pusluk (12,5 cm.lik) top, yüksek furanlı	832	208
4	5 Pusluk (12,5 cm.lik) obüs, Şarapnel	314	78
	5 Pusluk (12,5 cm.lik) obüs, yüksek furanlı	947	236
2	4 Pusluk (10 cm.lik) top, Şarapnel	460	230
	4 Pusluk (10 cm.lik) top, yüksek furanlı	521	206

Kûtü'l-Amare Depolarında Çeşitli Tarihlerde Bulunan Mühimmat

Toplar	28 Ocak 1916'da	23 Mart 1916'da	
18 Poundluk şarapnel	2.706	6.252	
13 Poundluk şarapnel	939	781	
5 Pusluk şarapnel	539	452	
5 Pusluk yüksek furanlı	463	349	
4 Pusluk şarapnel	131	138	
4 Pusluk yüksek furanlı	407	105	
15 Poundluk şarapnel*	424	377	
4,7 Pusluk şarapnel	210	189	Bahriye topları
4,7 Pusluk c uçlu	292	595	
4,7 Pusluk yüksek furanlı	224	168	

* İki top, savunma mevzii topu olmak üzere kullanılmıştır (Yazar).

Beşinci Bölüm

-İstanbul-

Esirliğim

(Mayıs 1916-Ekim 1918)

I.

Bir Savaş Esiri

1916 yılı Mayıs'ının 12. günü Albay Peer, Yüzbaşı Morlando, korunmamla görevli olan Osmanlı subayı Çerkes Kaymakam İshak Bey, Portekizli aşçım, bir Hintli hizmetçim ve iki İngiliz emirberiyle birlikte Bağdat'ı terk ettim. Şimendiferle hat bitimi Süvara'ya[262] saat 20.30'da ulaşarak Alman İstasyon Kumandanının nezdinde istasyon binasında konakladık. Samara'dan sonra eski arabalar ve bir *Chippendale* faytonla yolumuza devam ederek saat 23.00'te Dicle'nin sağ sahilinde bulunan Tikrit'e ulaştık. Çok engebeli bir ovadan geçen bozuk yolumuz üzerinde baştanbaşa arazi dalgalarına ve taşlı vadi bozukluklarına rastlanıyordu.

Yorgun ve açlıktan yarı ölü bir hale gelen küçük hayvanımızı dinlendirmek üzere Mayıs'ın 14. günü saat 15.00'e kadar Tikrit'te kalmaya mecbur olduk. Bu arada kahvaltıdan önce yemek için 5-4 çift yabani horoz vurdum. Bundan sonra Tikrit'ten hareket ederek gece yarısında Seriniye[263] adındaki müstahkem Türk karakoluna geldik. Mayıs'ın 15. günü sabahı kahvaltımızdan önce 6 çift yabani horoz daha vurdum. O gün yolumuza ancak saat 15.00'te devam ederek 16. sabahı saat 04.00'te yolumuzu kesen bir acı su kenarında geceyi arabalarımızda geçirdik. Burada 40 kadar İngiliz

---

262 Süvara denilmiş ise de Samara olması gerekir (TAOE).

263 Şirimye karakolu olacaktır (TAOE).

ve Hintli esirlerden oluşan yorgun ve paçavralara bürünmüş bir kafileye rastladık. Bunlar Gorringe'in kıtalarına mensup olup Julnar'ın hayatta kalan erleriydi.

Bu erler R.N.R. Kraliyet Deniz İhtiyat İkinci Yüzbaşısı Reid kumandasındaydı. Bu subay, merkeplerin ücretini verdiğini ve içlerinden birinin hasta olduğunu söyledi. Hareketimizden önce İshak Bey'e bu gibi şeylere harcanmak üzere 15 lira verdirdim ve yine İshak Bey aracılığıyla esirlere bakan Osmanlı subayını azarlattırdım. Yapacağım bundan ibaretti.

16 Mayıs saat 14.00'te Dicle'nin sağ sahilindeki Kal'atü'ş-Şurkat'a ulaştık. Burada mermerden yapılmış evlerin büyük kısmı bir sürü leylek ile meskundu[264]. Burası müstahkem eski bir şehir mevkii olup, bugün kalesinin yalnız yıkık duvarları kalmıştır. Bundan başka Alman eski eser araştırmacıları tarafından ortaya çıkarılmış eski bir saray veya mabedin izleri ve durumları bugün oldukça açık bir şekilde izlenmektedir. O araştırmacılar senelerce Irak'ta kazılar yapmışlardı. Özellikle kale içinde araştırmalar yapmışlar ve duyduklarıma göre oralarda birçok değerli eserler bulmuşlardır. Yol buraya kadar millerce hep içeriden devam ettiğinden tekrar nehri bulup banyo yapabilmek gerçekten bir zevktir.

Mayıs'ın 17'sinde saat 05.00'de yolculuğumuza devam ederek saat 11.45'te Dicle'nin sağ sahilinde bulunan Keyyare konak yerine ulaştık. Beraberinde birçok Alman ve Avusturya kurmay subayları bulunan Enver Paşa'nın, Bağdat'a Halil Paşa ile görüşmek üzere keleklerle buradan geçtiğini gördük. Otomobil ve eşyalar da keleklere yüklenmişti.

---

264 Şurkat harabeleri civarında taş binalı köy yoktur. Olsa olsa kazılar sonucunda bazı kısımları ortaya çıkarılan eski binalar kastediliyor. Bina olarak Dicle nehri sahilinde Alman kazı mühendisleri tarafından meydana getirilmiş tek bir yalı vardır (TAOE).

Mayıs'ın 18'inde Hamam-ı Alil'e geldik. Burası romatizmalılara mahsus bir hamama sahip küçük bir köyden ibaretti. Bu havalinin her tarafında petrol kaynakları mevcuttu. Biz bu kaynaklardan birinin yakınında konakladık. O günün yolculuğu, bataklıklara rastladığımızdan ve arabaların saplanmasından dolayı çok zor oldu. Arabaların bataktan çıkarılması için eşyayı defalarca boşaltıp tekrar yüklemek gerekti.

19 Mayıs saat 11.00'de Musul'a ulaştık. Burada Dicle boyunda askerî kışlalara yakın bir bahçe içinde olan subay kulübüne yerleştik. Karşımızda nehrin sol sahilindeki bir vadi kenarında Asurîlerin eski başkenti ve büyük Kraliçe Semiramis'in ana vatanı olan Ninova şehrinin harabeleri görünmektedir.

Musul, Dicle'nin sağ sahilinde Küçük Asya'nın gerçek bir tahıl ambarı merkezi ve Araplarla meskun büyük bir memlekettir. Musul mıntıkasının senelik yetmiş bin kişilik bir orduyu et ve erzak ile kolaylıkla besleyebileceği tahmin edilmektedir.

İshak Bey, bir buçuk gün gerekli olan nakliye araçlarını temin ile geçirdiğinden Musul'dan Mayıs'ın 22'sinde Re'sü'l-Ayn hat bitimine doğru 3 yük otomobiliyle hareket ettik. Musul'dan geçerek güzergahını takip etmekte olduğumuz Bağdat-İstanbul hattı yaklaşık 1.255 mil uzunluğundadır. Bu yol Bağdat'tan başlayarak Musul yoluyla Re'sü'l-Ayn-Halep-Tarsus ve Toros dağlarını aşarak Pozantı-Konya-Afyonkarahisar'dan geçerek İstanbul'da biter. 1916 yılının Mayıs ayında Bağdat hattı bitimi Re'sü'l-Ayn'da idi. Bu mevki ile Bağdat hattının tekrar başladığı Samara arasında diğer araçlarla kat edilecek 300 millik bir mesafe mevcuttur. Günlüğümü yazdığım sıralarda bu hatta henüz inşa olunmamış mesafeler şöyleydi:

1- İslahiye-Mamure: Bu mesafe Amanos dağlarından geçen yaklaşık 40 millik sarp bir yoldu.

2- Tarsus-Pozantı: Toros dağlarından geçer ve yaklaşık 45 millik bir mesafedir.

Biz bu mesafeleri yük otomobilleriyle kat ettik. Samara ile Musul arasındaki yol kısmı kötü olmakla birlikte bir şimendifer hattı inşasına engel oluşturmuyordu. Dicle'nin Musul ile Bağdat arasındaki kısmının akış hızı fazla olduğundan Türkler o şehirler arasında kelek kullanıyorlardı. Nehir birçok yerinde, Hindistan'ın kuzeybatı sınırı üzerindeki Hindu nehrini bana hatırlatmaktaydı. Musul'u terk ettiğimiz 22 Mayıs saat 18.00'de yol boyunda konaklamanın zorluklarını tecrübeyle öğrendiğimizden biraz gayret ederek Nusaybin'e ulaştık. Bu mevki Roma generallerinden Belisairus zamanına ait bir müstahkem şehir olup, anılan General, İmparator Justinian tarafından Irak'ı İranlılardan geri almak üzere sevk edilen orduya kumanda etmiş (M.S. 541) ve Nusaybin'i hareket üssü olarak kullanmıştı.

23 Mayıs saat 09.00'da burayı terk ederek yük otomobilleriyle 70 mil mesafede olan Re'sü'l-Ayn'a saat 16.00'da ulaştık. Yolda Bağdat'a giden 4.000 kişi civarındaki Türk piyadesine rastladık. Re'sü'l-Ayn, sabit Alman mühendisleriyle nakliye kollarının bulunduğu küçük bir köydür. Alman askerleri genç, yepyeni haki üniformalar giymiş ve eski mermi şeklinde miğferle donatılmıştılar. Bağdat'la Re'sü'l-Ayn yolu üstünde o kadar çok Alman subayına rastladık ki, bunların Türkiye'yi Alman İmparatorluğu'na bağlamak ve Irak'ta bir Doğu İmparatorluğu kurmak niyetinde olduklarına artık tereddüdümüz kalmamıştı. Hatta Almanlar Osmanlı altın liralarını basmakta ve kendi subaylarını bütün Türk alay ve taburlarında kullanmaktaydılar. Osmanlı subayları, bizimle olan konuşmalarında derin nefretlerini açıklamakta ve Enver Paşa'nın her halde Almanların eline düşmüş olduğunu açıkça söylemekteydiler. Mayıs'ın 25'inde saat 6.00'da şimendiferle Re'sü'l-Ayn'ı terk ve 180 mil kat ederek saat 18.30'da Halep'e ulaştık. Fırat nehrini Jerrabus'taki Fort Köprüsü tarzındaki bir köprü ile geçtik. Halep istasyonunda birçok Türk subayı ve jandarması tarafından karşılanarak selamlandım. Oradan Baron Oteli'ne indik. Bu otelde temiz bir hamam odası, mükemmel yiyecek,

bir yatak odası ile temiz çarşaf bulmak mutluluğuna eriştim. Bundan başka emrime özel bir dinlenme odasıyla bir de yemek odası tahsis edilmişti.

Halep'te ikametim sırasında eski kaleyi ziyaret ettim. Burası beni çok etkiledi. Bu kalenin herhalde haçlılar veya onu takip eden bir zamana ait olduğu açıktı. Tahkimatı Ortaçağa mahsus olup, çok kalın duvarlar ve büyük bir kabul salonuna sahip olan saray, asli halini çok iyi korumuştu. Bu kale, şehrin merkezinde tek bir tepe üzerinde yer alıyordu. Kaleyi geniş bir hendek kuşatıyordu. Duvarların dibinden hendeğin dibine kadar taşlarla giydirilmiş olduğundan hendeğin geçilmesi mümkün değildi.

Hendeğin üzerinde bir kemere benzeyen yaklaşık yüz elli ayak yüksekliğinde bir köprü ile müstahkem olan köprü başından başlayarak kaleye girilmektedir.

İki derebeyinin atlı olarak, korkuluksuz, çok dar olan bu köprünün iki karşı başından birbirlerine saldırdıklarını bir romanda okumuştum. Bu adamların sinirlerinin kuvvetli olması gerektiğini düşünüyorum.

Halep Kumandanı olan Şefik Paşa[265] –uzun boylu bir kişi– bana karşı çok nazikçe davranarak maiyetiyle birlikte beni otelde ziyaret etti. Kumandan, her yerde büyük rağbete sahip olan Kaymakam İshak Bey'in de sevdiği kişiydi. Amerika Konsolosu Mister Jackson'ı da orada tanıdım. Bu kişinin İngiliz ve Fransız esirlerine çok yardımlarda bulunduğunu İstanbul'da işittim.

29 Mayıs sabahı saat 6.00'da Halep'i terk ederek öğle üstü İslahiye'ye ulaştık. Şimendifer hattı burada son buluyordu. Buradan Amanos'un diğer yönündeki şimendifer hattı bitimine kadar altında tünel kazısı yapılan dağı geçmeye mecburduk. Bu silsileye Amanos Tepesi adı verilmekte ise de geçtiğimiz en yüksek yerin deniz seviyesinden 5.000 ayaktan yüksek olmadığına kesinlikle

265 Şevki Paşa olacaktır (TAOE).

eminim. O gün kendimizi dereler, tepeler ve vadilerle çevrili hoş bir havalide bulduk. Kara taşlardan oluşan tepeler çalılarla örtülmüştü. Bizi nakleden yük otomobillerinin şoförleri Alman idi. Bu otomobiller 250-300 otomobile sahip büyük bir Alman yük otomobil koluna mensuptu. Saat 17.30'da Mamure'ye ulaşılarak tekrar şimendifere kavuşuldu.

Ertesi sabah saat 09.00'da trene bindik ve saat 17.30'da Tarsus'a geldik. Geceyi Albay İshak Bey'in diğer bir sevdiği kişi ve Tarsus Türk kumandanı olan paşanın yanında geçirecektik. Şehir 2-3 mil uzakta olduğundan bu mesafeyi otomobil ile kat etmek gerekiyordu. Otomobil koluna kumanda eden Alman subayı beni şehre kadar götürmek istedi. Fakat Alman subayının aynı otomobile binmesini kabul etmeyen İshak Bey ile aralarında bir tartışma ortaya çıktı. İshak Bey, korunmamla yalnız kendisinin görevli olduğunu ve Alman subayının Türkiye'de bulunduğu hatırlatarak burada emir vermek yetkisine sahip olmadığını söylüyordu. İshak Bey o derece tehditkâr ve kızgın idi ki, sonunda Alman razı oldu. Biz de Almansız olarak hareket ettik. Kumandan Paşa bize iyi bir yemek hazırlamıştı. Yemekten sonra Kumandan ile İshak Bey geceyi hep Almanlar'dan şikayet etmekle geçirdiler. Kumandan Paşa, İngiliz savaş gemilerinin kendisini kısa zaman önce uzak mesafeden topa tuttuklarını, fakat askerleri küçük tepeler arkasında korunduklarından bir zarara maruz kalmadığını, gemilerin çoğunlukla telgraf hatlarını tahrip ettiklerini, ancak bunların geceleyin iki üç saat zarfında tamir edildiğini anlattı.

Tarsus'tan, ertesi sabah 31 Mayıs'ta, şoförü de Alman olan bir Alman otomobiliyle, diğer hat başlangıcı olan Pozantı'ya doğru hareket edildi. Almanların Pozantı-Tarsus hattında işleyen 150 kadar yük ve binek otomobilleri vardı. Çok hoş ve kıvrımlı bir vadiyi takip ederek Toros tepesinde seyahat ediyorduk. Bu vadi bana Keşmir'deki Sind Vadisi'ni hatırlatıyordu. Büyük çam ormanlarıyla çevrili dağlık, sarp kayalık ve sulak yerler arasından geçiyorduk. Büyük İskender Kapısı adı verilen kayalık, sarp ve

dar bir geçitten geçtik. Büyük İskender ordusunun bu boğazdan geçişini hatırlatan, kayanın düz bir yüzüne kazılmış bir kitabe var. Belisarius ve Godfrey de Bouillon da bu boğazdan geçtiler.

Bu boğazdan çıkınca çamlı tepelerle çevrili ve Avusturya'nın Tyrol kısmındaki bir vadiye benzeyen geniş ve büyük bir vadiye girdik.

Pozantı istasyonunda Enver Paşa'nın özel treni hazırlanmıştı. Vagonda kendisini görmem için bana haber gönderdi. Kûtü'l-Amare savunmasından ve bir avuç askerle Bağdat'a yaklaşmamdaki maharetimden takdir edici bir şekilde bahsetti. Vatanıma karşı olan görevimi hakkıyla yerine getirdiğimi takdir eden Osmanlı milletinin şerefli bir misafiri olacağımı söyledi. Toplarımı tahrip etmediğim takdirde, vereceğim söz üzerine memleketime gideceğim vaadini bildiren bir telgrafı kendisine hatırlattım ve hürriyetimi bu şekilde kazanmanın benim için mümkün olmadığından, toplarımı tahrip ettiğimi, bununla birlikte mübadele şekliyle tekrar memleketime gitmeme izin vereceğini umduğumu kendisine söyledim. Kendisi dönüşümün belki mümkün olacağını ve bu konuda bir karar vereceğini, esir olduğumdan dolayı üzülmememi, savaşta şansın bana yardım etmediğini söyledi. Karşılık olarak, bunları bildiğimi ve savaşlar sırasında Napolyon generallerinin yarısının zaman zaman esir düştüklerini ve savaşta kumandanların cephede bulunmaya mecbur oldukları zamanlarda çoğunlukla bu gibi durumların meydana geldiğini söyledim. Enver Paşa, İstanbul'a dönüşümde beni görmek istediğini ve kendisinin oraya gitmekte olduğunu söyleyerek elimi samimiyetle sıktı ve konuşmaya son verdi. Eşliğinde birçok Alman ve Avusturya subaylarından oluşan kurmayları bulunmaktaydı. Dönerken tren yolculuğu boyunca bunların bir çoğu beni selamlıyor ve bir kısmı da Kodaklarla resmimi çekiyorlardı.

Pozantı ile İstanbul demiryolu üzerindeki hareketli malzemenin büyük kısmının Belçika'ya ait olduğunu, bütün bu vagonların Brüksel markasına sahip ve erlerle at miktarının Fransızca

yazılı olduklarını gördüm. Makinistler, ateşçiler ve muhafızlar Alman olduğundan lokomotifler Alman yapısı idi.

Bağdat'tan hareketimizin 22. günü -3 Haziran'da- İstanbul'a ulaştık. Bir müddet Marmara'nın İzmit Körfezi etrafında sahil boyunca dolaştıktan sonra çeşitli burunlar ve sarp uçurumlar altında kurulmuş, görmeye değer birçok küçük şehir geçtik. Çeşitli balıkçı ve sahil koruma gemileri gördüm.

İstanbul'un karşısında, Üsküdar tarafında bulunan Haydarpaşa ana mevkiine yaklaşık saat 17.30'da ulaştık. Birinci Türk Ordusu Kumandanı Paşa, kurmayları ve Harbiye Nezareti'nin birçok görevlileri tarafından istasyonda karşılandım. Bu kişilerden başka istasyonda bir kalabalık bulunuyordu.

İshak Bey ve bana özel yaver tayin edilerek beni Haydarpaşa'da karşılayan Türk bahriye yüzbaşısı Tevfik Bey beni bütün subaylara takdim ettiler. Daha sonra istasyonun bekleme salonuna sokularak bana sigara ve kahve verildi. Bir savaş esiri olarak bu kabul resmine şaşırıyordum. İstanbul'u teftişe geliyormuşum gibi fazla saygı ve onurla kabul edildiğimi sanıyordum.

Daha sonra iyi İngilizce konuşan Tevfik Bey ile hizmetçi ve eşyamızla bana tahsis edilen bir istimbota bindik. İstanbul'dan yaklaşık 10 mil mesafede, Marmara denizindeki Prens adalarına doğru hareket edildi. Bir grup teşkil eden adalardan Heybeliada'da ikamete mahsus bir ev seçilmişti. Bu, İstanbul'u ilk ziyaretim idi. Karşımda şehri, bütün minareleri ve saraylarla, Marmara'yı derin maviliğiyle, adaları ormanlık ve köşkleri bütün o güzellikleriyle görüyordum. Heybeliada'da Deniz Mektebi var. Ulaştığımızda ormana hakim yüksek, sarp bir tepede olan ve hükümetçe bana tahsis edilen eve gittik. Tevfik Bey, bütün masraflarımın Osmanlı Hükümetine ait olduğunu söyledi.

5 Haziran'da Harbiye Nezaretinde Enver Paşa ile görüşmek üzere İstanbul'a gönderildim. Enver Paşa tahminime göre 37-38 yaşlarında, yakışıklı, asker tavırlı bir kişidir. Haki üniformasıyla çok şıktı. Davranışı hoş ve nazikti.

Kendimi Türkiye'nin bir misafiri kabul etmemi ve padişahın, hakkımda bir kolordu kumandanına mahsus saygı ve merasimin yapılmasını istediklerini söyledi. Tamamıyla hürdüm. İstanbul'a, Beyoğlu'na ve hatta nereye istersem gidebilecektim. Bunlara karşılık firar niyetinde bulunup bulunmadığımı ve şayet firar etmek istersem kendisini haberdar etmemi talep etti. Bu talebine şaşırmakla birlikte gülerek: *"Peki öyle yaparım"* dedim. Firar etmeyeceğime ne ben söz verdim, ne de o bu sözü benden istedi. Bu sözü vermek, bunu imzalamak demekti. Bunu ise yapmamaya kesinlikle kararlıydım.

Enver, eşim ve kızımın esirlikte bana katılmalarını isteyip istemediğimi sordu. Cevap olarak teşekkür ederek, istediğimi söyledim. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığına, padişahın buna onay buyurduklarına dair telgraf çekilmesini emretti. Az zaman sonra İstanbul'da Kahireli İzzet Paşa'ya rastladım. O, her sene Londra ve Paris'ten Kahire'ye dönüşünde İstanbul'da birkaç ay geçirmeyi âdet etmişti. Bu defa İstanbul'da bulunurken savaşın birden bire ortaya çıkması kendisinin Mısır'a dönmesine engel olmuştu. Paşanın Boğaziçi'nde güzel bir köşkü vardı.

Kendisini ben Mısır Ordusunda iken tanımıştım. O ise ailemi, Londra'yı ziyareti sırasında tanımıştı. Bu kişi, her zaman bana karşı çok nazikçe davranıyordu. Kût'ün düşmesini haber aldığı zaman, Enver Paşa ve diğer nazırlarla lehimde görüştüğünü ve eşimin gelmesinde Beyoğlu'ndaki İngiliz elçiliğinde ikametime izin verilmesinin Büyükada ve Heybeli'den fazla uygun olacağını Talat ve Enver Paşalara teklif ettiğini söyledi. Enver, bunun hakkında İngiliz Dışişleri Bakanlığına bir telgraf çekmeme izin verdi. Fakat Dışişleri Bakanı cevabında: *"Silahlı muhafızlar nezaretinde bulunacağımdan İngiliz elçiliğinin bir esir karargâhı haline dönüşmesinin uygun olmayacağını"* bildirdi. Avusturya hükümeti de eşimin Avusturya arazisinden geçmesine izin vermediğinden bu mesele böylece sonuçsuz kaldı.

27 Haziran'da Mister Philip'in idaresindeki Amerika elçiliğini ziyaret ettim. O, bana karşı olağanüstü nezaket gösterdi. Öğle yemeğini çoğunlukla onunla yiyor, bu vesile ile bütün Londra gazetelerini okuyabiliyordum.

Kendi hatam sonucu olmayarak savaştan uzak ve esir bulunmam dolayısıyla her sabah çekmekte olduğum manevi ıstıraplar beni az zaman zarfında aklen çok kötü bir hale koymuştu. Bu durum beni, bir müddet herkese acı acı mektuplar yazmaya yöneltti. Bu konuyu ne derece felakete uğramış olduğumu göstermek için zikrediyorum. Yüksek mevkiler işgal eden düşmanlarımdan bazıları şayet bunları okurlarsa bu derece açık tenkitlerimi belki mazur görürler. Ara sıra her şeyi kara görüyor ve geleceğime kesinlikle ilgisiz kalıyordum. Bu sıkıntı devirlerinde tek teselliyi inceleme yapmakta buluyordum. Böylece esirliğim sırasında birkaç seneden beri tasarlayıp bu ana kadar yazmaya vakit bulamadığım strateji ve büyük kıtalar taktiğine ait iki eser yazdım. Bereket versin bütün notlarım beraberimdeydi. Günlük sekiz dokuz saatlik değerlendirme beni çıldırmaktan kurtardı. Çalışkan olduğum için daima yüce Allah'a şükrederim. Barış zamanında pazardan başka, günlük en az dört saatimi araştırma ile geçiriyordum. Esirliğim sırasında bu süreyi arttırmak güç bir şey değildi. Bu da tek teselli sebebim oldu.

Esaret arkadaşın Yüzbaşı Morland'ın zihnine Napolyon usulünü öyle yerleştirdim ki, o da bu konuda benim kadar tutucu oldu.

Değerlendirmelerimizin en yararlı kısmı, kendimizi Enver Paşa'nın yerine koyarak orduların çeşitli cephelere karşı en uygun bölünmesi ve sevki hakkında sıralanan meseleleri halletmekti.

Bu zamandaydı ki, Almanlar İstanbul ve Beyoğlu'nu tamamıyla doldurmaya başlamışlardı. Oteller, subaylar ve tüccarlarla ağzına kadar dolmuştu. Almanlar bankaları, mağazaları ve ticarethaneleri ve hatta tiyatrolarla sinemaları ele geçiriyorlar, Büyükada ile Heybeli'deki yalıları kiralayarak türlü eş ve kayınvalide-

lerle ikamet ediyorlardı. Genç Alman subayları ile dolmuş birçok Alman otomobili yollarda hızla gidip geliyorlardı. Bunlardan birçoğunun ihtiyat subayı veya üniforma giymiş sivil şahıslar oldukları görülüyordu. Öyle sanıyorum ki, bunların çoğu daha önce otomobile binmemişler ve otomobil sahibi olmamışlardı. Alman kıtaları gibi birçok Alman deniz subayı ve eri de mevcuttu.

Almanlar Türk savaş gemilerini ele geçirdiklerinden Osmanlı bahriyesi tamamen Almanların eline düşmüştü. Goeben'in 1.000, Breslau'ın 300 Alman subay ve erinden oluşan mürettebatı vardı. Her ne kadar bu gemiler dış görünüşte Türklere hediye edilmiş ve Osmanlı sancağını taşımış iseler de bunları hiçbir zaman Almanlar Türklere teslim etmemişlerdi.

1916 Ağustos'una doğru Türk subayları Almanlardan hiçbir zaman kurtulamayacaklarını tamamıyla anladılar. Bu sırada Almanların İstanbul civarında 14.000, Küçük Asya'da da ayrıca 14.000 kişilik kuvvetleri[266] vardı. Hafiflik ve küstahlıklarından dolayı Almanlara karşı şiddetli nefret hissi besleyen Türk subayları, Almanlara göre tabiat olarak daha nazik olan Avusturyalıları seviyorlardı.

İşte bu zamandaydı ki, ilk defa bu durumdan nasıl yararlanabileceğimi düşünmeye başladım. Birçok Türk subayı benimle gayet serbest görüşüyorlardı. Bende yakında İstanbul'da bir ihtilal hareketi göreceğim ümidi uyanmaya başlamıştı. Böyle bir durumda büyük bir rol oynamaya karar vermiştim.

8 Ekim 1916'da diğer büyük rütbeli subaylara, Bursa'da korunmaya alınmış olan General Melliss ile General Delamain'e

---

266 Burada kullanılan "kuvvet" tabiri, Osmanlı cephelerinde Alman askerinin varlığı hissini vermemelidir. Çünkü bu tarihte hiçbir cephede Alman askeri yoktu. "Asya Kolu" tabir edilen 3 taburlu bir Alman kolu ancak Yıldırım Ordular Grubunun oluşturulmasından birkaç ay sonra Filistin cephesine gelmiştir (TAOE).

yazdığım mektuplarda Mısır'daki Osmanlı esir subaylarına İngilizler tarafından kötü muamele edilmekte olduğuna dair Enver Paşa'nın açıklamalarını bildirdim –Bu cevabı Enver Paşa, İngiliz esirlerinin Bağdat'tan Küçük Asya'daki esir karargâhlarına sevkleri sırasında hasta erlerin yollarda maruz kaldıkları zorluklar hakkında dikkati çekildiği zaman vermişti-. Askerimize Türkiye'de yapılan muamelenin iki ay önce Avam Kamarası'nda görüşüldüğünü okuduğumu onlara bildirdim. Amerika elçiliği de menzil hattı üzerindeki İngiliz esirlerini ziyaret edebilmek için elçilik görevlilerinden birisinin gönderilmesine izin talep etmişti. Amerika elçiliği elinden geleni yaptı. Bundan dolayı bu konudaki yardım ve çabası nedeniyle Mister Phillip'e ne kadar minnettar olduğumu açıklamaktan acizim. Küçük Asya'da Bağdat'tan Afyonkarahisar'a seyahat eden ve Kûtü'l-Amare'nin düşmesi üzerine bu mesafeyi zayıf askerlerimizin perişan kıyafetlerle yürümeye mecbur olduklarını hatırlayanlar, meydana gelen ölüm miktarına şaşırmaz. Bu ölümlerin büyük kısmı da dizanteriden idi. Kûtü'l-Amare'yi terk etmeden önce askerimizin yürümeye gücünün olmadığını ve mecbur edildikleri takdirde, bu mevsimde, böyle bir iklimde, bu sağlık şartları altında bunların öleceğini Halil Paşa'ya bildirmiştim. Halil Paşa bana cevap olarak yazdığı mektubunda, gereken bütün önlemlerin alınacağını ve askerin Bağdat'a kadar vapurla ve oradan ileriye de arabalarla nakledileceğine güvence vermekteydi. Bu vahşetlerin kusur ve kabahatini Türklerle birlikte bulunan Alman kurmay subaylarına yükler ve Halil Paşa'yı tamamıyla mazur görürüm.

Amerika elçiliği Eylül'de esir karargâhlarına şimendiferle çok miktarda kalın elbise ve Eylül sonunda da Re'sü'l-Ayn'a bin sekiz yüz kat kalın iç çamaşırı gönderdi. Ayrıca 12 Ekim'de Afyonkarahisar'a trenle büyük miktarda kalın elbise gönderildi.

Heybeliada'da bulunan eski ikametgâhım Eylül sonuna doğru çok soğuk olmaya başladığından 19 Ekim'de İstanbul İngiliz Konsolosu Mister Hamson'un Büyükada'daki yazlığına naklo-

lundum. Yeni ikametgâhım adanın kuzey yönündeki yara hakim, hoş, bir çeyrek mil uzunluğunda çok ağaçlı bir bahçeye sahip ve yoldan yüksek bir duvarla ayrılmış, köy papazı evine benzer bir evdi.

Heybeliada'daki deniz banyolarımız büyük bir eğlenceydi. Her sabah Morland, Tevfik ve ben kayalara kadar koşarak berrak, hoş ve mavi denizde yüzerdik. Yeni evimdeki muhafızlarım yine aynı Türk bahriye erleriydi. Fazla olarak burada kapının önüne bir polis karakolu kuruldu.

14 Kasım'da Sir George Armstrong tarafından Kûtü'l-Amare'nin düşmesinin ardından çekilmiş 20 Mayıs 1916 tarihli bir telgraf aldım. Dicle cephesindeki karargâhtan gönderilen bu telgraf, Osmanlı hatlarından geçerek elime ancak 14 Kasım'da ulaşabildi. Günlüğümde: *"Bu telgrafı birkaç ay önce almış olsaydım, fikren ne kadar endişelerden kurtulacaktım"* diye kaydetmişim.

> "Britanya Hükümeti, General Townshend'in çok kahramanca ve mahirce idare ettiği Kûtü'l-Amare savunması konusunda hiçbir şeyin kendisini genel ilgiden düşürmeyeceğini parlamentoya bildirmiştir. Her şeyi bilen bir sıfat ve yetkiyle diyebilirim ki, mevcut durumunuz şöhretiniz ve geleceğiniz tamamıyla emniyettedir".

2 Mart 1917 Cuma: Kûtü'l-Amare'nin İngilizler tarafından geri alındığı haberi resmen teyit edildi. 26 Şubat'tan beri bu söylenti dolaşıyordu. Birkaç hafta önce Kût civarında Felahiye'de şiddetli savaşlar meydana gelmiş ve Türkler şimdi Kût'ün gerisine çekilmişlerdi. Bu beni teselli ediyor. 40.000 Türk'e[267] karşı General Maude'un 100.000'i aşkın askere sahip olduğunu ve bu nedenle İngilizleri bu cephede daha fazla durdurmanın imkansız olduğunu Türkler bana anlatıyorlardı.

---

267 Kûtü'l-Ammare cephesindeki Osmanlı kuvveti yalnız 18. Kolordudan ibaret, bunun da savaşçı kuvveti en fazla 12.000 civarındaydı (TAOE).

12 Mart'ta Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan ettiği rivayet ediliyordu.

14 Mart Çarşamba: Bağdat'ın İngilizler tarafından ele geçirildiği işitildi. Bu haberler gerçeğe benziyor. Halk hep bundan bahsediyordu. Orada çok şiddetli savaş olmuş. Tevfik bana, İngilizlerin 7 tümen ile 500 topları olduğunu söyledi. Bağdat'ın ele geçirilmesi için bana verilen kıtalarla bu ordu arasında fark çok büyük!

Amerika elçiliği bana 19 Ocak-22 Şubat 1917 tarihli gazeteleri gönderdi. Bunlar Amerika ile Almanya arasındaki siyasi ilişkilerin kesildiğinden de bahsediyorlardı.

Rusya'da ihtilal olduğu kötü haberi bize, İstanbul'a 18 Mart'ta geldi. Bütün Türk ve Almanlar sevinçliydiler. İtilaf Devletleri, Rusyasız savaşa devam edemeyeceklerinden bunun savaşın sonu demek olduğunu söylüyorlardı.

Bağdat'ın düşmesi hiçbir zaman resmen ilan olunmamasına rağmen Türkleri üzüntü altında bıraktı. General Mood kuvvetlerinin 7 tümen ile 500 toptan, yani 90.000 savaşçıdan oluştuğunu ve Türk kıtalarının Kût'ün düştüğü zamanki kuvvet civarında bulunduğunu bana birçok Türk subayı söyledi.

Hiç kimse Irak'taki Türk Başkumandanı –benim eski düşmanım- Halil Paşa'yı suçlamayı aklına getirmiyordu. Paşa'nın hiçbir şekilde şöhreti azalmamıştı. 29 ve 30 Mart günleri sokakları donatan bayraklar, Sir Archibald Murray kumandasındaki İngilizler'in 26-27 Mart'ta Suriye'de Gazze'deki yenilgilerini ilan ediyordu.

Nisan'ın altısında Amerika'nın Almanya'ya savaş ilan ettiği haberi yayıldı. Bu haber savaşın muhtemel sonucu hakkında Türklere kötü etki yaptı.

İstanbul bu tarihte (Haziran 1917'de) iyiden iyiye Almanlaşmıştı. Bütün Türk kıtalarında, Harbiye Nezaretinde, Enver Paşa'nın etrafında Alman subayları mevcuttu. Enver Paşa tamamen Almanların etkisi ve nüfuzu altındaydı. Türkiye'nin Almanya'ya borcu şimdi 400 milyon liraya ulaşmakta olup bunun ödenmesine

de hiçbir zaman imkan yoktu. Büyükada'da Cuma pazarlarına Alman ve Avusturyalıların kalabalıklığından bir türlü çıkamıyordum. Almanlara olağanüstü saygı gösteren İstanbul Rum ve Yahudileriyle bunlar can ciğer idiler. Türklerin özel günü olan Cuma günlerine Rumların da Pazarı ilave edilince, haftanın bu iki gününde Büyükada tahammül edilemez idi. Morland ile ben, günde iki defa spor için adanın etrafını yaya dolaşmayı âdet edinmiştik. Sabah olunca bahçemin kenarındaki kayalardan denize giriyor ve bazen de Tevfik'in Bahriye Mektebi'nden aldığı bir kotra ile denizde bir gezi yapıyorduk.

İstanbul'da karaborsa son haddine varmıştı. Hükümet üyeleri şeker, tütün, koyun ve patates ticaretiyle servetler toplamışlardı.

Temmuz 23. General Falkanhayn İstanbul'a geldi. İşittiğime göre Küçük Asya'daki Alman-Türk kuvvetlerinin kumandasını üstlenerek Bağdat'ın geri alınmasıyla görevlendirilmiş.

Geçen gece 2 İngiliz tayyaresi şehri ziyaret etti. Attıkları bombalar az kalsın Goeben'e isabet ediyormuş. Bu tayyarelerin batırdığı bir Türk torpido muhribinde 26 ölü, 10 yaralı vardır. Başka bir muhrip de yara almıştır. Az daha Haliç'te bulunan ve içinde birçok Alman kurmay subayı bulunan General gemisini de batıracaktı.

5 Ağustos'ta İngiliz gazetelerini okuyarak *London Press*'te Irak hakkındaki açıklamaları gördüm. Askerî uzmanların fikirlerine dayanmayan siyasî bir komitenin Savaş Bakanlığı tekliflerini yanlış bularak denizden 400 mil uzakta ve hiçbir yardıma sahip olmayan 13.000 savaşçı kuvvetimle (bunun ancak 8.500'ü süngülüydü) Bağdat üzerine ilerlenmesini gerekli gördüğü itiraf ve ispat ediliyordu.

Irak ikinci derecedeydi. Burada kural olarak az bir kuvvetle savunmada kalıp, asıl savaş sahnesi ve bundan dolayı birinci derecede değere sahip, Fransa'daki kuvvetlerimizin takviyesi lazımdı.

Ağustos'un on birinci günü Enver Paşa ile Bahriye Nezaretinde görüştüm. Görüşmemiz uzun ve oldukça dostane oldu. Paşa, bana bir sene önce İngiltere'ye dönmeme izin verilmesine rağmen Almanların karşı çıkarak kabul etmek istemediklerini anlattı ve dedi ki:

> "Sizi Kût'un düşmesinin ardından doğruca ülkenize göndermek istemiştim. Fakat gerçekte, General! İngiltere'de yüksek mevki sahibi olmanız sebebiyle dönüşünüzün siyasi bir etkisi olacağından Almanlar iadeniz ihtimalinden bahsetmek bile istemediler".

Ağustos'un on ikisinde Büyükada'daki bahçemin sahilinden yüzerek, en az bir çeyrek mil uzunluğundaki kanalı geçerek, Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ne kırk dakikada geldim. Bu defaki yüzüşüm 1895 yılı Chitral'den hemen memleketime dönüşümden, Cornwall'deki St. Michael Mount etrafındaki yüzüşümden fazlaydı. İşte bu günlerde idi ki, esirliğim sırasında en fazla sivil polisler tarafından izlenmeye ve takip edilmeye başlandım. Büyükada'da yaptığım gezintilerde çoğunlukla bu takip görevlilerini şaşırtarak eğlenirdim. Yaptığım şaşırtmalar sırasında tepeleri aşarak gözden kaybolur, başka yollarla evime dönerdim.

24 Eylül. Dün gece büyük bir yangın, Üsküdar yönündeki Haydarpaşa istasyonunu tahrip etti. Buradan alevlerin karanlıkta dil şeklinde gökyüzüne yükseldiği görülüyordu. Yangın şimendifer istasyonu civarında bir şilepten rıhtıma bomba çıkaran islimli bir vincin kırılmasından meydana gelmişti. Bir patlama sonucu istasyon bir anda alevler içinde kalmıştı. İstasyonda Bağdat sefer kuvvetlerine gönderilmek üzere Halep'e hareket etmeye hazır bulunan petrol yüklü trenler bulunuyordu. Yaklaşık 1.000 kişi öldü. İstasyonda çok miktarda cephane ve mermi bulunuyordu. Bunların patlaması üzerine parçaları fişek gibi havaya uçup, mermiler de boğazdaki gemilerin üzerine yağdı. Meydana gelen zarar beş milyon lira tahmin edilmektedir.

Yukarıda ihtiyaten söz vermediğimi belirtmiştim. Enver Paşa ne zaman istesem gitmek konusunda serbest olduğumu ve yalnız benden istediği şey, artık kalamayacağımı hissettiğimde kendisine haber vermekti. Gitmeye kararımı verir vermez Enver Paşa'ya mübadele edilmem vs. hakkında yarım düzine mektup gönderdim. Mektuplarımda artık bir savaş esiri hayatı yaşayamayacağımı, fikrî ıstıraplarımın son haddine ulaştığını, memleketime dönüp tekrar çalışmaya başlamazsam çıldıracağımı yazdım. İstediğim yere gidebileceğim hakkındaki Enver Paşa vaadinin saçma olduğunu zikretmeye mecburum. Dikkatli ve sıkı bir izleme altında idim. Türk yaverlerinden birisini yanıma almaksızın İstanbul'a gidemezdim. Bunlar bizimle öğle ve akşam yemeklerini yiyorlar ve aynı evde oturuyorlardı. Görünüşte, emirber olarak hizmetime verilmiş birkaç bahriyeli, gerçekte bana muhafızlık ediyorlardı.

Genel durumu düşünmeye başladım ve artık mübadele edileceğime ümidim kalmadığından her ne olursa olsun firara karar verdim. Üç defa firara teşebbüs ettim. Fakat bu teşebbüslerim 1918 yılı yazında yani çok yakında olmuştu. İstanbul'da bu girişimlerimde bana yardım etmiş kişileri meydana çıkarmamak için bu meseleleri anlatmayı göz ardı edeceğim. Bu heyecan verici çabaların, şanssızlık, etkileyen durumlar ve Türklere mahsus ihmalkar alışkanlıklardan dolayı sonuçsuz kaldığını söylesem yeterlidir. Bu girişimlerim ne hükümet ve ne de bana muhafızlık yapan subaylar tarafından keşfedilmedi.

Kaçma girişimlerinden vazgeçecek yerde, tersine, Ağustos sonunda bir iki kaçış planı hazırlıklarına başladım. Bunun bir ayda tamamlanacağını hesap ediyordum. Günlüğümde: *"Cenabı Hakk'a şükür, ateşte başka bir demirimiz var! Bu, ne hava kuvvetlerine ve ne da şartlara, yalnız kendimize, kolumuzla silahlarımıza bağlıdır"* cümlesi yazılıdır.

Bu zamanlarda İngiliz tayyareleri sıkça İstanbul üzerinde dolaşıyor. Fakat halk buna karşı: *"İngilizler şehrimizi yakacak adamlar*

değildir. Bunlar kadın ve çoluk çocuğumuzun hayatına saygıları vardır" demekle yetiniyorlardı. Bu ziyaretlerin tek etkisi benim daha dikkatle izlenmeme sebep oldu. Zira tayyarelerin çokça gelmesi Türklerde benim bir deniz tayyaresi aracılığıyla kaçabileceğim ihtimalini uyandırdı. Hatta bu şekilde kaçtığımı gazetelere iki defa duyurdular. Belirttiğim bu üç girişimimdeki sonuçsuzluk beni kaçmaya daha fazla teşvik etti. Bu zihin ıstırapları altında artık yaşamak mümkün değildi.

Morland da aynı fikirdeydi. Sağlam planlarımızı hazırlamış ve bütün önlemleri almıştık. Tabancalarımız ve büyük miktarda cephanemiz mevcut, Midilli Adası karşısındaki sahilde ücretle tutulmuş yirmi eşkıya ve bir sandal sağlanıp saklanmıştı. Marmara Denizi sahilinde Bandırma civarına çıkıp orada eşkıyalara katılacaktık. Bu eşkıyalar Midilli Adası karşısındaki sandal verine kadar 90 millik mesafeyi kat etmek için bize at ve katır hazırlamışlardı. Bu mesafeden sonra sandalla Midilli'ye geçecektik.

Batum yoluyla Kafkasya'ya gitme planını dahi düşündüysek de basitliğinden dolayı yukarıdakini tercih ettik. Hazırlıklar bize uzun zaman kaybettirdi. Zira *"Yarına bırakılabilecek şeyi bugün yapma!"* sözü Türklerin meşhur atasözüdür[268].

28 Ağustos'ta İstanbul'da büyük bir yangın çıkarak iki gün devam etti. 20.000 ev yanarak binlerce kişi evsiz kaldı. Ağustos'un sonuna doğru, Hükümet ve Enver'le arası iyi olan olağanüstü nüfuz sahibi bir kişi bana gizli olarak Türklerin hiçbir zaman dönüşüme izin vermeyeceklerini, beni bir takım vaatler ve hoş muamele ile oyaladıklarını söyledi. O zamanlar söz konusu olduğu şekilde *"esir değişimi için ne gibi bir anlaşma yapılırsa yapılsın Türkler sizi elden çıkarmayacaklardır"*. Bu meselenin Hükümetçe birçok defa görüşüldüğünü söyledi ve *"sizi her türlü kötü ihtimale karşı rehin olarak kullanmak fikrindedirler"* dedi.

---

[268] Aksine bu atasözü tamamen tahrif edilmiş olup Türklerce bilinen şekli "Bugünün işini yarına bırakma!"dır (TAOE).

Bu sözlerin gerçeğin kendisi olduğunda kesinlikle tereddüt etmedim. Enver'in bizzat dönüşüme izin verdiği halde Almanların uygun görmedikleri hakkında bana masal okumuş olduğuna inanarak kendisinden tamamıyla soğudum. Enver Paşa zamanında Harbiye Nezareti, savaştan önce katledilen Nazım Paşa'nın nazırlığı devrinden daha gelişmiş değildi. Tek fark savaştan önceki rahat ve uyuşuk idarenin yerine telaş ve karışıklık geçmişti. Bunu herkes yanlış olarak yönetim faaliyeti sanıyordu.

Esirliğim sırasında Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesinde meydana gelen suiistimaller olağanüstüydü. Levazımat-ı Umumiye Reisi, orduya levazım, mühimmat, silah ve araç gereç veren müteahhitlerin karaborsa ve rüşvetleri sayesinde milyoner olmuştu. Savaştan önce on parası olmadığı bilinen genç subaylardan Levazım Dairesinde bulunanlar şimdi Büyükada'da birkaç bin liralık köşkler satın alıyorlardı.

Bir Türk kurmay subayı bir kolordunun iaşesi için kontrat akdedilirken bir Türk paşasının şu muamelesine bizzat şahit olduğunu bana anlattı:

Paşa: *"Hurmayı kaça veriyorsunuz?"* diye bir Arap müteahhide sordu.

"Kıyyesi 2 kuruşa" cevabını alınca, Paşa: *"Çok iyi kıyyesi 12 kuruştan bana bir makbuz ver, sana kıyye başına 6 kuruş vereyim!"* diye teklifte bulundu. Bu şekilde taraflar memnun oldu.

Suiistimal ve rüşvet çok müthişti. Türk Hava Kuvvetleri birkaç tayyareden ibaret iken subayları oldukça çoktu. Bunlar hava işlerinden fazla, çok da yakışmayan tuhaf bir üniforma giyiyorlardı. Bunlar genellikle işini iyi çevirenlerin oğullarıydı. Sırf cepheye –özellikle en fazla korkulan Suriye ve Irak cephelerine- gitmemek ve Beyoğlu'ndan ayrılmamak için tayyareciliğe giriyorlardı.

İngiliz tayyareleri Mondros hareket üssünden kalkıp İstanbul'a kesintisiz akınlar yaptıkça İstanbul'un değersiz basını bile açıktan açığa bu duruma dikkat çekiyordu.

Bir gün Beyoğlu'ndaki kuyumculardan birinin dükkanındaydık. Dükkana bir Türk girdi. Bir altın saat kordonu almak istiyordu. Dükkanın sahibesi bir Alman kadınıydı. Kordona 18 lira istedi! Bunun üzerine Türk, kadını azarlamaya kalkıştı. Kordonun 5-6 liradan fazla değeri olmadığını söyledi. Kadın ise: *"Altın para verirseniz kösteği 3 liraya alırsınız. Eğer kâğıt verirseniz fiyatı 18 liradır"* dedi.

Piyasada bir İngiliz veya Osmanlı altınının kâğıt olarak değeri 5 lira idi. Resmî değişimde bir altının değeri 130 kuruş kâğıt para idi. Kâğıt Osmanlı Lirası'na fahiş bir fiyat konması sayesinde Almanlar Türkiye'yi bu gün 400 milyon liralık borca soktular. İstanbul'da paraya ihtiyacımız olunca Felemenk elçisine veya burada kalmış olan İngiliz tüccarlarından Mister J. A.'ya bir İngiliz çeki bozdururduk.

22 Eylül: İngiliz tayyareleri dün gece İstanbul üzerine bir akın yaptılar. Tayyare toplarının ateşi bir çeyrek saat sürdü. Bu sırada bir deniz uçağı motorunda meydana gelen arızadan dolayı Büyükada karşısında Anadolu sahilinde küçük bir şehir olan Maltepe yakınlarında denize düştü. İçinde bulunan üç subay esir edildiler.

7 Eylül tarihine kadar olan Londra gazeteleri Almanların Foch kumandası altındaki İtilaf Orduları tarafından bozularak 150.000 esir verdiğini bildiriyor! Bu haber bana Almanların tamamıyla çekilmekte olduğunu anlattı. Bütün Almanya şimdi tamamıyla alt üst olmuş, parlamentoları, kabine sırları ve gizli tedbirlere izin verilecek zamanın artık geçmiş bulunduğunu ifade etmişti. Berlin'de 29.000 Alman asker kaçağı vardır. Biri Bavyeralı diğeri Silezyalı olmak üzere iki tümen erlerinin isyanı sebebiyle cepheden geriye, Almanya'ya sevki zorunluluğu meydana gelmişti. Denizaltıların erleri arasında da bir isyan olmuş.

Günlüğümün 25, 26, 27 Eylül günleri firar planlarının hazırlıklarıyla geçti. O planlar artık hazırlanmıştı*.

---

* Bu hatıralarımı daha sonra yayımlayacağımı umarım (Yazar).

28 Eylül Cumartesi: Türklerle Almanlar, Suriye'de General Allenby'den şiddetli bir darbe yiyerek orduları tamamıyla çekilme halindedir. İngilizler Şam'ı aldılar! Şam, İstanbul'a göre ikinci derecede öneme sahip bir şehir olduğundan ele geçirilmesi önemli ve etkilidir.

Böylece bütün Suriye şimdi İngilizlerin elindedir.

Bulgarlar Selanik'teki ordumuz tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış olup tamamen çekilmektedirler.

Bulgaristan, Selanik Ordusu Kumandanına bir mütareke teklif etmiştir. Bu teklif Türkiye'de üzüntü doğurdu. Nazırlar, burada dün, bütün gün ve gece toplantı yaptılar. Sınıra hızla asker sevk edildi. Türkler açıktan açığa Almanların aleyhinde bulunuyorlar. Enver'in dahi Almanlar hakkında fikir değiştirdiğinden bahsediliyor.

Türklerin şu an çoğunluğu İtilaf Devletleri lehinde ise de bunlar İstanbul'daki Alman süngülerinden korkuyorlar. Anlayabildiğime göre İstanbul'daki Alman kuvveti Boğaziçi'nin her iki sahilindeki iskelelere yerleştirilmiş karışık müfrezelerden oluşan bir tümenden ibarettir. Bunların görevi şehri kontrol etmek ve gerektiğinde küçük kollar halinde hareket etmektir[269].

Eldeki birkaç savaş gemisi de esas olarak tamamıyla Almanların elindeydi. Gerçekte İstanbul'da bulunan Alman kuvveti 1808'de Junot'un işgal ettiği Lizbon şehrini kontrolü gibi İstanbul'u kontrol ediyordu. Fakat İngilizlerin dışarıdan yardımı, oranın geri alınmasını kolaylaştırmıştı.

1 Ekim 1918. Selanik Ordusunun Sofya'ya doğru ilerlediği ve Bulgarların çekilerek barış talebinde bulundukları anlaşılıyor.

---

269 Böyle bir Alman müfrezesinin, bu eylem ve tasarlamanın sabitliği ve gerçekleştirme derecesi bizce bilinmemektedir. Yalnız son zamanlarda, yani Bulgarların mütarekesinden sonra Romanya'dan deniz yoluyla İstanbul'a nakledilip Trakya'ya sevk edilen bir Alman Yedek Tümeni akla gelmektedir. Muhtemelen söylenen olaylar bu kuvveti anlatmak amacına dayanmaktadır (TAOE).

Almanların Romanya'dan asker gönderdikleri ve Avusturyalıların Sırbistan'a kıtalar göndermekte oldukları söylenmektedir. Türkiye, Birinci Ordu kıtalarını göndererek Çatalca ve Gelibolu hatlarını takviye etti. Bu şekilde ihtiyatta kıta kalmamıştır. Barış talebinde bulunmuş olan Malinoff, Bulgaristan'da iş başında kaldı. Kral Ferdinand'ın görünüşte bu meselede sözü yok gibi. İngiliz-Fransa-Sırp ve Yunanlılardan oluşan Selanik Ordusu, zannıma göre 400.000'e ulaşmıyor ve işittiğime göre bu mıntıkada kayda değer bir savaş da meydana gelmemişti. Bulgar Ordusu çekilmeye başlıyor ve Malinoff da hemen barış başlangıcı için bir mütareke talep ediyor. Fransız Başkumandanı Franchet d'Espèrey doğal olarak mütarekeye onay vermek istemeyip bunlardan sorumlu temsilci gönderilmesini talep etti. Bu da yapıldı. Her şey Bulgaristan'ın birkaç zamandan beri İtilaf zümresine doğru yönelmeye karar vermiş olduğunu gösteriyordu.

II.

Türkiye İle Mütareke

3 Ekim 1918'de beni telgrafla öğle yemeğine davet eden Mısırlı İzzet Paşa'nın Tarabya'daki köşküne gittim. Adadan İstanbul'a geldiğimde beni Galata Köprüsü'nde otomobil ile karşıladı. Hoş bir gezinti yaparak Tarabya'ya gittik. Kendisinden, Bulgarların Selanik Ordusunun Fransız kumandanıyla bir mütareke akdettiklerini ve savaşın bitiminde Bulgar talepleri ve menfaatlerinin İtilaf Devletleri'nce belirlenmesine kadar kararlaştırılan silahlar ile kalmayı taahhüt ettiklerini öğrendim. Bulgar orduları terhis edilecek, toplarıyla mühimmatı İngiliz subaylarının nezareti altında korumaya alınacakmış.

İstanbul'da Türkler arasındaki heyecanın büyük olduğunu bana söyledi. İtilaf zümresine yaranmak ve ihtiraslarına ulaşmak için Bulgarların Türklere taarruz edip İstanbul'u ele geçirmeleri korkusu mevcuttu. Türk kabinesinin istifasına dair kuvvetli söylentiler dolaşıyordu. İstanbul'u kara yönünden örten meşhur Çatalca savunma hattına giden bir taburu Galata Köprüsü üzerinde bizzat gördüm. Kısa süre önce oraya önemli bir kuvvet daha gönderilmişti. Her tarafta hareket ve heyecan belirtileri görünüyordu. Alman sağlık subaylarının sokaklarda grup halinde konuştuklarını görüyorduk. İngilizlerle barış görüşmeleri için Osmanlı Hükümeti tarafından İngilizler nezdine hemen gönderilmeme dair nüfuz sahibi mahfiller arasında görüşüldüğünü Aziz Paşa bana söyledi.

Yemek arasında meseleyi tartışırken gerekli yardımı yapabilmek için bu konuda tam hürriyet talep edeceğimi Aziz Paşa'ya söyledim. Gerek Osmanlı Avrupası ve gerek Türk Asyası'nda arazi ilhak etmemek için İngilizlerden söz alabileceğimi ümit ettiğimi, fakat Türklerin Çanakkale'yi açmaları ve İstanbul'un serbest bir liman haline dönüştürülmesinin gerektiğini anlattım. Hicaz Krallığı kendi sorumluluğu altında kalacak, Bağdat ve Basra ticaret için bir takım kayıt ve şartlara bağlı olmaksızın serbest bir hale çevrilecek, Bağdat'ta bir İngiliz temsilci ve muhafızı bulunacak, bunlardan başka konularda Türkiye'ye dokunulmamak gerekeceği düşüncesinde olduğumu söyledim.

Türklerin yerine konulacak başka bir millet yoktur. Bize zaaflarından dolayı bir kötülükleri dokunamayacağından, varsın Türkler bizim Hindistan yolu üzerinde kalsınlar. Sırf hükümetin para vermemesinden dolayı ortaya çıkan iaşe sıkıntısı ve dikkatsizlik sonucu hastalıktan doğan kayıplar, savaştaki kayıplardan çok büyüktür.

1918 yılı Eylül'ünde Anadolu'da en az 300.000 Türk asker kaçağı vardı. Bunlar bulundukları havali için tehlikeliydiler. Bunu Türk Harbiye Nezaretinden öğrendim. Zira bu müthiş meseleyi Türkler benimle açıktan açığa tartışıyorlardı. İngiliz donanmasına giderken Bahriye Nazırı Rauf Bey bana, General Allenby Halep'e yaklaşırken karşısında 20.000 Türk askeri bulunmadığını söyledi.

300.000 asker kaçağı İspanya Savaşı'ndaki gerillalar gibi büyük çeteler halinde memleket içinde dolaşıyorlardı. Hükümet ve düzen tanımayan bu çeteler şehirleri yağma ediyor, hatta yerel hükümetlerden para gasp ediyorlardı. Eylül'de Bandırma şehrini 5. Ordu kaçakları bastı[270]. Kâğıt paranın eşkıya yanında değeri olmadığından Bandırma Belediye Dairesinde bulunan 60.000 liralık kâğıt para yakıldı. Bandırma'da bazı Alman subayları da çırıl-

270 Böyle bir olayın meydana geldiği bilinmemektedir (TAOE).

çıplak soyularak dövüldü. Fakat Avusturya subaylarına dokunulmadı. Bu eşkıya, Talat Paşa'yı da tehdide kalkışarak barış yapmadığı takdirde gelip İstanbul'u da yağma edeceklerini bildirdiler. 1918 yılı Eylül'ünde Türkiye'nin durumu işte böyleydi.

Bu yağmacıların İstanbul civarında meydana getirdikleri dehşete örnek olarak, yaverim Tevfik Bey'in Üsküdar'dan on veya on iki mil mesafedeki bir çiftliğine yakacak getirmek üzere adam gönderemediğini söyleyebilirim. Yolda eşkıya tarafından katl veya esir edilir korkusuyla iki üç bahriyeli eri yalnız başına gönderemiyordu. Yirmi silahlıdan zayıf bir kuvvet gönderilemezdi. Genellikle bunlar da eşkıya ile anlaşıp onlara katılırlardı.

İki üç aydan beri görüştüğüm Türklere –ki bunların büyük kısmı nüfuz sahibi idi- kendileri için tek kurtuluş ümidi, İngilizlerle yapılacak barışta olduğunu daima söyler ve bu konuda hiçbir fırsatı kaçırmazdım.

Bu sözlerimin Enver Paşa'nın ayağını kaydırmaya çalışan tümen reislerine gönderildiğini biliyordum. Bunlar bana, Enver Paşa'nın padişaha yaklaşık olarak 15 Eylül'de istifasını takdim ettiğini ve bu istifanın, Enver Paşa el çekerse ben de giderim diyen Talat Paşa'nınki ile kabul olunduğunu söylediler.

Ben sürekli olarak Türklere, İstanbul civarındaki Alman kıtalarının şehri mıntıkalara ayıracak şekilde dağıtıldıklarını, gemi toplarının da şehre hakim bulunduklarını göstermeye ve ispat etmeye çalışıyordum. Görüştüğüm subaylar bu sözlerimi diğer Türklere de anlattıklarından delillerimin sonuç itibarıyla büyük etkileri oldu.

Almanlarla Avusturyalılar her araca başvurarak nutuklar ve basın propagandaları aracılığıyla barışı getirmeye çalışıyorlardı. Alman dilinde ne değişim meydana gelmişti! Bu dil savunan bir dil olmuştu. Artık bir galip dili değildi. Kayser'in: *"Allah yardımcımız olsun!"*la başlayan beyanları çok üzüntülü idi. Bu adeta kiliselerde söylenen dualara benziyordu. Almanya'da barışın yapılmasına bir engel oluşturan Kayser'e açıktan açığa muhalefet eden

kuvvetli bir parti vardı. Avusturya, ilk fırsattan yararlanarak kendini kurtarmaya çalışıyordu.

Ekim'in 7. günü Enver, Talat ve bütün kabinenin istifa ettiğini ve Tevfik Paşa ile Müşir İzzet Paşa'nın padişah tarafından kabineyi oluşturmayla görevlendirildiklerini öğrendim. Türkler, hâlâ İtilaf Devletleri'nin Merkezî Devletlere Cumhurbaşkanı Wilson'un on dört maddelik prensibine uygun bir mütareke bahşedeceklerini ümit ediyorlardı. Fakat ben buna imkân görmüyordum. Çünkü İtilaf Devletleri'nce her cephede mütareke akdedilirse Merkezî Devletlerin nefes almalarına ve tahkimat yapmalarına zaman verilmiş olurlardı. Bu fikirde bulunanlara ben gülüyor ve diyorum ki, "*Almanlar, Fransız ve Belçika arazisini boşaltmadan İngiliz, Amerika ve Fransız ordularının Almanlara bir mütareke bahşetmesi mümkün değildir. Türkiye için tek kurtuluş ümidi Malinoff'u taklit etmektir. Bu şekilde Bulgarlar gibi siz de uygun şartlara kavuşmuş olursunuz. Bunu hemen yapmalısınız*". O akşam İstanbul'dan beni görmeye gelen Tevfik Bey ile kabul ettiğim hareket çizgisi bu idi.

Ekim'in 12'sinde Büyükada'daki bahçemde iken Enver-Talat kabinesinin düşmesini ve yeni kabinede Müşir İzzet Paşa'nın Sadrazam ve Harbiye Nazırı olacağını haber aldım. Hemen İzzet Paşa'ya bir mektup yazarak bir görüşme talep ettim. Düşünüyordum ki, zaman geciktirilmeye uygun değildi. Bahriye Nezaretine yeni tayin edilen, bir arkadaş gibi iyi tanıdığım Rauf Bey'e de 15 Ekim'de bir mektup yazarak esirliğim sırasında gördüğüm hoş ve şerefli muameleye karşılık olarak, İngiltere ile görüşmelere girişildiği takdirde Osmanlı Hükümeti'ne yardıma hazır olduğumu bildirdim. Böyle bir görevi üstleneceğime ve idare edeceğime kanaat getirip güvenebileceklerini, ülkeleri için onurlu şartların kazanılması konusunda sarf edeceğim çabanın samimiyetinden emin olabileceklerini ve Osmanlı Hükümetince teklifimin iyi şekilde kabulü halinde bir dakika kaybetmeden İngiliz donanmasına gönderilmemi yazdım. Fakat hareketimden önce şahsî hürriyetimin geri verilmesini talep ettim. Bu mektubum, Bahriye Nazırı

Rauf Bey'in iyi bir dostu olan ve başlangıçta kendisini bana tanıttıran Tevfik Bey eliyle gitti. Yukarıda söylenen gerçekler Enver'in düşmesiyle şimdi iktidar mevkiine gelen kişiler ile esirliğim sırasında iyi çalıştığımı ispat eder.

Tevfik Bey'e, bu mütarekeyi akdi başarırsam Avusturya'nın da şüphesiz Almanya'nın yedeğine verdiği ipi birden atacağını söyledim. Bunda haklıydım. Tevfik Bey'in bunu Bahriye Nazırı Rauf Bey'e tekrar edeceğini biliyordum.

16 Ekim gecesi Tevfik Bey, Müşir İzzet Paşa'nın tebligatı ile İstanbul'dan döndü. İzzet Paşa ertesi gün saat 14.30'da beni Babıali'de görmek istiyordu. Bunun üzerine Tevfik Bey ile birlikte İstanbul'a gittim. Beni Büyükada'dan Babıali'ye doğru götüren istimbotun kamarasında iken cep defterime, teklif etmekte olduğum şartları kaydetmiştim.

1- Çanakkale ile Karadeniz boğazının İngiliz donanmasına açılması.

2- Padişahın hükümranlık hakları altında Irak ve Suriye'ye özerk idare verilmesi, Bavyera, Saksonya ve Vürttemberg vs. gibi birleşik devlet ilanı.

3- Aynı şartların Kafkasya'ya da uygulanması.

4- İtilaf kıtalarının Suriye ve Irak'ı boşaltmaları.

5- Türk Avrupası sınırlarının Londra Antlaşması'nda belirlendiği ve açıklandığı şekilde kalması.

6- İngiliz ve Hintli savaş esirlerinin hemen serbest bırakılıp İzmir'de toplanması ve Sakız'a vapurla sevki.

Babıali'ye vardığımızda hemen Sadaret Dairesinde İzzet Paşa'nın yanına götürüldüm. Müşir, yaklaşık 63 yaşlarında güçlü, kuvvetli, sağlıklıdır. Savaşta iyi bir taktikçi ve manevracı, muktedir bir general olarak tanınmış ve orduda büyük bir şöhret kazanmıştır. Beni sıcak karşıladı ve yalnız olarak görüştük. Kendi arzusunun aksine, sorumlu sayılmayacağı bir zaman ve durumda hükümet dümenini idareye çağırıldığını, gözleri yaşla dolu olarak sevgili memleketini müthiş bir durumda bulduğunu söyledi.

Az zamanda asıl amaca geldik. *"Demek bize yardım etmek istiyorsunuz?"* dedi. *"Bütün kalbimle"* dedim.

Mektubunun içeriğinden Rauf Bey'in kendisini haberdar ettiğini, tek amacının memleketini çöküntüden kurtarmak olduğunu ve İngiltere'ye her zaman hürmet beslemiş olan bir aileye mensup olduğundan İngiltere'nin eskiden Türkiye için neler yaptığını unutmadığını söyledi. Tam bir şiddetle: *"Türkiye'nin İngiltere'ye karşı savaşması bir hıyanettir!"* dedikten sonra buna sebep olmuş olan Enver partisinden acı ve üzüntüyle bahsetti.

Türkiye'ye yardım için elimden geleni yapacağımı söyledim. Paşa da bana tamamıyla güveni olduğunu ve beni hemen yola çıkaracağına güvence verdi. Hürdüm ve kendisi de hürriyetimi iade ettiğine memnundu. Memleketi için hiçbir şart öne sürmedi. Yalnız onurlu şartlar kazanılması konusunu tamamıyla bana bıraktığını ve bunu benden beklediğini ima yoluyla anlattı.

İngiltere'yi hemen razı etmek için tek yolun Çanakkale Boğazı'nın açılması olduğunu söyledim. Gelibolu istihkamlarından bahsetmeye çalıştım. Bunların da İtilaf Devletleri tarafından doğal olarak işgali lazımdı. Zira bu istihkamları Türkler işgal ettikçe hiçbir amiral donanmasıyla Marmara'ya girmek cesaretinde bulunamazdı.

Görüşmenin bütün devamı sırasında gayet endişeli bulunan İzzet Paşa, İngiltere'nin Türkiye'yi himaye etmesi halinde Osmanlı Hükümeti'nin Çanakkale Boğazı'nı açmaya hazır bulunduğunu söyledi. Harekete ne zaman hazır olabileceğimi sordu.

Hemen harekete hazır olduğumu söyledim. Bu sırada İngiliz donanması da Limni'de toplanmış bulunuyordu. Kaybedilecek bir an yoktu. Hemen o gece yola çıkarılacağıma emindim.

Vakit kaybetmemek konusunda Paşa da benimle tamamen hemfikir idi. Çanakkale yoluyla İngiltere'ye yedi günde ulaşacağımı ümit ettiğimi kendisine söyledim. Fakat bu yolla beni göndermekten emin olmadığını bildirdi. Zira bu yolda birçok Alman subayı bulunuyordu. Bunların meseleden haberdar olmalarını

dermekten emin olmadığını bildirdi. Zira bu yolda birçok Alman subayı bulunuyordu. Bunların meseleden haberdar olmalarını paşa istemiyordu. Türkiye'yi Almanların eline teslim eden paşanın selefleri, her tarafı kuşatmışlardı. Paşa bu konuda İzmir yolunun en uygun yol olduğu fikrindeydi. Ben yakınlığı, işin aciliyeti ve İngiliz donanmasının Limnos'ta bulunması sebebiyle Çanakkale yolunu tercih ediyordum. Meriç nehrini geçtiklerini zannettiğim İngiliz-Yunan ordularının birleşmeleri dikkate alınırsa –ki İzzet Paşa bunu yalanlamadı- bir an önce İngiliz filosuna ulaşmam bu meseleyi geciktirebilirdi.

Böyle bir taarruz hareketinin İstanbul'da bir sıkıntı meydana getireceğini ve buna her halde muhalefet olunması gerekeceğini söyledim.

Paşa benim fikrimi tamamen tasdik ediyordu. Çanakkale yolu için imkân olup olmadığını anlamak için Rauf Bey ve diğer arkadaşlarıyla istişare edeceğini söyledi. Çanakkale haricindeki İngiliz donanması hakkındaki ifadelerimin kendisini etkilediği anlaşılıyordu. Çanakkale yoluyla İngiliz donanmasına katılışımın gerekli faydaları hızla sağlayacağı gibi bir parlamenter heyetinin boğazdan çıkarak İngiliz donanmasına gittiğini haber alacak Almanların akla gelebilen tehlikelerine üstün geleceğini ilave olarak söyledim.

Vakit kazanmak için İngiltere hükümetinin vereceği cevabın İsviçre'deki Osmanlı elçiliği aracılığıyla ve telgrafla bildirilmesinin daha uygun olup olmayacağını sordum. Paşa da buna onay verdi ve bu konuda talimat alan, kendisince güvene layık olan İsviçre Askerî Ataşesi Albay Halil Bey'in adresini bana verdi. Gece beni görmek üzere Bahriye Nazırı Rauf Bey'i ve muhtemelen Dahiliye Nazırını da bu istimbotla Büyükada'ya göndereceğini söyledi. İlaveten *"Nihayet yarın hareket edersiniz"* dedi.

Ellerimi tam içtenlikle sıktı ve benim Kûtü'l-Amare'deki savunmamdan bahsederek bunu Plevne'nin savunması kadar takdir ettiğini ve Türkiye'de en fazla saygıya sahip olan kişinin

Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa olduğunu ve Plevne'nin de Kûtü'l-Amare gibi düşmüş olduğunu söyledi.

Görüşmemiz son bulmuştu. İzzet Paşa'nın nezaketi, beni hoş karşılamasından ve Türkiye'ye yardım için olacak çabama gösterdiği güvenden dolayı çok etkilenmiştim. Babıali'den hür ve kendimi yeni bir adam hissederek çıktım.

Saat 17.30'da Büyükada'ya dönüyorduk. İstanbul minarelerinin arkamızda ufukta kayboluşunu seyrederken vaktiyle bir avuç askerimle Bağdat'ı ele geçirmeye gittiğim zaman başarılı olamadığım hedefe şimdi diplomasi yoluyla ulaşmaya alet oluşumdaki tuhaflığı düşünüyordum.

Övünçlü ve memnun olmakta haklı değil miydim? İzzet Paşa, Çanakkale Boğazı'nın açılmasına onay vermişti. Gelibolu Boğazı, Marmara Denizi ve Boğaziçi birkaç gün sonra elimizde olacak ve İstanbul'daki 20.000 kadar Alman askeri ya esir olacak veya bir anlaşma ile uzaklaştırılacaktı. Türkiye savaştan çıkıyordu. Avusturya da büyük ihtimalle barışa yanaşacaktı. Artık hürdüm ve hatta esir olan askerlerimi de unutmayarak bunların serbest bırakılmasını talep etmiştim. İzzet Paşa bunu da uygun görmüştü.

Saat 22.20'de Büyükada'daki ikametgâhıma Rauf Bey gelerek iki saat kadar görüştük. Bana Türkiye'nin mütareke şartlarını ulaştırdı. Bunları kahve ve sigara içerken tartıştık.

1- Türkiye, İngiltere ile dost olmak arzusunda olup onun himayesini talep eder.

2- İngiltere askerî harekâtını hemen durduracaktır.

3- Osmanlı Hükümeti, İtilaf Ordularının işgali altında bulunan araziye, Padişahın hükümranlık hakları altında özerk idare verilmesine hazırdır. İngiltere bu idare şeklini savunur ve destekler.

4- Türkiye, malî ve sınaî bağımsızlığa sahip olacak.

5- İhtiyaç halinde bir sıkıntının ortadan kaldırılması için Türkiye'ye malî yardımda bulunulacaktır.

Rauf Bey, Almanların İstanbul'da mevcut iki siyasi parti arasında iç savaş çıkarmaya çalışmakta olduklarını ve böyle bir fırsattan yararlanarak savaş gemileri ve kıtalarıyla mevkie hakim olmak istediklerini anlattı. Almanların Karadeniz donanmasını hazırladıklarını, fakat bu donanmanın Karadeniz Boğazı'ndan geçmesini engellemek için Osmanlı Hükümetince bir takım gizli önlemler alınmasının kararlaştırıldığını ve gerekli askerî önlemlerin alınmış bulunduğunu bildirdi. Rauf'un sözleri bende Osmanlı Hükümeti'nin gerektiğinde her zaman İngiliz donanmasından yardım talep edeceği kanaatini uyandırdı.

Rauf Bey ertesi sabah saat 8.30'a doğru Heybeliada ile Boğaz Adası arasındaki kanalda gemiye bindirileceğimi haber verdi. İzmir Valisi Rahmi Bey beni Sakız Adası'na göndermekle görevlendirilmişti. Sakız'da İngiliz savaş gemileriyle Yunan askeri vardı. Beni Bandırma'dan İzmir'e bir özel tren nakledecekti. İzzet Paşa, Sakız'dan İngiltere Hükümeti'ne telgraf çekerek Türkiye'nin durumunu açıklamamı ve Türklerin İngiltere ile barış akdini ve İngiliz himayesini arzu ettiklerini ısrarla söyledi. Rauf Bey, Sakız'da elde edeceğim sonuçları telgrafla bildirmemi ve bunun Osmanlı Hükümeti'ne güven vereceğini ekledi. İsviçre'de bulunan Albay Halil Bey'i haberdar etmek planından vazgeçildiğini bildirdi. Rauf Bey, yine İngilizlerin Çanakkale Boğazı'nı geçmeye teşebbüs etmemelerini, zira bu durumun İstanbul'da heyecana sebep olacağını söyledi ve sözüne devamla: *"O zaman ne olacağını Allah bilir. Türkiye yalnız İngiltere ile dost olmak arzusundadır. Bu dostluğu cesaretlendirmek elbette İngiltere'nin menfaati gereğidir.*

Bütün bunlar, duyulmadan bir oldubitti haline gelmelidir. Yardıma muhtaç olursak Çanakkale Boğazı'nı açar, İngilizlere başvururuz. O zaman bizi yalnız bırakınız. Yakında gelirseniz bize insan muamelesi edin, biz de sadık kalırız. Bir malî sıkıntı ortaya çıkması imkanına gelince, Almanya, Türkiye'ye yaklaşık beş yüz milyon lira kâğıt para borç verdi. Böylece Türkiye'nin malî itibarı Almanya'nınkine bağlandı kaldı. Almanya'nın yenilgisi ve itibarının sarsılması halinde Türkiye'ninki de

aynı akıbete maruz kalır. Osmanlı Hükümeti'nin Almanya'ya olan borcunu ödemek üzere bir tarafa koyduğu paraya ilk olarak başvurmak İngiltere için güvenli ve iyi bir iştir.

Varsın İngiltere işleri rahat düzenlesin ve Türklere layık olduğu güveni ortaya koysun. Herhalde Türkler bunu takdir edeceklerdir" dedi.

Rauf Bey, bana Halep'in henüz düşmediğini, fakat İngilizlerin yaklaşmakta olduklarını, şehre direnişsiz girebileceklerini söyledi ve dedi ki: *"Biz direnmiyoruz. Zira Allenby'nin 80.000 askerine karşı koyacak 20.000 erimiz yoktur. Üç ordumuzdan (4, 7, ve 8. Ordu) 7 ve 8. Ordu mahvolmuş veya esir olmuş ve yalnız 4. Ordunun kalıntıları kalmıştır*[271]*. Firar büyük boyutta olup Suriye'de İngilizlerle olan son savaşlarda kıtaların büyük kısmının kaçtığını ve savaşmak istemediğini söyledi.*

Rauf Bey çok dostane bir vedanın ardından yaklaşık saat 01.00'de beni bırakarak istimbotuyla İstanbul'a döndü. Bana şerefli ve iyi şekilde muamele ettiklerini hatırlatarak Türkler için elimden geldiği kadar çalışmamı rica etti. Yakında tekrar buluşmak üzere sözleştik. Evime dönerken hissettiğim sinirlilik kolaylıkla tasavvur olunabilir. Hizmetçilerim de ertesi günkü hareketimiz için hızla eşya topluyorlardı.

18 Ekim'de Yüzbaşı Morland, Tevfik Bey, iki İngiliz emirberim, Hintli hizmetçim Simon ve eşyamızla Heybeli ile Büyükada arasındaki kanala doğru yola çıktık. Öğle vakti Rahmi Bey'in binmiş olduğu yat gelerek Marmara yoluyla Bandırma Limanı'na hareket ettik. Saat 18.00'de Bandırma'daydık. Bir saat sonra İzmir Valisinin özel treniyle buradan ayrılıyorduk.

19 Ekim. Öğlende İzmir'e ulaştık. Bütün İzmir halkı, beraberinde bulunduğum valiyi görmeye çıkmıştı. Şehrin sokakları insanlarla doluydu. Benimle birlikte yürüyen valiyi alkışlıyorlardı. Orada sakin İngilizlerden Mösyö Whittal bizimle otomobile bindi. Mösyö Whittal bütün

---

271 Bu bilgiler çok da gerçeğe uygun değildir. Çünkü 7. Ordu stratejik birliklerinin bir kısmını korumuştu (TAOE).

İzmir'in gelişimden haberdar olduğunu ve bunun barışa delalet ettiğini bildiklerini söyledi. Buna şaşırdım".

Vali, Mister Whittal, ailesiyle birlikte beni yemeğe alıkoydu. Valinin evi şehirden biraz uzak, İngiliz köyündeydi.

Yemekte hemen hemen yirmi kişi idik. Türkiye'den ayrılışım çok gizli tutuluyordu!

Sokakta, İzmir'in birkaç mil mesafesinde esir garnizonunda bulunan Hafif Oxford Piyadesine mensup Yüzbaşı Munday'ye rastladım. Rahmi Bey kendisini beraberimde almama izin verdi.

Saat 14.00'te hükümetin bir römorkörüyle hareket edecektim. Fakat eşyaların gecikmesi nedeniyle ancak saat 15.30'da yola çıktık. İzmir körfezini çıkışa doğru kat ediyor, bir İngiliz savaş gemisine rastlarız ümidiyle Midilli'ye doğru yol alıyorduk. Almanlar tarafından tutuklanmak ihtimaline maruz kalmamak için geceleyin torpil hattından (tarlasından) geçmek konusunda ısrar ediyordum. Mehtap güzel, deniz bir göl gibi durgundu. Römorkörü idare eden Türk bahriye subayı ise *"Fakat Paşam! Bir torpile çarpar, yaralanırsanız ben doğru Divan-ı Harb'e giderim"* diye itiraz ediyordu. Cevap olarak bir torpile çarparsak ne kendisinin ne de benim başımıza ne geleceği bilinmediğinden geçmeye gayret etmesini söyledim. Beş torpil hattından geçtik.

20 Ekim saat 3.00'te hiçbir gemi görmeden Midilli limanına girdik. İki düdük çalmamızın ardından bir İngiliz bahriye subayını taşıyan bir motorbot bize doğru geldi. Subay "kimsiniz?" diye seslendi.

"General Townshend" diye bağırdım.

"Aman ya Rabbi! Sizi gördüğüme ne kadar memnun oldum" deyince ben *"Tekrar İngiliz bayrağı himayesine geldim"* dedim. Filo Kumandanı Amirale telgraf çekerek hızlı bir gemi gönderip beni aldırmasını istedim.

Londra'da Amiral Wemyss'e de telgraf çekerek eşime serbest bırakıldığımı ve Londra'ya dönmek üzere yolda olduğumu söylemesini rica ettim. Savaş Bakanlığı Müsteşarına da bu mealde bir

20 Ekim (Devam); Saat 15.00'te Mondros'a geldik. Amiral gemisine gittim. Akdeniz Başkumandanı muhterem Amiral Sir Arthur Calthorpe ile Amiral Sir Michael Culme Seymour beni çok içtenlikle kabul ettiler. İngiltere Genel Kurmay Başkanından bir telgraf aldım. Bu telgrafta başka bir emre kadar Mondros'ta kalmam ve ikametimin mümkün olduğu kadar gizli tutulması emrediliyordu.

Amiral Seymour'un misafiri olarak donanmada kaldım. Türk delegeleri 26 Ekim'de gelerek Agamemnon zırhlısına yerleştirildiler. Görüşmelere ertesi gün başlandı.

Türk delegeleri: Bahriye Nazırı Rauf Bey, Halep Ordu Karargâhından Albay Sadullah Bey[272] ve Reşat Hikmet Bey'den oluşuyordu. Türk bahriyesine mensup olup esirliğim sırasında İstanbul'da beraberime verilen ve İngiliz donanmasına kadar benimle birlikte gelmiş olan Yüzbaşı Tevfik Bey de delege heyetine eşlik etmekteydi.

Bu konferansa katılmaya davet olunmadığımdan doğal olarak görüşmelerin akış şekli hakkında bilgi veremeyeceğim. Görüşmeler sırasında ortaya çıkması muhtemel zorluklar ve engeller konusunda yardım etmek üzere donanmada kalmıştım.

Bu mesele hakkındaki düşünce ve değerlendirmemi, Londra'ya dönüşten sonra Hindistan Bakanı Montagu'ye yazdığım gayri resmî muhtırada şöyle açıklamıştım:

"15 Kasım 1918

Azizim Mösyö Montagu,

Barış konferansında Türkiye meselesi söz konusu olurken, saygıya layık olan Türklerin çoğu, savaş zamanında bile İngiliz taraftarı olduklarını dikkate almalısınız. Bu, inkarı mümkün olmayan bir gerçektir. Hükümet idaresini ellerine geçirmiş olan Enver ve Talat'ın idarî başkanlığı altındaki İttihat ve Terakki,

272 Kaymakam olan Sadullah Bey 8. Ordu Kurmay Başkanı idi (TAOE).

taraftarı olduklarını dikkate almalısınız. Bu, inkarı mümkün olmayan bir gerçektir. Hükümet idaresini ellerine geçirmiş olan Enver ve Talat'ın idarî başkanlığı altındaki İttihat ve Terakki, Alman altınlarıyla satın alınmıştı. İttihat ve Terakki Fırkası tamamıyla feshedilip mensupları savaşın devamı müddetince şahsî yararlarını sağlamaktan ve servetlerini arttırmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

Enver, Talat ve ortakları tamamıyla korkutma ve tehdit kuvvetiyle hükümet icra ediyorlardı. Bunlara muhalefet edenler, Sultan Abdülhamit'in usulüyle ortadan kaldırılıyordu.

Türk köylü ve işçisinin namusluluğu unutulmamalıdır. Bunlar, hükümetlerinin işlediği suçlardan dolayı cezalandırılmamalıdır.

Bu söylediklerimi hatırlatarak derim ki, eğer benim de bu meselede bir sözüm olsaydı, Türkiye'ye geniş askerî ve siyasî çizgiler içinde ve bu iki hareket sınırını birbirine karıştırmamaya çalışarak muamele ederdim. Aksi takdirde eğer askerlikle siyaset birbirine karışırsa çoğu durumda bunun sonucunun felaket olduğunu bize tarih göstermektedir. Aynı zamanda bugün Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Müşir İzzet Paşa'nın her zaman İngiltere'ye karşı dostça hisler beslemiş olduğu da unutulmamalıdır. Bana hürriyetimi geri verdiği görüşme sırasında, benden Türkiye'ye yardım etmek isteyip istemediğimi sordu. Her zaman İngiltere'ye saygı beslemiş bir aileye mensup olduğunu ve Kırım Savaşı'yla Lort Beaconsfield'in takip etmiş olduğu siyaseti hatırladığını söyledi. Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılıp açılmayacağı hakkındaki soruma karşı, hemen hazır olduğunu, işgal edilmiş havaliye (Irak ve Suriye'ye) özerk idare vermeye razı olduğunu, fakat padişahın hükümranlık haklarının sürmesinin şart olduğunu ve ilave olarak her ne teminat istersek alabileceğimizi söyledi. Türkiye'nin isteği İngiltere'nin himayesinden ibarettir"

diyordu. İngiltere için yan tarafta bir diken oluşturacak hükümetler yerine Türkiye'nin doğu yolu üstünde, İngiltere'ye sadık ve

itaat eden bir müttefik olarak kalmasının daha iyi olacağı düşüncesinde olduğunu söyledi. İlave olarak dedi ki:

"Onur ve şerefimizi kıracak şartları kabul edemeyiz. Biz başkaları gibi değiliz. Namusumuz vardır ve onur kırıcı şartları kabul etmektense arkamızı duvara dayar, sonuna kadar savaşırız. Siz, onlara karşı bizzat savaştığınız için Türklerin gerektiğinde ne yapabileceklerini elbette bilirsiniz. Asırlardan beri yerleşmiş bulunduğumuz İstanbul ve Avrupa Türkiyesi'nden bizi çıkarmaya kalkışmayınız. Böyle şartları kabul edemeyiz". Burada söylemeye mecburum ki, esas itibarıyla Müşirin her söylediği ile hemfikirim. Bulgarların Türk Avrupası'na yerleştirilmesinde fayda görmediğim gibi, İngiliz süngülerinin yardımından mahrum kaldıkları andan itibaren az bir zaman zarfında oradan uzaklaştırılacak olan Rumları da aynı alana bela etmekte fayda görmem. Bana göre menfaatimize en uygun yol, doğu yolumuzda Türkleri bırakmaktır.

Bahriye Nazırı Rauf Bey, İzzet Paşa'nın İstanbul'u bir serbest liman yapmaya da hazır olduğunu söyledi. Bundaki büyük ticarî menfaat, Karadeniz'e giriş serbestliği ve Çanakkale, Gelibolu ve Boğaziçi'nin elimizde bulunmasındaki büyük stratejik yararlar ile birlikte bütün Türkiye elimizde demektir. Küçük Asya içindeki şehirleri işgalde de bir menfaat görmüyorum. Tersine büyük bir strateji hatası olarak buluyorum. Zira bu kuvvetleri dağıtmak yani savaşın altı temel kuralından birisine muhaliftir ki, o da "kuvvetlerin tasarrufu"dur.

Aynı sebeplerden dolayı amaçsız Makedonya veya Suriye'yi işgal suretiyle kıtalarımızı bağlı tutmak istemem. Çünkü, Çanakkale ve Karadeniz boğazları elimizde bulundukça Türkiye'yi daima elde tutabileceğimizi unutmamalıyız.

Eğer hükümetçe Irak'ın korunması gerekli görülüyor ve isteniyorsa, o takdirde Basra şehrini serbest bir liman haline getirip Basra Vilayeti'ni işgal etmelidir.

Fakat İran Körfezi ile Hint Okyanusu elimizde bulunduktan sonra Basra'nın işgaline şahsım olarak büyük bir lüzum görmüyorum.

Osmanlı Hükümeti, şüphesiz malî yardım talebinde bulunacaktır. Rauf Bey imkan dahilinde bu yardımı talep etmemeye çalışacaklarını söyledi. Bununla birlikte, "Almanya'nın Türkiye'ye borç vermiş olduğu beş yüz milyon kâğıt para yüzünden bir malî sıkıntı ortaya çıkması muhtemeldir" kaydını ekledi.

Doğal olarak bu meseleyi halledecek bir uzman lazımdır. Ancak durumu dışarıdan kavramaya çalışan bir kişi sıfatıyla diyebilirim ki, Türklerin Almanlara olan borçlarını ödemek üzere bir kenara koydukları meblağı, yani ödeyecekleri ilk taksiti alabileceğimizden, bu iş bana çok da kötü görünmemektedir. Bundan başka, doğal olarak bütün demiryollarıyla ticaretine el koymuş bulunacağımızdan tüccarlarımızı İstanbul'a yerleştirmek suretiyle avans olarak vermiş bulunacağımız parayı böyle birçok usulle geri alabiliriz.

Ermenistan'a gelince; Eğer benim bu konuda söz hakkım olsaydı, bu meseleyi bizim Hindistan'daki siyasetimize benzer şekilde, bir İngiliz valisi tayiniyle Ermenilerin ezilmemesini sağlamak suretiyle hallederdim. Ermeni milletine yapılan bütün felaketleri herkesten iyi bilirim. Fakat düşünülmelidir ki, İrlanda meselesi İngilizler için ne ise Ermeni meselesi de Türkiye için aynıdır. Ermeniler, maruz kaldıkları haksızlıklardan dolayı acınmaya muhtaç olmakla birlikte, her fırsattan yararlanarak Ruslarla İngilizlere yardım suretiyle Türklere karşı daima entrikalar çevirmişlerdir.

İşte benim söz hakkım olsa, barış konferansında Türk meselesini yukarıda açıkladığım geniş çizgiler dahilinde tartışırım.

Samimi Dostunuz
Charles W. F. Townshend"

27 Ekim'de Mondros'ta Albay Newcombe ile görüşmüştüm. Türkiye'de esir olmuş, çok sıkıntı çekmiş, sonuçsuz kalan bir kaçış girişiminde tekrar ele geçirilmiş ve sonunda kaçabilmişti.

İstanbul'dan gizlice ayrılışımın, ertesi gün gazeteler ile duyurulduğunu söyledi. Osmanlı Hükümeti'nin bizzat bu meseleyi ilan ettiğini anladım ve İzmir'de gördüğüm genel hoş karşılanmanın sebeplerini de bunda buldum. Mondros'a ulaşmamın gizli

tutulması lüzumunda ısrar eden hükümetin iddiası böylece gereksiz kaldı.

29 Ekim, Gelibolu istihkamlarının işgali hakkında konulan şartın Türk delegeleri tarafından Babıali'ye bildirilmesi dolayısıyla konferans askıya alındı. Türk delegeleri Çanakkale ile Karadeniz boğazının açılmasına izin vermişlerdi.

30 Ekim'de Büyük Britanya ve müttefikleri ile Türkiye arasında mütareke geceleyin Agamemnon zırhlısında imzalanmıştı. Saat 23.00'te amirallik yatı olan Triad ile Agamemnon'a giderek Rauf Bey'i görmemi bildiren bir davetname aldım. Konferans oturumu saat 21.00'de son bulmuştu.

Agamemnon zırhlısına geldiğim zaman mütareke belgesinin hemen imzalanmış olduğunu haber aldım. Bütün delegeler gerek İngiliz ve gerek Türk, hepsi olağanüstü memnundular.

Rauf Bey elimi az daha koparacakmış gibi sıkarak: "Barış yapmak imkanını hazırladığınızdan dolayı Türkiye size daima şükran borçlu olacaktır. Sizden yalnız ricamız İstanbul'u ziyarete gelmeniz ve Madam Townshend'i de beraber getirmenizdir" dedi. Bana özel söyleyecek bir sözü olduğundan bahisle birlikte kamarasına gitmemi rica etti ve kamarasında bana şöyle söyledi:

> "Dönüşünüzde Lort Curzon'u görerek Türkiye'nin İngiltere için çok sadık bir müttefik olabileceğini rica ederim söyleyiniz.
>
> İstanbul'dan ayrılırken Padişah mutlaka sulh yapmamızı irade buyurmuşlardı.
>
> Bize malî yardımda bulunacağınızı ümit ederiz. Zaten bizim isteyeceğimiz şey pek çok değil, ancak Almanya'nın bizim için ortaya koyması muhtemel olan malî zorlukları atlatabilecek kadar bir meblağ olacaktır. Bize her halde güvenebilirsiniz. Rumlarla Ermenilere her konuda eşit haklar bahşedeceğiz. Bu bizim hayatî menfaatlerimiz gereğindendir. Bu konuların Lort Curzon'a açıklanmasını sizden rica ederiz. Çünkü siz duruma tamamen vâkıf ve iç mücadelelerin ortaya çıkmaması gereğini

takdir edersiniz. Türkiye, Arap işlerine karışmak niyetinde değildir. Bunlara özerklik verilebilir. Ancak siz de takdir edersiniz ki, Araplar kendi kendilerini idareden acizdirler. Bundan dolayı verilecek özerkliğin padişahın hükümranlık hakları altında olması lazımdır".

Bana esirliğim sırasında göstermiş olduğu iyi muameleden dolayı kendisine veda ettikten sonra, diğer arkadaşlarıyla birlikte saat 01.00'de bir kruvazöre binerek ayrıldı. Paris'te rastladığım Mösyö Clemenceau'nun ifadelerine göre, Türkiye'nin vaktinden önce veya vakitsiz silah bırakması konusunun, mübalağasız Genel Savaş'a birkaç ay önce son verdiği, milyonlarca para ve binlerce can kurtardığı söylenebilir. İşte Türkiye'nin Ekim 1918'de Genel Savaş'tan ansızın çekilmesinin Almanya ve Avusturya'ya olan etkileri böyle idi. Gerçekten, Almanya elçisi Türkler için barış elde edilmesi konusundaki girişimlerimden hemen ertesi sabah haberdar olarak bunu derhal Almanya'ya telgrafla haber vermişti. Türkler Alenby'ye kolayca dört beş ay, hatta daha fazla direnebilirlerdi. Fakat bununla, her ne şekilde olursa olsun Kumandan Edmund Alenby'nin parlak başarılarını küçük göstermek istemem. Barışın akdi için harcadığım acizane çabanın da etkiden geri kalmadığını ifade etmek isterim.

Sonuç

Donanmadaki ikametim sırasında hakkımda göstermiş oldukları nezaket ve misafirperverlikten dolayı Amiral Calthorpe ve Seymour'a teşekkür ettikten sonra ertesi gece, yani 31 Ekim'de Korint Kanalı yoluyla Taranto'ya doğru kalyon kaptanı Bedford kumandasındaki Forward kruvazörüne bindim. Taranto'dan Roma ve Paris'ten geçerek Londra'ya gidiyordum. Roma'ya 3 Kasım saat 11.30'da ulaşarak tahmin ettiğim gibi Avusturya'nın da az zamanda Türkiye'ye benzer hareket ederek barış talebinde bulunduğunu öğrendim. 5 Kasım'da Paris'e geldim. Eşim bana burada katılarak birkaç gün için Meurice Oteli'ne indik ve bir hayli dostumuz tarafından karşılandık.

Mösyö Clemenceau ile görüşmek şerefine nail oldum. Mösyö Clemenceau hizmetlerimden ve özellikle Türkiye'yi savaşanlar zümresinden çıkarmam sayesinde –kendi ifadesinin tekrarıyla- milyonlarca para ve binlerce can kurtarmış olduğumu söyleyerek beni sıcaklıkla kutladı. Görüşmemiz sırasında aldığı bir telgrafı bana gösterdi. Bunda, Almanlar, Müttefiklerin ileri karakollardan geçerek bir mütareke akdedip edemeyeceklerini soruyorlardı.

Mareşal Foch'u çok özlemiştim. Kendisini savaştan önce tanıyordum. 1911 yılında, bu kişiyle, bir savaş çıktığında Almanların muhtemel taarruz hareketlerini uzun uzadıya tartışmıştık.

Tarihçiler ve siyasetçiler savaşta başarı göstermiş olan kumandanlara, çoğunlukla kehanet, düşmanın amacını keşfetmek ve ortaya çıkarmak gibi faziletler atfederler. Bu tabiat dışı isnatlar, yalnız onların vehim ve hayallerinin mahsulüdür. Bu türden ol-

mak üzere güya bazı İngiliz generallerinin, Almanların 1914 yılında Belçika topraklarından geçeceklerini önceden keşfetmiş bulunduklarını basın sütunlarında okudum. Halbuki bu meselenin 1911'de tartışıldığını işitmiştim. Bu münasebetle aşağıdaki olayı da bir örnek olmak üzere naklediyorum:

Tümgeneralliğe terfi edince Güney Afrika'daki kumandanlık görevinden ayrılarak Paris'ten geçmiş ve Savaş Okulu'na giderek General Foch'u ders sırasında görmüştüm. Fransız Orduları Başkumandanı General Joffre'in kurmaylarına tayin olunmuş olan Binbaşı Mordacq, bu sırada bana eşlik etmekteydi. Mordacq'ı ilk tanıdığım zaman kendisi Foch'un idaresindeki Savaş Okulu'nda öğretmendi. Şimdi ise o general olup Mösyö Clemenceau'nun askerî kâtibidir. Savaş ilmi tahsil ederken kendisiyle Paris'te arkadaşlık etmiş ve strateji hakkında çok defalar fikir alışverişinde bulunmuştuk. Foch'un bir öğrencisi olan Mordacq, "*La Stratègie - Historique-Evolution*" adında 1912 yılında yayımladığı kitabında, benim strateji ve özellikle Napolyon usulleri hakkındaki incelemelerime dair bilgi vermekle beni minnettar etmişti. Bu kitap 1910 yılında yayımlanan "*Etudes Stratègiques* (*Strateji Değerlendirmeleri*)" adlı meşhur eserini takip etmişti ki, bu eserleri Lort Nicholson ile Lort French'e büyük önemle tavsiye etmiştim. Kendi kurmayımız ile İtalya, İspanya ve zannedersem Bulgar ve Romanya kurmayları tarafından Kumandan Mordacq eserlerinin geniş bir şekilde incelenmesi ve birçok kısımlarının uygulanması konusunun savaşın kazanılmasına büyük bir etkisi olduğu kanaatindeyim. Bu konuda onun 1912'de yayımladığı "*Demokraside Siyaset ve Strateji*" adlı eserini de belirtmek isterim. Bu eserlerin son savaşta büyük bir rol oynadığına kanaat getirmek için yalnız okunması yeterlidir.

Foch, Savaş Okulu'ndaki dersinde büyük harita üzerinde Almanların yaklaşık 200 mil uzunluğundaki cepheye yani Cologne-Mülhausen hattına 42-45 kolorduyu ne şekilde toplayacaklarını gösteriyordu. Foch: "*Bu bir savaş değil, bir Cermen istilası-*

dır" diyordu. Yine Alman orduları sağ kanadının büyük bir kuşatma hareketi yaparak Belçika'dan ne şekilde geçeceğini ortaya koyuyor ve *"İngiltere'nin hemen savaşa katılmasını gerektiren sebepler vardır"* diyordu. Çünkü Almanlar bir kere Belçika'ya girerlerse kendi arzularıyla bir daha oradan çıkmayacakları şüphesizdir.

Bir strateji öğrencisi olarak, Cologne-Mülhausen gibi geniş bir cepheye karşı önlemlerimin neden ibaret olduğunu ve bu konuda Napolyon'un ne yapabileceğini Foch benden sordu.

Cevap olarak: "Napolyon, bu kadar geniş bir cephede düşmanın yan veya arkasına bir çevirme hareketi yapamayınca, asıl kuvvetleriyle düşmanın kanatlarına veya merkezine bir yarma hareketi yapardı" dedim. Foch cevabımı çok uygun buldu.

O, Almanların Cologne, Coblenz, Liège karşısındaki Malmédy'ye kadar inşa etmiş oldukları üç çift hatlı stratejik demiryollarından bahsederek dedi ki: *"Eğer İngiltere ile Fransa ve Rusya ciddi olarak isterlerse savaş ortaya çıkmayacaktır. Fakat bu isteğin etkili olması lazımdır. Halbuki İngiltere'nin etki vasıtası iyi değildir ve iyi bir ordu kurmak istemiyor"* dedi.

Bu önemli görüşme hakkında daha sonra İngiltere Kurmay Başkanlığında bulunan ve kendisiyle böyle stratejik meseleler konusunda haberleştiğim Müşir Nicholson'a bir rapor gönderdiğimi söylemek gereksizdir.

Bu defa, Avrupa'nın birinci kumandanı olduğunu ispat eden Mareşal Foch'u görmek için büyük bir arzum vardı. Mösyö Clemenceau'yu ziyaret ettiğim gün öğleden sonra da Mareşal ile görüşmek için sözleşmiştik. Fakat Genel Karargâhın bulunduğu şatoya ulaştığımda kendisini bulamadım. Almanların, gerçekleşmesi muhtemel olan mütareke dolayısıyla kendisinin ani olarak Mösyö Clemenceau'yu görmek üzere Paris'e davet olunduğunu öğrendim. Ertesi gün harekete mecbur olduğumdan maalesef Mareşal ile görüşmek fırsatını elde edemedim.

Cumartesi günü 9 Kasım'da Victoria istasyonuna ulaştım ve bazı akraba ve dostlarım tarafından sıcak bir şekilde karşılandım.

Çabamın takdir edildiğine dair her sınıf halktan yüzlerce mektup aldım. Önce Sir John Nixon'un kurmay başkanlığında bulunup daha sonra Kût'u kurtarmak için bir tugay kumandanı sıfatıyla savaşa katılan General Kemball'ün mektubunu buraya alıyorum:

"Mhow Karargâhı Hindistan Merkezi:

22 Kasım 1918

Dostum Townshend

Ülkenize salim bir şekilde dönerek Londra'da büyük bir hoş karşılanmaya mazhar olduğunuzu Reuter'de okuduğum zaman çok fazla memnun oldum.

Savaşın bitiminde geçmiş hizmetlerinize ödül olarak daha yüksek bir taltife mazhar olacağınızı ve kahraman 6. Tümenin de şeref kazanacağını ümit ederim.

Bununla birlikte tümeninizle maruz kaldığınız uzun ve korkulu esaretin izlerini hafifletmek ve telafi etmek için size ne yapılsa yine azdır. Sizi temin ederim ki, kahraman Kût'ü'l-Amare savunucularının uğradığı sonuç herkes üzerinde çok derin etkiler uyandırmıştır.

6. Tümen kumandanlığında göstermiş olduğunuz becerikllilik ve iktidarınızı, güzel işleriniz ve kusurlarınız ayrı olmayarak, esir olduğunuz günden beri kaybettik. Bu kayboluş süresince size karşı beslemiş olduğum sevgi ve saygı artmıştır. Nixon'un sağlık durumunun bozulması çok kötü oldu. Çünkü emindim ki, o kişi sizi kurtaracaktı. Fakat Irak'ta şans da bize karşı savaşıyordu. Mevcut ve hükümran olan şartlara göre üstlenilen görev çok zordu. Bununla birlikte kahraman kıtalarımız, düşmanın özellikle makineli tüfek ateşiyle verdirdiği büyük kayıplara karşı yine metince ve cesurca direniyorlardı.

Sıhhat ve afiyette olduğunuzu umar, içtenliğime güvenmenizi rica ederim".

General
Kemball

Eve dönüşümde Irak seferi soruşturma raporlarını okudum. Bu meseleden şerefle çıktığımı görünce çok fazla memnun oldum. Soruşturma Komisyonunun başkanı Lort George Hamilton'dan aldığım ve benim için cidden teselli sebebi olan mektubunu aşağıya yazıyorum:

Montagu Sokağı, No. 17
Portman Caddesi, W.1
18 Kasım 1918

Azizim Sir Charles Townshend,

Hafif bir grip yüzünden sizinle bizzat görüşmek şerefinden mahrum oldum. Yoksa ziyaretine memnuniyetle gelmeyi çok fazla arzu ederdim. Bununla birlikte İngiltere'ye salimen dönmenizden ve Irak'taki hizmetlerinizin genel takdirlere mazhar olmasından dolayı sizi tebrik eder ve Irak Soruşturma Komisyonu Başkanı sıfatıyla bu takdirlere katılırım. Bir gazete muhabiriyle olan görüşmenizi okuduğum zaman, verdiğiniz açıklamaların, komisyonun soruşturmasına tamamıyla uygunluk gösterdiğini görünce sonsuz memnuniyet duydum. Kûtü'l-Amare savunucusu kahraman tümen ana kısmının mahrumiyet veya sefaletten mahvolmasından üzüntülüyüm. Komisyonun soruşturma sonuçlarında açıklık kazanan bir nokta varsa, o da gösterilen bunca fedakârlık sonucunda teslim edilen Kûtü'l-Amare'nin şerefimizi sarsmaktan fazla sağlamlaştırmış olmasıdır.

Size çok başarı ve mutluluk yılları dilerim".

Samimi Dostunuz
George Hamilton

Montagu Sokağı, No. 17
Portman Caddesi, W.1
14 Şubat 1919

"Azizim Charles,

Mektubunuzu aldığımdan dolayı çok memnunum. Yakında sizi ziyaret etmeyi çok fazla arzu ederdim. Maalesef bu gün-

lerde çok meşgulüm. Bununla birlikte, sizinle görüşmek için birkaç gün sonra size tekrar yazar ve bir randevu belirlerim. Irak Komisyonu raporlarını okuduğunuzdan dolayı memnun oldum. Zira bu raporu düzenlerken dolaylı olarak şahitlere başvurmak zorunda kaldık. Bununla birlikte, çıkarma gününden itibaren sefer kuvvetlerinin başlıca dayanağı olduğunuzu ve Bağdat'a karşı yapılan harekâtın isabetli değerlendirmeler ve kararınıza rağmen yapıldığını, gerek Selmanipak çekilmesinde ve gerekse uzun Kût savunmasında maruz kaldığınız çok büyük zorluklara karşı yapılması mümkün olan her şeyi yaptığınızı anladık.

Gerçek dostunuz olduğuma güven buyurmanızı rica ederim":

George Hamilton

Bu kitaba, benim için özel değere sahip diğer iki mektubun[273] alınmasıyla son veriyorum. Bunlardan birisi Kût'ün kurtarılması için çok cesurca savaşan kahraman General Aylmer'in, diğeri de eski alaylarımdan Royal Fusiliers'in kumandanı Albay Geoffrey Barton'un mektubudur.

British Empire Oteli,
De Vere Gardens,
Londra, W.1
8. 11. 1918

"Azizim Townshend,

Çok uzun süren ayrılığınızdan eski ülkenize döndüğünüzü ümit ederek size hem hoş geldiniz demek ve hem de içten saygılarımı bildirmek üzere size şu satırları yazıyorum.

Çoğunlukla sizi düşünüyor ve başarıyla başladığınız harekâtı tamamlamak için savaşa istediğiniz şekilde devam ede-

---

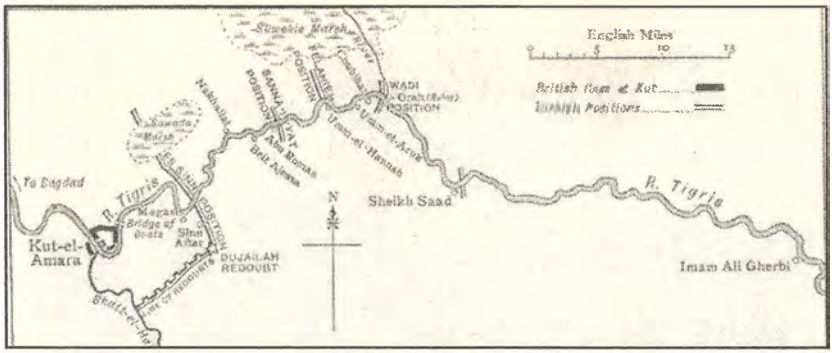
273 Diğer iki mektup, özel mahiyette olduğundan buraya alınmadı. Bundan başka, askerî tarihe çok yaramayan özel mahiyetteki diğer birkaç mektup da tercüme edilmemiştir (TAOE).

mediğinizden dolayı hissettiğiniz üzüntülere katılıyorum. Çaba ve gayretiniz sayesinde Türkiye ile olan savaşa son vermeyi başardığınızdan dolayı sizi kutlarım. Kûtü'l-Amare'de bulunan birçok arkadaşını hatırladıkça, sizi ve tümeninizi kurtarmaya uğraşırken uğradığım yenilgiler benim için sürekli bir üzüntü sebebi olacaktır. Kumandadan değiştirildiğim sırada sizden ve General Melliss'ten aldığım iltifat mektupları kadar beni hiçbir şey memnun etmemiştir".

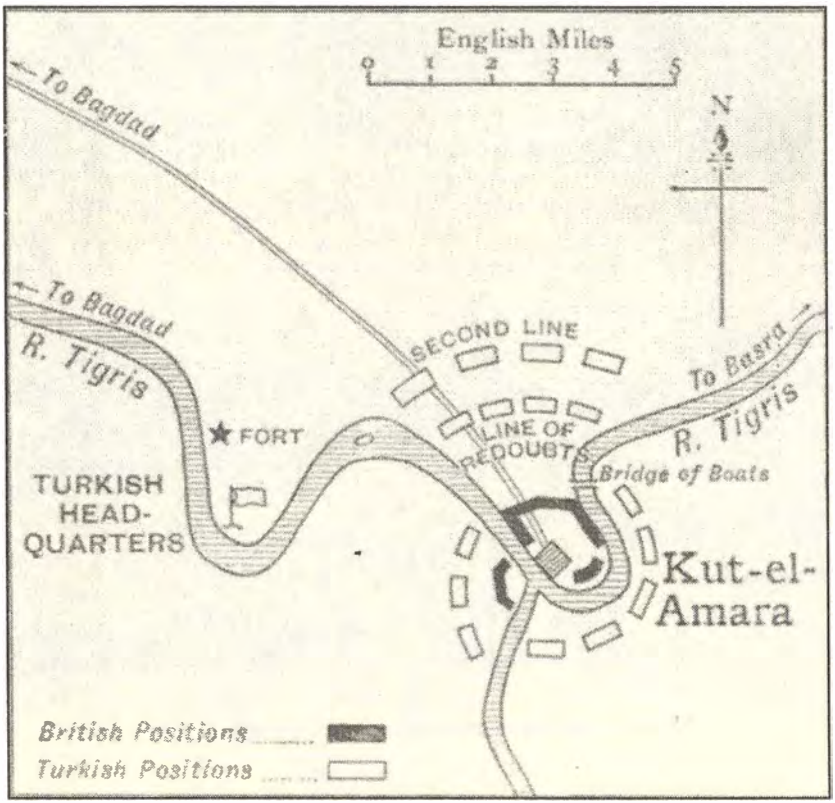
Çok samimi dostunuz,

E. G. Aylmer

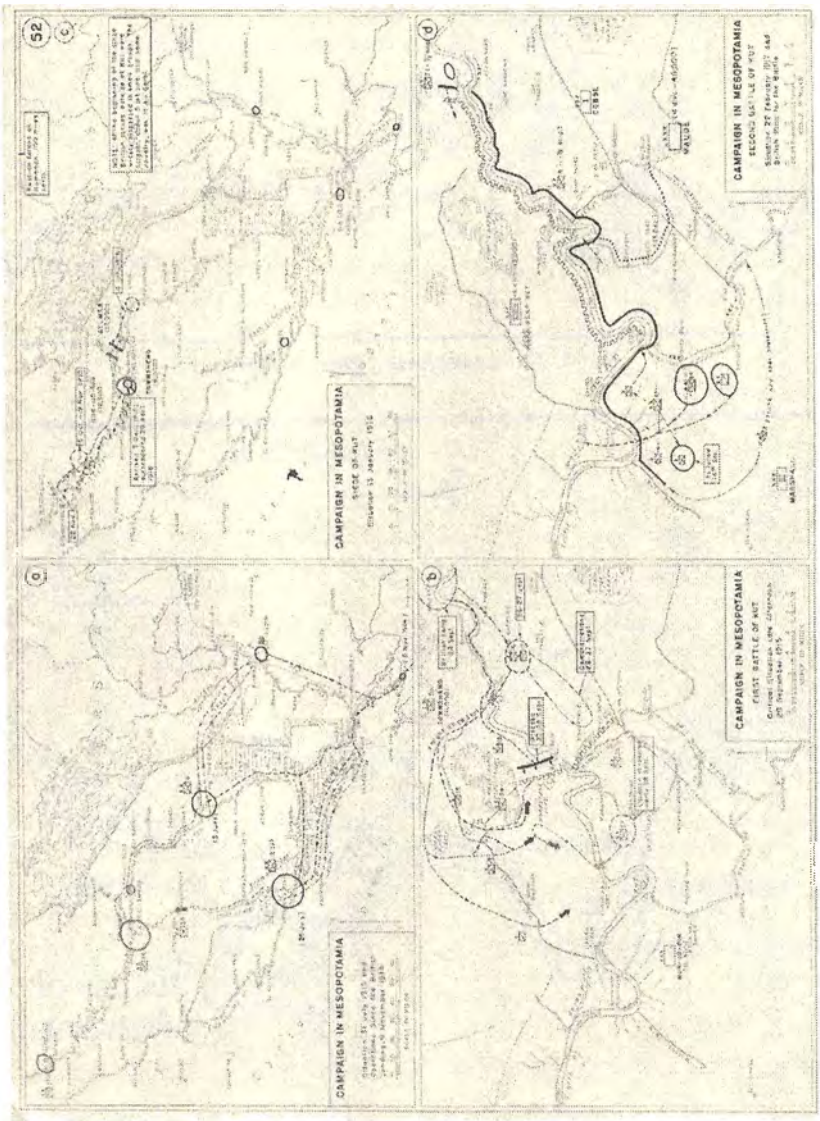
Haritalar ve Fotoğraflar

Kût'ül Amare cephesini gösteren kroki.

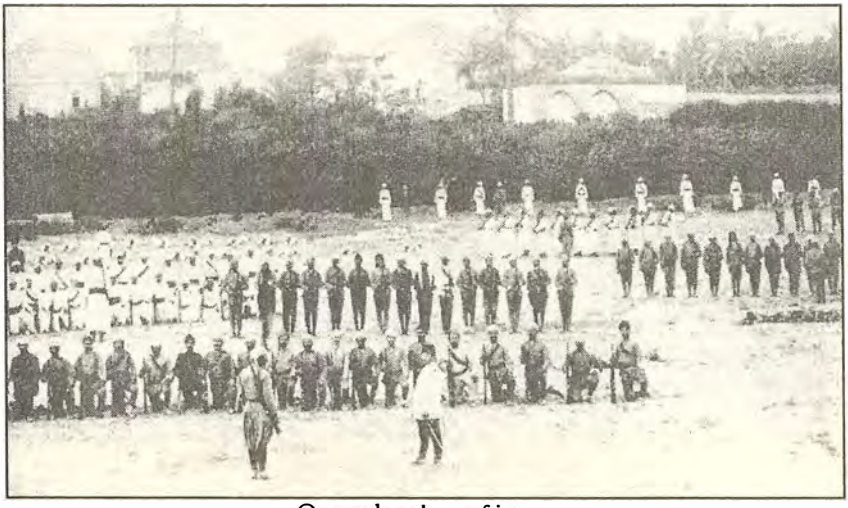
Kût'ül Amare kuşatmasını gösteren kroki.

Kût'ül Amare savaşının aşamalarını gösteren harita.

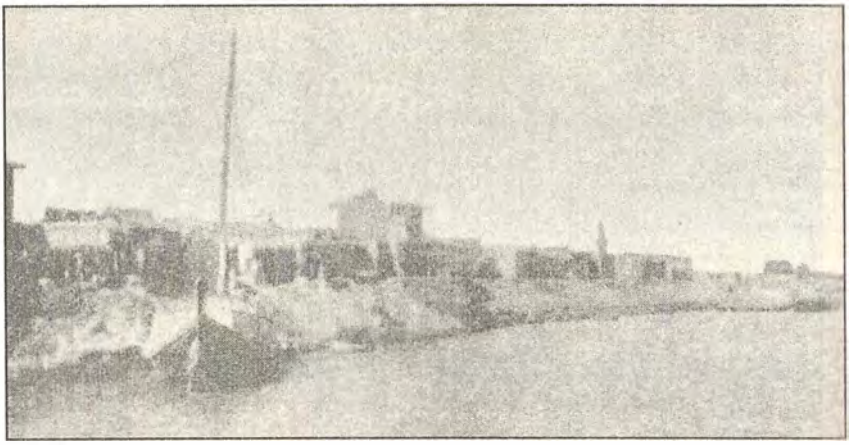
Osmanlı ordusu namaz sonrası Irak ceplesinde dua ederken.

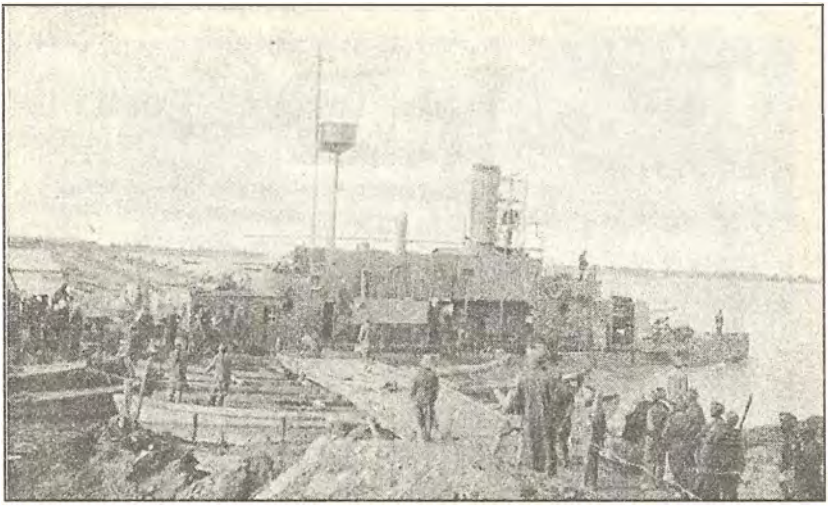
Osmanlı ordusu teftişte.

İngiliz ordusu, sahrada dinlenirken.

Kût'ül Amare

İngiliz hücumbotu Mezopotamya'da.

Çıkartma günlerinde Kût'ül Amara

İngiliz saldırısı.

Kût'ta İngiliz yenilgisi.

İngiliz ordusu sahrada.

Esir alınan General Townshend ve kurmayları Bağdat'ta.

Irak'ta Kutülamare'de esir aldığımız İngiliz Irak Ordusu generalleri ve maiyetlerindeki subaylar:

1- İngiliz 20. Piyade Tugayı Komutanı Tümgeneral Melliss
2- 6. Tümen Topçu Komutanı Tuğgeneral Gariyer
3- 16. Tugay Komutanı Tümgeneral De Lamen
4- 18. Tugay Komutanı Tuğgeneral Hamilton
5- 6. Tümen Kurmay Başkanı Yarbay Per
6- 17. Tugay Komutanı Tuğgeneral Evans
7- 20. Tugay Kurmay Subayı Binbaşı Mac Kenna
8- 17. Tugay Kurmay Subayı Yüzbaşı Goldkrap
9- 16. Tugay Kurmay Subayı Yüzbaşı Hibret
10- 18. TugayKurmay Subayı Binbaşı Johnson
11- 6. Tümen Topçu Kurmay Subayı Yüzbaşı Halford

İndeks

XII. Şarl, 38, 169, 384
Abadan adası, 53
Afganistan, 142, 145, 304, 394, 409
Agamemnon, 654, 658
Ağaçlı Tepe, 82, 85, 88, 99, 102, 106, 131, 133, 136, 137
Ahvaz, 58, 62, 63, 67, 73, 77, 79, 115, 120, 123, 169, 204, 205, 209, 394, 538
Albay Climo, 95, 178, 182, 226, 294, 348, 489
Albay Evans, 93, 163, 245, 368, 372, 491, 595
Albay Gamble, 111, 163
Albay Hehir, 164, 171, 459
Albay İshak Bey, 626
Albay L. W. Shakespear, 81
Albay P. Hehir, 81
Albay Repington, 31
Albay Suphi Bey, 56, 61
Alman, 20, 21, 30, 31, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 55, 65, 83, 102, 143, 155, 156, 161, 162, 169, 208, 209, 213, 268, 269, 274, 277, 295, 296, 334, 359, 376, 377, 393, 418, 421, 449, 474, 475, 477, 479, 480, 484, 487, 488, 502, 516, 562, 570, 621, 622, 624, 626, 627, 628, 631, 632, 634, 635, 640, 641, 643, 644, 645, 648, 650, 655, 663
Alman Genelkurmayı, 21, 36, 38, 40, 41, 42, 46, 47, 55, 155
Alman İmparatorluğu, 624
Almanya, 21, 27, 39, 209, 634, 640, 645, 647, 651, 656, 658, 659
Alsace-Lorraine, 162
Amanos Tepesi, 625
Amare, 15, 16, 19, 62, 66, 73, 79, 83, 84, 85, 89, 90, 107, 109, 111, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 129, 139, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 159, 163, 165, 166, 167, 169, 170,

171, 172, 174, 176, 177, 180, 187, 188, 189, 191, 193, 198, 199, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 221, 223, 235, 239, 243, 248, 255, 261, 272, 273, 274, 277, 293, 306, 309, 315, 317, 319, 320, 328, 333, 335, 337, 354, 355, 359, 360, 364, 365, 369, 370, 371, 372, 382, 418, 427, 428, 438, 448, 449, 452, 453, 457, 466, 470, 471, 476, 489, 498, 502, 505, 511, 512, 536, 537, 538, 539, 542, 546, 550, 553, 565, 573, 577, 578, 597, 599, 609, 610, 617, 618, 627, 632, 633, 649, 664, 665, 667
Amare Kaymakamı Aziz Bey, 114
Amerika, 33, 68, 163, 473, 575, 625, 630, 632, 634, 646
Anadolu, 20, 119, 153, 176, 203, 296, 570, 640, 644
Anize, 243
Annesley, 91, 154, 164, 171, 254, 355, 412, 414, 449
Araplar, 61, 78, 82, 111, 112, 113, 116, 117, 123, 124, 205, 209, 235, 246, 252, 254, 256, 270, 282, 324, 331, 334, 335, 343, 380, 401, 402, 412, 458, 517, 525, 530, 537, 550, 552, 659
Armut Düşüren Bent, 83
Askerî Haç, 389
Aşar Kanalı, 94
Atab, 457, 463, 526
Atabe, 185, 194, 457, 520, 532, 543
Atlas Okyanusu, 36
Austerlitz, 27, 42, 158
Avrupa, 20, 27, 35, 43, 49, 54, 162, 241, 265, 277, 295, 379, 421, 445, 449, 489, 577, 604, 656, 663
Avrupa Savaşı, 20
Avustralya, 446
Avusturya, 21, 34, 35, 571, 622, 627, 629, 645, 646, 647, 650, 659, 661
Babıâlî, 20
Bağdadiye, 269
Bağdat, 16, 20, 35, 62, 65, 79, 83, 118, 119, 124, 141, 142, 144, 145, 147, 148, 153, 154, 159, 165, 169, 173, 175, 176, 193, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 223, 224, 225, 232, 235, 239, 242, 249, 257, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 279, 282, 292, 300, 310, 314, 315, 318, 328, 339, 345, 346, 349, 361, 363, 371, 373, 374,

376, 384, 389, 390, 393, 394, 399, 400, 401, 402, 413, 440, 449, 451, 453, 466, 467, 471, 479, 484, 488, 500, 501, 502, 523, 527, 535, 537, 538, 577, 581, 582, 600, 601, 604, 621, 622, 623, 624, 627, 628, 632, 634, 635, 636, 644, 650, 666
Bahran, 62, 68, 69, 88, 89, 98, 99, 104, 106, 108, 109, 111, 131, 133
Bahriye Nazırı Rauf Bey, 644, 647, 649, 654, 656
Bandırma, 638, 644, 651, 652
Barbah Kanalı, 85, 86, 88, 103, 107, 136
Barrett, 53, 54, 55, 56, 57, 61, 63, 64, 65
Basra, 19, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 84, 90, 92, 93, 94, 98, 100, 107, 118, 125, 142, 146, 148, 149, 152, 154, 164, 165, 167, 169, 171, 172, 174, 175, 203, 204, 205, 209, 210, 221, 223, 240, 265, 310, 311, 315, 333, 334, 335, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 374, 376, 380, 393, 394, 403, 405, 437, 450, 453, 459, 466, 467, 470, 476, 480, 501, 505, 644, 656
Basra Körfezi, 53, 100
Basra limanı, 53
Başkan Pandit, 474
Bautzen, 27
Bayan Townshend, 576
Belgaum, 67
Benedek, 30, 35
Bercisiye, 64
Beyoğlu, 629, 630, 639, 640
Beyt-i İsa, 386, 477, 543, 554, 557, 560, 562
Binbaşı Brown Mason, 164
Binbaşı Davie, 163, 404
Binbaşı E. E. Preston, 81
Binbaşı Forbes, 164
Binbaşı G. A. F. Sanders, 81
Binbaşı Lodge, 166
Binbaşı Mears, 166
Binbaşı Radcliffe, 166
Binbaşı Smith, 166
Binbaşı St. John, 166
Binbaşı Winsloe, 166, 167, 372
Blois Johnson, 101
Blois-Johnsonn, 166
Blosse, 84, 91, 108, 137, 149, 234, 251, 319
Blosse Lynch, 84, 91, 108, 137, 149, 234, 251, 319
Blücher, 17, 44, 46, 48, 571
Bombay, 53, 66, 125, 141, 210, 468
Bonnal, 47
Buenos Aires, 163
Bug, 143

Bulgarlar, 641, 646
Buller, 528
Büyük Frederick, 38, 40, 156
Büyük Okyanus, 36
Büyükada, 629, 630, 632, 635, 636, 639, 640, 646, 647, 649, 650, 652
Cebelitarık, 253
Chalons, 208
Clausewitz, 21, 35, 39
Clio, 84, 100, 109, 111, 112, 135
Comet, 112, 113, 114, 115, 116, 149, 178, 179, 197, 213, 251, 321, 327, 331
Cuma Mescid, 474
Cümeyse, 269, 314
Çahala, 227, 229, 557, 560, 563
Çanakkale, 20, 142, 143, 203, 204, 205, 206, 265, 644, 647, 648, 649, 650, 651, 655, 656, 658
Çatalca, 265, 642, 643
Dağıstanlı Fazıl Paşa, 63, 115, 119
Dağıstanlı Mehmet Fazıl Paşa, 62
Danimarka, 27
Delhi, 468, 474
Delhi İmamı, 474
Deniz Mektebi, 628
Dışişleri Şubesi, 143
Dicle, 19, 57, 58, 61, 62, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 97, 98, 99, 100, 104, 107, 111, 116, 118, 120, 122, 125, 129, 133, 134, 137, 144, 146, 147, 160, 161, 175, 182, 184, 185, 189, 191, 192, 195, 196, 197, 200, 203, 204, 208, 214, 221, 228, 243, 246, 256, 261, 270, 272, 279, 287, 294, 305, 315, 318, 320, 330, 344, 359, 361, 362, 364, 367, 380, 382, 383, 394, 413, 415, 417, 420, 439, 442, 448, 460, 462, 463, 464, 465, 466, 470, 472, 477, 478, 480, 481, 486, 491, 498, 501, 502, 504, 505, 508, 509, 514, 517, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 527, 530, 532, 543, 545, 547, 558, 560, 563, 574, 578, 580, 582, 589, 594, 596, 599, 600, 602, 621, 622, 623, 624, 633
Dirhamiye, 66, 76, 77, 79, 80
Distinguished Conduct Medals, 389
Divan-ı Harb, 286, 403, 653
Diyale nehri, 17, 266, 279, 344
Doğralar, 458
Doğu Afrika, 125, 142, 468
Doğu İmparatorluğu, 624
Dresden, 45
Dwarka, 65

Ebu Muhammed, 84
Ebu Ruman, 536, 543
Ebû Rummane, 180, 181
Ebu Sidre, 84, 90
Ebû Sidre, 114
Enver, 20, 436, 569, 622, 624, 627, 628, 629, 630, 632, 634, 636, 637, 638, 639, 641, 645, 646, 648, 654, 655
Enver Paşa, 436, 569, 622, 624, 627, 628, 629, 630, 632, 634, 636, 637, 639, 645
Erzurum, 147, 223, 466, 476, 479, 487, 502, 570, 601
Eski Basra, 80
Espiègle, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 109, 111, 112, 129, 137
Eyer Sırtı Tepesi, 192, 197, 199
Eylau, 27
Felahiye, 386, 432, 435, 436, 446, 451, 452, 477, 481, 501, 532, 536, 541, 543, 545, 554, 555, 566, 633
Feldmareşal Viscount French, 500
Feldmareşal Von der Goltz, 19, 421
Felemenk, 19, 640
Felluce, 210, 374, 581
Filistin, 35, 37, 43, 631
Foch, 21, 28, 32, 33, 40, 43, 47, 640, 661, 662, 663
Fransızlar, 25, 26, 505
Frazer Postası, 252, 253, 258
Frederick, 26, 27, 38, 40, 156
Friedland, 27
Galata Köprüsü, 643
Gazi Osman Paşa, 360, 649
Gelibolu, 35, 169, 208, 210, 265, 295, 296, 399, 416, 459, 510, 537, 601, 642, 648, 650, 656, 658
Gemici Sinbad, 67
Genel Karargâh, 74, 78, 81, 122, 134, 148, 154, 163, 164, 165, 167, 168, 183, 221, 242, 255, 333, 380, 392, 395, 402, 405, 406, 407, 408, 411, 415, 436, 437, 459, 467, 468, 474, 484, 488, 503, 507, 513, 514, 515, 518, 519, 522, 524, 533, 536, 554, 559, 593, 601, 663
Genel Savaş, 36, 38, 265, 295, 659
General Allenby, 641, 644
General Barrett, 54, 55, 61, 63, 65
General Davison, 78
General Delamain, 53, 54, 56, 67, 77, 87, 151, 165, 174, 199, 214, 215, 216, 219, 224, 227, 230, 233, 234, 239, 248, 276, 285, 286, 288, 298, 301, 307, 316, 323, 345, 347, 349, 354, 366, 372, 378, 491, 548, 631

General Dobbie, 61, 68, 71, 74, 77, 82, 87, 88, 95
General Falkanhayn, 635
General Fry, 61, 66, 77, 79, 90, 165, 192, 193, 195, 197, 198, 214, 224, 225, 227, 229, 230
General Gorringe, 63, 73, 79, 118, 125, 249, 333, 355, 410, 508, 515, 527, 530, 531, 532, 533, 536, 541, 543, 546, 574
General Hoghton, 151, 165, 194, 199, 248, 249, 275, 289, 298, 301, 340, 345, 354, 366, 372, 390, 491, 599
General Kemball, 66, 75, 294, 305, 408, 413, 415, 417, 418, 446, 664
General Langlois, 47
General Maude, 16, 633
General Nixon, 16, 66, 75, 93, 94, 117, 125, 188, 198, 203, 219
General Pencker, 49
General Sir Arthur Barrett, 53, 54, 57, 61, 64
General Smith, 75, 152, 165, 372, 392
General Stoessel, 26
General Von Pencker, 48
General Von Willisen, 70
Genoa, 19, 20, 375, 440, 505, 571
Goltz Paşa, 359, 362, 376, 377, 393, 417, 421, 437
Gravelotte, 27, 156
Grouchy, 25
Gurkalar, 170, 174, 289, 291, 348, 372, 381, 459, 546, 555, 605, 607, 613
Güney Afrika, 64, 528, 530, 662
Güney Irak, 53
H. M. Espiègle, 84
Haig, 39
Halfiye, 115, 123
Halil Paşa, 17, 267, 272, 292, 293, 416, 501, 502, 505, 523, 541, 565, 568, 569, 570, 577, 578, 600, 601, 622, 632, 634
Halim, 71, 114, 115, 116, 117, 118, 119
Halim Bey, 71, 114, 115, 117, 118, 119
Hamam-ı Alil, 623
Hanıkın, 148
Hannibal, 16, 38, 169, 384
Havana, 163
Havize, 62, 73
Hay, 19, 204
Hayatî Nokta, 274, 276, 288, 289, 290, 293, 294, 297, 298, 299, 301, 303, 304, 306, 344, 348
Hemedan, 374, 394, 480, 488, 601

Heybeliada, 628, 632, 633, 636, 651
Hindenburg, 40, 43, 46
Hindistan, 61, 64, 65, 76, 77, 78, 122, 123, 126, 143, 144, 145, 160, 162, 165, 188, 189, 198, 201, 205, 206, 208, 213, 218, 219, 240, 241, 242, 243, 246, 304, 371, 372, 378, 382, 394, 409, 443, 446, 449, 453, 459, 467, 468, 473, 474, 478, 482, 499, 507, 511, 513, 514, 515, 524, 533, 535, 537, 544, 553, 568, 583, 584, 624, 644, 654, 657, 664
Hindistan Genel Valiliği, 219
Hindistan Genel Valisi Lort Hardinge, 126
Hindistan İşleri Bakanlığı, 218, 219
Hindu, 624
Hint, 15, 36, 53, 54, 56, 57, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 74, 76, 78, 81, 83, 122, 124, 127, 128, 135, 136, 142, 151, 152, 174, 192, 200, 209, 212, 217, 227, 232, 233, 234, 239, 240, 266, 286, 294, 296, 309, 310, 314, 316, 319, 324, 332, 335, 345, 346, 348, 361, 364, 366, 369, 372, 378, 380, 384, 385, 387, 389, 390, 391, 392, 394, 402, 404, 408, 413, 432, 440, 441, 446, 449, 455, 458, 459, 466, 467, 469, 470, 471, 474, 483, 503, 528, 530, 539, 544, 547, 550, 552, 553, 556, 557, 560, 561, 573, 574, 575, 595, 656
Hint Genel Valisi, 142, 459
Hint Okyanusu, 36, 656
Hint Seyyar Sahra Hastanesi, 127, 128, 152
Horse Shoe (At Nalı) Bataklığı, 479
Hüveyze, 73
Indian Distinguished Service Medals, 389
Irak, 13, 16, 18, 19, 20, 35, 37, 40, 43, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 76, 107, 119, 120, 121, 122, 125, 141, 142, 143, 145, 168, 169, 186, 189, 198, 204, 205, 208, 209, 212, 213, 216, 224, 265, 267, 268, 296, 300, 305, 311, 315, 322, 328, 335, 336, 337, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 371, 374, 376, 383, 386, 389, 394, 407, 412, 417, 423, 424, 437, 438, 443, 446, 449, 459, 467, 477, 480, 481, 488, 501, 502, 506, 537, 538, 550, 553, 567, 571, 575, 577, 578, 583, 584, 600, 601, 622, 624, 634, 635, 639, 647, 655, 656, 664, 665, 666

Irak Sefer Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Kemball, 66
Irak Seferi Kuvvetleri, 53
İmam Mansur Mescidi, 444
İngiliz, 20, 40, 43, 54, 61, 62, 64, 65, 66, 77, 79, 83, 98, 114, 115, 122, 124, 127, 128, 135, 136, 151, 152, 153, 154, 162, 163, 172, 177, 179, 185, 188, 189, 198, 201, 210, 212, 227, 234, 240, 241, 248, 253, 255, 256, 267, 286, 288, 294, 296, 298, 307, 309, 310, 313, 314, 319, 327, 332, 334, 335, 337, 345, 346, 348, 361, 364, 366, 369, 375, 378, 380, 381, 385, 389, 390, 391, 392, 402, 413, 416, 419, 421, 432, 435, 440, 449, 459, 460, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 476, 485, 493, 494, 499, 501, 503, 504, 505, 507, 510, 512, 516, 523, 528, 530, 531, 532, 537, 539, 544, 545, 546, 547, 550, 558, 562, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 578, 581, 584, 595, 604, 607, 610, 617, 621, 625, 626, 629, 632, 635, 637, 639, 640, 642, 643, 644, 646, 647, 648, 649, 651, 652, 653, 654, 656, 657, 658, 662
İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 629
İngiliz Sefer Kuvvetleri, 162
İngiliz Seyyar Sahra Hastanesi, 127, 128
İngiliz-Hint Buharlı Gemicilik Şirketi, 65
İngilizler, 43, 62, 162, 443, 504, 505, 541, 546, 552, 632, 633, 634, 637, 641, 643, 657
İran, 73, 142, 145, 187, 265, 377, 393, 394, 402, 409, 453, 471, 516, 600, 656
İran Körfezi, 656
İshak Bey, 577, 621, 622, 623, 625, 626, 628
İslahiye-Mamure, 623
İspanya, 26, 33, 39, 46, 54, 211, 280, 644, 662
İspanya Savaşı, 644
İstanbul, 2, 20, 26, 114, 115, 119, 147, 153, 176, 210, 265, 268, 301, 450, 483, 502, 531, 570, 575, 577, 619, 623, 625, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 641, 643, 644, 645, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 654, 656, 657, 658
İsviçre, 27, 649, 651
İtalya, 25, 29, 34, 35, 571, 662
İtilaf Devletleri, 634, 641, 643, 646, 648
İzmir Valisi Rahmi Bey, 651
İzmit Körfezi, 628

J. Wolfe Murray, 577
Japonlar, 26
Jena, 27, 42, 157, 570
Joffre, 39, 662
Jomini, 24, 26, 46, 49, 335
Julnar, 152, 153, 154, 233, 234, 251, 566, 567, 622
Kafkas, 147, 292
Kafkasya, 17, 119, 208, 212, 265, 397, 638, 647
Kahireli İzzet Paşa, 629
Kambere, 40
Kaptan Mackenzie, 152
Kaptan Nunn, 112, 114, 115, 320, 324
Karaçi, 64, 65
Karadeniz boğazı, 647, 658
Karun nehri, 57, 58, 62, 63, 125
Kasr-ı Şirin, 394, 402, 449
Kaymakam A. S. R. Annesley, 81
Kaymakam Binbaşı Maule, 166
Kaymakam Blois Johnson, 87, 135
Kaymakam Brown, 166, 398
Kaymakam Chitty, 163
Kaymakam Cleeve, 166
Kaymakam Clery, 166
Kaymakam Codrington, 166
Kaymakam Darley, 166
Kaymakam Frazer, 166
Kaymakam H. D. Grier, 75
Kaymakam H. O. B. Browne Mason, 81
Kaymakam Lethbridge, 166
Kaymakam MacGeorge, 166
Kaymakam Nevinson, 166
Kaymakam Parr, 166
Kaymakam Peebles, 136
Kaymakam V. W. Evans, 81
Kazvin, 476
Keşmir, 626
Keyyare, 622
Kırım savaşı, 54
Kitchener Ordusu, 459, 471
Königgrätz, 27, 30, 35, 156
Kral Ferdinand, 642
Kule Tepe, 69, 82, 85, 86, 88, 89, 99, 102, 103, 104, 106, 133, 134, 136
Kurna, 51, 57, 58, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 90, 92, 93, 94, 97, 98, 101, 107, 109, 113, 114, 118, 120, 125, 126, 128, 129, 130, 133, 136, 137, 151, 153, 163, 164, 166, 167, 169, 172, 174, 182, 199, 205, 209, 253, 264, 306, 318, 320, 335, 471, 489, 537, 538, 539, 550, 556, 578
Kuropatkin, 28, 583
Kût, 17, 19, 20, 40, 118, 147, 148, 149, 150, 154, 160, 165, 170, 171, 179, 196, 197, 199,

203, 204, 209, 211, 214, 215, 216, 219, 225, 243, 254, 256, 304, 305, 309, 312, 314, 315, 317, 318, 320, 321, 322, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 350, 354, 355, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 382, 384, 388, 392, 396, 399, 400, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 414, 416, 419, 420, 421, 422, 424, 425, 427, 428, 431, 432, 433, 434, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 455, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 499, 501, 502, 503, 504, 505, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 518, 519, 521, 522, 523, 524, 528, 529, 530, 538, 539, 540, 544, 545, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 555, 556, 559, 560, 561, 563, 564, 565, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 578, 580, 581, 582, 583, 588, 589, 590, 591, 592, 594, 595, 596, 597, 598, 601, 602, 603, 629, 633, 634, 636, 664, 666

Kûtü'l-Amare, 15, 19, 119, 124, 168, 270, 320, 337, 361, 393, 446, 473, 481, 487, 494, 523, 567, 570, 580

Kuzey Denizi, 36

Kuzey Fransa, 40

Küçük Asya, 20, 577, 623, 631, 632, 635, 656

Lawrence, 84, 515

Lecc, 258, 272, 282, 283, 285, 298, 300, 306, 307, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 349, 350, 351, 352

Leipzig, 25, 33

Lewis Pelli, 78, 84, 98, 102, 104, 109, 114

Ligny, 27

Lodendrof, 13, 40

Loire, 24, 143, 330

London Pres, 635

Londra, 141, 348, 513, 629, 630, 640, 647, 653, 654, 661, 664, 666

Lort Curzon, 658

Lort Wolseley, 172

Lortlar Kamarası, 413, 535, 572, 576

Luksor es-Suyût, 66

Lynch, 154, 223, 567

MacDonald, 46

Mack, 25, 27, 360, 362, 375

MacKenzie, 179
Mahrattalar, 67, 77, 128, 166, 194, 195, 249, 250, 252, 253, 458, 604, 607, 611
Maillard, 47
Mançurya, 26, 27, 28, 30, 583
Mantua, 45
Marengo, 17, 20, 29
Mareşal Bazaine, 47
Mareşal Foch, 21, 28, 32, 33, 40, 661, 663
Mareşal Saxe, 231
Marlborough, 19
Marmara denizi, 628
Marmont, 157
Massèna, 20, 26, 157, 375, 421, 505, 571, 572
Mecidiye, 84, 91, 108, 137, 154, 187, 196, 234, 251, 318, 319, 331, 567
Mecr-i Kebîr Kanalı, 84
Meherica, 457, 463
Menzil Genel Müfettişliği, 124, 333
Meriç, 649
Merkezî durum manevrası, 46
Mısır, 63, 65, 67, 142, 187, 311, 449, 466, 467, 478, 513, 629, 632
Mister Spooner, 535
Moltke, 16, 21, 23, 24, 30, 31, 35, 39, 41, 42, 43, 47, 49, 155, 156, 157, 194, 209, 212, 277
Mondego, 55, 162
Mondego körfezi, 55
Mondros, 20, 639, 654, 657
Moskova, 209
Mösyö Whittal, 652
Muhammere, 56, 63
Mukdan, 26
Mukden, 27, 156
Musevî, 483
Musul, 109, 112, 147, 159, 167, 187, 212, 223, 234, 251, 267, 480, 484, 623, 624
Muşara (Müşerrah), 116
Müslüman, 467, 483, 503, 510, 552
Müşerrah, 115, 120
Müşir İzzet Paşa, 20, 646, 647, 655
Müttefik orduları, 39
Nahilat, 102, 105, 182, 184, 185, 191, 192, 198, 227, 229, 403, 422, 477, 518, 520, 536
Napier, 245, 336
Napolyon, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 76, 143, 155, 156, 157, 158, 160, 167, 169, 194, 209, 211, 212, 265, 277, 375, 384, 476, 488, 571, 627, 630, 662, 663
Narew, 143

Nasıriye, 19, 58, 62, 63, 64, 84, 118, 124, 125, 142, 147, 169, 173, 204, 205, 209, 223, 334, 359, 360, 374, 410, 448, 505, 538, 556
Nazım Paşa, 639
Niemen, 209
Nil, 66, 67, 82, 168, 173, 208, 210, 245
Nogi, 26
Nurettin Bey, 17, 119, 121, 146, 182, 185, 192, 194, 197, 198, 199, 205, 207, 210, 213, 214, 219, 226, 262, 263, 264, 265, 267, 293, 296, 305, 337, 343, 362, 377, 379, 409, 415, 416, 417, 436
Nurettin Paşa, 16, 124, 144, 146, 147, 148, 153, 159, 160, 164, 170, 172, 173, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 204, 206, 207, 215, 219, 224, 225, 226, 244, 245, 270, 272
Odin, 54, 68, 84, 100, 103, 109, 111, 112
Order of Merit, 381
Osmanlı, 13, 17, 18, 53, 56, 57, 58, 61, 62, 69, 71, 79, 109, 118, 161, 168, 199, 206, 224, 246, 295, 297, 303, 313, 315, 328, 329, 359, 377, 386, 405, 411, 416, 417, 420, 424, 444, 473, 476, 477, 481, 502, 545, 562, 567, 570, 573, 621, 622, 624, 627, 628, 631, 632, 633, 640, 643, 644, 646, 648, 649, 650, 651, 656, 657
Osmanlı Hükümeti, 53, 206, 628, 643, 646, 648, 650, 651, 656, 657
Oudinot, 46
P.1 gemi, 84, 108
Paris, 24, 43, 45, 158, 208, 209, 629, 659, 661, 662, 663
Pear Drop Bend, 83, 129
Pencap, 64, 249, 483
Port Arthur, 26, 583
Portekiz, 26, 37, 162, 207, 384, 427
Porto Riko, 163
Prens adaları, 628
Prusyalılar, 26, 30
Quebec, 55, 70, 515
Rabiye, 380
Racputlar, 67, 77, 250, 293, 455, 458, 592, 605, 607, 612
Ratisbon, 27, 158
Romanya, 43, 265, 641, 642, 662
Rus-Japon Savaşı, 28
Ruslar, 26, 394, 400, 440, 449, 466, 471, 474, 480, 502, 570
Rusya, 43, 44, 46, 393, 600, 634, 663

Sabri Bey, 196, 245, 444, 445, 446
Sadowa, 35
Sahrice, 61, 69, 133
Sakız, 647, 651
Sanaiyat, 185, 186, 188, 199, 206, 476, 477, 502, 532, 533, 536, 537, 539, 540, 543, 546, 548, 554, 564, 565, 566, 596
Savaş Bakanlığı, 65, 267, 475, 482, 507, 508, 533, 573, 635, 653
Sedan, 33, 156, 157, 208
Sefer Hizmetleri Nizamnamesi, 223, 227, 232, 273
Selanik Ordusu, 641, 643
Selmanipak, 15, 17, 18, 40, 60, 148, 153, 159, 169, 170, 176, 197, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 237, 240, 244, 246, 247, 253, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 282, 285, 287, 295, 296, 299, 300, 303, 306, 307, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 323, 328, 329, 336, 337, 340, 341, 343, 344, 362, 372, 376, 377, 378, 380, 384, 385, 389, 390, 392, 396, 437, 446, 449, 452, 454, 460, 461, 474, 482, 483, 484, 488, 489, 499, 502, 505, 511, 535, 537, 538, 539, 540, 545, 549, 552, 562, 578, 580, 666
Sırbistan, 642
Sih, 201, 468
Simla, 16, 126, 141, 143, 145, 146, 150, 154, 176, 189, 208, 348, 466
Sind Vadisi, 626
Sir Arthur Wellesley, 55
Sir Beauchamp Duff, 16, 144, 189, 413
Sir Herbert Stewart, 245
Sir James Willcocks, 500
Sir John Nixon, 16, 19, 63, 71, 73, 77, 80, 83, 84, 92, 94, 95, 109, 118, 121, 122, 123, 125, 129, 132, 144, 146, 152, 153, 162, 165, 170, 172, 176, 187, 188, 189, 193, 198, 201, 202, 203, 206, 208, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 242, 243, 253, 255, 259, 261, 266, 267, 269, 286, 291, 294, 297, 305, 310, 320, 328, 335, 337, 360, 363, 372, 389, 392, 413, 445, 467, 537, 538, 551, 664
Sir Percy Cox, 153, 252, 259, 389, 549
Slezya, 40
Sofya, 641
Soruşturma Divanı, 207

St. George Hastanesi, 126
Sübhan mevkii, 56
Süleyman Askerî Bey, 62, 63, 64
Süveyb nehri, 129
Şadi, 213, 330, 331, 334, 335
Şamran Bend (Şamran Kalesi), 399
Şarapnel Tepe, 88
Şeyh Acil Arapları, 270
Şeytan, 84, 98, 102, 109, 113, 114, 115, 149, 178, 213, 251, 318, 319
Şuayyibe, 63, 64, 67, 80, 117, 118, 173, 183, 200, 253, 299, 543
Şusan gemisi, 82
Tak-ı Kisra Geçidi, 604
Talat, 629, 645, 646, 654, 655
Tarabya, 643
Teğmen Cookson, 82
Teğmen J. S. R. Huddleston, 82
Teğmen Johnson, 75
Tevfik Bey, 62, 63, 628, 645, 646, 647, 652, 654
Times, 32, 328, 459, 460, 575
Toros, 623, 626
Townshend, 13, 16, 17, 18, 21, 101, 124, 132, 144, 168, 198, 199, 217, 218, 219, 224, 242, 265, 268, 269, 290, 295, 313, 322, 325, 328, 337, 361, 364, 372, 394, 406, 417, 422, 423, 424, 425, 436, 437, 441, 442, 444, 446, 447, 450, 452, 454, 459, 472, 473, 474, 475, 476, 512, 513, 514, 515, 535, 540, 545, 547, 553, 568, 569, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 580, 581, 583, 589, 594, 597, 598, 599, 633, 653, 657, 658, 664, 665, 666
Triad, 658
Tümgeneral Dobbie, 127
Tümgeneral Smith, 128, 130
Türk, 17, 18, 19, 20, 26, 56, 57, 61, 62, 64, 68, 69, 70, 71, 77, 94, 98, 100, 102, 103, 104, 106, 109, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 123, 128, 133, 134, 147, 148, 153, 159, 174, 181, 187, 192, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 219, 223, 226, 241, 244, 245, 248, 256, 258, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 282, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 295, 297, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 313, 315, 318, 321, 323, 325, 328, 334, 335, 336, 355, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 371, 376, 386, 390, 391, 392, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 406, 408, 413, 414, 415,

416, 417, 418, 419, 421, 424, 426, 428, 431, 435, 436, 439, 441, 442, 445, 446, 450, 452, 453, 455, 456, 460, 461, 464, 465, 467, 473, 474, 476, 480, 481, 482, 483, 484, 491, 493, 499, 500, 501, 502, 505, 508, 517, 518, 519, 520, 526, 527, 531, 538, 545, 546, 549, 554, 558, 559, 562, 569, 570, 572, 575, 584, 590, 596, 598, 600, 602, 621, 624, 626, 628, 631, 633, 634, 635, 637, 639, 640, 643, 644, 647, 653, 654, 655, 656, 657, 658
Türk ordusu, 17, 26
Türk Ordusu, 18, 265, 315, 336, 359, 363, 376, 501, 584, 628
Türkiye, 267, 296, 570, 624, 626, 629, 632, 634, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 648, 649, 650, 651, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 661, 667
Türkler, 19, 20, 40, 61, 62, 64, 70, 99, 100, 105, 107, 112, 123, 137, 147, 148, 153, 161, 176, 192, 195, 197, 198, 200, 205, 210, 214, 225, 243, 244, 249, 265, 287, 290, 293, 295, 297, 299, 301, 302, 303, 305, 325, 335, 361, 373, 377, 385, 386, 387, 396, 397, 399, 418, 421, 426, 437, 442, 444, 446, 449, 452, 454, 465, 471, 472, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 490, 492, 505, 510, 514, 518, 524, 525, 537, 538, 541, 542, 549, 551, 552, 554, 556, 559, 562, 563, 570, 579, 580, 595, 596, 597, 624, 633, 638, 641, 643, 644, 646, 648, 652, 659
Ukra, 143
Ulm, 25, 27, 156, 157, 360, 362, 375
Ulve, 88, 104
Ure, 333, 521
Üsküdar, 628, 636, 645
Üzeyir Türbesi, 108, 109, 111, 112, 113
Vadi, 333, 415, 416, 417, 418, 420, 422, 424, 470, 471, 494, 495, 500, 509, 511, 512, 515, 532, 601
Van, 147, 223, 480
Varşova, 143, 145
Veliaht Yusuf İzzettin Efendi, 483
Vistula, 143
Von der Goltz, 19, 278, 279, 359, 361, 362, 363, 371, 376, 393, 394, 396, 399, 402, 409, 416, 417, 421, 436, 477, 506, 523, 600
Von Schlichting, 24
Wagram, 27
Waterloo, 17, 25, 295

Wellington, 37, 39, 44, 157, 162, 182, 205, 207, 211, 295, 360, 375, 384
William, 19
Wolfe, 55, 70, 141, 515, 575, 577
Wörth, 208
XII. Şarl, 38, 169, 384
Yarımada Savaşı, 55, 398
Yedi Yıl Savaşları, 162
Yeni Basra, 80
Yüzbaşı B. G. Peel, 81
Yüzbaşı Bastow, 65, 81, 111, 197, 319, 482
Yüzbaşı Begg, 164, 396
Yüzbaşı F. H. Stapleton, 81
Yüzbaşı Firman, 567
Yüzbaşı H. S. Cardew, 82
Yüzbaşı Morland, 163, 285, 365, 577, 621, 630, 652
Yüzbaşı Nunn, 99, 100, 101, 107, 112
Yüzbaşı Peel, 111, 163
Yüzbaşı R. H. Begg, 81
Yüzbaşı Stapleton, 164
Yüzbaşısı Reid, 622
Zor, 216, 219, 243, 244, 246, 257, 258, 261, 262, 263, 266, 269, 270, 271, 272, 316, 317, 318, 339, 340, 341, 342
Zor Bend, 216
Zübeyr Şeyhi, 80

YEDİTEPE

Irak Seferi ve Esaret

Esir İngiliz Generalin Kaleminden Kût'ul Amare Zaferi

Charles V.F. Townshend

Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Savaşı'nda iki büyük zafer kazanabildi. Bunlardan birincisi Çanakkale zaferi, diğeri ise, bu kitabın konusunu oluşturan Kûtü'l-Amare kuşatmasıdır. Türk'ün tarih yazdığı Çanakkale zaferini hemen hemen herkes bilir. Ancak Kûtü'l-Amare'yi fazla bilmeyiz.

İngilizler, "Mezopotamya Seferi" adı verdikleri Irak cephesinde, Osmanlı'ya karşı birçok muharebede üstünlük elde etmiş olmalarına rağmen, en son yapmış oldukları Selmanipak taarruzuyla birlikte zor duruma düşmüş ve Kûtü'l-Amare kuşatmasıyla birlikte de bugün bile unutamadıkları bir mağlubiyet yaşamışlardır.

Basra'nın işgali ile başlayıp Kûtü'l-Amare kuşatmasının sona ermesine kadar olan savaşlar dizisinde, Şuayyibe savaşından itibaren bu savaşları Sir Charles Vere Ferrers Townshend komuta etmişti. Townshend, bu savaşlar sırasında tuttuğu günlüğünü daha sonra düzenleyerek strateji ve taktik konularını içeren geniş bir girişle birlikte *"My Campaign in Mesopotamia"* adıyla 1920'de Londra'da yayınladı.

Yayına hazırladığımız bu eserde Townshend, Irak cephesi üzerine ayrıntılı bilgilerin yanı sıra, İstanbul'da kaldığı dönem içerisinde, buranın siyasî atmosferi hakkında da çeşitli bilgiler vermekte ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

978-975-6480-717